

Selçuk Üniversitesi

e-ISSN 2458-9071

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Selçuk University Journal of Studies in Turkology

Yıl / Year: 26 Sayı / Issue: 48 Nisan/ April 2020

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SELÇUK UNIVERSITY
JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL
e-ISSN 2458-9071

Yılda üç defa yayımlanan (nisan-ağustos-aralık), uluslararası hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

International refereed and widespread periodical journal published three times in one year (april-august-december).

SAYI / ISSUE: 48 –NİSAN / APRIL

KONYA 2020

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY

**Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği veri tabanları
Selçuk University Journal of Studies in Turcology is listed in the index of**

ESCI (Emerging Sources Citation Index)

TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT, ASOS INDEX, EBSCO, MLA

e-ISSN 2458-9071

NİSAN / APRIL 2020 – SAYI / ISSUE: 48

SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Adına Sahibi Enstitü Müdürü

Owner on behalf of the Institute of Turkish Studies

Prof. Dr. Hasan BAHAR (Institute Director)-*Selçuk Üniversitesi*

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Yazı İşleri Müdürleri-Editörler/ Editors-in-Chief

Doç. Dr. Hakan KUYUMCU-*Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Çağatay BENHÜR-*Selçuk Üniversitesi*

Alan Editörleri / Area Editors

Türk Dili ve Edebiyatı Editörü / Turkish Language and Literature Editor

Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI-*Selçuk Üniversitesi*

Tarih Editörü / History Editor

Dr. Murat TURGUT-*Selçuk Üniversitesi*

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Editörü / Archeology and Art History Editor

Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN - *Selçuk Üniversitesi*

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN- *Selçuk Üniversitesi*

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Dr. Rifat IŞIK-*Selçuk Üniversitesi*

Sekreteryaya / Secretariat

Mustafa ÜLÜK

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Hasan BAHAR-*Selçuk Üniversitesi*

Prof. Dr. Orhan YAVUZ-*Selçuk Üniversitesi*

Prof. Dr. Tasin GEMİL -*Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya*

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ-*Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Hakan KUYUMCU-*Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Çağatay BENHÜR-*Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Galina MISKINIENE-*Vilnius Üniversitesi/ Lituanya*

Doç. Dr. Marzena GODZINSKA-*Varşova Üniversitesi / Polonya*

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ-*Selçuk Üniversitesi*

Dr. Margareta ASLAN-*Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya*

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Alaaddin Keykubat Kampüsü 42031 Konya

Telefon: +90 0332 241 05 62

Belgeç / Fax: 241 04 47

web: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>

e-mail: selcukturkiyat@gmail.com

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik-Tasarım / Grafik-Design: Prof. Dr. Abdulgani ARIKAN

Dizgi / Composition: Dr. Rifat IŞIK

•*Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.*

•*The author responsible for their article content academically.*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdulgani ARIKAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurresit Celil KARLUK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĐIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali MEYDAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN	Balikesir Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Călin FELEZEU	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Derya ÖRS	Tahran Büyükelçisi
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Emine YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK	Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Éva Ágnes Csató JOHANSON	Uppsala Üniversitesi / İsveç
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ioan-Aurel POP	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ŞEN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Naciye YILDIZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Naile HACIZADE	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan YAVUZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ERAVŐAR	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Peter GOLDEN	Rutgers Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tasin GEMİL	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Yaşar SEMİZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz KOÇ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Elnur NESİROV	Azerbaycan Öğretmen Enstitüsü / Azerbaycan
Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Galina MISKINIENE	Vilnius Üniversitesi/ Litvanya
Doç. Dr. Marzena GODZINSKA	Varşova Üniversitesi / Polonya
Doç. Dr. Nuri ŐİMŐEKLER	Bişkek Kültür Müşaviri
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi

48. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 48

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Alaattin AKÖZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet SAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Nergis BİRAY	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin KARACA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf AYAÖNÜ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bahadır Cahit TOSUN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan HİRİK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ersen ERSOY	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan ENGİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ÖLKER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer Nurgül BEGİÇ	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan AKCA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet YASTI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Naile HACIZADE	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Perihan ÖLKER	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Recep DURGUN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil ERSÖZ	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Talip DOĞAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Caner TÜRK	Erzincan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÜZEL	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa SARI	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ŞİMŞEK	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Ahmet KAVAKLIYAZI	Selçuk Üniversitesi
Dr. Kerim SARIGÜL	Yunus Emre Enstitüsü

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YAYIM İLKELERİ

Odak ve Kapsam

Amaçları doğrultusunda Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)'nin yayın odağında aşağıdaki hususlar bulunmaktadır:

- Türkolog'un uzmanlaşmasına yardım etmek,
- Türkolog akademisyenlere ve Türkoloji araştırmacılarına doğrudan katkıda bulunarak iki araştırma grubu arasında bir köprü görevi görmek,
- Türkoloji çalışmalarına bütünsel bir bakış açısı kazandırmak,
- Türkoloji'nin karşılaştığı eğitim ve araştırma sorunlarını hem kendi bağlamında hem de uluslararası karşılaştırmalarla değerlendirmek.

Ayrıca aşağıda belirtilen çalışmalar SUTAD'ın yayın kapsamındadır:

- Türk tarihi ve kültürü, Türk dili ve edebiyatı, Türk sanatındaki temel sorunları ve uygulamaları analiz eden çalışmalar,
- Aktif olarak Türkoloji öğretimi / öğrenme ve diğer uzmanların becerilerini ve stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olan çalışmalar,
- Daha nitelikli araştırmacı olarak Türkoloji'nin gelişimini amaçlayan çalışmalar,
- Türkoloji ile ilgili geniş araştırmalar veya örnekler içeren çalışmalar,

Kısıtlamalar ve Değerlendirmeye Kabul Edilmeyen Başvurular

Aşağıda belirtilen alanlardaki çalışmalar SUTAD yayın kapsamı dışında olup değerlendirmeye kabul edilememektedir:

- Üniversite öğrencilerinin (Lisans) çalışmaları yayına kabul edilmez. Ancak, yüksek lisans ve / veya doktora öğrencilerinin Türkoloji çalışmaları kabul edilebilir bulunmuştur.
- Türkoloji alanı dışındaki temaları içeren çalışmalar kabul edilmez.
- Küçük bir araştırma grubu veya küçük bir örnekleme oranı ile yapılan çalışmalar yayın için kabul edilmemektedir.
- Ayrıca, bu çalışmalar eğitim bilimleri, iktisadi ve idari bilimler gibi destekleyici alanlara yönlendirilir.
- Ders kitaplarını analiz etmek ve değerlendirmek, edebiyat derlemeleri ve kitap analizleri SUTAD yayın kapsamına girmemektedir.

Yayın Sıklığı

Uluslararası hakemli bir dergi olan SUTAD yılda üç kez yayınlanmaktadır. Bir yılda sadece iki özel sayı yayınlanabilir. Özel hususlara ilişkin duyurular yayınlanmadan en az bir yıl önce yapılır. Özel konularda ele alınacak konular Yayın Kurulu tarafından mevcut tartışmaların odak noktası olacak şekilde belirlenir ve böylece özel konu Türkoloji'ye rehberlik edebilir.

Yayın Dili

SUTAD'ın ana yayın dilleri *Türkçe* ve *İngilizce*dir. Bunun dışında makaleler *Almanca*, *Rusça* veya *modern Türk lehçeleri* olarak da gönderilebilir. Gönderilen makale gramer kurallarına ve ilgili bilimsel literatüre uygun olmalıdır.

Makalenin kabulünden sonra, son kopya her iki dilde de sunulmalıdır. Sunulan son kopyalar SUTAD'ın dil editörleri (İngilizce, Rusça, Almanca, Türkçe ve modern Türk lehçeleri) tarafından kontrol edilir. Dil editörleri, yetersizlik durumunda düzeltme yazımı talep edebilir. Belgenin tesliminden yazarlar sorumludur.

Derginin Bölümleri

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde sadece **Özgün Araştırma Makaleleri** yayınlanır.

Açık Erişim Politikası

SUTAD açık erişim politikasını benimser. Bilgiye açık erişim, bilginin küresel değerini geliştirdiği için insanlığa fayda sağlar. SUTAD, Açık Erişim Girişimi'ni de desteklemektedir.

SUTAD, Selçuk Üniversitesi yayıncısı, hiçbir elektronik kütüphane erişimi için hiçbir kütüphane veya okuyucunun yayın ücreti ödemeyeceğini garanti etmektedir.

SUTAD, makale incelemesi veya basımı ve makalelere erişim için herhangi bir ücret talep etmediğinden, gelir kaynağı yoktur. Bu doğrultuda, SUTAD'a sunulan makalelerin aşağıdaki maddi yükümlülükleri yazarlara aittir:

- Türkoloji çalışmaları Türkçe, İngilizce, Rusça, Almanca ve modern Türk lehçelerinde tam metin olarak yayınlanmaktadır. Derginin bu amaçla herhangi bir çeviri hizmeti yoktur.
- İntihal tespiti, mizanpajı ve taslağı, referanslar, atıf ve atıf kontrolüyle ilgili tüm masraflar yazar(lar)a aittir.

Gizlilik Beyanı

SUTAD dergi yönetim sistemine girilen isim ve elektronik posta adresleri gibi kişisel bilgiler, yalnızca bu derginin ve Selçuk Üniversitesi'nin bilimsel amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Bu bilgiler başka bir amaç veya bölüm için kullanılmayacak olup, üçüncü taraflarla paylaşılmayacaktır.

Arşivleme

SUTAD'da yayınlanan tüm makalelere ait üst veriler ve tam metinler XML ve pdf formatında 3. parti bulut bir sunucuda erişime kapalı bir şekilde saklanır. Ayrıca TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veritabanı aracılığıyla tüm makaleler pdf formatında ULAKBİM sunucularında saklanmakta ve sunulmaktadır.

Dizinler

ULAKBİM, Sosyal ve Beşeri Bilimleri Veri Tabanı, MLA, SOBIAD, ASOS, İSAM, EBSCO, Research Data Bases, Clarivate Analytics (ESCI)

YAYINLAMA POLİTİKALARI

Telif Hakkı Devri

Yayınlanmak üzere SUTAD'a gönderilen çalışmalar, daha önce herhangi bir şekilde yayınlanmamış veya herhangi bir yere yayınlanmak üzere gönderilmemiş özgün çalışma niteliği taşımalıdır.

Yazarlar çalışmalarının telif hakkından feragat etmeyi kabul ederek, değerlendirme için gönderimle birlikte çalışmalarının telif hakkını Selçuk Üniversitesi'ne devretmek zorundadır. SUTAD Yayın Kurulu makalenin yayımlanması konusunda yetkili kılınır. Bununla birlikte yazarların aşağıdaki hakları saklıdır;

- Patent hakları,
- Telif hakkı dışında kalan bütün tescil edilmemiş haklar,
- Çalışmayı satmamak koşulu ile kendi amaçları için çoğaltma hakkı,
- Yazarın kendi kitap ve diğer akademik çalışmalarında, kaynak göstermesi koşuluyla, çalışmanın tümü ya da bir bölümünü kullanma hakkı,
- Çalışma künyesini belirtmek koşuluyla kişisel web sitelerinde veya üniversitesinin açık arşivinde bulundurma hakkı.

SUTAD'a çalışma gönderecek yazarlar, "Telif Hakkı Devir Formu" belgesini doldurmalıdır. Yazar(lar) doldurdukları formu ıslak imza ile imzalamalıdır. İmzalanan form taranarak sistem üzerinden çalışma gönderim adımlarının 4.'sünde ek dosya yükleme seçeneği ile yüklenmelidir. Aynı zamanda ıslak imzalı formu basılı olarak " Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Kampüs-Selçuklu, Konya, Turkey " adresine posta yoluyla göndermeleri gerekmektedir. Telif Hakkı Devir Formunu iletmeyen yazarların çalışmaları yayınlanmaz.

Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci

Kör hakemlik, bilimsel yayınların en yüksek kalite ile yayınlanması için uygulanan bir yöntemdir. Bu yöntem, bilimsel çalışmaların nesnel (objektif) bir şekilde değerlendirilme sürecinin temelini oluşturmaktadır ve birçok bilimsel dergi tarafından tercih edilmektedir. Hakem görüşleri, SUTAD'ın yayın kalitesinde belirleyici bir yere sahiptir. SUTAD'a gönderilen tüm çalışmalar aşağıda belirtilen aşamalara göre körleme yoluyla değerlendirilmektedir.

Körleme Hakemlik Türü

SUTAD, tüm çalışmaların değerlendirme sürecinde çifte körleme yöntemini kullanmaktadır. Çift körleme yönteminde çalışmaların yazar ve hakem kimlikleri gizlenmektedir.

İlk Değerlendirme Süreci

SUTAD'a gönderilen çalışmalar ilk olarak editörler tarafından değerlendirilir. Bu aşamada, derginin amaç ve kapsamına uymayan, Türkçe ve İngilizce olarak dil ve anlatım kuralları açısından zayıf, bilimsel açıdan kritik hatalar içeren, özgün değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılamayan çalışmalar reddedilir. Reddedilen çalışmaların yazarları, gönderim tarihinden itibaren en geç iki ay içerisinde bilgilendirilir. Uygun bulunan çalışmalar ise ön değerlendirme için çalışmanın ilgili olduğu alana yönelik bir alan editörüne gönderilir.

Ön Değerlendirme Süreci

Ön değerlendirme sürecinde alan editörleri çalışmaların, giriş ve alanyazın, yöntem, bulgular, sonuç, değerlendirme ve tartışma bölümlerini dergi yayın politikaları ve kapsamı ile özgünlük açısından ayrıntılı bir şekilde inceler. Bu inceleme sonucunda uygun bulunmayan çalışmalar en geç bir ay içerisinde alan editörü değerlendirme raporu ile birlikte iade edilir. Uygun bulunan çalışmalar ise hakemlendirme sürecine alınır.

Hakem Atama Süreci

Çalışmalar içeriğine ve hakemlerin uzmanlık alanlarına göre hakem ataması yapılır. Çalışmayı inceleyen alan editörü, SUTAD hakem havuzundan uzmanlık alanlarına göre en az iki hakem önerisinde bulunur veya çalışmanın alanına uygun yeni hakem önerebilir. Alan editöründen gelen hakem önerileri editörler tarafından değerlendirilir ve çalışmalar hakemlere iletilir. Hakemler değerlendirdikleri çalışmalar hakkındaki hiçbir süreci ve belgeyi paylaşmayacakları hakkında garanti vermektedir.

Hakem Raporları

Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların; özgünlük, kullanılan yöntem, etik kurallara uygunluk, bulguların ve sonuçların tutarlı bir şekilde sunumu ve alanyazın açısından incelenmesine dayanmaktadır. Bu inceleme aşağıdaki unsurlara göre yapılır:

1. *Giriş ve alanyazın:* Değerlendirme raporu çalışmada ele alınan problemin sunumu ve amaçları, konunun önemi, konuyla ilgili alanyazının kapsamı, güncelliği ve çalışmanın özgünlüğü hakkında görüş içerir.
2. *Yöntem:* Değerlendirme raporu, kullanılan yöntemin uygunluğu, araştırma grubunun seçimi ve özellikleri, geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili bilgilerin yanı sıra veri toplama ve analiz süreci hakkında görüş içerir.
3. *Bulgular:* Değerlendirme raporu, yöntem çerçevesinde elde edilen bulguların sunumu, analiz

yöntemlerinin doğruluğu, araştırmanın amaçları ile erişilen bulguların tutarlılığı, ihtiyaç duyulan tablo, şekil ve görsellerin verilmesi, kullanılan testlerin kavramsal açıdan değerlendirilmesine yönelik görüşler içerir.

4. *Değerlendirme ve tartışma*: Değerlendirme raporu, bulgulara dayalı olarak konunun tartışılması, araştırma sorusuna/larına ve hipoteze/lere uygunluk, genellenebilirlik ve uygulanabilirlik ile ilgili görüş içerir.

5. *Sonuç ve öneriler*: Değerlendirme raporu alanyazına katkı, gelecekte yapılabilecek çalışmalara ve alandaki uygulamalara yönelik öneriler hakkında görüş içerir.

6. *Stil ve anlatım*: Değerlendirme raporu, çalışma başlığının içeriği kapsamı, Türkçe'nin kurallara uygun kullanımı, gönderme ve referansların APA 6 kurallarına uygun olarak tam metnin diline uygun verilmesi ile ilgili görüş içerir.

7. *Genel değerlendirme*: Değerlendirme raporu çalışmanın bir bütün olarak özgünlüğü, eğitim alanyazınına ve alandaki uygulamalara sağladığı katkı hakkında görüş içerir.

Değerlendirme sürecinde hakemlerin çalışmanın tipografik özelliklerine göre düzeltme yapmaları beklenmemektedir.

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme süreci için hakemlere verilen süre **6 haftadır**. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerilerinin yazarlar tarafından "düzeltme yönergesi" doğrultusunda 1 ay içerisinde tamamlanması zorunludur. Hakemler bir çalışmanın düzeltmelerini inceleyerek uygunluğuna karar verebilecekleri gibi gerekliyse birden çok defa düzeltme talep edebilir.

Değerlendirme Sonucu

Hakemlerden gelen görüşler, alan editörü tarafından en geç 2 hafta içerisinde incelenir. Bu inceleme sonucunda alan editörü çalışmaya ilişkin nihai kararını editörlere iletir.

Yayın Kurulu Kararı

Editörler, alan editörü ve hakem görüşlerine dayanarak çalışma ile ilgili yayın kurulu görüşlerini hazırlar. Hazırlanan görüşler editör tarafından alan editörü ve hakem önerileri ile birlikte en geç 1 hafta içerisinde yazar(lar) ile iletir. Bu süreçte olumsuz görüş verilen çalışmalar intihal denetimi talep edilmeksizin iade edilir. Olumlu görüş verilen çalışmalar için son karar, intihal denetim raporları sonuçlarına göre verilir.

Yayın Değerlendirme Süreci Ne Kadar Sürmektedir?

SUTAD'a gönderilen çalışmaların yayın değerlendirme sürecinin yaklaşık 3 ay içerisinde sonuçlandırılması öngörülmektedir. Ancak, hakem ya da editörlerin yazar(lar)dan düzeltme istedikleri tarih ile yazar(lar)ın düzeltmeleri tamamladıkları tarih arasındaki süre, bu 3 aylık süreye dâhil edilmemektedir.

Çevrimiçi Çalışma Gönderme Rehberi

SUTAD'da değerlendirilmek üzere çalışma gönderecek yazar(lar) <http://www.selcuk.edu.tr/turkiyat/tr> adresinde yer alan dergi yönetim sistemine üye olarak gönderim gerçekleştirebilir.

Yazar(lar) üye olmak ve çalışma göndermek için "Çevrim İçi Çalışma Gönderme Rehberi"nde yer alan yönergeleri takip etmelidir.

Düzeltilme Yönergesi ve Yükleme Rehberi

SUTAD'da değerlendirme sürecindeki çalışmalar için editörler, alan editörleri ve/veya hakemler tarafından bir defa veya daha fazla düzeltme ve iyileştirme talep edilebilir.

Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirme önerilerinin nesnel ve çalışmanın özgünlüğünü artırıcı nitelikte olduğunun bilinciyle düzeltme ve iyileştirmeleri eksiksiz, açıklayıcı ve

zamanında tamamlamakla yükümlüdür.

Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirmeleri "Düzeltilme Yönergesi ve Yükleme Rehberi"nde belirtilen koşullara göre sisteme yüklemelidir.

Çalışma/Makale Geri Çekme

SUTAD araştırmacı ve kütüphaneciler için bütünsel ve eksiksiz yayıncılığı önemsemektedir. Bunu sağlamanın güvenilir özgün araştırma makalelerini yayınlamak olduğu bilincindedir. SUTAD yayın politikaları gereği, bir çalışma veya makalenin geri çekilmesi aşamasında yazar(lar)a ve yayın kuruluna düşen görev ve sorumluluklar aşağıda verilmiştir.

Yazarlar

Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, geri çekme işlemlerinde dergi editörüyle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.

Değerlendirme aşamasındaki çalışmasını geri çekme talebinde bulunmak isteyen yazar(lar), "Geri Çekme Formu"nu doldurarak her bir yazarın ıslak imzası ile imzalanmış ve taratılmış halini selcukturkiyat@gmail.com / turkiyat@selcuk.edu.tr adresi üzerinden e-posta aracılığıyla yayın kuruluna iletmekle yükümlüdür. Yayın Kurulu geri çekme bildirimini inceleyerek en geç bir hafta içerisinde dönüş sağlar. Yayın kurulu tarafından telif hakları SUTAD gönderim aşamasında devredilmiş çalışmaların geri çekme isteği onaylanmadıkça yazarlar çalışmasını başka bir dergiye değerlendirme için gönderemezler.

Editörler

SUTAD yayın kurulu; yayınlanmış, erken görünümdeki veya değerlendirme aşamasındaki bir çalışmaya ilişkin telif hakkı ve intihal şüphesi oluşması durumunda çalışmayı ilişkin bir soruşturma başlatma yükümlülüğü taşır.

Yayın kurulu yapılan soruşturma sonucunda değerlendirme aşamasındaki çalışmada telif hakkı ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda çalışmayı değerlendirmeden geri çeker ve tespit edilen durumları detaylı bir şekilde kaynak göstererek yazarlara iade eder.

Yayın kurulu, yayınlanmış veya erken görünümdeki bir çalışmada telif hakkı ihlali ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda, en geç bir hafta içerisinde aşağıdaki geri çekme ve bildiri işlemlerini gerçekleştirir.

Etik ihlali tespit edilen çalışmanın;

1. Elektronik gösterimdeki başlığının başına "**Geri Çekildi:**" ibaresi eklenir.
2. Elektronik gösterimdeki *Öz* ve *Tam Metin* içerikleri yerine çalışmanın geri çekilme gerekçeleri, detaylı kanıt kaynakları varsa yazar(lar)ın bağlı olduğu kurum ve kuruluşların konu hakkındaki bildirimleri ile birlikte yayınlanır.
3. Dergi web sitesinin ana sayfasından geri çekme bildirimini ilan edilir.
4. Geri çekme tarihinden itibaren ilk yayınlanacak sayının elektronik ve basılı kopyasının içindekiler listesine "**Geri Çekildi: Çalışma Başlığı**" şeklinde eklenir, birinci sayfasından başlamak koşuluyla geri çekme nedenleri ve buna kaynak gösterilen orijinal alıntılar kamuoyu ve araştırmacılarla paylaşılır.
5. Yazar(lar)ın bağlı olduğu kuruluş(lar)a yukarıdaki geri çekme bildirimleri iletilir.
6. Yukarıda sıralanan geri çekme bildirimleri Derginin dizinlendiği kurum ve kuruluşlar ile Milli Kütüphane Başkanlığı'na izin sistemleri ve kataloglara kaydedilmesi için iletilir.

Ayrıca SUTAD Yayın Kurulu etik ihlalde bulunan çalışma yazar(lar)ının daha önce yayınlanmış çalışmalarının yayın evlerine veya yayın kurullarına, yayınlanan çalışmaların geçerlik ve güvenilirliğini güvence altına almalarını veya geri çekmelerini önerebilir.

Değerlendirme Sonucuna İtiraz Etme

SUTAD'da değerlendirme sonucu yazar(lar)a iletilen yayın kurulu ve bilim kurulu görüşlerine yazar(lar)ın itiraz etme hakkı saklıdır. Yazar(lar), çalışmalarını için yapılan değerlendirme sonucu görüş ve yorumlara ilişkin itiraz gerekçelerini bilimsel bir dille ve dayanaklarını referans göstererek selcukturkiyat@gmail.com / turkiyat@selcuk.edu.tr adresine e-postayla iletmelidir. Yapılan itirazlar yayın kurulu tarafından en geç bir ay içerisinde incelenerek (Çalışmanın alan editörü ve hakemlerine yapılan itirazlar hakkında görüş talep edilebilir) yazar(lar)a olumlu veya olumsuz dönüş sağlanır. Yazar(lar)ın değerlendirme sonucuna itirazları olumlu bulunması durumunda, yayın kurulu çalışmanın konu alanına uygun yeni hakemlendirme yaparak değerlendirme sürecini yeniden başlatır.

ETİK SORUMLULUKLAR

Yayın Etiği

SUTAD'da uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. SUTAD yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşıması beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar oluşturulurken açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Yazarların Etik Sorumlulukları

SUTAD'a çalışma gönderen yazar(lar)ın aşağıdaki etik sorumluluklara uyması beklenmektedir:

- Yazar(lar)ın gönderdikleri çalışmaların özgün olması beklenmektedir. Yazar(lar)ın başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmalarını kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.
- Çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar olarak belirtilmemelidir.
- Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır.
- Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.
- Yazar(lar) kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.
- Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Yazarlar çalışmalarını aynı anda birden fazla derginin başvuru sürecinde bulunduramaz. Her bir başvuru önceki başvurunun tamamlanmasını takiben başlatılabilir. Başka bir dergide yayınlanmış çalışma SUTAD'a gönderilemez.
- Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar sorumluluklarının değiştirilmesi (Yazar

ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi) teklif edilemez.

Editörlerin Etik Görev ve Sorumlulukları

SUTAD editör ve alan editörleri, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors" rehberleri temelinde aşağıdaki etik görev ve sorumluluklara sahip olmalıdır:

Genel görev ve sorumluluklar

Editörler, SUTAD'da yayınlanan her yayından sorumludur. Bu sorumluluk bağlamında editörler, aşağıdaki rol ve yükümlülükleri taşımaktadır:

- Okuyucuların ve yazarların bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çaba sarfetme,
- Sürekli olarak derginin gelişimini sağlama,
- Dergide yayınlanan çalışmaların kalitesini geliştirmeye yönelik süreçleri yürütme,
- Düşünce özgürlüğünü destekleme,
- Akademik açıdan bütünlüğü sağlanma,
- Fikri mülkiyet hakları ve etik standartlardan taviz vermeden iş süreçlerini devam ettirme,
- Düzeltme, açıklama gerektiren konularda yayın açısından açıklık ve şeffaflık gösterme.

Okuyucu ile ilişkiler

Editörler tüm okuyucu, araştırmacı ve uygulayıcıların ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve deneyim beklentilerini dikkate alarak karar vermelidir. Yayınlanan çalışmaların okuyucu, araştırmacı, uygulayıcı ve bilimsel alanyazına katkı sağlamasına ve özgün nitelikte olmasına dikkat etmelidir. Ayrıca editörler okuyucu, araştırmacı ve uygulayıcılardan gelen geri bildirimleri dikkate almak, açıklayıcı ve bilgilendirici geri bildirim vermekle yükümlüdür.

Yazarlar ile ilişkiler

Editörlerin yazarlara karşı görev ve sorumlulukları aşağıdaki şekildedir:

- Editörler, çalışmaların önemi, özgün değeri, geçerliliği, anlatımın açıklığı ve derginin amaç ve hedeflerine dayanarak olumlu ya da olumsuz karar vermelidir.
- Yayın kapsamına uygun olan çalışmaların ciddi problemi olmadığı sürece ön değerlendirme aşamasına almalıdır.
- Editörler, çalışma ile ilgili ciddi bir sorun olmadıkça, olumlu yöndeki hakem önerilerini göz ardı etmemelidir.
- Yeni editörler, çalışmalara yönelik olarak önceki editör(ler) tarafından verilen kararları ciddi bir sorun olmadıkça değiştirmemelidir.
- "Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci" mutlaka yayınlanmalı ve editörler tanımlanan süreçlerde yaşanabilecek sapmaların önüne geçmelidir.
- Editörler yazarlar tarafından kendilerinden beklenecek her konuyu ayrıntılı olarak içeren bir "Yazar Rehberi" yayınlamalıdır. Bu rehberler belirli zaman aralıklarında güncellenmelidir.
- Yazarlara açıklayıcı ve bilgilendirici şekilde bildirim ve dönüş sağlanmalıdır.

Hakemler ile ilişkiler

Editörlerin hakemlere karşı görev ve sorumlulukları aşağıdaki şekildedir:

- Hakemleri çalışmanın konusuna uygun olarak belirlemelidir.
- Hakemlerin değerlendirme aşamasında ihtiyaç duyacakları bilgi ve rehberleri sağlamakla yükümlüdür.
- Yazarlar ve hakemler arasından çıkar çatışması olup olmadığını gözetmek durumundadır.
- Körleme hakemlik bağlamında hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutmalıdır.
- Hakemleri tarafsız, bilimsel ve nesnel bir dille çalışmayı değerlendirmeleri için teşvik etmelidir.

-
- Hakemleri zamanında dönüş ve performans gibi ölçütlerle değerlendirmelidir.
 - Hakemlerin performansını artırıcı uygulama ve politikalar belirlemelidir.
 - Hakem havuzunun dinamik şekilde güncellenmesi konusunda gerekli adımları atmalıdır.
 - Nezaketsiz ve bilimsel olmayan değerlendirmeleri engellemelidir.
 - Hakem havuzunun geniş bir yelpazeden oluşması için adımlar atmalıdır.

Yayın kurulu ile ilişkiler

Editörler, tüm yayın kurulu üyelerinin süreçleri yayın politikaları ve yönergelere uygun ilerletmesini sağlamalıdır. Yayın kurulu üyelerini yayın politikaları hakkında bilgilendirmeli ve gelişmelerden haberdar etmelidir. Yeni yayın kurulu üyelerini yayın politikaları konusunda eğitmeli, ihtiyaç duydukları bilgileri sağlamalıdır.

Ayrıca editörler;

- Yayın kurulu üyelerinin çalışmaları tarafsız ve bağımsız olarak değerlendirmelerini sağlamalıdır.
- Yeni yayın kurulu üyelerini, katkı sağlayabilir ve uygun nitelikte belirlemelidir.
- Yayın kurulu üyelerinin uzmanlık alanına uygun çalışmaları değerlendirme için göndermelidir.
- Yayın kurulu ile düzenli olarak etkileşim içerisinde olmalıdır.
- Yayın kurulu ile belirli aralıklarla yayın politikalarının ve derginin gelişimi için toplantılar düzenlemelidir.

Dergi sahibi ve yayıncı ile ilişkiler

Editörler ve yayıncı arasındaki ilişki editöryal bağımsızlık ilkesine dayanmaktadır. Editörler ile yayıncı arasında yapılan yazılı sözleşme gereği, editörlerin alacağı tüm kararlar yayıncı ve dergi sahibinden bağımsızdır.

Editöryal ve kör hakemlik süreçleri

Editörler; dergi yayın politikalarında yer alan "Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci" politikalarını uygulamakla yükümlüdür. Bu bağlamda editörler her çalışmanın adil, tarafsız ve zamanında değerlendirme sürecinin tamamlanmasını sağlar.

Kalite güvencesi

Editörler; dergide yayınlanan her makalenin dergi yayın politikaları ve uluslararası standartlara uygun olarak yayınlanmasından sorumludur.

Kişisel verilerin korunması

Editörler; değerlendirilen çalışmalarda yer alan deneklere veya görsellere ilişkin kişisel verilerin korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Çalışmalarda kullanılan bireylerin açık rızası belgeli olmadığı sürece çalışmayı reddetmekle görevlidir. Ayrıca editörler; yazar, hakem ve okuyucuların bireysel verilerini korumaktan sorumludur.

Etik kurul, insan ve hayvan hakları

Editörler; değerlendirilen çalışmalarda insan ve hayvan haklarının korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Çalışmalarda kullanılan deneklere ilişkin etik kurul onayı, deneysel araştırmalara ilişkin izinlerin olmadığı durumlarda çalışmayı reddetmekle sorumludur.

Olası suistimal ve görevi kötüye kullanmaya karşı önlem

Editörler; olası suistimal ve görevi kötüye kullanma işlemlerine karşı önlem almakla yükümlüdür. Bu duruma yönelik şikâyetlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda titiz ve nesnel bir soruşturma yapmanın yanı sıra, konuyla ilgili bulguların paylaşılması editörün sorumlulukları arasında yer almaktadır.

Akademik yayın bütünlüğünü sağlamak

Editörler çalışmalarda yer alan hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirme içeren yargıların hızlı bir şekilde düzeltilmesini sağlamalıdır.

Fikri mülkiyet haklarının korunması

Editörler; yayınlanan tüm makalelerin fikri mülkiyet hakkını korumakla, olası ihlallerde derginin ve yazar(lar)ın haklarını savunmakla yükümlüdür. Ayrıca editörler yayınlanan tüm makalelerdeki içeriklerin başka yayınların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemesi adına gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Bkz. [İntihal Denetimi](#)

Yapıcılık ve tartışmaya açıklık

Editörler;

- Dergide yayınlanan eserlere ilişkin ikna edici eleştirileri dikkate almalı ve bu eleştirilere yönelik yapıcı bir tutum sergilemelidir.
- Eleştirilen çalışmaların yazar(lar)ına cevap hakkı tanınmalıdır.
- Olumsuz sonuçlar içeren çalışmaları göz ardı etmemeli ya da dışlamamalıdır.

Şikâyetler

Editörler; yazar, hakem veya okuyuculardan gelen şikâyetleri dikkatlice inceleyerek aydınlatıcı ve açıklayıcı bir şekilde yanıt vermekle yükümlüdür.

Politik ve Ticari kaygılar

Dergi sahibi, yayıncı ve diğer hiçbir politik ve ticari unsur, editörlerin bağımsız karar almalarını etkilemez.

Çıkar çatışmaları

Editörler; yazar(lar), hakemler ve diğer editörler arasındaki çıkar çatışmalarını göz önünde bulundurarak, çalışmaların yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde tamamlanmasını garanti eder.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

Tüm çalışmaların "Körleme Hakemlik" ile değerlendirilmesi yayın kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu süreç yayının nesnel ve bağımsız değerlendirilmesi ile güven sağlar. SUTAD değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazar(lar)a iletilir. Bu bağlamda SUTAD için çalışma değerlendiren hakemlerin aşağıdaki etik sorumluluklara sahip olması beklenmektedir:

- Sadece uzmanlık alanı ile ilgili çalışma değerlendirmeyi kabul etmelidir.
- Tarafsızlık ve gizlilik içerisinde değerlendirme yapmalıdır.
- Değerlendirme sürecinde çıkar çatışması ile karşı karşıya olduğunu düşünürse, çalışmayı incelemeyi reddederek, dergi editörünü bilgilendirmelidir.
- Gizlilik ilkesi gereği inceledikleri çalışmaları değerlendirme sürecinden sonra imha etmelidir. İnceledikleri çalışmaların sadece nihai versiyonlarını ancak yayımlandıktan sonra kullanabilir.
- Değerlendirmeyi nesnel bir şekilde sadece çalışmanın içeriği ile ilgili olarak yapmalıdır. Milliyet, cinsiyet, dini inançlar, siyasal inançlar ve ticari kaygıların değerlendirmeye etki etmesine izin vermemelidir.
- Değerlendirmeyi yapıcı ve nazik bir dille yapmalıdır. Düşmanlık, iftira ve hakaret içeren aşağılayıcı kişisel yorumlar yapmamalıdır.
- Değerlendirmeyi kabul ettikleri çalışmayı zamanında ve yukarıdaki etik sorumluluklarda gerçekleştirmelidir.

Yayıncının Etik Sorumlulukları

SUTAD yayıncısı olan Selçuk Üniversitesi, kar amacı gütmeyen kamu yararına çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. Selçuk Üniversitesi kuruluş felsefesi gereği, SUTAD ilişkisini uluslararası standartlarda kamuya mal etmek amacıyla SUTAD dergisini yayınlamaktadır. Bu bağlamda Selçuk Üniversitesi ve Yönetim Kurulu, SUTAD dergisi ile ilgili aşağıdaki etik sorumlulukların bilinciyle hareket etmektedir:

- Editörler, SUTAD'a gönderilen çalışmaların tüm süreçlerinden sorumludur. Bu çerçevede ekonomik ya da politik kazançlar göz önüne alınmaksızın karar verici kişiler editörlerdir.
- Bağımsız editör kararı oluşturulmasını taahhüt eder.
- SUTAD'da yayınlanmış her makalenin mülkiyet ve telif hakkını korur ve yayınlanmış her kopyanın kaydını saklama yükümlüğünü üstlenir.
- Editörlere ilişkin her türlü bilimsel suistimal, atıf çeteciliği ve intihalle ilgili önlemleri alma sorumluluğuna sahiptir.

Etik Olmayan Bir Durumla Karşılaşırsanız

SUTAD'da yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen selcukturkiyat@gmail.com / turkiyat@selcuk.edu.tr adresine e-posta yoluyla bildirin.

KABULDEN SONRA

SUTAD'da değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmalar sırasıyla; intihal kontrolünün yapılması, kaynakça düzenlemesi, gönderme ve atıf kontrolü, mizanpaj ve dizgisinin yapılması, DOI numarasının verilmesi ve erken görünüme açılması süreçlerinden geçer. Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulunduğu cilt ve sayıda yayınlanır.

SUTAD makale işlem ücreti (değerlendirme ücreti veya basım ücreti) ve makalelere erişim için abonelik ücreti talep etmediği için hiç bir gelir kaynağı bulunmamaktadır. Ancak, değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmaların aşağıdaki bazı başlıklara ilişkin maddi yükümlülükleri yazar(lar)ın sorumluluğundadır.

İntihal Denetimi

SUTAD yayın etiği gereği "Kör Hakemlik Değerlendirme Süreci"nden geçmiş her çalışmanın bütünlüğünü korumak adına intihal denetiminden geçirilmesini zorunlu kılar. Bu kapsamda her çalışmanın Türkçe ve İngilizce nüshaları yayın kurulunun uygun bulunduğu bir firma tarafından intihal denetiminden geçirilir. Denetim kapsamında oluşan maddi sorumluluklar yazar(lar)a aittir.

İntihal denetimi iThenticate yazılımları aracılığıyla gerçekleştirilir. Her çalışmanın yazılımlar aracılığıyla ortaya çıkan eşleşmeleri derinlemesine incelenerek gönderme ve atıfı doğru olan eşleşmeler ayıklanır. Ayıklama sonucunda kalan eşleşmeler incelenerek hatalar tespit edilir ve yayın kurulu için raporlaştırılır. Yayın kurulu her çalışmanın intihal denetim raporu ışığında çalışma hakkında nihai kararını verir. Raporda yer alan hataların yazarlar tarafından düzeltilmesi istenebilir veya çalışma yazarlara iade edilebilir. **iThenticate raporu, sistem üzerinden çalışma gönderim adımlarının 4.'sünde ek dosya yükleme seçeneği ile yüklenmelidir.**

Kaynakça, Gönderme ve Atıf Kontrolü

Bilimsel araştırmalar daha önce yapılmış olan çalışmaların üzerine geliştirilir. Yapılan çalışmalarda daha önce yapılmış çalışmalara belirli kurallar çerçevesinde gönderme ve atıf yapılarak kaynak gösterilir. Bilimsel çalışmalarda bilerek ya da bilmeyerek yapılan hatalar

çalışmanın ve yayının güvenilirliğini zedelemektedir.

SUTAD yayın etiği kapsamında değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmaların gönderme ve atıflarının doğru ve eksiksiz verilmesini zorunluluk olarak görmektedir. Bu kapsamda her çalışma kabul edildikten sonra yayın kurulunun uygun bulduğu bir firma tarafından kaynakça, gönderme ve atıf kontrolünden geçirilir. Gerçekleştirilen kontrolün maddi sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

Kabul edilen çalışmaların kaynakça, gönderme ve atıf kontrolü Türkçe ve İngilizce tam metin için aşağıdaki adımlarda yapılmaktadır:

- Kaynakça APA Kaynak Gösterme Kuralları 6. Sürümünde yer alan usul ve esaslara uygun olarak düzenlenir.
- Kaynakçada yer alan her bir atıfa ait metin içi göndermelerin usul ve esaslara göre verilip verilmediği kontrol edilir, hatalı olanlar düzeltilir.
- Metin içi göndermelerin atıfları kontrol edilir. Eksik olanlar yazarlardan talep edilir, hatalı olanlar düzeltilir.

Türkçe tam metin için Türkçe, İngilizce tam metin için İngilizce kaynak gösterme usul ve esasları dikkate alınır.

Mizanpaj ve Dizgi İşlemleri

SUTAD makalelerin şekilsel bütünlüğü, okunabilirliği ve standartlar gereği tek tip ve eksiksiz bir sayfa düzeni ile baskı biçimini zorunlu kılar. Bu bağlamda intihal denetimi ve kaynakça düzenlemesi tamamlanan çalışmaların sayfa düzeni ve dizgisi yayın kurulunun uygun bulduğu bir firma tarafından gerçekleştirilir. Sayfa düzeni ve baskı kopyasının hazırlanmasına ilişkin maddi sorumluluk yazar(lar)a aittir.

DOI Numarasının Verilmesi

Digital Object Identifier (DOI) elektronik ortamda yayınlanan her çalışmanın tanımlanmasına ve erişilmesine olanak sağlayan benzersiz bir erişim numarasıdır. SUTAD'da yayınlanan veya erken görünümdeki her çalışma için DOI numarası verilmesi zorunludur.

Kabul aşamasından sonra intihal denetimi, kaynakça kontrolü ve baskı hali hazırlanan çalışmalara yayın kurulu tarafından DOI numarası verilir.

Erken Görünüm

SUTAD güncel ve özgün bilginin yayılmasını önemsemektedir. Bu kapsamda değerlendirme aşamasını tamamlayarak kabul edilen ve kabulden sonraki süreçleri tamamlanan çalışmalar elektronik olarak erken görünümde yayınlanır. Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulduğu cilt ve sayıda sayfa sayısı verilerek yayınlanır ve erken görünümde kaldırılır. Erken görünümdeki çalışmalar normal sayıda yayınlanacak son sürüm olmayabilir. Son yayınlanacak halinde çalışmaların küçük düzenlemeler yapılabilir.

DİL DÜZENLEMESİ

SUTAD'a gönderilen çalışmalar tam metin dilinin (Türkçe ve İngilizce) dil bilgisi kurallarına ve bilimsel alanyazınına uygun, sade ve açık bir dil kalitesine sahip olmalıdır. Çalışmalar yabancı kelimelerden arındırılmış temiz ve akıcı bir dille yazılmalıdır. Bu kapsamda çalışmaların değerlendirme için gönderilmeden önce redakte edilmiş olması yayın süreçlerinin daha sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlamaktadır.

YAZIM KURALLARI

Sayfa Düzeni: A4 Dikey, Kenar Boşlukları (Normal) (dört yandan [sağ-sol-üst-alt] 3 cm)

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)'nde yayınlanmak üzere gönderilecek makaleler en fazla 10.000 kelime olmalıdır.

Font ailesi: Palatino Linotype, Ana başlıklar 11, Metin 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Başlık

Her yazının Türkçe ve İngilizce başlığı olmalıdır. Çalışmanın başlığı içeriği açıkça yansıtmalı ve kapsamlı olmalıdır.

- **Ana başlıklar:** Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır ve 15 kelimeyi geçmemelidir.
- **Ara başlıklar:** Tamamı koyu olmak üzere her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı ve başlık sonunda satırbaşı yapılmalıdır.
- **Alt başlıklar:** Tamamı koyu olmak üzere başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük, sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük yazılmalı ve başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilmelidir.

Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i:

Yazarın adı makalenin başlığı altında olmalıdır. Yazarın soyadı büyük harflerle yazılmalıdır. Yazarın unvanı, kurumu, e-posta adresi ve ORCID numarası dipnotta belirtilmelidir.

Öz

Çalışmanın amacını, kapsamını, yöntemini, sonuçlarını, öne çıkan yanlarını ve özgün değerini açık ve kısa bir şekilde yansıtmalıdır. Kelime sayısı en az yüz 100 en fazla 200 olmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Çalışmanın bütünlüğünü yansıtan en az 3 en çok 8 anahtar kelime belirlenmelidir.

Giriş

Araştırma konusunun temeli, çalışmanın bölümlerine yönelik özet bilgi, bilimsel alanyazındaki karşılığı, araştırmanın önemi, araştırma problemi ve amaçları giriş kısmında detaylandırılmalıdır.

Yöntem

Araştırmanın türü, araştırma grubu, veri toplama araçları, geçerliği ve güvenilirliği, veri toplama teknikleri, verilerin analizi, sınırlılıkları, gerekli ise etik kurul onayı yöntem kısmında detaylandırılmalıdır.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular; çalışmanın amacı ve problemini destekler nitelikte ve bütünlüğü koruyacak biçimde ilgili tablo, şekil, grafik veya resimlerle açıklanmalıdır.

Tartışma *

Araştırmanın önemi ışığında, elde edilen bulgular alanyazın ve yazar yorumları ile tartışılmalıdır.

Sonuç *

Sonuç kısmında tartışmalar ışığında ortaya çıkan ana fikirler açıklanmalıdır.

Öneriler *

Çalışmanın tartışma ve sonucuna uygun önerilerde bulunulmalıdır. Ayrıca alanyazına katkı sağlayacak, gelecekte yapılabilecek çalışmalara ve alandaki uygulamalara yönelik önerileri de içermelidir.

Teşekkür **

Araştırmanın ortaya çıkarılması aşamasında küçük katkı sağlamış kişi veya kurumlara teşekkürler belirtilmelidir.

İngilizce Genişletilmiş Özet (Summary)

Makalede çalışmanın sonuç bölümünden sonra makale metninin kelime sayısı olarak yaklaşık %5-15'i kadar İngilizce genişletilmiş özet (summary) bulunmalıdır. Genişletilmiş özet, "öz"de olduğu gibi araştırma ile ilgili amaç, problem, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerini içermelidir. Verilen bilgiler "öz"e oranla biraz daha geniş ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuç bulundurmamalıdır. İngilizce yazılan makalelerde Summary bulunmasına gerek yoktur. Genişletilmiş özet, makale için "yayımlanabilir" kararı verildikten sonra gönderilmelidir. İlk gönderimde bulunmasına gerek yoktur.

Kaynakça

Kaynakça APA 6 kaynak gösterme esasları doğrultusunda hazırlanmalıdır. Metin içi gönderme ve atıflar tam metnin diline uygun verilmelidir. Türkçe tam metin için Türkçe kaynak gösterme usul ve esasları, İngilizce tam metin için İngilizce kaynak gösterme usul ve esasları dikkate alınmalıdır.

Font ailesi Palatino Linotype ve satır aralığı 3 nk olacak şekilde verilmelidir. Girinti 1 cm olmalıdır.

Ekler **

Ek tablo, şekil, grafik ve resimler kaynakça sonrasında yeni bir sayfada verilmelidir. Her bir ek; Ek 1, Ek 2 şeklinde sınıflandırılmalı ve ayrı ayrı başlıklandırılmalıdır.

* *Tartışma, Sonuç ve Öneriler yazarlar tarafından tek başlık altında toplanabileceği gibi ayrı ayrı da verilebilir.*

** *Teşekkür ve Ek bilgileri yer alması durumunda bu başlıklar Giriş, Yöntem gibi ana başlık şeklinde verilmelidir.*

Tablo ve Şekiller

Tablo ve Şekil başlık ve metin özellikleri Şablon içerisindeki örneklerdeki yapı dikkate alınarak verilmelidir.

Tablo ve Şekillerden öncesine ve sonrasına 6 nk boşluk verilmelidir.

Tablo başlıkları ve metin 10 Punto

Tablo ve Numarası Koyu ör. **Tablo 1.** *Tablo Başlığı*

Şekil eğer grafik ve düzenlenebilir bir formatta ise başlık ve iç metinler 10 punto

Şekil ve Numarası Koyu ör. **Şekil 1.** *Şekil Başlığı*

Şekiller bir resim veya düzenlenemez bir görsel içeriyorsa 300 DPI çözünürlüğünde Word içerisine aktarılmalı ve Makale Gönderme basamaklarının 4. Basamağında Ek Bir Dosya Yükle seçeneği ile orijinal şekil yüklenmelidir.

Dipnotlar

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve "DIPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayım yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (Kaya, 2000, s. 15)

Alıntılar

Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. *Beş satırdan/kırk kelimedden* az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan/kırk kelimedden uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde *italik* olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntıların sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

Kaynak Gösterme ve Kaynakça

Metin içi göndermelerde (atıflarda) ve kaynakça yazımında **APA 6** sürümü esas alınmıştır.

A. Metin İçi Göndermeler (Atıflar)

- Atıflar ilgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül "," kullanılarak verilmelidir. Cümlelerin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır.
- Dipnotlar metin içi göndermede (atıfta) bulunmak amacıyla değil, metinde verilen önemli bir bilgiye ek bir bilgi vermek veya bu bilgiyi genişletmek için kullanılmalıdır.

Metin içi göndermelerde yazar-tarih stili kullanılır; bir başka deyişle, metin içinde uygun noktada yazarın soyadı ve arkasından eserin yayım tarihi verilir.

A.1. Tek Yazar, Tek Çalışma

- Metin içinde göndermede bulunulacak ilgili kısımdan hemen sonra yazarın soyadı, çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası verilir. Sayfa numarası Türkçe makalelerde "s.", İngilizce makalelerde "p." kısaltması ile belirtilir.

Örnek: Emek süreci, çalışanın zihninde oluşan bu tasarı ve tasarımın somut bir çabaya dönüşmesinden ibarettir (Marx, 1999, s. 27).

- Yazarın adı ilgili cümle içinde geçiyorsa parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir.

Örnek: Altbach (2001, s. 11), dünyada birçok yükseköğretim sisteminin...

Örnek: Altbach, dünyada birçok yükseköğretim sisteminin ... ifade etmektedir (2001, s. 11).

- Cümle içinde yazar ve yayım yılı belirtiliyor ise ayrıca parantez içinde yazar ve tarih verilmez.

Örnek: Konuyla ilgili olarak Üçok'un 2004 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışma örnek gösterilebilir.

- Çalışmanın tamamına göndermede bulunulacaksa parantez içinde yazar soyadı ve yayım yılı yazılır.

Örnek: Aile bireyleri, komşular veya etnik gruplar gibi benzer durumlardaki insanlar arasındaki güçlü bağların oluşturduğu sosyal sermayedir (Harper, 2002).

- Bir paragrafta aynı çalışmaya ikinci defa göndermede bulunulacaksa ikincisinde yazar soyadını vermek yeterlidir, yayım yılını eklemeye gerek yoktur.

Örnek: Frederick W. Taylor (1997), bilimsel yönetimin temelinde, işçi ve yönetimin çıkarlarının bütünleştirilmesi olduğunu savunmaktadır... Taylor, işçilerin ellerinde tuttıkları işe ilişkin bilgiyi işveren ile paylaşmayarak bu bilgiyi işten 'kaytarmanın' bir aracı olarak kullanabildiklerini savunmaktadır.

- Atıfta bulunulan kaynak ciltlerden oluşuyorsa cilt numarası, sayfa numarasından önce yazılır ve "C." kısaltması ile belirtilir. İngilizce makalelerde cilt için "Vol." kısaltması kullanılır.

Örnek: (Okay, 1990, C. 2, s. 30)

A.2. İki veya Daha Fazla Yazarlı Çalışmalar

- İki yazarlı bir çalışma için her göndermede iki yazarın soyadına da yer verilmelidir. Cümle içinde yazarların soyadları "ve" bağlacı ile bağlanırken parantez içinde ise "&" işareti kullanılır.

Örnek: Şafak ve Öz (2003, s. 15) bu konuda...

Örnek: (Şafak & Öz, 2003, s. 15)

- Üç, dört veya beş yazarlı çalışmalara göndermede bulunulurken sadece ilk göndermede tüm yazarların soyadları yazılır. Takip eden göndermeler için ilk yazarın soyadından sonra "vd." kısaltması kullanılır.

Örnek: Paragraf içinde ilk gönderme: Ercan, Bakırlı, Selçuk ve diğerleri (2013, s. 25) bu yaklaşımı sergileyen çalışmaların...

- Paragraf içinde ikinci ve sonraki göndermeler: Ercan ve diğerleri (2013, s. 25) bu yaklaşımı sergileyen çalışmaların...

Örnek: Parantez içinde ilk gönderme: (Üçok, Vardar & Aksan, 2004, s. 20)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (Üçok vd., 2004, s. 20)

- Altı veya daha fazla yazarı olan çalışmalara göndermede bulunulurken sadece ilk yazarın soyadı belirtilir.

Örnek: Cümle içinde: Şener ve diğerleri (2000, s. 50)

Parantez içinde: (Şencan vd., 2000, s. 50)

- Soyadları ve adlarının ilk harfleri aynı olan farklı iki yazara göndermede bulunurken yazarların ad ve soyadları kısaltılmadan yazılır.

Örnek: (Gözde Doğan, 1996), (Güleda Doğan, 2010)

A.3. Tüzel Kişi Yazarlı Çalışmalar

Eğer bir çalışma tüzel kişiye (devlet kurumları, kuruluşlar, dernekler, çalışma grupları vs.) aitse ad bilgisi göndermede açık ve anlaşılır biçimde yazılmalıdır. Tüzel kişi adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Tüzel kişi adı uzunsa ve herkesçe bilinen bir kısaltması varsa ilk göndermede hem tam isim hem de kısaltma kullanılır, sonraki göndermelerde sadece kısaltma kullanılır. Tüzel kişi adı kısaysa ve kısaltıldığında herkes tarafından kolayca anlaşılabilir nitelikte değilse geçtiği her yerde kısaltılmadan yazılır.

Örnek: Paragraf içinde ilk gönderme: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2015)...

Paragraf içinde sonraki göndermelerde: TÜBİTAK (2015)...

Örnek: Parantez içinde ilk göndermede: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)
Parantez içinde sonraki göndermelerde: (TDK, 2012, s. 38).

A.4. Yazarı Belli Olmayan Çalışmalar

- Bir çalışmada yazar veya tüzel kişi adı bulunmuyorsa göndermede bulunurken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genellikle başlıktan) ve yıl kullanılır. Göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı veya web sayfasının adı tırnak içinde; kitap, dergi, broşür veya rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Örnek: (“Osmanlı Döneminde Kahve”, 2000, s. 18)
(*Yenilenebilir Enerji İmkânları*, 2000)

A.5. Soyadları Aynı Olan Yazarların Çalışmaları

- Kaynakçada aynı soyada sahip birden fazla yazar varsa çalışma ister aynı yılda isterse de farklı yılda yapılmış olsun yazar soyadlarından önce adlarının ilk harfi kısaltılarak tüm göndermelerde kullanılır.

Örnek: (A. Demir, 2003, s. 46)... (H. Demir, 2003, s. 27)

A.6. Birden Fazla Çalışmaya Göndermede Bulunma

- Aynı parantez içinde birden fazla çalışmaya göndermede bulunulacaksa bunlar yazar soyadlarına göre alfabetik sırada olmalı ve noktalı virgül ile ayrılmalıdır.

Örnek: (Gökyay, 1982, s. 120; Okay, 1990, s. 28; Tuna, 2000, s. 40)

- Bir yazara ait farklı çalışmalara göndermede bulunulacaksa, yayım yılı en eski tarihli olandan yeni olana doğru bir sıra takip edilir ve yazarın soyadı göndermenin en başına bir defa yazılır.

Örnek: (Kılıç, 2000, 2002, 2004)

- Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Örnek: (İlhan, 2003a, s. 25)... (İlhan, 2003b, s. 58)

A.7. Alıntılanan veya Aktaran Kaynaklar (İkincil Kaynaklar)

Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır, ama bazı güçlükler nedeniyle ulaşılamamışsa, göndermede alıntılanan veya aktarılan kaynak belirtilir.

Örnek: Köprülü'nün çalışmasında (aktaran Çobanoğlu, 2004)...

A.8. Bir Kaynağın Belli Bir Kısımına Göndermede Bulunma

- Bir kaynağın belli bir kısmına göndermede bulunulurken söz konusu ögenin bölüm, sayfa, tablo ve şekil numarası belirtilir. Bu şekilde kaynak bildirirken *sayfa* ve *sayfalar* için “s.”, *bölüm* için “Böl.”, paragraf için “para.” kısaltmaları kullanılır.

Örnek: (Öztürk, 2011, s. 45), (Öztürk, 2012, Böl. 3), (Öztürk, 2012, Tablo 2), (Öztürk, 2019, para. 2),

- Bir çalışmada birbirini izleyen sayfalara göndermede bulunulacaksa sayfa numaraları arasına kısa çizgi (-), farklı sayfalara atıf söz konusu ise virgül (,) konur. İngilizce makalelerde sayfa aralığını belirtmek için “pp.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bu sayede hem bireylerin hem de grupların verimliliği artmaktadır (Putnam, 2000, s. 16-

19)

Örnek: Buna karşılık, salep ise çoğunlukla bir fakir içeceği idi ve ayrıca askerlerin beslenmesi için kullanıldı (Işın, 2014, s. 23, 24, 30).

A.9. Kişisel İletişimler

- E-postayla, telefonla, yüz yüze veya başka biçimlerde yapılan kişisel görüşmelere dayalı bilgiler, metin içinde gösterilir, ancak kaynakçaya yazılmazlar.

Örnek: (M. Doğan, kişisel iletişim, 1 Aralık 2001)

A.10. Ayet ve Hadisler

- Ayetler kaynak gösterilirken sırayla sure numarası ve ayet numaraları verilir.

Örnek: (Kur'an-ı Kerim 5: 3-4)

- Hadisler Concordance usulüne göre kaynak gösterilmelidir.

Örnek: (Buhari, *Es-Sahih*, İman 1)

A.11. Yasa ve Yönetmelikler

- Yasa veya yönetmeliğin adı ve kabul edildiği yıl parantez içinde verilir.

Örnek: (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961)

- Yasa veya yönetmeliğin ismi çok uzunsa kısaltma yapılabilir.

Örnek: Kanunun adı: İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun

Cümle içinde gönderme: (İnternet Ortamında Yapılan, 2007)

A.12. Yazma Eserler

- El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif adından sonra yz. kısaltması konulmalı, katalog numarası ile varak/sayfa numarası belirtilmelidir. Tam künye ise kaynakçada gösterilmelidir.

Örnek: (Ahmedî, yz. 1410, 7b)

- Yazma eserin müellifi bilinmiyorsa eserin adı ve bulunduğu kütüphanedeki katalog numarası yazılmalıdır.

Örnek: (*Mecmua-i Eş'ar*, yz. 13400, 5a)

A.13. Arşiv Belgeleri

- Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir.

Örnek: (BCA, Mühimme 15: 25)

A.14. Yayım Yılı Bulunmayan Basılı Kaynaklar

- Bir basılı kaynakta yayım tarihi bulunmuyorsa bunu belirtmek için "t.y." kısaltması kullanılır. İngilizce makalelerde ise "n.d." kısaltması kullanılır.

Örnek: (Akdoğan, t.y., s. 25)

A.15. Parantez İçindeki Açıklamalarda Gönderme Yapma

- Parantez içinde yapılacak bir açıklama esnasında gönderme yapılması gerekirse tarih için köşeli parantez değil, virgül kullanılmalıdır.

Örnek: (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Doğan, 2010)

B. Kaynakça

- Makalede kullanılan bütün kaynaklar “Kaynakça”ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir.
- Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak verilmelidir. Soyadı Kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınmalı, kısaltma yapılmamalıdır.
- Kaynaklar, mutlaka Latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

B.1. Kitaplar, Danışma Kaynakları ve Kitap Bölümleri

- Kitap adlarının yazımında başlık ve alt başlıkların sadece ilk kelimeleri ve var ise özel isimler büyük harfle yazılmalıdır. Kitap adları italik yazılır. Yayınevi adlarındaki “Yayımları” kelimesi “Yay.” olarak kısaltılabilir.

B.1.1. Tek Yazarlı Kitaplar

- Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitabın adı* (İtalik). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: Pala, İ. (2006). *Kırk güzeller çeşmesi*. İstanbul: Kapı Yay.

B.1.2. İki Yazarlı Kitaplar

- İki yazarlı kitaplarda yazar soyad ve adları arasında & işareti kullanılır.

Örnek: Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2011). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.

B.1.3. Üç veya Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

- Yazar sayısı yedi veya daha az ise tüm yazar adları künyede verilir.

Örnek: Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. & Cunbur, M. (2000). *Fuzulî divânı*. Ankara: Akçağ Yay.

- Yazar sayısı sekiz veya daha fazla ise ilk altı yazarın bilgisi verilerek üç nokta (...) konur, ardından son yazarın bilgisi verilerek bu kısım kapatılır.
- Yazar, A., Yazar, B., Yazar, C., Yazar, D., Yazar, E., Yazar, F., ... Yazar, H. (Yayın Yılı). *Kitabın adı* (İtalik). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

B.1.4. Bir Yazarın Aynı Yıl Yayımlanmış Kitapları

- Bir yazarın aynı yıl yayımlanan eserlerini ayırt etmek için “a, b, c...” harfleri kullanılır.

Örnek: Süreyya, C. (1991a). *Şapkam dolu çiçekle*. İstanbul: Yön Yay.

- Süreyya, C. (1991b). *Üstü kalsın*. İstanbul: Broy Yay.

B.1.5. Tüzel Kişi Yazarlı Kitaplar

- Yazar kısmına tüzel kişi adı kısaltılmadan yazılır. Eğer yayıncı (yayınevi) ve yazar aynı ise yayıncı yerine Türkçe için “Yazar”, İngilizce için “Author” yazılmalıdır.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu*. Ankara: Yazar.

B.1.6. Editörlü Kitaplar

- Editörü olan bir kitabın künyesi kaynakçaya yazılırken editör adlarına yazar kısmında yer verilir ve son editörün adından sonra parantez içinde “Ed.” kısaltması kullanılır.

Editör bilgisi yerine yayıma hazırlayan kişi belirtilecekse yine parantez içinde "Haz." kısaltması kullanılabilir.

Örnek: Kaynar, M. K. (Ed.). (2015). *Türkiye'nin 1950'li yılları*. İstanbul: İletişim Yay.

- Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz.
- Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. Editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed.), *Kitabın başlığı* içinde (sayfa aralığı). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. M. Şişman & S. Turan (Ed.), *Sınıf yönetimi* içinde (s. 74-88). Ankara: Pegem Yay.

B.1.7. Çeviri Kitaplar

- Bir kitabın herhangi bir yabancı dilden Türkçeye çevirisi kaynak gösterilecekse kitap adından sonra çevirmenin adı belirtilir ve sonrasında "Çev." kısaltması kullanılır. İngilizce makalelerde "Trans." kısaltması kullanılır.

Örnek: Payot, J. (2019). *İrade terbiyesi* (H. Alp, Çev.). İstanbul: Ediz Yayınevi.

B.1.8. Ansiklopedi Maddeleri

- Yazarın Soyadı, A. (Yayın yılı). Maddenin başlığı. *Ansiklopedinin adı* (Cilt no, sayfa aralığı). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. *İslâm ansiklopedisi* (C. 4, s. 348-349). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

B.1.9 Yazar Adı Belirtilmeyen Kitaplar

- Kitabın adı italik olarak yazar kısmına yazılır.

Örnek: *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977). İstanbul: Dergâh Yay.

B.1.10. Kitapların Cilt ve Baskı Numaralarının Belirtilmesi

- Kitap ciltlerden oluşuyorsa cilt numarası kitap adından sonra parantez içinde "C." kısaltması ile belirtilir. Kaçınıcı baskı olduğu belirtilecekse yayınevinden sonra "bs." kısaltması kullanılır.

Örnek: Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (C. 1-5). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.

Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (19. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Not: Eğer yayıncı bir üniversite ise ve üniversite adında şehir adı geçiyorsa basım yerinin yazılmasına gerek yoktur.

Örnek: Aybar, S. (2014). *Hareket ve rejî sanatı: Bir yöntem - bir oyun*. Ankara Üniversitesi Yay.

Not: Kaynakçada soyadları ve adlarının ilk harfleri aynı olan farklı iki yazar bulunuyorsa yazar adları künyede köşeli parantez içerisinde verilmelidir.

Örnek: Doğan, G. [Gözde]. (1996)... Doğan, G. [Güleda]. (2010)...

C. Süreli Yayınlar

- Düzenli olarak yayımlanan bilimsel dergi, popüler dergi ve gazeteleri içerir. Yazar sayısı ile ilgili hususlarda kitap kaynakçasının yazımındaki kurallar geçerlidir. Süreli yayımlara ilişkin genel kaynakça düzeni şu şekildedir:
- Yazarın Soyadı, A., Yazarın Soyadı, B. & Yazarın Soyadı, C. (Yayın yılı). Yazının başlığı. *Süreli Yayımın Adı, (Varsa) Cilt no* (Sayı numarası), sayfa aralığı. (Varsa) DOI numarası.

C.1. Dergi Makaleleri

- Dergi ciltler hâlinde yayımlanıyorsa;

Örnek: Yıldız, H. (2019). Eski Türkçe ile Yakutçanın karşılaştırmalı söz varlığı: Ünlüyle başlayan sözcükler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59(1), 233-254. doi: [10.26650/TUDED2019-0010](https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0010).

- Cilt numarası yoksa;

Örnek: Çaksu, A. (2019). Bir siyasî içecek olarak Türk kahvesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 369-386. doi: [10.21497/sefad.586654](https://doi.org/10.21497/sefad.586654).

- DOI numarası bulunmayan bir makaleye internet üzerinden erişim sağlandıysa bu çalışmanın bulunduğu web sayfasının URL adresi verilmelidir.

Örnek: Çelik, B. (2019). 16. Yüzyıl şairlerinden Fakîrî ve şüirleri. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 787-844. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/estad/issue/48330/593485>.

- Çevrimiçi sunulan içeriğin değişebileceği düşünülüyorsa ilgili makalenin alındığı URL adresinden sonra web sitesine erişim tarihi de belirtilmelidir.

Örnek: Tunca, A. & Durmuş, E. (2019). Büyükannelerin torun büyütme yaşantılarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 209-226. <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad/article/view/969>. Erişim tarihi: 18.12.2019.

- Popüler dergi makaleleri kaynak gösterilirken yayım yılından sonra ay bilgisine de yer verilir. Bu makalelere internet üzerinden erişim sağlandıysa erişim adresi de yazılmalıdır.

Örnek: Çelik Sezer, İ. (2020, Şubat). Avustralya'daki orman yangınlarında son durum. *Bilim ve Teknik*, 627, 16-17.

C.2. Gazete Yazıları

- Kaynakçada gazete yazılarının sayfa numaraları verilirken "s." kısaltması kullanılır. Gazete adları italik yazılır.

Örnek: Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). Unutma notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

- Gazete yazısına internet üzerinden erişim sağlandıysa ilgili web sayfasının URL adresi verilmelidir.

Örnek: Karaca, S. (2020, 12 Şubat). Kararlıyım ve yapacağım. *Yeni Meram*. Erişim adresi: <http://www.yenimeram.com.tr/12-subat-2020-yeni-meram-gazetesi-393458.htm/3>.

D. Tezler

D.1. Kurumsal Bir Veri Tabanında Yer Alan Tezler

- YÖK tez veritabanından erişim sağlanan tezler örnekteki gibi kaynak gösterilmelidir.

Örnek: Gökçe, U. (2019). *Orhan Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.

D.2. Yayımlanmamış Tezler

- Yazarın Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans/doktora tezi). Kurum adı, Yer bilgisi.

Örnek: Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

D.3. Kişisel Web Sayfalarından Erişilen Tezler

Örnek: Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doktora tezi, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley). Erişim adresi: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/publicat.html>.

E. Sempozyum ve Kongre Bildirileri

E.1. Yayımlanmış Bildiriler

- Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bildiri adı. Editör/Hazırlayan A. Soyadı (Ed./Haz.), *Kitabın başlığı* içinde (sayfa aralığı). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. Y. Bayram (Haz.), *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 611-620). Amasya: Hilal Yay.

E.2. Yayımlanmamış Bildiriler

- Yazarın Soyadı, A. (Tarih). Bildiri adı. *Etkinliğin Adı*, Etkinliğin Yapıldığı Şehir.

Örnek: Köklü, N. (1996). Üniversite öğrencilerinin istatistik kaygı puanlarına etki eden faktörler. *Devolet İstatistik Enstitüsü Araştırma Sempozyumu*, Ankara.

F. Elektronik Kaynaklar

F.1. E-kitaplar

- Yazarın Soyadı, A. (Yayın yılı): *Eserin başlığı*. Erişim adresi.

Örnek: Ayçiçeği, B. (2018). *Behiştî Ahmed'in İskender-nâmesi (İnceleme-Metin)*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206269/behisti-ahmed-iskender-name.html>.

- Kitabın yayım yılı bilinmiyorsa "t.y." kısaltması kullanılır ve siteye erişim tarihi yazılır.

Örnek: Akdoğan, Y. (t.y.). *Ahmedî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>. Erişim tarihi: 22.12.2015.

F.2. Web Sitelerinden Yapılan Alıntılar

- Web sitelerinden yapılan alıntılar kaynakçada belirtilirken yazar ve yayım tarihi biliniyorsa siteye erişim adresi yazılır, erişim tarihinin yazılmasına gerek yoktur.

Örnek: Aydınoglu, İ. (2020, 10 Şubat). Evinizde sevgi ve içtenlik dolu bir yaşam oluşturunuz. Erişim adresi: <https://hthayat.haberturk.com/evinizde-sevgi-ve-ictenlik-dolu-bir-yasam->

olusturunuz-1073174.

- Yazar biliniyor, ancak tarih belli değilse “t.y.” kısaltması kullanılır ve siteye erişim tarihi yazılır.

Örnek: Razon, N. (t.y.). Gencin meslek seçimini etkileyen faktörler. <https://www.ekipnormarazon.com/makalelerimiz/meslek-secimi/gencin-meslek-secimini-etkileyen-faktorler/>. Erişim tarihi: 13.03.2020.

- Yazar bilgisi yoksa yazının başlığı yazar kısmına yazılır ve yine siteye erişim tarihine yer verilir.

Örnek: Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığı. (t.y.). <https://npistanbul.com/amatem/cocuk-ve-genclerde-madde-bagimlilik/>. Erişim tarihi: 13.02.2020.

G. Yasa ve Yönetmelikler

- Mevzuatın Adı. (Yıl, Gün ve Ay). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: ...). Erişim adresi.

Örnek: Nükleer İhracat Kontrolü Yönetmeliği. (2020, 13 Şubat). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 31038). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200213-3.htm>.

H. Yazma ve Basma (Matbû) Eserler

- Müellifin adı. *Eserin adı*. Bulunduğu Kütüphane. Koleksiyon, Katalog numarası, Varak/sayfa aralığı.

Örnek: Âsım. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. Ali Emirî Efendi Koleksiyonu, 132, 1b-45a.

- Basma (matbû) eserlerde yayınevi yerine eserin basıldığı matbaanın adı yazılır. Hicrî tarihler miladî tarihe çevrilmeden yazılır.

Örnek: Ebüzziya Tevfik (1306). *Lûgat-ı Ebüzziya*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası.

I. Arşiv Belgeleri

- Arşivin Adı. *Belgenin Adı* (Sayısı).

Örnek: BAO (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). *Name-i Hümayun Defteri* (10).

Atıfta bulunma ve kaynakça yazımına dair bu rehberin hazırlanmasında Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları (Şencan & Doğan, 2017) adlı kitaptan ve Çukurova Üniversitesi SBE Tez Yazım Kılavuzu'ndan (2015) yararlanılmıştır. Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için bu iki kaynağa müracaat edilmelidir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES		(s. / pp. 1-338)
Abdurrahman ÖZKAN Abdullah MERT	Türkçe Sözlük'te Yer Alan Eş Gösterenli Bazı Sözcüklere İlişkin Düzeltme Önerileri <i>Correction Recommendations For Some Homonymy Words In The Turkish Glossary</i> ***	1-12
Savaş ŞAHİN	Afganistan Türkmenlerinin Ersarı Ağzında Eskicil Kelimeler <i>Archaic Words In The Ersarı Dialect Of Afghan Turkmens</i> ***	13-26
Hilal Oytun ALTUN	Yalancı Eşdeğerler Nasıl Tasnif Edilmeli? Kazakça Ve Türkiye Türkçesi Üzerinde Deneme <i>How To Categorise The False Friends? Testing On Kazakh And Turkish</i> ***	27-46
Orçun ÜNAL	Batı Oğuz Türkçesindeki Yardımcı /y/ Sesinin Kökeni Üzerine <i>On The Origin Of The Buffer /y/ In West Oghuz Turkic</i> ***	47-63
Çağlayan YILMAZ Yasin SANCAR	Yazının Doğal Gelişimine Bilgi Kuramı Temelinde Farklı Bir Bakış (Türkçe Örneğinde) <i>A Different View On The Natural Development Of Writing On The Basis Of Information Theory (In The Case Of Turkish)</i> ***	65-82
Havva YALDIZ Mustafa TOKER	Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Fıkıh Metni: Levh-i Mübârek <i>A Fiqh Text Written In Old Oghuz Turkish: Levh-i Mübârek</i> ***	83-103
Bedia KOÇAKOĞLU	Bir Medeniyet Salıncağında Fahim Bey ve Biz <i>On A Civilization Swing Fahim Bey ve Biz</i> ***	105-119
Fırat KARADAŞ	The Serpent's Fangs Embedded In The Heel: The Dialogization Of Authority In Namık Kemal's İntibah <i>Ezen Ayağa Yılanın Öcü: Namık Kemal'in İntibah Romanında Otoriter Söylemin Söyleşimsel Alana Çekilmesi</i> ***	121-135
Merve MUTLU	Enderunlu Vâsıf'ın Kendi Şiirlerine İlişkin Değerlendirmeleri <i>Enderunlu Vâsıf's Evaluations About His Own Poems</i> ***	137-154

Sibel AKGÜN	Geleneğin Geleceğe Aktarımında Evlilik Öncesi Âdetler: Bursa Şehri Kına Gecesi Tavuk Alma Örneği <i>Wedding Customs That Transmit Tradition: The Case Of Chicken Feasting In Bursa</i> ***	155-171
Bayram ÜREKLİ Muhammed ÖZLER	Konya Kâdısı Musa Efendi ve Dünyası: Osmanlı Taşrasında Birey ve Gündelik Yaşamı Anlamlandırma Üzerine Bir Deneme <i>Kadı (Muslim Judge) Musa Efendi Of Konya And His Life: An Attempt To Analyze An Individual And Daily Life In Ottoman Rural</i> ***	173-188
Doğan YÖRÜK Ferhat BİLDİK	İktidar Değişiminin Ders Programlarına ve Tarih Eğitime Yansıması (Mekteb-i Sultani Örneği) <i>Reflections Of Government Changes On Curriculum And History Education (Sample Of Mekteb-i Sultani)</i> ***	189-209
Erdoğan KELEŞ	Aydın Vilayetinde Aşiretlerin İskânı ve Sorunlar (19. Yüzyılın İkinci Yarısı) <i>Settlement And Problems Of Tribes In Aydın Province (Second Half Of The 19th Century)</i> ***	211-242
Hakan YILDIZ	Göynüklü Ahmed Efendi'nin Mecmuası <i>The Mecmua Of Göynüklü Ahmed Efendi</i> ***	243-272
Özgür BAĞCI	Demokrat Parti Dönemi Konya Milletvekilleri ve TBMM'de Konya İle İlgili Faaliyetleri <i>Konya Deputies During The Period Of Democratic Party And Their Activities Related To Konya In Gnat</i> ***	273-284
Zekiye TUNÇ Arzu ÖZBEK	Sinop'ta Selçuklu Mirası <i>Seljuks Heritage In Sinop</i> ***	285-312
Gürcan Şevket AVCIOĞLU	Türk Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Anlayışları <i>Perceptions Of Culture And Civilization In Turkish Sociology</i> ****	313-326
Ali İhsan ÇEVİK	Qasım Tınıstanov, Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq Lirikasının Ortaq Xüsusiyyətləri <i>The Similar Features Of Kasym Tynystanov's, Ahmad Cavad's And Mikayil Mushfig's Poetry</i> ***	327-338

Çağatay BENHÜR	Engel, B. A., Martin, J. (2020). Rusya Tarihi (F. Şahin, Çev.) İstanbul: İnkılâp Kitabevi. 176 s., ISBN: 978-975-10-3549-3
***	339-341
Murat ARDIÇ	Kuyumcu, H. (2018). Pakistan Tarihi (1857-1958). Konya: Sage Yayıncılık. 217 s., ISBN: 978-605-184-138-0
***	343-345
Hanife YAMAN	Pilten, Ş. (2013). Türk Dilinde İzdırıp Söz Bilgisi: Bir Eş Anlamlılık İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 372 s., ISBN:978-975-16-2580-9
***	347-350

**TÜRKÇE SÖZLÜK'TE YER ALAN EŞ GÖSTERENLİ BAZI
SÖZCÜKLERE İLİŞKİN DÜZELTME ÖNERİLERİ
CORRECTION RECOMMENDATIONS FOR SOME HOMONYMY
WORDS IN THE TURKISH GLOSSARY**

Abdurrahman ÖZKAN*
Abdullah MERT**

Öz

İlk baskısı 1945 yılında yapılan Türkçe Sözlük'te 32.104 sözlük birimi yer alır. 2011 yılında yapılan son baskıda (11. baskı) ise bu sayı 92.292'ye çıkmıştır. Yeni edebî eserlerin taranmaya devam etmesi bu sayının artmasını sağlayacaktır. Türkçe Sözlük'ü yapısal olarak ele alan çalışmaların ortaya konulması Sözlük'te yer alan maddelerin daha doğru değerlendirilmesine imkân verir. Türkçe Sözlük'te farklı köklere ve farklı anlamlara sahip olan bazı sözcükler tek sözlük birimi altında maddelenmiştir. Çalışmamızda bu şekilde farklı anlamlara ve farklı köklere sahip olan eş gösterenli 36 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin Türkçe Sözlük'te 18 madde altında değerlendirildiği görülmüştür. Bu sözlük birimlerinin Türkçe Sözlük'te ayrı ayrı maddelenmesi hem etimolojik açıdan daha doğru bir sözlüğün meydana getirilmesi hem de Türkçe Sözlük'ün sahip olduğu sözlük birimi sayısının meydana çıkarılması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler

Eş adlılık, Eş seslilik, Eş gösterenlik, Türkçe Sözlük, Köken Bilgisi

Abstract

The first edition of the Turkish Dictionary, published in 1945, contains 32104 glossary items. In the latest edition published in 2011 (11th edition), this number increased to 92292. Scanning new literary works would increase this number. Studies deal with the Turkish Dictionary structurally allows for a more accurate evaluation of the items in the Dictionary. In the Turkish Dictionary, some words with different roots and different meanings are categorized under a single glossary item. In this study, 36 similar words with different meanings and different roots were identified. These words have been evaluated under 18 items in Turkish Dictionary. It is important to list these glossary items separately in the Turkish Dictionary in terms of creating a more etymologically correct dictionary and revealing the number of glossary items owned by the Turkish Dictionary.

Keywords

Homonymy, Homophony, Turkish Dictionary, Etymology

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı. E-posta: aozkan@erbakan.edu.tr ORCID.ORG/0000-0002-3483-0139

** Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı. E-posta: abdlhmrt@gmail.com ORCID.ORG/0000-0001-6032-3643

GİRİŞ

Türkçe Sözlük'ün 1945 yılında yapılan ilk baskısında 25.574 madde başı, 6.530 madde içi olmak üzere toplam 32.104 söz yer almıştır (TS, S. XVI). Son baskısı (11. baskı) 2011 yılında yapılan Sözlük'te 77.005 madde başı, 15.287 madde içi olmak üzere toplam 92.292 söz bulunmaktadır (TS, S. XXI). İlk baskıyla son baskı arasında Türkçe Sözlük'ün madde sayısı üç kata yakın artış göstermiştir. Bu madde sayısı çeşitli edebî eserlerin taranması sonucunda daha da artacaktır.

Türkçe Sözlük'te yer alan sözlük birimlerinin kökenlerine dair bilgiler sınırlıdır. Yabancı dillerden alıntılanan örnekler dışında köken açıklaması yer almaz. Özellikle Sözlük'ün ağırlığını teşkil eden Türkçe kökenli sözlük birimlerinin köken bilgisine hiç değinilmemiştir. Sözlük'te etimolojik verilerin yer almaması bazı eş gösterenli / eş sesli / eş adlı sözcüklerin birbirine karıştırılmasına, yani bunların tek bir sözlük birimi gibi değerlendirilmesine yol açmıştır. Söz konusu terimleri çeşitli araştırmacılar şu şekilde tanımlamışlardır:

Doğan Aksan (1999, s. 72) eş adlılık terimini "bir dil içinde birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi" şeklinde tanımlamıştır. "Eşadlı sözcükler ses ve yazım açısından aynı olmakla birlikte, köken ve anlam yönünden farklıdır. İçecek ya da bitki adı olan çay sözcüğü Çince'den gelen, gezgin, yani birçok dilde bulunan bir sözcüktür. Dere anlamındaki Türkçe kökenli çay sözcüğü ile sesteştir" (Toklu, 2007 s. 96).

Günay Karaağaç (2013, s. 377a-b) eş sesli terimini "sesleri aynı, anlamları farklı dil birimleri, eş sesli dil birimleri"; eş seslilik terimini ise "sesçe aynı, anlamca farklı olan dil birimlerinin ilişkisi" şeklinde tanımlamıştır.

Eş gösterenlilik terimi "genellikle tek veya iki heceli kelimeler arasında gerçekleşen, dilde ses değerleri bakımından aynı; fakat anlamları ve fonksiyonları bakımından farklı olan kelimeler" şeklinde tanımlanmıştır (Atmaca, 2013, s. 119). Atmaca'ya göre eşseslilik, eşadlılık ve eşyazımlılık terimlerini en iyi karşılayan terim eş gösterenliliktir. Bundan dolayı bu terimler eş gösterenlilik teriminin alt başlıkları olarak ele alınmalıdır. Bizim çalışmamızda eş gösterenli / gösterenlilik terimleri tercih edilmiştir.

Yapı bakımından birbirine benzeyen ve eş sesler bulunduran, ancak kaynakları ve anlamları farklı olan sözcükler Türkçe Sözlük'te Romen rakamlarıyla birbirinden ayrılmışlardır: boy (I), boy (II), boy (III); çay (I), çay (II); kalın (I), kalın (II), kalın (III) vb. (TS, XXVI). Türkçe Sözlük'te eş gösterenli sözcükler genellikle bu şekilde bir ayrıma tabi tutulurken bazen bu ayrıma dikkat edilmemiş, söz konusu sözcükler aynı kökenden gelen sözcüklermiş gibi birleştirilmiş ve özellikle türemiş sözlük birimlerinin verilmesinde ayırım yapılmamıştır. Eş gösterenli sözcük özelliği taşıyıp da ayrı madde olarak verilmeyen sözcükler çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Türkçe Sözlük'ün bu bakış açısıyla ele alınıp incelenmesi eş gösterenlilik arz eden sözcüklerin ayrı maddelere ayrılması Sözlük'e katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızda Türkçe Sözlük'te kayıtlı olan 18 sözlük birimi ele alındı. Bu sözlük birimlerin her birinin eş gösterenli oldukları sözcüklerle birbirine karıştırıldığı tespit edildi. Bunların Türkçe Sözlük'te 18 sözlük birimi değil, 36 ayrı sözlük birimi olarak ele alınması gerektiği çeşitli etimolojik ve semantik kanıtlarla ortaya konulmaya çalışıldı.

2. İNCELEME

2.1. anlık:

Anlık sözcüğü Türkçe Sözlük'te "a. 1. ruh b. Duyu ve iradeden ayrı olarak düşünülen bilme yetisi. 2. ruh b. Anlama gücü, usa vurma, yargılama, müdrike, entelekt. 3. sf. Kısa süren, bir an içinde olan, enstantane: Beni hatırlatıyor, benimle olmayı anlık bir duygu hâlinde olsa da istiyor muydu? -T. Buğra." (TS, s. 131a-b) anlamlarıyla yer almaktadır. Bu maddenin 1 ve 2. anlamları an (III) "zihin" (TS, s. 117a) sözcüğüne isimden isim yapan {+lXk} eki getirilerek türetilen anlık sözcüğüne aittir. 3. anlam ise Türkçeye Arapçadan geçen ve Türkçe Sözlük'te an (I) < Ar. ān "zamanın bölünemeyecek kadar kısa olan parçası, lahza, dakika" (TS, s.116b-117a) biçiminde yer alan an sözcüğüne isimden isim yapan {+lXk} eki getirilmesi suretiyle türetilen anlık sözcüğüne aittir. Türkçe Sözlük'te eş gösterenli olarak yer alması gereken anlık maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

anlık I a. 1. ruh b. Duyu ve iradeden ayrı olarak düşünülen bilme yetisi. 2. ruh b. Anlama gücü, usa vurma, yargılama, müdrike, entelekt.

anlık II sf. Kısa süren, bir an içinde olan, enstantane: Beni hatırlatıyor, benimle olmayı anlık bir duygu hâlinde olsa da istiyor muydu? -T. Buğra.

2.2. ansız:

Anlık maddesindeki duruma benzer bir durum ansız "sf. 1. hlk. Anlayışsız, akılsız. 2. zf. (a'nsız) Ansızın." (TS, s. 132b) maddesi için de geçerlidir. Ansız maddesinin 1. anlamı an (III) "zihin" (TS, s. 117a) sözcüğüne isimden isim yapan {+sXz} eki getirilmesiyle türetilen ansız sözcüğüne ait iken 2. anlam Türkçeye Arapçadan geçen an (I) "zamanın bölünemeyecek kadar kısa olan parçası, lahza, dakika (TS, s. 116b-117a) sözcüğüne isimden isim yapan {+sXz} eki getirilmesiyle türetilen ansız maddesine ait olmalıdır. 1. anlamın ait olduğu ansız maddesi Eski Türkçede ansız "anlayışsız, bilgisiz, aptal, düşüncesiz" (ED, s. 190b) biçimindedir. Türkçe Sözlük'te eş gösterenli olarak yer alması gereken ansız maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

ansız I sf. hlk. Anlayışsız, akılsız.

ansız II zf. (a'nsız) Ansızın.

2.3. bağcı:

Bağcı maddesi Türkçe Sözlük'te "a. 1. Bağ yetiştirip ürününü satan kimse. 2. Bağlayan veya soğuk haddehaneden çıkan metal şerit bobinlere bant yapıştıran kimse." (TS, s. 225a) biçiminde yer alır. Söz konusu anlamlardan birincisi Türkçeye Farsçadan alıntılanan bağ (II) <Far. bāğ " a. 1. Üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası. 2. Meyve bahçesi" (TS, s. 224b) sözcüğüne meslek yapan {+CX} ekinin getirilmesiyle türetilmiş olan bağcı maddesine aittir. 2. anlam ise Türkçe ba- "(bir şeyi, bir şeye) bağlamak, tutturmak" (ED, s. 292a-b) fiilinden türeyen bağ "bağ, ip, kemer; birbirine bağlanan veya tutturulan şey, deste, balya vb." (ED, s. 310b-311a) sözcüğüne meslek yapan {+CX} ekinin getirilmesiyle türetilmiş olan bağcı maddesine aittir. Türkçe Sözlük'te Türkçe kökenli bağ (I) (TS, s. 234b) sözcüğü ile Farsçadan alınan bağ (II) (TS, s. 234b-135a) ayrı ayrı maddelenmiştir. Ancak bu sözcüklerden türeyen eş gösterenli bağcı maddelerinin anlamları tek madde altında ele alınmıştır. Bu maddeler Türkçe Sözlük'te aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

bağcı I a. Bağ yetiştirip ürününü satan kimse.

bağcı II Bağlayan veya soğuk haddehaneden çıkan metal şerit bobinlere bant yapıştıran kimse.

2.4. bük:

Bük sözcüğü Türkçe Sözlük'te "a. 1. Dönemeç. 2. Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar, büklik. 3. Ovada veya dere kıyısında çalı ve diken topluluğu. 4. Böğürtlen." (TS, s. 422b) şeklinde maddelenmiştir. Bu maddenin 1. anlamı Eski Türkçede "köşe, bir evin köşe direği" (ED, s. 324a) anlamında kullanılan bük sözcüğünün bugünkü görünümüne aittir. 2, 3 ve 4. anlamlar ise Eski Türkçede "sık ağaçlık, çalılık" (ED, s. 324a) anlamlarında tanıklanan bük sözcüğünün günümüze yansıyan biçimine aittir. Görüldüğü gibi Eski Türkçe döneminde eş gösterenli iki bük sözcüğü yer almıştır. "dönmek" kavram alanı ile "çalılık vb." bir bitkinin anlamsal ilişkisi güç görülmektedir. Semih Tezcan (Tietze I, s. 826), Tuncer Gülensoy (2007, s. 192b) gibi araştırmacılar da söz konusu bük maddelerinin iki ayrı kökten gelmiş olması gerektiğini değerlendirmişlerdir. Türkçe Sözlük'te bük maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

bük I a. Dönemeç.

bük II 1. Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar, büklik. 2. Ovada veya dere kıyısında çalı ve diken topluluğu. 3. Böğürtlen.

2.5. çığ:

Çığ sözcüğü Türkçe Sözlük'te "a. 1. Dağın bir noktasından kopup yuvarlanan ve yuvarlandıkça büyüyen kar kümesi. 2. hlk. Bölme veya paravana." (TS, s. 529a) anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu maddenin 2. anlamı Eski Türkçede "achnatherum splendens bitkisi, hasır ve paspas gibi yapı malzemesi olarak kullanılan bitki" (DTS, s. 158a; ED, s. 404b) anlamlarında tanıklanan çığ sözcüğünün günümüze ulaşan çığ biçimine aittir. 1. anlamın ait olduğu çığ sözcüğü için araştırmacıların farklı görüşleri vardır. Tietze (III, s. 203) "dağdan aşağıya kayan toplu kar" anlamında kullanılan çığ sözcüğünün diğer Türk lehçelerinde bulunmadığını belirterek kökeninin belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Nişanyan çığ / çıw / çoğ "kalabalık, gürültü" ses yansımali sözcüğünden geliştiğini savunmuştur (2018: 150b). Hasan Eren etimolojik sözlüğünde çığ sözcüğünün "hasır, bölme ve çit" gibi anlamlarına değinmiş "karın kayarak düşmesi" anlamını bu maddeye dâhil etmemiştir (1999, s. 88b-89a). Kamus-ı Türkî'de çığ sözcüğü "1. Dağdan yuvarlanan kar kümesi. 2. Kamış vesairenden yüksek çit. 3. Çadır bölmesi. 4. Yüksek ses, gürültü, yaygara." (2019, s. 210a) şeklinde kayıtlıdır. Türkçe Sözlük'te olduğu gibi burada da eş gösterenli iki sözcük tek maddede ele alınmıştır. Dağdan yuvarlanan kar kümesine çığ adının verilmesi, yuvarlanmaya başlayan kar kümesinin çıkardığı ses ve gürültüyle ilgili olmalıdır. Türkçe Sözlük'te çığ maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

çığ I a. Dağın bir noktasından kopup yuvarlanan ve yuvarlandıkça büyüyen kar kümesi.

çığ II hlk. Bölme veya paravana.

2.6. et-:

Et- fiili Türkçe Sözlük'te dokuz anlamla kayıtlıdır: "(nsz) 1. Bir işi yapmak: Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu. -H. Taner. 2. "İyi, kötü"® zarflarıyla birlikte davranmak: İyi ettiniz de geldiniz. 3. (-i) Bulmak, erişmek: Hemşerileri gelir, kemeçe gibi bir çalgıyla sabahı ederlerdi. -R. H. Karay. 4. (-i, -den) Birini bir şeyden yoksun bırakmak. 5. Eşit değer kazanmak: İki iki daha dört eder. 6. Herhangi bir değerde olmak: Kira dâhil olduğu hâlde aylık masrafımız tam beş lira ediyordu. -Ö. Seyfettin. 7. Kötülükte bulunmak: Ah, iki bardak süt sen bana neler ettin? -S. F. Abasıyanık. 8. (-e) Küçük veya büyük abdestini yapmak: Çocuk altına etti. 9. esk. Demek, söylemek: "Emrah eder düştüm dile / Bülbül figan eder güle" - Erzurumlu Emrah" (TS, s. 832a-b). İlk sekiz anlam Eski Türkçe "düzenlemek, tanzim etmek; süslemek, donatmak; meydana getirmek; yapmak" (ED, s. 36b-37b) anlamlarında kullanılan et-filinin günümüzdeki görünümüne ait anlamlardır. Ancak 9. anlam Eski Türkçede ayıt- (Birini)

konuşturmak; sormak; demek, söylemek" (ED, s. 268b-269a; DTS, s. 32a-b); Eski Anadolu Türkçesinde ayıt-, ayt-, eyit-, eyt-, et-, it- varyantlarıyla "söylemek, demek, anlatmak" (TTS I, s. 323-326) anlamlarında kullanılan fiilin Türkçe Sözlük'e yansıyan biçimine aittir. Eskimiş anlamında kullanılan esk. kaydı ve verilen örnek cümle, fiilin Osmanlı Türkçesinden Türkçe Sözlük'e alındığını göstermektedir. Yani sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Türkçe Sözlük'te eyit- "esk. Demek" (TS, s. 840b) varyantı da yer alır. Et- madde aşağıdaki şekilde düzeltilmeli veya tek et- maddesi yer alacaksa 9. anlam sözlükten çıkarılmalıdır.

etmek I (nsz) 1. Bir işi yapmak: Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu. -H. Taner. 2. "İyi, kötü"® zarflarıyla birlikte davranmak: İyi ettiniz de geldiniz. 3. (-i) Bulmak, erişmek: Hemşerileri gelir, kemeçe gibi bir çalgıyla sabahı ederlerdi. -R. H. Karay. 4. (-i, -den) Birini bir şeyden yoksun bırakmak. 5. Eşit değer kazanmak: İki iki daha dört eder. 6. Herhangi bir değerde olmak: Kira dâhil olduğu hâlde aylık masrafımız tam beş lira ediyordu. -Ö. Seyfettin. 7. Kötülükte bulunmak: Ah, iki bardak süt sen bana neler ettin? -S. F. Abasıyanık. 8. (-e) Küçük veya büyük abdestini yapmak: Çocuk altına etti.

etmek II esk. Demek, söylemek: "Emrah eder düştüm dile / Bülbül figan eder güle" - Erzurumlu Emrah

2.7. gezle-:

Türkçe Sözlük'te gezle- fiili "(i) 1. Bir yeri ölçmek. 2. Bir hedefi vurmak için silaha gerekli doğrultuyu vermek, nişan almak. 3. Okun gezini kirişe yerleştirmek: "Sadağından çektiği oku yayına yerleştirip gezledi, atın nal sesi ve kişnemeleri arasında bir ok vınlayışı duyuldu." - Nihal Atsız" (TS, s. 941a) biçiminde üç anlamla yer alır. Gezle- maddesinin 1. anlamı ile 2 ve 3. anlamları iki ayrı kökten gelen eş gösterenli fiillere aittir. "Bir yeri ölçmek" anlamında kullanılan gezle- fiili, Türkçeye Farsçadan giren gez (II) <far. gez "1. Yer ölçmeye yarar düğümlü ip. 2. Yapı işlerinde kullanılan çekül". (TS, s. 939b) sözcüğüne isimden fiil yapan {+IA-} eki getirilmesi ile oluşmuştur. Gezle- maddesinin 2 ve 3. anlamları Eski Türkçede "okun kuyruk bölümü" (DTS, s. 325a; ED, s. 756a) anlamında tanıklanan kez sözcüğüne {+IA-} eki getirilmesi suretiyle meydana getirilen kezle- "okun gez yerini (kirişe) yerleştirmek" (DTS, s. 325b; ED, s. 760a) fiilinin günümüze uzanan biçimidir. Türkçe Sözlük'te gezle- maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

gezlemek I (-i) Bir yeri ölçmek.

gezlemek II 1. Bir hedefi vurmak için silaha gerekli doğrultuyu vermek, nişan almak. 2. Okun gezini kirişe yerleştirmek: "Sadağından çektiği oku yayına yerleştirip gezledi, atın nal sesi ve kişnemeleri arasında bir ok vınlayışı duyuldu." - Nihal Atsız".

2.8. göler-:

Göler- fiili Türkçe Sözlük'te "(nsz) hlk. 1. Göl durumuna gelmek. 2. Hayvanın ipi ayağına ve boynuna dolaşarak kalkamayacak biçimde yere yıkılmak." (TS, s. 959b) şeklinde iki anlamla yer alır. Söz konusu iki anlam farklı köklerden gelen eş gösterenli iki ayrı göler- fiiline aittir. 1. anlam Eski Türkçede köl "havuz, göl" (ED, s. 715a) sözcüğüne isimden fiil yapan {+Ar-} eki getirilmesiyle ortaya çıkan köler- "toplanmak, birikmek (su için)" (DTS, s. 334a) fiilinin bugüne ulaşan göler- biçimine aittir. 2. anlam ise Eski Türkçede tanıklanan köl- "(hayvanı sabana) koşmak" (ED, s. 715b; DTS, s. 334a) sözcüğüne, fiilden fiil yapan {-Ar-} eki getirilmesi suretiyle meydana gelen köler- "(At) tökezlemek" (DTS, s. 346a; ED, s. 720a) fiilinin günümüze ulaşan göler- şekline aittir. İki farklı kökten gelen fiillerin eş gösterenliliğinin söz konusu olduğu görülmektedir (Mert, 2019, s. 120-121). Türkçe Sözlük'te göler- maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

gölermek I (nsz) hlk. Göl durumuna gelmek.

gölermek II (nsz) hlk. Hayvanın ipi ayağına ve boynuna dolaşarak kalkamayacak biçimde yere yıkılmak.

2.9. irk-:

İrk- fiili, Türkçe Sözlük'te "(nsz) hlk. 1. Birikmek. 2. Tiksinmek. 3. esk. Biriktirmek, toplamak." (TS, s. 1205a) anlamlarıyla yer alır. Bunlardan 1 ve 3. anlamlar Eski Türkçede "bir araya getirmek, toplamak (DTS, s. 225b; ED, s. 221a) anlamlarıyla tanıklanan irk- fiilinin bugüne ulaşmış biçimine aittir. "Birikmek, toplamak" şeklinde 2. anlamda yer alan "tiksinmek" anlamı arasında semantik bir ilişki kurmak güçtür. "Tiksinmek" anlamındaki irk- fiili Eski Türkçede ér- "üzgün olmak, yalnız veya sıkılmış hissetmek" (ED, s. 194a-b) sözcüğüne fiilden fiil yapan ettirgenlik işlevli {-K-}eki getirilmesi suretiyle meydana gelen êrk- "bıkmak, sıkılmak" (ED, s. 226a) fiilinin günümüze uzanan varyantına ait olmalıdır (Mert, 2019, s. 111-112). Türkçe Sözlük'te eş gösterenli olarak yer alan bu fiiller aşağıdaki gibi ayrı maddeler altında ele alınmalıdır:

irkmek I (nsz) hlk. 1. Birikmek. 2. esk. Biriktirmek, toplamak.

irkmek II Tiksinmek.

2.10. irkil-:

Türkçe Sözlük'te irkil- fiili "(nsz) 1. Ürkerek geri çekilir gibi olmak: Elimi omzuna koyuyorum. İrkiliyor, sertçe çeviriyor bakışını. -E. Bener. 2. Şaşırıp duraklamak: İnsanlar iki büklüm olup düştükleri konduların içinde dozer kasnaklarının sesiyle irkildiler. -L. Tekin. 3. biy. Vücutun bir yeri dışarıdan gelen bir uyarıcının etkisiyle kanlanıp şişmek, taharrüş etmek. 4. hlk. Akan bir şey, bir engel karşısında duraklayıp birikmek." (TS, s. 1204b-1205a) anlamlarıyla maddelenmiştir. Fiilin ilk iki anlamı, Eski Türkçede êrk- "bıkmak, sıkılmak" (ED, s. 226a); Harezmi Türkçesinde irik- "sıkılmak, usanmak, bıkmak" (ATA, 2019, s. 652b) biçiminde tanıklanan fiil köküne fiilden fiil yapan edilgenlik (-l-) ekinin getirilmesi suretiyle ortaya çıkan irkil- fiilinin bugüne yansıyan biçimine ait anlamlar olmalıdır. 3 ve 4. anlamlar ise Eski Türkçede "derlenmek; toplanmak, bir araya gelmek" (ED, s. 226b) anlamlarında kullanılan irkil-fiilinin günümüze uzanan varyantına aittir. Eş gösterenli bir yapıya sahip olan bu fiiller Türkçe Sözlük'te aşağıdaki gibi maddelenmelidir:

irkilmek I "(nsz) 1. Ürkerek geri çekilir gibi olmak: Elimi omzuna koyuyorum. İrkiliyor, sertçe çeviriyor bakışını. -E. Bener. 2. Şaşırıp duraklamak: İnsanlar iki büklüm olup düştükleri konduların içinde dozer kasnaklarının sesiyle irkildiler. -L. Tekin.

irkilmek II 1. biy. Vücutun bir yeri dışarıdan gelen bir uyarıcının etkisiyle kanlanıp şişmek, taharrüş etmek. 2. hlk. Akan bir şey, bir engel karşısında duraklayıp birikmek.

2.11. irkinti

Türkçe Sözlük'te "a. hlk. 1. Su birikintisi. 2. Ürperme, irkilti: Acaba, başımızdan geçen belalar, çektiğimiz mihnetler ve nihayet rahat, zengin bir memleketin batışını görmüş olmamız bizde, artık dünya hazlarına karşı bir nevi irkinti mi hasıl etmişti? -Y. K. Karaosmanoğlu. 3. Korku, çekinme, irkilti: Yarın en büyük kuvvetlerin karşısında en ufak bir irkinti bile bana yaklaşamayacaktır. -A. Gündüz." (TS, s. 1205a) anlamlarında kullanılan irkinti için de yukarıda değinilen bilgiler geçerlidir. Sözcüğün "su birikintisi" şeklindeki birinci anlamı Eski Türkçede "bir araya getirmek, toplamak (DTS, s. 225b; ED, s. 221a) anlamlarında yer alan irk- fiilinin bugüne uzanan biçimine fiilden isim yapan {-X)nTX+} eki getirilmesi suretiyle türemiştir. 2 ve 3. anlamlar ise Eski Türkçede "bıkmak, sıkılmak" (ED, s. 226a) anlamlarında tanıklanan êrk-fiilinden türeyen irkinti sözcüğüne ait olmalıdır. Eş gösterenli olan bu fiiller Türkçe Sözlük'te aşağıdaki gibi yer almalıdır:

irkinti I a. hlk. Su birikintisi.

irkinti II a. hlk. 1. Ürperme, irkilti: Acaba, başımızdan geçen belalar, çektiğimiz mihnetler ve nihayet rahat, zengin bir memleketin batışını görmüş olmamız bizde, artık dünya hazlarına karşı bir nevi irkinti mi hasıl etmişti? -Y. K. Karaosmanoğlu. 2. Korku, çekinme, irkilti: Yarın en büyük kuvvetlerin karşısında en ufak bir irkinti bile bana yaklaşamayacaktır. -A. Gündüz.

2.12. işlik:

Türkçe Sözlük'te işlik maddesi "a. 1. Atölye: İşliğin karanlık köşelerinde babasının yüzlerce hayali vardı. -R. Enis. 2. hlk. Gömlek: tulumbaya yaklaştı, işliğin yakasını açtı, kollarını sıvadı. -S. Kocagöz." (TS, s. 1227b) şeklinde iki anlamla kayıtlıdır. Bu anlamların birincisi iş sözcüğüne isimden isim yapan {+IXk} eki getirilmesi suretiyle türetilen işlik sözcüğüne aittir. İkinci anlam hlk. kaydıyla ifade edildiği gibi ağızlardan alınmıştır. "Gömlek" anlamı "iş yapılırken giyilen giysi" gibi düşünüldüğü için işlik maddesi içinde ele alınmış olmalıdır. Ancak ağızlarda işlik sözcüğünün "1. Mintan, gömlek 2. Hanımların giydiği kısa ceket 3. Yelek 4. Astarlık bez" (DS IV, s. 2565b-2566a) şeklinde başka anlamları da yer alır. Ağızlarda benzer anlamlara sahip içlik "1. İç gömleği 2. Firenk gömleği, mintan 3. İç giyilen hırka, zıbın 4. Pamuklu mintan 5. Yelek 6. Yatak doldurmaya yarayan yün, pamuk, kıtık vb. şeyler" (DS IV, s. 2507b-2508a), içilik "semer altına konan keçe örtü" (DS IV, s. 2506b), içlük "bir çeşit hanım ceket" (DS IV, s. 2508a) gibi sözcükler de kullanılmaktadır. Eski Türkçede içlik sözcüğü "eyerin altına konan astar, eyer örtüsü" (DTS, s. 215b; ED, s. 26b) anlamlarında kullanılmıştır. Ağızlarda kullanılan biçimlerle Eski Türkçede tanıklanan içlik sözcüğünün anlamları arasında semantik ilişki bulunmaktadır. Türkçe Sözlük'te yer alan ve ağızlarda da tanıklanan işlik "gömlek" sözcüğünün anlamları ile yukarıda değinilen içlik ve varyantlarının anlam bakımından neredeyse aynı olması söz konusu işlik maddesinin iş+lik yapısından ziyade /-ç-/>/-ş-/ değişmesi sonucunda içlik sözcüğünün bir varyantı olarak ortaya çıkmış olması daha muhtemeldir. Türkçe Sözlük'te işlik maddesine ilaveten içlik "hlc. içe giyilen çamaşır, iç gömleği" (TS, s. 1148a) maddesi de kayıtlıdır. Netice olarak Türkçe Sözlük'te yer alan işlik maddesinin birinci ve ikinci anlamlarının eş gösterenli bir yapıya sahip iki farklı işlik sözcüğüne ait olduğunu değerlendirmekteyiz. Türkçe Sözlük'te işlik maddesi aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

işlik I a. Atölye: İşliğin karanlık köşelerinde babasının yüzlerce hayali vardı. -R. Enis.

işlik II hlk. Gömlek: tulumbaya yaklaştı, işliğin yakasını açtı, kollarını sıvadı. -S. Kocagöz.

2.13. kökle-:

Kökle- fiili Türkçe Sözlük'te "(i) 1. Ağaç veya bitkiyi kökü ile birlikte topraktan çıkarmak, kökertmek. 2. Toprakta kalan bitki köklerini ayıklamak. 3. Bağ çubuklarını veya fidanları köklendirip dikmek. 4. Minder, şilte vb.nin iki yüzünü yer yer dikişlerle tutturmak. 5. İnce saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek. 6. mec. Motorlu araçlarda gaz pedalına sonuna kadar basmak" (TS, s. 1496b) anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu maddede de eş gösterenli sözcükler tek madde altına toplanmıştır. Eski Türkçede üç ayrı kök sözcüğü yer alır. Birincisi bugüne gök biçiminde ulaşan "renk, gökyüzü vb." anlamlı sözcüktür. İkincisi "kök, köken" (ED, s. 708a-b) anlamında kullanılan bugüne de benzer anlam ve biçimde uzanan kök sözcüğüdür. Üçüncüsü ise "sırım, dikiş yeri" (ED, s. 708b) anlamlarında tanıklanan kök sözcüğüdür. Sözcük bu anlamıyla Türkiye Türkçesi ve ağızlarına ulaşmamıştır. Türkçe Sözlük'te yer alan kökle-maddesinin 1, 2, 3 ve 6. anlamları Eski Türkçede "1. Kök 2. Temel, dayanak 3. mec. Köken, soy" (DTS, s. 332b; ED, s. 708a-b) anlamlarında yer alan kök sözcüğüne isimden fiil yapan {+IA-} eki getirilmesi suretiyle türetilen kökle- fiiline aitken 4 ve 5. anlamlar Eski Türkçede "sırım; dikiş yeri" (ED, s. 708b) anlamlarında yer alan kök sözcüğünden türeyen kökle- "sırımlarla

tutturmak" (ED, s. 711a) fiilinin bugüne ulaşan biçimine aittir. Eş gösterenli bu fiiller Türkçe Sözlük'te aşağıdaki gibi yer almalıdır:

köklemek I (-i) 1. Ağaç veya bitkiyi kökü ile birlikte topraktan çıkarmak, kökertmek. 2. Toprakta kalan bitki köklerini ayıklamak. 3. Bağ çubuklarını veya fidanları köklendirip dikmek. 4. mec. Motorlu araçlarda gaz pedalına sonuna kadar basmak

köklemek II (-i) 1. Minder, şilte vb.nin iki yüzünü yer yer dikişlerle tutturmak. 2. İnce saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek.

2.14. kulluk:

Kulluk sözcüğü Türkçe Sözlük'te "a. 1. Kul olma durumu, kölelik, ubudiyet. Kulluk bakımından da o kimseden daha âciz ve itaatlisi olamaz. -N. F. Kısakürek. 2. Kulun yaptığı iş. 3. tar. Karakol." (TS, s. 1522a) anlamlarıyla kayıtlıdır. Maddenin ilk iki anlamı ile sözcüğün türetildiği kul "1. Kul, köle 2. mec. Tanrı kulu, insan" (DTS, s. 493b; ED, s. 615a-b) kökü arasında semantik bağ açıktır. Ancak üçüncü anlamın kul sözcüğü ile semantik ilişkisi yoktur. tar. kısaltmasıyla tarih bilimine ait bir terim olduğu ifade edilen sözcüğün Tarama Sözlüğü'nde ve Kamus-Türkî'de kaydı bulunmamaktadır. Türkçe Sözlük'te kulluk sözcüğünün 3. anlamı olarak verilen anlam Kamus-Türkî'de kolluk biçiminde ve "1. Muhâfaza-i emniyyet ve asayişe memur asker bölüğünün mahall-i ikâmeti, merkezi, karakol, karagol: Her mahallede bir kolluk vardır. 2. Nöbetçi meskeni, nokta: Her köşede bir kolluk varidi" (KT, s. 669b) anlamlarında kayıtlı olan sözcükle ilgili olmalıdır. Tietze (IV, s. 349) kolluk'un karakolluk sözcüğünden kısaltma yoluyla ortaya çıktığını ifade etmiştir. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te kolluk sözcüğü "i. kısaltma yoluyla. Güvenliği sağlamakla görevli polis veya jandarma, zâbıta." (MBTS, s. 689b) biçiminde yer alır. Burada da "kısaltma yoluyla." ifadesi ile bu bilgi tekrar edilmiştir. Netice itibarıyla Türkçe Sözlük'te yer alan maddenin 1 ve 2. anlamları kulluk sözcüğüne ait iken 3. anlam karakolluk sözcüğünden kısalan kolluk sözcüğüne aittir. Türkçe Sözlük'te bu madde aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

kulluk a. 1. Kul olma durumu, kölelik, ubudiyet. Kulluk bakımından da o kimseden daha âciz ve itaatlisi olamaz. -N. F. Kısakürek. 2. Kulun yaptığı iş.

kolluk II a. tar. Karakol.

2.15. kundakla-:

Kundakla- fiili Türkçe Sözlük'te "(-i) 1. Bebeği kundağa sarmak: Dikmen Yıldızı yapma bebeğini büyük bir dikkat ve özenle tekrar kundakladı. -A. Gündüz. 2. Bir yeri kundakla yakmak. 3. Saçları yemeninin içine toplayarak bağlamak. 4. Tüfek namlusunu kundağa bağlamak. 5. mec. Ara bozmak, aldatmak: Onu yalnız politika kurtları kundaklamıştır. -S. Birsal." (TS, s. 1526b) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kundakla- fiilinin anlamları Türkçe Sözlük'teki iki ayrı sözlük birime dayanmaktadır. Sözlük'te kundak (I) maddesi "a. 1. Yeni doğmuş çocuğu ilk aylarda sıkıca sarıp sarmalamaya yarayan geniş bez: Kendisine uzattıkları ince ve beyaz bir kundağa sarılmış kızına baktı. -Ö. Seyfettin. 2. Bu bezle sarılmış bebek: Dikmen Yıldızı kundağı kucaklayarak ağır, sarsıntılı adımlarla savcının arkasından yürüdü. -A. Gündüz. 3. Saçları yemeninin içine alıp bağlama: Baş kundağı. 4. Korunmak için sıkı sıkıya sarılmış şey: Dutların tomurcukları büyümüş, yaprakları burunlarını kundaklarından çıkarmışlardı." (TS, s. 1526a); kundak (II) maddesi "<Rum a. 1. Yangın çıkarmak için bir yere konulan tutuşmuş yağlı bez parçası vb: Ben şamdanımla evveli kapının önüne yığılan şeyleri, sonra cibinliği, perdeleri, bütün duvarları çeviren kundakları tutuşturacağım.® -H. Z. Uşaklıgil. 2. Tüfek gibi bazı ateşli silahlarda bunları çeşitli yönere çevirmeye yarayan, namlunun altında bulunan ağaç veya metal bölüm: Amcası Mustafa geldi eve, ona bir kundağı sedefli tüfek getirdi. -Y. Kemal. 3. Arabalarda dingil yatağı. 4. mec. Ara bozma, fitne, fesat." (TS, s. 1526a-b) anlamlarıyla

kayıtlıdır. Türkçe Sözlük'teki verilere göre kundak (I) Türkçe kökenli, kundak (II) Rumca kökenlidir. Bundan dolayı kundakla- maddesinde kayıtlı olan anlamlardan 1 ve 3. anlamlar kundak (I) sözcüğünden isimden fiil yapan (+IA-) ekiyle türetilen kundakla- fiiline; 2, 4 ve 5. anlamlar kundak (II) sözcüğünden isimden fiil yapan (+IA-) ekiyle türetilen kundakla- fiiline ait olmalıdır. Türkçe Sözlük'te tek madde altına toplanan eş gösterenli kundakla- fiilleri aşağıdaki şekilde düzeltilmelidir:

kundaklamak (I) (-i) 1. Bebeği kundağa sarmak: Dikmen Yıldızı yapma bebeğini büyük bir dikkat ve özenle tekrar kundakladı. -A. Gündüz. 2. Saçları yemeninin içine toplayarak bağlamak.

kundaklamak (II) (-i) 1. Bir yeri kundakla yakmak. 2. Tüfek namlusunu kundağa bağlamak. 3. mec. Ara bozmak, aldatmak: Onu yalnız politika kurtları kundaklamıştır. -S. Birsnel.

2.16. sirkelen-:

Türkçe Sözlük'te sirkelen- fiili "(nsz) 1. Birçok sirke türemek. 2. İçine sirke konmak: Sakalının rengi kınaya, kokusu sirkelenmiş tarçına benzer. -F. R. Atay" (TS, s. 2121b) anlamlarıyla kayıtlıdır. Eski Türkçede sirke I "bit yumurtası" (ED, s. 850b) ve sirke II "sirke" (ED, s. 850b) şeklinde eş gösterenli iki sirke sözcüğü tanıklanır. Bu sözcüklerin günümüze uzanan biçimleri Türkçe Sözlük'te sirke (I) "a. Bit, tahtakurusu vb. asalak böceklerin yumurtası: Hepsi bit, sirke içinde, sıvandım, hepsini temizledim. -H. E. Adıvar." (TS, s. 2121a) ve sirke (II) < Far. sirke "a. 1. Salatalara, yemeklere ekşilik vermek için kullanılan ekşimüş üzüm, elma, limon vb. suyu. 2. Birtakım kimyasal yöntemlerle hazırlanmış birleşiklerin ortak adı" (TS, s. 2121a-b) şeklinde ayrı maddeler olarak ele alınmıştır. Ancak sirke sözcüğünün ileri biçimi olan sirkelen- fiilinde bu ayrıma dikkat edilmemiştir. Türkçe Sözlük'te kayıtlı olan sirkelen- fiilinin 1. anlamı sirke (I) maddesinden türeyen sirkelen- fiiline; 2. anlamı sirke (II) fiilinden türeyen sirkelen- fiiline aittir. Eş gösterenli bir yapıya sahip olan sirkelen- fiilleri Türkçe Sözlük'te aşağıdaki gibi yer almalıdır:

sirkelenmek I (nsz) Birçok sirke türemek.

sirkelenmek II (nsz) İçine sirke konmak: Sakalının rengi kınaya, kokusu sirkelenmiş tarçına benzer. -F. R. Atay.

2.17. tekin:

Tekin sözcüğü Türkçe Sözlük'te "sf. 1. Boş, içinde kimse bulunmayan. 2. Güvenilir (kişi, yer): Aynı zamanda burası korkulacak ve hiç değilse çekinilecek, tekin olmayan bir yer olmuştu. -A. H. Çelebi. 3. İçinde doğaüstü varlıklar bulunmadığına inanılan (yer): Ninem, akşam saatlerinde hamamlar tekin değildir, insanı çarpar, demişti. -Y. K. Karaosmanoğlu. 4. a. tar. Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğlu" (TS, s. 2304b) anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu madde de eş gösterenli sözcüklerin birbirine karıştırılmıştır. Maddenin ilk üç anlamı tek "yalnız, tek" (DTS, s. 583a; ED, s. 475a-b) sözcüğüne isimden isim yapan {+Xn} eki getirilmesi suretiyle türetilen tekin sözcüğüne aittir (Gülensoy, 2007, s. 876a; Nişanyan, 2018, s. 843b). 4. anlam Eski Türkçede "prens, kağan'ın oğlu veya erkek torunu" (ED, s. 483a-b) anlamlarında tanıklanan tegin sözcüğünün Cumhuriyet döneminde tekrar kullanıma sokulan biçimine ait olmalıdır. Bu madde Türkçe Sözlük'te aşağıdaki gibi düzeltilmelidir:

tekin I sf. 1. Boş, içinde kimse bulunmayan. 2. Güvenilir (kişi, yer): Aynı zamanda burası korkulacak ve hiç değilse çekinilecek, tekin olmayan bir yer olmuştu. -A. H. Çelebi. 3. İçinde doğaüstü varlıklar bulunmadığına inanılan (yer): Ninem, akşam saatlerinde hamamlar tekin değildir, insanı çarpar, demişti. -Y. K. Karaosmanoğlu.

tekin II a. tar. Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğlu.

2.18. yayık:

Türkçe Sözlük'te yayık maddesi "a. 1. Tereyağı çıkarmak için sütün, yoğurdun içinde çalkalandığı kap veya makine: Nina'nın bildiği alet değirmen ve yayıktır; buğday öğüten ve tereyağı çıkaran yararlı iki basit makine. -R. H. Karay. 2. sf. Yayılmış, yayvan" (TS, s. 2555b) anlamlarıyla kayıtlıdır. Yayık maddesinin 1. anlamı Eski Türkçede "sallamak, silmek" (ED, s. 980b) anlamlarında tanıklanan yay- sözcüğüne fiilden isim yapan {-X}k eki getirilmesi suretiyle oluşan yayık "sallama vb. mec. kararsız, döne" (ED, s. 981a) sözcüğünün bugünkü görünümüne aittir. 2. anlam ise Eski Türkçe yad- "1. Yaymak 2. Sermek 3. Saçmak (ışık için) 4. Yayılmak" (DTS, s. 237a; ED, s. 883b-884a) fiilinden gelişen yayık sözcüğüne aittir (Mert, 2019, s. 159-160). Eski Türkçeden sonra sızıcı /d/ sesinin /y/ sesine değişmesi yay- fiillerinin eş gösterenli olmasına neden olmuştur. Bu fiillerden türeyen sözcüklerin de birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Türkçe Sözlük'te bu anlamlar iki ayrı yayık maddesi altında ele alınmalıdır:

yayık I a. Tereyağı çıkarmak için sütün, yoğurdun içinde çalkalandığı kap veya makine: Nina'nın bildiği alet değirmen ve yayıktır; buğday öğüten ve tereyağı çıkaran yararlı iki basit makine. -R. H. Karay.

yayık II sf. Yayılmış, yayvan.

3. SONUÇ

Çalışmamızda 2011 yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'ün 11. baskısı taranarak eş gösterenli oldukları için birbirine karıştırılan yirmisi isim, on dördü fiil toplam otuz altı sözlük birimi tespit edilmiştir. Bu sözlük birimleri Sözlük'te on sekiz madde altında ele alınmıştır. Söz konusu sözlük birimlerinin altı tanesinin kökü yabancı dillerden alınan sözcüklere dayanır. Bunlar Arapça kökenli an (I) sözcüğünden türetilen anlık ve ansız maddeleri; Farsça kökenli bag (II), gez (II), sirke (II) sözcüklerinden türetilen bağcı (I), gezle- (I) ve sirkelen- (II); Rumca kökenli kundak (II) sözcüğünden türetilen kundakla- (II) maddeleridir. Bu maddeler Türkçe kökenli sözcüklerle eş gösterenlilik arz ettikleri için bu sözlük birimlerinin anlamları tek madde altında değerlendirilmiştir. Diğer yirmi dört sözlük birimi Türkçe kökenli sözcüklere dayanır.

Türkçe Sözlük'te on sekiz madde altında ele alınan bu sözlük birimlerinin ayrı ayrı maddelenmesi hem etimolojik açıdan daha doğru bir sözlüğün meydana getirilmesi hem de Türkçe Sözlük'ün sahip olduğu sözlük birimi sayısının meydana çıkarılması açısından önemlidir.

Summary

The first edition of the Turkish Dictionary, published in 1945, contains 32104 glossary items. In the latest edition published in 2011 (11th edition), this number increased to 92292. Scanning new literary works would increase this number. Studies deal with the Turkish Dictionary structurally allows for a more accurate evaluation of the items in the Dictionary. In the Turkish Dictionary, some words with different roots and different meanings are categorized under a single glossary item. Information on the origins of the glossary items in the Turkish Dictionary is limited. Except for examples quoted from foreign languages, there is no description of origin. In particular, the origin information of the Turkish-origin glossary items, which constitute the weight of the Dictionary, has not been mentioned. The absence of etymological data in the dictionary led to the confusion of some homonymy / homonymic / homonym words, that is, to evaluate them as a single glossary item. While the homonym are the same in terms of sound and spelling, they differ in terms of origin and meaning. The word çay, called drink or herb, is a word from Chinese, wanderword, that is, in many languages. It is homonymic with the word çay of Turkish origin which means creek. Homonymy is the same in terms of sound values in the language, which usually occurs between one or two syllables; But words that differ in their

meanings and functions are defined..

In our study, twenty nouns, ten of which were verbs, a total of thirty-six glossary items were identified because they were homonymy. Six of these glossary items are based on words taken from foreign languages. These glossary items, anlık and ansız items derived from the Arabic word an (I); bağcı (I), gezle- (I) and sirkelen- (II), derived from the words of Persian origin bag (II), gez (II), sirke (II); It consists of kundakla- (II) items derived from the Greek word kundak (II). The meanings of these glossary items have been evaluated under a single item since they are synonymous with Turkish words. The other twenty-four glossary items are based on Turkish origin words. In this study, 36 similar words with different meanings and different roots were identified. These words have been evaluated under 18 items in Turkish Dictionary. It is important to list these glossary items separately in the Turkish Dictionary in terms of creating a more etymologically correct dictionary and revealing the number of glossary items owned by the Turkish Dictionary.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1999). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin Yay.
- Ata, A. (2019) *Rabgûzî kisasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) giriş-metin-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Atmaca, E. (2013). Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine eşgösterenlilik. *Dil Araştırmaları*, 12, 117-138. Erişim adresi: <http://www.dilarastirmalari.com/>
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. ED
- Doğru, F. (2011). Türkçe sözlüklerde eşadlı sözlükbirimlerden türemiş sözlükbirimlerin tanımlanması sorunu. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 133-173.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon* (C. I-II). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (C. I-II). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Mert, A. (2019). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve ağızlarına uzanan söz varlığı*. (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. (2016). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. MBTS
- Nasilov, D. M., Kormuşin, I. V., Borovkov, T. A., Dmitriyev, L.V. & Zırın, A. A. (2016). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Astana: Gılim Baspası DTS
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Liber Plus Yay.
- Şemşeddin Sami (2019). *Kamus-ı Türkî* (P. Yavuzaslan, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. KT
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (C. I-IV). (S. Tezcan, Ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Toklu, M. O. (2007). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. TS
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (C. I- VI) (Birleştirilmiş Tıpkıbasım) (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. DS
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (C. I-VIII) (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. TTS

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİNİN ERSARI AĞZINDA ESKİCİL KELİMELER ARCHAIC WORDS IN THE ERSARI DIALECT OF AFGHAN TURKMENS

Savaş ŞAHİN*

Öz

Türkmenlerin Afganistan'a yerleşmesi büyük gruplar halinde Selçuklular ve daha sonra da yine büyük kitleler halinde Ekim Devrimi'nden sonra olmuştur. Ersarı Türkmenleri savaş, açlık, kuraklık vb. sebeplerle ata toprakları olan Türkmenistan'dan ayrılarak yine atalarının toprakları olan eski adıyla Güney Türkistan olan Afganistan'ın kuzeyine göç etmişlerdir. Göç ettikleri coğrafyanın eski bir Türk yurdu olması, bölgede asırlardan beri Türkçe konuşulması, özellikle Çağatay Türkçesinin yazı dili olması Türkmenlerin dillerini koruma konusunda işlerini kolaylaştırdı. Bölgede Farsça'nın egemen dil olmasına rağmen Türkmenler dillerini korumayı başarabilmiştir. Afganistan Türkmenlerini en büyük boyunu oluşturan Ersarı ağzında arkaik yani eskicil kelimelerin korunması dikkat çekicidir. Ersarı ağzında yaşayan bu eskicil kelimelerin bir kısmı ses değişimine uğramış, bir kısmı ise herhangi bir ses değişimine uğramadan olduğu gibi korunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Sözcükbilim, eskicil kelimeler, Ersarı ağzı, Türkmen Türkçesi, Afganistan

Abstract

The Turkmens settled in Afghanistan in large groups after the Seljuks and later in large masses after the October Revolution. Ersari Turkmens immigrated from their ancestral territory of Turkmenistan to, their another motherland, the North of Afghanistan which was formerly called South Turkestan due to war, hunger, drought and so on. The fact that the geography they immigrated to was an old Turkish homeland, the spoken language in the region was Turkish for centuries, especially the fact that Chagatay Turkish was the written language made it easier for Turkmens to protect their languages. Despite the fact that Persian is the dominant language in the region, Turkmens have managed to maintain their language. Preserving the archaic words of the old words in the dialect of Ersari, which forms the largest group of the Afghan Turkmens, is remarkable. Some of these words living in

Ersari dialect have undergone sound changes and some of them have been preserved without any sound change.

Keywords

Lexicology, archaic words, Ersari dialect, Turkmen Turkish

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, savassahin06@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4462-9006

GİRİŞ

Sözcükbilim, dilin söz varlığını inceleyen bir bilim dalıdır. Sözcükleri, biçimbirimleri ve söz varlığındaki öteki öğeleri incelemek, aynı zamanda toplum, toplum kültürü ve yaşamı, tarihi konusunda önemli ipuçları sağlayan bir araştırma konusudur (Aksan, 2000, s. 14-15). Sözcüklerin anlamında dilsel, tarihsel, toplumsal ve ruhsal nedenlerle değişiklikler olabilir, biçim ve kullanımında farklılıklar görülebilir. “Dil kuşaktan kuşağa olduğu gibi aktarılmaz.” (Vardar, 2001, s.120-123). Dil hem tarihsel hem de evrimsel bir süreç içerir. “Dilin ve sözlerin tarihi, milletlerin tarihiyle sıkı bir ilişki içerisinde. Art zamanlı söz biliminde dildeki sözlerin şekillenmesi, gelişmesi, söz varlığını oluşturan kaynaklar araştırılır. Betimlemeli veya eş zamanlı söz biliminde ise söz varlığının kaynakları ve katmanları, aktif ve pasif söz grupları, söz varlığının gelişme yolları, söz varlığının kullanılma sıklıkları, anlamlarına göre sözlerin sınıflandırılması gibi konular işlenir (Ahanov, 2013, s.79-80). Eskicil sözcüklerin ortaya konulması için de art veya eş zamanlı sözcükbilim çalışmalarından faydalanılır.

Türkçesi eskicil olan Fransızca kökenli archaisme “arkaik” kelimesi Türkçe Sözlük’te 1. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan. 2. Edebiyatta “Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)” şeklinde kullanılmıştır. Bugün bazı dil ve edebiyat araştırmacıları eski edebî eserlerde veya ağızlarda geçen bugün yalnızca ağızlarda kullanılan Türkçe kelimeleri tespit etmeye çalışmaktadır. Zeynep Korkmaz (2010, s.84-85). Gramer Terimleri Sözlüğü’nde arkaik kelimenin karşılığı olarak *eskicilik* “Eskiye bağlılık, artık kullanımdan düşmüş olan eski kelimeleri veya kelimelerin eski biçimlerini kullanma; kalıntı kelimeleri kullanma.” *eskilik* “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller.” terimlerini kullanmıştır. Berke Vardar (2002, s.93). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde arkaik kelimeler için *eskil biçim* “kullanımdan düşmüş, dilsel çevirimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu vb.” ve *eskilik* “eskil bir biçimin özelliği” terimlerini kullanmıştır. Mehmet Ölmez (2003, s.36) Türkçede eskiciliği “arkaizm/arkaiklik veya eskicilik anlayışında, tanımında bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.” şeklinde tanımlar. Sözcükler geçmişten günümüze çeşitli kavramları karşılamak amacıyla anlamında, biçiminde, kullanımında kimi zaman dilsel, kimi zaman toplumsal, kimi zaman coğrafi vb. sebeplerle değişimler veya etkileşimler görülebilmektedir. Afganistan’da Türkmenlerin yaşadıkları bölgelerin izole bir yapıya sahip olması, dış göçlere kapalı olması, Türkmenlerin genel olarak bir arada yaşadıkları, dilleri ve kültürlerini koruma konusunda sağlam bir iradeye sahip oldukları için dilleri çoğunlukla dış etkilere kapalıdır.

Afganistan’da yaşayan Türklerin dilleriyle ilgili yapılan çalışmalar kıymetli olmakla birlikte bugüne kadar bölgede bulunan veya uzaktan bilgi ve belge toplayarak bölgede yaşayan Türklerin dilleriyle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, Afganistan’daki Türkmen boylarında Türkmenlerin en büyük boyunun Ersarılar olduğu bildirilmiştir. Afganistan Türkleri üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Gunnar Jarring “Afganistan’da Türk Boyları’nın Dağılımı” adlı eserinde Afganistan’daki Türkleri beş gruba ayırmıştır (Özkan, 2007, s.248). Afganistan’da yaptığım araştırmalarda Türkmenlerin Ersarı, Bayat, Mukri, Karkın, Teke, Alili, Yomut, Hatap, Olam, Salar, Sarık boylarının yaşadığını tespit ettim. Çalışmamızın konusu olan Ersarı Türkmenleri saydığımız Türkmen boylarının en büyüğü olup özellikle Ekim Devriminden sonra büyük kitleler halinde Afganistan’ın kuzeyine göç ederek burada yaşamaya devam etmişlerdir.

Çalışmamıza konu olan Ersarı ağzındaki eskiçil kelimeler Afganistan'da Türkmenlerle birebir yaptığımız mülakatlar yoluyla derlenmiştir. Eskiçil olduğu düşünülen kelimeler Eski Türkçe kaynaklarda tanıklanmış; varsa ses, şekil veya anlam değişimleri de gösterilmiştir.

Ersarı Ağzında Yaşayan Eskiçil Kelimeler

a:ğrar-“bir şeyin ağırlık olarak artması”

Kelime DLT'de (DLT, s.544) *agru-* (nesne) “ağırlaşmak” ME'de *ağra-* “ağırlaşmak” şeklinde geçer. STT'de kelime (TDDS I, 2016, s.34), kelime sonundaki ses değişimiyle (r>l) *agral-* “ağırlaşmak, ağırlığı artmak” anlamında kullanılmaktadır.

a:ya-“malını esirgemek, korumak, sakınmak, kıyamamak”

Clauson (1972, s.267-268) kelimenin anlamını “saygı ile karşılamak, saygı göstermek; korumak (bir şeyi) bir şeye özen göstermek” şeklinde vermiştir. DLT'de *aya-* “korumak” (DLT, s.566), AL (10a-2) “saklamak, korumak”, KB *aya-* “acımak, korumak” (Eraslan, III, s. 45), GT'de *aya-* “esirgemek, sakınmak” (GT, s. 208) şeklinde geçer.

a:rala-“ayırarak, barıştırmak”

Kelimenin DLT 'de *arala-* “aralamak, arasını bulmak, barıştırmak” (DLT, s. 30), ŞSL'de *arala-* “aralık etmek, araya girip ayırmak” (ŞSL, s. 13), ŞSL'de -ş yapım ekiyle türetilmiş *a:ralaş-* “karışmak, kendisini ortaya atmak, girişmek” (ŞSL, s. 13) şekilleri mevcuttur. Kelimenin EA'da *ara-* fiilinden türeyen *a:raçı* “aracı, kavga eden iki kişiyi ayıran kişi” şeklinde bir de türevi vardır.

arıt-“arındırmak, temizlemek”

Kelime DLT'de *arıt-* “temizlemek” (DLT IV, s. 33), ÇT'de *arıt-* “temizlemek, günahı arındırmak” (NF, s.20), KB'de *arıt-* “temizlemek, temizletmek” (KB III, s. 23) şeklinde geçer. Kelimenin EA'da *a:rd* “temizlemek”, *a:rdış-* “temizliğe yardım etmek” şeklinde türevleri vardır. EA'daki *a:rdış-* “temizliğe yardım etmek” fiili DLT'de *arıtış* “temizlemekte yardım ve yarış etmek” (DLT IV, s.34) şeklinde geçer.

ba:rla-“aramak”

ŞSL'de *barla-* “aramak, arayıp sormak, inceden inceye araştırmak” (ŞSL, s.21). Kelime KE'da anlam genişlemesine uğrayarak *barla-* “Allah'ın varlığını kabul etmek anlamında kullanılmıştır (KE, s.79). Kelimenin EA'da *ba:rlağ* “arama”, *ba:rlaş-* “aramaya yardım etmek, birlikte aramak”, *ba:rlat-* “aratmak” şeklinde türevleri vardır.

bağana “kuzu potu, kuzu derisi”

Kelime EA'da olduğu gibi ÇT'de de *bagana* “kuzu derisi, bere” (ŞSL, s.90) şeklinde geçmektedir.

balar “büyük odun, dirsek, kiris, sütun”

Kelime EA'da olduğu gibi ÇT'de *balar* “direk, dirsek, sütun, kiris” (ŞSL, s.21) şeklinde geçmektedir.

balak “paça”

Kelime EA'da olduğu gibi ÇT'de de *balak* “iç donun aşağı kısmı” (ŞSL, s.21) şeklinde geçer.

batağa “çamur, bataklık”

Kelime DLT'de *batığ* “batak; ırmak veya ırmağa benzer şeylerin derin olan yerleri” şeklinde geçer (DLT IV, s.75). Kelimenin ÇT'de *batkağ* “çamurluk, bataklık, batak yer”, *batkağlık* “bataklık yer” (ŞSL, s.23) LD'da *batık* “bataklık” (LD, s.371), KB'de *batığ* “bataklık” şeklinde

türevleri vardır. Kelime Standart Türkmen Türkçesinde *batga* "batak, bataklık" (TTS, s.53), EA'da *batağa* "çamur, bataklık" şeklinde geçen kelimenin ikinci hecesinde bir ünlü türemesi (ET *batıg>batağa*) görülür ve kelimenin EA ve STT'de *batga+lık* "bataklık, çamurluk" (STT, s.53) şeklinde ortak bir türevi de vardır.

bellik "işaret"

EA'da kelimenin olumsuz *belliksiz* "işaretsiz" şeklindedir. Kelime EU'da *bälgü* "alamet, sembol, işaret" (EUTS, s.38), DLT'de *belgü* "işaret ve alamet", *belgüsüz* "belirsiz" (DLT, s.582) şeklinde geçmektedir.

bekle- "kapatmak, saklayıp muhafaza etmek"

Kelime EA'da olduğu gibi DLT'de *debekle-* "korumak" (DLT, s.581) şeklinde geçer. Clauson (1972, s. 326-327) *bekle-* kelimesini "bek-'den türetilmiş fiil. Uyg. VIII. Yy. Hak. XI. Yy. Hwr XIV. Yy. Osm. XIV VE XV. yy. *bekle-* (1) bir sırı (saklamak); (2) birini Acc. Bir şeyden Abl.) "korumak" şeklinde açıklar.

berk "sağlam"

Bu kelime ve türevleri DLT'de *berk* "muhtem, sağlam, muhafazalı, saklanmış", *berkit-* "sağlamlaştırmak", *berklet-* "korumayı emretmek" (DLT, s.583) şeklinde geçer. EA'da *berk+le-ş-* "sertleşmek, sıkılaşmak" şeklinde fiil türevi de kullanılmaktadır.

bit- "yazmak"

Bu kelime, "Çince pi- yazı fırçasından gelen kaydedilmemiş alıntı bir kelime olan bit'den -i ile türemiş bir kelime olarak kabul edilebilir." (Clauson, 1972, s. 2:299). Kelime EA'da *bit-* iken DLT'de *biti-* "yazmak" (DLT, s.590) şeklinde geçmektedir. EA'da Eski Türkçedeki *biti-* fiilindeki -i sesinin düştüğü görülmektedir.

bokırdak "gırtlak"

Kelimenin DLT'de *bokak* "kuş kursağı", *bokuk* "boğaz çıkıntısının iki tarafında olan et bezi, tiroit", *bokuklug* "guatırı olan" (DLT, s.593) şeklinde türevleri geçmektedir. STT'de ikinci hecesindeki dar ünlünün yuvarlak biçimi olan *bokurdak* "boğaz" şeklinde kullanılır (TTS, s.77). EA'da ise dar ünlülüdür.

börük "şapka börük"

Kelime DLT'de *börk* "börk, başlık" (DLT IV, s.108), NF'de *börük* "börk, bir tür başlık" (NF, s.84) ve GT'de *börk* "börk, başlık" (GT, s. 230) şeklinde aynı anlamlarda kullanılmıştır.

bug "buhar, duman"

Bug kelimesi Kıpçak Türkçesinde EA'da olduğu gibi "tencere kaynarken çıkan buhar" (KTS, s. 36) anlamında kullanılmıştır.

buruk "eğri, kırışık"

Kelime *bur-* "bükmek, eğmek" fiilinden türemiştir. DLT'de bir nesnenin, bir yüzeyin daralmasını, büzülmesini, buruşmasını anlatan ve *bur-* fiilinden türeyen kelimeler şunlardır: *burış* "deri ve elbiselerdeki buruşukluk", *burkı* "asık surat", *burkı-* "buruşturmak", *burkug* "deri vb. şeylerin çekilip büzülmesi", *burkur-* "buruşmak, deri büzülme" (DLT, s.603). Kelime ÇT'de anlam genişlemesine uğramış soyut *bug-* fiilinden +ak yapım ekiyle türetilen *bug+ak* kelimesi, "gönlün sıkılması" (ŞSL, s.33) anlamı kazanmıştır. DLT'deki *burkug* kelimesi EA'daki eğri, büzüşük, kırışık anlamıyla EA'daki *buruk* kelimesini karşılar.

bus- "saklanmak, gizlenmek"

Kelime DLT'de olduğu gibi "pusuya yatmak, pusuya girmek" (DLT, s.604) EA'da *bus-*

“saklanmak, gizlenmek” aynı anlamında kullanılmaktadır.

çala “yarım kalmış, tamamlanmamış, yarım”

Kelime ÇT’de EA’da olduğu gibi *çala* “buçuk, yarım” (ŞSL, s.39) şeklinde geçmektedir.

çalt “çabuk, hızlı”

Kelime ÇT’de *çalt* “çabuk” (ŞSL, s.39) şeklinde geçmektedir. Kelimenin EA’da *çaltlık* “çabukluk, hızlılık”, *çaltra:k* “çabucak” şeklinde türevleri vardır.

çap- “1. koşmak, 2. kesmek, parçalamak, doğramak, bölmek” 2. yağmalamak 3. öldürmek, kesmek”

Kelime ŞT’de *çap-* kelimesi “dört nala, koşmak, koşturmak, yağmalamak, vurmak”; *çapış-* ise “koşturmak, yağmalamak” (ŞT, s.359-360) anlamlarında geçmektedir. STT’deki *çap-* fiilinden türeyen *çap+ış-* fiili “birine bir şeyi parçalamasında, doğramasında, kesmesinde, bölmesinde yardım etmek. 2. Silahla birine zarar vermek, yaralamak, öldürmek.” şeklinde anlam genişlemesine uğramıştır. EA’da ise *çapış-* fiili Eski Türkçede olduğu gibi *koşuşmak* anlamını korumuştur. Yine EA’da Eski Türkçedeki *çapağan* sözcüğü *hızlı koşan* anlamını korumuştur.

çapadıl “ganimet, talan”

Kelime Moğolca kökenli olup ÇT’de *çapaul* “yağma, hücum, tarumar etmek” (ŞSL, s.39.) şeklinde geçmektedir. Kelimenin fiil şekli olan *çapul-* “atılmak, vurulmak” (KTS, s.46) kelimesine Kıpçak Türkçesinde rastlanmıştır. Kelimenin ses değişimi ve türemesi ile (*çapaul*>*çapadıl*) Ersarı ağzında *çapadıl* şeklinde yaşadığı görülmektedir.

çaş- “karışmak, dağılmak, bozulmak”

Kelime EA’da olduğu gibi “şaşmak, azmak, yoldan çıkmak, yanılmak” (ŞSL, s.41) anlamıyla Çağatay Türkçesinde kullanılmıştır. EA’da *çaş-* fiilinden türeyen *çaş-ga-l-an* “dağınık” sıfat olarak *ça:ş-ır-* “dağıtmak” fiil olarak kullanılmaktadır.

çat- “dügümlmek, bağlamak, birbirine eklemek”

Radloff *çatma* kelimesiyle ilgili olarak (Osm.) 1. Bağlantı 2. Bağlantılı, karma. Mesela, çatma ev; därmä çatma 3. Darbe, çatışma. Mesela, çatma käyfiyâti gemilerin çatışma olayı. 4. Kilim ve yastıklar için kumaş açıklamasını yapmıştır (Radloff, s.1896). Kelime, ÇT’de EA’da olduğu gibi *çat-* “çatmak, iliştmek, birbirine eklemek” (SD, s.429) şeklinde geçmektedir. Kıpçak Türkçesinde kumaşların kenarını birbirine eklemek, dikmek; yani birleştirmek (bir araya getirmek) anlamıyla (KTS, s.47) EA’daki *bağlamak* anlamına yakın bir anlamda kullanılmıştır. Kelime SD’de “çatmak, iliştmek, birbirine eklemek” anlamında kullanılmıştır. EU’da *çat-* fiilinden -ık yapım ekiyle türetilmiş *çatık* “birbirine kenetlenmiş, yapışık” (EUTS, s.60) kelimesi mevcuttur.

çayka- “çalkalamak, sallamak”

Kıpçak Türkçesinde *çayka-* fiilinin -l dönüşlülük eki ile türetilmiş ve k>h ses değişimi ile *çayha-l-* “kımıldanmak, oynatılmak” (KTS, s.47) olan şekli mevcuttur.

çelpek “bir ekmek türü, düğünden bir gün önce yapılan davet”

Kelimeye DLT’de *çalpak* “pislik ve kir” (DLT, s.613) anlamıyla rastlanır. Güney Batı Anadolu ağızlarında kelime “kalın hamuru suyla ıslatarak inceltmek” anlamıyla yaşadığını söyleyen Clauson (1972, s.418) kelimenin anlamını “kir ve kirli” olarak vermektedir. EA’da kelimenin anlam genişlemesi yoluyla “bir ekmek türünün adı” olarak kullanıldığı düşünülebilir. Yine ÇT’de *çelpek* kelimesi “yağ içerisinde pişirilmiş ekmek ve yufka” anlamıyla EA’daki *çelpek* kelimesinin karşılığıdır.

çet “kenar, kıyı, köşe, taraf”

Kelime EA’da olduğu gibi ÇT’de de *çet* “kıyı, civar, kenar, dolay” (ŞT, s.360) şeklinde geçmektedir.

çıda- “sabretmek, dayanmak, katlanmak”

Moğolca kökenli *çıda-* “sabretmek, tahammül, katlanmak, ” (ŞSL, s.43) kelimesi EA’da da aynı anlamda kullanılmaktadır. *Çıda-* fiilinden -m yapım ekiyle türetilmiş *çıdam* “sabır, tahammül” kelimesi Kırgız, Uygur, Özbek, Tatar, Başkurt lehçelerinde de kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s.234).

çın “doğru”

Kelime, EU’da *çın* “gerçek, gerçeklik, doğru” (EUTS, s.61), DLT’de *çın* “doğru; güvenilir; doğruluk” (DLT, s.623), ÇT’de *çın* “doğru, gerçek, sahih” (ŞHD, s.245) şeklinde geçmektedir.

çırmaş- “eli ayağına dolaşmak”

Çırma- fiili ÇT’de “sarmak” (ŞSL, s.46) anlamında geçer. Yine ÇT’de *çırma-* fiilinden türeyen *çırmangan* “sarılan”, *çırmaş* “sarmaşık, büküm” (ŞSL, s.46) kelimeleri mevcuttur. Kelime *çır-* dolanıp seyirtmek” (ŞSL, s.55) kökünden gelmiş olmalıdır. Çağatay Türkçesinde *çır-* fiilinden türeyen *çırıl-* “büküm büküm olmak, bükülmek” fiili (ŞSL, s.55) geçmektedir. *Çırma-* fiili KT’de “sarmak, çemremek” (KTS, s.51) şeklinde geçer. Eski Türkçe *dolaşmak*, *sarılmak* anlamındaki *çırmaş-* fiili Ersarı ağzında anlam genişlemesi yoluyla soyut bir anlam olan *eli ayağına dolaşmak yani heyecandan telaştan ne yapacağını bilememek* anlamı kazanmıştır. Panikleyen, heyecanlanan insanın da eli ayağı birbirine dolanır, bükülür, elini kolunu nereye koyacağını bilemez.

çit- “halı dokumak”

EA’da *çit-* fiilinden +(i)m fiilden isim yapma ekiyle türetilen *çitim* sözcüğü “dokuma” anlamında kullanılmaktadır. *Çit* “güllü ya da gülsüz ince nah mata”, *çitilmek*, *çitim*, *çitimlik*, *çitiş*, *çitişmek*, *çitiş*, *çitme*, *çitmek* *çitnemek*, *çitneme*, *çitnemek*, *çitnemeklik*, *çitneşmek*, *çitnetmek*, *çitnik* gibi türevleri vardır (TDDS, 2016, s.212). *Çit-*, Ersarı ağzında olduğu gibi Türkmen Türkçesi standart yazı dilinde halı dokumak; *çitim* ise “dokuma” anlamında kullanılmaktadır. DLT’de ise *çitsözcüğünün* anlamı *dokuma işiyle ilgili “üzerine nakışlar bağlanmış çin ipeği”* (DLT, s.625) şeklinde verilir.

çöpür “keçi yünü”

Kelime aynı anlamıyla DLT’de *çöpür* “keçi kılı” (DLT, s. 629) şeklinde geçmektedir.

çörke- “azarlamak”

Çağatay Türkçesindeki *çörge-* kelimesinin “ateşle alazlamak, yakmak” (ÇS, s.260) anlamının genişleyerek soyut *azarlamak* anlamı kazandığı düşünülebilir.

egir- “pamuk, yün gibi şeyleri iğ ile bükerek iplik durumuna getirmek.”

EU’da *ägir-* “eğirmek, çevirmek, kuşatmak” (EUTS, s.69), DLT’de *egir-* “eğirmek” (DLT, 634), KT’de *egir-* “ip eğirmek, bükmek” şeklinde geçen *egir-* fiili EA’da da Eski Türkçedeki anlamıyla günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

eke “abla, teyze”

Kelime EU’da *abla* (EUTS, s.70); DLT’de *eke* “abla, büyük kız kardeş” (DLT, s.635), *eçe* “büyük kız kardeş” (DLT, s.632), *eze* “abla” (DLT, s.652); Çağatay Türkçesinde ses değişimiyle *ekci ya da ekece* “abla, büyük kız kardeş” (ŞSL, 61); Kıpçak Türkçesinde *eke* “hala, bibi”, *ekeçi* “büyük bacı, abla” şeklinde geçmektedir. Clauson’da kelimeyi “kendisinden daha yaşlı ve babasından daha küçük yakın akraba” şeklinde açıklamıştır (Clauson, 1972, s.100).

“Doerfer (II, s.512) bu kelimenin “daha büyük, genel” anlamına sahip olduğunu söylemekte ve Söz Derleme Dergisi’nden aldığı *eke* “yaşlı, ihtiyar, tecrübeli” (pek çok ağızda) örneğini vermektedir. Clauson, Senglah’ta yer alan bu kelimenin Moğolca alıntı kelime aka/ağa abinin bozulmuş olduğu yönündeki kayda olumlu yaklaşmıştır.” (Erol, 2008, s.116). Kelimenin daha büyük akrabaları gösterdiği muhakkaktır. Yine bunu kanıtlar nitelikte Azerbaycan Türkçesinde *eke* (sıfat) “büyük, iri, kocaman”, *ekec* “büyük, iri; yaşlı tecrübeli”, *ekec-ekec* (zarf) “büyük, yaşlı, tecrübeli adam gibi”, *eke-bike* (sıfat) “büyük, iri; yaşlı, tecrübeli” (Altaylı, 1994, s.353) kelimeleri büyük veya yaşça büyük insanları karşılamaktadır.

Çeşitli ses değişiklikleriyle *eke*, *ekci*, *ekece*, *ekeçi*, *eze* vb. kelimeleri genel olarak abla, hala, kız kardeş anlamları taşımaktadır. Ersarı Ağzında ise Eski Türkçedeki anlamlarını koruyarak “abla, teyze” anlamında kullanılmaya devam etmektedir.

ellik “eldiven”

DLT’de *eliglik* “eldiven” (DLT, s.637) şeklinde geçen kelime EA’daki eskicil kelimelerden biridir. Drevnetyurskiy Slovar’da kelimenin kökeninin *elig* II el (organ): on *elig* sağ el (MK, s.I 72); *elig* “el” kelimesinden türeyen *eligik* kelimesinin de “eldiven, elcek” (Nadelyev & Nasiov, 1969, s.170-171) şeklinde geçtiği görülür. Ersarı ağzında *eliglik* kelimesinde ikinci hecesinin düşerek *ellik* şeklinde kullanılmaya devam ettiği görülür.

em “ilaç”

EU’da *äm* “ilaç, tedavi vasıtası” (EUTS, s.71), DLT’de em “ilaç” (DLT, s.637), Eski Anadolu Türkçesinde em “ilaç, deva, çare” şeklinde geçmektedir. EA’da em kelimesi ile birlikte em-fiilinden +le yapım ekiyle türetilen *emle-* kelimesi “ilaçlamak” anlamında kullanılır.

emcek “göğüs, meme”

Kelimenin kökü olan *em-* fiili hakkında Sevortyan (1974, s.506) em- ile ilgili olarak “anne memesinden beslenmek” içine çekmek, solu-, beslenmek, zevk almak, yaşamak” anlamlarını verir. ÇT’de *emçak* “meme” (ŞSL, s.63), Tarama Sözlüğü’nde emcek “meme” (Dilçin, s.82) şeklinde geçer.

eñek “çene”

Kelime DLT’de olduğu gibi aynı anlamda *eñek* “çene” (DLT, s.640) şeklinde EA’da günümüzde de kullanılmaktadır. Kelime ÇT’de *eñak* “çene” (ŞSL, s.64) şeklinde geçer.

görekli “güzel, yakışıklı, görkemli”

Kelimenin kökeni olan *görek* kelimesi “hüsn, gösteriş” (ŞSL, s.72) anlamındadır.+li yapım ekiyle türetilen *görekli* Ersarı ağzında aynı anlamda günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir.

ılga- “koşmak”

Ersarı ağzında kullanılan *ılgak* “hızlı”, *ılgaş-* “birlikte yürümek, peşinden gitmek, koşuşmak”, *ılğat-* “yürütmek, koşturmak” kelimeleri *ılga-* fiilinden türetilmiştir.Kelimenin Standart Türkmen Türkçesinde bir de *ılgav* “koşu, yarış” (TS, s.362) anlamında türemiş bir şekli daha vardır.Kelimenin ÇT’de *ılga-* “akın etmek, hücum etmek” ve -r yapım ekiyle türetilmiş *ılgar-* “sürmek, saldırmak, dört nala koşmak” (ŞSL, s.85) şeklinde ikili bir kullanımının olduğu görülür. Her iki kelimedede aynı anlamdadır. Kelimenin *hücum etmek* anlamının kullanımdan düştüğü ve diğer anlamlarından biri olan *koşmak* anlamının Ersarı ağzında korunduğu görülmektedir.

ıra- sallamak, ırğa- “sallamak, silkelemek”

Kelime DLT’de *ırğa-* “sallamak, silkelemek” şeklindedir. Kelimenin DLT’de yapım ekleriyle türetilmiş *ırgal-* “sallanmak, silkelenmek”, *ırganmış* “sallanmış”, *ırgan-* “sarsılmak”, *ırğaş-* “sallamakta yardımlaşmak veya yarışmak”, *ırgat-* “sallatmak” (DLT, s.657) türevleri bulunur. ÇT’de *ırğa-* “sallamak, kımıldatmak” (SD, s.471) şeklinde geçer. EA’da kelimenin ikinci hecesinin başındaki –g sesi düşerek (ırğa->ıra-) kelime *ıra-* şeklini almıştır.

igle- “inlemek”

“Kelimenin DLT’de *ig* “hastalık”, *igle-* “hasta olmak”, *iglel-* “hasta olmak”, *igleş-* “toplu halde hasta olmak”, *iglet-* “hasta etmek”, *igilig* “hasta” (DLT, s.662) şeklinde türevleri verilmiştir. Kelime EU’da “hastalanmak, hasta olmak” (EUTS, 90) şeklinde geçer. Kelime EA’da anlam genişlemesine uğrayarak “hastalıktan, ağrı vb. bir durumdan çekilen acıyla inleme” anlamı kazanmıştır.

iye “sahip”

EU’da *iyä* “sahip” (EUTS, s.101), KT’de *iye* “sahip, malik” (KTS, s.117), ME’de *iye* “sahip” (ME, s.132), ÇT’de *iye* “sahip” (LD, s.496) şeklinde geçer. Kelime Eski Türkçede olduğu gibi günümüzde *iye* “sahip” şeklinde günümüzde de de aynı anlamda kullanılmaya devam edilmektedir.

karakçı “hırsız, yol kesen insan”

Ersarı ağzında hırsızlıkla ilgili olarak *ogrı* “hırsız”, *oğurla-* “hırsızlık yapmak”, *lutcek* “hırsız, yankesici” kelimeleri kullanılmaktadır. EA’da arkaik yani eskicil bir kelime olan *karak* kelimesinden +çı yapım ekiyle türetilen *karakçı hırsız, yol kesen* anlamıyla yaşamaktadır. *Karakla-* kelimesi Yağma lehçesinde “yol kesip malı almak” (DLT, s.685) anlamıyla DLT’de geçmektedir. Sözcüğün en eski şekli *karak* “hırsız” olmalıdır.

kars “yünden veya deve tüyünden yapılan kadın atkısı veya elbisesi”

Kelime DLT’de *kars* “koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise” (DLT, s.688) şeklinde geçmektedir.

ketek “kümes”

DLT’de *ketek* “tavuk kümesi” (ŞSL, s.128) şeklinde geçen kelime günümüzde EA’da da aynı şekliyle yaşamaktadır.

maytık “topal, aksayan”

EA’da *maymak* “sakat, aksayarak yürüyen” anlamındaki kelime DLT’de *mayguk* “paytak kimse” (DLT IV, 408) şeklinde geçmektedir.

mergen “nişancı, hedefi vurabilen kişi”

Kelime Çağatay Türkçesindeki *mergen* “nişancı, tüfekçi” (ŞSL, s.145) şekliyle EA’da günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir.

opırıl- “yıpranmak, yıkılmak, koparılmak, sökülme”

Kelimenin bazı ses değişiklikleriyle EA’da *opuk* “yıkık, harap olmuş”, *oprak* “yıpranmış, eskimiş”, *opraq-* “yıpranmaya başlamak, yıpranmak” şeklinde isim ve fiil türevleri vardır. Sözcüğün DLT’de benzer şekilde *opra-* “yıpranmak”, *oprak* “yıpranmış, eskimiş”, *oprat-* “yıpratmak” (DLT, s.777) şeklinde türevleri vardır. Kelimenin türevleriyle ilgili Drevnetyurskiy Slovar’da ise şu kelimeler geçer: *opraq*1. yıprak, yıpranmış: *opraq ton* “eski, yıpranmış elbise” (MK I, s.118); *opraq jasiqdin tozluç ja čiqar* yıpranmış gedeleçten tozlu yay çıkar (MKIII, s.16); *neçä-mä opraq keğük eřsä jaçmurqa jarar* elbise ne kadar yıpranmış olsa yine yağmura yarar

(MK III, s.38); 2. giysi, paçavralar, çul çaput: todur aç jalañni häm opraq bütür açları doyrur ve çıplakları giydir (QBH112¹⁹); jeğü içkü berğil bütür opraqıy onlara yiyecek, içecek ver ve giydir (QBH, s.129). Opraş-opra'-tan işt.: tonlar oprası elbiseler yıprandı (MKI 231); keñäşsiz bilig opraşur danışksız bilgi yıprar (MKI, s.232). oprat- opira'-tan *ett.* yıprat-: ol tonin opratti o elbisesini yıprattı (MKI, s.261). (Nadelyayev & Nasilov vd. 1969, s.368)

or- "biçmek"

Kelime Drevnyurskiy Slovar'da şu şekilde verilmiştir: Or- I biç-, kes-: ol ot ordi o ot kesti (MKI 172); tariy-laq erür dünja elig qutı / tarisa orar er tirilgü oti ey devletli hükümdar, dünya, ekilebilir bir tarladır / adam bu tarlayı ekerse hayat ekini (*harf*.yaşamak için otu) biçer (QBN 111¹³). (Nadelyayev & Nasilov, 1969, 370). DLT'de or- (ot vb.) biçmek, kesmek (DLT, s.777) şeklinde geçen kelime arkaik bir kelime olup aynı anlamıyla EA'da da yaşamaktadır.

ornaş- "yerleşmek, ikamet etmek, koyulmak"

Clauson'da (Clauson, 1972, s.235-236) *orna* kelimesi "koymak" (bazı şeyleri yerine) bazı genişlemiş anlamlarla Xak. XI. Yy. ornat-; Tef. Ornat- "yerine koymak"; Çağ. XV. Yy. *ornat*- "bir nesneyi bir yere urmak-, berkişdür- ve sanç- ve mihla-; Xvar XIV. Yy. ornat- "yere koymak"; Kıp. XV. yy. ornat-; Osm. XIV.-XV. Yy. ornat- "uzatmak" (yasalar); 2. Hızlıca yerine koymak; çeşitli metinlerde şeklinde açıklanmıştır. *Orna*- fiili DLT'de "yerleşmek, mekân tutmak, yurt tutmak" (DLT, s.778), Kıpçak Türkçesinde kelimenin anlamı "ikamet etmek" (KTS, s.205) olarak verilir. EU'da *orna*- fiilinden türeyen *ornag* kelimesi "taht, ikametgâh" (EUT, s.142) şeklinde geçer. *Orna*- fiili EA'da -ş yapım ekiyle genişletilmiştir (*orna-ş*-).

öpge "bağırsak"

Tarihi metinlerden *öpke* kelimesinin anlam gelişimini takip ettiğimizde elimizdeki ilk yazılı metinlerde çok anlamlı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu da kelimenin eskiliğine ve geniş bir kullanım alanının olduğunu göstermektedir. Eski Uygur'da *öpke* "öfke, ciğer", DLT'de "akciğer, ciğer", Dede Korkut'ta "öfke, hiddet, hışım" anlamlarında somuttan soyuta bir anlam genişlemesi mevcuttur (Erol, 2008, s.720).

özük "kesilmiş, koparılmış"

ETG'de *üz*- "kırılmak, kırmak, koparmak, mahvetmek (ETG, s.306), EU'da *üz*-"1. Kırmak, koparmak, yok etmek 2. Delmek, parçalamak, bozmak, uzaklaştırmak", DLT'de *üz*- "koparmak, kesmek, kesip atmak" (DLT, s.937), ÇT'de *üz*- "koparmak, kesmek" şeklindedir. *Üz*- fiilinden dönüşlülük eki ile türeyen *üzül*- ise Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde "kesilmek, kırılmak, parçalanmak" (KTS, s.299; NF, s.457) anlamındadır. *Üz*- fiilinden türeyen *üz+ük* "kesinti" (DLT, s.937) yani *kesilmiş* anlamındadır. Bu anlamıyla EA'daki *öz+ük* kelimesinin karşılığıdır. EA'daki *özük* kelimesi de Eski Türkçe *üz*- fiilinden gelir. Kelime başındaki /ü/ genişleyerek /ö/ olmuştur. (ö>ü: üzük~özük).

sapakla- "iğneye ip takmak"

DLT'de *sap*- fiili "ipliği iğneye geçirmek, saplamak" anlamında kullanılmıştır (DLT IV, s.489). *Sap*- fiilinden türeyen *sapak* "ip, iplik" anlamında kullanılır. *Sapak+la*- ise "iğneye ip takmak" anlamındadır.

sepgil "yüzdeki siyah noktalar"

DLT'deki *sepkil* "yüzde görünen çil" (DLT, s.814) kelimesi EA'da *sepgil* şeklinde aynı anlamda günümüzde de kullanılmaktadır.

si- “işemek”

EA'daki *si-* “işemek” fiili DLT'de *sid/t-* “işemek” (DLT, s.823) şeklinde geçmektedir.

sönk “kemik”

EA'daki *sönk* “kemik” kelimesi EU'da *söngük* “kemik” (EU, s.2010), DLT'de *süñük* “kemik” (DLT, s.840), ŞT'de *süñek* “kemik” (ŞT, s.448), ŞSL'de *söñek* “kemik” (ŞSL, s.173) şeklinde geçmektedir.

suçar- “zıplamak ve taşkınlık yapmak, şımarmak”

Kelime DLT'de *suçt-* “zıplamak ve taşkınlık yapmak” (DLT, s.834), *suçıt-* “sıçratmak”, *suçgurmak* “sıçrayayazmak”, *suçuş-* “sıçramak, kalkışmak” (DLT IV, s.537) şeklinde geçmektedir. Kelimenin *suç-* “açılmak, yayılmak” fiilinden türediği düşünülebilir.

tay- “kaymak”

Drevnetyurskiy Slovar'da kelimenin anlamı *kaymak* ve *düşmek* olarak verilir: *tay-* *kay-*, *düş-*: tayaq bilä tajmas tanuq sözüñ bütmäs dayangaç ile olan kaymaz / tanık sözüyle inanılmaz (MK III 166); ediz orunlarintin ordularintin taysarlar telmirä közin täñri xatunlarına körürlär tuta jarmanyalı saqınurlar “Eğer onlar tahttan ve başkomutanlıktan inerse yalvarırcasına bakarlar ve tekrar tahta tırmanmayı düşünmeye başlarlar” (Nadelyayev & Nasilov, 1969, s.527). Kelime DLT'de de *tay-* “kaymak” (DLT IV, s.589) şeklinde geçmektedir.

tirkel- “takip etmek, izlemek, peşinden gitmek, arkasından gelmek”

Kelime DLT'de *tirgeş-* “katar hâlinde dizilmek” (DLT, s.883) şeklinde geçer. ŞSL'de *tirke-* fiilinin anlamlarından biri de “dizmek”tir (ŞSL, s.190). *Tirke-* fiilinden -t yapım ekiyle türeyen *tirket-* fiili de “katar katar diğerinin peşinden gitmek, birinin ardından gitmek” anlamlarında kullanılır (ŞSL, s.190). Yine ÇT'de *tirkeş-* şeklinde bir varyantı daha vardır (ŞSL, s.190). ÇT'de kullanılan *tirket-* fiili taşıdığı anlamla EA'daki *tirkel-* fiilini karşılar. Kelimenin en eski şekillerinden biri olan *tirk-(i)ş* sözcüğü EU'da “kervan, haberci” olarak geçer. Sözcüğün kökenini *ter->tir-* “dermek, toplamak, bir araya getirmek” olarak düşünebiliriz. Zaten kervanlar da bir araya toplanıp, dizilip düzenli bir şekilde yürütülür.

tit- “parçalamak, ayırmak, bölmek”

DLT'de *tit-iş* “(yün) ditmekte, (elbise vb. şeyleri) parçalamakta yardım etmek veya yarışmak anlamında” şeklinde bir fiil vardır (DLT, s.884). *Tit-iş-* fiilitit- “parçalamak, ayırmak, bölmek” anlamındaki arkaik bir fiilden türemiştir. Bunu da EA'da tanımlayabiliriz. Fiil, ÇT'de *tit-* “didik didik etmek, yün ve keteni kabartmak, pamuğu tohumdan ayırmak, bölmek” (ŞSL, s.191) anlamında kullanılmıştır.

tokum “semer”

Kelime Moğolca kökenli olup Çağatay Türkçesinde *tokum* “semer, teğelti”, Tatar ve Başkurt Türkçesinde *tukum*; kuzey lehçelerinde *tokum* şeklinde yaşamaktadır (ML, s.88). Tok sözcüğü halı dokunurken çıkan yansıma sesin adıdır. Tok sözcüğünden türeyen *toka-* fiili ÇT'de “dokumak” anlamında kullanılmıştır (ŞSL, s.192). Kelime Eski Türkçedeki *tokı-*“doku-“ fiilinden (Nadelyayev & Nasilov, 1969, s.576) -m yapım ekiyle türetilmiştir. Ersarı ağzında ise çift dudak /m/ sesi yanındaki dar /ı/ sesini yuvarlaklaştırmıştır (tokı-m>toku-m).

topalañ “fırtına, boran”

Kelime EA'da olduğu gibi ÇT'de de *topalañ* “yağmursuz boran, toprakla karışık boran” şeklinde geçmektedir (ŞSL, s.193).

topıl- "saldırmak, hücum etmek"

Kelimenin ÇT'de ikinci hecesindeki ünlüsünün yuvarlaklaşmış şekli olan *topul-* "düşmanın üzerine hücum etmek" (ŞSL, s.193) kullanılmıştır.

tükel "çoğu, birçok, tam, tamamı, hepsi, tamamen"

Kelime aynı anlamda EU'da *tükel* "tam, tamamıyla, iyi bir halde", DLT'de *tükel* "tam, tamamı, hepsi, tamamen" (DLT, s.908); ÇT'de *tükel* "hep, bütün, tamamıyla" (NF III, s.440) şeklinde kullanılmıştır. Kelimenin ET'de *tükegü* "tükenme", *tükellig* "noksansız", *tüke-* "bitmek", *tükemeyük* "tükenmiş", *tüket-* "tüketmek", *tüketi* "tamamıyla" (EUTS, s.257) şeklinde varyantları vardır.

uyat "utanç"

Kelime EA'da olduğu gibi DLT'de *uyat* "utanma" (DLT, s.927), ÇT'de *uyat* "utanma" (NF III, 450) şeklinde geçmektedir. ÇT'de sözcüğün olumsuz şekli EA'da *uyatsız* "utanmaz" şeklindedir. EA'da *utanç* kelimesi de utanç anlamında kullanılmaktadır.

ya:rpı "yarı"/ ya:rtı ""yarı"

EA'da *yarpi* ve *yartı* şeklinde geçen her iki kelime ÇT'de de kullanılmıştır: *yarpi* "yarı, yarısı, yarım, buçuk" (ŞSL, s.101), *yartı* "yarım" (ŞT, s.477).

yağı "düşman"

DLT'de ve EU'da EA'da olduğu gibi *yağı* "düşman" (DLT, s.940; EUTS, s.279) şeklinde geçer. Kelimenin +lık yapım ekiyle türetilmiş şekli olan *yağılık* ise EA'da *düşmanlık* anlamındadır. DLT'de *yağı* sözcüğünden türemiş olan *yağık-* "düşman olmak", *yağıla-* "düşmanla savaşmak, düşmanlık etmek" (DLT, s.940-941) kelimeleri geçer. EU'da ise sözcüğün *yağıcı* "düşman", *yağıd-* "düşman kesilmek, yağmalamak", *yağıladaçı* "mücadeleci, savaşçı", *yağıla-* "düşmanla savaşmak", *yağısız* "düşmansız" (EUTS, s.279) şeklinde türemiş şekilleri vardır.

yağır "hayvanların sırtındaki yara"

Kelime aynı anlamıyla DLT'de *yağır* "büyükbaş hayvanların yarası" (DLT, s.941), ÇT'de *yağır* "atın omuzlarına semer vurmaktan dolayı meydana gelen yara" (ŞSL, s.95) şeklinde geçmektedir.

yal "yele"

Kelime aynı anlamıyla DLT'de de *yal* "yele" (DLT, s.944) şeklinde geçmektedir.

yalın "ateşin alevi"

Kelime aynı anlamıyla DLT'de *yalın* "ateşin alevi" (DLT, s.945), ÇT'de *yalın* "alev" (NF, s.467) şeklinde geçmektedir.

yap- "örtmek"

EA'da *yap-* fiiliyle birlikte *yap-* fiiline dönüşlülük eki eklenmiş şekli *yapın-* "örtünmek, kapanmak" fiili de kullanılmaktadır. Fiil EA'da olduğu gibi DLT'de *yapmak* "(kapıyı) çarpmak, kapatmak, örtmek" (DLT, s.950), *yapın-* "kendi kendine (kapıyı) çarpmaya başlamak, örtmek" şeklinde geçmektedir. GT'de *yap-* "kapamak, örtmek" (GT, s.292), KB'de *yap-* "kapamak, örtmek" (KB III, 523), ME'de *yap-* "kapamak, örtmek" (ME, s.203) şeklinde geçmektedir.

Sonuç

Afganistan'daki Türkmen boylarının büyük çoğunluğu (yaklaşık %80'i) Ersarı boyuna mensuptur. Ersarılar, 16. yüzyılda yaşamış Türkmen Hanı Ersarı Baba'nın soyundan gelmektedir. Ersarı boyu, Gara-Bekevül, Güneş ve Uludepe olmak üzere üç alt gruba bölünmüştür. Bu alt grupların her biri 5-12 arasında değişen küçük oymaklardan oluşmaktadır. Y. R. Vinnikov'un hazırladığı Ersarı boyu şeceresinde Türkmenler; Uludepe, Güneş, Kara, Bekevül olmak üzere dört ana uruğa ayrılmıştır (Ataniyazov 1994:256-260). Teke, Yomut, Ersarı diyalektleri konuşur sayısı en fazla olan Türkmen diyalektleridir. Türkmenlerin Gökleñ, Salır, Sarık, Çovdur, Garadaşlı-Alili (Yazır), Nohur gibi otuzdan fazla diyalekti bulunmaktadır (Amansarıyev 1970: 54-58). Afganistan Türkmenlerinin en büyük boyunu oluşturan Ersarı boyuna mensup Türkmenlerin dillerini, kültürlerini korumalarını, yaşatmaya devam ettirmelerini, onların toplumu bir arada tutan ve manevî hayatın temelini oluşturan dil, kültür vb. unsurları yaşatma konusunda muhafazakâr olmalarına bağlıyorum. Türkmen toplumunun dış etkenlere kapalı olması Türkmenlerin bir ve beraber yaşamaları dillerini korumada önemli faktördür. Eski Türkçedeki bazı kelimelerin yağır "hayvanların sırtındaki yara", topıl "saldırmak, hücum etmek" sapakla- "iğneye ip takmak" çala "yarım kalmış, tamamlanmamış, yarım" gibi bazı kelimelerin Ersarı ağzında da aynı anlamda ve ses değişimine uğramadan günümüzde de kullanıldığını görüyoruz. Yine bazı kelimelerin ise ses değişimlerine uğrayarak sepkil>sepgil "yüzdeki siyah noktalar" Eski mayguk>maytık "topal, aksayan" Eski Türkçeden beri aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Sonuç olarak Afganistan gibi geçmişten beri savaşların ve göçlerin yaşandığı çetin ve tehlikeli bir coğrafyada soydaşlarımız olan Türkmenlerin dillerini korumaları sevindiricidir. Hemen hemen hepsinin aynı zamanda bir Farsça konuşuru olduğunu göz önünde bulundurursak onların dillerini koruma çabaları üstelik Eski Türkçe kelimeleri bırakmayıp yaşatmaları takdir edilecek bir durumdur.

Summary

Archaic words, the language features of the period as well as the community life of that period, traditions, lifestyle, belief systems give clues about. In addition, they are important guides in the investigation of the etymology of words and in the examination of the changes in the historical process. North Turkestan is a written language for many Turkish peoples. Herat and its environs, a province of present-day Afghanistan, is a region where the greatest works of Turkishness are written and many scholars are raised. Halac, Kipchak, Kyrgyz, Tatar, Kizilbas, Turkmen, Uzbek and so on. Turkish tribes continue to exist. Some of the Turkish noble tribes have lost their language, many languages from the languages of the peoples they have been neighboring have been removed by distorting the sound structure or by some expansion or contraction. Especially in the Turkic and Uzbek languages, the presence of Turkish words is quite high and it is seen that they have preserved them from the past to the present. Yağır, sapakla-, si, telwe, çaş- çala- çalt- in the same sense of many words such as Old Turkic since Ersarı continues to live in the mouth today. Again in the Old Dialect of Ersarı, while having another meaning, then there are some words that have widened the meaning of meaning: bruise lend curving, wrinkle-, bus- kır hiding, hiding eler, eler entangling vard, igle- Eski moaning arı and so on. One of the most important reasons for the continuation of the words of the Old Turkish in the Turkmen Ersarı dialect is the conservation of the Turkmens' languages. Another reason is that the region is closed and isolated.

KISALTMALAR

BD	Bâbü'r Dîvânı
Çev.	Çeviren
ÇT	Çağatay Türkçesi
DLT	Dîvânu Lugâti'it-Türk
EA	Ersarı Ağzı
ET	Eski Türkçe
ET	Eski Türkçenin Grameri
EU	Eski Uygur
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GT	Gülistan Tercümesi
KB	Kutadgu Bilig
KE	Kısasü'l-Enbiya
KT	Kıpçak Türkçesi
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
LD	Lutfî Divanı
ME	Mukaddimetü'l -Edeb
MM	Mu'inü'l-Mürid
MN	Muhabbetname
NF	Nehcü'l-Feradis
SD	Sekkakî Divanı
STT	Standart Türkmen Türkçesi
ŞHD	Şiban Han Divanı
ŞSL	Şeyh Süleyman Efendi Lugati
ŞT	Şecere-i Terakime
TDDS	Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü
TS	Tarama Sözlüğü
TTS	Türkmen Türkçesi Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2013). *Dil biliminin esasları*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)*. 3. c., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.: 439.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü I*. İstanbul: MEB Yay.
- Amansarıyev, C. (1970). *Türkmen dialektolojyası*. Aşgabat.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-enbiya (Peygamber kıssaları), II cilt, giriş, metin, tıpkıbasım*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 681-1, 2.
- Ata, A. (1988a). *Mukaddimetü'l – edeb*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay: 535.
- Ata, A. (1998b). *Nehcü'l-feradis, dizin-sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.: 518.
- Ata, A. (2002). *Harez m altmordu Türkçesi*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:36, İstanbul: Kitap Mat.
- Atalay, B. (2006). *Divanü lûgat-it Türk*, IV Cilt. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 521.
- Ataniyazov, S. (1994). *Şecere, Türkmenin nâsli daragtı*. Aşgabat: Turan.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yay.: 260.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford At The Clarendon Press.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Bas.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlana sekkâkî divanı*. Ankara: TDK Yay.
- Eraslan, Kemal – vd. (1979). *Kutadgu bilig III-indeks*. Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.: 47.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü lûgâti'it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.: 532.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Şecere-i terakime*. Ankara: Simurg Yay.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî divanı*. Ankara: TDK Yay.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülîstan tercümesi*. Ankara: TDK Yay.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban han dîvânü (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.
- Kıyasowa, G. & Geldimıradow, ve A. Durdıyew H. (2016). *Türkmen dilinin düşündürişli sözlüğü*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gulluğu.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Kunos, D. I. (1902). *Şejx sulejman efendi's çağataj-osmanisches wörterbuch*. Budapest.
- Nadelyayev, V. & Nasilov, D. M. (1969). *Drevetyurskiy slovar*. Leningrad:Akademiya Nauk CCCR İnstitut Yazıkoznaniya.
- Ölmez, M. (2003). *Çağataycadaki eskicil öğeler üzerine. Mustafa Canpolat Armağanı*, 135-142.
- Özkan, N. (2007). *Türk dilinin yurtları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Özönder, S. B. (1996). *Muhakemetü'l-lugateyn*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.: 656.
- Radloff, W. (1905). *Opit slovaryu tyurksih nareçiy (versuch eines wörterbuches der Türk dialekte)*, I. (1893), III (1905), S. Petersburg.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar tyurksih yazıkov-I*. Moskova.
- Tekin, T. & Ölmez, M., & Ceylan, E., & Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*. Ankara: Simurg Yay.
- Toparlı, R. & Vural, H., ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin temel kavramları ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Vardar, B. (2010). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul:Multilingual Yay.
- Yüce, N. (1988). *Mukaddimetü'l edeb, giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.:535.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r dîvânü*. Ankara:TDK Yay..

YALANCI EŞDEĞERLER NASIL TASNİF EDİLMELİ? KAZAKÇA VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÜZERİNDE DENEME HOW TO CATEGORISE THE FALSE FRIENDS? TESTING ON KAZAKH AND TURKISH

Hilal Oytun ALTUN*

Öz

Yalancı eşdeğerler iki dilin temas ettiği durumlarda ortaya çıkan pratik bir sorundur. Teorik düzeyde ise bu konu, tarihî dilbilim, anlam bilgisi ve sözlük bilgisinin kesiştiği bir alanı işgal etmektedir. Pratik amaçlı çalışmalardan, dil öğrenimi ve tercüme sırasında hataları önlemek amacıyla bu tip kelimelerin sözlüklerinin hazırlanması amaçlanır. Teorik çalışmalar da proto bir atadan ayrılan dillerin ortak kelime hazinesinin gelişim yollarını takip ederek söz varlığının haritasını çıkarmak, tarihî süreçleri açıklamak için yardımcı veriler sağlar. Uzun süreden beri çeşitli dilleri konu alan pek çok çalışmada, dil bilimcilerce bu meseleye dair tasnif ve terminoloji önerileri sunulmuştur. Türk dillerini konu alan benzer çalışmalarda da çeşitli ölçütlerle tasnif edilen yalancı eşdeğerler, listeler hâlinde verilir. Ancak henüz bu çalışmaların dayandığı teorik zemin belirsiz görünmektedir. Türk dilleri üzerine sözlük bilgisi, dil öğretimi, tercüme gibi alanlarda her çalışma kaçınılmaz olarak yalancı eşdeğerlik meselesi ile ilgili olacaktır. Bu sebeple Türkçenin yaşayan ve tarihî söz varlığı, yalancı eşdeğerlik terminolojisine dayanarak incelenmeye ve anlam içerikleri yönünden tasnif edilmeye muhtaç durumdadır. Böyle bir sınıflama ortak kelimelerin kullanım özelliklerinin karşılaştırılması ile köken ve anlama dayalı olmalıdır. Bu çalışma, Türk dilleri arasındaki yalancı eşdeğerler üzerinde yapılacak çalışmalar için, Kazakça ve Türkiye örneği üzerinden bir tasnif ve terminoloji önerisi içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Yalancı eşdeğer, yapıdaş, yanıltıcı yapıdaş, diller arası kökendeşlik, diller arası sesteşlik, Kazakça, Türkiye Türkçesi

Abstract

False friends are a practical problem that occurs when two languages come into contact. On the theoretical level, this phenomenon occupies the intersection area of historical linguistics, semantics and lexicography. Practical studies on the matter aim to prepare dictionaries for such words in order to avoid mistakes during learning languages and translation. Theoretical studies, on the other hand, provide data, such as mapping the vocabulary, explaining historical processes by following the ways of lexicographic changes of languages descended from a proto-ancestor. This phenomenon in different languages has been long studied by the linguists offering some categorizations, as well as terminology. It is very common listing false friends between Turkic languages classifying them based on various criteria in similar studies addressing Turkology. Any study which addresses Turkic languages in terms of lexicology, language teaching, translation, etc. will be inevitably related with false friendship. However the theoretical background on which these studies are based seems vague for

* Dr., Jagiellon Üniversitesi, Doğu Bilimleri Enstitüsü, hilal.altun@uj.edu.pl, ORCID 0000-0003-0813-9843

the present. The contemporary and historical vocabulary of Turkic languages is also needed to be examined and classified in terms of false friendship terminology and categorised according to meaning content of the words. Such a classification should be based on the origin and meaning, with the comparison of the use of common words. This study offers a classification and terminology proposal for studies on false friends between Turkic languages on the Kazakh and Turkish sample.

•

Keywords

False friends, cognates, deceptive cognates, interlingual paronymy, interlingual homonymy, Kazakh, Turkish

GİRİŞ: Teorik çerçeve

Ortak bir ataya bağlanabilen dillerin ayrışmaları, ortak öğelerin işlev ve anlam olanaklarından farklı yönlerde yararlanılmasıyla gerçekleşir. Dili oluşturan birimlerin yüklendikleri işlev ve anlamlar, gramer kitapları ile sözlüklerde olduğu gibi belli bir zaman diliminde dondurulmuş sabit formlar değildir. Bu donmuş formlar dilin “kural” adı verilen genel eğilimlerini belirlemekte kullanılır ve okul veya kursta dil öğrenilirken kolaylık olsun diye bu şekilde sunulur. Ancak dilin günlük kullanımında dil unsurlarının anlam ve işlevlerinin sınırları gramer ve sözlük kitaplarındaki gibi net değildir. Dili oluşturan öğeler, dilin ihtiyaçlarına göre yeni anlam ve işlevlere açılmak üzere devinim içindedir.¹

İki dilde ortak etimolojiye sahip kelimeler; benzetme (metaphor), ad aktarması (metonymy), özelleştirme (specification/narrowing), genelleştirme (generalization/broadening), iyileşme (amelioration), kötüleşme (pejoration) vb. (Traugott, 2017, s. 3-4) yollarla yeni anlam alanlarına taşınma süreçlerindeki ayrışmalarla yanıltıcı yapıdaş (deceptive cognate) hâline gelir. Kelimelerin anlamları aynı olsa bile kullanım sıklığı (frequency) ve eş dizimlilik (co-occurrence) yönünden farklılaşmaları da yalancı eşdeğerlik alanına girmektedir. Tercümede ve dil öğretiminde kelimelerin ne sıklıkta kullanıldıkları ve hangi kelimelerle bir arada bulunabilecekleri; üslup ve ifadeye etkileri sebebiyle anlamları kadar önemlidir. Orta Asya Türk dillerinde işlek olarak yaşamakta olan kelimelerden bir kısmı Türkiye Türkçesi için arkaizm olarak veya sadece ağızlarda kalmıştır. Sözlüklerde aşağı yukarı aynı anlamlarla açıklanan bu kelimeler üslup bakımından aynı değeri taşımaz, aynı etkiyi yapmaz ve bu durumun göz ardı edilmesi hatalara yol açar (Uğurlu, 2000; Resulov, 1995, 920; Gouws *vd.*, 2004, s. 805).

İki dil arasında en başta ortak olan öğelerin bu şekilde yeni anlam ve işlev alanlarına taşınması süreçlerinin yoğunluğu nispetinde diller birbirlerinden uzaklaşır. Anlam ve işlev olanaklarının, iki dil arasında (interlingual) veya aynı dilin lehçe, ağız, argo, jargon vb. alanları arasında (intralingual) farklı yollardan, farklı yönlerde değerlendirilmesi sonucunda kelimelerin eşdeğerlilik durumunda da değişimler olur ve ortaklık sadece görünüşte (ses, telaffuz, yazım) görünüşte kalır. Başka dillerden alıntı unsurlar (code copying) için de aynı gelişim aşamaları geçerlidir; diğer yandan verici dilde çok anlamlı (polysemic) olan bir kelime alıcı dile tüm anlamlarıyla değil, alıcı dilin ihtiyacı nispetinde transfer edildiğinden, (Karaağaç, 2002, s. 101) kelimenin iki dildeki eşdeğerliği en başından itibaren kısmî olabilmektedir. Türk dilleri arasında hem alıntı hem de Türkçe kökenden gelen pek çok ortak dil unsuru bulunmaktadır ve bunların bir kısmı yukarıda açıklandığı gibi iki dilde farklı yeni anlam ve işlevler yüklenebilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu dil unsurlarının tasnifinde faydalanılan değerlendirilerek; kapsayıcı bir model ortaya konmaya çalışılacaktır.

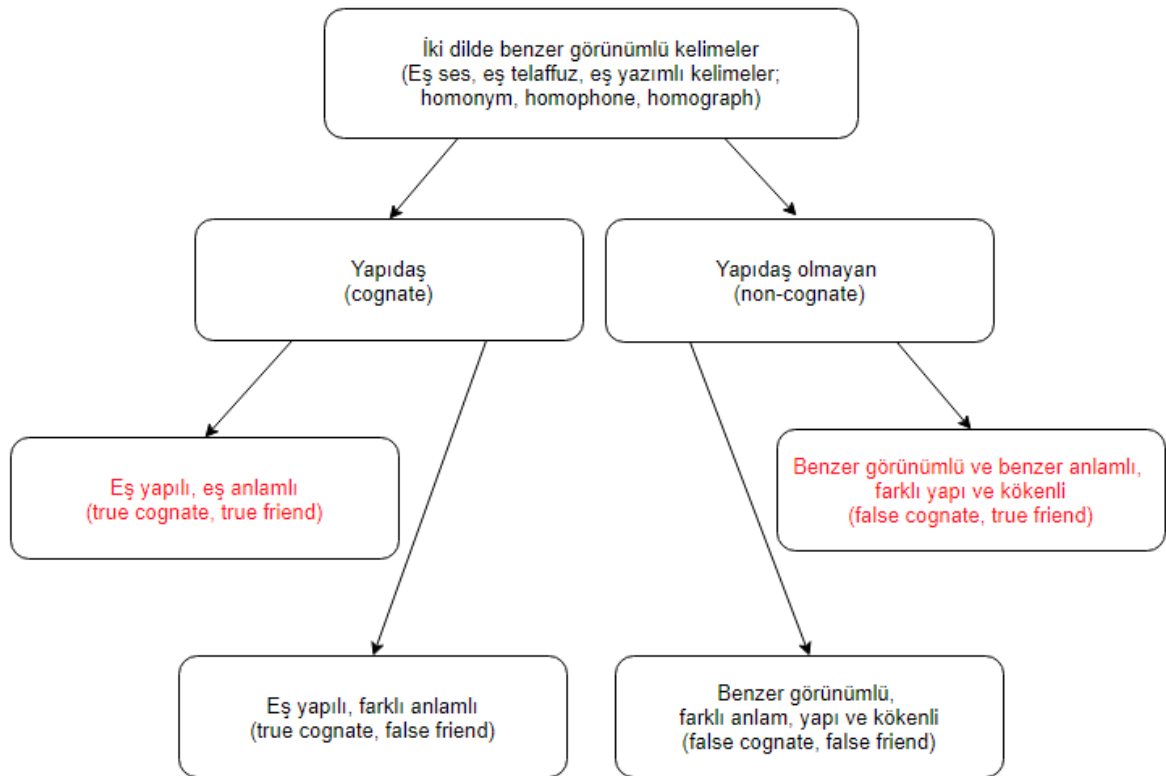
Terimler ve Önceki Araştırmalar

“Diller arası eş sesli” (interlingual homonym), “Diller arası eş telaffuzlu” (interlingual homophone), “diller arası eş yazımlı” (interlingual homograph) türünden kelimeler anlam, kullanım ve etimolojik olarak değerlendirilerek yalancı eşdeğerlik tespit edilir. Yalancı eşdeğerlik kavramı, hem aynı kökten gelen (cognate; paronymous) hem de etimolojik bağı bulunmaksızın tesadüfen benzer biçimli kelimeleri kapsar. Bunlardan iki farklı dilde etimolojik bağı olmayanlar için kullanılan *false cognate* (yalancı / sahte yapıdaş) (Chamizo-Dominguez, 2009, s. 308) terimi anlamı genişletilerek *false friends* (yalancı eşdeğer) yerine de sıkça kullanılır. Görünüş olarak benzer (eş ses, eş yazım, eş telaffuz) bu yaklaşıma göre iki dilde benzer

¹ Konu ile ilgili detaylı bir tartışma ve model denemesi için bk. (Paradis, 2011).

kelimelerle ilgili şöyle bir karşılaştırma oluşmaktadır: 1. Gerçek yapıdaş, eş anlamlı (true cognate, true friend); 2. Gerçek yapıdaş, yalancı eşdeğer (true cognate, false friend); 3. Sahte yapıdaş, eş anlamlı (false cognate, true friend); 4. Sahte yapıdaş, yalancı eşdeğer (false cognate, false friend). Akademik olmayan internet kaynaklarında rastlanan ve çok yaygınlaşmamış bir diğer görüşe göre ise *false cognate* terimi iki dilde hiçbir etimolojik bağı olmayan ama tesadüfen anlamları denk veya yakın kelimeleri (true friend) de ifade etmektedir. (https://en.wikipedia.org/wiki/False_cognate Erişim tarihi: 30.01.2019)

Yukarıdaki terimlerin birbirine nispeti şekilde görüldüğü gibi özetlenebilir. (Şema 1) Burada sınıflamaya tâbi tutulan söz varlığı, diller arasında şekil olarak benzer kelimelerdir (interlingual homonymy/ homophony/ homograph). Kırmızı ile yazılan bölümler, anlam denkliği gösterdiğinden yalancı eşdeğerliğin kapsamına girmez (*true friend*).

Şema 1. İki dilde benzer görünümlü kelimelerin yapı ve anlam bakımından sınıfları

Konuyla ilgili bazı çalışmalarda *lexical equivalence* (kelime eşdeğerliği) teriminden hareketle, yalancı eşdeğerlik karşılığı *false equivalence* geçer. Bu terim İngilizce metinlerde, dilbilimden ziyade "hatalı karşılaştırma/ denkleştirme" anlamında mantık alanına ait bir ibare olduğu için biz çalışmamızda bu terimi kullanmayacağız.

Yalancı eşdeğerlik için bir diğer terim *interlingual paronymy*'dir (diller arası okşar). *Paronymler* aynı kökten türemiş, benzeşen kelimelerdir ve Türkçe karşılık olarak *okşa-* (benze-) fiilinden "okşar" önerilmiştir. (Vardar, 2007, s. 150) Ancak biçim ve anlam olarak kısmen denk olan, örneğin Türkiye Türkçesi *son~* Kazakça *soñğı* gibi, kelimeleri de kapsayacağından, *interlingual paronymy* terimi yalancı eşdeğer karşılığında değil ama köken ortaklığını göstermek amacıyla tercih edilebilir.

Özetlenen bu terminoloji çeşitliliği karşısında; aynı etimolojiye sahip fakat anlam yönünden farklılaşmış kelimeler için *deceptive cognates* (yanıltıcı yapıdaş) (Altrocchi, 1929) terimi bizce daha isabetli görünmektedir. Aynı kavramlara bir başka açıdan bakarak, yalancı eşdeğerin iki tipi olan, *false-cognate* (yapıdaş olmayan) kelimeler “diller arası eş seslilik” (interlingual homonymy); *deceptive cognate* (yanıltıcı yapıdaş) kelimeler “diller arası çok anlamlılık” (interlingual polysemy) olarak kabul edilmektedir (Chamizo Domínguez & Nerlich, 2002, s. 1836). Bu yazıda yapı ve köken denkliliğini ifade etmek için *cognate* karşılığı olarak *kökendeş* veya *kökdeş* yerine, *yapıdaş* terimini kullanacağız; bununla aynı kökten farklı eklerle türemiş kelimelerin kapsam dışında olduğunu netleştirmeyi amaçlıyoruz.

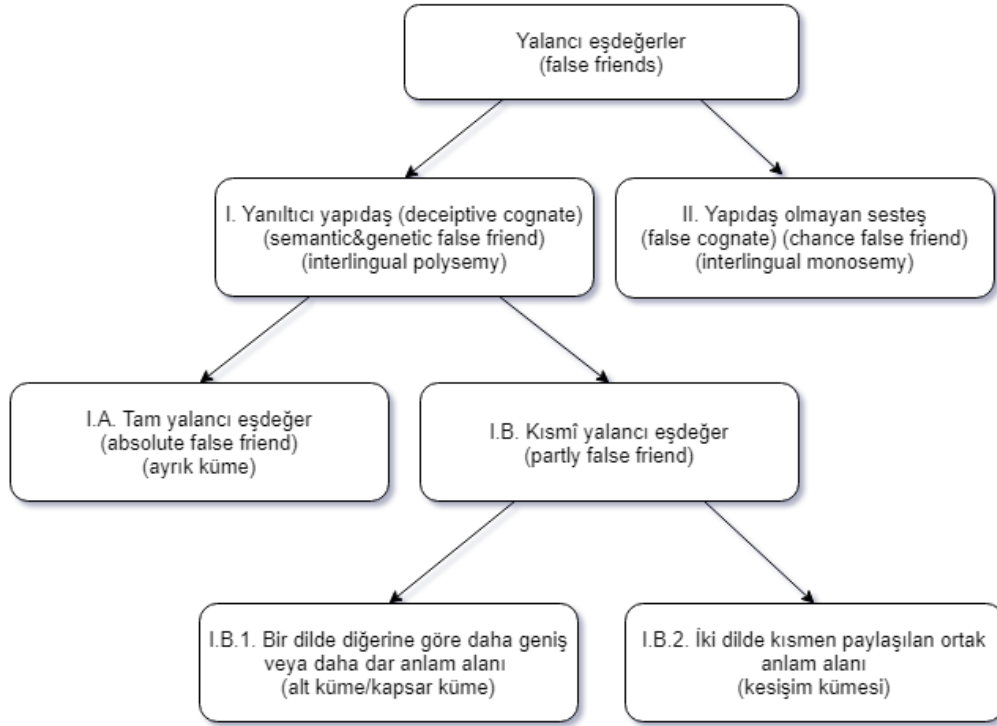
Yalancı eşdeğerlerin sınıflamasında ilk ölçüt köken ve yapıdır. Yapı ve köken olarak denk (*cognate*) kelimeler “anlamsal yalancı eşdeğerler” (semantic false friends); ses ve yazım olarak benzer olan ancak farklı kökenden gelenler “rastgele yalancı eşdeğerler” (chance false friends) şeklinde adlandırılır (Chamizo Domínguez & Nerlich, 2002, s. 1836).

Köken ortaklığına bakılmaksızın iki dil arasında; eş sesli/eş yazılı fakat kullanıldıkları hiçbir bağlamda aynı anlam alanına denk düşmeyen kelimeler için *absolute false friends* ve aynı kökenden gelen ve karşıladıkları anlam alanları kısmen örtüşen kelimeler için *partial false friends* terimi kullanılır. (Gouws vd., 2004, s. 799-800) Türk lehçelerini konu alan çalışmalarda, yukarıdaki terminoloji ile kelimenin kapsadığı anlam alanının iki dilde temas etmediği durumlar “tam yalancı eşdeğer”; anlam alanlarının parçalı örtüşmesi “kısımî yalancı eşdeğer” olarak adlandırılır (Uğurlu, 2007, s. 1881-1883).

İki dilli sözlüklerde yalancı eşdeğerlerin gösterimi için küme teoreminden (Set Theory) faydalanılmasının incelendiği bir çalışmada, kelimelerin iki dildeki anlam içerikleri “küme” olarak değerlendirilir. Kelime, bir dilde diğer dilden daha geniş veya daha dar bir anlam alanına karşılık geliyor olabilir; bu durumda alt küme ve kapsayan küme yapıları (inclusion subsets) kullanılır. Kelimenin iki dildeki anlam alanları yer yer örtüşüyorsa ve iki dilde diğerinde bulunmayan anlamlar mevcutsa, kesişim kümeleri (intersection subsets) söz konusudur. Kelime iki dilde her bağlamda aynı anlamda ise denk küme (equal sets); hiçbir bağlamda ortak bir anlam alanına değmiyorsa ayrık kümeler (disjoint sets) olarak gösterilir (Sabino, 2016).

Yalancı eşdeğerler anlam ve işlev bakımından ayrışırken, sıklık (frequency) ve eş dizimlilik (co-occurrence) yönlerinden de farklılaşır. İki dilde kelimenin kullanım ve üslup açısından farklı özellikler gösteriyor olması da yalancı eşdeğerliğin derecelendirilmesinde bir ölçüttür. (Gouws vd., 2004, s. 805) Bu yapıların makine yoluyla tespitinde kelimelerin eş dizimlilikleri karşılaştırılarak isabetli sonuçlar alınmaktadır (Nakov vd., 2009). Ancak biz bu çalışmada sınıflama önerimize eş dizimlilik ve sıklık özelliklerini yansıtmadık.

İlk şemanın (Şema 1) son basamağından devamla, yukarıda özet olarak verdiğimiz terminolojiyi sınıflama ölçütleri olarak birleştirdiğimizde 3 seviyeli bir tasnif oluşmaktadır.

Şema 2. Yalancı eşdeğerler terminolojisinin sınıflamada gösterilmesi

İlk ayırım, köken ve yapı denkliliği üzerinedir (I-II); ikinci ayırımda aynı köken ve yapıya sahip olanların anlam alanlarının örtüşüp örtüşmediği (A-B) gösterilir. Yapıdaş olmayanların anlam alanlarının örtüşüp örtüşmediği söz konusu edilmemiştir (Gouws *vd.*, 2004, s. 799). Dördüncü ayırım yapıdaş kelimelerin örtüşen anlam alanlarının birbirlerine nispeti (1-2) üzerinden yapılır. Bu şemada verilen tasnif inceleme bölümünde örneklendirilecektir. Daha önce bugüne kadar Türkiye’deki çalışmalarda konuya nasıl yaklaşıldığını değerlendirmek istiyoruz.

Türk Dilleri Arasında Yalancı Eşdeğerlik Konulu Çalışmalar

Bildiğimiz kadarıyla, Şema 1’de yer alan yapıdaş olmayan eş sesli ve eş anlamlılar (false cognate, true friends) hariç olmak üzere, Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinde, yukarıda verilen iki şemadaki tüm kelime tipleri mevcuttur. Türkiye’de ilk kez 1990’lı yıllardan itibaren incelenmeye başlanan ve Türkiyeli akademisyenlerce üzerinde pek çok çalışma yapılan konuda, bir bölümü teorik olmak üzere, tanım ve tasnif çeşitliliği ile beraber, belli bir birikimin oluştuğu müşahade edilmektedir. (Yıldız, 2019, s. 1144). Söz konusu çalışmalarda en sık müracaat edilen tasnif, Uğurlu (2007, s. 1881-1883) tarafından detaylandırılan tam ve kısmî eşdeğer ayırımıdır; Türk dillerinde kelimelerin anlam alanları bakımından eşdeğerliği ise, “bire bir”, “bire hiç” ve “bire çok” şeklinde formüle edilmiştir (Uğurlu, 2004, s. 21-25 ve 2012, s. 219-220). Genetik olarak ortak köke dayanan (cognate) biçimbirimler etimolojik tahlil metodu ile tespit edilerek, anlamları farklılaşmış kelimelerin incelendiği söz konusu çalışmaların bazılarında “kökenleri farklı sesteşler” (Resulov, 1995, s. 917) ya da başka bir ifadeyle “rastgele yalancı eşdeğerler” (chance false friends) sınıflamaya dâhil edilmez. Türk dilleri arasında yalancı eşdeğerlik

çalışmalarına yönelik eleştirilerden biri, fonetik açıdan değişerek eşesli (homonym) hâle gelen kelimelerle, aslen aynı etimolojiye sahip olup sesbilgisel düzeyde farklılaşmış (“ses yönünden denk” Uğurlu, 2002, s. 396) kelimelerin ayırımında bir standart bulunmayışıdır (Yıldız, 2019, s. 1145, 1147 vd.). Biz bu çalışmada önerdiğimiz tasnifte, diller arasında anlam bakımından eş değer olmadığı tespit edilen benzer görünümlü (eş veya denk seslilik vb.) kelimeleri, ilk aşamada etimolojik olarak ayırma tâbi tutarak eleştiriye konu olan sorunu aşmayı amaçlıyoruz.

Son 10 yılda Türk dillerinde yalancı eşdeğerlerin incelendiği çalışmalardaki tasnifleri toplu olarak karşılaştıracak olursak aşağıdaki gibi bir tablo oluşmaktadır. Tabloda ilk üç sütun bizim yukarıda 2. şemada teklif ettiğimiz tasnifi içermektedir. 4 ve 5. sütunlarda görüleceği gibi kelimelerin kökenleri ve türleri de bazı çalışmalarda ayırım kriteri olarak kabul edilmiştir. Söz konusu çalışmalarda tercih edilen terminoloji çok çeşitli olduğundan tablo üzerinde gösterilmeyerek yazının sonuna eklenmiştir. Bu konuda birden fazla çalışması olan araştırmacıların en son yayınındaki tasnifi karşılaştırmaya dâhil edilmiştir.

	Tasniflerde esas alınan ölçütler				
Kaynak	1. Tesadüfen sesteş-Yapıdaş (Temel ayırım)	1.1. Tam-kısmî yanılıcı (Birinci alt kategori)	1.1.1.Anlamdaşlık oranı (İkinci alt kategori)	Köken (Türkçe-alıntı)	Kelime türü (isim, fiil)
Yıldız 2009 (Karay)	Temel ayırım	Birinci alt kategori			İkinci alt kategori
Kırömeroğlu 2011 (Türkmen)	Temel ayırım	-	-	Temel ayırım	-
Direkci-Gülmez 2012 (Azerbaycan)	Temel ayırım				
Beşen Delice 2013 (Türkmen)	Temel ayırım	-	-	Temel ayırım	-
Çakmak 2014 (Türkmen)	Temel ayırım	Temel ayırım	Temel ayırım		
Çolak 2014 (Saha)					Temel ayırım
Özeren 2014 (Salar)		Birinci alt kategori			Temel ayırım
Büke 2014 (Gagauz)		Birinci alt kategori			Temel ayırım
Kartalçık 2015 (Kırım Tatar)	Temel ayırım			Temel ayırım	
Yazıcı Ersoy 2016 (Tatar, Başkurt)	Birinci alt kategori	Temel ayırım			İkinci alt kategori
Akca 2017 (Kumuk)	Temel ayırım	Temel ayırım			

Güngör 2017 (Uygur)		Temel ayırım	-	Temel ayırım	
Dıykanbayeva 2017 (Kırgız)					Temel ayırım
Aydın 2018 (Tuva)		Birinci alt kategori			Temel ayırım
Aydoğmuş 2018 (Kazak)	İkinci alt kategori			Birinci alt kategori	Temel ayırım
Musa 2019 (Kazak)	Temel ayırım				
Sarsenbekova 2019 (Kazak)	Birinci alt kategori	Temel ayırım		İkinci alt kategori	
Yöyen 2019 (Yeni Uygur)	İkinci alt kategori	Temel ayırım		Birinci alt kategori	Üçüncü alt kategori

İnceleme

Bu bölümde yukarıda verilen 2. şemaya uygun bir sınıflamanın nasıl oluşturulabileceğini örneklendirmek üzere Kazakça ve Türkiye Türkçesinden eş veya denk sesli kelimeler seçtik.² Burada yer verdiğimiz kelimeler, iki dilde benzer görünen ve/veya ortak etimolojiye sahip olanlardır. Kazakça ve Türkiye Türkçesi arasında ses denklikleri esas alınarak eşdeğer kabul edilen kelimeler de bunlara dâhildir. Söz konusu denklikleri bu noktada özetle veriyoruz. (Eşitliğin sol tarafında Türkiye Türkçesi, sağ tarafında Kazakça ses bulunmaktadır.)

Türkçe kökenli kelimelerde:

Düzenli denklikler: (ön seste) /y/= /j/ (yan/jan, yol/yol), /g/=/k/ (göz/köz, gün/kün), /d/=/t/ (dal/tal, deri/teri), /ç/=/ş/ (çağ/şak, çöl/şöl); (iç ve son seste) /ş/=/s/ (koş-/kos, yaşa-/yasa-), /ç/=/ş/ (ağaç/ağaç, açık/aşık), /l/: Geniz ünsüzlerinden sonra: /l/=/d/ (kollar/koldar) ; Sedasız ünsüzlerden sonra: /l/=/t/ (şartlar/şarttar), /m/: Nazal ve sedalı sızıcı diş-damak ünsüzünden sonra: /m/=/b/ (bilinme-/bilinbe-); Sedasız ünsüzlerden sonra: /m/=/p/ (düşme-/tüşpe-)

Düzensiz denklikler: (önseste) /s/=/ş/ (saç/şas, seç-/şeş-); /b/=/m/ (ben/men, buz/muz, bol/mol); (iç ve sonseste) /ğ/=/w/ (ağız/awız, sağ/saw), /ğ/=/k/ (çağ/şak, çağır-/şakır-), vb.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde: (önseste): /f/=/p/ (farz/parız, fırsat/pursat), /'/=/ğ/ ('acab/ğacap, 'ilm/ğılım), /va/-/ve/=/o/-/ö/ (vefa/opa; vekil/ökil); (içseste) ikiz nazaldan kaçınma (sünnet/sündet, ümmet/ümbet) vb.

Ancak iki dildeki ses denklikleri bunlardan ibaret değildir; *kapıp/kawıp, öldür-öltir, soğuk/suwık, su/suw, top/dop, zorluk/zorlık*, kelimelerindeki gibi ve daha başka ses farklılıklar mevcuttur. Bu nedenle Türk dillerindeki ortak kelimeleri tespit etmenin yolu etimolojiden geçmektedir. Ancak etimolojiye bakılarak belirlenen ses denklikleri, yapıdaş olmayan kelimeler için "benzerlik" sınırlarını genişletmiş olmaktadır. Örneğin köken ve anlam olarak eşdeğer olmayan *ötüş-ötis-* (çok kişi geç-) fiilleri, (Clouston, 1972, s. 39) etimolojik tahlil yaparken tespit ettiğimiz /ş/=/s/ denkliğine uyduğu için sınıflamaya dâhil edilmektedir.

² İncelemeye aldığımız kelimeler Türkiye Türkçesi ve Kazakçada en sık kullanılan 1000 kelime arasından seçilmiştir. Türkiye Türkçesi için Aksan vd.'de (2017, s. 8-52) verilen listeden faydalandık. Kazakça derlemin (Makhambetov vd., 2013) dil istatistikleri henüz yayınlanmadığı için, Kazakça gazetelerden ve web sayfalarından seçtiğimiz, dil, kültür, sanat, politika haberleri ve köşe yazıları ile oluşturduğumuz derlemi kelime sıklığı bakımından inceledik. Listeleri oluştururken kullandığımız internet sayfalarının linkleri "Kaynaklar" kısmında verilmiştir.

Sınıflamanın uygulanması:

İki dilde ortak kelimeleri yalancı eşdeğerlik bakımından incelerken ses bilgisel benzerliğinin daha açık görünmesi için, Kazakça kelimeleri, Türkiye Türkçesi alfabesi ile yazdık. Kazakça imla kurallarının dışına çıkarak /k/ ve /ğ/-/g/ seslerinin art veya ön damak olduğunu göstermedik. Türkiye Türkçesi alfabesine ek olarak açık /e/ için “á”, geniz /n/’si için “ñ”, dudak /v/’si için “w” harfini kullandık. Kazakçada /uw/ seslerinin “w” harfi ile gösterildiği yerde, /u/ sesini ekledik. Bu yazım standardı ile sınıflamaya örnek olarak alınan kelimeler arasında ses farkı varsa eğik çizginin sol tarafına Türkiye Türkçesindeki şekil, sağ tarafına Kazakçadaki şekil yazılmıştır.

Yapı/köken bakımından ayırım (Şema 1):

Kazakça ve Türkiye Türkçesinde görünüş bakımından benzer kelimeler: adam, ağıl/awıl, ağız/awız, ast, aş/as, ay, ayak, ayaz, ayırma, az, baş/bas, batmak/ batpak, biraz, birik-, boy, boyun/moyın, bular/ bunlar, burun/burın, burun/murın, cuma/juma, damak/tamak, dış/tıs, dün/tün, düş/tüs, el/el, elsiz/elsiz, ev/üy, geç/keş, gök/kök, gövde/kewde, gök/kök, hiçbir/eşbir, ılık/jılı, il/el, ilsiz/elsiz, kalın, katar, kez, kıs-, kış/kıs, kişi, kişi/kisi, konak, koy-, kulak, küçük/küşik, olay, orta, öt-, öz, sen, sırt, sol, soğan, taban, tart-, tütün/tütün, üst, varlık/barlık, yalnız/jalğız, yaz/jaz, yığın/jıyın, yiğit/jigit, yurt/jurt, vb.

Şema 1’de değindiğimiz kelime tiplerini de görmek amacıyla ilk olarak yapıdaş olan ve yapıdaş olmayan kelimeleri inceleyeceğiz; karşılaştırmak amacıyla örnekleri yan yana veriyoruz. Türkçe olanların etimolojik bağlantısını tespit için Clauson (1972) kaynak alınmıştır. Sağ grupta parantez içinde Kazakça kelimenin Türkiye Türkçesindeki anlamı verilmiştir; bunlar aynı zamanda tam yalancı eşdeğerdir.

Yapıdaş:	Yapıdaş olmayan:
Bu grupta etimolojik olarak denk kelimelerden iki dilde anlam farkı olanlar sonraki bölümlerde ele alınacaktır. <i>adam, ağıl/awıl, bay, bayağı, biraz, birik-, boy, boyun/moyın, burun/ burın, burun/murın, cumal/juma, çare/ şara, damak/tamak, dış/tıs, dün/tün, düş/tüs, geliş-/kelis-, göç-/köş-, gövde/ kewde, hiçbir/eşbir, el/el, elsiz/elsiz, kalın, katar, kez, kıs-, kış/kıs, kış-, kişi/ kisi, küçük/küşik, mevsim/mawsım, minnet/mindet, oluş-/bolıs-, ortalık, seçim/şeşim, varlık/barlık, yalnız/jalğız, yığın/jıyın, yiğit/jigit, yurt/jurt, vb.</i>	Bu gruptaki örnekler iki dilde eş veya denk sesli olmakla birlikte köken olarak ilgisizdir. <i>alış/alıs (uzak), atak (ün), bar (var), bul (bu), deş-/des- (çok kişi söyle-), düş/tüs (öğle; renk; görünüş), el/el (halk), elsiz/elsiz (ıssız), erik (irade), iste- (yap-), kişi (küçük), kalay (nasıl), kaldır- (bırak-), kas (yan), Kañtar (Ocak ayı), Kazan (Ekim ayı), olay (öyle), ot (ateş), öt- (geç-), ötüş-/ötis- (çok kişi geç-), sol (şu), soğan (ona), tap- (bul-), tart- (çek-), taşla-/tasta- (bırak-), tüp (dip), yarık/ jarık (parlak), yaşa-/jasa- (yap-), vb.</i>

Şema 1’in ikinci basamağında anlam ayrımı söz konusudur ve anlam bakımından da eşdeğer oldukları için *true friends* kabul edilmektedir.

Gerçek yapıdaş; köken, yazım/ses ve anlam/işlev bakımlarından büyük ölçüde denk olan kelimeler (*true cognate, true friend*) bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bunlar *bir* işaretleyicisi, *beri, üşin* vb. gibi edatlar, sayı isimleri, şahıs ve bazı işaret zamirleri, *ağız, ayak, göz, kulak*, vb. organ adları, *ol-, gel-, gör-, kal-, kaç-*, fiilleri, vb. gibi kelimelerdir.

Eş/ benzer sesli, kökenleri bir olmadığı hâlde tesadüfen aynı anlama gelen kelimeler (*false cognate, true friend*) türünden örnekleri Kazakçada ve Türkiye Türkçesinde tespit edemedik. Diğer dillerden Türkiye Türkçesinde sesteş olan birkaç kelime aynı zamanda tesadüfen yakın anlamdadır: İngilizce *direct* ve Türkçe *direk*, ortak anlam: “doğrudan”; Lehçe *je* (okunuşu: “ye”, anlamı: “yiyor”) ve Türkçe *ye-* fiili; Lehçe *kim* (anlamı: kim/kiminle) ve Türkçe *kim*.

Aşağıda aynı yapı ve kökene sahip olan kelimelere geçmeden önce yapıdaş olmayan sesteş grubu ele alacağız. Bunlar etimolojik olarak ilgisi olmayan, ancak Kazakça ve Türkiye Türkçesinde eş ya da denk sesli kelimelerdir (interlingual homonymy). Anlamlarının farklı olması semantik veya dil tarihi açısından bir gelişim çizgisi ifade etmeyen bu örnekler alt gruplara ayrılmaz ve tam yalancı eşdeğer özelliği gösterir. Örneğin Kazakça “el” kelimesinin Türkiye Türkçesindeki kökenleş karşılığı “el” (memleket); kökenleş olmayan dengi “el” (vücut parçası) kelimesidir. Kazakça “tüp”, Türkiye Türkçesi “dip” ile kökenleş; ancak “tüp” (özel bir tip kap) ile sadece ses bakımından denktir. Kazakça “kök”, Türkçede köken olarak “gök”; ses olarak “kök” ile eşdeğerdir. Kazakçadaki “tüs” ismi Türkiye Türkçesindeki ses dengi olan “düş” (rüya) bir tek anlamı ile eşdeğerdir; diğer anlamları ile “düş/tüs” kelimeleri yapıdaş olmayan sesteştir. Türkiye Türkçesi “kişi” Kazakça “kisi” ile köken olarak; yine Kazakça “kişi” (<kiçig) (Clouston, 1972, s. 696) ile ses bilgisel yönden denktir.

Yapıdaş kelimelerin anlam bakımından ayrımı (Şema 2):

İki dilde ortak olan yapıdaş kelimelerin anlam alanları kıyaslandığında bunların bazılarının birbirine denk olmadığı görülür. Aşağıda bu tip kelimelerin çeşitleri ve örnekleri verilmektedir.

I.A.

Tam yalancı eşdeğerler:

Bu kelimeler iki dilde tamamen farklı anlamları karşılar; tercüme ve iletişimde hiçbir bağlamda diğer dile aynen transfer edilemez: ağıl/awıl (köy), bunda/munda (burada), burul-/burıl- (dön-), büyük/biyik (yüksek), canavar/janwar (hayvan), çöp/şöp (ot, çimen), damak/tamak (yemek), dün/tün (gece), geç/keş (akşam), güveyi/küyew, koş-/kos- (birleştir-), köşe (sokak), öte (çok), top (topluluk), tütün/tütün (duman), üz- (kes-), yet- (yetiş-), vb.

I.B.

Kısmî yalancı eşdeğerler

Bazı kelimeler iki dilde kısmî olarak aynı anlam alanını işgal eder.

boy, kalın, sok-,yat- / jat-, jer, forma, bildir-, kazır / hazır, yaman / jaman, kadın / katın, vb.

Tasnifin bundan sonraki bölümü kısmî yalancı eşdeğerliğin derecelendirilmesine ayrılmıştır.

I.B.1.

Alt/kapsar küme

Bu kelimeler iki dilden birinde diğerine nazaran daha fazla anlama; daha geniş anlam alanına karşılık gelir. Sözlüklerin verdiği anlamları esas alarak birkaç örnek kelimeyi bu kategoride inceleyebiliriz. Türkçe kelimeler için www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 26.01.2019) adresinde bulunan Güncel Türkçe Sözlük; Kazakça kelimeler için Kazakça Sözlük (Wâli, Kurmanbayuly, Malbakov, Şoybekov, Küderinova & Jubayeva, 2013) kaynak olarak alınmıştır.

Örnekler:

“kurğak” kelimesi Kazakçada (Wáli vd., 2013, s. 849), Türkiye Türkçesindeki “kurak”tan fazla olarak “kuru” ve “neticesiz” anlamlarına gelir.

1. Yağışsız (hava, mevsim, yıl). 2. Nem tutmayan, çabuk kuruyuveren, çorak (toprak)	1. Сулы емес, дымқыл емес; кебу. 2. Қурап қалған, қу. 3. г е о г р . Жауын-шашынсыз, ылғалы аз. 4. Суы тартылып қалған (арна, аңғар т.б.). 5. Кеберсіген, кеуіп кеткен, сусаған. 6. Қақырықсыз, түкіріксіз (жөтел). 7. ауыс. Бос, құр бекер, жай, нәтижесіз.
---	--

Kazakçada “jıyn”, (Wáli vd., 2013, s. 512) Türkiye Türkçesinde “yığın”a kıyasla, fazladan “toplantı” ve matematikte “küme” anlamlarına gelir.

1. Bir şeyin yığılmasıyla oluşturulan küme, tepe. 2. Birçok kimsenin veya nesnenin bir araya gelmesiyle oluşan kalabalık, küme, kitle, kütle.	1. Бір нәрсенің жиынтығы, қосындысы. 2. Көп адам жиналған жер, той-думан. 3. Бір топ адам, көпшілік. 4. Жиналыс, мәжіліс. 5. Қарапайым математикалық ұғымдарға жататын, сондықтан анықтамасы берілмей, аксиомалық жолмен енгізілетін математикалық ұғым.
---	--

Kıvan-kuwan- fiillerinin anlamları iki dilde küçük bir nüansla ayrılır; Türkiye Türkçesinde “iftihar” kaynaklı memnuniyetle sınırlıyken Kazakçada (Wáli vd., 2013, s. 828) daha genel anlamlıdır.

Övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak.	Бірдеңеге мәз болу, қуанышқа бөлену, шаттану; көңілі өсіп жайдарылану.
--	--

I.B.2.

Kesişim kümesi

Bu kelimeler iki dilde ortak bir anlam alanını paylaşmakla beraber diğer dilde olmayan anlamları da karşılar.

Örnekler:

“ağa” kelimesi bu durumun tipik bir örneğidir. Aşağıda Türk Dili Kurumunun (tdk.gov.tr) ve Kazakça sözlüğün (Wáli vd., 2013, s. 25) verdiği açıklamalarında görüleceği gibi kelime iki dilde “ağabey” anlamına gelmektedir: Türkçe sözlükte 3., Kazakça sözlükte 1. anlam. Ayrıca Kazakça için çağdaş olan “idareci” anlamı (5. anlam), Türkiye Türkçesinde tarihî kalmıştır (7. anlam). Zikredilenler dışında bu kelimenin iki dilde karşıladığı anlam alanı birbiriyle örtüşmemektedir.

1. Geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse. 2. Halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan. 3. Ağabey. 4. Okuryazar olmayan yaşlı kimselerin adlarıyla birlikte kullanılan san. 5. Cömert, eli açık. 6. Koca. 7. Osmanlı Devleti'nde bazı kuruluşların başında bulunanlara verilen resmî san.	1. Туыстас ер адамдардың жас жағынан үлкені. 2. Жалпы жасы үлкен ер кісіге қарата айтылатын сөз. 3. Ақылшы, басшы, жетекші. 4. Қызмет дәрежесі, лауазымы үлкен, жоғары адам. 5. Мекеме, ұйым, жиналыс бастығы, басқарушысы.
---	---

“iç-” fiili Kazakçada “yemek” için; Türkiye Türkçesinde “sigara” için kullanılmakla iki dilde diğerinden başka bir anlam alanına kaymıştır, ancak temel anlam iki dilde de ortaktır.

1. Bir sıvıyı ağza alıp yutmak. 2. Sigara, nargile vb.nin dumanını içe çekmek. 3. Bir şey, bir sıvıyı içine çekmek, emmek. 4. nsz İçki kullanmak.	1. Сұйық затты сіміре жұту, ұрттау. 2. Тамақтану, ішіп-жеу. 3. ауыс. Бастан қиын-қыстау кезеңдерді өткізу. (Wáli vd., 2013, s. 1467)
---	--

İki dilde ortak başka bir kelime “yaş” da bu kategoridedir. Kazakça sözlükte (Wáli vd., 2013, s. 480) “Jas 2”, “Jas 3” ve “Jas 4” başlığında verilen kelimeler, Türkçe sözlükte tek madde olarak bulunmaktadır. Buraya Türkçe sözlükte de “yaş 2” olarak kaydedilen ve “taze” anlamını içeren maddeyi ve Kazakça sözlükten “Jas 2” maddesini alıyoruz. “Jas 3” Türkçe sözlükteki “gözyaşı”; “Jas 4” ise “ıslak” anlamlarını ihtiva etmektedir. “Jas 4”te ayrıca “yeni açılmış kuyunun ilk suyu” tanımı da yer almaktadır. İki dil arasındaki en belirgin ayırım Kazakçadaki “genç, tecrübesiz” ile Türkiye Türkçesindeki “kötü; zor” anlamlarıdır.

1. Nemli, ıslak, kuru karşıtı. 2. Kendi suyunu, canlılığını yitirmemiş, kurumamış, kurutulmamış, taze. 3. Gözyaşı. 4. Kötü. 5. Zor.	1. Жасөспірім, жеткіншек, қыз-бозбала. // Жастар, жеткіншек, жасөспірім, жас ұрпақ. 2. Уылжыған, балғын. // Жастық, балғын шақ. 3. Тәжірибесіз, шыңдалмаған. 4. Жасы кіші. 5. Жаңа туған, кәрі емес (төл). 6. Жаңа көктеп шыққан, буыны қатпаған, урамаған, сарғаймаған (өсімдік). 7. Кеппеген, қатпаған (тағам не басқа бір зат).
---	--

I.B.2. kategorisine toplamış olduğumuz kelimeler iki dilde bazı bağlamlarda birbirleriyle anlamdaştır. Bunların alt grupları olarak, iki dilin sözlüklerinde birbirleriyle kesişen anlam alanlarına sahip olduğu görülen bazı kelimeler, tercümede, dil öğretiminde ve günlük iletişimde diğer dile aynen transfer edilememektedir. Söz konusu kelimeler dört gruba bölünebilir:

İşlev bakımından: Bir dilde diğer dildekinden farklı işlevler yüklenerek anlamca başkalaşır. tıska (dışa: dışarı), vb. Birleşik fiillerin yapısında: tura **alma-** (kalkama-), bara **jat-** (git-), jep **al-** (ye-), жүріп **otır-** (yürü-), urıp **sal-** (vur-), vb. de- fiilinin üstlendiği işlevler, anlamın gelişimini göstermesi bakımından dikkate değerdir (Biray, 2008).

Eş dizimlilik bakımından: Deyim ve birleşik kelimelerin bünyesine dâhil olarak diğer dilde rastlanmayan eş dizimlerin (co-occurrence) oluşmasına neden olabilir. bas **sal-** (başak ver-), boy **sal-** (kendini ver-, vb.), jaksı **kör-** (yahşı gör-; beğen-), jok **kıl-** (yok et-), kıs **işi** (kış içi: kışın), vb. Türkiye Türkçesinde “yumuşak” anlamıyla bir deyimde geçen “yufka”; yine birkaç deyimle sınırlı bir kullanımı olan “yüz” anlamıyla *bet*; “halk; insanlar” anlamıyla “el” kelimelerinin Kazakçada kullanım sıklığı oldukça yüksektir. Ancak eşdizimlilik bakımından yalancı eşdeğerlik, karşılaştırmalı semantiğin inceleme alanına giren “deyimsel yalancı eşdeğerlilik” (phraesological false friends) veya “eş dizimsel yalancı eşdeğerlik” (collocational false friends) diye tercüme edebileceğimiz kavramlarla karıştırılmamalıdır; çünkü bunlarda biçimsel (interlingual homonymy) veya köken bakımından (interlingual paronymy) yakınlık söz konusu değildir (Szpila, 2006).

Üslup bakımından: Bir dil için güncel ve işlek olan; diğer dilde arkaizm, ağız, argo, jargon, vb. özelliği taşıdığı için standart dilde kullanımı sınırlı kalabilir: aş/as (yemek), it (köpek), kancık/kanşık (dişi), karındaş, semir-, semiz, yahşı/jaksı, vb.

Sıklık bakımından: İki dilde farklı sıklıkta kullanılması sebebiyle iletişimde, tercümede

yersizlik hissine yol açabilir: asuman/aspan, bir nice/birneşe (birkaç), diri/tiri (canlı), dişle-/tiste- (ısır-), öz, özge, peyda ol-/payda bol- (ortaya çık-), proses/protses (süreç), yazmaca/jazbaşa (yazılı olarak), vb.

Sonuç

Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinde paylaşılan ortak kelimeler doğal bir gelişim süreci ile farklı anlam alanlarına evrilmiştir. Bu sebeple Türkolojide dil tarihi, edebiyat tarihi, sözlük bilgisi, tercüme, dil öğretimi gibi pek çok konu kaçınılmaz olarak yalancı eşdeğerlik meselesine temas eder. Türk lehçelerinde bu durumu inceleyen çalışmalar belli bir yekûn tutmakla birlikte teorik çalışmaların geliştirilebileceği görülmektedir. Bu alanda derinleşilmesi Türkolojide yeni konu başlıkları açabilir:

1. Türk lehçeleri arasında yalancı eşdeğerlik durumlarının belirtildiği iki ve çok dilli sözlükler hazırlanması; (Sultanzade, 2009)
2. Sözlüklerde yalancı eşdeğerliklerin işaret edilerek niteliklerinin (yapıdaş/ yapıdaş olmayan; tam/ kısmî; kapsayan/ kesişen; işlev/üslup/eş dizimlilik /sıklık farkları) gösterilmesi; (Veisbergs, 1996)
3. Ortak söz varlığını oluşturan kelimelerin anlam gelişmelerinin takip edilmesi;
4. Alıntı unsurların farklı lehçelerdeki durumlarının karşılaştırılmasıyla bunların dile hangi araçlarla girdiğinin izlenmesi; vb.

Yalancı eşdeğerlerin yol açtığı en büyük pratik sorun; okurun/dinleyicinin kendi anadilinden bildiği kelimeleri, ikinci dilde doğru anladığını veya diğer dilde konuşur/yazarken; tercüme yaparken yerli yerinde kullandığını sanmasıdır. Sebep olduğu pratik sorunların ötesinde ise, yalancı eşdeğerlerin yapıdaş olanları, kelimelerin anlam ve işlev olanaklarının nasıl evrimleştiğinin tanıklarındır. Türk dillerinin birbirleriyle ilişkisi bakımından hayati bir önem arz eden dil eşdeğerliği alanında yapılan çalışmaların bir perspektife oturtulması için teorik zeminin kurgulanmasına da ihtiyaç vardır. Bu yazıda Kazakça ve Türkiye Türkçesi arasındaki kelime eşdeğerlikleri üzerinde göstererek, diğer Türk dillerine de uygulanabilecek bir sınıflama ve terminoloji önerisi sunmaya çalıştık.

Summary:

False friends are a practical problem that occurs when two languages come into contact. On the theoretical level, this phenomenon occupies the intersection area of historical linguistics, semantics and lexicography. Practical studies on the matter aim to prepare dictionaries for such words in order to avoid mistakes during language learning and translation. Theoretical studies, on the other hand, provide data, such as mapping the vocabulary, explaining historical processes by following the ways of lexicographic changes of languages descended from a proto-ancestor. This phenomenon in different languages has been long studied by the linguists offering some categorizations, as well as terminology.

Main categorisation is based on the etymology of such words; should similarity only be a coincidence without kinship that would be "interlingual homonymy" or "chance false friendship." An interlingual word of same origin, which differs in meaning or usage will be considered as "interlingual polysemy" and named as "deceptive cognates". The second categorisation based on how these words' meaning content differ in two languages; focuses on partiality or fullness of the difference between cognates. This categorisation is widely applied to the studies addressing Turkic languages. In such studies it's very common listing false friends between Turkic languages classifying them based on various criteria. However the theoretical background on which these studies are based seems vague for the present as it is easily could be

observed with a comparative study on these studies.

The contemporary and historical vocabulary of Turkic languages is also needed to be examined and classified in terms of false friendship terminology and categorised according to meaning content of the words. Such a classification should be based on the origin and meaning, with the comparison of the use of common words, as any study which addresses Turkic in terms of lexicology, language teaching, translation, etc. will be inevitably related with false friendship. This study offers a classification and terminology proposal for studies on false friends between Turkic languages on the Kazakh and Turkish sample.

KAYNAKÇA

- Aksan, Y. & Aksan, M. & Mersinli, Ü. & Demirhani U. (2017). *A frequency dictionary of Turkish*. Routledge.
- Altrocchi, R. (1929). Some deceptive cognates. *Italica*, American Association of Teachers of Italian, 6/4, 107-112. DOI: 10.2307/20171644.
- Barker G. & R. Sutcliffe (2000). An experiment in the semi-automatic identification of false-cognates between English and Polish. in Proceedings of the 11th Irish conference on artificial intelligence and cognitive science (pp. 597–606). Galway, Ireland.
- Biray, N. (2008). Kazak Türkçesinde de- fiilin kullanılışı üzerine. Ekrem Arkoğlu (Ed.), Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı içinde (s. 394- 424). Ankara: Akçağ.
- Chamizo Dominguez, P. (2009). False friends. Keith Allan (Ed.) in Concise Encyclopedia of Semantics (pp. 307-310). Amsterdam: Elsevier.
- Chamizo Dominguez, P. & Nerlich, B. (2002). False friends: their origin and semantics in some selected languages. *Journal of pragmatics*, 34, 1833–1849. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00024-3](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00024-3).
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Londra.
- Gouws, R. H., Prinsloo, D. J. & Schryver, G. M. (2004). Friends will be friends – true or False. Lexicographic Approaches to the Treatment of False Friends. In Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004, Lorient, France, July 6-10, 2004. pp. 797–806.
- False cognate. https://en.wikipedia.org/wiki/False_cognate Erişim tarihi: 30.01.2019.
- Karaağaç, G. (2002). Alıntı kelimeler üzerinde düşünceler. *Dil, Tarih ve İnsan* içinde (s. 97-109). Ankara: Akçağ Yay.
- Makhambetov, O., Makazhanov, A., Yessenbayev, Zh., Matkarimov, B., Sabyrgaliyev, I. & Sharafudinov, A. (2013). Assembling the Kazakh language corpus. In Proceedings of the 2013 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (pp. 1022–1031). Seattle, Washington.
- Nakov S., Nakov P. & Paskaleva E. (2009). Unsupervised extraction of false friends from parallel bi-texts using the web as a corpus. In International Conference RANLP 2009 (pp. 292–298). Borovets, Bulgaria.
- Paradis, C. (2011). Metonymization: A key mechanism in semantic change. R. Benczes, A. Barcelona, F. J. Ruis de Mendoza Inbáñez (Ed.), *Defining metonymy in cognitive linguistics: Toward a consensus view* (pp. 61–88). Amsterdam: Benjamins.
- Resulov, A. (1995). Akraba diller ve ‘yalancı eş değerler’ sorunu. *Türk Dili*, 524, 916-924.
- Sabino, M. A. (2016). False cognates and deceptive cognates: issues to build special dictionaries. In Proceedings of the XVII EURALEX International Congress (pp. 746-755). Ivane Javakhishvili Tbilisi University Press.
- Sultanzade, V. (2009). *Turkish - Azerbaijani dictionary of interlingual homonyms and paronyms*. Münih: Lincom Europa.
- Szpila, G. (2006). Collocational aspects of false friends. In *language and identity. English and American Studies in the Age of Globalization*, vol. 2: Language and Culture (pp. 231-239). Kraków: Jagiellonian University Press.
- Traugott, E. C. (2017). Semantic change. Oxford research encyclopedia, linguistics. Erişim adresi: oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-323?print=pdf.
- Uğurlu, M. (2000). Türk lehçeleri arasında aktarma meseleleri ve ‘abay yolu’ romanı. *Bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 15. 59-80. Erişim adresi: <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3436-published.pdf>.
- Uğurlu, M. (2002). Kırgız ve Türkiye Türkçesi arasında bire bir kelime eş değerliği. “Camiyla” romanındaki meseleler üzerine. Nurettin Demir & Fikret Turan (Ed.), *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* içinde (s. 389-401). Ankara.
- Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri arasında kelime eş değerliği. *Bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 29. 29-40. Erişim adresi: <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/kcfinder/upload/files/bilig29bahar2004.pdf>.

- Uğurlu, M. (2007). Lehçe içi aktarmada yalancı eş değerlik. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. 1877-1890. Erişim adresi: <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/U%c4%9eURLU-Mustafa-Leh%c3%a7e-%c4%b0%a7%b0-Aktarmada-Yalanc%c4%b1-E%5%9f-De%4%9ferlik.pdf>
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Veisbergs, A. (1996). False friends dictionaries: A tool for translators or learners or both. In *Euralex '96 Proceedings* (pp. 627-634). Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish.
- Wáli, N., Kurmanbayulu, Ş., Malbakov, M., Şoybekov, R., Küderinova, K., Jubayeva, O., (haz.) (2013). *Kazak sözdüğü Kazak tilinin bir tomдық ülken túsindirme sözdüğü*. Almatı: Dáwir baspası.
- Yazıcı Ersoy, H. (2012). *Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yalancı eş değerler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yıldız, H. (2019). Yalancı eş değer nedir, ne değildir? Türk lehçelerinde yalancı eş değer kelimeler üzerine notlar. Serkan Şen, Mediha Mangır (Ed.), *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 16-18 Ekim 2019 Bildiri Kitabı* içinde (s. 1144-1155). Samsun.
- Türk dilleri arasında yalancı eşdeğerlikleri ele alan ve tasniflerini incelediğimiz çalışmalar
- Akca, H. (2017). Kumuk Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde yalancı eş değerler. *Türkbilig*. 2017/33, 91-132. Erişim adresi: <http://www.turkbilig.com/pdf/201733-512.pdf>.
- Aydın, S. (2018). *Tuva Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eş değerler (Türkiye Türkçesi ağızları bağlamında)*. (Yüksek Lisans Tezi) Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=as2oTjW5jfr9IKSvmCdJYoQsL4mkdW7VUNH8bzXjEGzlhqyKLa3RKdHVBuSgyFMw>.
- Aydoğmuş, E. (2018). Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eşdeğerler üzerine. *Gazi Türkiyat*, Güz 2018/23, 109-135. Erişim adresi: <https://api.hacibayram.edu.tr/files/1/Transferred%20Files/T%C3%BCrkiyat%20Uygulama%20ve%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20Merkezi/GAZ%C4%B0%20T%C3%9CRK%C4%B0YAT%20G%C3%9CZ%202019%20SAYI%2023/gt-23-mk-8-dr.o.-erdal-aydogmus-bsk.pdf>.
- Beşen Delice, T. (2013). Türkmen Türkçesinde yalancı eşdeğerler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(4), 131-146. DOI: <http://dx.doi.org/10.7884/teke.246>.
- Büke, H. (2014). Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eşdeğerler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10, 215- 229. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/181834>.
- Çolak, D. (2014). Saha Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında yalancı eşdeğerler. *II. Genç Akademisyenler Sempozyumu*, 24-25 Kasım içinde (s. 595-625). Ankara. Erişim adresi: https://www.academia.edu/20185308/SAHA_T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0_%C4%B0LE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0_ARASINDA_YALANCI_E%C5%9DED%C4%9EERLER.
- Dıykanbayeva, M. (2017). Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eşdeğerler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 6(4), 2256-2271. DOI: <http://dx.doi.org/10.7884/teke.4045>.
- Direkci, B.& Gülmez, M. (2012). Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı değerler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 32, 138-150. Erişim adresi: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/569/557>.
- Güngör, O. C. (2017). Türkiye Türkçesi ile yeni Uygur Türkçesinde yalancı eş değerler (İsim ve isim soylu kelimeler örneği). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6(1), 133-171. DOI: <http://dx.doi.org/10.7884/teke.3815>.
- Kartalcık, V. (2015). Kırım Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında yalancı eşdeğerler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34, 87-98. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/issue-file/1135>.
- Kırömeroğlu, N. (2011). *Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yalancı eşdeğerler*. (Yüksek lisans tezi) Erişim adresi: openaccess.iku.edu.tr/bitstream/handle/11413/726/NidaKiromerogluYLtez.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Musa, B. (2019). Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki tuzak kelimeler. *Türklük Bilgisi*

- Araştırmaları*. 46, 89-101. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/887137>.
- Sarsenbekova, G. (2019). *Kazaklara Türkçe öğretiminde yalancı eş değer sözcükler*. (Yüksek lisans tezi) Erişim adresi: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/7727/27%20haziran%20Gulnur%20Tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Özeren, M. (2014). Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eşdeğer sözcükler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 3(2), 111-127. DOI: <http://dx.doi.org/10.7884/teke.299>.
- Yazıcı Ersoy, H. (2016). False equivalent words in Turkic written languages in terms of sociolinguistics: The case of Turkish, Bashkir and Tatar. Murat Tas, Thomas Philip Corbin (Ed.), *In International Conference on Humanities and Educational Research* February 25 – 28, 2016, (p. 135-171). Washington D.C., USA.
- Yıldız, H. (2009). Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eş değer kelimeler. *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, 611-659. Erişim adresi: <http://turkiyat.gazi.edu.tr/posts/download?id=33612>
- Kelime listelerini oluşturmakta kullandığımız Kazakça internet sayfaları: (Erişim tarihi: 23.01.2019).
<http://alashainasy.kz/>
<https://daynews.kz/kz/>
<https://egemen.kz/>
<https://kk.wikipedia.org/>
<https://massaget.kz/>
<http://old.qazaq-alemi.kz/>
<http://til.gov.kz/>
<https://turkystan.kz/>
<http://www.tilalemi.kz/>

EK: Karşılaştırmaya konu edilen kaynaklarda tasnif ölçütlerini yansıtan terminoloji

Kaynak	
Yıldız 2009 (Karay)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aynı Kökten Gelen Yalancı Eş Değer Kelimeler <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Tam Yalancı Eş Değer Kelimeler <ol style="list-style-type: none"> 1.1.1. İsimler 1.1.2. Fiiller 1.2. Kısmî Yalancı Eş Değer Kelimeler <ol style="list-style-type: none"> 1.2.1. İsimler 1.2.2. Fiiller 2. Farklı Kökten Gelen (Sesteş) Yalancı Eş Değer Kelimeler <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Aynı Türden olanlar <ol style="list-style-type: none"> 2.1.1. İsimler 2.1.2. Fiiller 2.2. Farklı türden olanlar <ol style="list-style-type: none"> 2.2.1. Karay Türkçesinde İsim Türkiye Türkçesinde Fiil Olanlar 2.2.2. Karay Türkçesinde Fiil Türkiye Türkçesinde İsim Olanlar
Kırömeroğlu 2011 (Türkmen)	<ol style="list-style-type: none"> Yalancı Eş Değer Olabilecek Kelimeler 1. Türkçe Kökenli Yalancı Eş Değerler 2. Yabancı Kökenli Yalancı Eş Değerler 3. Kelime Başında Ses Değişimi Bulunan Yalancı Eş Değer Kelimeler
Direkci- Gülmez 2012 (Azerbaycan)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tam Yalancı Eş Değerler 2. Kısmi Yalancı Eş Değerler
Beşen Delice 2013 (Türkmen)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Türkmen Türkçesinin Farklı Ses Özellikleri Dolayısıyla Ortaya Çıkan Yalancı Eşdeğerler <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Asli Uzun Ünlülü Sözcükler 1.2. Diğer Lehçe Gruplarının Etkisi Sonucu Kullanılan Sözcükler 1.3. Türkmen Türkçesinin Yazım Kuralları Dolayısıyla Yanlış Değerlendirilen Sözcükler 1.4. Ses Değişimine Uğramış Alıntı Sözcükler 1.5. Türkiye Türkçesinde de Benzer Göstereni Olan Farklı Anlamdaki Sözcükler 2. Eşesli Sözcüklerde Yalancı Eşdeğerlik 3. Çok Anlamlı Sözcüklerde Yalancı Eşdeğerlik 4. Türkiye Türkçesinde İşletme Eki Almış Yapılara Benzeyen Sözcükler 5. Aynı Ses Dizgesine Sahip Farklı Anlamlı Sözcükler
Çakmak 2014 (Türkmen)	<ol style="list-style-type: none"> Türkmen Türkçesinde Görülen Yalancı Eş Değer Kelimeler 1. Türkiye Türkçesinde Tamamen Başka Bir Anlamda Kullanılan Yalancı Eş Değer Kelimeler 2. Türkiye Türkçesinde Yakın Anlamda Kullanılan Yalancı Eş Değer Kelimeler 3. Türkmen Türkçesinde İlk Anlamı Türkiye Türkçesinden Farklı Olan Yalancı Eş Değer Kelimeler 4. Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Ses Değişimleri Görülen Yalancı Eş Değer Kelimeler

Özeren 2014 (Salar)	Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler 1. İsimler 1.1. Yarı Yalancı Eşdeğerler 1.2. Tam Yalancı Eşdeğerler 2. Fiiller 2.1. Yarı Yalancı Eşdeğerler 2.2. Tam Yalancı Eşdeğerler
Büke 2014 (Gagauz)	Yalancı Eşdeğer Fiiller Yalancı Eşdeğerli İsimler
Çolak 2014 (Saha)	İsimler Fiiller
Kartalçık 2015 (Kırım Tatar)	Eş Yazılı Kelimelerin Oluşturduğu Yalancı Eş Değerler Ses Değişmeleriyle Oluşan Yalancı Eşdeğerler Alıntı Kelimelerde Yalancı Eşdeğerler
Yazıcı Ersoy 2016 (Tatar, Başkurt)	1. Full False Equivalents 1.1. Full False Equivalents Composed of Heteronym Words 1.1.1 Full False Equivalent Names Composed of Heteronym Words 1.1.2. Full False Equivalent Verbs Composed of Heteronym Words 1.2. Full False Equivalents Forming Through Phonetic Changes 1.2.1. Full False Equivalent Names Forming Through Phonetic Changes 1.2.2. Full False Equivalent Verbs Forming Through Phonetic Changes 2. Partial False Equivalents 2.1. Partial False Equivalents Composed of Heteronym Words 2.1.1. Partial False Equivalent Names Composed of Heteronym Words 2.1.2. Equivalent Verbs Composed of Heteronym Words 2.2. Partial False Equivalents Forming Through Phonetic Changes 2.2.1. Partial False Equivalent Names Forming Through Phonetic Changes 2.2.2. Partial False Equivalent Verbs Forming Through Phonetic Changes
Dıykanbayeva 2017 (Kırgız)	Yalancı Eşdeğer İsimler Yalancı Eşdeğer Fiiller 1. Eş Sesli Yalancı Eşdeğer Sözcükler 2. Ses Değişimine Uğramış Yalancı Eşdeğer Sözcükler 3. Yazım Kuralları Dolayısıyla Yalancı Eşdeğer Sözcükler 4. Anlam Daralması veya Genişlemesinden Dolayı Oluşan Yalancı Eşdeğer Sözcükler
Akca 2017 (Kumuk)	1. Tam Yalancı Eş Değerler 2. Kısmi Yalancı Eş Değerler 3. Rastlantısal Yalancı Eş Değerler
Güngör 2017 (Uygur)	1. Tam Yalancı Eş Değer Kelimeler 1.1. Türkçe Kökenli Kelimeler 1.2. Yabancı Kökenli Kelimeler 2. Kısmi Yalancı Eş Değer Kelimeler 2.1. Türkçe Kökenli Kelimeler 2.2. Yabancı Kökenli Kelimeler

Aydın 2018 (Tuva)	<p>1 Yalancı Eş Değerli İsimler</p> <p>1.1. Tam Yalancı Eş Değerli İsimler</p> <p>1.2. Kısmî Yalancı Eş Değerli İsimler</p> <p>2. Yalancı Eş Değerli Fiiller</p> <p>2.1 Tam Yalancı Eş Değerli Fiiller</p> <p>2.2. Kısmî Yalancı Eş Değerli Fiiller</p>
Aydoğmuş 2018 (Kazak)	<p>Yalancı Eş Değer İsimler</p> <p>2.1. Türkçe Kökenli Kelimelerdeki Yalancı Eş Değerler</p> <p>2.1.1. Türkçe Kökenli Kelimenin Farklı Anlamda Kullanılmasından Kaynaklanan Yalancı Eşdeğerler</p> <p>2.1.2. Türkçe Kökenli Kelimede Meydana Gelen Ses Değişikliklerinden Kaynaklanan Yalancı Eş Değerler</p> <p>2. 1.2.1. Var Olan Bir Ses Değişikliğini Dikkate Almamaktan Kaynaklanan Yalancı Eş Değerler</p> <p>2.2. Alıntı Kelimelerdeki Yalancı Eş Değerler</p> <p>2.2.1. Alıntı Kelimenin Farklı Anlamda Kullanılmasından Kaynaklanan Aldatıcılık</p> <p>2.2.2. Alıntı Kelimelerde Meydana Gelen Ses Değişikliklerinden Kaynaklanan Yalancı Eş Değerler</p> <p>3. Yalancı Eş Değer Fiiller</p> <p>3.1. Fiillerin Farklı Anlamda Kullanılmasından Kaynaklanan Yalancı Eş Değerler</p> <p>3.2. Ses Değişikliklerinden ve Ses Farklılıklarından İleri Gelen Yalancı Eş Değerler</p>
Musa 2019 (Kazak)	<p>I. Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eşdeğerler</p> <p>II. Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Sesteş Kelimeler</p>
Sarsenbekova 2019 (Kazak)	<p>1. Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler</p> <p>1.1. Eş Sesli Sözcüklerden Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler</p> <p>1.1.1. Eş Sesli Sözcüklerden Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler (İsimler)</p> <p>1.2. Ses Değişimleri Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler</p> <p>1.2.1. Ses Değişimleri Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler (İsimler)</p> <p>1.2.2. Ses Değişimleri Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler (Fiiller)</p> <p>1.3. Arapça Alıntı Sözcüklerde Tam Yalancı Eş Değer Sözcükler</p> <p>1.3.1. Eş Sesli Sözcüklerde Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Arapça Alıntı Sözcükler</p> <p>1.3.2 Ses Değişimleri Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Arapça Alıntı Sözcükler</p> <p><i>vb.</i></p> <p>2. Kısmî Yalancı Eş Değer Sözcükler</p> <p><i>vb.</i></p>
Yöyen 2019 (Yeni Uygur)	<p>1. Tam Yalancı Eş Değerler</p> <p>1.1. Türkçe Tam Yalancı Eş Değer Kelimeler</p> <p>1.1.1. Eş Sesli Kelimelerden Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Türkçe Kelimeler</p> <p>1.1.1.1. Eş Sesli Kelimelerden Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Türkçe İsimler</p> <p>1.1.1.2. Eş Sesli Kelimelerden Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Türkçe Fiiller</p> <p>1.1.2. Ses Değişimi Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Türkçe Kelimeler</p> <p>1.1.2.1. Ses Değişimi Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Türkçe İsimler</p> <p>1.1.2.2. Ses Değişimi Yoluyla Oluşan Tam Yalancı Eş Değer Türkçe Fiiller</p> <p>1.2. Arapça</p> <p><i>vb.</i></p> <p>2. Kısmî Yalancı Eş Değerler</p> <p><i>vb.</i></p>

BATI OĞUZ TÜRKÇESİNDEKİ YARDIMCI /Y/ SESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE ON THE ORIGIN OF THE BUFFER /Y/ IN WEST OGHUZ TURKIC

Orçun ÜNAL*

Öz

Bu makalede yalnızca Batı Oğuz grubuna dâhil olan Türk dillerinde görülen yardımcı /y/ sesinin kökeni üzerinde durulmaktadır. Öncelikle, bütün tarihî ve çağdaş Türk dilleri ile Moğolca ve Farsçada görülen yardımcı /y/ sesi üzerine bilgi verilmiştir. Ardından, Oğuz Türkçesinin tarihî ses bilgisi ışığında farklı ek tiplerinin gelişimi incelenmiş ve yardımcı /y/ sesinin türemesinin muhtemel sebepleri tartışılmıştır. İlk Oğuzcada yalnızca yardımcı /g/ sesi olduğu öne sürülmüştür. Son olarak Harezmi Türkçesinde ve Moğolcada görülen yardımcı /g/ sesi üzerinde durulmuş, Batı Oğuz dillerinde görülen yardımcı /y/ sesinin ek başı /g/ düşmesiyle tetiklenerek ünlü zarf-fiili ve geniş zaman ekinin /y/ ile başlayan yanbiçimbirimlerine benzeşmeyle oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Oğuz Türkçesi, yardımcı /y/ ünsüzü, Harezmi Türkçesi, Moğolca

Abstract

The present paper deals with the origin of the buffer /y/, which only occurs in Turkic languages belonging to the West Oghuz group. First, information is given about the buffer /y/ in all historical and modern Turkic languages, as well as Mongolic and Persian. Then, in the light of the historical phonology of Oghuz Turkic, the development of different suffix types is examined and possible reasons for the emergence of the buffer /y/ are discussed. It is argued that the Proto-Oghuz language had only a buffer /g/. Finally, having dealt with the buffer /g/ in Khwarazmian Turkic and Mongolic, it is concluded that y-buffering in West Oghuz languages was triggered by the loss of the suffix-initial /g/ and has emerged due to an analogy to the allomorphs of the vowel converb and the aorist suffix beginning with /y/.

Keywords

Oghuz Turkic, buffer consonant /y/, Khwarazmian Turkic, Mongolic

* Dr. Öğr. Üyesi, Göttingen Bilimler Akademisi, orcununal@live.com, ORCID: 0000-0002-2591-9035

1. GİRİŞ

Türkçede ünlüyle biten bir kelimeye ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde ünlü çatışmasını önlemek için kelime ile ek arasına giren sesler yardımcı ses veya yardımcı ünsüz olarak adlandırılır.¹ Bu seslerden en yaygını kuşkusuz /y/’dir. Yardımcı /y/ sesinin sistematik kullanımı, tarihî dönemde yalnızca Batı Türkçesinde (Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi), çağdaş dönemde ise Batı Oğuz dillerinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Güney Oğuz dilleri, Gagavuz Türkçesi) ve kısmen Horasan Türkçesinde görülür. Yardımcı /y/ sesi bu dillerde iyelik ekleri hariç neredeyse bütün çekim eklerinde kullanılırken birkaç istisna dışında yapım eklerine hiç sirayet etmemiştir.

Bu dillerin haricinde yardımcı /y/ sesi tarihî ve çağdaş Türk dillerinin hiçbirinde düzenli bir şekilde kullanılmamakta, sadece istisnai bir veya birkaç ekle sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Batı Oğuz grubunu diğer Türk dillerinden ayıran bu özelliğin kökenini ve ortaya çıkma sebebini araştırmak ve açıklamaktır. Bu amaçla, öncelikle yardımcı /y/ sesinin Türkçe, Moğolca ve Farsçadaki görünümüne değinilmiş, ardından Eski Türkçedeki eklerin yapıları incelenmiş, buradan hareketle yardımcı /g/ sesinin görünümü kısaca ele alındıktan sonra sonuca varılmıştır.

2. TÜRKÇE VE DİĞER DİLLERDE YARDIMCI /Y/ SESİ

Aşağıda, Eski Türkçeden başlayarak çağdaş Türk dillerine kadar yardımcı /y/ sesinin sistematik ve sistematik olmayan kullanımları gösterilmeye çalışılmıştır.

2.1. Eski Türkçede Yardımcı /y/ Sesi

Eski Türkçede ünsüzle biten fiillerden sonra *-Ar*, *-Ir* ve *-Ur* olarak görülen geniş zaman eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-yUr* olarak gelir. Benzer bir durum, ünlü zarf-fiili için de geçerlidir: Ünsüz ile biten fiillerden sonra *-A*, *-I* ve *-U*, ünlüyle biten fiillerden sonra *-yU* olarak gelir. Ancak ünlü üstfonemleri farklı olan bu yanbiçimbirimler (allomorflar) için bir yardımcı sestem bahsetmek mümkün değildir. Bizce, ünlüyle biten fiillerden sonra gelen geniş zaman eki, *-yU-r* olarak tahlil edilmelidir. Burada bir ara ek görevinde olan **-yU-*, ünlüyle biten fiillerden sonra gelen zarf-fiil eki *-yU* ile bir ve aynıdır.

Kül Tegin (G 1-2) ve Bilge Kağan (K 1) Yazıtlarında geçen *iniy(ä)günüm* kelimesinde fazladan bir /y/ sesinden bahsetmek mümkündür. Bu kelime, *ini* “küçük kardeş” sözcüğü ve *+(A)gU(n)* ekinden oluştuğu hâlde, beklenen **inigünüm* şeklini vermemiştir. Fazla /y/ sesi, ET *ini* kelimesinin Proto-Türkçe **iniy* şeklinden gelmesiyle açıklanmaktadır. PT **iniy* şekli, Yakut Türkçesi (*ini* ~) *inī* kelimesindeki uzun ünlü aracılığıyla kanıtlanmaktadır (Erdal, 2004, s. 160²⁷⁷).

Eski Türkçede yardımcı /y/ sesini hatırlatan başka bir durum ise *bir(i)yä* “güneyde”, *kur(ı)ya* “batıda”, *yıryä* ~ *yiryä* “kuzeyde” kelimelerindeki *+yA* ekidir. Tekin (1996, s. 331) bu ekin arkaik yönelme eki *+A* ile bir ve aynı olduğunu ve burada görülen /y/ sesinin yardımcı ses olduğunu iddia etmiştir. Clauson (EDPT, s. 370) ve Erdal (2004, s. 179) ise, *+yA* ekini *+rA* ekinin aykırılışmış bir şekli olarak görmektedir.

Sonuç olarak, Eski Türkçe için sistematik bir yardımcı /y/ sesinden bahsetmek mümkün değildir.

¹ Bu tür sesler için kullanılan diğer terimler için Karademir’in (2011) çalışmasına bakılabilir.

2.2. Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Kuṭb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde iki kez *-yIsAr*, bir kez *-yAllη*, bir kez *-yIη* ve bir kez de *-yUp* eki geçmektedir: *yığla-yısar*, *kalma-yısar* (Ata, 2002, s. 78); *oyna-yalıη* (Ata, 2002, s. 79), *külçire-yiη* (Ata, 2002, s. 78), *bile-yüp* (Ata, 2002, s. 89). Hüsrev ü Şîrîn'de yardımcı /y/ sesini alan bütün ekler, Eski Türkçede sabit olmayan ünlüyle başlayan eklerdir. Bu dört ek içinde en ilginçiyse *-yIη* ekidir çünkü bu ek Eski Anadolu Türkçesinde bile *-(U)η* şeklindedir ve yardımcı /y/ sesini almaz.

Kıṣâşü'l-Enbiyâ'da 1. teklik şahıs emir eki *-yAyIn* ve sıfat-fiil eki *-yAn* görülür: *yê-yeyin* (Ata, 2002, s. 79), *ağırla-yanda* (Ata, 2002, s. 88). Kıṣâşü'l-Enbiyâ'da yardımcı /y/ sesini almış iki ekten birincisi Eski Türkçede sabit olmayan ünlüyle, ikincisi /g/ ünsüzüyle başlamaktadır.

Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde yardımcı /y/ sesinin kullanımı, Hüsrev ü Şîrîn ve Kıṣâşü'l-Enbiyâ eserleriyle sınırlıdır. Kıṣâşü'l-Enbiyâ, 1310 yılında ve Hüsrev ü Şîrîn 1341/1342 yılında Altın Ordu'da yazılmıştır. Kıṣâşü'l-Enbiyâ'nın yazarı Rabgūzî'nin *Ribaṭ Oğuzluğ*, yani Oğuzlarla meskûn *Ribaṭ* adlı mevkiden olduğunu belirtmesi dikkate değerdir.

2.3. Çağatay ve Orta Kıpçak Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Çağatay Türkçesinde yardımcı /y/ sesine rastlanmamaktadır.

Orta Kıpçak Türkçesindeyse, Oğuzlaşmanın etkisiyle bazı eserlerde 2. çokluk şahıs emir eki *-(y)In(Iz)* ve zarf-fiil ekleri *-(y)Ip* ve *-(y)IbAn* yardımcı ses alırlar (Berta, 1998, s. 164). Berta (1996, s. 663-664), Et-Tuhfetü'z-Zekiye'den *-yXp* zarf-fiil eki için altı örnek verir. Bu ek, hem ünlüyle biten olumlu fiil kök ve gövdeleri hem de *-mA-* olumsuzluk eki almış fiil gövdeleri üzerinde görülür. Berta (1996, s. 664), *-yUp* eki için Kitābu'l-İdrāk'tan iki örnek, *-yUbAn* eki içinse aynı eserden bir örnek vermiştir.

Berta'nın (1996) çalışmasına dâhil etmediği eserlerden biri olan Kitāb Fî 'İlm An-Nuṣṣāb'da da yardımcı /y/ sesi sık görülür. Bu yardımcı ses, *+(y)A ~ +GA* yönelme durumu ekinde, *-(y)An ~ -GAN ~ -qan* sıfat-fiil ekinde, *-(U)p ~ -(y)Up* zarf-fiil ekinde ve *-r ~ -Ur ~ -(y)Ar* geniş zaman ekinde tanıklanmıştır (Öztopçu, 2002, s. 165, 172-173).

2.4. Eski Anadolu Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Oğuz Türkçesinin yazıya geçmesi ve Batı Türkçesinin ortaya çıkmasıyla beraber Eski Türkçede görülmeyen bir hadise su yüzüne çıkmıştır: yardımcı /y/ sesi. Bu yardımcı ses, ünlüyle biten kelimelere ünlüyle başlayan ekler getirildiğinde iki ünlü arasına girerek ünlü çatışmasını engellemektedir.

Aşağıda, Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı /y/ sesi alan ekler ve bunların Eski Türkçe ve/veya Orta Türkçe karşılıkları verilmiştir:

1.	Yönelme hâli eki <i>+(y)A</i>	< OT +gA (< ET +kA)
2.	Belirtme hâli eki <i>+(y)I</i>	< ET +(n)I (zamirlerde) veya +(X)g ²
3.	Ekleşmiş araç bildiren edat <i>+(y)IIA</i>	< ilä
4.	1. t. bildirme eki <i>+(y)Am</i>	< +vAm < +vAn < ET bän ~ män
5.	Zarf-fiil eki <i>-(y)All</i>	< ET -gAll
6.	Zarf-fiil eki <i>-(y)Up</i>	< ET -(X)p
7.	Zarf-fiil eki <i>-(y)UbAn</i>	< ET -(X)pAn
8.	Zarf-fiil eki <i>-(y)UbAnIn</i>	< ET -(X)pAnIn

² Batı Oğuz Türkçesi belirtme hâli ekinin bazı araştırmacılarca ET +(X)g ekinde geldiği kabul edilmiş olsa da düz ünlülü *+(y)I* biçiminin Oğuz Türkçesinde **+U* biçimine gelişmesi beklenen *+(X)g* ekinde değil, Eski Uygur Türkçesinde (özellikle Budist metinlerde) zamirler ve iyelik eki almış isimler üzerinde görülen belirtme hâli eki *+nI* (Erdal, 2004, s. 186) biçiminden geliyor olması bilinen ses kurallarına daha uygundur.

9.	Zarf-fiil eki $-(y)IncA$	< ET $-gInçA$
10.	Zarf-fiil eki $-(y)IncAk$	< ET $-gInçA ok$
11.	Zarf-fiil eki $-(y)IcAk$	< ET $-VçA ok / -yUçA ok$ (Erdal, 2004, s. 313-314 ⁵⁰⁶) ³ veya $-(X)g+I çak$ (Adamović, 2016, s. 139-141)
12.	Zarf-fiil eki $-(y)IcAgAz$	< $-(y)IcAk+Az$
13.	Zarf-fiil eki $-(y)ArAk \sim -(y)IrAk$	\approx HT $-ArAk / -ArOk$ (Ata, 2002, s. 91)
14.	Sıfat-fiil eki $-(y)AcAk$	< $-gAçAk^4 < -gA + çak (?)$ (Erdal, 2006, s. 140)
15.	Sıfat-fiil eki $-(y)AsI$	< $-gAsI (< -gAysUg^5 ?)$
16.	Sıfat-fiil eki $-(y)An$	< ET $-gAn$
17.	Emir eki $-(y)AyIn \sim -(y)AyIm$	< ET $-(A)yIn$
18.	Emir eki $-(y)AlUm$	< ET $-(A)IXm^6$
19.	Gelecek zaman eki $-(y)IsAr$	< ET $-(X)gsA-r$
20.	İstek eki $-(y)A$	< ET $-gA(y)$
21.	Fiilden isim türeten ek $-(y)Iş$	< ET $-Xş$
22.	Fiilden isim türeten ek $-(y)Icl$	< ET $-(X)gçI (\sim -gUçI ?)^7$

Batı Türkçesinde yardımcı /y/ sesini alan eklerden sekizi (no. 1, 5, 9, 10, 14, 15, 16, 20) Eski Türkçede /g/ ile, altısı kesin olmak üzere muhtemelen altısı (no. 6, 7, 8, 18, 19, 22³) sabit olmayan bir ünlüyle ve biri de (no. 21) sabit ve baskın (dominant) ünlüyle başlamaktadır.

3 ve 4 numaralı eklerdeki yardımcı /y/ sesi ikincildir. 2 ve 13 numaralı eklerin kesin bir etimolojisi yoktur. 2 numaralı ek muhtemelen benzeşme kökenlidir. Aynı kökten gelen 11 ve 12 numaralı eklerin etimolojisi ise bir öneriden ileriye gidememektedir. Ancak verilen etimoloji doğruysa bu ekte görülen /y/ sesi yardımcı ses değildir.

Etimolojisi sağlam olan eklerden anlaşılacağı gibi, Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı /y/ sesini alan ekler Eski Türkçede ya sabit olmayan bir ünlü ya da /g/ ünsüzüyle başlayan eklerdir.

2.5. Türkiye Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Türkiye Türkçesinde yardımcı /y/ sesi alan eklerin sayısı Eski Anadolu Türkçesine göre fazladır çünkü tarihî dönemde Eski Türkçedeki şekillerini koruyan ekler Türkiye Türkçesinde genel düzene uyarak yardımcı /y/ sesini almışlardır. Bu ekler, 2. şahıs emir ekleri ve zamir kökenli 1. çokluk şahıs ekidir:

EAT $-(U)\eta$	>	STT $-(y)In$
ör. <i>añla-ñ</i>		ör. <i>anla-yın</i>
EAT $-(U)\eta Uz$	>	STT $-(y)InIz$
ör. <i>añla-ñuz</i>		ör. <i>anla-yımız</i>
EAT $+vUz$	>	STT $+(y)Iz$
ör. <i>böylä+vüz</i>		ör. <i>böyle+yiz</i>

³ ET $-V+çA$ eki, ünlü zarf-fiil eki ve eşitlik hâli ekinden oluşmuştur. Bu ekin Eski Türkçe için formülasyonu (ünsüzlerden sonra) $-VçA$ ve (ünlülerden sonra) $-yUçA$ olarak gösterilebilir.

⁴ Ekin bu şekli, Kitâbu'l-İdrâk'ta *tur-ğaçak* "durmak yeri" (Caferoğlu, 1931, s. 140) kelimesinde geçmektedir.

⁵ Ağca (2010), DLT $-gAsI \sim -AsI \sim -AsU$, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi $-AsI \sim -AsU \sim -AsUg \sim -gAsI$ ve Oğuz-Kıpçak Türkçesi $-AsI$ eklerinin ET $-gA(y)sUg$ ekinden geldiğini iddia etmektedir. Ancak aynı ek Erdal (1991, s. 157-158) tarafından $-gAysOk \sim -gAsOk \sim -gAşOk \sim -gAyşOk$ olarak verilmiştir. Bu durumda, iki eki ilişkilendirmek güçleşmektedir.

⁶ Erdal (2004, s. 236-237), bu eki $-(A)Im$ olarak göstermektedir. Ancak ET *umt-alam* kelimesinde olduğu gibi ekin ikinci ünlüsünün *a* ile yazılması ve bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde $-(y)AlUm$ olarak görülmesi, bu ekin Eski Türkçedeki şeklinin teorik olarak $-(A)IXm$ olduğuna işaret etmektedir.

⁷ $-(y)Icl$ ekinin ET $-(X)gçI$ ekinden gelmiş olması daha muhtemeldir. ET $-gUçI$ ekinin Batı Türkçesinde $*(y)Ucl$ şeklini vermesi beklenirdi.

2.6. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı /y/ sesi alan bazı ekler, Azerbaycan Türkçesinde bu özelliklerini yitirmişlerdir. Örnek olarak, Eski Anadolu Türkçesinde +(y)I şeklinde görülen belirtme hâli eki, Azerbaycan Türkçesinde -(n)I şeklindedir. Burada Doğu Türkçesinin etkisinden bahsetmek mümkündür.

Azerbaycan Türkçesinde yardımcı /y/ sesini ikincil olarak almaya başlayan bir ek de mevcuttur. Bu, geniş zaman eki -(y)Ar'dır: *oxu-yar-am*, *işlä-yär-ik*, *üşü-yär* vb. Bu ekteki yardımcı /y/ ünsüzü, *(y)i yürür > *(y)i-yirir > *(y)yir(ir) / *-iyir(ir) > *-yir / *-ir > *-yir / *-ir şekilleri üzerinden gelişen -(y)Ir şimdiki zaman ekine benzeşmeyle oluşmuştur (Adamović, 1985, s. 129-130).

Aynı şekilde 19. yüzyıl Gagavuz Türkçesinde de şimdiki zaman eki -(y)er olarak kaydedilmiştir (Pokrovskaya, 1964, s. 179). Çağdaş Gagavuz Türkçesinde, söz konusu ek, ünlüyle biten fiillerde yardımcı /y/ sesini kaybetmiş, bu sesin yerini uzun ünlüler almıştır (Pokrovskaya, 1964, s. 181).

2.7. Kaşkay Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Kaşkay Türkçesinde, diğer Oğuz dillerinden bilinen ekler ve Azerbaycan Türkçesinde görülen geniş zaman -(y)Ar ve şimdiki zaman -(y)Ir ekleri (Csató, 2005, s. 278; Bulut, 2016, s. 251) dışında, yardımcı /y/ sesiyle başlayan bir ek daha mevcuttur: +(y)Akı. Eklendiği isimlere bağlam içinde belirlenmişlik katan bu ek, Dolatkhah'a (2016, s. 41) göre Türkçe kökenli olmayıp Kaşkay Türkçesine İran'ın Kohgiluyeh eyaletinde konuşulan ve bir güneybatı İran dili olan Lurcada bulunan -(y)Aku ekinden alınmıştır. Dolatkhah, Csató ve Karakoç (2016, s. 286) da ekin kökeni hakkında aynı görüştedir.

Aynı ek, İran'da konuşulan bir Türk dili olan Ebî Verdî'de de +(y)eku şeklinde görülmektedir: *kitâb+eku*, *kişi+yeku* (Tuna, 1987, s. 227).

Bulut (2005, s. 254; 2014, s. 39-40), aynı ekin Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında ve Sonkor Türkçesinde de görüldüğünü belirterek örnek cümleler vermiş ve bu ekin Goraniceden alıntı olduğunu savunmuştur.

2.8. Horasan Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde olduğu gibi, Horasan Türkçesinde de belirtme hâli eki +(y)I değil, +(n)I şeklindedir (Bozkurt, 1975, s. 160-161; Doerfer, 1978, s. 161). Batı Oğuz Türkçesinde +(y)A olarak görülen yönelme hâli eki Horasan Türkçesinin neredeyse bütün ağızlarında +(y)A olarak korunurken Langar ağızında +(n)A, Çaram-Sarcâm ağızında ise +(g)A olarak tanıklanmıştır (Dorerfer, 1978, s. 161; Doerfer, 1992, s. 96).

Yardımcı /y/ sesinin Horasan Türkçesinde diğer eklerdeki kullanımına dair sağlıklı bilgi bulmak güçtür. Fázsy (1977) ve Tulu'nun (1989) Horasan Türkçesi verileri arasında yardımcı /y/ sesinin aşağıdaki kullanımları tespit edilmiştir:

- a) 1. t. şahıs eki +(y)Am: *qârriyäm* (Fázsy, 1977, s. 101), *oyliyäm* (Tulu, 1989, s. 65).
- b) 2. t. şahıs eki +(y)Añ: *kiçiyän* (Fázsy, 1977, s. 101).
- c) 1. ç. şahıs eki +(y)Ay: *ogliyäy* (Fázsy, 1977, s. 101).
- d) Geniş zaman eki -(y)Ar ~ -(y)er / -(y)eller: *iştüyäräm*, *taşliyärän*, *iştüyär*, *taşliyäräy* (Fázsy, 1977, s. 107), *déyersen*, *ağliyeller* (Doğan, 2019, s. 166).
- e) 1. t. emir eki -(y)im: *bağlëyim*, *yollëyim* (Doğan, 2019, s. 166).
- f) 2. ç. emir eki (ünlüyle biten fiillerden sonra) +yñ ~ +yiñ ~ +(y)iy: *oyneyiñ* (Fázsy, 1977, s.

116), *diyiň, baylayň, salläyň* (Tulu, 1989, s. 82), *saxlyyiy, yadlyyiy* (Doğan, 2019, s. 166-167).

g) 1. t. istek eki *-(y)äm*: *bâriyäm, eyliyäm* (Tulu, 1989, s. 83).

h) 2. t. istek eki *-(y)AsAn*: *nä'yliyäsän* (Tulu, 1989, s. 83).

ı) Zarf-fiil eki *+(y)Ib*: *elayib* (Tulu, 1989, s. 86).

i) Zarf-fiil eki *+(y)A*: *yigliyä yigliyä* (Fázsy, 1977, s. 123).

Buna göre, Horasan Türkçesinde de yardımcı /y/ sesinin oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

2.9. Türkmen Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Türkmen Türkçesi, Oğuz grubunun doğu koluna dâhil olduğu için Batı Oğuz dillerinden farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Türkmen Türkçesinde açık şekilde yardımcı /y/ sesi barındıran sadece iki ek vardır: Bunlardan birincisi, ET *-gUçI* ya da *-(X)gçI* ekinden gelen *-IçI / -yçI* yapım eki; ikincisi ET *-Xş* ekinden gelen *-(y)Iş* ekidir. Ancak Türkmen Türkçesi *-(y)Iş* ekinin Farsça *-yiş* ekine benzeşmiş olma ihtimali yüksektir. Bu durumda geriye *-yçI / -IçI* eki kalmaktadır. Bu yüzden Türkmen Türkçesinde yardımcı /y/ sesinin düzenli bir kullanımından bahsedilemez.

Bu ekler haricinde, Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten kök ve gövdelere eklenince ünlü uzamasına sebep olan ekler bulunmaktadır. Bu ekler aşağıda verilmiştir:

1.	1. t. iyelik eki <i>+(I)m</i>	: ET <i>+(X)m</i>
2.	2. t. iyelik eki <i>+(I)η</i>	: ET <i>+(X)η</i>
3.	1. ç. iyelik eki <i>+(I)mIz</i>	: ET <i>+(X)mXz</i>
4.	2. ç. iyelik eki <i>+(I)ηIz</i>	: ET <i>+(X)ηXz</i>
5.	İlgi eki <i>+(n)Iη</i> ve <i>+η</i>	: ET <i>+(n)Xη</i>
6.	Belirtme hâli eki <i>+nI</i>	: ET <i>+nI</i>
7.	Yönelme hâli eki <i>+A</i>	: OT <i>+gA</i> , ET <i>+kA</i>
8.	Yer ve yön bildiren <i>+(I)k</i>	: ET <i>(O)k</i> (Başdaş, 1999)
9.	Araç hâli eki <i>+n</i>	: ET <i>+(X)n</i>
10.	Geniş zaman eki <i>-(A)r</i>	: ET <i>-Vr</i> , <i>-yUr</i>
11.	1. t. emir eki <i>-(A)yIn</i>	: ET <i>-(A)yIn</i>
12.	1. ç. emir eki <i>-(A)II(η)</i>	: ET <i>-(A)IIm</i>
13.	2. ç. emir eki <i>-(I)η</i>	: ET <i>-(X)η</i>
14.	Sıfat-fiil eki <i>-(A)n</i>	: OT <i>-gAn</i>
15.	Sıfat-fiil eki <i>-(A)sI</i>	: ET <i>-gAsI</i>
16.	Zarf-fiil eki <i>-A</i>	: ET <i>-A / -I / -U</i> ve <i>-yU</i>
17.	Zarf-fiil eki <i>-(I)p</i>	: ET <i>-(X)p</i>
18.	Zarf-fiil eki <i>-(A)II</i>	: ET <i>-gAll</i>

Bazin (1959) ve Tabaklar (1996) gibi araştırmacılar, bu ünlü uzunluklarının eski bir yardımcı /y/ ünsüzünün varlığına işaret ettiğini iddia etmiştir. Türkmen Türkçesinde /g y/ erimesi sonucu oluşan ikincil ünlü uzunlukları olduğu doğrudur: Tkm. *däl* "değil" < OT *tegül*, Tkm. *-mÄn* < ET *-mAyIn* ve Tkm. *öglän* "öğleyin" < **ödläyin*. Ancak Erdal'ın (2006, s. 139) belirttiği gibi, Türkmen Türkçesi yardımcı /y/ sesi alanının tamamen dışındadır. Bu yüzden bu eklerin sebep olduğu ünlü uzamasına farklı bir açıklama getirmek gerekmektedir. Bu konuya aşağıda tekrar değinilmiştir.

2.10. Salar Türkçesinde Yardımcı /y/ Sesi

Salar Türkçesinde yardımcı /y/ sesi görülmemektedir. Türkmen ve Salar Türkçesinde yardımcı /y/ sesi kullanılmadığı için İlk Oğuzca için de yardımcı /y/ sesinden bahsetmek

mümkün değildir.

2.11. Diğer Çağdaş Türk Dillerinde Yardımcı /y/ Sesi

Batı Oğuz grubu dilleri dışında yardımcı /y/ sesini sistematik olarak kullanan bir Türk dili yoktur. Ancak Uygur Türkçesinde uzun ünlüyle biten yabancı kökenli isimlere teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri geldiğinde araya /y/ (bazı ağızlarda /r/) yardımcı sesi girmektedir: YUyg. *radiyo+yum*, *radiyo+yun*, *radiyo+yiniz*, *radiyo+yimiz*, *radiyo+yunlar*, *radiyo+yinizlar* (Hahn, 1998, s. 389).

Edebî Özbek Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-(y)âcâk*, Tatar Türkçesi *-(y)AçAk* ve Başkurt Türkçesi *-(y)AsAk*, Oğuz grubu dışında yardımcı /y/ sesinin görüldüğü başka bir ektir. Söz konusu diller sistematik bir yardımcı /y/ sesi kullanımı sergilemedikleri için bu ekteki /y/ sesi muhtemelen Oğuz Türkçesinden söz konusu ekle beraber geçmiştir.

Kazak Türkçesinde sıfat-fiil ve geçmiş zaman eki *-AtIn*, ünlüyle biten fiillere *-ytIn* olarak gelmektedir. Ancak bu ekler **-V turgan* ve **-yU turgan* şekillerinden geldiği için (Öner, 1998, s. 151-152) buradaki /y/ sesi, ünlü zarf-fiilinin *-yU* yanbiçimbirimine aittir ve yukarıda belirttiğimiz gibi bir yardımcı ses değildir.

Kırgız Türkçesinde 1. çokluk şahıs emir ekleri *-All* ve *-Allk*, ünlüyle biten fiillerden sonra *-yll* ve *-yllk* şeklinde görülür: *aç-alı(k)*, *başta-yılı(k)*. Bu şekiller, yardımcı /y/ sesi almış **-y-All* ve **-y-Allk* biçimlerinden gelişmiştir.

Tatar Türkçesinde gereklilik sıfat-fiili olarak kullanılan *-AsI* eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-ysI* şeklinde görülür (Árpád, 1998, s. 295): *aç-ası*, *eşli-yse*. *-ysI* yanbiçimbirimindeki /y/ ünsüzü, eski bir yardımcı ünsüzün kalıplaşmış hâli olmalıdır: *-ysI* < **-y-AsI*. *-(y)AçAk* eki gibi bu ek de Tatar Türkçesine Batı Oğuz grubu dillerinden girmiştir.

Kırım Tatar Türkçesinde *-(y)IcI* ve *-(y)Iş* türetme ekleri ile *-AcAk* / *-ycAk* gelecek zaman ekinde ve *-AcAk* / *-ycAk* gelecek zaman sıfat-fiilinde yardımcı /y/ sesi görülür (Yüksel, 2007, s. 833, 853, 861).

Kırımçak Türkçesinde *+kA* ~ *+gA* ~ *+(y)A* yönelme durumu ekine, *-(y)Iş* türetme ekine ve *-(y)Ib* ~ *(I)b*, *-(y)ArAk* ile *-(y)IncA* zarf-fiil eklerine yardımcı /y/ sesinin sızdığı görülmektedir (Güllüdağ, 2014, s. 143-144, 198, 208, 209).

Çuvaş Türkçesinde ise /i/ ünlüsü ile biten isimler, 3. teklik şahıs iyelik ekini alınca araya yardımcı /y/ sesi girer: *parti+yě*, *şěşi+yě* (Yılmaz, 2002, s. 25). Aşmarin (1898, s. 119), ölçünlü Çuvaş Türkçesinde *+(n)Ān* (< *+(n)Xŋ*) şeklinde olan ilgi ekinin Viryal diyalektinin bazı ağızlarında *+yān* ve *+yĀn* olarak görüldüğünü belirtir. Erdal'ın (2006, s. 136²⁶) da dediği gibi *+yān* veya *+yĀn* şekilleri, genellikle *şāši*, *šerši*, *Altatti*, *api* gibi /i/ ile biten kelimelerden sonra görülmektedir ve kesinlikle ikincildir. Bu durum, çağdaş Çuvaş Türkçesinde de devam etmektedir: *parti+yēn*, *şěşi+yēn* (Yılmaz, 2002, s. 6).

2.12. Moğolcada Yardımcı /y/ Sesi

Poppe (1987, s. 188), Klasik Moğolca ilgi hâli ekinin *+Un* ve *+yin* yanbiçimbirimlerini birbirlerine bağlantılı göstermiş ve *+yin* ekindeki /y/ sesinin boşluk (hiatus) engelleyen bir yardımcı ses olduğunu iddia etmiştir. Ancak görüldüğü üzere bu eklerin ünlüleri farklıdır. Klasik Moğolca *+yin* ekinin çağdaş Moğol dillerinde *+gin* olarak görülmesi, /y/ sesinin /i/ yanında /g/ sesinden geliştiğini ya da *+yin* ekinin **+in* şeklini aldıktan sonra yardımcı /g/ sesini aldığını göstermektedir. Her halükârda bu ek *+Un* ile doğrudan bağlantılı değildir.

2.13. Farsçada Yardımcı /y/ Sesi

Batı Oğuz Türkçesine benzer şekilde Farsçada da yardımcı /y/ sesinin kullanımı çok

yaygındır. Sadeghi (1991, s. 12-13), Farsçadaki /y/ kullanımını altı maddede özetler. Buna göre yardımcı /y/ sesi;

- a) /ow/ dışında bütün ünlüler ile izafet ünlüsü *-e* arasında,
- b) /ā/ ve /u/ ünlüleriyle isim yapan *-e* eki arasında,
- c) /ā/ ünlüsüyle *-ān* çokluk eki arasında,
- d) /u/ ünlüsüyle *-ān* çokluk eki arasında,
- e) /ā/ ve /u/ ünlüleriyle sıfat-fiil eki *-ande*, eylem adı yapan *-eş*, kişi ekleri *-am*, *-ad*, *-and*, iyelik ekleri ve seslenme eki *-ā* arasında,
- f) *be-* ve *na-* ön ekleriyle /a e o ā ow/ ünlüleriyle başlayan fiiller arasında kullanılır.

Sadeghi (1991, s. 17-20), yardımcı /y/ sesinin Farsçadaki farklı kökenlerine de değinir. Bu yardımcı sesin bir kaynağı, Orta Farsçada /y/ ile biterken Yeni Farsçada bu ünsüzü düşürüp ünlüyle biten sözcüklerdir:

- OFar. *ḥwadāy* “efendi” > Far. خدا *huda* “tanrı”
- OFar. *pāy* “ayak, bacak” > Far. پا *pā* “ayak, bacak”
- OFar. *rōy* “yüz, surat” > Far. رو *rū* “yüz, çehre”
- OFar. *mōy* “saç” > Far. مو *mū* “saç”

Yardımcı /y/ ünsüzünün kullanımı bu sözcüklerden diğerlerine geçerek yaygınlaşmıştır. Sadeghi (1991, s. 18-20) aynı yardımcı ünsüzün birçok yerde hamza'nın yerine geçtiğini de belirtmektedir: *sita* 'iş > *setayeş*. Sadeghi'ye (2011, s. 19) göre, *be-* ve *na-* ön eklerinden sonra görülen /y/ ünsüzü ise kaynağını bu ön eklerin Orta Farsçada sahip oldukları uzun /ē/ ünlüsünden almaktadır.

3. ESKİ TÜRKÇEDEKİ EKLERİN YAPILARINA ANALİTİK BİR BAKIŞ

Batı Oğuz Türkçesinde görülen yardımcı /y/ sesini daha iyi anlayabilmek için Eski Türkçedeki eklerin yapılarını yakından analiz etmek gerekmektedir. Eski Türkçedeki ekler yapılarına göre dört gruba ayrılır:

- a) Sabit ünsüzle başlayanlar: *-gAy*, *+lXk*, *+lXg*, *+tl* ~ *+dI*, *-dU*, *-gU*, *-zUn*, *-gIl*, *+rAk*, *+mAk*, *+çI*, *+dAş*, *+sIl* vd.
- b) Sabit olmayan ünlüyle başlayanlar: *-(X)m*, *-(X)z*, *+(X)η*, *-(A)yIn*, *-(A)lIm*, *-(U)t*, *-(I)r* vd.
- c) Sabit ve baskın (dominant) ünlüyle başlayanlar (sadece iki ek): *-Xş*, *-Xn*.
- d) Sabit olmayan ünsüzle başlayanlar (sadece üç ek): *+(n)Xη*, *+(s)I(n+)*, *+(r)Ar*.

Yukarıdaki dört gruptan yalnızca ilk üçü bizi ilgilendirmektedir çünkü dördüncü gruptaki ekler Oğuz grubu Türk dillerinde sabit olmayan ünsüzlerini oldukları gibi korumuşlardır.⁸

3.1. Sabit /g/ ünsüzüyle başlayan ekler

Bilindiği üzere, Oğuz Türkçesinin belirleyici ses özelliklerinden biri ünsüzlerden sonra gelen biçimbirim (morfem) ve hece başı /g/ sesinin düşmesidir. Bu ses olayının ilk örnekleri, DLT'de görülür: ET *tamgak* “boğaz; gırtlak” : DLT (Oğuz) *tamak* “boğaz; gırtlak”, OT *karınçga* ~ *karınçka* “karınca” : DLT (Oğuz) *karınça* ~ *karınçak* “karınca”.

Bu yüzden bu gruptaki eklerin başındaki /g/ sesi, ünsüzle biten kök ve gövdelerden sonra düşmüş olmalıdır: **kāl-gān* > İlk Oğuzca **kāl-ān*. Ünlüyle biten kelimelerde ise /g/ ünsüzü daha uzun süre korunmuş olmalıdır: **uza-gan* > İlk Oğuzca **uza-gan*. İlk Oğuzca için bu ekin formülasyonu **(g)An* şeklinde gösterilebilir. Diğer bir deyişle /g/ sesi, ekin bir parçasıyken yardımcı ünsüz konumunu almıştır. Bu durum, teorik olarak İlk Oğuzca dönemine (9-10. yüzyıl) tarihlendirilebilir.

⁸ ET *+(r)Ar* eki Oğuzcada *+(ş)Ar* şeklini almışsa da yapısını korumuştur.

Geçen süre zarfında ünsüzle biten kelimelerde görülen yanbiçimbirimlere benzeşmeyle, ünlüyle biten kelimelere de eklerin /g/'siz yanbiçimbirimleri eklenmeye başlamış olmalıdır: *uzagan* > **uza-an*. Tasarlanan **uza'an* [uza'an] şekli, Türkmen Türkçesinde görülen *uzān* biçiminin ilk şekli olmalıdır. Ancak Batı Oğuzcası **uza'an* farazi örneğinde gördüğümüz ünlü çatışmasına başka bir çözüm bulmuş ve araya yardımcı /y/ ünsüzünü getirmiştir: **uza'an* > EAT *uzayan*.

Bu gruptaki eklerin Oğuz Türkçesindeki gelişimi şöyle gösterilebilir: $\pm gV^\circ > \text{İlk Oğuzca } *_{\pm}(g)V^\circ > *_{\pm}V^\circ > \text{EAT } \pm(y)V^\circ$.⁹

3.2. Sabit olmayan ünlüyle başlayan ekler

Bu gruptaki ekler, sözcük yapımında yapılarını korurken (iyelik ekleri dışında) sözcük çekiminde ünlülerini sabitleyerek yardımcı /y/ ünsüzünü almaya başlamışlardır.

Bu gruptaki eklerin sabit olmayan ünlülerinin nasıl ve neden sabitlendiğini anlamak güçtür çünkü $\pm gV^\circ$ tipi eklerde olduğu gibi zorunlu bir ses değişimine maruz kalmamışlardır. Bizim bu soruya cevabımız, ekin başına İlk Oğuzcada yardımcı ses olarak kullanılan /g/ sesinin getirildiğidir: ET $-(X)p > \text{İlk Oğuzca } *-(g)Xp$. Bu durumda Eski Türkçe *kāl-ip* : *uza-p* kelime çifti, İlk Oğuzcada **kāl-ip* : **uza-gıp* şeklinde görünmüş olmalıdır. Bu yardımcı /g/ sesinin ilave edilmesinin sebebiyse morfolojide analogi ve denge eğilimidir.

Sabit olmayan ek başı /g/ ünsüzü, yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir süre sonra düşmüştür: * $-(g)Xp > *Xp$. Yani İlk Oğuzca **kāl-ip* : **uza-gıp* kelime çifti, bu dönemde **kāl-ip* : **uza'ip* şeklinde görünmüş olmalıdır.

<'> işaretiyle gösterdiğimiz hiatus, fonetik açıdan büyük ihtimalle tonsuz gırtlaksı patlayıcı bir ünsüz olan [ʔ]'dir. Türkmen Türkçesinde bu hiatus ve onun sebep olduğu ünlü çatışması, iki ünlünün kaynaşarak uzun ünlüye dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak Batı Türkçesinde /y/ sesi kullanılmaya başlamıştır. Erdal (2006, s. 141), yardımcı /y/ ünsüzünün Orta Farsça kaynaklı olduğunu iddia etmektedir. Bailey'e (1930, s. 11-15) göre, Orta Farsçanın kuzeybatı diyalektlerinde yardımcı ünsüz olarak *h*, güneybatı diyalektlerinde ise *y* ve *d* (/ð/) ünsüzleri kullanılıyordu.¹⁰ Erdal, Oğuzların bu ünsüzü alarak sistematik bir şekilde yardımcı ünsüz olarak kullanmaya başladıklarını düşünmektedir.

Johanson (2011) ise Erdal'ın fikirlerine itiraz ederek Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde yardımcı /y/ sesi olmadığını ve bunun Farsça etkisiyle ilişkilendirilemeyeceğini iddia etmiştir. Johanson'a göre, bu dillerde yardımcı /y/ sesine benzer görünümün ortaya çıkmasının tek sebebi biçimbirimler başındaki /g/ sesinin düşmesidir. Bu yüzden $+(y)A, -(y)An, -(y)A, -(y)All, -(y)IncA, -(y)IcI$ gibi eklerdeki sabit olmayan /y/ ünsüzü ek başındaki /g/ sesinden gelişmiştir (Johanson, 2011, s. 32-33). Bazı durumlarda ise Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi diğer Türk dillerinde kaybolmuş bir /y/ sesini korumaktadır. Örnek olarak zarf-fiil eki $-yIp$ Eski Türkçe $-(X)p$ ekinden daha eski bir * $-(y)Vb$ biçimini devam ettirmektedir (Johanson, 2011, s. 30). Ancak Johanson'un hipotezi Çuvaş Türkçesi göz önüne alındığında tutarlılığını yitirmektedir. Hece ve biçimbirim başındaki /g/ sesinin Oğuz Türkçesindeki gibi düştüğü Çuvaş Türkçesinde yardımcı /y/ sesinin sistematik bir kullanımından bahsetmek mümkün değildir. Bu durum, yardımcı /y/ sesinin Batı Oğuz Türkçesindeki yaygın kullanımının yalnızca /g/ düşmesiyle açıklanamayacağını gözler önüne serer. Türkiye ve Azerbaycan Türkçesindeki bazı

⁹ Formülasyonumuzda, V harfi herhangi bir ünlüyü, ± işareti ekin fiillere veya isimlere eklenebileceğini, ° ise ø da dâhil olmak üzere ünlü veya ünsüz herhangi bir ses birimini göstermektedir.

¹⁰ Erdal (2006, s. 141), yazımdaki *h* ünsüzünün bazı durumlarda telaffuz olarak [y] ünsüzüne karşılık geldiği kanaatinde dir.

biçimbirimlerin Eski Türkçedekinden daha eskicil oldukları iddiası ise ciddi tarihsel kanıtlara ihtiyaç duymaktadır.

Bu gruptaki eklerin Oğuz Türkçesindeki gelişimi şöyle gösterilebilir: $*\pm(V)C^\circ > \text{İlk Oğuzca } * \pm(g)VC^\circ > * \pm VC^\circ > \text{EAT } \pm(y)VC^\circ$.

3.3. Sabit (baskın) ünlüyle başlayanlar: $-Xş > *-(g)Xş > -(y)Iş$

Bir yapım eki olan ve Eski Türkçede sabit ünlüyle başlayan $-Xş$, Batı Türkçesinde yardımcı /y/ sesini almaktadır. Ancak /X/ üstfoneminin Eski Anadolu Türkçesinde /U/ olması beklenirken /I/ olması, burada Farsça $-yış$ ekinin etkisini açıkça gözler önüne sürmektedir. Türkmen Türkçesindeki $-(y)Iş$ eki için Erdal (2006, s. 138) da aynı görüştedir.

4. ALTAY DİLLERİNDE VE FARŞÇADA YARDIMCI /G/ SESİ

İlk Oğuzcada ünsüzlerden sonra gelen biçimbirimlerin başındaki /g/ sesbiriminin düşmesi sonucu oluşan yardımcı /g/ sesi, hem tarihî Türk dillerinde hem de Moğolcada görülmektedir. Bu yardımcı sesin tanıklandığı yerler aşağıda verilmiştir.

4.1. DLT'de Yardımcı /g/ Sesi

Kâşgarî'nin (Türkçedeki $-gU$ ekine karşılık gelen) Oğuz-Kıpçak grubundaki $-AsI$ eki için verdiği örneklerde, bu ekin ünsüzle biten fiillere $-AsI$, ünlüyle biten tek bir fiile ise $-gAsI$ şeklinde geldiği görülmektedir: DLT (var. 304) $بيکاسی ye-gäsi^{11}$ (Atalay, 1985, C. 2, s. 70; Dankoff & Kelly, 1982-1985, C. 1, s. 416). Bu durumda ekin DLT'deki formülasyonu $-(g)AsI$ şeklindedir. Bu örnek, yukarıda göstermeye çalıştığımız İlk Oğuzcadaki yardımcı /g/ sesinin varlığına iyi bir delil teşkil etmektedir.

4.2. Harezmi Türkçesinde Yardımcı /g/ Sesi

Harezmi Türkçesinde bazı ekler, ünlüyle biten bir kelimeye eklendiklerinde yardımcı /g/ sesini kullanmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

a) 1. t. emir eki (KE, NF, HŞ) $-gAyIn$, (NF, HŞ) $-gAyIm$ (Ata, 2002, s. 78-81) < ET $-(A)yIn$.

b) 1. ç. emir eki (KE) $-gAll$, (KE, NF) $-gAllη$, (HŞ, MM) $-gAllm$ (Ata, 2002, s. 78-81) < PT $*(A)II > \text{ET } -(A)II m$.

c) Sıfat-fiil eki (HŞ) $-gAsI^{12}$ (Ata, 2002, s. 89).

Yukarıda verilen eklerden ilk ikisinde görülen yardımcı /g/ sesi tamamıyla ikincil olup İlk Oğuzca kökenlidir ve Oğuz Türkçesinin Harezmi Türkçesi üzerindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Schönig (1987, s. 207, 215) de Rabgüzi'deki /G/'li eklerin Oğuzcadaki yardımcı /y/ sesinin kullanımını hatırlattığını düşünmektedir.

4.3. Orta Kıpçak Türkçesinde Yardımcı /g/ Sesi

Harezmi Türkçesinde olduğu gibi Orta Kıpçak Türkçesinde de /g/ sesinin yardımcı ünsüz olarak kullanıldığı örnekler tanıklanmıştır.

a) 1. t. emir eki (Kİ, GT) $-gAyIm$ (Karamanlıoğlu, 1994, s. 116-117; Özyetgin, 2001, s. 184-185) < ET $-(A)yIn$.

b) 1. ç. emir eki (Kİ, CC) $-gAllm$ (Karamanlıoğlu, 1994, s. 116-117; Özyetgin, 2001, s. 185) < ET $-(A)II m$.

Harezmi ve Orta Kıpçak Türkçesinde yardımcı /g/ ünsüzünü kullanan eklerin örtüşmesi dikkate değerdir.

¹¹ Dankoff-Kelly (1982-1985, C. 1, s. 416) aynı sözcüğün harf çevrimini YIYKA'SIY, yazı çevrimini soru işaretiyle *veyäsi* olarak vermektedir.

¹² Bu ek, sadece bir kelimedede görülmüştür. Bu ekin ünsüzle biten fiillere gelen şekli tanıklanmadığı ve olası kökeni ET $-gAysUg$ olduğu için /g/ sesinin burada yardımcı ünsüz olduğu şüphelidir.

4.4. Doğu Oğuz Türkçesinde Yardımcı /g/ Sesi

Yardımcı /g/ sesi, Salar Türkçesindeki yönelme eki +(g)A (~ +gA) ekinde de görülmektedir. Tenişev (1976, s. 106), Salar Türkçesindeki yönelme hâli eki için *ahış+a*, *miçit+e*, *kişlär+ä*, *pallayuçi+γa*, *su+γa*, *kişi+ke* ayrıca *taγ+qa*, *ullılıx+qa*, *pek+ke* örneklerini verir.

Benzer bir düzen, Horasan Türkçesi için de geçerlidir. Horasan Türkçesinde yönelme eki +(y)A, +(g)A, +(n)A ve +gA olarak değişmektedir (Doerfer, 1978, s. 161, Doerfer, 1992, s. 96).¹³ Buna göre Horasan Türkçesi, İlk Oğuzca +(g)A, Batı Türkçesi +(y)A ve Doğu Türkçesi +gA arasında bir yerde durmaktadır. Güney Harezmi Oğuzcasında yönelme hâli eki, ünlülerden sonra +gA ve +yA, ünsüzlerden sonra +A olarak görülür (Eker, 1996, s. 124). Dobos (1974, s. 82), Ürgenç'te konuşulan Güney Harezmi Oğuzcası için yönelme hâli ekini +a, +ä, +yä; +γa, +qa, +gä; +na, +nä olarak göstermektedir. Afganistan Türkmen Türkçesinde yönelme hâli eki, ölçünlü Türkmen Türkçesindeki +A ekinin yanı sıra +yA ve +gA'dır (Öztürk, 2010, s. 25-26). Bu veriler ışığında Türkmen Türkçesi dışındaki bütün Doğu Oğuz dillerindeki yönelme hâli ekinin şekil bakımından İlk Oğuzcadaki *(g)A'ya oldukça yakın olduğu söylenebilir.

4.5. Moğolcada Yardımcı /g/ Sesi

Yardımcı /g/ sesi, Moğolcada da görülmektedir. Orta Moğolcada +Un ve +yin şeklinde görülen ilgi hâli ekinin çağdaş Moğol dillerindeki şekilleri yardımcı /g/ sesinin kullanımına iyi birer örnek oluşturmaktadır (Poppe, 1987, s. 189-194):

Ordos Moğolcası +in (kısa ünlü ve /n/ dışındaki ünsüzlerden sonra) : +gin (uzun ünlüden sonra).

Halha Moğolcası +in (kısa ünlü ve /n/ dışındaki ünsüzlerden sonra) : +gin (uzun ünlüden sonra).

Kalmuk Moğolcası +i, +in (kısa ünlü ve ünsüzlerden sonra) : +gi veya +gin (uzun ünlüden sonra).

Batı Buryat Moğolcası +i ~ +i ~ +i (ünsüzlerden sonra) : +gi, +ge veya +yi (uzun ünlüden sonra).

Çağdaş Moğol dillerinden biri olan Ordos Moğolcasında yardımcı /g/ sesinin oldukça düzenli bir kullanımına rastlanmaktadır. Ordos Moğolcasında uzun ünlüyle biten kelimelere eklendiğinde /g/ ünsüzünü yardımcı ses olarak kullanan ekler aşağıda verilmiştir (Georg, 2003, s. 199-206):

Hâl ekleri: +(g)in, +(g)i ~ +(g)ig, +(g)As, +(g)Ar.

Emir ekleri: -(g)A, -(g)AsAi, -(g)UcAi.

Sıfat-fiil ekleri: -(g)A.

Zarf-fiil ekleri: -(g)Ad, -(g)Un/i.

Aynı durum, sayıca daha az olmakla birlikte Halha Moğolcasında da görülür (Svantesson, 2003, s. 166):

Zaman ekleri: -(g)Aç, -(g)ArAi, -(g)AsAi, -(g)UdzAi.

Sıfat-fiil eki: -(g)A.

Zarf-fiil eki: -(g)Ad.

4.6. Farsçada Yardımcı /g/ Sesi

Yardımcı /g/ sesi, Türkçe ve Moğolca dışında Farsçada da görülür. Sadeghi'ye (1991, s. 11-12) göre, bu yardımcı ses çağdaş Farsçada üç durumda ortaya çıkar:

a) /e/ ünlüsüyle çokluk eki -ān arasında: *bande-g-ān*, *setāre-g-ān*.

¹³ Fázsy (1977, s. 71) ve Tulu (1989, s. 46), Horasan Türkçesindeki yönelme eki için sadece +(y)A şeklini vermektedir.

b) /e/ ünlüsüyle soyut isim yapan *-i* eki arasında: *bande-g-i*, *teşne-g-i*, *çalabe-g-i*, *'amale-g-i*.

c) /e/ ve /ā/ ünlüleriyle *-āne* eki arasında: *baççe-g-āne*, *codā-g-āne*.

Çağdaş Farsçadaki yardımcı /g/ sesi, kaynağını, Orta Farsçadan Yeni Farsçaya gerçekleşen bir ses değişiminden almaktadır. Orta Farsça kelimelerin sonundaki /g/ ünsüzü Yeni Farsçada zayıflayarak düşmüş, böylece ünsüzle biten sözcükler ünlüyle biter hâle gelmiştir: OFar. *bandag* "hizmetçi" > Far. بندہ *bande* "hizmetçi, köle", OFar. *cādūg* "büyücü" > Far. جادو *cādu* "büyü" vb. Ünlüyle biten bu sözcüklere ünlüyle başlayan çokluk eki *-ān* geldiğinde ünlü çatışması ortaya çıkmaktadır ve bu, Farsçanın ses kurallarına aykırıdır. Bu sebeple, bu ve benzeri sözcüklerde eskiden kelime sonu ünsüzü olan /g/ sesi yardımcı ses olarak kullanılmaktadır.

OFar. *bandag* > Far. *bande*

OFar. *bandagān* > Far. *bandegān*

OFar. *bandagih* > Far. *bandegi*

Yardımcı /g/ sesi, bu tür sözcüklerden benzeşme yoluyla Arapça köklere kadar yayılmış ve nihayetinde bağımsız bir yardımcı ünsüz niteliği kazanmıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada sistematik kullanımı yalnızca Batı Oğuz Türkçesi ve Horasan Türkçesinde görülen yardımcı /y/ sesi ele alınmış ve ortaya çıkma sebepleri tarihsel bağlamda araştırılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler ve incelemeler ışığında vardığımız sonuç şöyledir: Eski Türkçe ek başı /g/ ünsüzü, ses değişimlerinin itici gücüyle İlk Oğuzcada bir tür yardımcı ünsüze dönüşmüştür. Bu durum, Kāşgarî'nin Oğuz-Kıpçak grubu için verdiği *-(g)AsI* ve Doğu Oğuz dillerinde kullanılan yönelme hâli eki *+(g)A* ekinde açıkça görülmektedir.

Yardımcı /g/ ünsüzü, zaman içinde sabit olmayan ünlüyle başlayan eklere sirayet etmiş ve böylece sabit olmayan ünlü üstfonemlerini sabitlemiş, onları ekin bünyesine katmıştır. Yardımcı /g/ ünsüzü, İlk Oğuzcadan Harezm ve Kıpçak Türkçesine, hatta Moğolcaya da geçmiştir. Morfolojik dengeleme ve analogi sonucunda, yardımcı /g/ sesi yavaş yavaş kaybolmuş ve yerini fonetik olarak muhtemelen [ʔ] ünsüzüyle karşılanan bir hiatus almıştır.

Türkçenin ses yapısına aykırı olan bu hiatus, Türkmen Türkçesinde ünlü kaynaşması sonucunda oluşan ünlü uzamasıyla bertaraf edilmiştir. Batı Oğuz grubunda ise bu hiatusun yerini yardımcı /y/ ünsüzü almıştır. Yardımcı ünsüz olarak /y/'nin seçilmesinde, Marcel Erdal'ın iddia ettiği gibi, Orta Farsçanın etkisi olabilir.

Diğer bir ihtimal ise, geniş zaman ekinin *-Vr* : *-yUr* yanbiçimbirimleri ve ünlü zarf-fiil ekinin *-V* : *yU* yanbiçimbirimleri arasında "yardımcı ünsüz izlenimi veren" /y/ sesinin bu seçime etkili olmuş olmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinde çok nadir görülen geniş zaman ekinin *-yUr* yanbiçimbiriminin Batı Oğuz Türkçesinin yazıya geçmeyen ilk dönemlerinde işlek olarak kullanılmış olması gayet muhtemeldir. Bu yanbiçimbirim izleri, Âşık Paşa'nın 730/1330 tarihli Ğarîp-nâme'sinde hâlâ görülür: (1683) *Her ne kim işler ise ol götürür / Kim yöriyür kim durur kim oturur* (Yavuz, 2000, C. I/1, s. 355).¹⁴ Bizce, Batı Oğuz Türkçesi bu alomorfiyi örnek olarak /g/ düşmesiyle başlayan süreçte ortaya çıkan hiatusu /y/ ünsüzüyle kapatma yoluna gitmiştir.

¹⁴ Ğarîp-nâme'nin bu beyitinde görülen *-yür* eki, üç sebeple şimdiki zaman eki *-yürür* ile bir tutulamaz: 1) Beyitte geçen diğer bütün fiiller geniş zaman ekiyle çekimlenmiştir. 2) 14. yüzyılın ortasından itibaren *-li/-yürür* ve *-a/-yürür* olarak görülen şimdiki zaman ekinin kısaltmış şekli olan *-yür/-yur* ancak 15. yüzyılın sonuna doğru halk ağzında tanıklanmıştır (Adamović, 1985, s. 116-118). Ünlüyle biten *yöri-* fiilinin bu yardımcı fiille çekimi *yöri-yi / yöri-yä yür(ür)* biçimini gerektirir. Bu biçimin bu kadar erken dönemde *yöriyür'*e kısaltması beklenemez.

Summary

In an agglutinative language, when a suffix beginning with a vowel is attached to a word ending in a vowel, a consonant or a semivowel may appear to fill the hiatus which appears between the two vowels. The sound which fills the hiatus is called a hiatus-filler or a buffer consonant.

Turkic languages are generally considered perfect examples of agglutinative languages. However, in Old Turkic, the pre-emption of hiatuses is often realized by the elision of the suffix-initial vowels. In three exceptional cases, the consonants /s r n/ emerge as hiatus-fillers. Otherwise, there is no clear evidence of the systematic usage of any buffer consonant in Old Turkic.

The Turkic languages in which a buffer consonant is systematically employed are those languages belonging to the West Oghuz group, such as Turkish (of Anatolia and the Balkans), (North and South) Azerbaijani, and Gagauz. The buffer /y/ has been a major taxonomical distinguishing feature of these languages since Old Anatolian Turkish (also called Old Ottoman), which is their earliest attested written stage.

The present paper deals with the buffer /y/ in the West Oghuz languages and explores its origin and emergence. Following a short introduction, the second part of the study offers a broad survey of the buffer /y/ in all the historical and modern Turkic languages, as well as in Mongolic and New Persian. The survey starts with Old Turkic, extends over Middle Turkic (Khwarazmian Turkic, Chaghatay, Middle Kipchak) to the modern Turkic languages and ends with Mongolic and New Persian. This section demonstrates that the systematic employment of /y/ as a hiatus-filler is restricted to the historical and modern West Oghuz languages such as Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish, modern Turkish, Azerbaijani and Gagauz. In other Turkic languages which have been influenced by Oghuzic, only rare and probably borrowed instances of a buffer /y/ are attested. Unlike the West Oghuz languages, the East Oghuz languages such as Turkmen, Khorasan Turkic and Salar do not make use of a buffer consonant and solve the hiatus by merging the stem-final and suffix-initial vowels into a single long vowel. On the other hand, New Persian, a language which has had long-term contact with Turkic, exhibits a wide usage of the buffer /y/ beside /w/ and /g/.

In the third part of the study, the structure of the suffixes in Old Turkic is discussed. The suffixes may be classified into four classes. The first consists of those which begin with stable consonants. The second class comprises suffixes which begin with unstable, i.e. elidable or non-dominant vowels. The third class, which contains only two suffixes, has a dominant vowel that replaces the stem-final vowel of the word to which it is attached. The fourth and final class is also small and consists of only three suffixes with unstable consonants which are omitted when attached to a word ending in a consonant. Having questioned how these types of suffixes developed in the early Oghuzic language, it is argued that the stable /g/ of the first type became unstable due to the elision of this consonant in every post-consonantal position as early as the 11th century. Another major change is that the unstable vowels of the second group of suffixes became stable by acquiring the buffer consonant /g/.

The fourth part of the study focuses on the instances of the occurrence of /g/ as a buffer consonant in Old Turkic, Khwarazm Turkic, modern Mongolian languages and Persian.

In the conclusion, the emergence of /y/ as a buffer consonant is explained as follows: the chain reaction is triggered by the elision of the post-consonantal /g/ in early Oghuzic. This elision caused the suffix-initial /g/ to become unstable and to function as a (pseudo-)hiatus-

filler. This buffer consonant then spread to the suffixes with unstable vowels and enabled their vowels to become stable. However, due to the morphological analogy, the hiatus pre-emptory /g/ was gradually elided and changed into a glottal stop. Whereas the glottal stop was replaced by a long vowel in the eastern branch of Oghuzic languages, in the western branch it was replaced by another buffer consonant /y/, whose origin may lie in the seemingly buffer function of /y/ in the aorist suffixes *-Vr* and *-yUr*, as well as in the converbial suffixes *-V* and *-yU*.

Kısaltmalar

CC	Codex Cumanicus
ç.	çokluk şahıs
DLT	Dīvānū Luġāt'it-Türk
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
G	güney yüzü
GT	Gülistan Tercümesi
HŞ	Ḥusrev u Şīrīn (Ḳutb)
HT	Harezmi Türkçesi
K	kuzey yüzü
KE	Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Rabġūzī)
Kİ	Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk
MM	Mu'īnū'l-Mürīd
NF	Nehcü'l-Ferādīs
OFar.	Orta Farsça
OT	Orta Türkçe
ör.	örnek olarak
PT	Proto-Türkçe
STT	Standart (Ölçünlü) Türkiye Türkçesi
t.	teklik şahıs
Tkm.	Türkmen Türkçesi
var.	varak
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
YUyg.	Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- Adamović, M. (1985). *Konjugationsgeschichte der türkischen sprache*. Leiden: E. J. Brill.
- Adamović, M. (2016). *Kleinere schriften*. Göttingen.
- Ağca, F. (2010). Eski Türkçe -ga(y)sug eki ve ekin tarihî Türk dili alanındaki biçimleri üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 231-250.
- Aşmarin, N. İ. (1898). *Materialı dlya izslédovaniya çuvaşskago yazıka*. Kazan'.
- Ata, A. (2002). *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 36, İstanbul.
- Atalay, B. (1985). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi, I-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bailey, H. W. (1930). Iranica I. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1930, 11-20.
- Başdaş, C. (1999). Türkmen Türkçesinde +(ı)k (intensivum) eki ve kullanılışı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8, 492-496.
- Bazin, L. (1959). Le Turkméne. *Philologiae Turcaicae Fundamenta, I*, Wiesbaden: Franz Steiner, 308-317.
- Berta, Á. (1996). Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen. *Turcologica 24*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Berta, Á. (1998). Middle Kipchak. *Turkic Languages*, (L. Johanson, É. Á. Csató, Ed.), London-New York: Routledge, 158-165.
- Bozkurt, M. F. (1975). *Untersuchungen zum Bojnurd-Dialekt des Chorasantürkischen* (Yayımlanmamış doktora tezi). Georg-August-Universität Göttingen, Philosophische Fakultät, Göttingen.
- Bulut, C. (2005). Iranian influences in Sonqor Turkic. *Linguistic Convergence and Areal Diffusion, Case Studies from Iranian, Semitic, and Turkic*, (É. Á. Csató, B. Isaksson, C. Jahani, Ed.), London-New York: RoutledgeCurzon, 241-269.
- Bulut, C. (2014). Turkic varieties in West Iran and Iraq. Representatives of a South Oghuz dialect group?, *Turkic Languages in Iran – Past and Present*, (H. Stein, Ed.), *Turcologica 100*, Wiesbaden: Harrassowitz, 15-99.
- Bulut, C. (2016). Convergence and variation in the Turkic varieties of Iran: Examples from Qashqâ'î. *Turks And Iranians, Interactions in Language and History*. The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Study, (É. Á. Csató, L. Johanson, A. Róna-Tas, B. Utas, Ed.), *Turcologica 105*, Wiesbaden: Harrassowitz, 235-282.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû-Hayyân. Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Csató, É. Á. (2005). On copying in Kashkay. *Linguistic Convergence and Areal Diffusion, Case Studies from Iranian, Semitic, and Turkic*, (É. Á. Csató, B. Isaksson, C. Jahani, Ed.), London-New York: RoutledgeCurzon, 271-283.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1982-1985). *Mahmūd al-Kāşyarī. Compendium of the Turkic dialects (Dīwān luyāt at-Turk)*. Part I-III, (Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Edited by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Turkish Sources VII), Duxbury, Mass.: Harvard University.
- Dobos, É. (1974). An Oghuz dialect of Uzbek spoken in Urgench. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28(1), 75-97.
- Doerfer, G. (1978). Das Chorasantürkische. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1977, 127-204.
- Doerfer, G. (1992). Chorasantürkisch aus dem 'Türkischkessel'. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1987, 81-102.
- Doğan, L. (1996). Türkmen Türkçesinde uzun ünlüler ile ilgili hususlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 232-238.

- Doğan, T. (2019). Horasan Türkçesinin Deregez ağzına ait bir metin: Ellahekber'e selām. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 157-192.
- Dolatkhah, S. (2016). Le Qashqay. *Langue Turcique d'Iran*. Charleston, SC, Les Etats-Unis d'Amérique.
- Dolatkhah, S., Csató, É. Á. & Karakoç, B. (2016). On the marker -(y)Akı in Kashkay. *Turks and Iranians, Interactions in Language and History*, The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Study, (Edited by Éva Á. Csató, Lars Johanson, András Róna-Tas, Bo Utas), *Turcologica* 105, Wiesbaden: Harrassowitz, 283-295.
- Eker, S. (2006). Özbekistan'da Oğuzca bir diyalekt, güney Harezmi-Oğuzcası. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 113-128.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. Vol. I-II, *Turcologica* 7, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic. Handbook of oriental studies* 8, 3, Leiden-New York: Brill.
- Erdal, M. (2006). The palatal glide in Oghuz Turkic and Western Iranian morphophonemics. *Turkic-Iranian Contact Areas, Historical and Linguistic Aspects*, (L. Johanson, C. Bulut, Ed.), *Turcologica* 62, Wiesbaden: Harrassowitz, 128-142.
- Fázsy, Sz. (1977). *Das Bodschnurdi. Ein türkischer Dialekt in Chorasan, Ostpersien*. (Doktora Tezi), Zürih Üniversitesi.
- Georg, S. (2003). *Ordos, Mongolic languages*, (J. Janhunen, Ed.), London-New York: Routledge, 193-209.
- Güllüdağ, N. (2014). *Kırımçak Türkçesi grameri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Hahn, R. F. (1998). Uyghur. *Turkic Languages*, (L. Johanson, É. Á. Csató, Ed.), London-New York: Routledge, 379-396.
- Johanson, L. (2011). Why don't they meet face to face? On hiatus-preventing allomorphy in Turkish and its relatives. *Puzzles of Language, Essays in Honour of Karl Zimmer*, (E. E. Taylan, B. Rona, Ed.), *Turcologica* 86, Wiesbaden: Harrassowitz, 23-36.
- Kara, M. (1998). Türkmen Türkçesinde ünlüler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, 824-827.
- Karademir, F. (2011). Eş zamanlı bakışla Türkiye Türkçesinde yardımcı ünsüzler. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(2), 561-598.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztopçu, K. (2002). *A 14th-century archery treatise in Mamluk-Kipchak. Kitāb fī 'ilm an-nuşşāb. Memluk Kıpçakçasıyla 14. yy.'da yazılmış bir okçuluk kitabı*. *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* 34, İstanbul.
- Öztürk, R. (2010). Afganistan Türkmencesinde standart türkmence dışı şekiller. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 13-29.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebū Ḥayyān, kitābu'l-idrāk li lisāni'l-etrāk, fiil: tarihî-karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*. Ankara: KÖKSAV.
- Pokrovskaya, L. A. (1964). *Grammatika Gagauzskogo yazıka, Fonetika i Morfologiya*. Moskva: Nauka.
- Poppe, N. (1987). *Introduction to Mongolian comparative studies*. Second impression, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sadeghi, A. A. (1991). Hiatus und hiatustilgende Konsonanten in der persischen Sprache. *Spektrum Iran*, 4(2), 3-24.
- Schönig, C. (1987). Diachronic and areal approach to the Turkic imperative paradigm. *Utrecht Papers on Central Asia. Proceedings of the First European Seminar on Central*

- Asian Studies held at Utrecht, 16-18 December 1985, (Ed. Mark van Damme, Hendrik Boeschoten), Utrecht Turkological Series No. 1, 205-222.
- Svantesson, J.-O. (2003). Khalkha. *Mongolic Languages*, (J. Janhunen, Ed.), London-New York: Routledge, 154-176.
- Tabaklar, Ö. (1996). Türkmen Türkçesi'nde ünlülerin uzun okunmasını gerektiren durumlar ve eklerdeki uzun ünlüler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1994, 145-155.
- Tekin, T. (1996). On the old Turkic dative-locative suffix {+A}. Turfan, Khotan und Dunhuang: Vorträge der Tagung "Annemarie v. Gabain und die Turfanforschung", veranstaltet von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in Berlin (9.-12. 12. 1994), (Yay. Ronald E. Emmerick, Werner Sundermann, Ingrid Warnke, Peter Zieme), Berlin: Akademie Verlag, 327-333.
- Tenişev, E. R. (1976). *Stroy Salarskogo yazıka*. Moskva: Nauka.
- Tulu, S. (1989). *Chorasantürkische Materialien aus Kalat bei Esfarayen*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Tuna, O. N. (1987). Ebi Verdi: İran'da bir Türk diyalekti. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1984, 215-245.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa. Garib-nâme*. I-II, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Yüksel, Z. (2007). Kırım Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (A. B. Ercilasun, Ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 813-882.

**YAZININ DOĞAL GELİŞİMİNE BİLGİ KURAMI TEMELİNDE
FARKLI BİR BAKIŞ (TÜRKÇE ÖRNEĞİNDE)
A DIFFERENT VIEW ON THE NATURAL DEVELOPMENT OF
WRITING ON THE BASIS OF INFORMATION THEORY
(IN THE CASE OF TURKISH)**

Çağlayan YILMAZ*
Yasin SANCAR**

Öz

İletilerdeki karakterlerin (harflerin veya rakamların) yazı dizgesindeki işlevlerini onların kullanım sıklıklarıyla ve buna bağlı olarak bilgi değerleriyle ilişkilendiren bilgi kuramı, bir yandan ölçülebilir (ve karşılaştırılabilir) veriler sunarken diğer yandan yazı dizgesinin gelişimi üzerine öngöründe bulunma imkânı sağlıyor. Ancak bunun için öncelikle standart bir alfabedeki karakterlerin iletilerdeki kullanım sıklıklarını gösteren veriler gerekiyor. Bu sebeple standart Türk alfabesindeki karakterlerin ("w", "x", "q" ve boşluk karakteri (-) ile birlikte) ve karakter permütasyonlarının (2'li, 3'lü, 4'lü, 5'li, 6'lı, 7'li ve 8'li permütasyonlar) son 10 yılda yayımlanmış 100 adet metinden seçilen pasajlarla oluşturulan derlemdaki kullanım sıklıkları tespit edildi. Sonrasında bu sıklık değerleri üzerinden iletilerde kullanılan her karakter ve karakter bloğunun bilgi değeri hesaplandı. Bilgi değerlerine ilişkin elde edilen verilerle, söz konusu karakter ve karakter bloklarının işaretlenme aşamaları açıklanmaya çalışıldı. Ulaşılan sonuçlar, Türkçedeki sözcüklerinin günümüz konuşma ve yazı dilindeki kullanımıyla ve tarihî metinlerdeki şekilleriyle ilişkilendirildi.

Anahtar Kelimeler

alfabe, harf, karakter, işaret, işaretleme, ses bilimi, bilgi kuramı, yazı dizgesi

Abstract

The information theory, which associates the functions of the characters (letters or numbers) in the messages in the writing system with their frequency of use and accordingly with the information values, provides the opportunity to make predictions on the development of the writing system on the one hand. However, this requires data that shows how often characters in a standard alphabet are used in messages. For this reason, the frequency of use of characters and character permutations (2s, 3s, 4s, 5s, 6s, 7s and 8s permutations) in the standard Turkish alphabet (with "w", "x", "q" and the space character (-)) in the compilation created by passages selected from 100 texts published in the last 10 years have been determined. Then, the information values of each character and character block used in the messages have been calculated over these frequency values. With the data obtained from

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, cagom49@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-1995-212X>
Makalenin birinci (ve sorumlu) yazarıdır. Makaledeki verilerin çözümlenmesi, yorumlanması ve makalenin metin kurgusu birinci yazara aittir. Ayrıca verilerin elde edildiği derlem, birinci yazar tarafından hazırlanmıştır.

** Öğretim Görevlisi, Atatürk Üniversitesi, sancaryasin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4200-1293>
Makalenin ikinci yazarıdır. Derlemdaki istatistikî veriler, ikinci yazar tarafından hazırlanmıştır.

Gönderim Tarihi: 06.01.2020
Kabul Tarihi: 27.02.2020

the information values, it has been tried to explain the stages of the character and character blocks in question. The results reached have been associated with the use of Turkish words in today's spoken and written language and their shapes in historical texts.

•

Keywords

alphabet, letter, character, code, coding, phonology, information theory, writing system

GİRİŞ

Tarih boyunca tasarlanan yazı dizgeleri ve buna bağlı olarak geliştirilen alfabeler, aslında gitgide karmaşıklaşan iletilerin (mesajların) eklenenebilir parçalarına (öğelerine) ayrıştırılma çabasıdır. Resimlerden piktogramlara, nihayetinde seçil yazılardaki fonem karşılıkları grafemlere ulaşıncaya kadar yazının gelişimini, metinlerin nicelik ve niteliğinde aramak gerekir. Benzer bir süreci, aritmetikte de gözlemlemek mümkündür. Üretim ve mülkiyetle birlikte ortaya çıkan ticarî ilişkiler ve buna bağlı olarak gerek metinlerde gerekse sayılarla yapılan işlemlerde, günden güne derinleşen düşünsel ilişkileri yazıda gösterme zorunluluğu, insanları “gösterge işaretleme” konusunda farklı yollara itmiştir.

Bir kültürel dizge olarak yazıdaki göstergeler de başlangıçta gerçeklikle kurgusal bir ilişki içindedir. Ancak kullanılmaya başlandığı andan itibaren göstergeler kontrolden çıkar ve kendi gelişim sürecini izler. Bu süreç içinde, yazı dizgesindeki göstergelerin, gerçeklikle başlangıçta kurulmuş yapay bağı gittikçe zayıflar. Bu sebeple ürün veren bir dizgedeki göstergelerin anlamını, artık onların gerçeklikle olan ilişkisi üzerinden değil, dizgedeki değeri üzerinden belirleyebiliriz (Saussure, 1998, s. 178).

Burada, çalışmanın amacına bağlı olarak, “gösterge”, dildeki “sözcük”leri ve aritmetikteki “sayı”ları karşılamak için kullanılmıştır. Benzer yaklaşımla, hedeflenen ürün olması münasebetiyle, “metin”ler ve “aritmetik işlem”ler birer iletidir. Bu durumda “harf”ler ve “rakam”lar, göstergeleri (sözcükleri ve sayıları) yazıda göstermeye yarayan karakterler olacaktır.

Söz konusu benzerliklerin ardından artık, “alfabe” kabaca “göstergeleri işaretlemekte kullanılan karakterlerin oluşturduğu küme” gibi düşünülmelidir. Sözcükleri işaretlemek üzere kullanılan alfabenin yanında evrensel olarak kullanılan, 10 rakamdan oluşan küme de bir alfabe olarak kabul edilmelidir.

Burada, alfabenin sınırlı sayıda karakterden oluşmuş bir küme olduğunun altı çizilmelidir. Bu sınırlandırma, göstergelerin (sözcüklerin veya sayıların) miktarındaki önlenemez yükselişin sonucu olarak her göstergenin ayrı bir karakterle gösterilmesinin insan hafızasında ortaya çıkardığı ağır yükü, mümkün olduğunca hafifletmek üzere gerekli görülmüştür.

Sayıların doğal dillerdeki ifadelerine bakıldığında, bu açıkça görülebilir. İnsanın iki elinde toplam, 10 adet parmak olduğundan, doğal dillerde genellikle ilk 10 sayma sayısının (ve bazı dillerde “0”ın) karşılığı olan göstergeleri görüyoruz. Daha büyük sayılar için mevcut göstergelerin eklenmesi gerekiyor. Ama tarih boyunca ilk 12 sayma sayısının, belki de ayak parmaklarını ekleyerek ilk 20 sayma sayısının, hatta ilk 60 sayma sayısının, ayrı ayrı göstergelerle (ve ayrı ayrı işaretlerle) temsil edildiği dillerde (saatin 60 dakikaya, dakikanın 60 saniyeye bölünmesi) sayı ve rakam arasındaki (gösterge sayısı ile alfabedeki karakter sayısı arasındaki) ilişkinin, ihtiyaçlar nispetinde yaygın kullanılan iletilere bağlı olarak kurulduğunu gösteriyor (Ifrah, 1998, s. 11).

Başlangıçta sayı ile rakam arasında bir fark yokmuş gibi görünüyor. Günümüzde kullanılan 10 adet rakam, aynı zamanda sayıdır. İhtiyaç duyulan her sayı için bir rakam seçiliyor. Bu durum, her anlam birimi (sözcükleri oluşturan “kök” veya “ek”ler) için bir karakter kullanıldığı “kavram yazıları”na benzemektedir. Yani dildeki gösterge sayısı ile alfabedeki karakter sayısı eşit olduğundan, bir iletideki gösterge sayısı ile karakter sayısı da birbirine eşit olacaktır.

Göstergelerin parçalanarak gösterilmesi, bir dildeki gösterge sayısı ile alfabe karakter sayısı arasındaki eşitliğin bozulmasının sonucudur. Bu eşitsizlik, herhangi bir iletideki gösterge sayısı ile karakter sayısı arasındaki eşitliğin de bozulmasını zorunlu kılacaktır. Bu eşitsizlikler ters orantılıdır. Gösterge sayısının alfabe karakter sayısından çok daha fazla olması, her bir göstergenin birden fazla karakterle gösterilmesini gerektireceğinden, neticede bir iletideki karakter sayısı, söz konusu iletinin gösterge sayısından daha fazla olacaktır. Yani alfabe karakter sayısının dildeki gösterge sayısına oranı azaldıkça, iletideki karakter sayısının iletideki gösterge sayısına oranı artar.

Taban aritmetiği, aslında sayıların işaretlenmesi sürecinde, “taban”ı gösteren sayıyla, sayının rakam (karakter) sayısı arasındaki bu ters orantıyı açıkça ortaya koyar. Burada tabanı gösteren sayının, “alfabe karakter sayısı” anlamına geldiği de hatırlanmalıdır.

Tablo 1.

1. taban (alfabe karakter sayısı)	2. sayı (gösterge)	3. sayının rakam adedi (göstergedeki karakter sayısı)
2	10101000	8
5	1133	4
10	168	3
20	88	2

“Tablo 1”e bakıldığında 1. sütundaki değerler arttıkça 3. sütundaki değerler azalmaktadır. Hâlbuki 2. sütundaki sayılar farklı tabanlarda, birbirine eşit sayılardır.

Aynı ters orantı, sözcükler için de söz konusudur. Günümüz Türk alfabesinde kapanmalı sesleri karşılayan harflerdeki titreşimli-titreşimsiz karşıtlığının (“p-b, t-d, ç-c, k-g” harflerinin temsil ettiği sesler arasındaki karşıtlığın) titreşimsiz olanları kaldırıldığında harf sayısı 4 adet eksilir.

Tablo 2.

1. alfabenin harf (karakter) sayısı	2. sözcük	3. sözcüğün harf (karakter) sayısı
29	çam (bir ağaç türü)	3
25	cham (bir ağaç türü)	4

“Tablo 2”den anlaşılacağı üzere alfabe ve iletinin harf sayıları arasındaki bu ters orantı sözcükler için de geçerlidir.

İnsan, hafızasını rahatlatmak üzere alfabe karakter sayısını mümkün olduğunca sınırlandırmak ister. Bununla birlikte, artan gösterge sayısına bağlı olarak iletideki göstergelerin karakter sayısının büyümesini de önleyerek zaman ve enerji tasarrufu sağlamaya çalışır (Gemalmaz, 1982, s. 28). İşte bu yaklaşım, tüm kültürel dizgelerin olduğu gibi yazının doğal gelişiminin de anahtarıdır.

Bu süreci, basit bir örnekle somutlaştırmak mümkündür:

Örnek 1.

0’dan 10 kadar (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) sayıları (sayı göstergelerini) işaretlemek üzere 2 “elemanter işaretten” (“Elemanter işaret” terimi, çalışmamızda karakter ve karakter bloklarını işaretlemek için kullanılan 0 ve 1’lerden oluşan “eklemlenebilir işaret” anlamında kullanılmıştır.) oluşan bir alfabe kullanıldığında,

$\log_2 10 = 3,32$ bit sonucu elde edilir.

Bu sayının, kendisinden büyük ve kendisine en yakın tam sayıya eşitlenmesi zorunlu

olduğundan her sayı için 4 elemanter işaret kullanılması gerekecektir.

Bu logaritmik fonksiyonun tabanı (burada 2) alfabedeki elemanter işaret sayısını, genliği (burada 10) işaretlenmesi gereken gösterge sayısını, sonuç ise (burada 3,32'den 4'e tamamlanmış olarak) her bir göstergeyi karşılamak üzere gerekli elemanter işaret sayısını göstermektedir.

Tablo 3.

sayı (gösterge)	elemanter işaretlerle gösterimi
0	0000
1	0001
2	0010
3	0011
4	0100
5	0101
6	0110
7	0111
8	1000
9	1001

"Tablo 3" incelendiğinde, 2 elemanter işaretten oluşan bir kümenin (alfabenin) 4'lü tekrarlı permütasyonu $2^4 = 16$ 'dır. Yani bu alfabedeki elemanter işaretler 4 kez kullanılarak en fazla 16 gösterge işaretlenebilir.

Anlaşılabacağı üzere 16 mümkün işaretlemeden 6'sı (1010, 1011, 1100, 1101, 1111) herhangi bir göstergeyi karşılamamaktadır. Anlamli işaretlemelerin sayısı mümkün işaretlemelerin sayısına oranlandığında,

$$\frac{\text{anlamli işaretlemeler}}{\text{mümkün işaretlemeler}} = \frac{10}{16} = 0,83 \text{ sonucuna ulaşılır.}$$

Gösterge sayısının artmasıyla birlikte zamanla azalacak olan bu oran, yazı dizgesindeki verimliliğin de düşmesine (daha açık bir ifadeyle, işaretleme sürecinde zaman ve enerji artışına) sebep olacaktır. Bu nedenle yazı dizgeleri, işaretlemek zorunda oldukları göstergelerin sayısındaki bu önlenemez artış karşısında, verimliliğini arttırmanın yollarını arayacaktır.

Öyleyse, öncelikle verimlilikten neyin kastedildiği daha açık bir ifadeyle ortaya konmalı, buna bir ölçüt belirlenmelidir. Bilgi kuramı açısından bir alfabedeki elemanter işaretlerin (ve karakterlerin) iletilerde birbirine mümkün olduğunca yakın oranlarda kullanılması, işaretleme dizgesindeki verimliliği arttıran bir ölçüttür. Hartley tarafından, alfabedeki elemanter işaretlerin eşit oranda kullanıldığı bir yazı dizgesinde bir işaretin "bilgi değeri" (enformasyonu) olarak ortaya konulan "log k" fonksiyonu, verimliliğin ulaşmayı hedeflediği değer olarak kabul edilebilir (Hartley, 1928, s. 536-540). Bu fonksiyonda "k", alfabedeki elemanter işaret sayısını ifade eder. Logaritmik fonksiyonun tabanı alfabedeki elemanter işaret sayısına eşitlendiğinden, bu fonksiyon "log_k k" olarak düşünülmelidir (Alfabedeki her bir elemanter işaretin kullanım oranının $\frac{1}{k}$ olduğu unutulmamalıdır.).

Söz konusu fonksiyondan yola çıkarak 2 elemanter işaretten oluşan bir alfabenin kullanıldığı bir yazı dizgesindeki verimliliğin, mümkün olduğunca, 1'e yaklaşmayı hedeflediği söylenebilir.

Ancak 10 adet sayının her birinin 4 elemanter işaretle gösterildiği “Tablo 3”e bakıldığında, 25 kez “0”ın, 15 kez “1”in kullanıldığı görülür. Alfabedeki elemanter işaretlerin eşit oranda kullanılmadığı böyle durumlarda, her bir işaretin bilgi değeri, onun kullanım oranı (Buna “kullanım sıklığı” veya “kullanım olasılığı” da denilebilir.) üzerinden hesaplanır (Abramson, 1963, s. 12).

$I(x)$: “x” işaretinin bilgi değeri,

$P(x)$: “x” işaretinin kullanım sıklığı,

k: alfabedeki elemanter işaret sayısı olmak üzere,

$I(x) = \log_k \frac{1}{P(x)}$ fonksiyonu kullanılır.

Bu fonksiyon kullanılarak “Tablo 3”ten,

$I(0) = 0,678$ bit ve $I(1) = 1,415$ bit sonuçlarına ulaşılır.

Ortalama bilgi değerini hesaplamak için, Shannon tarafından geliştirilen bir fonksiyonda (Shannon, 1948, s. 11), bu elemanter işaretlerin bilgi değeri kullanılarak, yazı dizgesinin verimliliği (alfabedeki her bir elemanter işaretin ortalama bilgi değeri) ölçülebilir.

$H = -\sum_{i=1}^k P_i \times \log_k P_i$ fonksiyonunda,

“H” alfabedeki her bir elemanter işaretin ortalama bilgi değeri (entropisi) olarak kabul edildiğinden, “Tablo 3”teki kullanım sıklıkları üzerinden bu değer,

$H = 0,954$ bit olarak belirlenir.

Artık yazı dizgesinin verimliliği için bir oran belirlenebilir. Hartley tarafından tüm elemanter işaretlerin eşit oranda kullanımıyla ulaşılan bilgi değerinin, $\log_k k$ fonksiyonundan, 1 olduğu biliniyor.

Bu durumda, yazı dizgesinin verimlilik oranı “V” ile gösterilirse,

$V = \frac{1-H}{1}$ oranı 0’a yaklaştıkça yazı dizgesinin verimliliğinin arttığı sonucuna varılacaktır.

Öyleyse “Tablo 3”teki işaretlemeyle ilgili ulaşılan sonuçlar ve yazı dizgesinin verimliliği bir tabloda gösterilebilir:

Tablo 4.

gösterge sayısı	: 10
göstergelerin elemanter işaret sayısı	: 4
anlamli işaretlemelelerin mümkün işaretlemelelere oranı	: 0,83
alfabedeki elemanter işaret sayısı	: 2
alfabedeki elemanter işaretlerin kullanım sıklığı	: 0→0,625 ve 1→0,375
alfabedeki elemanter işaretlerin bilgi değeri	: 0→0,678 bit ve 1→1,415 bit
alfabedeki her bir elemanter işaretin ortalama bilgi değeri	: 0,954 bit
yazı dizgesinin verimlilik oranı	: 0,046

Örnek 2.

Şimdi yazının, iletilere bağlı olarak, doğal gelişimine bakılabilir. İşaretlenmesi zorunlu sayı adedinin 10’dan 100’e ulaştığı düşünülerek iki farklı işaretleme yaklaşımı geliştirilebilir.

Birinci yaklaşım: Burada iki elemanter işareten oluşan alfabeyle (0 ve 1) 0’dan 100’e kadar sayıların 10 tabanında basamaklarına ayrılmış bir hâldeki gösterimleri işaretlenecektir. Çünkü “Örnek 1”deki yazı 10 adet sayıyı işaretleme üzere tasarlanmıştı. Bu durumda her sayı iki basamaktan oluştuğu için mevcut alfabeyle her sayı (iki sayı gibi düşünülüp) 8 elemanter işaretle gösterilecektir. (Bu durumda $99 (9 \times 10 + 9 \times 1 = 90 + 9 = 99)$ ‘10011001 (1001_1001)’

olarak gösterilmelidir.)

2 elemanter işaretten oluşan bir alfabe 8 kez kullanılarak en fazla $2^8 = 256$ gösterge işaretlenebilir. Ancak burada 100 adet gösterge bulunduğu için anlamlı işaretlemelerin mümkün işaretlemelere oranı $\frac{100}{256} = 0,39$ olacaktır.

“Tablo 4”teki “anlamlı işaretlemelerin mümkün işaretlemelere oranı”yla (0,83) karşılaştırıldığında, gösterge sayısındaki artışa bağlı olarak bu oranda belirgin bir düşüş (0,39) görülüyor. Alfabedeki elemanter işaret sayısını arttırarak bu düşüşün önüne geçmek mümkündür. Ancak bu yöntemle, gösterge sayısının sürekli artışına bağlı olarak alfabedeki elemanter işaret sayısı da sürekli artacaktır. Alfabenin işaret sayısındaki sürekli artış da zamanla hafızayı çok yoracak, alfabe var oluş amacından uzaklaşacaktır. Bu nedenle doğal dillerde artan gösterge sayısına rağmen alfabeler, karakter sayılarını sabit tutma eğilimindedirler.

İkinci yaklaşım: Öte yandan alfabedeki işaret sayısını sabit tutarak anlamlı işaretlemelerin mümkün işaretlemelere oranındaki düşüşün önüne geçme imkânının olmadığı açıktır. Ancak iki elemanter işaretten oluşan alfabedeki işaretlerinin ortalama bilgi değeri, 1’e yaklaştırılıp yazı dizgesinin verimliliği arttırılarak bu düşüş yavaşlatılabilir.

“Örnek 1”deki yazı 10 adet sayıya göre tasarlandığı için, “Örnek 2”deki “Birinci yaklaşım”da 0’dan 100’e kadar sayıların her basamağı, ayrı bir sayı (gösterge) gibi düşünülüp (10 tabanında basamaklarına ayrılmış bir hâlde) işaretlenmişti. Ancak yazı dizgesi, doğal seyri içinde gösterge sayısındaki artışa uyum sağlamaya çalışır. Sayı (gösterge) adedi 100 olduğuna göre bu kez sayılar basamaklarına ayrılmak yerine bütün olarak (iki basamaklı değil, bir basamaklı) işaretlenmelidir. Bu durumda 100 adet sayı, 100 tabanında görülüp her sayı tek bir rakamla gösterildiğinde,

$$\log_2 100 = 6,64 \text{ bit (tam sayı olarak 7) sonucu elde edilir.}$$

Her sayı için (aynı zamanda her rakam için) 7 elemanter işaret kullanılacağından, bu yaklaşımla $2^7 = 128$ mümkün işaretleme yapılabilir. İşaretlenmesi gereken 100 adet gösterge olduğuna göre,

$$\frac{\text{anlamlı işaretlemelerin sayısı}}{\text{mümkün işaretlemelerin sayısı}} = \frac{100}{128} = 0,78 \text{ oranı elde edilir.}$$

Bu oran (0,78) “Birinci yaklaşım”daki “anlamlı işaretlemelerin mümkün işaretlemelere oranı”yla (0,39) karşılaştırıldığında, düşüşün önemli ölçüde yavaşladığı görülüyor.

Söz konusu oranın düşüşündeki yavaşlama, yazı dizgesinin verimliliğindeki artışla (daha açık bir ifadeyle, iki elemanter işaretten oluşan alfabedeki elemanter işaretlerin ortalama bilgi değerinin 1’e yaklaşmasıyla) ilişkilendirilmelidir.

100 adet sayının her biri 7 elemanter işaretle gösterildiğinde 384 kez “0” ve 316 kez “1” işareti kullanılır. Öyleyse her bir elemanter işaretin kullanım sıklığı (iletideki her bir elemanter işaretin kullanım miktarının iletideki tüm elemanter işaretlerin kullanım miktarına oranı) kullanılarak

$$I(x) = \log_k \frac{1}{P(x)} \text{ fonksiyonundan,}$$

$$I(0) = 0,866 \text{ bit ve } I(1) = 1,147 \text{ bit sonuçlarına ulaşılır.}$$

Bu durumda,

$$H = -\sum_{i=1}^k P_i \times \log_k P_i \text{ fonksiyonundan,}$$

H (alfabedeki her bir işaretin ortalama bilgi değeri) 0,993 olurken H’ye bağlı olarak da

$$V = \frac{1-H}{1} \text{ oranı } 0,007 \text{ olur.}$$

Görüldüğü üzere “İkinci yaklaşım”da “alfabedeki işaretlerin ortalama bilgi değeri”, 1’e daha fazla yaklaşırken, ters orantılı olarak “yazı dizgesinin verimliliğinin oranı”, 0’a daha çok yaklaşmıştır. Yani “İkinci yaklaşım”da daha verimli bir işaretleme yapılmıştır.

Bu iki farklı yaklaşımla ulaşılan sonuçlar da bir tabloda karşılaştırılabilir:

Tablo 5.

	Birinci yaklaşım	İkinci yaklaşım
gösterge sayısı	: 100	100
göstergelerin elemanter işaret sayısı	: 8	7
anlamli işaretlemelemlerln		
mümkün işaretlemelemlere oranı	: 0,39	0,78
alfabedeki elemanter işaret sayısı	: 2	2
alfabedeki elemanter	: 0→0,625	0→0,548
işaretlerin kullanım sıklığı	: 1→0,375	1→0,452
alfabedeki elemanter	: 0→0,678 bit	0→0,866 bit
işaretlerin bilgi değeri	: 1→1,415 bit	1→1,147 bit
alfabedeki her bir elemanter işaretlemlerln ortalama bilgi değeri	: 0,954 bit	0,993 bit
yazı dizgesinin verimlilik oranı	: 0,046	0,007

“Tablo 5”ten, 100 adet göstergenin 2 elemanter işaretlemlerln oluşulan bir alfabeyle işaretlemlerlni iki farklı yaklaşımdan ikincisinin daha verimli olduğu açıkça görülmüyor. “İkinci yaklaşım”da “alfabedeki elemanter işaretlemlerln ortalama bilgi değeri”, 1’e daha fazla yaklaşırken, ters orantılı olarak, “yazı dizgesinin verimliliğinin oranı”, 0’a daha çok yaklaşmıştır. Yani “İkinci yaklaşım”da daha verimli bir işaretleme yapılmıştır. Çünkü “İkinci yaklaşım”da “alfabedeki elemanter işaretlemlerln kullanım sıklığı” ve “alfabedeki elemanter işaretlemlerln bilgi değeri” birinciye göre birbirlerine daha yakındır.

İNCELEME

Her yazı dizgesi “Birinci yaklaşım”la tasarlanır, ancak “İkinci yaklaşım”a göre gelişimini sürdürür. Tanımlamalarda, gösterge olması bakımından sözcüklerle sayılar aynı kategoride değerlendirilirken sayılardan yola çıkılarak ifade edilmeye çalışılan bu iki yaklaşım farkının, sözcükler için de geçerli olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, daha önce Türkçe metinlerden oluşturulan derlemdeki 33 karakterin (Türk alfabesindeki 29 harf ile “q, x, w” harfleri ve boşluk karakteri (“-” ile gösterilmiştir.)) 1’li, 2’li, 3’lü, 4’lü, 5’li, 6’lı, 7’li, 8’li karakter permütasyonlarının (kendi kümeleri içinde) kullanım sıklığı belirlendi (“Karakter” terimi, “göstergenin basamaklarında karşılaştırılması muhtemel işaret” olarak “elemanter işaret”ten farklı bir anlamda kullanılmıştır.). Bu kullanım

sıklıklarından hareketle her karakter permütasyonunun bilgi değeri, 2 tabanında (“bit” cinsinden) hesaplandı (Söz konusu derlem “Türkçede Anlam Birimlerinin Bilgi Kuramı Temelinde İşaretlenmesi” başlıklı çalışma için, özellikle son 10 yılda yayımlanmış konuşma diline yakın 100 adet metinden seçilmiş parçalardan oluşturulmuştu (söz konusu çalışma için hazırlanmış olan derlemin niteliği için bk. Yılmaz, 2018, s. VI).).

Öyleyse şimdi metinlerden rastgele seçilen sözcükler önce 1’li, sonra 2’li, daha sonra 3’lü vb. (uzunluğuna göre) basamak bloklarına ayrılıp her bloğun bilgi değeri (ilgili kümeden) bulunabilir ve daha sonra bu blokların bilgi değerlerinin toplamı karşılaştırılabilir.

Örnek 3.

Burada, derlemde en sık kullanılan sözcük olan “bir” sözcüğü, basamak bloklarına ayrılarak işaretlenmiştir. Ancak boşluk karakteriyle birlikte (Yazıda ‘boşluk’ (-) da, “.”, “,”, “;”, “?”, “!”, ..., gibi bir ‘noktalama işareti’dir. Örn.: “hanumeli” ≠ “hanım eli”) bu sözcüğün 4 karakterden (bir-) oluştuğuna dikkat edilmeli. Bu durumda 4 karakterden (sayılarla kıyasarsak 4 basamaktan) oluşan bir gösterge ancak 1’li, 2’li ve 4’lü bloklar hâlinde işaretlenebilir. Bu blokların, kullanım sıklıklarına göre bilgi değeri aşağıdaki gibidir:

1’li bloklar hâlinde işaretlemeye:

“b”	→	5,05’ten 6 bit	blokların toplam bilgi değeri	:	15,78 bit
“i”	→	3,74’ten 4 bit	bloktaki elemanter işaretlerin		
“r”	→	4,12’den 5 bit	toplam bilgi değeri	:	18 bit
“-”	→	2,87’den 3 bit	aradaki fark	:	2,22 bit

2’li bloklar hâlinde işaretlemeye:

“bi”	→	7,06’dan 8 bit	blokların toplam bilgi değeri	:	13,08 bit
“r-”	→	6,02’den 7 bit	bloktaki elemanter işaretlerin		
			toplam bilgi değeri	:	15 bit
			aradaki fark	:	1,92 bit

4’lü blok hâlinde işaretlemeye:

“bir-”	→	8,32’den 9 bit	blokların toplam bilgi değeri	:	8,32 bit
			bloktaki elemanter işaretlerin		
			toplam bilgi değeri	:	9 bit
			aradaki fark	:	0,68 bit

“Örnek 3”te bloklardaki basamak sayısı arttıkça gösterge (burada “bir” sözcüğü) daha az işaretle karşılanabiliyor. Nihayetinde sözcük tek bir blok (4’lü blok) olarak işaretlendiğinde, 1’li bloklar hâlindeki işaretleme göre $18 - 9 = 9$ bit tasarruf ediliyor.

Öte yandan “blokların toplam bilgi değeri” ile “bloktaki elemanter işaretlerin toplam bilgi değeri” arasındaki farkın bloktaki basamak sayısı artışına bağlı olarak azaldığına da dikkat edilmelidir. (1’li bloklarda 2,22 bit; 2’li bloklarda 1,92 bit; 3’lü bloklarda 0,68 bit)

Ancak blokların basamak sayısındaki artış, her zaman verimli bir işaretleme sağlamayabilir. “Örnek 2”de 100 adet sayının iki ayrı basamakta işaretlendiği “Birinci yaklaşım”da her basamağın tabanı aynıydı. Ancak çoğu zaman yazı dizgelerinde göstergelerdeki basamakların tabanı aynı olmaz. Yani göstergenin her basamağına gelmesi muhtemel karakter sayısı eşit olmayabilir. Saatlerdeki, takvimlerdeki, elektrik sayaçlarındaki ve bilgisayar belleklerinin veri

dökümündeki göstergeler gibi daha pek çok gösterge böyledir.

İşaretlenmesi amaçlanan bloktaki basamak sayısına uygun karakter permütasyonlarından kullanım sıklığı yüksek olanlar, işaretlemede verimliliği arttırırken kullanım sıklığı düşük olanlar ise verimliliği azaltacaktır. Çünkü kullanım sıklığı ile bilgi değeri ters orantılıdır. Yani bir gösterge, kullanım sıklığı düşük karakter permütasyonu (veya karakter permütasyonları) içeriyorsa göstergeyi oluşturan bloklardaki basamak sayısı artmış olsa bile verimli bir işaretleme mümkün olmaz.

Bu durum bir örnekle somutlaştırılabilir.

Örnek 4.

Aşağıda “sonra” sözcüğü (“sonra-” şeklinde altı basamak kabul edilerek) 1’li, 2’li, 3’lü ve 6’lı basamak bloklarına ayrılarak, derlemdeki kullanım sıklıklarına göre her karakter bloğunun bilgi değeri, ilgili kümeden bulunmuş ve bu değerler toplanarak işaretlemenin verimliliği karşılaştırılmıştır:

1’li bloklar hâlinde işaretlemede:

“s”	→ 5 bit	blokların toplam bilgi değeri	: 24,77 bit
“o”	→ 5,56’dan 6 bit	bloktaki elemanter işaretlerin	
“n”	→ 3,96’dan 4 bit	toplam bilgi değeri	: 27 bit
“r”	→ 4,12’dan 5 bit	aradaki fark	: 2,23 bit
“a”	→ 3,26’dan 4 bit		
“-”	→ 2,87’dan 3 bit		

2’li bloklar hâlinde işaretlemede:

“so”	→ 9,19’dan 10 bit	blokların toplam bilgi değeri	: 26,17 bit
“nr”	→ 11,03’ten 12 bit	bloktaki elemanter işaretlerin	
“a-”	→ 5,95’ten 6 bit	toplam bilgi değeri	: 28 bit
		aradaki fark	: 1,83 bit

3’lü blok hâlinde işaretlemede:

“son”	→ 10,16’dan 11 bit	blokların toplam bilgi değeri	: 19,98 bit
“ra-”	→ 9,82’dan 10 bit	bloktaki elemanter işaretlerin	
		toplam bilgi değeri	: 21 bit
		aradaki fark	: 1,02 bit

6’lı blok hâlinde işaretlemede:

“sonra-”	→ 11,48’dan 12 bit	blokların toplam bilgi değeri	: 11,48 bit
		bloktaki elemanter işaretlerin	
		toplam bilgi değeri	: 12 bit
		aradaki fark	: 0,52 bit

Ancak “Örnek 4”e dikkat edilecek olursa “sonra” sözcüğünü “1’li blok hâlinde işaretleme”de 27 bitken “2’li blok hâlinde işaretleme”de 28 bittir. Yani bloktaki basamak sayısının artışı işaretlemeyle daha verimli kılınmıştır. Çünkü “2’li blok hâlinde işaretleme”de kullanım sıklığı düşük (buna bağlı olarak bilgi değeri yüksek) bir blok (“nr” bloğu) vardır.

$I(nr) < I(n) + I(r)$ olması beklenirken,

11,06 bit > 3,969 bit + 4,127 bit eşitsizliği "nr" bloğunun bir bütün hâlinde işaretlenmemesi gerektiğini gösteriyor.

Aynı tabana sahip olmayan basamaklardan oluşan göstergelerde (Doğal dillerin göstergeleri yazıda böyle işaretlenir.) karakter bloklarının çoğu zaman kullanım sıklığı düşük permütasyonlardan oluşması sık karşılaşılan bir durumdur. Zaten yazı dizgesi, doğal gelişiminde kullanım sıklığı yüksek karakter permütasyonlarını bir bütün olarak görür ve bir bütün olarak (karakter bloğunu birleştirip tek bir karakter gibi) işaretler. Yani bir karakter sürekli aynı karakter (veya karakter bloğu) ile birlikte kullanılıyorsa, sürekli birlikte kullanılan karakterlerin (veya karakter bloklarının) birleşerek tek bir karaktere (ligature) dönüşmesi kaçınılmazdır.

Ancak yazı dizgesi, bir göstergeyi yukarıda ("Örnek 3" ve "Örnek 4"te) olduğu gibi 1'li veya 2'li ya da 3'lü vb. eşit sayıda basamaktan oluşmuş bloklara ayırarak işaretlemeyebilir. Yani kullanım sıklığı yüksek 1'li, 2'li, 3'lü vb. karakter blokları aynı gösterge içinde en verimli işaretlemeyi sağlamak amacıyla bir arada bulunabilir.

Bu durum bir örnekle daha anlaşılır kılınabilir.

Örnek 5.

Burada "söyle" sözcüğü (emir kipi ikinci tekil kişi çekimiyle "söyle-" şeklinde altı basamaklı), bloklarına ayrılıp işaretlenmiştir. Ancak bu kez eşit sayıda bloklara ayrılmamıştır. En verimli işaretlemenin bulunabilmesi için öncelikle mümkün tüm blokların bilgi değerinin ilgili kümeden bulunması gerekmektedir.

1'li karakter bloklarının bilgi değeri ve bloğu işaretlemek için kullanılan elemanter işaretlerin bilgi değeri:

"s"	→	5,167'den 6 bit
"ö"	→	7,163'ten 8 bit
"y"	→	5,073'ten 6 bit
"l"	→	4,194'ten 5 bit
"e"	→	3,615'ten 4 bit
"-"	→	2,876'dan 3 bit

2'li karakter bloklarının bilgi değeri ve bloğu işaretlemek için kullanılan elemanter işaretlerin bilgi değeri:

"sö"	→	10,643'ten 11 bit
"öy"	→	10,153'ten 11 bit
"yl"	→	8,917'den 9 bit
"le"	→	6,343'ten 7 bit
"e-"	→	5,749'dan 6 bit

3'lü karakter bloklarının bilgi değeri ve bloğu işaretlemek için kullanılan elemanter işaretlerin bilgi değeri:

"söy"	→	11,335'ten 12 bit
"öyl"	→	10,228'den 11 bit
"yle"	→	9,568'den 10 bit
"le-"	→	8,656'dan 9 bit

4'lü karakter bloklarının bilgi değeri ve bloğu işaretlemek için kullanılan elemanter işaretlerin bilgi değeri:

- “söyl” → 11,335’den 12 bit
 “öyle” → 10,254’ten 11 bit
 “yle-” → 10,267’den 11 bit

5’li karakter bloklarının bilgi değeri ve bloğu işaretlemek için kullanılan elemanter işaretlerin bilgi değeri:

- “söyle” → 11,392’den 12 bit
 “öyle-” → 11,203’ten 12 bit

6’lı karakter bloğunun bilgi değeri ve bloğu işaretlemek için kullanılan elemanter işaretlerin bilgi değeri:

- “söyle-” → 15,451’den 16 bit

Başlangıçta her karakter ayrı ayrı işaretlenirken, zamanla bazı karakterlerin birleştirilmesiyle karakter bloklarının (ligature) oluştuğu ve söz konusu blokların bir karakter gibi düşünülerek işaretlendiği ve yazı dizgesinin doğal gelişiminin bu şekilde ilerlediği daha önce belirtilmişti. Örneğin 6 basamaktan oluşan “söyle-” sözcüğünün zamanla iki karakteri birleştirilerek bir blok oluşturulur. Söz konusu bloktaki birleştirilmiş karakterler bir karakter (ligature) gibi işaretlenir. Böylece basamak sayısı 6’dan 5’e iner. Sonraki adımlarda aynı işlem tekrarlanır. Yani her adımda yeni bir blok oluşturularak basamak sayısı sırasıyla 4’e, 3’e, 2’ye ve nihayet 1’e indirilir.

Göstergenin (daha doğrusu göstergedeki karakter ve karakter bloklarının) kullanım sıklığına bağlı olarak, aşamalı ve kendiliğinden gerçekleşen bu süreçte, yazı dizgesi her zaman verimliliğini en fazla arttıracak karakter bloklarını seçer. Yani kullanım sıklığı en fazla olan (buna bağlı olarak bilgi değeri en düşük olan) karakter blokları işaretlemede öncelikli tercih edilir.

Öyleyse, en verimli işaretlemeye ulaşmak üzere 6 basamaktan oluşan “söyle-” sözcüğündeki basamak sayısı aşamalı olarak azaltılırken seçilmesi gereken karakter bloklarının tespit edilebilmesi için tüm işaretleme seçeneklerinin listelenmesi zorunludur.

Yukarıda “söyle-” sözcüğünü oluşturan 6 karakterin bilgi değerleri toplandığında,

$$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 28,088 \text{ bit olduğu görülür.}$$

Şimdi aşamalı olarak “söyle-” sözcüğünün basamak sayısı azaltılabilir.

Birinci aşama: Bu aşamada basamak sayısını 5’e indirmek için en uygun 2’li karakter bloğu tespit edilecektir. Bunun için 5 basamaklık tüm seçeneklerin (toplam bilgi değerleriyle eşleştirilerek) listelenmesi gerekmektedir.

1. seçenek → $\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 26,401 \text{ bit,}$
 2. seçenek → $\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 26,005 \text{ bit,}$
 3. seçenek → $\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(yl) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 27,738 \text{ bit,}$
 4. seçenek → $\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(le) + \dot{I}(-) = 26,622 \text{ bit,}$
 5. seçenek → $\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e-) = 27,346 \text{ bit.}$

Yukarıdaki seçeneklerden en verimli işaretleme 2. seçenektir. Çünkü 2. seçenekteki “öy” bloğu en az bilgi değerine (26,005 bit) sahiptir. Öyleyse “öy” karakter bloğundaki karakterler birleştirilerek bir karakter gibi işaretlenecektir. Bu işaretleme, sonraki aşamada kullanılacaktır.

İkinci aşama: Bu aşamada en verimli işaretlemeyle basamak sayısını 4'e indirmek için 4 basamaklık tüm seçenekler (toplam bilgi değerleriyle eşleştirilerek) listelenecektir.

1. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(y\dot{l}) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 26,051$ bit,
2. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(le) + \dot{I}(-) = 24,935$ bit,
3. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e-) = 25,659$ bit,
4. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}y) + \dot{I}(le) + \dot{I}(-) = 24,539$ bit,
5. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e-) = 25,263$ bit,
6. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(yl) + \dot{I}(e-) = 26,996$ bit,
7. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 22,02$ bit,
8. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}yl) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 21,886$ bit,
9. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(yle) + \dot{I}(-) = 24,774$ bit,
10. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(le-) = 26,059$ bit.

Yukarıdaki seçeneklerden 1, 2, 3, 6, 9 ve 10 numaralı seçenekler "öy" bloğunu içeren bir karakter bloğuna sahip olmadığından, öncelikle değerlendirme dışında tutulacaktır. Diğer seçeneklerin (4, 5, 7 ve 8 numaralı seçenekler) içinden 8. seçenek en az bilgi değerine sahip olduğundan (21,886 bit) en verimli işaretlemedir. Burada elde edilen "öyl" bloğu sonraki aşamada kullanılacaktır.

Üçüncü aşama: Bu aşamada en verimli işaretlemeyle basamak sayısını 3'e indirmek için 3 basamaklık tüm seçenekler (toplam bilgi değerleriyle eşleştirilerek) listelenecektir.

1. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(yl) + \dot{I}(e-) = 25,309$ bit,
2. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}y) + \dot{I}(le) + \dot{I}(-) = 20,554$ bit,
3. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}y) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e-) = 21,278$ bit,
4. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(yle) + \dot{I}(-) = 23,087$ bit,
5. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(y) + \dot{I}(le-) = 24,372$ bit,
6. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}yl) + \dot{I}(e-) = 21,144$ bit,
7. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}y) + \dot{I}(le-) = 23,976$ bit,
8. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}yl) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 17,826$ bit,
9. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}yle) + \dot{I}(-) = 18,297$ bit,
10. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}) + \dot{I}(yle-) = 22,597$ bit.

Yukarıda, "öyl" bloğunu içeren karakter bloklarına sahip 6, 8 ve 9 numaralı seçenekler arasında en verimli işaretleme 17,826 bitle 8. seçenektir. Yani "söyl" bloğu sonraki aşamada kullanılacaktır.

Dördüncü aşama: Bu aşamada en verimli işaretlemeyle basamak sayısını 2'ye indirmek için 2 basamaklık tüm seçenekler (toplam bilgi değerleriyle eşleştirilerek) listelenecektir.

1. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}y) + \dot{I}(le-) = 19,991$ bit,
2. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}yl) + \dot{I}(e-) = 17,084$ bit,
3. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}) + \dot{I}(yle-) = 20,91$ bit,
4. seçenek	→	$\dot{I}(s\ddot{o}yle) + \dot{I}(-) = 14,268$ bit,
5. seçenek	→	$\dot{I}(s) + \dot{I}(\ddot{o}yle-) = 16,37$ bit.

Yukarıda, "söyl" bloğunu içeren karakter bloklarına sahip 2 ve 4 numaralı seçenekler arasında en verimli işaretleme 14,268 bitle 4. seçenektir. Artık "söyle" bloğu sonraki aşamada kullanılacaktır.

Beşinci aşama: Artık basamak sayısının 1'e indirilmesi için 4. seçenekteki işaretlemenin bilgi değerinin 1 basamaktan oluşan tek işaretleme seçeneğinin bilgi değeriyle karşılaştırılması gerekmektedir.

$$1. \text{ seçenek} \rightarrow \dot{I}(\text{söyle-}) = 15,451 \text{ bit.}$$

Görüldüğü gibi, "Beşinci aşama"nın tek seçeneğinin bilgi değeri (15,451 bit) "Dördüncü aşama"nın en verimli seçeneğinin (4. seçenek) bilgi değerinden (14,268 bit) büyüktür. Yani tek basamaklı bir işaretleme verimlilik sağlamıyor. Öyleyse "söyle-" sözcüğü, en verimli "söyle" ve "-" şeklinde iki basamak olarak işaretlenebilir.

En verimli işaretlemeye ulaşmak üzere takip edilen aşamaların sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

$$\begin{aligned} 6 \text{ basamaklık işaretleme} &\rightarrow 28,088 \text{ bit,} \\ \text{Birinci aşama (2. seçenek)} &\rightarrow \dot{I}(s) + \dot{I}(\text{öy}) + \dot{I}(l) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 26,005 \text{ bit,} \\ \text{İkinci aşama (8. seçenek)} &\rightarrow \dot{I}(s) + \dot{I}(\text{öyl}) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 21,886 \text{ bit,} \\ \text{Üçüncü aşama (8. seçenek)} &\rightarrow \dot{I}(\text{söyl}) + \dot{I}(e) + \dot{I}(-) = 17,826 \text{ bit,} \\ \text{Dördüncü aşama (4. seçenek)} &\rightarrow \dot{I}(\text{söyle}) + \dot{I}(-) = 14,268 \text{ bit.} \end{aligned}$$

Görüldüğü gibi basamak sayısı azaldıkça (buna bağlı olarak her basamakta birleşen karakter sayısı arttıkça) sözcüğü oluşturan karakterlerin toplam bilgi değeri azalmaktadır.

Artık, takip edilen aşamalarda, "söyle-" sözcüğünü oluşturan karakter bloklarının bilgi değerlerinin toplamıyla karakter bloklarının elemanter işaretlerinin bilgi değerlerinin toplamı ("Örnek 5"ten bulunup) karşılaştırılabilir.

Tablo 6.

1. işaretleme aşamaları	2. karakterlerin ve karakter bloklarının toplam bilgi değeri	3. karakter ve karakter bloklarının Elemanter işaretlerinin toplam bilgi değeri	4. "3. sütun"la "2. sütun" arasındaki fark
6 karakterlik işaretleme	28,088 bit	32 bit	3,912 bit
Birinci aşama (2. seçenek)	26,005 bit	29 bit	2,995 bit
İkinci aşama (8. seçenek)	21,886 bit	24 bit	2,114 bit
Üçüncü aşama (8. seçenek)	17,826 bit	19 bit	1,174 bit
Dördüncü aşama (4. seçenek)	14,268 bit	15 bit	0,732 bit

"Tablo 6"dan da anlaşılacağı üzere basamak sayısı azaldıkça (buna bağlı olarak ilgili basamaktaki karakter sayısı arttıkça) sözcüğü oluşturan "karakter ve karakter bloklarının elemanter işaretlerinin toplam bilgi değeri" (3. sütundaki değerler) ile sözcüğü oluşturan "karakterlerin ve karakter bloklarının toplam bilgi değeri" (2. sütundaki değerler) arasındaki fark azalmakta ve böylece işaretleme verimliliği artmaktadır.

Aslında yazı dizgesinde aşamalı olarak gözlenen bu süreç, konuşmada daha hızlı gerçekleşir. Zaten yazı dili de (gelişimine müdahale edilmediği sürece) konuşma dilindeki bu süreci geriden (daha yavaş) takip eder.

SONUÇ

“Örnek 5”teki “söyle-” sözcüğünün işaretlenme aşamalarına bakıldığında, ortaya çıkan bloklar yazı dilinin doğal gelişimi için olduğu gibi konuşma dilinin doğal gelişimi için de yol göstericidir.

başlangıçta	→	söyle-
Birinci aşama	→	s(öy)le-
İkinci aşama	→	s(öyl)e-
Üçüncü aşama	→	(söyl)e-
Dördüncü aşama	→	(söyle)-

Burada önemli bir ayrıntıya dikkati çekmekte fayda var. Kullanım sıklığına bağlı olarak konuşmada ortaya çıkan ses değişimleri (aslında sızıcılışma, akıcılışma, nazallaşma gibi ses zayıflamaları ve nihayet ses düşmeleri) ve ses uyumları, zamanla yazıda da kendini gösterir.

Yazılı iletilerde diğerlerine oranla daha sık karşılaşılan karakterler, kendilerinden önceki veya sonraki karakterlerle (ligature) birleşirler. Ancak bu birleşmede, bloğu oluşturan karakterlerden kullanım sıklığı yüksek karakter (bilgi değerinin az olması nedeniyle) kullanım sıklığı düşük karakterin (başka bir deyişle, bilgi değeri fazla olan karakterin) içinde kaybolur. Örneğin “söyle-” sözcüğünün işaretlenmesi sürecinde “Birinci aşama”da ortaya çıkan “öy” bloğundaki “y” karakteri, bilgi değeri kendisinden fazla olan “ö” karakterinin içinde kaybolacaktır.

$$“y” \text{ karakterinin bilgi değeri} = 5,073 \text{ bit} < “ö” \text{ karakterinin bilgi değeri} = 7,173 \text{ bit}$$

Böylece, iletilerde sıklıkla karşılaşılan karakterlerle gitgide daha az karşılaşılacaktır. Bunun sonucunda, dışarıdan bir müdahale olmadıkça, dillerin standart alfabelerindeki karakterlerinin kullanım sıklıkları ve buna bağlı olarak bilgi değerleri, ileti sayısındaki artışla birlikte, birbirine yaklaşma eğilimi gösterecektir. Yani, standart alfabedeki karakter sayısını “k” ile gösterilirse standart alfabenin ortalama bilgi değeri (entropisi) en üst sınır olan $\log k$ değerine doğru ilerleyecektir. Bunun sonucunda konuşma dilinde hissedilen ses uyumlarının yazıdaki görünümü günden güne kaybolacaktır. Aslında bu durum, her dizgenin, dıştan bir müdahale olmadığı sürece (başka bir deyişle kapalı bir dizge olduğu sürece), düzensizliğini arttırma eğiliminde olacağını söyleyen termodinamiğin ikinci yasasının sonucudur (Wiener, 1975, s. 50-74).

Yukarıdaki aşamalar takip edildiğinde “Birinci aşama”da ortaya çıkan bloğun, yazı dilinden önce, konuşma dilinde birleşme eğiliminde olduğu (“söyle-” → [sø·lɛ-] şeklinde bk. Ergenç, 2002, s. 415) görülebilir. Dilbilgisi kitaplarında tarif edilen tüm ses değişimleri ve ses uyumları da aslında dil göstergelerinin kullanım sıklığı sonucu ortaya çıkan bilgi değerleriyle, söz konusu göstergelerin “gösteren”lerinin (sesli veya yazılı) toplam bilgi değerleri arasındaki farkın azaltılması çabasından başka bir şey değildir.

Ayrıca bu aşamaların, günümüzde geniş bir coğrafyada konuşulan Türk ağız ve lehçelerinin, Standart Türkiye Türkçesi’ne yakınlığını belirlemede bir ölçüt olması da söz konusudur. Türkiye’de konuşulan Türkçe ağızlarda veya Türkiye Türkçesi’ne yakın Türk yazı dillerinde “söyle-” fiilinin söyleniş ve yazılışında öncelikle “Birinci aşama”da ortaya çıkan blokta (“öy” bloğunda) farklılıklar beklenmelidir. Örneğin “söyle-” fiilinin Doğu Trakya yerli ağızında “süle-” [sy·lɛ-] (Olçay, 1995, s. 92), Kırşehir ağızında “söle-” [sø·lɛ-] (Günşen, 2000, s. 506), Bolu-Akçakoca ağızında “sövle-” [søvlɛ-] (Derleme Sözlüğü, 1978, C. 10) şekillerinde söylenişleri vardır. Türkmencede bu fiil “sözle-” (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991,

s. 795), Hakaşçada ise “söle-” (Naskali, Butanayev, İsina, Şahin & Koç, 2007, s. 462) şeklindedir.

Hatta bu aşamalar sözcüklerin tarihî metinlerdeki görünüşleriyle de örtüşebilir. Yani “Birinci aşama”da ortaya çıkan bloğun, tarihî metinlerde farklı işaretlenme olasılığı, diğer bloklara nispetle daha fazladır. Ayrıca “Birinci aşama”da ortaya çıkan bloğu farklı işaretleyen metinler, diğer aşamalarda ortaya çıkan blokları farklı işaretleyen metinlere göre günümüze daha yakın tarihlidir (Veya daha yakın tarihlendirilmelidir.). Örneğin “söyle-” fiilinin “öy” parçası Orta Türkçe dönemi Kıpçak Türkçesi metinlerinde “sevle-” “söle-”, “sözle-” gibi farklı şekillerde işaretlenmişken (Toparlı, Vural & Karaatlı, 2007, s. 241) Divanülûgati’t-Türk’te “sözle-” (Atalay, 1985, C. 4, s. 536) şeklindedir.

Bir sonraki aşamayla (İkinci aşama) elde edilen “öyl” bloğunun farklı işaretlendiği örneklerin de daha uzaktaki Türk yazı dillerinde bulunması muhtemeldir. Örneğin “söyle-” fiili Altaycada “söstö-” (Naskali & Duranlı, 1999, s. 158), Kırgızcada “sözdö-” (Yudahin, 1998, s. 666) şeklindedir. Türkmencede ise “söyle-” fiiliyle köken ortaklığı olan “güzel ses çıkar-” anlamındaki “sayra-” fiili de (Türkmen Dilinin Düşündürüşü Sözlüğü, 2015, s. 250) dikkat çekicidir.

Kuşkusuz sonraki aşamalarda (üçüncü ve dördüncü aşamalarda) ortaya çıkan bloklardaki karakterlerin sesletimleri ve farklı yazı dizgelerindeki görünüşleri, Türkiye Türkçesi’ne gerek coğrafi gerekse tarihî açıdan daha uzak Türk konuşma ve yazı dillerinde, çok daha kapsamlı veriler ve ayrıntılı çözümlenmelerle aranmalıdır.

SUMMARY

Writing systems designed throughout history and the alphabets developed accordingly are in fact an effort to decompose elements of increasingly complex messages. It is necessary to look at the development of writing in the quantity and quality of the texts, from pictures topic to grams and ultimately to phonemes and graphs in phonetic scripts. A similar process can be observed in arithmetic. Commercial relations with production and ownership and consequently, the necessity to show the intellectual relations deepening day by day in texts and arithmetic pushed people to different ways of “marking signs”.

The signs in the writing as a cultural system are initially in a fictional relationship with reality. However, as soon as they are used, these signs are out of control and follow their own development process. In the process, the initial artificial link of the signs in the writing system with reality is gradually weakened. For this reason, the meaning of the signs can be determined any more in a over their value, not their relationship to reality.

Depending on purpose, it has been used the “sign” to meet words in linguistics and numbers in arithmetic. With a similar approach, texts and arithmetic operations are messages, as long as they are targeted products. In this case, letters and numbers are defined as the characters displaying signs in the text.

Humankind wants to limit the number of characters in the alphabet as much as possible to ease his memory. However, it tries to save time and energy by preventing the growing number of characters in the messages due to the increasing number of signs. This approach is the key to the natural development of writing as well as all cultural systems.

For this reason, the frequency of use of characters and character permutations (2s, 3s, 4s, 5s, 6s, 7s and 8s permutations) in the standard Turkish alphabet (with “w”, “x”, “q” and the space character (-)) in the compilation created by passages selected from 100 texts published in the last 10 years have been determined. Then, the information value of each character and character block used in the messages have been calculated over these frequency values. With the data

obtained from the information values, it has been tried to explain the stages of the character and character blocks.

Because characters that are more frequently seen in written messages than others, combine with the characters before or after them. However, in this combination, the character with high usage frequency and the character with low usage frequency will be lost in it. Thus, common characters will be less common over time. As a result, the frequency of use of the characters in the messages will approach each other. Because, according to the second law of thermodynamics, the entropy of the system (uncertainty of the system) will increase unless there is an external intervention. As the entropy of the writing system increases, the sound harmonies in the spoken language will be less common in writing.

KAYNAKÇA

- Abramson, N. (1963). *Information theory and coding*. New York: Mc Graww-Hill Kitap Şirketi Yay.
- Atalay, B. (1985). *Dîvânü lûgat-it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ergenç, İ. (2002). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Gemalmaz, E. (1982). *Standart Türkiye Türkçesi'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç hâlinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri*. Erişim adresi: <http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/STT2.pdf>
- Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Hartley, R. V. L. (1928). *Transmission of information*. The Bell System Tecnicl Journal, 7, 535-563.
- Ifrah, G. (1998). *Rakamların evrensel tarihi*, (K. Dinçer, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yay.
- Ercilasun, A. B. (Ed.) (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Naskali, E. G., Butanayev, V., İsina, A., Şahin, E., Şahin, L. & Koç, A. (2007). *Hakasça – Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Naskali, E. G. & Duranlı M. (1999). *Altayca – Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Olçay, S. (1995). *Doğu Trakya yerli ağızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Saussure, F. (2013). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual Yay.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Tecnicl Journal*, 27, 1-55.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Türk Dil Kurumu (1978). *Derleme sözlüğü*. Ankara.
- Türkmenistan İlimler Akademisi (2015). *Türkmen dilinin düşündürüşlü sözlüğü*. Aşkabat.
- Wiener, N. (1975). *Emek siberetik ve toplum* (İ. Keskin, Çev.). İstanbul: Özgün Yay.
- Yılmaz, Ç. (2018). *Türkçede anlam birimlerinin bilgi kuramı temelinde işaretlenmesi*. Ankara: Gazi Kitabevi Yay.
- Yudahin, K. K. (1998), *Kırgız sözlüğü* (A. Taymas, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

**ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR FIKIH METNİ:
LEVH-İ MÜBÂREK***
**A FİQH TEXT WRITTEN IN OLD OGHUZ TURKISH:
LEVH-İ MÜBÂREK**

Havva YALDIZ**
Mustafa TOKER***

Öz

Türkler İslamiyet'e girdikten sonra kabul ettikleri yeni dinin esaslarını öğrenmek ve öğretmek için birçok eser kaleme almışlardır. Bu makalede tanıtılmaya çalışılan eser de böyle bir çabanın ürünüdür. Halkı bilinçlendirmek için yazılan, sade dilli dinî eserlerden olan *Levh-i Mübârek*, fıkıh ilminin başlıca mevzuları olan namaz, oruç, zekât, hac vb. konulardan oluşmaktadır. Mensur olarak kaleme alınan yazma 62 varaktan ibarettir. *Levh-i Mübârek*'in kim tarafından yazıldığı, nerede ve ne zaman kaleme alındığı gibi hususlar bilinmemektedir. Eserin dilinden, söz varlığından anlaşıldığı kadarıyla telif tarihi 15. yüzyıl ve sonrasına, istinsah tarihi ise 18. yüzyıl ve sonrasına ait olmalıdır. Bu çalışmayla, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 15 Hk 1032 numaralı yazma tanıtılarak hem Türk diline hem de Türk edebiyatı tarihine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Levh-i Mübârek, Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi, Fıkıh

Abstract

After embracing Islam, Turks wrote many works to learn and teach the principles of their new religion. The text that is tried to be introduced in this article is the conclusion of such an endeavour. *Levh-i Mübarek* is a religious work that was written in plain words and aims to raise the awareness of the people. It consists of some subjects such as prayer, fasting, alms, pilgrimage which are the main subjects of fiqh science. The manuscript has 62 leaves. Some issues like who wrote the *Levh-i Mubarak*, where and when it was written are not known. As it is understood from the language and vocabulary of the work, the date of its writing should belong to the 15th century and later, and the date of its editing should belong to the 18th century and later. With this study, it is aimed to contribute to both Turkish language and the history of Turkish literature by introducing the manuscript numbered 15 Hk 1032 in Konya Regional Manuscripts Library.

Keywords

Levh-i Mubarek, Old Oghuz Turkish, Transition Period to Ottoman Turkish, Fiqh

* Bu makale "Levh-i Mübarek (İnceleme- Çeviri Yazılı Metin-Dizin- Tıpkı Basım)", [Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (devam ediyor)] adlı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, havva.yaldiz@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6687-4067>

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mtoker@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4311-7044>

Gönderim Tarihi: 31.01.2020
Kabul Tarihi: 20.03.2020

I. GİRİŞ

Oğuzlar, kendilerine mahsus lehçeleri olmasına rağmen edebî dil olarak yüzlerce yıl Orta Asya'daki ortak yazı dilini kullandılar. Ancak, geniş topluluklar hâlinde batıya göç edip bu toprakları Türkleştirmeye başladıklarında Orta Asya'dan çok uzaktaki bu topraklarda VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar yalnızca bir konuşma dili olarak süregelen kendi lehçeleri ile de yazmaya başladılar. Anadolu'da bir müddet Arapça ve Farsça ile de yazı dili olma yolunda mücadele eden Oğuzca, edebî dil olarak XIII. yüzyıldan günümüze kadar kesintisiz olarak ürünler verdi (Gülsevin & Boz, 2004, s. 54).

Genellikle Oğuz Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi dönemi için "13. yüzyılda başlar ve 16. yüzyıl başlarına dek sürer, 16. yüzyılda ise yerini Osmanlı Türkçesine bırakır." açıklaması yapılır. Bu açıklama, dil incelemelerini kolaylaştırmak için yapılmış olsa da araştırmacıların çoğu, dil dönemlerini keskin bir şekilde birbirinden ayırt etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi; 18. yüzyıla kadar hem konuşma dilinde hem de halkı bilinçlendirmek için yazılan, sade dilli dinî eserlerde yoğun bir şekilde varlık gösterir. Çünkü Osmanlı döneminde konuşulan Türkçe, Selçuklu ve Beylikler döneminde yazılı hâle gelip geliştirilen Eski Anadolu Türkçesidir.

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra yeni girdikleri dinin gereklerini öğrenmek için birçok eser kaleme almışlardır. Batı Türkçesiyle İslamiyet'in hükümlerini bildiren fıkıh ilmine dair çok sayıda eser de yazılmıştır. Sözlükte "söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin kavrayış, iyi ve tam anlamak, bir şeyi derinlemesine bilmek" anlamlarına gelen fıkıh kelimesi, hicrî ikinci yüzyıla kadar asıl kaynaktan elde edilen bilgilerin tamamını ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak İslam toplumunda dinî bilgi gelişip çeşitli konulara ait ilim dalları doğunca; dinin hukuk, ibadet, ahlak yani ahkam bölümüne fıkıh denilmeye başlanmıştır (Ece, 2000, s. 187-188).

"Kişinin ilim öğrenerek onunla amel etmesi, sonra da onu öğretmesi sadakanın bir kısmıdır" (İbni Abdî'l-Berr, 2015, s. 159) hadis-i şerifini kendilerine düstur edinen mezhep imamları, Kur'an-ı Kerim'in manasını Hazreti Peygamberden öğrenen sahabe ve tabiinden öğrendikleri rivayetleri kitaplarına yazmışlar, onların adımlarını izleyen diğer ehli-sünnet âlimleri ise bu kitaplardan, tefsirlerden, hadislerden anladıklarını insanlara açıklamak ve öğretmek için binlerce fıkıh ve ilmihâl kitabı kaleme almışlardır.

Günümüze ulaşan, manzum ve mensur çok sayıda Türkçe fıkıh eseri vardır. Fakat gerek konunun kapsamlı olması ve gerekse çalışmanın amacının eser tanıtımı olması sebebiyle fıkıh ilmine dair yazılmış tüm eserlere bu çalışmada yer verilmeyecektir. Bunun yerine, dönemlerine riayet edilerek belli başlı eserlere yer verilecek ve eserlere ulaşmayı kolaylaştırmak için de eserlerle ilgili yapılmış olan çalışmalara atıf yapılacaktır.

Karahanlılar döneminde, çok sayıda İslam hukukçusunun yetiştiği ve bu fakihlerin fıkıh ilmi ile ilgili çok sayıda eser kaleme aldıkları bilinmektedir¹. Takip eden dönemler içerisinde Memlük Kıpçakları döneminde; İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin (Toparlı, 1992), Kitâb Fî'l-Fıkh (Toparlı, 1993), Kitâb Fî'l-Fıkh Bî'l-Lisâni't-Türkî (Ağır, 1989), Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerhandî (Özkan, 2018), Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-İbâdât (Talân, 1987); Çağatay Türkçesi döneminde; Mübeyyen Der-Fıkh (Seyhan, 2004), Tergîbü's-Salât (Erbay, 2003); Eski Anadolu Türkçesi döneminde; Kudûrî Tercümesi, Kitâb-ı Gunya (Akkuş, 1995), Vikâye

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Aıntmamat Kariev, "Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri" *Mîzânü'l-Hak İslamî İlimler Dergisi*, 2018, s. 125-138.

Tercümesi (Altunkaynak, 1992), Mukaddime-i Kutbuddîn (Öksüz, 1976), Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi (Bilgin, 1996); Büyük Selçuklu Devleti zamanında, Mesâil-i Melikşâhî fi'l-Kavâidi'ş-Şer'iyye gibi fıkıh eserleri kaleme alınırken Osmanlı Devleti zamanında da fıkıh ilmine dair sayısız eser kaleme alınmıştır².

Bunların yanı sıra; dilinde Karahanlı, Oğuz, Kıpçak lehçelerinden izler barındıran Eski Türkmen Türkçesiyle kaleme alınmış Satır Altı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı (Karasoy, 2017) ile karışık dilli eserler arasında anılan Şerhü'l-Menâr (Tulum, 1968) ve Ferâiz Kitabı (Tekin, 1973-1974) da fıkıh ilmine dair kıymetli kitaplardandır.

Bu çalışmada da mensur bir fıkıh metni olan Levhi Mübârek adlı eser çeşitli yönleriyle incelenerek ilim âleminin dikkatine sunulmaktadır:

II. YÖNTEM

Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Fıkıh Metni: Levh-i Mübârek isimli çalışma bölümler hâlinde hazırlanmıştır. Bu bölümlerin içerikleri şu şekilde özetlenebilir:

Levh-i Mübârek adlı bölümde *Eserin Tavsifi* ve *Eserin Muhtevası* başlıkları altında eserin tanıtımı yapılmıştır.

Yazmanın Dili adlı bölümde eserde dikkat çeken dil ve imla özelliklerine yer verilmiştir. Bu özellikler belirlenirken öncelikle 62 varaktan müteşekkil olan Levh-i Mübârek adlı eser, yazmada yer yer tesadüf edilen harekeli kelimeler ve metnin imlası göz önünde bulundurulurken çeviri yazılı şekilde yeni yazıya aktarılmıştır. Ardından metin fonetik ve morfolojik açıdan incelenmiştir. Bu inceleme sonunda Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özelliklerini yansıtan ve devrin fonetik gelişme sürecine tanıklık ettiği farz edilen bazı örnekler, bu alana katkı sağlamış Türkologların görüşleri eşliğinde maddeler hâlinde verilmiştir. Eserin imlasıyla ilgili verilen örneklerde yazmanın orijinalinden görüntüler eklenmiş ve doğru bir imla değerlendirilmesi yapılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç bölümünde ise Arap alfabesinin Türkçenin ses özelliklerini yansıtmadaki yetersizliği, dönemin kalıplaşmış imlası ve metnin harekesiz oluşu göz önünde bulundurulurken elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

III. BULGULAR

Levh-i Mübârek'te eklerin büyük bir çoğunluğu Eski Anadolu Türkçesindeki gibi kullanılırken bir bölümü ise dudak uyumu sürecine girmiştir. Metinde Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü kullanılan bazı ekler düz ünlülü şekilleriyle de görülürken düz ünlülü olarak kullanılan bazı eklerin yuvarlak ünlülü şekillerine de tesadüf edilmiştir. Mesela Eski Türkçeden beri üçüncü şahıslarda daima düz ünlülü olarak kullanılan görülen geçmiş zaman eki *-dl* metinde hem yuvarlak hem düz ünlülü şekilleriyle tespit edilirken Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılan *isimden isim yapma eki +lu* hem yuvarlak hem de düz ünlülü şekilleriyle tespit edilmiştir. Ancak eklerde görülen bu düzleşme ve yuvarlaklaşma hadiseleri her zaman dudak uyumunu gerçekleştirmemiş, aksine yeni uyumsuzluklara da sebebiyet vermiştir. Dudak uyumundaki geçiş döneminin izleri olarak yorumlanan *Tersine Uyumsuzluk* hadiselerine Levh-i Mübârek'te de tesadüf edilmiştir.

Metinde dikkati çeken bir diğer husus da ikili şekillerdir. Kelime tabanlarında, ünlülerde, ünsüzlerde ve eklerde rastlanılan bu ikili şekiller, bir imla özelliği olarak değerlendirilebilmekle birlikte müellif ya da müstensih'in ağız özelliği olarak da değerlendirilebilmektedir.

² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, s. 215-248.

IV. LEVH-İ MÜBÂREK

A. Eserin Tavsifi:

Eserin müellifi, müstensihisi, telif tarihi ve istinsah tarihi belli değildir. Yazmanın hiçbir bölümünde bu bilgilere tesadüf edilmez. Eserin ismi ise yazmanın 1b yaprağında besmele-i şerifin hemen öncesinde yer alır. Metnin muhtevasını yansıtmak için tercih edildiği düşünülen bu isim günümüz Türkçesine “Mübarek Levha” ya da “Mübarek Kitap” şeklinde aktarılabilir.

Müellifin “Dilerem ki bu kitâbı okuya[nı] ve dinleyeni ve yazanı, kudret ve ‘azametüñi añlayanı ve bu kitâbı cem^c iden günâh deñizine ğarķ olmış fakîrûñ etdiği günâhları ‘afv idiüp rahmetüñden ayırmayasın, soñ nefesde îmânla gönderesin, Habîbüñ hürmetine bağışlayasın cümle îmân ehli ile bile.” (47a/6-10) cümlesinde geçen “cem^c iden” ifadesinden eserin derleme hüviyetinde bir eser olduğu anlaşılabilir. Nitekim Levh-i Mübârek’in *faşlu fî-ahvâli kıyâmet ‘alâmetlerin beyân ider, faşlu fî-beyânı eşrâtü’s-sâ’a, faşlu’n-nebiyyîni mev’ıza* bölümleri, 15. yüzyılın ikinci yarısında Ahmed Bican tarafından kaleme alınan Dürr-i Mekkûn’un (Demirtaş, 2009) *On Yedinci* ve *On Sekizinci* babında yer alan bazı bölümleriyle büyük benzerlikler gösterir.

Eserin tespit edilebilen tek nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’nde “Kitab-ı Levh-i Mübârek, Arşiv No: 15 Hk 1032 kaydıyla bulunmaktadır. Kütüphane kayıtlarında metin hakkında başka bir bilgiye ulaşılamazken Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı resmî sitesinde 15 Hk 1032 numarada kayıtlı yazmanın isminin Şükürnâme, müellifinin Mahmud b. Fahreddin, müstensihinin Ahmed b. Burhan, istinsah tarihinin ise H. 1135 (M. 1722) olduğu bilgisi yer almaktadır. Sitede yer alan bu bilgiler, kısmen doğru kabul edilebilir. Çünkü Şükürnâme bu cilt içerisinde bulunan eserlerden sadece birisidir. Birden fazla eseri ihtiva eden 77 yapraklık 15 Hk 1032 numarada kayıtlı bu mecmuanın 1b-62a varakları arasında Levh-i Mübârek, 62a-66a varakları arasında Fatıha suresinin tefsiri Tefsir-i Fatıha, 66a-77a varakları arasında ise Şeyh Mahmud b. Fahreddin’e ait Şükürnâme (Ağzitemiz, 2019) isimli eser yer almaktadır.

Burdur İl Halk Kütüphanesi’nde muhafaza edilen mecmua, kütüphaneyi sel basması sonucu zarar görmüş ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’ne getirilmiştir. Yazmada nem lekelerine sıklıkla rastlanılsa da bu lekeler, metnin okunurluğuna çok fazla etki etmemiştir.

Toplamda 62 varaktan oluşan Levh-i Mübârek’in tüm yaprakları 17 satırdır. Yazmanın sayfa genişliği 21,5x14,5, yazı alanı genişliği ise 15,5x8,5 cm’dir. Eserde su yollu ve 3 ay fli granlı kâğıt türü kullanılmıştır. Metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Ancak ayetlerin ve hadislerin üst kısımlarına, bazı kelimelerin de alt kısımlarına kırmızı mürekkeple çizgiler çizilmiştir.

Eser, istinsah edildikten sonra, müstensihisi veya başka birisi tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Zira yazmanın bazı yerlerinde düzeltmeler göze çarpmaktadır. Mesela 2b/16’da “deñiz” kelimesinin hemen üzerine kırmızı mürekkeple “leri” heceleri eklenmiştir. 15b/2’nin derkenarında “farzı terk şahh” ibaresi yer almaktadır. 19b/14’ün derkenarına yazılan “Resül hazretinüñ karşıısına şahh” ibaresi, kesik kesik çizilen kısa çizgilerle satırda olması gereken yere yerleştirilmiştir. 22b/12’nin derkenarında “ve ğıybetden şahh” düzeltmesi göze çarpmaktadır. 37b/8’in derkenarına yazılan “dünyâ ve âhîret ğuşşalarından şahh” ibaresi de çizilen kesik çizgilerle satırdaki yerine yerleştirilmiştir.

Eserde müellif ya da müstensihiten kaynaklandığı düşünülen eksik yazımlar da vardır. Metinde eksik olduğu düşünülen kısımlar, köşeli yay ayraç (parantez) içerisinde verilmiştir:

Ġâfil olup namâzı endîşe ile kılmağuş [°aybın] yüzüñüze vurmasunlar. (5b/3-4), Ĥaķ

sübhānehū ve te‘ālā insān[da] üç yüz altmış ba‘zı rivāyetde üç yüz kırk mafşal [ba‘zı rivāyetde] üç yüz kırk dört [mafşal] yaratmışdır. (7b/15-17), “Receb ayınıñ [ilk] cum‘a gicesinden gâfil olmañ kim ol giçe[yi] melâ‘ik Reğā‘ib diyü tesmiye iderler. (12a/11-13), Āh [idüp] ağlayup eyde. (17b/17), Hağ te‘ālā beni peygamber vir[ibi]di (41a/16).

B. Eserin Muhtevası:

Levh-i Mübârek, fıkıh konularını içeren bir eserdir. Fıkıh ilmi, ibâdât (namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, dinin emir ve yasaklarını yaymak), münâkehât (evlenme boşanma, nafaka vb.), muâmelât (alışveriş, kira, şirketler, faiz, miras vb.) ve ukûbât (had cezaları) bölümlerinden oluşur. Levh-i Mübârek’te fıkıh ilminin yalnız ibâdât bahsi ele alınmaktadır. Mensur olarak kaleme alınan eser, fıkıh ilminin kaynaklarına Kur’ân-ı Kerim’e, hadislere, icma ve kıyasa dayanır. Müellif, kimi zaman lafzen çoğu zaman da mealen bu kaynaklardan aldığı kıymetli bilgileri aktarır.

Eserin başında *Hāzā kitābu levh-i mübârek* ibaresi yer almaktadır. Müellif bu ibarenin ardından eserine besmeleyle başlar. Eserin ilk bölüm başlığı, *bu bâb Hağ sübhānehū ve te‘ālāyı zikir idenlere virilen sevâb ve fazîleti beyân ider’dir* (1b/1-2). Müellif, söze Hazreti Peygamberin Miraç Gecesi’nde gördüğü zakir kullar için hazırlanmış olan cennetteki köşkleri tasvir ettiği bir hadis-i şerifle başlar. Bu hadis-i şerifin ardından Allahuteala katında makbul olan zikir ve tesbihler (2a/5-14), Hazreti Peygambere salavat getirmenin sevap ve fazileti hakkındaki rivayetler (2a/15-2b/10), kelime-i tevhidin sevap ve fazileti (2b/11-3b/1) ve istiğfar duaları (3b/2-8) birbiri ardınca eserdeki yerini alır. Müellif, yine bu bölümde bir ana ya da alt bölüm başlığı açmadan cemaatle namaz kılmanın sevap ve fazileti (4a/6-5a/16) ile cemaati terk etmenin mahrumiyeti (5a/16-5b/1), namaz kılmanın sevap ve fazileti ile namazı terk etmenin mahrumiyeti (5b/1-6b/14), Cuma gecesi ve gününün bereketi ve bu günde yapılması güzel olan ameller hakkında da bilgiler verir (7a/1-7b/11).

7b/12’de karşılaşılan ikinci bölüm başlığı *üçüncü meclis nâfile ve namâzlarını ve sevâbını beyân ider’dir*. Metinde ikinci bölüm başlığı zikredilmeden üçüncü bölüme geçilmesi eserde bir eksiklik olabileceği şüphesini uyandırdıysa da yazma incelediğinde eserde herhangi bir kopma ya da tahrip olma izine rastlanılmaması bu ihtimali ortadan kaldırdı. Muhtemelen müellif ya da müstensih başlıklandırma yaparken bir dikkat eksikliği yaşamış olmalıdır. Nitekim eserin ilerleyen bölümlerinde de bazı başlıklarda tutarsızlıklarla karşılaşmaktadır. Müellif, bu bölümde 7b/12-15 satırları arasında işrak, 7b/16-8a/7 yaprakları arasında kuşluk, 8a/7-16 satırları arasında evvabin ve 8a/17-8b/1-8 yaprakları arasında dün (gece) namazları ile ilgili olan hadis-i şeriflerin yanı sıra bir de 8b/9-10a/7 yaprakları arasında gece namazının sevap ve fazileti hakkında kıssalar aktarır.

12a/4’te müellif söze *Dördüncü meclis Receb³ ayınıñ fazîletin beyân ider* ibaresiyle başlar. Bu bölümde Recep ayının fazileti ve bu ayda yapılması makbul olan ibadetlere yer verilirken derkenara yazılan *Matlab: Fazâ‘il-i Şa‘bân* ibaresiyle dikkat çekilen 17a/6’dan itibaren ise Şaban ayının fazileti ve bu ayda yapılması makbul olan ibadetlerle ilgili rivayetler sıralanır.

Metinde karşılaşılan beşinci bölüm başlığı *Faşl beşinci meclis Ramazân ayınıñ fazîletin beyân ider’dir* (21a/4-5). Müellif, bu bölümde Ramazan ayının fazileti, kutsiyeti ve oruç ibadeti hakkında ayet ve hadisler yanı sıra iki de kıssa zikreder. Bunlardan biri *mecusî ve oğluyla* (23a/7-23b/3) diğeri ise *bağcıvan ve padişah* (23b/7-24a/1) ile ilgilidir. *Bu bağıs derk bağısidür* ibaresiyle ayrıca bir alt başlık açılan bölümde müellif, oruç tutan kulların elde ettiği mükafatlarla ilgili rivayetlerin yanı sıra ulemaya hürmet etmenin, âlimleri ağırlamanın önemi hakkında da

³ metin: Ramazân

rivayetlere yer verir. 21a ile 30a varakları arasında yer alan beşinci bölümde Kadir Gecesi'yle ilgili de rivayetler vardır.

Altıncı bölüme 30a/1'de yer alan *Altıncı meclis zekât ve şadaka ve kurbân fazâ'ilin beyân ider* ibaresiyle başlanır ve peş peşe aktarılan rivayetlerle cömertliğin fazileti, gizli verilen sadakanın önemi vurgulanır. Ayrıca bu bölümde aktarılan her ayet ve hadisle ilgili birer de kıssa yer alır: Sadaka vermenin ömrü uzattığına dair hadisler aktarılırken Hazreti İsa ile ilgili bir kıssa (30b/4-31a/2), cömertliğin faziletini anlatılırken Hazreti Ali'nin ve Hazreti Fatıma'nın cömertliklerine dair iki ayrı kıssa (31a/8-15 ve 35b/16-37a/16), misafir ağırlamanın faziletini anlatılırken Hazreti İbrahim'in misafirperverliğiyle ilgili bir rivayet (34b/8-12) ve borçlunun borç yükünü hafifletmenin faziletini anlatırken de Hazreti Ömer b. Abdülaziz ile ilgili bir kıssa (37b/2-15) aktarılır.

38a/5'te *Hâzâ beyânu şadakati'l-fıtr* ibaresiyle yeni bir bölüm başlar. Bu bölümde fıtr sadakasının vacipliğine dair rivayetlerin yanı sıra konuyla ilgili bir de kıssaya yer verilir. Şevval ayı orucunun faziletine dair aktarılan bir rivayetle de bölüm noktalanır (39b/8).

39b/8'de *Faşlu fî-beyâni'l-ḥacc* ibaresiyle başlayan bölümde müellif söze Âl-i İmran suresi 97. ayetini lafzen vermekle başlar. Ardından da hac farızasını yerine getirmek kastıyla yola çıkan bir kulun kazanacağı sevapları ve hac yolunda hayatını kaybeden bir kulun ahvalini zikreden bir hadis-i şerife yer verir. Yine bu bölümde kabul olunmuş bir haccın emarelerinin neler olduğu ile ilgili de bir hadis-i şerif yer alır (41a/9).

41a/9-10'da karşılaşılan bölüm başlığı *Faşlu fî-ahvâli kıyâmet 'alâmetlerin beyân ider'* dir. Bu bölümde Hazreti Peygamberin kıyamet kopmadan önce meydana gelecek olan olayları bildirdiği üç ayrı hadis-i şerifine yer verilir. Bu hadis-i şeriflerde, özetle kıyametin büyük alametleri olarak zikredilen büyük alametlerden; Benî Asfer kavminden, Mehdî'nin gelişinden, Deccal'in ortaya çıkışından, Hazreti İsa'nın yeryüzüne imesinden, Yecüc ve Mecüc kavminden, yeryüzünü kaplayacak dumandan ve Dabbetül Arz'dan bahsedilir.

43a/1'de *Faşlu fî-beyâni eşrâti's-sâ'a* ibaresiyle başlayan bölümde müellif, *faşlu fî-ahvâli kıyâmet 'alâmetlerin beyân ider* başlıklı bölümde zikrettiği konuları ilave hadislerle pekiştirir. Bahsedilen bazı hadiseler bir önceki fasılda zikredilmiş olsa da bu fasılda konu daha da ayrıntılı işlenir. Kıyametin yaklaşmasına yakın Kur'an-ı Kerim'in gökyüzüne çekilip hafızalardan dahi silinmesi, güneşin batıdan doğması, tevbe kapısının kapanması, yeryüzünü kaplayan kıtlık ve savaşlar, surun üflenmesi ve Azrail aleyhisselamın kendi canını alması gibi olağanüstü hadiselerin yanı sıra insanların mahşerde dirilmesi, cehennemın sırat köprüsü üzerine kurulması, mahşer gününün çaresizliği, insanların ağızlarının mühürlenip işlediği suçlara organlarının şahitlik etmesi ve o günün dehşetinden bacak bacağa dolanması gibi kimi hadiseler de ayetler ve hadisler aracılığı ile aktarılır ve 45b/14-16'da yer alan "Ḥalk niçe ḥaşr olur bilmek dilerseñ ḥaşr kitâblarına muṭâla'a eyle. Kimüñ ne ṭâkâti vardır ki ol 'azîm günü tafşîl ile beyân eyleye." cümlesiyle bölüm sonuna gelinir ve müellif bu bölümü uzun ve etkileyici bir münacatla noktalar (47b/17).

47b/17'den itibaren *Faşlu'n-nebiyyîni mev'ıza* bölümü başlar. Metnin bu bölümünde dünyanın güzelliklerinin aldatıcı ve geçici olduğu, bu güzelliklere kapılıp gaflete düşmemek gerektiği, mal biriktirmenin kötülüğü, cimrilik etmenin zararları hakkındaki nasihatlerin yanı sıra Hazreti Ali (48b/3-49a/2) ve İmam-ı Azam Ebu Hanife ile ilgili (50a/7-50b/3) birer de kıssa yer alır.

50b/16'da *Nâfile namâzını beyân ider* ibaresiyle başlayan bölüme müellif "yüz biñ ḥamd şükr ol pâdişâhlar pâdişâhına ki yiryüzini enbiyâlar ile imân rûzî kıldı ve yüz biñ şalât, selâm ol seyyidü'l-

mürselîn[e] olsun kim bu za'îf ümmetine 'ibâdet kıılmağa yol gösterdi." (51a/1-3) cümlesiyle başlar ve haftanın her bir gününde kılınması faziletli olan namazları ve bu namazların kılınmış şekillerini Hazreti Peygamberden rivayetler aktararak tarif eder. Ayrıca bu bölümde 55b/2-56a/10 yaprakları arasında *Faşlu fî beyāni'd-ḍuhā* başlığıyla kuşluk namazı 57a/6-57b/11 yaprakları arasında da *Faşl-ı hâcet namāzı* başlığıyla hacet namazı anlatılır.

57b/11'de *Beyān-ı āşūrā* ibaresiyle yeni bir bölüme geçilir. Bu bölüm eserin son bölümüdür ve bu bölümdeki rivayetler genellikle *Ḥadīs-i āḥir* ibaresinin ardından verilir. Mesela 58a/13'te karşılaşılan *Ḥadīs-i āḥir* ibaresinden sonra aşure gününün faziletli olmasına sebep olan hadiseler (Hazreti Adem'in yaratılması, tevbesi ve affedilmesi; arş, kürsî, sema, yeryüzü, cennet, cehennem, güneş ve ayın yaratılması; Hazreti İbrahim'in aşure günü doğması ve aynı günde Nemrut'un ateşinden kurtulması, Hazreti Nuh'un gemisinin tufandan kurtulması, Firavun'un Kızıldeniz'de boğulması, Hazreti Eyyüp'ün şifa bulması, Hazreti İsa'nın semaya yükselmesi, Hazreti Süleyman'a mülkün verilmesi vb.) anlatılır. 58b/8 'de yer alan *Ḥadīs-i āḥir* ibaresinden sonra aşure gününde yapılması güzel olan iş ve eylemlerden (alışveriş yapmak, sürme çekmek, aşure pişirmek vb.) bahsedilir. 59a/8'de yer alan *Ḥadīs-i āḥir* ibaresinden sonra ise aşure gününü değerlendirmek için yapılabilecek ibadetler (namazlar, dualar ve tesbihler) aktarılır. 59b/11'de herhangi bir başlık olmaksızın konu değişir ve 61b/10'a kadar İbrahim b. Edhem hazretlerinden bazı rivayetler aktarılır. Bu rivayetler arasında Hazreti Peygamberi rüyada görmeye vesile olması için kılınacak bir namaz da vardır ve müellifin 62a/2-7'de yer alan "*İlāhî, cemî' ümmet-i Muḥammedüñ erlerine ve 'avratlarına sen tevfiḳ vir. Saña kullıḳ itmekden ve rızāñı yirine getürmekden ḡāfil olmayalar. Elleri dutarken ve gözleri görürken sen ḥayrlar rüzî kııl. Āḥiretlerin ma'mūr eyle. Āmîn, yā Rabbe'l- 'ālemîn."* cümleleriyle eser noktalanır.

Yukarıda verilen özetten sonra, müellifin üslubunu ve eserini kaleme alış biçimini daha iyi yansıtabilmek için eserin bazı bölümlerinin, ilave açıklamalarla aynen aktarılması faydalı görülmüştür.

Müellif, genellikle bölümlere bir ayet ya da bir hadisle başlar ve ardından da ilgili olan ayetleri, hadisleri, âlimlerin görüşlerini ve ibretli kıssaları ahenk içerisinde sıralar:

"Altıncı meclis zekât ve şadağa ve ḳurbân faẓā'ilin⁴ beyân ider: Allāhu te'ālā Kelām-ı Ḳadîminde buyurur kim: "Akîmu's-şalāte ve âtü'z-zekāte⁵" ya 'nî namāz[ı] tamām kıluñ ve daḥı maluñuzuñ zekâtın virüñ. Tā ki sizüñ için ecr-i 'azîm vardır. (30a/1-4)

Ayetlere yalnızca Arapça asıllarıyla yer verirken hadislerde aynı yolu izlemez. Metinde Arapça asılla yer alan sadece birkaç hadise rastlanır. Bu hadislerin bazılarında da kelime kelime tercüme etme yoluna gider:

Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem eyitdi: "Men meşā" bir kimse yürüse bir 'ulemā ardınca "ḥūṭveteyni" iki adım "ev celese" yāḥūd otursa "inde" ol 'ālimüñ yanında "sā'ateyni" iki sā'at "ev semi'a" yāḥūd diñlese "minhü" o 'ālimden "kelimeteyni" iki kelām "ev ekele" yāḥūd yise "ma'ahū" ol 'ālim ile bile "luḳmateyni" iki loḳma "vecebet [lehū]" ol kişiye vācib olur, "cenneteyni" iki cennet "mişlü'd-dünyā merrateyni" iki kerre. (27a/12-17)

Müellif; sözü fazla uzatmaktan, tekrara düşmekten, okuyucuyu sıkmaktan özellikle kaçınır:

"Her kişiuñ 'ilmine göredür ḥaşr neşr. Biz iḥtişār itdük, ol ki 'ākıldür iḥtişāri daḥı añlar ḥaşr günü ne gün idügin. Ol ki cāhildür, aynına almaz ve kılaḡına ḳoymaz, ḳalb mührlenmişdür, te'sîr etmez." (46b/6-9), "Münker Nekîr iki melekdür. Yüzleri ḳaradır. Gözleri çakırdur. Ādem oḡlanını mezāra ḳodukları vaḳt gelürler. Su'āl iderler, nice gelüp su'āl etdügin Meşābih kitābında beyân ider. Bu

⁴ metin: Zekât ve şadağa altıncı meclis ve ḳurbân faẓā'ilin beyân ider.

⁵ "Namazı kılın, zekâti verin." (Kur'an-ı Kerim 2: 43).

muhtaşardan yazar, söz uzamasun diyü." (54b/ 14-17), "Bu namāzuñ şevābı çoğdur. Oğuyanlar üşene diyü yazmaduk." (57a/4).

Bölüm sonlarına gelindiğinde ise müellifin öğüt ve uyarıları yer alır:

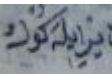

"İhvānī, iy mü³min kardaşlar, cum^ca güninüñ kadrini bilüñ. İşleriñüzi terk idüñ. Cum^ca namāzın kılmağa cehd idüñ. Nitekim Kur³ān'da buyurdi: "Yā eyyühellezīne āmenü izā nūdiye li's-şalāti min yevmi'l cumu^cati fes^cav ilā zikri'llāhi ve zeru'l-bey^c(a)"⁶ (7b/7-10).

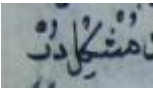
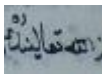
V. YAZMANIN DİLİ

Eserin telif tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eserin dilinden ve söz varlığından hareketle telif tarihin 15. yüzyılın ikinci yarısı ve daha sonrası olduğu söylenebilir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten itibaren Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri 18. yüzyıla kadar görülmeye devam etmiştir. Eserde geçen eklerin büyük çoğunluğu Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi kullanılırken bir kısmının dudak uyumu sürecine girdiği görülmüştür. Metinde ikili şekillerin yanı sıra tersine uyumsuzluk örnekleri de tespit edilmiştir.

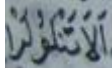
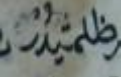

Eserde dikkat çeken bazı hususlar aşağıda örnekleriyle gösterilmiştir:

1. Levh-i Mübârek, nesih hatla harekesiz olarak kaleme alınmış olsa da metinde harekelenmiş kelimeler de vardır. Eserin tamamı göz önünde bulundurulduğunda harekeli olan kısımlar yok denecek kadar az olsa bile harekelenmiş kelimelerin bulunması metnin dili hakkında bize ipuçları vermektedir. Aşağıdaki bazı örnekler, kelimelerin veya kelime gruplarının harekeli olan kısımlarını göstermektedir:

yir ile gök 2a/17, gevde 2b/14-15, vardur 4b/14, adımuña 6b/16,

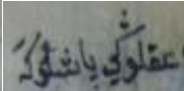
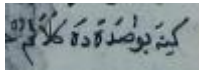
buyurdılar 15a/4-5, müşkildür 15a/6, Allāhu te'ālānuñ 16a/6,

hâzır etmişdür 16a/8, necedür 17b/11, zebîhañam 18b/12,

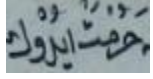

eyü 19a/10, ala tenlüler 19a/10, zûlmetidür 21b/4, kırtılır 21b/12

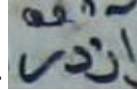
⁶ "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır." (Kur'an-ı Kerim 62: 9).

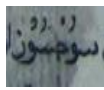
deyü 22a/2, içündür 22b/6, azacuk 25b/6, yig midür 25b/10,

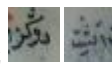

aqluñı başuña dir   26a/1-2, gine bu şadede gelemüm 26a/12,

şafâ idüp 26a/16, 'ilm-iledür 28a/5, 'ulemâdadur 28a/6,

imdi 28a/6, hürmet idüñ 28a/7, men^c ider 30b/2,

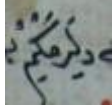
ölmeden 30b/14, def^c ider 31a/5, azdur 32a/4,

şadağa etse 32a/15, ceng etmeye 33a/11, suçsuz 33a/14,

sevâb virür 34a/17, eşitdünüz 34a/1-2, girsünler 35b/11,

şabr iderdük 36a/15, n'itdüklerin 44b/4, geydüreler 52a/12,

üstine 55b/1, kuşlık 55b/2 okusa 56a/12, luftı 57a/5,

bahâne ider 57a/5, degildir 57a/6, dilerem kim 60b/1

2. Dudak uyumu, Türkçenin her döneminde ve her sahasında görülen bir durum değildir. Eski Türkçede belirli ölçülerde bulunan bu uyum Batı Türkçesinin başlangıcında yoktur. Süreç içinde gelişen dudak uyumu 18. yüzyılın sonlarında tamamlanmıştır (Özkan, 2009, s. 133-134). Metinde Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumuna aykırı olarak daima tek şekilli kullanılan eklerin dudak uyumuna tabi olarak da kullanıldıkları tespit edilmiştir:

a) Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olarak tespit edilen *-dUK* sıfat-fiil eki aşağıda gösterilen örneklerde uyuma tabi olmuştur:

diledigi		9b/11	etdigi		47a/8
----------	---	-------	--------	---	-------

b) Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılan *-dUm* görülen geçmiş zaman eki metinde yer alan şu örnekte dudak uyumuna tabidir:

bileydim		45a/14
----------	---	--------

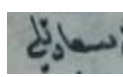
c) Eski Türkçede olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de daima dar düz ünlülü kullanılan *+I* üçüncü teklik şahıs iyelik eki birkaç örnekte dudak uyumuna tabi olmuştur:

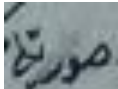

boynu		43a/15	soñunda		56a/11
-------	--	--------	---------	--	--------

odun "ateşini"		19b/3	oğluna		25a/3
----------------	---	-------	--------	---	-------

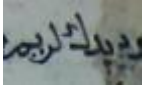

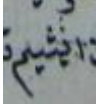

üstüne		44a/12	üstünde		48b/13
--------	---	--------	---------	---	--------

d) Eski Anadolu Türkçesinde *+IU* şeklinde klişeleşmiş olan isimden isim yapım ekinin uyuma bağlı olarak *+II* şeklinde kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır:

kuvvetli		17b/12	şa'âdetli		20b/12
----------	---	--------	-----------	---	--------

şüretli		14b/6	şerli		11b/12
---------	---	-------	-------	---	--------

e) Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olarak tespit edilen *+(U)m* birinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü metinde dudak uyumuna tabi olarak da kullanılmıştır:

didüklerim		48a/2	elime		38b/4
işim		4b/17	yirimle		11a/7

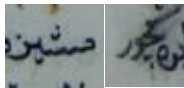
f) Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olarak tespit edilen +(U)ñ ikinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü aşağıdaki örnekte düz ünlülüdür:

siniñe “mezarına” 49a/5

g) Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılan +Uñ ilgi hâli eki metinde dudak uyumuna tabi olarak da kullanılmıştır:

şaçın “sacın” 48b/10

h) Eski Anadolu Türkçesinde -Uz olan birinci çokluk şahıs ekinin metinde bir kelimedeyumuna tabi olduğu tespit edilmiştir:

geçürmişiz 45a/14-15

i) Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu dışında kalan -(I)l- fiilden fiil yapım ekinin yardımcı ünlüsü metinde yer alan şu örnekte dudak uyumuna tabi olmuştur:

olunur 48a/2

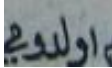
j) Eski Anadolu Türkçesinde bazı fonetik tesirlerle kelime tabanlarında yuvarlaklaşmalar görülür. Dudak uyumunu bozan bu yuvarlaklaşmalar metninde de görülürken ikili kelime tabanlarına tesadüf edilmesi dudak uyumu sürecinin başladığını gösterir (Özkan, 2009, s. 137):

gemüsi		59a/3	~	gemisi		58b/14
kendü		37a/12	~	kendi		30b/6
oğusa		56a/12	~	oğı		59b/16

3. Tersine uyumsuzluk, Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlülü eklerin düzleşmeye, düz ünlülü eklerin yuvarlaklaşmaya bağlı olarak oluşturduğu yeni uyumsuzluklardır (Özkan, 2015, s. 44). Bu hadise ile ilgili metinde tesadüf edilen örnekler şu şekildedir:

a) Yuvarlaklaşmaya bağlı yeni uyumsuzluklar:

Eski Anadolu Türkçesinde daima düz ünlülü olan *-dl* 3. teklik ve çokluk şahıs görülen geçmiş zaman eki metinde yuvarlak ünlülü olarak da kullanılmıştır:

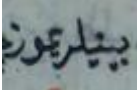
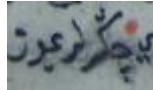
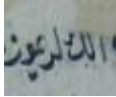

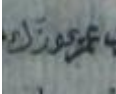
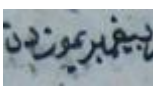
etdüler		15b/17	öldü mi		9b/15
---------	---	--------	---------	--	-------

Eski Anadolu Türkçesine özgü bir ek olan ve yuvarlak ünlü taşıyan sözcüklerde de düz olarak yer alan *-lcaK* zarf-fiil eki, metinde yuvarlak ünlülü olarak da kullanılmıştır:

deyücek		15a/7
---------	---	-------

b) Düzleşmeye bağlı yeni uyumsuzluklar:

Birinci çokluk şahıs iyelik eki *+(U)mUz'* da ekin yardımcı ünlüsü ek ünlüsüne göre daha önce uyuma girmiştir (Kartallıoğlu, 2011, s. 450). Metinde tespit edilen örneklerde ekin yardımcı ünlüsü düzleşmiş ve buna bağlı olarak da ek ve yardımcı ünlüsü arasında uyumsuzluk meydana gelmiştir:

beyinlerimiz		16b/6	cigerlerimiz		19a/17
iliklerimiz		19b/1	°ömrümüz		28b/11
°ömrümüzün		28b/12	peygamberimizden		12a/6

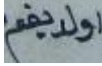
İkinci çokluk şahıs iyelik eki *+(U)ñUz'* da da ek ve yardımcı ünlüsü arasında uyumsuzluk görülür:

birinüz		28b/5	günahlarıñuzı		6b/17
İşleriñuzi		7b/8	namazlarıñuzı		22a/12
müzdiñüz		55b/17	nefsleriñüz		30a/7

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılan *+lU* isimden isim yapım eki, metinde düz ünlülü olarak da kullanılmış ve yeni uyumsuzluklara sebebiyet vermiştir:

dürli		11a/11	görekli		57b/2
-------	---	--------	---------	--	-------

Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılan *-dUK* sıfat-fiil eki de düz ünlülü fiillerdeki uyuma bağlanarak metinde yeni bir uyumsuzluğun oluşmasına sebebiyet vermiştir:

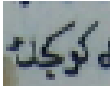
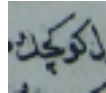

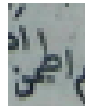

oldıgum 3a/7

4. Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında ve ilk hecedeki bir çok *i*'ler Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde *e* olmuştur (Ergin, 2013, s. 79-80). *Di-*, *it-*, *idin-*, *vir-*, *yi-*, *girü* gibi bünyesinde kapalı *e* sesini bulundurduğu da kabul edilen (Yavuz, 1991, s. 300) bu kelimelere metinde *de-*, *et-*, *edin-*, *ver-*, *ye-*, *gerü* şeklinde de tesadüf edilmiştir. Bu ikili şekiller, Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin işaretleri olabileceği gibi müstensihin eseri istinsah ederken metnin özgün hâline sadık kalmaya çalıştığı fakat döneminin diline ve imlasına kayıtsız kalamadığı ihtimalini de akıllara getirmektedir. Metinde yer alan bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir:

didi		9b/15	~	dedi		9b/6
°azāb ider		11b/15	~	°azāb etmez		11b/14
şadağa itse		11b/16	~	şadağa etse		6a/15
iden		26a/5	~	edenleri		41a/8
idinürseñ		60a/1	~	edinmişdür		43b/4
itdügünüz		17a/1	~	etdügi		31a/4
virseñ		48b/3	~	vermek		30a/12

yidüm		61a/11	~	yeyeler		43a/10
girü		13b/5	~	gerü		15b/17

5. Levh-i Mübârek'te imla açısından çeşitliliğe tesadüf edilmiştir. Aynı kelimeler bazen b, c, d, ğ harfleriyle bazen de p, ç, t, k harfleriyle yazılmıştır. Metinde tesadüf edilen bu kullanımlar fonetik bir özellik olmaktan ziyade 10. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden Türklerin eskiden kullandıkları Uygur alfabesinin etkisinde kalmaları ve Arap alfabesinde ç sesinin cim veya çim, p sesinin be veya p, g ve ğ'nin kef veya gayınla gösterilmesinden dolayı ortaya çıkan bir yazım tercihi olmalıdır (Karahan, 2006, s. 2). Bu ikili şekiller çeviri yazılı olarak aktarılırken bazı örneklerde günümüz yazı dili esas alınırken bazı örneklerde imlaya riayet edilmiştir:

baña		14a/2	~	baña		2b/4
bunca		8b/13	~	bunca		10a/3
gökçek		14b/3	~	gökçek		14b/11
nece		5b/10	~	nece		31a/15
adım		27a/13	~	aşımın		39b/12
dört		11a/4	~	dörd		22b/4

dursañ		5b/9	~	tır		26a/10
ağ		8a/4	~	aķ		7a/5

6. Metinde ek uyumsuzluğu olarak kabul edilebilecek örnekler de mevcuttur. Bu örnekler kalıplaşmış imlanın etkisi yanı sıra toplumun değişik ağız tabakalarında görülen söyleyiş farklılıklarının yazıda gösterilme çabası olarak değerlendirilebilir (Duman, 2013, s. 178).

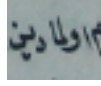
cömerdlığı		38a/2	~	cömerdligi		38a/2
cömerdlıgüñ		34a/1	~	cömerdlik		34a/11
ħastalıklar		42b/11	~	ħastalik		59a/1
şandüğüñ "senin sandığın"		35a/4		şığındük		47a/4

7. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıklıkla rastlanan önemli fonetik hadiselerden biri olan söz içi ve söz sonundaki /k/ sesinin sızcılaşarak /ħ/ sesine dönüşmesi örnekleri de metinde yer alırken kimi kelimelerde ikili şekillere tesadüf edilmiştir:

uyħudan		9b/3	~	uyķuyı		28b/16
yohsullaruñ		5b/2	~	yoksulların		58a/3

8. Levh-i Mübârek'te *-mAdIn* ~ *-mAdAn* zarf-fiil eklerinin bir arada kullanıldığı görülmüştür. Eski Türkçede *-mAdIn* şeklinde olan zarf-fiil eki; Batı Türkçesine de bu şekilde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun bir süre *-mAdIn* şekliyle kullanıldıktan sonra devrin sonlarında *-mAdAn* şekline dönüşmüştür (Ergin, 2013, s. 343). Metinde 9 kez *-mAdIn* 6 kez *mAdAn* zarf fiil ekinin kullanılması, ekte yaşanan geçiş dönemine örnek teşkil etmesi açısından dikkat çekicidir:

olmadın

4b/7

~

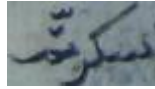
olmadan

4b/9

9. Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz uyumuna bağlanmadan kullanılan *-dı* görülen geçmiş zaman eki metinde bir kelimedede ünsüz uyumuna tabi olmuştur:

segirttüm

61a/15

10. Eski Anadolu Türkçesinde *-IsAr*, *-A* ve *-sA* gerek gelecek zaman ekleri kullanılmaktayken Levh-i Mübârek'te *-AcAk* ekiyle de gelecek zaman oluşturulmuştur. Bu durum da eserin Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin dil özelliklerini yansıttığını göstermektedir. Bunun yanı sıra metinde *-AcAk* gelecek zaman eki 4 kez geçmekteyken *-IsAr* gelecek zaman ekinin 8 kez geçmesi de eserin Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin başlangıcında kaleme alındığını göstermektedir. Bu eklerle ilgili örnekler aşağıda verilmiştir:

-A ekli örnekler: Bu ek, geniş zamanı ve şimdiki zamanı da gösterebilir. Gelecek zaman çekimi için kullanıldığı yerleri tam olarak tespit etmek güçtür (Gülsevin, 2017, s. 109). Metinde istek fonksiyonu ile kullanılmasının yanı sıra çoğunlukla zaman ifadesini karşılamakta kullanılmıştır:

Cehennem diye ki İlähî, ben dilerin, heybetümi küllî kullaruñ üzerine idem “Cehennem şöyle söyleyecek: Ey Rabbim, isterim ki heybetimi bütün kullarına göstereyim.” 18a/5-6

Hağ te°älâdan hitâb gele kim yâ Muḥammed; başuñı ḳaldur, ben anlaruñ günâhların dünyâda iken bağışladum “Allahuteala’dan hitap gelecek: Ey Muhammed; başını kaldır, ben onların günahlarını dünyadayken affettim.” 20a/2-4

-AcAk ekli örnekler: Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerine kadar işlek bir sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek, 15. yüzyıldan itibaren gelecek zaman çekimlerinde de kullanılmaya başlanmıştır ve bu yüzyıldan sonra da bu coğrafyadaki yazı dilinde gelecek zaman eki *-(y)AcAk* olmuştur (Gülsevin, 2017, s. 109-110). Bu ek, metinde sıfat-fiil fonksiyonunun yanı sıra gelecek zaman ifadesinde de kullanılmıştır:

yan-acağ-ıdı “yanacaktı” 33a/4, *ḥavf id-ecek-dür* “korkacaktır” 40b/15, *in-ecek* “inecek” 45b/5, *ḳoyup gid-ecek-sin* “koyup gideceksin” 48a/12-13.

-IsAr ekli örnekler: Eski Anadolu Türkçesinde işlek gelecek zaman eki olarak kullanılan bu ek, metinde de yerini almıştır:

gel-iser-dür “gelecektir” 3b/11, 41a/17, *ol-ısar-dur* “olacaktır” 3b/13, *ne ol-ısar-dur* “ne olacaktır” 9a/13, 46a/12, *bul-ısar-dur* “bulacaktır” 45b/17, *çevre al-ısar-lar-dur* “etrafını saracaktır, kuşatacaktır” 46a/8, *ḳop-ısar-dur* “kopacaktır” 58b/8.

-sA gerek yapısının kullanıldığı örnekler: Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan birleşik eklerden birisidir. Şart eki *-sA* ile gerek kelimesi birleşince gerekli gelecek zaman ifadesi ortaya çıkmaktadır (Akar, 2018, s. 176). Faruk Kadri Timurtaş, bu birleşik yapıyı *-IsAr* ile *-AcAk*

gelecek zaman ekleri arasındaki geçiş devresi olarak değerlendirmiştir (1962, s. 227). Metinde yer alan örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

olsa gerek “olacaktır” 10b/8, *konuclasam gerek* “konuk edeceğim” 15b/15, *öldürse gerekdür* “öldürecektir” 30b/13, *kaynasa gerek* “kaynayacaktır” 32b/1, *aşsa gerek* “aşacaktır” 32b/3, varsa gerek “gidecektir” 39a/3, *eşerr olsa gerek* “çok şerli olacaktır” 42b/5-6, *çalınsa gerek* “çalınacaktır, üflenecektir” 44b/8, *gelse gerek* “gelecektir” 48a/2, *virseñ gerek* “vereceksin” 48b/3.

11. Metinde Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç eserlerinde tespit edilen *+In/+sIn*⁷ iyelik eklerinin görülmesi müstensihin eseri istinsah ederken özgün hâline sadık kalmaya çalıştığına delil teşkil edebilir:

Her kim öyle namâzın cemâ^catle kılsa ikindi **vaktin** olmadan ölse cemî^c günâhu yarlığanmış ola “Bir kimse öyle namazını cemaatle kılsa ikindi vakti girmeden ölse bütün günahları bağışlanmış olur.” 4b/9.

Resûl hazreti ‘aleyhi’s-selâm minbere çıkup Allâhu te‘âlânun **kelâmın** müşkillerin hal idüp eydürdi “Hazreti Resul aleyhisselâm minbere çıkup Allahuteala’nın kelamı müşküllerini (anlaşılması zor yerlerini) çözümleyip anlatırdı.” 18a/13

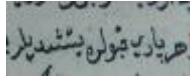
Biz Tañrı **rızâsın** için kâfir elinde şehîd olduk, diyeler “Biz Allah’ın rızası için kâfir elinde şehit olduk, derler.” 33b/4-5

Andan ol alup gitdikleri orucuñ **sevâbın** nûrını anda koyup gitdiler “Sonra alıp gittikleri orucun sevabının nurunu orada bırakıp gittiler.” 38b/9-10

Kişinün **haccın** kabûl olduğunıñ birkaç nişânı vardur “Bir kimsenin haccının kabul olduğunun birkaç alameti vardır.” 40b/4

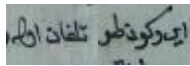
12. Metinde birer örnekle tanıklanabilen ve Oğuz Türkçesi özelliği olmayan şu hususlar da dikkati çekmektedir:

Söz varlığı açısından: Barı “bütün, hepsi, tamamı” (Ünlü, 2013, s. 102) kelimesine tesadüf edilmesi:

Her barı kapulara yitişdiler “Bütün kapılara ulaştılar.” 38b/7

Gramatikal açıdan: -ğan sıfat-fiil ekinin kullanılması:

Ay ve gün tutulğan ola “Ay ve güneş tutulmuş olur.” 42b/11-12

VI. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1. Levh-i Mübârek’te Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumuna tabi olmayan bazı eklerin belirli oranlarda uyuma girdiği görülmüştür. Metnin geneline bakıldığında uyumlu örneklerin daha az olması eserin geçiş safhasında kaleme alındığını göstermektedir: **-dIK sıfat fiil-eki:** *dilediği* 9b/11, *etdiği* 47a/8; **-dIm görülen geçmiş zaman eki:** *bileydim* 45a/14; **-Allm birinci çokluk şahıs emir eki:** *üleşelim* 13b/7; **-sIn üçüncü teklik şahıs emir eki:** *dimesin* 10a/11; **+U üçüncü teklik şahıs iyelik eki:** *boynu* 43a/15, *soñunda* 56a/11, *odun* 19b/3, *oğluna* 25a/3, *üstüne* 44a/12, *üstünde* 48b/13; **+II isimden isim yapım eki:** *bereketli* 39a/14, *kuvvetli* 17b/12, *şa‘âdetli* 20b/12, *şancaklı* 47b/16, *şüretli* 14b/6, *şerli* 11b/12, *yirli* 11b/12; **+(I)m birinci teklik şahıs iyelik eki:** *didüklerim* 48a/2, *elime* 38b/4, *işim* 4b/17, *yirimle* 11a/7; **+(I)ñ ikinci teklik şahıs iyelik eki:** *sinîne*

⁷ Bu ek ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gürer Gülsevin, “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili*, Sayı 466, s. 276-279, TDK, Ankara 1990.

49a/5; **+İñ ilgi hâli eki:** *şaçın* 48b/10; **-İz birinci çokluk şahıs eki:** *geçürmüşiz* 45a/14-15; **-(U)l-fiilden fiil yapım eki:** *olunur* 48a/2.

2. Dudak uyumunun gelişiminin takip edilmesi açısından önemli olan eklerde yuvarlaklaşmaya ve düzleşmeye bağlı olarak oluşan tersine uyumsuzluk örnekleri Levh-i Mübârek'te de tespit edilmektedir: Yuvarlaklaşmaya bağlı yeni uyumsuzluklar: **-dU 3. teklik ve çokluk şahıs görülen geçmiş zaman eki:** *etdüler* 15b/17, *öldü mi* 9b/15; **-UcAK zarf-fiil eki:** *deyücek* 15a/7; Düzleşmeye bağlı yeni uyumsuzluklar: **+(I)mUz birinci çokluk şahıs iyelik eki:** *beyinlerimiz* 16b/6, *cigerlerimiz* 19a/17, *hâlimüz* 28b/14, *iliklerimiz* 19b/1, *ömrümüz* 28b/11 *ömrümüzün* 28b/12 *peygamberimizden* 12a/6; **+(I)ñUz ikinci çokluk şahıs iyelik eki:** *biriñüz* 28b/5, *günâhlarıñuza* 22b/14, *günâhlarıñuzu* 6b/17, 7a/3, 20a/17, 29b/16 *işleriñüzi* 7b/8, *namâzlarıñuzu* 22a/12, *müzdiñüz* 55b/17 *nefsleriñüz* 30a/7, *peygamberiñüz* 50a/10, *teşbihleriñüzi* 22a/12-13; **+II isimden isim yapım eki:** *boynuzlu* 26a/10, *dürli* 11a/11, 13a/5(2), 24b/9, 36b/17, 41a/11, 42a/9, *görkli* 57b/2; **-dIK sıfat-fiil eki:** *oldıgum* 3a/7.

3. Levh-i Mübârek'te *-AcAk* gelecek zaman eki 4 kez geçmekteyken Eski Anadolu Türkçesinin işlek gelecek zaman eki *-IsAr* 8 kez geçmiştir. Bu da, eserin Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin başlangıcında kaleme alındığını göstermektedir.

4. Metinde ilk hecede "i~e" kullanımında ikili şekillere tesadüf edilmiştir. Sık kullanılan fiiller dikkate alınarak bir istatistik oluşturulunca di- fiilinin 216, it- fiilinin 356 kez buna karşılık de- şeklinin 58 kez, et- şeklinin ise 178 kez kullanıldığı görülmüştür. Bu veriler, 17. yüzyılın sonlarında tamamlandığı düşünülen ilk hecedeki i'den e'ye geçişte metnin "i" tarafında olduğuna işaret etmektedir.

5. Levh-i Mübârek'te tespit edilen dil uyumuna aykırı örnekler eserin telif ya da istinsah edildiği dönemin söyleyiş özelliklerini barındırdığını göstermektedir: *cömerdliğı* 38a/2 ~ *cömerdliğı* 38a/2, *cömerdliğıñ* 34a/1~*cömerdlik* 34a/11, *hastalıklar* 42b/11~*hastalık* 59a/1, *şandüğüñ* 35a/4, *şığındük* 47a/4.

6. H 1135/ M 1722 istinsah tarihli yazmada Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönem eserlerinde tespit edilen *+In/+sIn* iyelik ekleri görülmüştür. Bu eklerin görülmesi, eserin telif tarihinin istinsah tarihinden daha önce olduğuna işaret etmiştir.

7. Bu çalışmada ele alınan konular Levh-i Mübârek adlı eserin sunduğu malzeme ile sınırlıdır. Bir eserin tek başına bir dönemin bütün özelliklerini ortaya çıkarması mümkün değildir. Hele metnin harekesiz oluşu ve müellif nüshasına erişilememesi de çalışmayı sınırlandırmaktadır. Ancak, halkı bilgilendirmek için yazılan dinî eserlerde veya yazı diline hâkim olmayan müstensihler tarafından çoğaltılan eserlerde -her ne kadar standart imlanın baskısı bu telaffuzları ve uyumlu yazılışları etkilemiş olsa da- telaffuz özelliklerini görmek mümkün olabilmektedir (Kartallıoğlu, 2011, s. 20-21). Bu sebeple kütüphanelerde keşfedilmeyi bekleyen binlerce eserden biri olan Levh-i Mübârek incelenerek ilim âleminin dikkatlerine sunulmuş ve Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

SUMMARY

In this study, the work named Levh-i Mübârek has been examined. The study consists of four main titles. In the introduction, information about Western Turkish and Turkish fiqh works is given. In the second title called Levh-i Mübârek, the shape and content features of the work are introduced. In the third title called The Language of Manuscript, the noteworthy phonetic and morphological features are introduced. In the last part of the study, some evaluations are included based on the data in the text. The remarkable issues in the study are as follows:

Levh-i Mübârek ("al-Lawhu 'l-Mubarak"), meaning "Blessed Tablet", is a prosaic work of fiqh. The science of fiqh is very broad. In the Levh-i Mübârek, only the ibâdât (worshipping)

branch of the science of fiqh was discussed.

Although Levh-i Mübârek was written with naskh script and without harakat (vowel points), there are also words with harakat in the text. Considering the whole work, the presence of words with harakat, even if there are scarcely any parts with harakat, gives us clues about the language of the text.

It was seen that while the vast majority of the affixes in the work are used as in Old Anatolian Turkish, some of them underwent the process of labial harmony. In the text, while some affixes used in the Old Anatolian Turkish with round vowels are also often seen in their forms with unrounded vowels, some affixes used with unrounded vowels are also seen in their forms with rounded vowels. For example, while the past tense affix *-dI*, which has always been used with unrounded vowel in third persons since Old Turkish, was detected in both forms with rounded and unrounded vowel in the text, *the noun-making affix +lU*, which is always used with rounded vowels in Old Anatolian Turkish, was detected in both forms with rounded and unrounded vowel. However, these rounding and unrounding cases seen in the affixes did not always undergo labial harmony, but on the contrary, they caused new disharmonies. Cases of *Reverse Disharmony*, which is interpreted as traces of the transition period in labial harmony, were also seen in Levh-i Mübârek.

A lot of "i" vowel at the beginning and in the first syllable of the word in Old Anatolian Turkish became the "e" vowel in Ottoman Turkish and Turkey Turkish (Ergin, 2013, s. 79-80). They were seen as dual forms such as *di-*, *it-*, *idin-*, *yi-*, *girü-* *de-*, *et-*, *edin-*, *ye-*, *gerü* in the text. As these dual forms may be the traces of the transition period to Ottoman Turkish, they are also associated with the possibility that the copier was trying to stay with the original form of the text while copying but he/she also could not stand unconcerned to the language and spelling of the period.

While *-IsAr*, *-A* and *-sA gerek* were used as future tense affixes in Old Anatolian Turkish, the future tense was created with the *-AcAk* affix in Levh-i Mübârek.

Based on the language, vocabulary and some morphological features of the work, it can be said that Levh-i Mübârek is a work of transition to Ottoman Turkish and its copyright date is much earlier than the copying date.

KAYNAKÇA

- Ağır, M. (1989). *Kitâbu fi'l-fıkh bi-lisân-ı Türkî* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ağzitemiz, M. (2019). *Şükür-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Aktarım-Dizin Ekler Dizini)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili eski Anadolu Türkçesine giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı gunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgin, A. (1996). *Nazmu'l-hilafiyat tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cici, R. (2005). Osmanlı klâsik dönemi fıkıh kitapları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(15), 215-248. Erişim adresi: http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02512/2005_5/2005_5_CICIR.pdf.
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican (2009). *Dürr-i meknûn (tıpkıbasım, inceleme-çeviri yazı- dizin)* (A. Demirtaş, Haz.). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, M. (2013). *Makaleler (Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ece, H. K. (2000). *İslamın temel kavramları*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Erbay, F. (2006). Terğübü's-şalât'ın Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshası üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 188-199. Erişim adresi: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/344>.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Yayım.
- Gülsevin, G. & Boz, E. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gülsevin, G. (1990). Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. kişi iyelik ekinin özel kullanılışı. *Türk Dili*, 466, 187-190. Erişim adresi: <https://avesis.ege.edu.tr/yayin/3648abd7-da41-47e2-9bcb-679e81b91204/eski-anadolu-turkiye-turkcesinde-3-kisi-iyelik-ekin-in-ozel-kullanilisi>.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: TDK Yay.
- İbni Abdî'l-Berr (2015). *Câmiu beyânî'l-ilmî ve fadlîhi - ilmi taşımak ve aktarmak için gerekli olan hususlar* (M. Varhan & A.Yücel, Çev.). İstanbul: Ravza Yay.
- Karahan, L. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşunda yazı-ağız ilişkisi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol 1/1, 2-12. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/12970109-Eski-anadolu-turkcesinin-kurulusunda-yazi-dili-agiz-iliskisi.html>.
- Karasoy, Y. (2017). *Satıraltı tercumeli fıkıh kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kariev, A. (2018). Karahanlılar devrinde yetişmiş orta asya fukahası ve onların idaredeki yeri. *Mizânü'l-Hak İslamî İlimler Dergisi*, 6, 125-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mizan/issue/39826/472120>.
- Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde eklerin ses düzeni (16, 17 ve 18. yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oral Seyhan, T. (2004). *Zahîrû'd-dîn Muhammed Bâbü'r Mirza-Mübeyyen der fıkh (giriş-metin-dizin-tıpkıbasım)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ölker, P. (2008). Beylikler dönemi bir Mülk suresi (Tebâreke) tefsiri üzerinde dil incelemesi. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 165-176. Erişim adresi: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/403>.
- Özkan, A. (2009). *Mehekkü'l- ilim ve'l- ulemâ, giriş-inceleme-metin-dizinler-tıpkıbasım*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Özkan, A. (2014). Netâyicü'l-a'mâl ve menâhicü'l-ibrâr isimli eserde dudak uyumu. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 1-33. Erişim adresi: <https://doi.org/10.21563/sutad.187076>
- Özkan, A. (2015). *Netâyicü'l-a'mâl ve menâhicü'l-ibrâr (amellerin neticeleri ve iyilerin yolları) giriş-inceleme-metin-dizinler-tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, A. (2018). *Kitâb-ı mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkanî giriş-inceleme-metin-dizinler-tıpkıbasım*. Konya: Palet yayınları.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Talân, J. (1987). *Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-ibâdât, ziyâü'l-manevî* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tekin, Ş. (1974). 1343 tarihli bir Eski Anadolu Türkçesi metni ve Türk dili tarihinde 'olga-bolga' sorunu. *TDAY-Belleten*, 21-22(1973-1974), 59-157. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38478/446183>.
- Timurtaş, F. K. (1962). Bakinin Kanuni mersiyesinin dil bakımından izahı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 12(0), 219-232. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17051/178082>.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Toker, M. (2011). *Anonim satır altı Kur'an tercumesi I-inceleme-metin-tıpkıbasım örnekleri*. Konya: SÜ Basımevi.
- Toker, M. (2012). *Anonim satır altı Kur'an tercumesi II dizin*. Konya: SÜ Basımevi.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-mülûk ve's-selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1993). *Kitâb fi'l-fıkh-şekil bilgisi özellikleri-örnek metin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Tulum, A. M. (1968). Şerhü'l-menâr hakkında. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, 133-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17055/178126>.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım Kılavuzu*. Ankara.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Yastı, M. (2016). *Kitâb-ı tafsîl-i tarîki'l-mukarrebîn ve sebîli'l-müttebi'în rados nüshası, (giriş-inceleme-metin-dizinler-tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- Yavuz, O. (1991). Türkçe'de Kapalı e. *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 6, 271-306. Erişim adresi: <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad/article/view/285>.

BİR MEDENİYET SALINCAĞINDA FAHİM BEY VE BİZ ON A CIVILIZATION SWING FAHİM BEY VE BİZ

Bedia KOÇAKOĞLU*

Öz

Modernleşme, kavram olarak Aydınlanma ile başlayan evre olarak tanımlanabilir. Aklın önünü açan, her alanda yeni bir düzeni öngören sistem, Batı'da doğal olarak yaşanan bir evreyken, diğer toplumlarda bir "modernleştirme" sürecine dönüşmüştür. Avrupa kaynaklı bu evre, özellikle Türk modernleşmesi yaşanırken, geleneğin yok sayılması üzerinden ikame edilmiştir. Bu da toplumda derin bir bilinç yarılmasını beraberinde getirmiştir. "Modernleştiricilik" devlet eliyle topluma dikey bir biçimde giydirildiği için birey, zihnen geçmişe bağlı, şeklen yeniye uyum sağlama telaşında, bir kimlik bunalımı ve yabancılaşma içine girmiştir.

Söz konusu süreç sıklıkla sanatçılar tarafından eserlere konu edilmiştir. Bu açıdan hem Türk modernleşmesine tanıklık eden bir aydın olması hem de estetik üslubu ile Türk romanının öncü denilebilecek eserlerini yazmasıyla dikkati çeken Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963) da metinlerinde bu konuya yer vermiştir. Sanatçının ilk romanı olan Fahim Bey ve Biz (1941), modernleşme eksenindeki toplumun sosyal, siyasal, sanatsal ve bireysel dönüşümlerini, yaşanan krizleri gösteren önemli bir eserdir.

Çalışmamızda öncelikli olarak modernlik, modernleşme ve modernleştirme bağlamında Türk toplumundaki değişim kısaca ele alınacak ardından bunun romana yansıyan en belirgin örneklerinden biri olan Fahim Bey tiplemesi üzerinden bir kimlik bunalımı ve yabancılaşma okuması yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Fahim Bey ve Biz, Batı, Modernleştirme, Doğu, Gelenek

Abstract

Modernization, as a concept, can be defined as the phase that begins with the Enlightenment. The system, which paves the way for the wisdom and foresees a new order in every field, has turned into a modernization process in other societies although it is a natural phase in the West. This phase, originated from the West, was replaced by the disregarding of tradition, especially during Turkish modernization. This has brought about a deep disruption of consciousness in society. Because modernism is dressed vertically to society by the state, the individual is mentally connected with the past, but is hasty to adapt to the new formally and he/she is in a crisis of identity and alienation.

This process has often been the subject of literary works. In this respect, Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963), being an intellectual witnessing Turkish modernization and attracting attention with

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, b.kocakoglu@hotmail.com. Orcid No: 0000-0001-7450-2263

Gönderim Tarihi: 07.01.2020
Kabul Tarihi: 28.02.2020

his aesthetic style and writing literary works that can be called as the pioneer of Turkish novel, has mentioned this subject in his texts. The first novel of the artist, Fahim Bey ve Biz (1941), is an important literary work that shows the social, political, artistic and individual transformations of the society in process of modernization and the crises experienced in this phase.

In our study, first of all, the change in Turkish society in the context of modernity and modernization will be discussed briefly and then an identity crisis and alienation reading will be attempted via Fahim Bey typage which is one of the most prominent examples reflecting on the novel.

•

Keywords

Fahim Bey ve Biz, the West, Modernization, the East, Tradition

*“Her neslin yaptığı heykeller yıkılır ve bahçesi viran bir mezarlığa döner.
İnsanların kafası, taşları devrilmiş ve ancak bir kaçının üstündeki
isimler okunabilen bir mezarlığa benzer.”
(Fahim Bey ve Biz, s. 181-182)*

GİRİŞ

Tarihsel olarak Rönesans’tan sonra Aydınlanma ile başlayan evre modernleşme olarak adlandırılmaktadır. Kilise otoritesine dayanan sisteme karşı aklın önünü açan Aydınlanma, sanayi devrimi ve pozitivistin etkisiyle modernleşmeyi hızlandırmıştır. Bu açıdan bilim, siyaset, iktisat, ahlak vb. hemen her sahada yeni bir düzeni öngören sistem, Batı için doğal bir süreç olarak gelişmiştir. Lakin diğer toplumlar için bu aşama bir zorunluluk olarak görülmüş, “Modernlik” kavramı bu süreci doğal olarak yaşayan toplumların ortak özelliği gibi ifade bulurken; “Modernleşme” öteki ülkelerin bu evreyi yakalama sürecini belirtmek için kullanılmıştır (Black, 1989, s. 17).

Modernliği, coğrafi, dini, milli, etnik sınırları aşan bir tür dönüşme ve dönüştürme süreci olarak değerlendiren Berman, keşifleri, sanayileşmeyi, demografik hareketleri, kentleşmeyi ve kitlesel iletişim araçlarını, kapitalist sektörleri, ulus-devletleri sistemin kaynakları olarak görmektedir. Bir “girdap” olarak belirttiği modernliğin süreklilik kazanmasını sağlayan süreçleri de “modernleşme” olarak nitelendirmektedir (1994, s. 11-12).

Bu süreklilik durumu tüm toplumları etkisi altına aldığı için küreselleşme dediğimiz unsurun da aynı doğrultuda popülerlik kazandığını düşünmek mümkündür. Bu yayılcı felsefenin ilerlemeci, asla geri döndürülemez, toplumlar için bir zorunluluk olma hali modernleşmeyi bir ideoloji olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Modernleşmenin bu boyutu modernleştirici siyasal iktidar tarafından toplumun düzenlenmesine götüren modernleştirici bir siyasal iktidar sürecini de içinde barındırır. ‘Modernleştiricilik’ ile devletin düzenleyici iktidarının birleştiği alanlarda ise siyasal gelişme krizlerle dolu bir sürece dönüşür. Modernleşme başlı başına bir kriz iken modernleştirme bu krizin siyasal gelişmenin sürekliliği ile örtüştürülmesidir (Çetin, 2003/04, s. 13).

Şu halde modernleşme olgusu bireysel bir örgütlenmeyi gerekli kıldığından, Batılı toplumlarda bu süreç tabandan tavana doğru bir gelişme çizgisi izlerken; öteki toplumlarda Batılı faktörlerin zorlaması ve yönlendirmesiyle tepeden inme, devletçe düzenlenen bir sistem bütününe dönüşmektedir. Bütünün aktörleri de genellikle yol gösterici konumundaki seçkin yönetici kadrolardır. Kendi devamlarını sağlayacak bu sistem bütününe uyum sağlayamayan toplumlar, modernleşme sürecini gerektiği gibi tamamlamadıkları için “gecikmiş modernleşme” kavramsallaştırmasıyla karşı karşıya kalırlar.

“Gecikmiş modernleşme, özellikle de Batılı olmayan toplumlarda, sözde doğru yoldan saptığı için değil Batılı prototiplerin asıllarına sadık bir biçimde çoğaltılması için zorunlu olarak ‘tamamlanmamış’ kalır. İthal edilen modeller Avrupa’daki muadilleri gibi işlev görmezler. Çoğunlukla dirençle karşılanırlar.” (Jusdanis, 1998, s. 11)

Modernliğin yokluğu bir kusur gibi algılanırken Batıyı yakalama yönünde harcanan ‘eksik’ çabalar vurgulanır ve yeni bir modernleşme aşamasına geçilmesi istenir. “Oysa, ortada bir kusur varsa bu modernliğin olmayışı değil, modernliğin yerel şartlar ihmal edilerek ülkeye sokulmasıdır.”

(Jusdanis, 1998, s. 12)

Dışa göre modernleşme bu anlamda sistemin en büyük krizlerinden biridir. Gelenek, kültür gibi kendine özgü değerleri ihmal edilerek yenedünya düzenine göre modernleşen toplumlar bir kimlik krizi içerisine düşer ve “toplumsal varoluş anlamlarını” (İnsel, 1990, s. 7) kaybederler. Böylece Batı formatlı, tepeden inme bir yaklaşımla, toplumu oluşturan ana parçaya rağmen yapılan bu modernleşme süreci bir evrim değil darbe niteliğinde yüzeyde kalır.

Söz konusu değişim modeli, kendine “modern” adını verirken öncesinde kalan unsurlar da “gelenek” olarak adlandırılır. Bu da bir tür tarihsel kırılmanın kapısını aralar. Weber’in “ezeli geçmişin iktidarı” (1993, s. 83) olarak tanımladığı gelenek, toplumun hafızasında yer alan uyma ve kabul etme kutsiyetiyle ortaya çıkan göreneklere aslında.

Bir değerler, inançlar, semboller ve ritüellerle ilişkili pratikler bütünü olarak ifade edilebilecek olan gelenek, nesilden nesle aktarılabilen, zaman içerisinde değişen ve dönüşen şartlara uyum sağlayabilen bir yapıya sahiptir. Toplumlar da gerçek ya da hayali geçmişle sürekliliği bulunan, deneyimin bir ürünü olmasından dolayı güvenilir ve özgün bir kimliği karşılar (Marshall, 1999, s. 279).

Lakin Aydınlanma fikrinden devralınan akla dayalı yeninin insanlık adına daha iyi olduğu düşüncesi, modern için bir öteki oluşturmuş, o da gelenek kavramı etrafında şekillenmiştir.

Gelenek ile modernlik arasındaki kopukluk, modernleşme projesinin bir işlevidir; modernleşme projesi modern toplumların geleneksel unsurları tamamen ortadan kaldırdığını ve ters yönde de geleneksel toplumların hiçbir modern özellikleri olmadığını varsayar. Ben bu kavramlara ayrı değil aralarında bir süreklilik olan birbirlerine taban tabana zıt değil diyalektik biçimde bağlantılı olan kavramlar olarak bakmak istiyorum. (...) Geleneksel yapılar modernleşmeye kolayca teslim olmaz, yeni kurumlarla bir arada yaşarlar. Ancak ‘gecikmiş’ toplumlar geleneksel ve modern yapılar arasında bir huzursuzluk nöbeti yaşarlar. Yerel olan genellikle yabancı olana karşı kendini savunur (Jusdanis, 1998, s. 14).

Bu açıdan modernleşmenin temelinde gelenek yoksa toplumların kendine yabancı bir kavramla yüzleşmesi ve bir yabancılaşma sürecine girmeleri kaçınılmaz olur. Çünkü modernizm, yerelliğin yerine evrenselliği önceler. Modernleşme süreçleri de bu iki olguyu birbirinin yerine ikame etme şeklinde kurgular. “Değişim mühendisliği/modernleştirme, eskiyi atıp yeni getirme yönünde hareket” (Çetin, 2003/04, s. 20) eder.

Bu ikame ediş şekli toplumun hemen her alandaki inisiyatifini kıracağı için modern birey derin bir yalnızlık içine düşer. Gelenekle ilişki düzeyini ayarlayamamış olan sistem, toplumun fertlerini bir kimlik ve katılım krizine sokar. Bu noktada bireyin kendini hiçbir döneme ait hissedememe durumunu Jusdanis şöyle belirler:

Biz, Faulcault’nun gözlemlediği gibi kendine modern adını vermiş bir çağda yaşıyoruz. Aufklärung’un (aydınlanma) mirasçıları olarak kendi ‘söylemsel şimdiliğimizi’ sorunsallaştırıyoruz. Söylemimiz kendi yerini bulabilmek, kendi anlamını beyan edebilmek ve bu şimdi içinde uygulayabileceği hareket tarzını belirleyebilmek için kendi şimdiliğiyle hesaplaşır. Başka çağ ve kültürlerle geziler yaptığımızda bile yine de kendimizi arıyor ve şu tür sorular soruyor olabiliyoruz: ‘Benim şimdinin nedir? Bu şimdinin anlamı nedir? Ve bu şimdiden bahsettiğimde ne yapıyorum?’ Bu sorular bizi çoğunlukla eleştiriye götürür (1998, s. 13).

Bu açıdan Türk modernleşmesine bakıldığında karşımıza çıkan tabloyu, Çetin’in ifadesiyle “Toplumsal olarak her şeyin değiştirildiği ama toplum dışı/üstü hiçbir şeyin değiştirilmediği bir

süreklilik" (2003/04, s. 23) olarak tarif etmek yerinde olacaktır. Bir modernleşme gayretiyle dönüşümün kendilik değerleriyle uyumlu şekilde zamana yayılarak ilerlemesi beklenmemiş, geç kalınmışlık yaklaşımı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Tanzimat'la birlikte başlayan çağdaşlaşma hareketlerinin yetersiz görülmesi, toplumun Batı karşısında geri kalmışlık durumu, Cumhuriyet dönemindeki modernleştirme hareketlerini hızlandırmıştır. Toplum zihniyetinin kökten değiştirilmeden yapılacak her türlü hamlenin yetersiz kalacağı düşüncesi, modernleştirmenin geleneğin karşısına yeni bir form olarak çıkmasını sağlamıştır. Bir yandan eskinin muhafazası bir yandan modern kurumların meydana getirilmesi metodu bu evrede geçerliliğini yitirir. Çünkü devlet örgütlenmesinde ikili bir yapı ortaya çıkaran bu sistem, modernleşmede radikal adımlar atmayı zorlaştıracaktır. Böylece yeni idare, eskiyi tamamen tasfiye ederek yerine yeniyi ikame eder. Bu da siyasi, tarihi, ekonomik, kültürel hemen her alanda bir "yeni" yaratma çabası demektir. Dünü, bugünü ve geleceği olmayan bir tasarruf içinde hareket eden sistem, geçmişle hesaplaşmadan, geleceğe yeni bir biçim vermeden topluma dayatılmış bu da derin bir yarılmayı beraberinde getirmiştir.

Oysa bunun tam aksine gelenek, geçmişi ana taşırken geleceği de inşa eden bir yapıdadır. Gelenele *"yaşayanlar ölümlerin ruhunda, ölümler de yaşayanların bedeninde yeniden hayat bulmaktadır."*(Çetin, 2005, s. 156) Bu hayat buluş bir yasalastırmayı da beraberinde getirir. Shils'in dediği gibi gelenek, *"yeniden hayata geçirmeyel/yasalastırmaya kılavuzluk eden model/tarz'dır."* (2003, s. 129) Bu açıdan gelenele uyumlu bir modernleşme biçimi toplumu bütün unsurlarıyla kuşatacak dikey değıl yatay bir ilerleme sağlayacaktır.

Türk modernleşmesindeki bu tarihsel kopuş, özellikle sanatçıların dikkatinden kaçmamış, toplumun içine girdiği yabancılaşma krizini sıklıkla eserlerine taşımışlardır. Türk modernleşmesinin başladığı dönemin içine doğarak, kültürlü ve varlıklı bir aile ortamında yaşayan, bizzat bir toplumun dönüşümüne şahit olan Abdülhak Şinasi Hisar da bu isimlerden biridir. Sanatçının bir medeniyet buhranı eksininde değerlendirdiği Doğı-Batı çıkmazındaki Türkiye gerçeğı, sıklıkla romanlarında ve anlarında yer edinir. Bu çerçevede Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* adlı eseri dikkate değerdir.

***Fahim Bey ve Biz* Doğı ile Batı Arasında Bir Salmıcağtayız**

Şiir ve eleştiri ile yazı hayatına başlayan Abdülhak Şinasi Hisar'ın ilk romanı *Fahim Bey ve Biz*'dir. Dönemin yerleşik roman anlayışına bir başkaldırı niteliğı taşıyan eser, 1942'de CHP'nin roman ve hikâye yarışmasında üçüncülüğü alır. Fahim Bey karakteriyle otobiyografik bir portre özelliğı taşıyan roman için Halit Ziya Uşaklıgil şunları söyler: *"Bu kitap Türk edebiyatı tarihinde birdenbire fırlamış bir irtifa noktasını gösteren bir tepe mesabesinde; bu tepenin üzerine yapışan rakım da Abdülhak Şinasi'nin nâmıdır."* (Türinay, 1993, s. 212)

22 bölümden oluşan eserin öyküsü arkadaşının oğlunun anlatımıyla aktarılır ve deliliğı övgü tadında yaşayan Fahim Bey'in maceralarını içerir. Okur, Fahim Bey karakteriyle sonraki yıllarda *Çamlıca'daki Eniştemiz* ve *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliğı* isimli eserlerde de karşılaşacaktır. Gazetede bir ölüm ilanıyla başlayan metinde, Ahmet Fahim Bey'in hayatı, 19. yüzyılın sonlarından 2. Meşrutiyet sonrasına uzanan bir dönemde hatıralar şeklinde aktarılır. Eserin genel çerçevesini Fahim Bey'in tahsili, memuriyeti, iş tecrübeleri, Saffet Hanım'la evliliğı, gündelik yaşamı, ismini deliye çıkaran tuhaf davranışları ve nihayet bütün bunların anlatıcıda uyandırdığı akisler oluşturur.

Fahim Bey, neredeyse bir ömür boyu süren dalgınlıkları ortasında hiç değışmeyen, donmuş bir saat gibi yerinde sayan bir figür olarak dikkati çeker. Bu durmuşluk âdeta değışen ve dönüşen dünyada Batı'nın karşısında durağanlığı ile dikkati çeken Doğı'ya bir gönderme

niteliği taşıyacaktır. Yazarın hemen her bölümde ısrarla yaptığı zaman vurgusu akana (Batı) ve durana (Doğu) işaret eder. “Güneşe teveccüh eden”, “akşam ezanı başladı mı on ikiye ayar edilen” saatlerden “geçen bütün saatleri daha asri, daha madeni bir sesle, birer altın gibi sayan” (Hisar, 1941, s. 41-42)¹ alafrağa saatlere geçmek toplum için hiç de kolay olmamıştır. Zira eski zaman evlerinden şimdilerde duyulan modern saat sesleri aslında geçen zamanın uğultusudur.

Roman kahramanı üzerinde yazarın ortaya koymaya çalıştığı husus, modern olma çabasındaki toplumun içinde bulunduğu buhrandır. Bu tam olarak bir salıncağı andırmaktadır. “Şark ve Garp âlemlerinden birinden ötekine gidip gelmeye” (s. 68) alışmaya çalışan toplum, Doğulu âdetlere rağmen Batılı yaşam biçimine uyum sağlamakta zorlanmakta, üzerine yamanmış bir elbise gibi bu yeni rolü taşımaktadır. Abdülhak Şinasi Hisar’ın bu salıncaktaki toplumu Daryush Shayegan’ın ifadesiyle “Melek ile melek karşıtı arasında kurulu bir salıncağın baş döndürücü zevki” (1991, s. 19) içindedir. Zira çelişkilerini bütün masumiyeti ile yaşayan Fahim Bey, kendini hiçbir şeyden sorumlu hissetmediği için Doğu ile Batı arasındaki eşikte rahatlıkla durabilmektedir.

Londra sefaret kâtibi olduğu zaman modacılar alafrağa tarzda diktirdiği bir sandık dolusu kıyafet onun Doğulu ruhunu örtecek Batılı esvaplardır. “Fahim Bey vücudu üstünde böyle büyük bir terzinin esvaplarını duymaya muhtaç olmalıydı. Bundan sonra mesleğinde muvaffak olacağını daha ziyade ummuştu.” (s. 35) Kahramanın bu şekle indirgediği zihniyet meselesini hemen bir cümle sonra yazarı, önemli bir kavramsallaştırmayla şöyle belirler: “İyi bir terzinin bize giydirdiği esvaplar yalnız vücudumuza geçmiş ve onun şeklini tadil etmiş sayılamaz. Onlar elbette maneviyatımıza da geçer ve tabiatımıza, ahlakımıza da tesirleri olması tabiidir.” (s. 35) Hatta anlatıcının gözünden eskiye ait olmasına rağmen yeniye kendini adayın bu insanlar “medeniyet müritliği” (s. 124) ile işaret edilir.

Dıştan içeri doğru bir yarılma ile derinleşen bu “yeni” algısı yazarın sıklıkla eleştirdiği bir husus olarak dikkati çeker. Batının adeta bir ipin üzerinde hareket eden cambaz gibi kendini seyrettirdiğini, düşüp düşmeyeceğine olan merakımızdan dolayı bakışlarımızı ondan alamadığımızı söyleyen Abdülhak Şinasi Hisar, “Ona muhabbetimiz çok olmasa da bir merak ve alaka ile bağlandığımız muhakkak.” (s. 139) diyerek toplumun durduğu noktayı eleştirir. Ona göre bu zamanların insanı ecdattan kalan mukaddes bir mirasın her şubesiinden payını almıştır. (s. 147) Fahim Bey’in gönlünde zaman zaman bir hülya olarak duran değerler silsilesi, eski zamanlara olan özlem, bu mirasın kendini hatırlattığı noktalar olarak dikkati çeker. Zira o, “talihinin bağlandığı ve bütün sevdiği şeylerin kök saldığı bir tarihin şefkatini her gün duyan, o medeniyetin sıcak somununu her gün tadan bir mirasyedi” (s. 155)dir. Ancak bu miras da yeni nesiller için artık bir noktadan sonra bitecek, “eski” gerçekten yaşlanacaktır.

Yazarın roman boyunca okurun dikkatine sunduğu zamanın geçmesi ve yaşlanma metaforu, medeniyetler arasındaki mücadelenin bir göstergesi gibidir. Eskiye ait olan her ne varsa yeni karşısında tutunamamış ve ihtiyarlamıştır. “Yabancılar gözleriyle gördüklerini bize sözleriyle oklar gibi saplarlar. Böylece bir gün olur, onları duya duya biz de sanki hristiyanlığın azizesinden Sebastiyen’e sapanmış olan bütün oklarla yaralanırız ve artık hakikaten yaşlandığımızı, ihtiyarladığımızı anlarız.” (s. 179)

Roman kahramanı Fahim Bey’in ısrarla sarı renk giymesi ona bu anlamda yaşlı ve hasta intibai vermektedir. Hayatı boyu hep sarı ya da muadili renkler tercih eden Fahim Bey, anlatıcının dünyasında silik bir kişilik olarak yer bulmuştur. Hatta eski elbiselerinden kurtulup yenilerini yaptırma bile yine sarı diktirdiği için o eskide kalmış görüntüsü hiç silinmemektedir. Eser boyunca Doğu-Batı arasındaki eşige kurulmuş bir salıncakta duran Fahim Bey’in bu renk

¹ Eserden bundan sonra yapılacak olan alıntılarda sadece sayfa numarası kullanılacaktır.

tercihi, bir türlü tam olarak Batı tarafına geçememesini ve eskiyi üstünden atmadığını işaret eder niteliktedir. Bu eski zaman adamının üstü başı gibi kelimeleri ve cümleleri de solmuştur. Eskiye ait ne varsa ya renksizdir ya da bir sarı renk gibi hastadır. Artık Fahim Bey'in "*cümleleri zaten hep eski renkleri solmuş eski tesirleri uçuksamış bir takım kelimelere ve şekillere bürün*" (s. 127)müştür.

Fahim Bey'in Çamlıca'daki yeşil renkli köşkte oturan eniştesini tasvir eden sanatçının burada da sarı renk kullanması, üstelik bunu Doğu medeniyetinin sembolleri ile özdeşleştirilmesi dikkate değerdir. Çamlıca'daki bu eniştenin türbeye benzer biçimde döşenen, Arap çöllerini, sarı kumları anımsatan bu evi anlaticıda ölüm korkusu uyandırmaktadır. Enişte sarı pirinç karyolasında yatarken üzerinde Arabistan ya da Hindistan renkleriyle bezeli bir şal, bir Şam hırkası, başını sarıklı gösteren bir başlık vardır. Yani enişte "*taşıdığı bütün bu şeylerle duyduğu ve söylediği bütün hisler ve fikirlerin menşe birlikleri ve aynı cins birer mahlûk oldukları*" (s. 118) görülüyordur. Sarı ve hasta bir medeniyetin eski bir temsilcisi olan bu adamın Çamlıca'daki evinde yaşadığı hayat ise hiç de geçmişten kalma gibi değildir. "*Bir takım simsarlar vasıtasıyla bir sürü genç kızları hizmetçi diye evine toplayıp yemek pişirmek gibi bahanelerle bunlarla düşüp kalkar, günlerce sokağa çıkmaz, bir fuhuş hayatı*" (s. 116) yaşar. Tam olarak arada kalmışlığı, şekil ve içerik olarak başkılığı işaret eden bu tespitler, yazarın yaşlandığını düşündüğü medeniyet algısının yeniyetme bir "yeni" ile çarpışma alanını göstermektedir.

Hisar, bu karşılaşmada sıklıkla geçmişi olumlayarak millî ve romantik bir duyuşla eskiye yaslanır. Bu da romanda eski ile yeniyetme dair çatışma unsurları oluşturmaktadır. Örneğin yazara göre "yeni telakkiler" eskilerdeki kalp saflığını gençlerin anlamasına mani olmaktadır. (s. 28) Eskilerin konuştuğu incelikli her ne varsa yeniler için anlaşılmasız gelmektedir. (s. 73) Hakikatleri inkâr edenler sadece Frenk kafasına uyan yeni nesillerdir. (s. 116) Eskiden gazetelerin her yazdığına iman edilir ve onlar sadece güvenilir haberlere kaynaklık ederlerken, yeninin "Tan" gazetesi her türlü basit mevzuu gündeme taşır olmuştur. (s. 56) Eskilerin "*İnan olsun ki...*", "*Gönül isterdi ki...*", "*Hüdâ bilir...*" gibi lafları yeninin anlamını yitirmiş kelimelerinin yanında bir eski zaman sandığı gibi güzel kokmaktadır. (s. 128)

Bu mukayeseler ortasında yazar için Batıyı değerli kılan en önemli husus bilimsel açıdan yeniliklere sahip olmalarıdır. Radyumun keşfi ve buna benzer bazı icatlar metinde Batıyı olumlayan sahneler olarak dikkati çekerken yazarın Arapça ve Farsça kelime kullanmaya da alaysamalı bir yaklaşım sergilediği görülür. Fahim Bey'in adı dil meraklıları arasında hep dalga konusu olmuştur. Bisiklete binenlere bile "*derrace suvaran*" denilmesini uygun bulan bu insanların Arapçada bu kelime bulunmaz diyerek kahramanı eğlence konusu yapmalarını eleştirel bir bakış açısı ile vermektedir. (s. 51-52) Yine Fahim Bey'in optimist ve pesimist olarak nitelendirilen hayat anlayışında iyimser yanının Batılı mekânlarda ortaya çıkması sunulmuştur. Buna göre kahraman eğlenmek için Beyoğlu'na gittiğinde neşeli, ümitli ve şair; konağa döndüğünde ise karamsar, yılgın, yorgun ve bezgin olmaktadır. Özellikle tiyatro kumpanyalarında eğlenen Fahim Bey'in Batının bu sanatsal çerçevesine meftun olduğu aşikârdır. (s. 25)

Bütün bu kıyaslamaların içinde Abdülhak Şinasi Hisar'ın Doğu medeniyetini ve ona bağlı olarak kavramsallaştırdığı "eski" algısını bir "aile evi" gibi gördüğü dikkati çekmektedir. Mekânın metaforik bir formda ana taşıyıcılardan biri olduğu romanda, Fahim Bey'in babasını mutlu etmek için kiraladığı konak onu geçmişe bağlayan yegâne unsurdur. "*İçtimai itibar*" fikrinden hareketle odalarının çoğu boş kalan bu konağı kiralayan roman kahramanı, perdeleri bile olmayan odalarda keman çalarak vakit geçirir. Konağın betimlenişi Osmanlı'nın son

dönemlerini anımsatmaktadır. İçi boşalan, mahremiyeti kalmayan ve an içinde bir eski niteliğine bürünen Osmanlı karşısına yazar keman çalan Fahim Bey'i çıkarır. Kurtuluşu Batılılaşmakta arayan Türk aydınını işaret eden bu durum, keman çalmakta iyi olmayan roman kahramanının Batılılaşmayı başaramayan aydına karşılık gelmesiyle devam eder. İşin şekli ile uğraşan toplum, alafrağa tipleri doğurmuş; bu da arafta kalmaya yol açmıştır. İyi bir keman icracısı olmayan Fahim Bey'in hayalleri vardır; ancak gerçekleştirmekten oldukça uzaktır. Teorik olarak sosyal bir statü aracı olarak sunulan konak, eskinin çöküşünü de işaret etmektedir. Aslında bu yıkım salt bir medeniyetin değil buna bağlı olarak geleneksel aile yapısının da çöküşüdür.

Yazarın çocukluğunun cennet mekânı olarak nitelediği aile evi, yavaş yavaş dökülmüş, oturulamaz hale gelmiştir. Evlerin şiiir dolu sokağı da yerini süslü, kalabalık büyük binalara bırakmıştır. Ancak eskiyi yıkan bu yeni, insanlara mutluk getirmemiştir. Adeta yersiz yurtsuz kalan bu yaşlanmış aile bireylerini sokakta görenler *"Bu kimdir? Bir deli midir? Dilenci midir?"* (s. 181) demektedir. Eskiye ait değerlerin yeni nesil tarafından pespaye görüntüsünden dolayı delilikle işaret edilmesi yazar tarafından özellikle vurgulanmıştır. Üstü başı perişan olan bu ihtiyar medeniyet, genç Batı tarafından kabul görmez. *"Vaktiyle büyük bir şöhrət sahibi olan şimdi meçhul adam"* (s. 181) olmuştur. Bu yıkıcı bir değişimdir aslında. Abdülhak Şinasi Hisar'ın estetik ifadesiyle vakti gelince *"Her neslin yaptığı heykeller yıkılır ve bahçesi viran bir mezarlığa döner. İnsanların kafası, taşları devrilmiş ve ancak bir kaçının üstündeki isimler okunabilen bir mezarlığa benzer."* (s. 181-182)

Yazarı için Fahim Bey, *"Kendisi anımsamayan, yorumlamayan ve betimlemeyen ama yorumlama ve betimlemeye imkân veren bir 'nesne ad'dır."* (Oktay, 1966, s. 12) Bu nesnellik roman anlatıcısı için eskinin ya da Doğu medeniyetinin bir sembolü olarak okura sunulur. Geçmişini Fahim Bey'den dinleyen ve ancak onunla eskiye uzanan anlatıcı, her ne kadar yeninin temsilcisi olsa da geldiği nihai noktada eskiden kopmak istemez. Uzaktan bir şarkı gibi sesini hep duymak ister. Zira o ve onun nezdinde yeni birey, kimliğinin dibinde var olan o eski şarkıları dinletmeyi geçmişin vazifesi sanmaktadır. Bilir ki şarkısı devam etmeyen şarkıcı itibardan düşer. Bir gün yorularak kendinden söz etmeyi bıraksa vazifesini yapmamakla suçlanır. Oysa *"ölüm korkusuyla masalına bin bir gece devam eden Şehrazat gibi, tutturmuş olduğu hikâyesine herkesin devam etmesi gerekir."* (s. 131)

Yazarın roman boyunca üzerinde durduğu husus, Doğu medeniyetinin eskiye ait izlerinin Batının yenisi karşısında aldığı konumdur. Buna göre, yaralı bir bilinçle derin bir yarılma yaşayan Türk toplumunda "eski", bir deliliğin nişanesi halini alırken, onunla birlikte ruh da çekilmeye başlamış; salt bir kıyafet formundaki "yeni" ise köksüz bir kimlik olarak anın sınırlarına sızmıştır. Bu da Fahim Bey ve bizi Doğu ile Batı arasındaki bir salıncakta sallanır hale getirmiştir, denilebilir.

Fahim Bey ve Biz'de Bir Yabancılaşmanın Yarattığı Bölünmüşlük

Kendilik değerleri yerine ikame edilen yeni algısını üzerine geçirmekte zorlanan toplumlar için önemli bir kriz alanı da bireyde meydana gelecek yabancılaşma duygusudur. Adaptele olmaya çalışılan bütünleşmiş çağdaş toplum modeli geleneğin ağırlığı altındaki toplumda bir kimlik bunalımı yaratmakta bu da kişinin ait olduğu hemen her şeye yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Ev, iş, sosyal hayat gibi her sahada davranışları yeniye bağlı önderler tarafından belirlenen, birincil ilişkiler yerine ikincil/resmi bağlantılarla yaşamaya çalışan insan, *"dayanışmalı topluluk modelinin tam karşıtı olarak bireysel yabancılaşmanın temelini oluşturur."* (Black, 1989, s. 40)

Tarihsel alışkanlıklarla güven ve ahlaka dayalı toplum ilişkilerinin modernleşme sürecinin “rasyonel ve ikincil ilişkileri içinde yok olduğu” (Çetin, 2003/04, s. 22) görülür. Kendi olmaktan uzaklaşan, ait olmadığı bir dünyada kendini var etmek savaşına giren insanın bu bağlamda derin bir yalnızlık içine düştüğü bir aşamadan sonra kişilik bölünmesi yaşadığı görülür.

Fahim Bey hayat ile verdiği mücadelesinde devlet memuru olarak başladığı işinde hiç ise de bunu boş bir evde keman çalarak dönüştürmeye çalışır. Yıkılmak üzere bir imparatorluğun gelenekleri altında Batılı bir enstrüman ile meşk alemlerinde olan, bunu da beceremeyen roman kahramanı Osmanlı romantikliği ile Batı yeniyetmeliği arasında bocalamaktadır. Yalnızlığı içinde, geçmişe aidiyetleri arasında karamsar ve bedbin olan kahraman, kemanı ile mutluluğun kapısını aralar. Hayata, saadete, başarıya bu modern olma gayreti ile ulaşacakmış gibi beceremese de çalmaya devam eder. (s. 19) Bu da onda kişilik bozukluğu olarak karşımıza çıkar.

Fahim Bey, öncelikle Tıbbiye’ye girmeye uğraşmış, başaramayınca da Fransızca dersler vererek hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Yazar bu durumu “*Daima muhterem diye andığımız dostunuz size hayatta ne kadar muvaffak olamadığını bildirmek istiyor.*” (s. 18) diyerek bir mektup üzerinden okura duyurur. Pozitif ilimlerin yeniye sembolize etmesi ve kahramanın sadece Tıp alanında çalışırsa başarılı sayıldığı, bunun yerine de yine hiç olmazsa Fransızca öğretmenliği yapması Batılılaşmanın toplumsal hayattaki derin etkilerinden biri olarak görülmelidir.

Modern toplum, insanlara eğitim ve öğretim vb. yollarla statü kazanma imkânları sunmaktadır. Vanca Packard, modern toplum insanını “*statü arayanlar*” (status seekers) olarak nitelendirmektedir (Sezal, 1981, s. 119). Toplumda konum elde etmenin, statü kazanmanın yolu olarak romanda, Tıp eğitiminin görülmesi Batılı düşünce dünyasına bir yaklaşma çabası olarak okunabilir.

Bu Batılı olma gayreti, roman boyu karşımıza çıkar. Ancak onun yolunu kesen, kurtulamadığı aidiyetleridir. Fahim Bey, farklı zamanlarda farklı iki insan gibidir. Bir gün Beyoğlu’nda, yabancı bir tiyatro aktrisinin peşinden sevda şarkıları söyleyen adam olarak (s. 25) görülür, ertesi gün sonra konakta yalnız ve bezgin halde oturur. Tiyatro kumpanyasında tanıştığı ilahi bir varlığı andıran bu kadına çılgınca âşık olan Fahim Bey, onun peşi sıra epey sürüklenir. Tüm acemiliklerini sergileyerek, kadın için bütün parasını harcayarak kocaman bir çiçek yaptırır, onu ilk gördüğünde önünde diz çöker ve gözyaşlarını tutamaz. Ancak kadın bir sabah kendini uğurlamaya gelen onca insan içindeki Fahim Bey’i fark bile etmeksizin Oriyent Ekspres’e biner ve şehirden ayrılır. (s. 25-27) Adeta Batı panoramasının Doğulu bir medeniyetteki varlığını işaret eden bu sahne, “yeni”yi toplumun tren penceresinde (üstelik adı Doğu olan bir tren) sadece seyredemediği, ona sahip olamadığı bir manzara olarak bırakmıştır. Yazarın bu bağlamda dikkatlere sunduğu husus, Batı karşısında ortaya çıkan alafranga züppe tipler ile değişimin ne kadar şekli olacağıdır.

Yeni girdiği Fransız sefaretinde bir modacıya diktirdiği bir sandık esvap da şeklen modernleşmenin yeteceğini zannetmesinin sonucudur. Eniştesinin bile “*züppeliği giyiminden belli*” dediği Fahim Bey, tüm maaşını yatırma pahasına bu elbiselerden vazgeçmez. Çünkü ona göre içine konulduğu bu yeni zarf, ait olamadığı kültüre kapı aralayan bir unsurdur. Lakin anlatıcı bu noktada zarfın mazrufu ile ilgilenmektedir. Yazarın adeta bir Felatun Bey tiplemesine dönüşen kahramanı için anlatıcısına yaptırdığı yorumlar oldukça önemlidir.

“*Belki bunlar Fahim Bey’i öyle bir zırh içinde gösteriyordu ki birçokları onu memleketin mukadderatına yabancı bulmuşlar ve bu esvapların açık renklerini, serbest şekillerini görerek kendisine*

yabancı bir kan aşılandığını sanmışlar.” (s. 37)

Fahim Bey, yıllar sonra yine geleneksel hayatına devam etmiş, içinde bir art alan olarak modern duyarlılığı geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin, onca yabancı kadından sonra Saffet Hanımla evlenmiş, hülyalar içinde hiç değişmeyen yoksul hayatını sürdürmüştür. Ancak Batılı zevkleri de devam etmektedir. Fransızca gazete düşkünlüğü, karısının “*gâvur peyniri*” (s. 63) diyerek kokusundan nefret ettiği alafranga peynir merakı, Beyoğlu’ndaki meşhur Gambrius birahanesine gidişleri (s. 67), bezik, poker, briç gibi alafranga oyunlardaki başarısı (s. 75), İtalya’ya ve başka şehirlere dair anlattığı darb-ı meselleri (s. 76) arada kalmışlığın en belirgin örneklerindedir.

Roman boyunca Fahim Bey’i sıklıkla Batılı formda gören okur, onun karşısına Doğulu tip örneği olarak Çamlıca’daki eniştesini koyacaktır. İki tip sıklıkla çatışır. Biri diğerini yeni, öteki de karşısındakini eski olduğu için eleştirir. Ancak metnin ilerleyen sayfasında ait olduğu toplumun formlarından tam da kurtulamayan Fahim Bey’in arada kalmışlığı onu, eniştesine yaklaştırmaktadır.

Örneğin romanın başlarında Çamlıca’daki eski konağında yemek yaptırma bahanesiyle genç kadınlarla düşüp kalkan bu adam, harem hayatı yaşamakla eleştirilirken bir süre sonra benzeri bir durumu Fahim Bey’de de görürüz. Vaniköy ya da Çengelköy’de yazları konak kiralayan Fahim Bey, yazılacak layihalarını var diye “*kapağı attı mı*” (s. 99) oraya, günlerce çıkmaz, işlerini görmesi için de dört beş genç kız taşır yanında. Burada yaşına nispetle daha ince, alafranga esvaplar giyer, Batılı, rahat bir yaşam tarzıyla (geç kalkmak, sandal sefası yapmak, keman çalmak, ikinci çayı içmek vb.) bütün vaktini genç kızlarla geçirir. Bu da anlatıcı tarafından “*alafranga harem hayatı*” (s. 99) olarak nitelendirilir.

Bu noktadan itibaren okurun gözünde geçmişe olan bazı bağlılıklarından vazgeçemeyen, belki onu şeklen değiştirmesine rağmen aynen koruyan Fahim Bey’i aklamak için yazar-anlatıcı bir çözüm bulacaktır. Aslında roman kahramanının yapmaya çalıştığı şey, Halit Ziya Uşaklıgil’in *Bir Yazın Tarihi* adlı romanındakine benzer bir yaz keyfi yaşamaktır. Yani yazara göre, “*edebiyatın hayata tesiri ve tahakkümü vardır.*” (s. 100)

Her şeye rağmen Abdülhak Şinasi Hisar için eski ile yeni bir uzlaşma alanı yaratmak durumunda görünür. Zarf ve mazruf arasındaki tezat arttıkça nesiller arasındaki çatışma derinleşecektir. Bu yarılma romanın bir bölümünde oldukça net, dikkatlere sunulur.

Yeni nesil eskilerin sözlerini bir tarih kitabını okur gibi sadece bilgi edinmek için dinlemektedir. Yeniler artık başka modayla giyinmekte, başka gazete okumakta, eskileri anlaşılabilir buldukları için yeni kitaplara inanmakta, üstatları değişmiş, ötekiler söndüğü için başka ışıklarla aydınlanmaktadırlar. “*Her yeni nesil maziye vaki olmamış, hayatı kendisiyle başlamış telakki eder. Ve kendisinden evvelki nesilleri ikiye üçe ayırmış olan kanlı mücadelelerden onun kitaplarında yanlış veya güzel ancak iki cümle kalır.*” (s. 184) Diğer tarafta eskiye ait konumuna düşmüş ihtiyarlar için de başka açmazlar vardır. Vaktiyle görüp beğendiği güzel kavramının içinde buldukları devirde değişmesini bir türlü kabul edemezler. Her şey başka bir düzene hizmet eder gibidir. Moda, insan, ahlak, davranış, yeme içme, her türlü değer dönüşüme uğramıştır. “*Herkes gökte yıldız arayan müneccimler gibi yaşar. Hâlbuki herkes yolunda açılan bir çukura düşecektir.*” (s. 187)

Abdülhak Şinasi Hisar’ın tasvir ettiği bu ihtiyar tiplemesi yaşlanmış bir medeniyete ve değerler sistemine bir gönderme niteliği taşır. Modernleşme çabalarının etkisi altına aldığı genç neslin karşısında tutunamayan eskiye ait toplumun kendi içinde yaşadığı yabancılaşma, bölünme bu açıdan önemlidir.

Tutunmayı beceremeyen geleneğin temsilcileri için artık sadece bireyler değil, talihler, binalar, şehirler, maddi manevi, kutsi ebedi sanılan her ne varsa “telakkilerle zevkler, adetlerle usuller, servetlerle şöretler, ilimlerle sanatlar, dinlerle felsefeler, kıymetlerle medeniyetler, milletlerle devletler, hastalıklarla ilaçlar, ölçülerle ayarlar, kanunlar, hudutlar ve lisanlar, hepsi ve her şey gözlerimize sabit şekillerde göründükleri halde bir kasırganın savurduğu tozlar halinde havalanır, döner döner mütemadiyen şekil değiştirirler.” (s. 188-189) Bu noktadan sonra insan da yaslandığı mazisiyle yalnızlaşır ve “zamanın zehri ile” (s. 189) çevresine yabancılaşır.

Abdülhak Şinasi Hisar’ın bu geçmiş zaman tablosu modernleştirmenin, gelenek ile uzlaşmadan gerçekleştirilmeye çalışıldığı toplumlarda bir kriz olarak varlık gösterir. “Hayat karşısında aldığı tavırla bir ‘Don Kişot’ olarak belirlenen, geniş hayaller kuran ve bunları gerçekleştirmek için yılmadan çeşitli girişimlerde bulunan adeta yaşadığı dünyadan soyutlanmış bir roman kişisi olarak çizilen” (Karaca, 1998, s. 31) Fahim Bey, geçen zamanın farkında olmadan, şahsi teşebbüsü ile ona uymaya çalışan, ne tam olarak zamanın içinde ne de dışında kalabilmiş bir kahraman olarak bu yabancılaşmanın en güzel örneklerinden biridir.

Sonuç

Batı kaynaklı bir değişim modeli olarak modernleşme, kendisinden önceki unsurları gelenek olarak adlandırmaktadır. Bu da tarihsel bir yarılmayı beraberinde getirmektedir. Modern sistemin bir projesi olarak geleneksel unsurların ortadan kaldırılması, geçmişe yaslanmadan yeni olanın ikame edilme çabası toplumlarda bir huzursuzluk nöbeti yaratır. Yerel olan kendini yeni olana karşı savunurken aynı zamanda bireyin kimlik ve yabancılaşma bunalımına düşmesine sebep olmaktadır.

Yerelliğin yerine evrenselliği önceleyen modernleşme süreci, eskiyi atıp yerine topluma yabancı gelen bir yeniyi kurar. Bu da toplumun hemen her sahasında inisiyatif alanlarını daraltır, bireyler bir katılım krizine girerken bir yandan da yalnızlaşırlar.

Türk modernleşmesi de bu bağlamda yatay değil dikey bir seyir izlemiş, anılan bunalımları yaşamıştır. Bu döneme tanıklık eden önemli aydınlardan biri olan Abdülhak Şinasi Hisar bir medeniyet buhranı eksininde Doğu-Batı çıkmazını değerlendirmiştir. Hisar’ın ilk romanı olan *Fahim Bey ve Biz* bu bağlamda önemli eserlerden biridir.

Doğu ve Batı dünyası arasında âdeta bir salıncakta gibi gidip gelen roman kahramanı Fahim Bey, geçmişten kopamamış, yeniye de uyum sağlama adına sıklıkla alafranga züppe tip olarak basitliğe düşmüş bir figürdür. Üzerine bindiği bu salıncakta olmak kahramana zevk de vermektedir. Şeklen yeniye ait olmak onu optimist, gelecekte ümitvar ve neşeli yaparken, yaşayış ve var oluş bağlamında geçmişe aidiyet pesimist yönünü güçlendirir. Bir zamanlar kendisi eski ile yeni arasında kalmış fakat dönemine göre yeniyi işaret eder noktada dururken, saatler zamanı sürüklemiş ve gelinen şimdide Fahim bey, anlatıcının konumuna göre geçmişi temsil eder olmuştur. Yazarın söylemi üzerinden aslında her şimdinin bir süre sonra eskiyi ve geleneği işaret ettiği ve dönüşümün kaçınılmaz olduğu belirlenebilir. Lakin üzerinde durulması gereken husus şudur ki; modernleşme ile Batı’yla ünsiyet kurulacaksa bunun geleneksel formları reddetmeden yatay surette olması elzemdir. Zira geleneksel yapı, romantik bir eski zaman fotoğrafında kalacak kadar basit değil; bu toplum için değerli bir mihenk taşıdır.

Dıştan içe doğru derinleşen bir dönüşüm içine giren Fahim Bey’in içte yaşadığı kırılma dikkate değerdir. Şeklen gelinen noktada değişim gösteren toplum, zihniyet olarak eskiye aidiyeti bir bilinç yarılmasına sebep olmuş, birey adapte olamadığı bu süreçte çevresinde gördüğü hiçbir şeyi kendine; kendini de hiçbir şeye ait hissedememiştir. Modernleşme sürecinin rasyonel ve ikincil ilişkiler ağı, geleneğin birincil yaklaşımının aksine kişileri kendi

içine kapatmış, dayanışmalı toplum modeli yerini yabancı ve yalnız fertlerden kurulu düzene bırakmıştır. Bu da kişileri içinde buldukları zamana uzak hissettirmiştir. Bunun en net örneklerinden biri olarak Fahim Bey de ne arkadaşları, ne karısı, ne akrabaları tarafından anlaşılammış ve hülyalarının içinde yalnız başına yaşar olmuştur. Hatta romanın başında Fahim Bey'i eski zaman şövalyesi gibi yücelten anlatıcı bile onu nihai noktada geçmişin artığı bir ihtiyar olarak konumlandırmış ve ondan kaçır olmuştur.

Sonuç olarak Abdülhak Şinasi Hisar'ın modernleşme arifesinde Doğu ve Batı arasına kurduğu salıncakta, bir ileri bir geri giderek kimlik bunalımı ve yabancılaşma sorunu yaşayan Türk toplumunun başarılı bir numunesini Fahim Bey tiplmesi üzerinden sunduğu söylenebilir. Her gelen nesil için bir önceki, eskiyi temsil etmekte, değişen ve dönüşen toplumlarda "yeni" kendini farklı bir model olarak ikame etmeye çalışmaktadır. O halde bilinmesi gereken, aslında Fahim Bey'in de bize söylediği gerçek şudur ki; eskimeyen ve değişmeyen yegâne şey eskidir.

Summary

Historically, the phase beginning with the Enlightenment after the Renaissance is called modernization. The Enlightenment, which was opposed the system based on church authority and paved the way for wisdom, accelerated modernization with the impact of industrial revolution and positivism. In this respect, the system which foresees a new order in almost every field such as science, politics, economics and morality etc. has gone forward as a natural process for the West. However, this phase was seen as a necessity for other societies. Although the concept of modernity is expressed as a common feature of the societies experiencing this process naturally, modernization has been used to indicate the process of capturing this phase of the other countries.

In this respect, when we look at Turkish modernization, it would be appropriate to describe the scene as a process in which many things have changed socially but almost nothing in the society. With the effort of modernization, the transformation was not waited to progress by extending over a period of time in accordance with its own values and was realized within the approach of being late. Especially, being considered modernization movements that began with Tanzimat period inadequate and underdevelopment of society as against the West accelerated the modernization movements in the Republican period. The idea that all kinds of moves will be inadequate without revolutionizing the mentality of the society has led to modernization as a new form against tradition. The method of both the preservation of the old and of the creation of modern institutions lose their validity at this phase. Because this system, which creates a dual structure in state organization, will make it difficult to take radical steps in modernization. So the new administration completely liquidate the old and put new instead of it. This means an effort to create a new in almost every field of political, historical, economic and cultural. The system, which operates without past, present and future, imposed on society without confronting the past, without giving a new shape to the future and this has brought a deep disruption.

In this sense, this historical break in Turkish modernization has not escaped from the attention of authors, and they have frequently used this alienation crisis in the society in their works. Abdülhak Şinasi Hisar, who was born in the period of Turkish modernization, lived in a cultured and wealthy family and witnessed the transformation of a society. The Turkey fact in the dead end of the East-West, which author comment it as a civilization crisis, has often used in his novels and memoirs. In this context, Fahim Bey ve Biz is remarkable.

The general framework of the novel consists of Fahim Bey's education, civil service, work

experiences, marriage with Saffet Hanım, his daily life, his strange behaviours that make his name crazy, and finally narrators' reactions about them.

What the author tries to put forward through the hero in novel is the crisis of the society striving to be modern. This is exactly evoke the swing. The society, which tries to get used to shuttling between the Eastern and Western worlds, has difficulty in adapting to the Western way of life because of the Eastern traditions and carries this new role like a patched clothes. Abdülhak Şinasi Hisar's society, which on this swing, is in the dizzying taste of a swing between the angel and the devil. Fahim Bey, who is in a dilemma with all his innocence, can easily stand at the threshold between East and West because he does not feel any responsible for anything.

What the author has emphasized throughout the novel is the position, which ancient traces of the Eastern civilization got, toward the new of the Western. According to this, in the Turkish society who experienced a deep disruption with a wounded consciousness, while "old" became the betrothal of a madness, the soul began to withdraw with it. The new in the form of an outfit has leaked out to boundaries of the moment as a rootless identity. We can say that this makes Fahim Bey ve Biz swinging on a swing, between the East and the West.

In the book the new generation listens to the words of olds as if they were reading a history book only for information. New generation put on clothes fashionable, read different newspaper, believe to new books because they consider the olds as incomprehensible, their masters changed and they are illuminated by another lights because the others went off. "Every one of the new generation thinks that there is no past and life started with himself/herself. And in his/her books, there are only two sentences left, wrong or good about the bloody struggles that divide the former generations into two, even three part." On the other side there are other dilemmas for the olds. They cannot accept the change of the concept of beautiful that they see and like in their time. Everything seems to serve another order. All kinds of values such as fashion, human, morality, behaviour, eating, drinking has been transformed. "Everyone lives in the sky like astrologers looking for stars. However everyone will fall into a hole on his/her way."

This past time view of Abdülhak Şinasi Hisar emerge as a crisis in societies where modernization is attempted without getting along with tradition. Fahim Bey, being drawn as a novel person isolated from the world he lives in, standing like a Don Quixote towards the life, constantly dreaming and struggling to realize it, is not aware of the passing time and tries to follow it with his personal attempt. He is neither in time nor out of time. He is one of the best examples of this alienation.

Fahim Bey, who is a novel person, travels between the East and the West like he were on a swing. He is a figure who has not left to past and has often been the one like the type of Western snob to adapt to the new.

Fahim Bey's split, which is happened from outside to inside, is noteworthy. Although the society has formally changed, they belonged to the old mentality so there has been a disruption of consciousness. In this process the individual cannot adapt to anything he sees around, he could not feel anything. Contrary to positive, primary attitude of tradition, the rational and secondary relations network of the modernization process has turned the human themselves and solidarity society model has been replaced by an outsider system that consisted lonely and stranger individuals. This makes people feel distant from their time. As one of the clearest examples of this, Fahim Bey could not be understood by his friends, his wife, his relatives and

lived alone in his dream. Even the narrator who exalted Fahim Bey as an old time knight at the beginning of the novel, positioned him as an old man who is a leftover of the past and the narrator escaped him.

As a result, it can be said that in the swing that Abdülhak Şinasi Hisar established between the East and the West on the eve of modernization, Fahim Bey presented a successful example of the Turkish society that is experiencing identity crisis and alienation problems. According to each generation, the former represents the old and in the changing and transforming societies, what new is trying to place itself as a different model. So what should be known is the fact that Fahim Bey is telling us that the only thing that doesn't get old and doesn't change is old.

KAYNAKÇA

- Berman, M. (1994). *Katı olan her şey buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yay.
- Black, C. E. (1989). *Çağdaşlaşmanın itici güçleri*. (M. F. Gümüş, Çev.). Ankara: V/Teori Yay.
- Çetin, H. (2003/04, Kasım-Aralık-Ocak). Gelenek ve değişim arasında kriz: türk modernleşmesi. *Doğu Batı*, 25, 11-40.
- Çetin, H. (2005, Kış). Ezelden ebede kadim bilgeliğin kutsal yolculuğu: gelenek. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu Gelenek*, 1(3), 153-171.
- Hisar, A. Ş. (1941). *Fahim Bey ve biz*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- İnsel, A. (1990). *Türkiye toplumunun bunalımı*. İstanbul: Birikim Yay.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş modernlik ve estetik kültür*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Karaca, N. T. (1998). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın eserlerinde geçmiş zaman ve İstanbul*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınbay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Oktay, A. (1966, Aralık). Tekniksiz bir yazar. *Papirüs*, 7, 12-14.
- Sezal, İ. (1981). *Sosyal bilimlerde temel kavramlar*. Ankara: Birlik Yay.
- Shayegan, D. (1991). *Yaralı bilinç geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*. (H. Bayrı, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Shils, E. (2003). Gelenek. (H. Arslan, Çev.). *Doğu Batı*, 25, 101-131.
- Türinay, N. (1993). *Abdülhak Şinasi Hisar*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları*. (T. Parla, Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

**THE SERPENT'S FANGS EMBEDDED IN THE HEEL: THE
DIALOGIZATION OF AUTHORITY IN NAMIK KEMAL'S
İNTİBAH
EZEN AYAĞA YILANIN ÖCÜ: NAMIK KEMAL'İN İNTİBAH
ROMANINDA OTORİTER SÖYLEMİN SÖYLEŞİMSEL ALANA
ÇEKİLMESİ**

Fırat KARADAŞ*

Abstract

The Turkish novelist Namık Kemal's *İntibah* indicates how a character struggles against misrepresentation. In the novel, Ali Bey, a 22-year old educated boy, meets a very beautiful woman, whose name is Mehpeyker, as he walks in Çamlıca, and he falls in love with her. The narrator says that Mehpeyker does not have a virtuous background and he does his utmost to make the addressee hate her and believe that she is not a suitable partner for Ali Bey. However, the reader interestingly sympathizes with her throughout the novel because with her speech and actions Mehpeyker represents herself differently from what the narrator says about her. The present article studies the relationship and struggle between the narrator's and Mehpeyker's discourses based on the theory of the Russian critic Mikhail Bakhtin. Since in *İntibah* the narrator's discourse appears as patriarchal discourse and another's word as femininity which struggles against misrepresentation by patriarchy, a feminist reading of Bakhtin is also employed in the analysis of the novel. In *İntibah* Mehpeyker represents the voice of the other that disseminates the male authority of the narrator.

Keywords

feminine other, narrator, dialogization, subversion of authority, Mehpeyker

Öz

Namık Kemal'in *İntibah* romanı bir karakterin anlatıcının okuyucuyu yanlış yönlendirmesine karşı sözlü mücadelesini ele alır. Romanın iki ana karakterinden biri olan Ali Bey Çamlıca'da gezinirken Mehpeyker adında çok güzel bir kadınla karşılaşır ve ona aşık olur. Romanın anlatıcısı Mehpeyker'in 'temiz' bir geçmişe sahip olmadığını söyler ve Ali Bey'e uygun bir eş olmadığını okuyucuya inandırmak için elinden geleni yapar. Ancak anlatıcının bütün çabasına karşın okuyucu Mehpeyker'e sempati duyar, çünkü Mehpeyker davranış ve söylemiyle anlatıcının anlatımından farklı olduğunu gösterir. Böylece ötekiliyi temsil eden Mehpeyker'in söylemi anlatıcının otoriter söyleminin merkezileşme çabasını sekteye uğratar. Bu çalışma, anlatıcı ve Mehpeyker arasındaki ilişkiyi ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Eposta: fkaradas@mku.edu.tr. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7546-717X>

Gönderim Tarihi: 14.10.2019
Kabul Tarihi: 06.03.2020

mücadeleyi Rus kuramcı Mikhail Bakhtin'in edebiyat kuramından hareketle incelemektedir. İntibah'ta anlatıcı baskıcı eril söylemi, Mehperker de buna karşı mücadele eden dişil söylemi temsil ettiği için çalışmada Bakhtin'in feminist yorumları da kullanılmıştır. İntibah'ta eril söylemi zayıflatan ve okuyucu nazarındaki inandırıcılığını bozan Mehpeyker'dir. Bu çalışma, anlatıcının otoriter söylemini ve ona karşı Mehpeyker'in bozan söylemini ele almaktadır. •

Anahtar Kelimeler

dişil öteki, anlatıcı, söyleşim, otoriteyi yıkma, Mehpeyker

INTRODUCTION

"A huge human foot d'or, in a field azure; the foot crushes a serpent rampant whose fangs are imbedded in the heel," which is the Montresors' family arms in Edgar Allan Poe's "The Cask of Amontillado," is one of the most memorable expressions in the story. It is also a useful metaphor that represents the deathly grip of another's discourse with authority against misrepresentation. In *Unspeakable Sentences* Ann Banfield proposes that "any subject confronting the world necessarily adopts a position from which he perceives what will constitute his visual field, his experience, and any point of view is thus a limited one" (2000, p. 517). This limitedness of view can also be seen in narration and in the representation of the other, whether this narration be first person, third-person or any other kind. Narrators exert different levels of authority in narratives, but since every view is to a certain extent partial, every speaker's speech also includes what the Russian theorist Mikhail Bakhtin calls another's speech. In the Turkish novelist Namık Kemal's *İntibah* the narrator exerts with his internally persuasive discourse utmost authority to silence another's word. However, another's word rejects the narrator's effort at totalization and dialogizes the narrator by establishing another, alien discourse, through which the reader can arrive at 'another' understanding of the narrative. Namık Kemal's *İntibah*, an important novel of the Tanzimat Period of the late Ottoman history, represents the struggle and inseparability of the narrator's authoritative discourse and the subversive discourse of the other. What is distinguishing in *İntibah* is that another's speech is the discourse of the feminine other and thus its interpretation requires a feminist reading of Bakhtin. When studied in terms of the Montresors' family arms in Poe's story, the serpent that is almost always represented as the female other is in a deathly grip with the crushing foot of the speaker and by embedding its fangs in the foot it paralyzes the foot and devoid it of its function to act. This article studies the deadly grip between the narrator and another's speech in *İntibah* and explores how another's speech deprives the narrator's word of its power by offering the reader 'another' discourse based on dialogue and inviting him/her to look at events from 'another' angle. The article also studies the feminine character of another's speech in *İntibah* and re-reads Bakhtin against the background of feminist criticism.

Namık Kemal and his Work

Namık Kemal was one of the most outstanding literary and political figures of the Tanzimat period of the Ottoman history. He was born in 1840, and throughout his life he played an important role in the political and literary lives of the late Ottoman history. He also played a key role in the ideological and literary formation of the Tanzimat period, a period of reform in the late Ottoman history which began in 1839 and ended in 1876. He was a poet, a playwright and a novelist, and he wrote all his works with a social intent. Such popular ideas of the period as freedom, nationalism and patriotism are the main themes of his works. For instance, his "Hürriyet Kasidesi," which can be translated as "Ode to Freedom," is one of the key poems of the period. His play *Homeland or Silistra (Vatan yahut Silistre)*, first performed in 1873 during the revolt in Bosnia and Herzegovina against the Ottoman Empire, was about the heroic defense of the Silistra Castle by the Ottomans during the Ottoman-Russian War in 1828. As such, the main themes were patriotism and heroism. He wrote only two novels, *İntibah* and *Cezmi*, both of which experiment in the structure of the novel. In terms of structure *İntibah* is accepted by many as the first novel of the Ottoman-Turkish history of literature. Namık Kemal is even said to have

written this novel as an example for the novel genre (Uçman, 2006, p. 255)¹. In his *Mukaddime-i Celal*, he says “by the novel we mean the description of an event with a moral standpoint, with custom and sensibility, and with all its details; the event may not have happened but is possible to happen” (in Tanpınar, 2001, p. 400). He “saw the novel, as he did with the other genres, as a useful entertainment by which he could spread his ideas to the large masses” (Uçman, 2006, p. 253). In his preface to *Son Pişmanlık*, which was the original title of *Intibah*, he states, there is another task for writing a story; and that is saying everything that comes to mind, whether it be reasonable or unreasonable, to reform and to please the readers and to study human nature in a way different from what past great authors did” (Tanpınar, 2001, p. 400). Thus, in his novel he experimented with the novel genre and attempted at incorporating western elements in his work, without eliminating tradition.

Intibah

Namık Kemal wrote *Intibah* with the above-mentioned intent: that is, to reform and to please, and to present an example for the novel genre. *Intibah* was written in 1876, as already said, in the Tanzimat period. Tanzimat was a modernization and westernization period in which the clash between the old and the new reached its climax. Fearing from a social disintegration, Namık Kemal thought that taking only the scientific side of the West and adapting it to Islam was the only solution to the regression in the Ottoman socio-economical life (Moran, 1983, s. 16). In art he criticized old literature because it separated the individual from the life (Tanpınar, 2001, p. 421). He was for the imitation of the great works in the West; in his preface to *Intibah*, he says, “we imitate the great works and try to marry the supreme ideas and novel imaginations of the east and the west” (in Enginün, 2006, p. 230). He was for the preservation of the moral values and the superstructure of Ottoman life and thought that modernization should only take place in the economical and scientific planes. In terms of moral values he was a conservative thinker and represented in *Intibah* the patriarchal morality of the period. In that period “the moral values allowed woman minimal role in social life. She was seen only as a housewife serving for her husband. She was expected to be either her husband’s odalisque, his love doll, or mother to his children” (Akyol, 2006, p. 12). Those who did not conform to that image were labelled as evil, monstrous or whore. Thus, In *Intibah* Kemal presents the morality of the period by focusing on the family and on the disintegration of the family, but without questioning the role of the woman in that family. Though female characters play an important role in the novel, Kemal does not criticize the patriarchal morality that shaped the roles assigned to women and he condemns such women as Mehpeyker that do not fit into that morality.

Intibah relates the traumatic love story of Ali Bey and Mehpeyker. Ali Bey, who is the son of a wealthy family, is a 22 year-old educated boy. As he walks in Camlica, a famous 19th century holiday resort, he meets a very beautiful woman, whose name is Mehpeyker, and falls in love with her. From the very beginning the narrator tells how a bad woman Mehpeyker is. Mehpeyker, the narrator says, is not a ‘chaste’ woman and does not have a ‘virtuous’ background. Without knowing that, Ali Bey begins a love affair with Mehpeyker and wants to marry her, which she rejects due to her secret life. Their love affair continues until Ali Bey learns her ‘unchaste’ background, abandons her, and gets married with an odalisque named Dilaşub, an ‘angelic’ woman ‘bought’ by his mother to challenge Mehpeyker’s effect on her son. With the extremity of her love and sense of maltreatment, Mehpeyker, with the help of Abdullah Effendi—a base man and her patron—takes her revenge first by arousing suspicions in Ali Bey about Dilaşub’s chastity and virtue, and second, upon being unable to win Ali Bey

¹ Translations belong to the the author of the present article.

back, by plotting to kill Ali Bey. However, she herself dies in the end, together with Dilaşub who sacrifices herself for saving Ali Bey's life.

Mehmet Kaplan defines *İntibah* "as a dramatic and psychological work that narrates and studies a personal life experience" (1997, p. 124). From the very beginning to the end, the novel is a series of events that develop according to the psychology of the characters and that, after a point of crisis, turn in an opposite direction that leads to catastrophe (p. 124). Kaplan criticizes the novel stating that "the novel describes the psychological states of the characters in a simple and superficial way;" he is not able to present emotions or states that are beyond the commonplace (p. 127). In the same vein, Uçman states that "*İntibah* is the love story of Ali Bey who is passionate and who, though he had a good educational background, is brought up as ignorant and inexperienced about the realities of life"² (2006, p. 256). In this respect, the novel is about the defects in the marriage and family institutions of the period and in the education of the children in the family. For Uçman, the novel also aims to show how character psychology changes and is affected in the progression of events (2006, p. 264). Uçman, however, mentions mainly Ali Bey's psychology. About Mehpeyker, he just criticizes the author in passing, stating that the author openly takes sides because though he knows and explains Mehpeyker is not to be blamed for her being 'fallen woman', he blames her and punishes her in the end. Enginün focuses more than Uçman on the problematic presentation of Mehpeyker. She says that Namık Kemal attempts at psychological analyses in *İntibah* without trying to understand his characters. Characters are never allowed to go beyond the limits set by the author. In this regard, he is most unfair towards Mehpeyker. Mehpeyker, who is the liveliest character of the novel, is not allowed to speak for herself (Enginün, 2006, p. 231). For Enginün, Namık Kemal analyzes the psychological states of his characters, creates events accordingly, and these events prepare a background for new psychological analyses; but he cannot avoid taking sides while presenting his characters and shows his personal ideas and emotions in his choice of words. Thus, the position of Namık Kemal as narrator is replaced with one of a moralist (2006, p. 232).

Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar was the first critic to focus on the narrative weaknesses of the novel and on the problematic presentation of Mehpeyker. For Tanpınar, the liveliest character of the novel is Mehpeyker (2001, p. 401). However, he argues, we should handle her not as the author presents her but as she speaks for herself. Throughout the novel we see her objecting to the author's statements about her. She is as if saying "I am not what you say...I have never been the person you say! Let me tell myself" (2001, p. 401). However, Namık Kemal always cuts her speech and does his utmost to frame her in the mind of the reader. He is hostile to her because of her background, but Mehpeyker is not to be blamed for her background; not only she but also the author tells it. He presents her to us in the beginning saying that she grew in a quite base family (2006, p. 403). Tanpınar also criticizes Ali Bey for his maltreatment of Mehpeyker in the second half of the novel. He beats and abandons her, Tanpınar says, to stay alone with Dilaşub who his mother finds for him. Dilaşub, who falls in love with Ali Bey as soon as she sees him while he is with Mehpeyker, who faints in all occasions and is docile as a lamb, and who, though a bit pornographic, is quite beautiful, remains weak and unobtrusive in spite of all the efforts of the narrator.

As can be seen so far, the problematic presentation of Mehpeyker by the narrator and her relationship with the other characters of the novel have been central concerns for some critics. However, what is missing in the literature is a theoretical analysis of the power struggle and relationship between the narrator, Mehpeyker, and the other characters of the novel. The

² Translation belongs to the author of the present article.

present article aims to contribute to the literature by studying these from a Bakhtinian perspective.

Bakhtinian Dialogics and *Intibah*: the Serpent's Fangs in the Heel

In the first volume of *The Philosophy of Symbolic Forms* the German Philosopher Ernst Cassirer argues that consciousness is a symbolizing, “form-giving activity, through which the simple presence of the phenomenon assumes a definite ‘meaning,’ a particular ideational content” (1953, p. 78). Narrators are fictional minds (Cohn, 2000, p. 253) that, in accordance with the above-mentioned definition, form a certain ideational content in the narrative, create a certain perspective about the characters, and frame the boundaries for the reader’s interpretation of the narrative world. Mikhail Bakhtin calls this ‘form-giving,’ ‘symbolizing’ process ‘discourse’ and points out that the fundamental condition, which makes a novel a novel and which is responsible for its stylistic uniqueness, is *the speaking person and his discourse* (1981, p. 332). The speaking person ‘constructs’ his discourse artistically and expects the addressee to view his discourse from his lens; he is always, to one degree or another, “an ideologue, and his words are always ideologemes. A particular language in a novel is always a particular way of viewing the world, one that strives for social significance” (1981, p. 333). For this reason, the speaker’s discourse is an internally persuasive one, which “may literally be *omnipresent* in the context” (1981, p. 347), exerting its authority by speaking *instead of* and *in spite of* the other. However, for Bakhtin, language—like the concrete living environment in which the consciousness of the verbal artist lives—is never unitary. The other of the speaker’s discourse responds this silencing and de-voicing process with his/her own speech by causing refractions in it. Another’s discourse, which is introduced into the speaker’s discourse in “*concealed form*, that is, without any of the *formal* markers usually accompanying such speech, whether direct or indirect” (1981, p. 303), breaks through the speaker’s authoritative discourse by either openly speaking or giving hints about its own side/view of the same story.

Highly reminiscent of this definition, in Namık Kemal’s *Intibah* the narrator’s discourse and another’s word are locked together in a death embrace, just like the serpent and the crushing foot in “The Cask of Amontillado”; they are inseparable and interrelated; each exists *because of* and *in spite of* the other. Moving from this stand, on the one hand, we have the narrator’s effort to suppress another’s voice with his authoritative discourse, and on the other we have another’s word that subverts the narrator’s discourse. The struggle between and inseparability of these two discourses represent the dialogic nature of novelistic discourse: a speaker trying to dominate another’s word and another’s word responding it with its own terms.

Mehpeyker is a woman who does not conform to the patriarchal image of woman, and so “*the author shows his agreement with the morality of the period by presenting her as evil and unchaste*” (Akyol, 2006, p. 11). The narrator/author does his utmost to make the addressee believe that Mehpeyker is not a suitable partner for Ali Bey, and he shapes all his novelistic discourse for her victimization in the reader’s eyes. Constantly using the time-honored woman-serpent identification in patriarchy, he represents her as the serpent.

Ali Bey is the ‘hero’ of the novel, and he is the main stylistic tool through which the narrator/author transmits his idea of woman and silences another’s word. In *Problems of Dostoyevsky’s Poetics*, as he discusses the relationship between author and hero in Dostoyevsky’s novels and the extent the hero depends on the author, Bakhtin points out that in Dostoyevsky’s novels “*the hero interests Dostoyevsky as a particular point of view on the world and on oneself...What is important to Dostoyevsky is not how his hero appears in the world but first and foremost how the world appears to his hero, and how the hero appears to himself*” (1984, p. 47). What is important about

the hero, for Bakhtin, is not "his fixed image", but "the sum total of his consciousness, ultimately the hero's final word on himself and on his world" (p. 48). In *Intibah*, Ali Bey represents a certain worldview, which also the narrator shares, and in the end of the novel he speaks his final word both on himself and the world by deciding to abandon Mehpeyker and the 'base' life she represents and by taking revenge from her. However, he is not the type of self-conscious character Bakhtin praises to exist in Dostoyevsky's novels. Though until the end he seems to fall asunder from the narrator's point of view, his view gravitates towards the author's/narrator's throughout the novel, and his final word on himself and the world suggests his convergence with the narrator's point of view and his total dependence on him. How he appears in the gendered world is more important to him than how the world appears to him. In the almost monologic world of the novel, he, together with his friend and family circle, functions as a mouthpiece for the author. For the author of such a novel, according to Bakhtin, "it is important only that a given true idea be uttered somewhere in the context of a given work" (1984, p. 79), and Ali Bey is chosen for this function. A thought that gravitates towards the author's consciousness is not represented, but affirmed and the whole novelistic world serves to this function. As a stylistic tool, the characters who play the most important role for this affirmation are Ali Bey, his friends Mesut and Atif beys, his mother Fatma Hanim, and Dilaşub.

The sole self-conscious character who is independent of the narrator and who realizes herself in spite of the ideological bombardment of the narrator is Mehpeyker. Bakhtin claims that "a monologic artistic world does not recognize someone else's thought, someone else's idea, as an object of representation... Thoughts and ideas—untrue or indifferent from the author's point of view, not fitting into his worldview—are not affirmed" (1984, p. 80). If an unaffirmed thought is to enter into the artistic world, it must be repudiated and deprived of its power to mean. Throughout the novel the narrator tries to obstruct the reader's affirmation of Mehpeyker's idea and discourse and deprive them of their power to mean. However, in spite of all the stylistic tools and ideological bombardment to de-power her word, Mehpeyker strives for social significance against the narrator's misrepresentative discourse, makes the reader sympathize with her, and proves herself to be different from the narrator's representation of her. As in her introduction to the novel Selda Akyol says, "the author does not want us to love Mehpeyker but we feel pity for her as we read the novel. We do not want to believe that she is the embodiment of evil because the reader no longer believes that people can be totally good or bad" (2006, p. 12). For Akyol, Mehpeyker is the only humane character in the novel, with flesh and blood and resembling us. By making the reader sympathize with her, her discourse disrupts the author's and she speaks the final word both on herself and the world, from which she takes revenge in her own accord.

Though in this work, like all other novelistic discourses, another's word strives for self-representation against the ideological bombardment of the narrator, what is at issue in this novel is the feminine other and so, to delve further into its analysis, a feminist reading of Bakhtin should be employed. In her article "Gender in Bakhtin's Carnival" (1991) Dale Bauer reinterprets Bakhtin's dialogism according to feminist theory and criticizes Bakhtin for ignoring the role of women as "another's word" in dialogue and the subversion of authority. A similar criticism is also made by D. P. Hernall, who in "The Dilemmas of Feminine Dialogic" (1991) argues that Bakhtin excludes women and women writers from his discussion of novelistic discourse, though what he says about this discourse best fit women's writing. According to Hernall, "multivoicedness is a feminine characteristic" and "dialogism is largely a gender-, rather than genre-, marked trait." Thus, Bakhtin's exclusion of women shows that he was not "merely culturally backwards, but was ignorant about the very nature of the genre" (1991, p. 17). Dale Bauer

pinpoints this essentially ‘feminine’ aspect of Bakhtin’s dialogism arguing that in many literary works ‘the feminine’ subverts the power of language. Employing Luce Irigaray’s term ‘disruptive excess’, she points out that this ‘excess’ is “*the voice of gender—which moves beyond the atomic self or body into the larger discursive corpus and which cannot entirely be accounted for in Bakhtin’s dialogic model*” (1991, p. 675). She formulates her effort in re-interpreting Bakhtin as “*to read the woman’s voice—excluded and silenced by dominant linguistic or narrative strategies—back into the dialogue in order to re-construct the process by which she was read out in the first place*” (1991, p. 673).

In *Intibah* Mehpeyker represents ‘disruptive excess’ that disseminates the male authority of the narrator and plays a major role in the dialogization of the novel and de-centralization of authority. The patriarchal ideology of the narrator identifies this ‘disruptive excess’ with monstrosity and represents Mehpeyker as the kind of monster woman Susan Gubar and Sandra Gilbert mention in *The Madwoman in the Attic*. Gilbert and Gubar point out that in the 19th century the dominant literary images of femininity are male fantasies, in which women are represented either as docile, submissive and domestic, or as monsters, that is, as sweet dumb Snow White and the fierce mad Queen. As Moi puts it, “*woman was assumed to be a vision of angelic beauty and sweetness; the ideal woman is seen as a passive, docile and above all a selfless creature*” (1985, p. 58). Behind this angel there is the monster woman, who represents “*the obverse of the male idealization of women*” and “*the male fear of femininity*”. The monster woman is the woman “*who refuses to be selfless, acts on her own initiative, who has a story to tell – in short, a woman who rejects the submissive role patriarchy has reserved for her*” (1985, p. 58).

In *Intibah*, Mehpeyker is the feminine other, the monster/serpent woman whose word the author/narrator, with the help of Ali Bey and his friend and family circle, aims to de-power, whereas Dilaşub is the angel, “*the sweet dumb Snow White*” who sounds like the king/the narrator and imitates his tone and viewpoint. At her first appearance in the novel the narrator introduces Mehpeyker as:

*She was a lady who, in sharp contrast to Ali Bey, was a quite unchaste woman, grown in a low family and had become master of masters in every kind of disgracefulness as soon as she got matured. Since she was literate and spent most of her time in the company of famous lewd women, she had become twice cunning in her mischievous acts so that she would not be craftier in the domination of men if she were created as beautiful as an elf and cruel as an Arab sultan.*³ (Kemal, 2006, p. 49).

To make his discourse more effective, the narrator/author also uses the mythical woman-serpent association and imagery and puts Mehpeyker in the same line with serpentine female figures in Greek and religious mythologies such as Medusa, Lamia, Lilith, and Eve. When he introduces her, he says: “*She [Mehpeyker] loved beauty, but did it as a serpent loved a flower or as a serpent embraced a man by encircling him. She embraced as a grave enclosed a body*” (2006, p. 49). This description of Mehpeyker with serpent imagery continues throughout the novel. When Mehpeyker commissions a man to take revenge from Ali Bey and Dilaşub after Ali Bey abandons her, the narrator tells: “*Mehpeyker, whose awareness of her skill of mischief was like a serpent’s awareness of the effect of its poison or a hangman’s awareness of the effect of his rope, heartily said to the man [whom she commissioned for revenge]: ‘Why those casting spells hope for help from the devil instead of you!’*” (p. 137). During the plot she has organized to create doubt in Ali Bey about Dilaşub’s chastity, the narrator describes Mehpeyker’s attitudes as: “*Mehpeyker, curling like a serpent that wrathfully set eye on its prey and changed colors from anger, walked up and down. Ali Bey*

³ Translation of quotations from *Intibah* belongs to the author of this article.

thought that these attitudes of the wicked woman were caused by her inability to take revenge and lay her serpentine poison on her prey" (p. 139). Another example for Mehpeyker-serpent association exists towards the end of the novel when, after she has been unable to win him back, she plots the killing of Ali Bey in the mansion of Abdullah Effendi but herself being killed by Ali Bey. After she says her last word to Ali Bey and turns back to her hiding place, the narrator says: "After poisoning his [Ali Bey's] spiritual pains with these words, pleased—like a serpent—to have sucked its victim's blood, she swung back to her hole, when Ali Bey, all of a sudden, assaulted her with fury" (p. 185).

Serpent imagery is accompanied throughout the novel with words and simile that aim to affirm Mehpeyker's 'evil' character for the reader. For instance, while talking about her, the narrator uses such Ottoman Turkish words as *habise* (wicked woman), *mel'une* (mischievous woman), *haine* (malevolent woman), and *facire* (immoral woman). Sometimes the narrator tries to make his discourse more efficient by using simile that is in some way or the other also based on the religious/mythological conception of the feminine other as serpent. For instance, he resembles the effect of her pleasure to "oleander" (Kemal, 2006, p. 140) and uses the expression "poisonous smile" to describe her smile as she takes revenge (p. 141); words flow from her mouth like poison; and she, like blood-thirsty animal sets her eyes on her prey. These words are accompanied with words focusing on Mehpeyker's 'unchastity' and 'unvirtuous' life, which seem to be the main reasons that make her serpentine for the narrator.

As said above, in a monoglot artistic world, where the hero mirrors the author, the author tries to affirm his idea by putting it in the mouths of the hero and other characters. In *İntibah*, the narrator's/author's discourse is affirmed with the speeches and attitudes of the hero and the other characters. The whole artistic world serves for the affirmation of the author's idea of Mehpeyker and for constructing her in the mind of the reader as she-devil. Ali Bey, who is not aware of Mehpeyker's background at the beginning, begins to behave her differently when he learns it and abandons her at her first 'fault,' when she goes to Abdullah Effendi to beg him not to disturb her love affair with Ali Bey. He replies a letter she sends him to ask his forgiveness using the narrator's terminology and mouthing his idea: "Lady! You have begun to challenge the devil with your skill of deception...From my relationship with you I've come to see that it is impossible for man to go on well with a serpent; neither is it possible for loyal character to co-exist with immorality" (2006, p. 131). When his mother speaks with him about his malaise after he abandons Mehpeyker, he says: "May God damn the evil woman in the most horrible way. If she died before being born, the devil would be deprived of an important helper" (p. 126). His speaking of Mehpeyker in this way, leaving her for her 'unchastity' and 'unfaithfulness,' his scornful and pitiless attitude towards her, and his killing her in the end are all affirmative of the narrator's discourse.

In the socio-textual context created for Mehpeyker's ideological and physical victimization, the role played by Mesut Effendi is of special importance and requires some elaboration here. Ali Bey gets acquainted with Mesut Bey in Camlica, where he fights with him because Mesut Bey makes a pass at Mehpeyker. Mesut Bey shows the hypocritical aspect of patriarchal morality; he behaves *immorally* to Mehpeyker by making a pass at her but begins to mouth the narrator's idea of her and tells how *immoral* she is as soon as he hears that Ali Bey is in love with her. Upon hearing from Atif Bey, his nephew and Ali Bey's close friend, that Ali Bey aims to get married with Mehpeyker, Mesut Bey exclaims:

—He is going to get married with her! How a virtuous person he is!

[...]

— *Hasn't this man ever been in the company of men and asked about this woman to anybody.*

[...]

— *If he had done, he would have learned that she is a prostitute, a waste of almost half of the men in Istanbul.* (2006, p. 71).

After he, with Atif Bey's mediation, reconciles with Ali Bey, he sets to save Ali Bey from his 'fallen state' and warns him as: "*Mehpeyker is such a famous prostitute that perhaps except you nobody left in the country without being present in her company*" (2006, p. 72). Mesut Bey continues to voice the narrator's point of view also in the following parts of the novel. For instance, when Fatma Hanim, Ali Bey's mother, becomes suspicious about Ali Bey's state and talks to him to learn the reason of her son's malaise, Mesut Bey tells her: "*He is blindly in love with a slut. The malevolent woman he is addicted to is not the sort of person to be mentioned in your presence. Her attraction with deceit is not a kind of trouble one can easily cope with and so, when you are in her clutches, she makes you impotent to withstand her*" (p. 102).

Mesut Bey is also the character who mouths the narrator's view that the she-monster can only be challenged with 'angelic woman'—who Gilbert and Gubar call the white dumb Snow—and brings to Fatma Hanim's mind Dilaşub. Highly reminiscent of Gilbert and Gubar's discussion, he tells Fatma Hanim: "*To defeat the devil one needs to ask help from the angel; the effect of deceptive beauty can only be annihilated with a beauty sublimated with chaste and virtue*" (Kemal, 2006, p. 102). Upon this conversation, Fatma Hanim 'buys' Dilaşub who, in contrast to Mehpeyker, is described by the narrator to be the embodiment of spiritual beauty that she tries to save from the evil eye (p. 106). This shows how the female body functions in the male world as a battleground on which male ideology tries to drive the female body to the confinements of docility, and the feminine 'other' rejects this confinement on her body, using her body, symbolically speaking, as a mode of expression and as 'disruptive excess.' Dilaşub is the kind of woman who is imprisoned in the confinements of docility. In *Discipline and Punish* Foucault defines docility against the background of the socio-symbolic power exercised on the body. Foucault argues that the body has been an object for pressure investments throughout history, but the eighteenth century was outstanding with its ideology of docility. Docility is the socio-symbolic constraints, prohibitions and obligations imposed on the body. "*A body is docile that may be subjected, used, transformed, and improved,*" so that it becomes a political puppet, a small-scale model of power (Foucault, 1995, p. 136). What is important here is not the signifying elements of behavior or the language of the body, but the economy, the efficiency of movements, their internal organization" (1995, p. 137). The methods, "*which made possible the meticulous control of the operations of the body, which assured the constant subjection of its forces and imposed on them a relation of docility-utility, might be called 'disciplines.'* Many disciplinary methods had long been in existence—in monasteries, armies, workshops. But, in the course of the seventeenth and eighteenth centuries, the disciplines became general formulas of domination" (1995, p. 137). Thus, discipline produces subjected and practiced bodies, 'docile' bodies. Discipline makes a body docile by dissociating power from it, by reversing the course of its energy, the power that may result from it, and turning it into a relation of strict subjection (1995, p. 138). In sharp contrast to Mehpeyker who rejects the confinements of docility, Dilaşub is represented as the 'angelic beauty,' as "*a political puppet, a small-scale model of power*" for the patriarchal discourse in the novel. As Tanpınar puts it, "*she is created just as a contrast to Mehpeyker. She is the clean one against the prostitute*" (2001, p. 403). The narrator, using his full skill of metaphor, tries to sublimate her in the mind of the reader as follows:

Her hair was bright golden yellow, her brow limpid white like a mirror reflecting her purity of

conscience, her eyebrows auburn and a bit curved, her eyes bluish and love-provokingly languid, her face lovably pale white and ornamented with the pink color of a bright rose; the purity in her face color and harmonious beauty was like a lily bud having only one day left to bloom; with their delicacy and pink color her lips were like two rose leaves embracing each other and her pearly teeth appeared in-between them like dew drops; and her chin was like an unwasted white layered rose[...] Her neck was as delicately long as best fit a woman; her waist, which could attract the love of any man, was so slim that a child could embrace it with two arms. (Kemal, 2006, p. 103-4).

This idealization of Dilaşub bears amazing similarity to Gilbert and Gubar's description of the angel in 19th century literature and it presents Dilaşub as a pallid-faced, thin, and ill woman, with seemingly no blood in her veins. She is idealized by being not only de-womanized but also de-humanized. Gilbert and Gubar think that the idealization of woman by patriarchy and its institutions made the women of the 19th century both physically and psychologically ill. They state, "it is not surprising to find that the angel in the house of literature frequently suffered not just from fear and trembling but from literal and figurative sickness unto death" (1979, p. 55). Dilaşub totally suits this definition. She faints and trembles whenever she confronts a problem. For instance, she faints when Ali Bey gets angry with his mother's effort to impose her on him. Also when Fatma Hanim, after Ali Bey abandons home, tells her that she is from now on her daughter, "poor Dilaşub, not being able to keep her tears of sorrow and her emotions of sorrow and happiness to emerge, fell in a heavy faint on the ground" (Kemal, 2006, p. 123-4). When she is sold as a result of Mehpeyker's plot of revenge, she faints several times. After Mehpeyker buys her for revenge, she also faints so that everybody thinks she is dead; the narrator says: "Her body, being more delicate and slimmer than a rose, was petrified" (2006, p. 153). Her constant fainting makes Mehpeyker say: "Nothing's happened to her! She is a slim and dainty lady! She feigns to faint!" (2006, p. 153). When Mehpeyker, with the help of Abdullah Effendi, organizes a plot to kill Ali Bey, "poor Dilaşub was spiritually happy to do all she can for saving Ali Bey's life; she was even ready to sacrifice herself for his well-being." However, afraid of being murdered herself, she "began to feel cold and heavily tremble" (2006, p. 179). She also faints from happiness when Ali Bey says he is going to get married with her after he abandons Mehpeyker. These examples support Gilbert and Gubar's discussion of the death-in-life and life-in-death state of the angel in the house. Dilaşub's pallid appearance and constant fainting suggest "her figurative sickness unto death" caused by her effort to purge herself from her 'base' feminine self—which Mehpeyker represents—and be the angelic beauty and docile person demanded of her for acceptance into patriarchal society.

Her words in the end of the novel after Ali Bey leaves her behind to save his own life show the motivating force behind her docility and 'angelic' beauty: "Holding her head with two hands and tearing her hair from extreme longing, she exclaims: 'Ah master, master! Dying for your well-being is a festivity, a nuptial celebration for me'" (Kemal, 2006, p. 179). Dilaşub's presence and the way she conceives herself and is conceived by patriarchal society also call into question patriarchal morality. Dilaşub, being aware that she has been bought for Ali Bey, heartily thinks that if there is happiness in the world, it lies in making Ali Bey happy. In contrast to Mehpeyker's untamed beauty, Dilaşub is a tamable woman; in a way showing the hypocritical aspect of patriarchal morality and the fact that real 'prostitution' lies in the patriarchal values represented in the social context of the novel, Fatma Hanim tells her son: "This is your odalisque. Take her to bed and tame her if you like her" (2006, p. 108); Fatma Hanim is "decided to give Dilaşub to her son's bed" (p. 127). Dilaşub's only function is to serve Ali Bey, appease his sexual needs, make him happy, and, if possible, die for him. Thus, she is the disciplined docile body in Foucault's definition, the

body whose power is dissociated from, whose energy is reversed, whose existence is based on a relation of strict subjection.

Since, according to Gilbert and Gubar's argumentation, the king's voice is the chief one, the question arises as to whether the Queen tries to "sound like the king, imitating his tone, his inflections, his phrasing, his point of view," or "talk back to him in her own vocabulary, her own timbre, insisting on her own viewpoint" (1979, p. 290). In *Intibah*, Mehpeyker—the fierce mad Queen—"talks back" to him with her own voice and view. In spite of all the ideological bombardment and stylistic tools to affect the reader's view of her, Mehpeyker responds the narrator's discourse with her counter-discourse. For Bakhtin, meaning is not created through a single voice, but in the interaction of voices, that is in dialogue. "*Discourse lives, as it were, on the boundary between its own context and another, alien, context*" (1981, p. 284). Mehpeyker strives for significance in the novel by creating another, alien, context; that is, another speech different from that of the narrator and calling into question the narrator's authoritative and misrepresentative discourse. An important place where she establishes her counter-discourse is when she tells her side of her story upon Ali Bey's learning her 'vicious' background from Mesut Bey. She states,

You've learned my secret; no problem. It would anyhow come to light. Perhaps what you don't expect from me is my cowardice to tell you my state [...] Now that you've learned my story from others, let me tell it myself. Yes, what they've said about me is maybe less than what I've experienced. I was born in a quite unvirtuous house and brought up there. Before I became thirteen, my relatives tried to be rich by selling my chastity. How a child at that age would know what was chaste, what humanity was, and how a person could protect herself. Once a person gets on this track, as if having fallen on infinite sand, sinks as she tries to get off. Fate put me on this track and I had to go onward. Few things left in the world that I haven't done. Until I came to know you, for me life was wandering around in excursion spots and being present in companies of entertainment. I didn't believe in the existence of love in the world. Among those I know there was an elderly woman named Atike. She always said: 'We, too, love and our love exceeds that of chaste women thousand times.' What a truth lies in these words! Once I saw you, I began to feel something very different in my heart. As the grass look upwards when seeing the sun, so I feel elevated when I see your face. I wanted to look backwards but was detested from my past state [...] I lived a worldly paradise in those days with you [...] I am sure that you will no longer want to look at my face. Be easy. I can sacrifice myself for your happiness and will never disturb you with my presence. (Kemal, 2006, p. 82-3)

After Mehpeyker's speech, fearing that the reader may sympathize with her, the narrator intrudes as: "The evil woman, after telling the most effective events and emotions and boiling them up in one pot by skillfully adding lies, pretended to leave to show the sincerity of her last words, and she made her speech so effective that Ali Bey's anger turned into compassion" (2006, p. 83-4). In her alien discourse Mehpeyker refutes the narrator's authoritative discourse and shows that she is sincere in her words of love. The reader sympathizes with her as she shows herself to really love Ali Bey. When Ali Bey visits her house after the above-quoted speech of her, she behaves with the excitement of a lover and does her utmost to please Ali Bey. She prepares a good dinner table for him and has a drink. Intruding here, the narrator says that together with her unchastity Mehpeyker's being as saucy as to be used to alcohol quite displeased Ali Bey. However, a few lines later, disproving the narrator's speech, Ali Bey also begins to drink and says: "*I have had much experience and come to learn that drink brings man's real self to light*" (2006, p. 93). In their next meeting in Camlica, Ali Bey sees that "*Mehpeyker came before him to the meeting place and was craving for his coming*" (p. 97). The narrator intrudes again

and tries to prevent the reader from sympathizing with her saying: *"This conciliatory attitude of Mehpeyker showed her desire for rather than her addiction to him"* (p. 97).

She shows the extremity of her love when she goes to beg Abdullah Effendi not to disturb her love affair with Ali Bey and reveal himself to him. *"She told Abdullah Effendi her love affair, told him that she would cut her ties with him due to that love affair and would no longer accept his money"* (Kemal, 2006, p. 116). Upon being late that night because of her talk with Abdullah Effendi, Ali Bey, who waits for her until her coming in the early morning, gets furious, totally abandons her, and gets married with Dilaşub. Her extreme love for Ali Bey and the inability, reluctance or denial of Ali Bey and other upholders of patriarchy to understand her situation turn Mehpeyker into 'mad' and draw her to revenge. Seeing her state, Abdullah Effendi, to whom she goes to ask help for revenge, says to her: *"Alas! Mehpeyker who cares about nothing other than laughter and entertainment before is now burning with the idea of revenge! [...] Don't heed him [Ali Bey] Let him please himself with whoever he likes"* (2006, p. 135). She heartbrokenly replies:

—It seems as if you've never loved before.

[...]

—I think that a person loves only once in this world, just as s/he lives only once in it. If you knew what love is, you would not tell "let him please himself with whoever he likes." This means that you would not feel sorrow when you lose your love. (p. 135-6)

Due to her anger for those who serve for her victimization, Mehpeyker really becomes monstrous towards the end of the novel and behaves hysterically both to Ali Bey and Dilaşub. About hysteria, the character trait of the so-called she-monsters of 19th century literature, Gilbert and Gubar say: *"Patriarchal socialization literally makes women sick, both physically and mentally"* (1979, p. 295). Her victimization by patriarchal socialization draws Mehpeyker to behave 'insanely' in the end and take revenge from Ali Bey and Dilaşub, the representatives of patriarchal socialization. With the help of Abdullah Effendi, Mehpeyker plots two revenges towards the end of the novel. The first one is directed at Dilaşub and bears close similarity to Bertha Mason's tearing up Jane Eyre's wedding dress to take revenge from 'the angel in the house' and the image of woman imposed by patriarchy in Charlotte Brontë's *Jane Eyre*. Here Mehpeyker victimizes Dilaşub by arousing suspicions in Ali Bey about her chastity and virtue, the very patriarchal weapons that also caused her victimization. Mehpeyker plots the second revenge upon her inability to win Ali Bey back after she has victimized Dilaşub. Her love and sense of maltreatment bring her to the edge of killing Ali Bey but she herself dies in the end.

Conclusion

With a close reading of the passages in which Mehpeyker speaks for herself, the reader can see that two discourses clash in the novel for significance: the narrator's discourse and Mehpeyker's alien/another discourse. It follows that there are two representations of Mehpeyker: the evil, serpentine woman in the narrator's discourse and the humane, lovable and ill-fated woman in Mehpeyker's discourse. Though the whole novelistic discourse aims to victimize Mehpeyker in the mind of the reader and de-power her speech, her discourse calls the narrator's discourse into question and annihilates its power to mean. In spite of all the ideological bombardment of the narrator and the stylistic tools used for this purpose, the reader sympathizes with Mehpeyker and his view gravitates towards a more understanding position. *İntibah* shows the way authority is dialogized with the counter, alien discourse of another's word. In the work, the speaker tries to dominate another's word by creating a perspective about it and framing the reader's outlook of it. However, another's word, which exists *because of* and

in spite of the speaker's discourse, responds the speaker's act of framing by creating a counter and alien discourse and thus offering the reader the opportunity to look at events from 'another' angle.

Differently from many other literary texts in which another's word strives for significance, the serpent in deadly grip with the crushing foot in *Intibah* is the voice of the feminine other, and Mehpeyker is overtly associated with the serpent (perhaps because she represents the feminine other) and put in the same line with serpentine female figures in Greco-Roman and religious mythologies as Medusa, Lamia and Eve. Since the speaker represents patriarchy, another's word fights back authority with the 'disruptive excess' of femininity. Mehpeyker causes refractions in the speaker's discourse and makes the reader sympathize with her by proving to be different from the narrator's representation of her and showing her humanly feminine side and the excess of her love for Ali Bey. Even her monstrosity towards the end of the novel does not affirm the narrator's discourse that she is evil; instead, it represents this humanly side and can be associated with Bertha Mason's monstrosity in *Jane Eyre* and read with reference to Gilbert and Gubar's discussion as a hysterical reaction to patriarchal morality. In the end, she proves to be the dangerous female serpent of Greco-Roman and religious mythologies, but in the reader's lens she shows herself to be the maltreated serpent and the reader understands her 'monstrous' actions in this accord. Thus, in *Intibah* another's word disproves the speaker's discourse by offering the reader another discourse and providing him/her with the opportunity to look at events from another angle. So doing, the maltreated serpent depowers the crushing foot with its poisonous fangs.

KAYNAKÇA

- Akyol, S. (2006). İntibah'a dair. In *İntibah*. Ankara: Ozgur Yayinlari.
- Bakhtin, M. (1981). *Dialogic imagination*. Michael Holquist (Ed.). Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoyevsky's poetics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Banfield, A. (2000). From unspeakable sentences: narration and representation in the language of fiction." Michael McKeon (Ed.), *Theory of the novel* (515-536). Baltimore & London: The Johns Hopkins UP. .
- Bauer, D. (1988). Gender in Bakhtin's carnival. Robyn R. Warhol & Diane Price Herndl (Ed.), *Feminisms: an anthology of literary theory and criticism* (671-684). New Brunswick-New Jersey: Rutgers University Press.
- Cassirer, E. (1953). *The philosophy of symbolic forms: language*. R. Manheim (Trans.). New Heaven: Yale University Press.
- Cohn, D. (2000). Transparent minds: narrative modes for presenting consciousness in fiction. M. McKeon (Ed.), *Theory of the novel* (493-514). Baltimore & London: The Johns Hopkins UP.
- Hernall, D. P. (1991). The dilemmas of a feminine dialogic. Dale Bauer & S. Jaret McKinstry (Ed.), *Feminism, Bakhtin, and the dialogic* (7-24). Albany: State University of New York Press. 7-24.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk edebiyatı/ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Foucault, M. (1995). *Discipline & punish*. New York: Vintage Books.
- Gilbert, S. & Gubar, S. (1979). *The madwoman in the attic*. New Haven: Yale University Press.
- Kaplan, M. (1997). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kemal, N. (2006). *İntibah*. Ankara: Ozgur Yayinlari.
- Moi, T. (1985). *Sexual/textual politics*. New York: Methuen
- Moran, B. (1983). *Türk romanına eleştirel bir bakış I*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Tanpınar, A. H. (2001). *19cu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Uçman, A. (2006). Namık Kemal. Prof. Dr. İsmail Parlatır (Ed.), *Tanzimat edebiyatı* (201-288). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Voloshinov, V. N. (1973). *Marxism and the philosophy of language*. L. Matejka & I. R. Titunik (Trans.). Cambridge: Harvard University Press.

ENDERUNLU VÂSIF'IN KENDİ ŞİİRLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ*

ENDERUNLU VÂSIF'S EVALUATIONS ABOUT HIS OWN POEMS

Merve MUTLU**

Öz

Bu çalışmada, 19. yüzyıl dîvân şâirlerinden Enderunlu Vâsîf'in -tek eseri olan dîvânındaki şiirlerinden hareketle- kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmeleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, ilk aşama olarak Vâsîf'in şiir yerine kullandığı kelimeler ve bu kelimelerle oluşturduğu tamlamalar tespit edilmiştir. Ardından, şâirin kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmelerine, Şiir Söylemek/Yazmak Yerine Kullanılan İfadeler, Şiirlerinin Muhtevâ Özellikleri, Şiirlerinin Benzetilenleri, Şiirlerinde Öne Çıkan Şiire Özgü Unsurlar (Hayâl, manâ ve mazmûn) ve Şiirlerinin Konuları başlıkları altında yer verilmiştir.

Her şâirin yaratılış özellikleri ve yetiştiği çevre farklılık gösterdiği için pek çok dîvân şâirinin şiirleri gibi Vâsîf'in şiirlerinin de özgün bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Vâsîf'in kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmeleri, dîvân şâirlerinin bireysel şiir anlayışlarından hareketle, bütüne ilişkin yapılması muhtemel çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler

19. Yüzyıl, Dîvân Şiiri, Enderunlu Vâsîf, Şiire İlişkin Değerlendirmeler

Abstract

In this study, the 19th century Ottoman poet Enderunlu Vâsîf's evaluations about his own poems have been tried to be revealed via his poems in his dîvân which is the only work of him.

In the study, as the first stage the words used instead of the poem and determinative groups constituted with these words in the dîvân have been determined. Afterward, Vâsîf's evaluations about his own poems have been handled under the following titles: The Expressions Used Instead of Saying/Writing Poem, The Content Characteristics of the Poet's Poems, The Similes Done by the Poet for His Own Poems, Prominent Poetic Elements in the Poet's Poems (Imagination, meaning and metaphorical statement), The Subjects of the Poet's Poems.

It can be said that Vâsîf's poems also have a unique character, like the other Ottoman poets' poems because the poets' creation characteristics and the environment in which they grew up show difference. When viewed from this aspect, Vâsîf's evaluations about his own poems will contribute to the studies that will be done relating to whole via the Ottoman poets' individual poem mentalities.

Keywords

19th Century, Ottoman Poem, Enderunlu Vasîf (Vâsîf of Enderun), The Evaluations About The Poem

* Bu çalışma, 19. Yüzyıl Dîvân Şiiri Poetikası adlı doktora tez çalışması kapsamında hazırlanmıştır. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ozan YILMAZ

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mrvmtl@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0342-2802>

Gönderim Tarihi: 05.11.2019
Kabul Tarihi: 31.03.2020

GİRİŞ

Vâsıf, edebiyatımızda Enderun'da yetişmiş pek çok şâir olmasına rağmen, Fâzıl (ö. 1810)'la birlikte, *Enderunlu* nâmıyla meşhûr olmuş bir şâirimizdir (Gürel, t.y., s. 25). Asıl adı Osman Vâsıf olan şâirin İstanbul'da doğduğu bilinmekle birlikte, doğum tarihine ilişkin kesin bir kayıt mevcûd değildir (Karahana, 1995, C. 11, s. 189). Vâsıf, eski sadrazam Elbesanlı Halil Paşa'nun birâderinin torunudur. Çocukluğunda Galatasaray'a yerleştirilmiş ve orada ilim tahsîl etmiştir. 1218/1803-1804 târihinde, Silâhdâr Süleymân Paşa onu, kendisine kaftâncı yapmıştır. IV. Mustafa, cülûs edince onu, Enderûn'da has odaya almıştır. Daha sonra, Hünkâr Baş Lâlâsı vazîfesinde bulunup 1230/1815-1816 târihinde, Peşkîr Ağası; yine aynı sene, Anahtar Ağası; 1232/1816-1817 târihinde, Kilâr Kethüdâsı olmuştur. Pâdişâhın huzûrunda hilat giydirilmiş ve iltifât görmüştür. Kendi isteğiyle, Bolayır'da, 1234/1818-1819 târihinde, Şehzâde Süleymân Paşa tevliyetinden emekli edilmiştir. Daha sonra, kendisine hâcegân rütbesi verilmiştir. Şâir, 1240/1824-1825 târihinde vefât etmiş ve Üsküdar Karacaahmed Türbesi civârındaki kabristâna defnedilmiştir (İnal, 2013, C. 5, s. 2425).

Vâsıf'ın tek eseri, dîvânıdır. Şâirin dîvânı, bir kez Bulak'ta (1257), iki kez de İstanbul'da (1257, 1285) basılmıştır. Dîvânın Kâhire baskısıyla İstanbul'daki ikinci baskısının başlığı, *Dîvân-ı Gülşen-i Efkar-ı Vâsıf-ı Enderûnî*'dir. Birbirinin aynısı olan bu iki baskı, 5968 beyit tutarında 531 adet şiirden oluşmaktadır. Dîvânın 1257 târihli İstanbul baskısı ise, *Vâsıf Osman Bey Divanı* adını taşımaktadır. Bu baskıda, 5688 beyit hacminde 516 adet şiir bulunmaktadır (Karahana, 1995, C. 11, s. 190).

On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserde, şâirin gerek edebî şahsiyetine gerekse dîvânına ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre, Vâsıf'ta Nedîm tesîri, şahsiyetin hareket noktasıdır. O, kime öykünürse öykünsün, hangi şiir türünde yazarsa yazsın, şiirin gelişme tarzında, hayata bakışında ve dil karşısındaki duruşunda dâimâ Nedîm'e bağlı bir taraf vardır (Tanpınar, 2013, s. 93). Gazellerinin birçoğu ve şarkıları, Nedîm'in getirdiği birtakım husûsiyetlerin kendi mizâcı ve yetişme tarzına uygun olarak gelişmesinden ibârettir. Bu yakınlık tesâdüf değildir. Öyle ki her iki şâir de İstanbulludur. Vâsıf da tıpkı Nedîm gibi zekâsı, neşesi ve konuştuğu dile kadar sanatının çeşitli unsurlarıyla şehir çocuğudur. Onun dîvânında, İstanbul ağzı, İstanbul'un gezinti yerleri ve özellikle Boğaziçi önemli bir yer tutmaktadır (Tanpınar, 2013, s. 94).

Ziyâ Paşa, *Harâbât* adlı eserinin mukaddimesinde, Vâsıf'ın şâirliğini takdîr etmekle birlikte, onun kültür ve bilgi bakımından yetersiz olduğunu; buna karşılık doğuştan gelen şâirlik kudretiyle, bazı güzel şiirler yazdığını söylemiştir. Nâmık Kemal ise, *Tahrîb-i Harâbât* adlı eserinde, Vâsıf'ın, yaşadığı dönemin konuşma diline meylettiğini; ancak aruz veznini bırakıp hece vezniyle yazmadığı için başarılı olamadığını belirtmiştir (Karahana, 1995, C. 11, s. 190).

Bazı biyografik eserler de Vâsıf'ın edebî şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde, Vâsıf'ın naat ve kasîdelerinin çoğu, onun şâir yaratılışı olduğuna bir delil olarak gösterilmiş; bununla birlikte, şâirin eserlerinde, za'f-ı te'lîf gibi bazı edebî kusurların görülebileceği ve ayrıca şâirin en güzel şiirlerinin, şarkıları olduğu belirtilmiştir: "Nu'ût ve kasâidinden ekserisi tab'an şâir olduğuna dâldir. Maa-hâzâ âsârında za'f-ı te'lîf ve sâire gibi bazı nakâis-i edebiyye görülür. En hoş şiiri şarkılarıdır" (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 914).

Osmanlı Şâirleri adlı eserde, şâirin şöhret kazanması, onun şûh yaratılışının ürünü olan şiirlerinin sâde ve hoş gider görünmesiyle açıklanmıştır: "Vâsıf'ın bu derece meşhur olmasına, şuh

yaratılışının mahsûlü olan şiirlerin sade ve hoşâ gider görünmesi esas olmuştur” (Muallim Nâci, 1995, s. 226).

Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlî'ş-Şuarâ) adlı eserde yer alan “Şuh-meşreb olduğundan perde-birûnâne sözler söylemekten çekinmemiştir” (İnal, 2013, C. 5, s. 2427) şeklindeki bilgi ise, Osmanlı Şâirleri'nde yer alan bilgiyi desteklemekte, diğer bir ifadeyle, şâirin şiirlerinin onun şüh yaratılışından esintiler taşıdığını ortaya koymaktadır.

ENDERUNLU VÂSIF'IN KENDİ ŞİİRLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ¹

Çalışmanın giriş bölümünde, Vâsıf'ın bilinen tek eserinin dîvânı olduğu belirtilmiş idi. Buna göre, çalışmada, Vâsıf'ın kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmelerinin tespitinde, onun dîvânından yararlanılmıştır.² Vâsıf'ın dîvânındaki kasîdeleri, gazelleri, musammatları ve kıtaları gerek sanatsal bakımdan gerekse onun kendi şiirine ilişkin değerlendirmelerini ihtivâ etmesi bakımından önem arz etmektedir. Vâsıf'ın söz konusu değerlendirmelerine, daha ziyâde kasîdelerinin fahriye bölümlerinde ve gazellerinin mahlas beyitlerinde rastlanmaktadır. O, bu değerlendirmeleriyle, bir anlamda, muhâtabına, kendisine göre ideal bir şiirde bulunması gereken özellikleri bildirmektedir.

Vâsıf, dîvânında, şiir yerine birtakım kelimeler kullanmıştır. Söz konusu kelimelerden bazıları, *belâgat*, *eş'âr*, *fahriyye*, *güftâr*, *kelâm*, *lafz*, *mısra'*, *midhat*, *na't*, *nazm*, *nutk*, *san'at*, *suhan* ve *tegazzüldür*.

Şâirin şiir yerine kullandığı kelimelerle oluşturduğu tamlamalar, *h'âce-i bâzâr-ı belâgat*; *bahr-ı eş'âr*, *eş'âr-ı ter*, *gülşen-i eş'âr*; *fahriyye vâdisi*, *menzil-geh-i fahriyye*, *safta-i fahriyye*; *keştî-i güftâr*, *şarkî-i pâkîze-güftâr*; *âlâyîş-i ezhâr-ı kelâm*, *dürr-i şehvâr-ı kelâm*, *kelâm-ı VÂSIF*; *lü'lü-i lafz*; *mısra'-ı dil-sûz*; *midhat-i dildâr*; *şevk-ı na't*; *gülşen-i nazm-ı medîh*, *kâlâ-yı nazm-ı şeh-pesend*, *nazm-ı Nedîm-i suhan-ver*, *nazm-ı nev-edâ*, *nazm-ı nev-icâd*; *nutk-ı cân-fezâ*, *nutk-ı 'Îsî-neses*; *'arz-ı san'at*; *kumâş-ı suhan*, *nev-nesîc-i suhan*, *suhan-perver-i makbûl-i 'avâm* ve *vâdî-i tegazzüldür*.

¹ Bu çalışmada, şablon olarak örnek alınan çalışmalar şunlardır: Bayram, Y. (2004). 16. yüzyıl divan şiirinde “şiir, söz ve şair”le ilgili anlam alanları (Kelimeler ve terkipler). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 53-64. Erişim adresi: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/246>; Kaya, B. A. (2012, Güz). Necâti Bey'in şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27, 143-218. doi: <http://dx.doi.org/10.24058/tki.325>.

Y. Bayram ve B. A. Kaya'ya âit adı geçen çalışmaların yanı sıra dîvân şâirlerinin şiir anlayışlarını ortaya koymaya ilişkin yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Çavuş, M. F. (2016, Ekim). Bahâr-ı Efkâr'a göre Keçecizâde İzzet Molla'nın şiir anlayışı – I: İdeal şiirin vasıfları. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 95-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/26077/274874>; Gülhan, A. (1998). Hakanî Mehmed Beyin şiir anlayışı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 98-121. Erişim adresi: <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s2/makale/c1s2m7.pdf>; Kaplan, M. (2007, Fall). Şeyh Galib'in şiir anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (4), 455-465. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.186>; Kaplan, O. & Kıyçak, Ö. (2014, Spring). Şeyhî Divanı'nda şiir anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (6), 601-619. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6564>; Öztoprak, N. (2005). Rûhî'nin şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, 101-136. doi: <http://dx.doi.org/10.24058/tki.162>; Topak, Z. (2017). Seyyid Vehbî'nin şiir anlayışı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 200-227. doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK314>.

² Çalışmaya kaynaklık eden şiir örneklerinin alındığı çalışma, şudur: Gürel, R. (t.y.). *Derviş-nihâd bir saray adamı Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve dîvânı Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*. İstanbul: Kitabevi. Çalışmadaki şiir örneklerine ilişkin kısaltmalar şu şekildedir: G.: Gazel, K.: Kasîde, Muh. Kt.: Muhtelif Kıt'a, Mus.: Musammat, T. Kt.: Târih Kıt'ası. Çalışmada geçen (K. 20/129, s. 248) şeklindeki bir kayıta, kısaltmadan sonra verilen numara, şiir numarasını; taksim işaretinden sonra verilen numara, beyit (veya şiir örneğine göre, bend) numarasını; virgülden sonra verilen numara ise, sayfa numarasını karşılamaktadır. İlgili kayıtlar, şiir örneklerinin altında yer almaktadır.

1. Şiir Söylemek/Yazmak Yerine Kullanılan İfadeler

Vâsıf, dîvânında, *şiir söylemek/yazmak yerine, 'arz-ı san'at eylemek, inşâd-ı kasîde kılmak-tarh-ı gazel eylemek* (K. 20/151, s. 250), *lü'lü-i lafzı (söz incisini) silk-i beyâna (beyân ipine) çekmek, târîh ü kasîde inşâ eylemek ve üzenği parlatmak* gibi ifadelerle yer vermiştir. Şâirin *şiir söylemek/yazmak* yerine kullanmış olduğu *'arz-ı san'at eylemek, lü'lü-i lafzı (söz incisini) silk-i beyâna (beyân ipine) çekmek ve üzenği parlatmak* ifadeleri onun, *şiir söyleme/yazma eyleminde hüner ve tecrübe gözetilen bir şâir olduğunu göstermektedir. Çünkü bu ifadeler, içerisinde bilgi, hüner ve tecrübe barındıran ifadelerdir.*

Şâir, dîvânında, *Kasîde-i rumhiyye der-sitâyiş-gerî-i cenâb-ı Şâh-ı devrân İskender-tüvân ma'ârif-unvân Sultân Mahmûd Hân-ı adlî-şân (eyyedallâhu'l-müste'ân)* başlığıyla yer alan kasidesinden alınan aşağıdaki beyitinde, "Pâdişâhim! Küstâhça vaziyetimi affedersen, fahriye sâhasında sanat arz edeyim" demek sûretiyle, *şiir söylemek/yazmak yerine, sanat arz eylemek* ifadesine yer vermiştir:

'Afo ederseñ pâdişâhum vaz'-ı küstâhânemi
Eyleyem fahriyye vâdisinde 'arz-ı san'atı
(K. 20/129, s. 248)

Şâir, mücevher takılan bir ipe benzettiği beyânına çektiği söz incisini, bir çocuğa benzettiği şâirlik tabîatine cevher gibi taktığını söylemiş ve böylece, *şiir söylemeyi/yazmayı, şâirlik tabîatinin cevheri, başka bir deyişle, şâirlik tabîatinin sahip olduğu bir cevher olarak değerlendirmiştir:*

Lü'lü-i lafzı çekip silk-i beyâna VÂSIF
Zâde-i tab'ıma cevher gibi taktım bu gice
(G. 113/9, s. 353)

Şâir, bu kez, "Ey Vâsıf! Artık biraz da târîh ve kasîde inşâ edeyim çünkü bana, bir karşılık beklemeden yazılan gazelden bıkkınlık geldi" demek sûretiyle, *târîh ve kasîde söylemek/yazmak yerine, târîh ve kasîde inşâ etmek* ifadesine yer vermiştir:

Biraz da gayrı târîh ü kasîde eyleyem inşâ
Baña hasbî gazelden VÂSIFÂ zîrâ usan geldi
(G. 129/15, s. 366)

Şâire âit aşağıdaki beyitte geçen *üzenği parlatmak* deyimini, "Mahâretle ata binmek; ustalık göstermek" (Ayverdi, 2006, C. 3, s. 3281) anlamlarına gelmektedir. Deyimin her iki anlamı da beyit için uygun düşmektedir. Bununla birlikte, beyitte geçen *semend-i himmet (himmət atı)* tamlaması ise, şâirin kalemi, diğer bir ifadeyle, onun *şiir yazmaya yetenekli olması* olarak düşünülebilir. Bu durumda, fahriyye menzilhâından ata binip/bir ustalık gösterip himmet atını/kalemını manâ hudûduna sürmek isteyen şâir, *şiirin oluşum sürecine işaret etmektedir:*

Bir üzenği parladıp menzil-geh-i fahriyyeden
Süreyim ser-hadd-i ma'nâyâ semend-i himmeti
(K. 20/130, s. 249)

2. Şiirlerinin Muhtevâ Özellikleri

Vâsıf'ın tek eseri olan ve de hacimli olduğunu belirtebileceğimiz dîvânında, dîvân edebiyatının hemen bütün nazım şekilleriyle kaleme almış olduğu *şiirleri* yer almaktadır. Dîvânından hareketle, şâirin, aruz vezni başarılı bir şekilde kullanmış olduğunu söylemek mümkündür.

Vâsıf'a asıl şöhretini kazandıran ise, yaşadığı devirde çok beğenilen ve de bestelenerek okunan şarkıları olmuştur. Dîvân şiirinin neredeyse söylenebilecek tüm sözünü bitirdiği; şâirlerin eski ustaları tekrarlamaktan öteye gidemedikleri bir devirde yetişmiş olan şâir, Nedîm,

Enderunlu Fâzıl, Sünbülzâde Vehbî ve Adanalı Sürûrî gibi halkın zevkini ve onun gündelik dilini şiire aktarma eğilimi gösteren şâirlerden biridir. Onun eserlerinin bir kısmı, itinâ gösterilmeden söylenmiş etkisi uyandırmakla birlikte diğer bir kısmı, âdetâ ince bir rûhun tercümânıdır (Şentürk & Kartal, 2005, s. 495).

Çalışmamızın bu bölümünde, Vâsıf'ın gazel, kasîde, kıta ve musammat nazım şekillerinde kaleme almış olduğu şiirlerinde dile getirdiklerinden hareketle, şiirlerinin muhtevâyâ ilişkin birtakım özellikleri ortaya koyulmuştur.

2.1. Aşk derdini âşikâr eder; gönül yakıcıdır: Dîvân şiirinde, şâirlerin ortak özelliği, *âşık* olmalarıdır. Onlar kendilerine *şâir* derken esâsen şiir ve aşk arasındaki izdivâca güvenip *âşık* da demek istemiştir. Dîvân şiirimizin bu âşıkları, asla vuslata erememiş ve âşkları, ancak üzüntüyle beslenip büyüyen âşıklardır (Pala, 2004, s. 19). Bu bakımdan, onların yaralı ve yanık gönüllerinin mahsûlü olan şiirleri, onların yaşadıkları aşk ve ayrılık acısını âşikâr etmiş ve dolayısıyla da gönül yakıcı bir özellik göstermiştir.

Vâsıf, gönlünde, tıpkı bir ateş gibi yanıp tutuşan aşk derdi varken sözlerinin aşk ehline hasbihâl olacağını söyleyerek şiirlerinin, duygularına tercümân olduğunu, diğer bir ifadeyle, gönlündeki aşk derdinin şiirlerine intikâl ettiğini vurgulamıştır:

*Var iken dilde bu derd-i 'aşk-ı âteş-işti'âl
Ehl-i 'aşka sözlerim olmaz da n'olur hasb-ı hâl
Böyle bilsinler edenler hâl ü şânımdan su'âl
'Aşkla gayret-nümâ-yı 'âlemem bâlâ-nifâk
(Mus. 66/2, s. 422)*

Şâir, bir musammatının 7. ve son bendinde ise, ilgili musammatının her bendinin sonunda tekrar edilen mısraını *dil-sûz*, başka bir deyişle, *gönül yakıcı* olarak nitelendirmiştir:

*Diler bu VÂSIF-ı bîçâre yâ Rab senden istimdâd
Kerem kıl lutf u ihsânunuyla gamdan eylever âzâd
Şeb-i hasretde bî-kes bî-nevâ kalsın mı dil nâ-şâd
Eder bu mısra'-ı dil-sûz ile tâ-be-seher feryâd
Yıkıldı hâtırım şimden gerü 'âlem harâb olsun
(Mus. 190/7, s. 514)*

2.2. İlhâmı söylenir; Allâh'ın ihsanıdır: İlhâm, sözlükte, "Esin. Sanat eserinin ortaya çıkışında, sanatkâra bahşedilen Tanrı vergisi şey. Gaiplerden insanın yüreğine duyurulan/üflenlen 'yaratıcı' soluk, güç. İçe doğan veya insanın öyle zannettiği, eser ortaya koymada sanatkâra kılavuzluk eden içgüç" (Karataş, 2004, s. 224) olarak tanımlanmaktadır.

Dîvân şâirleri, şiirin hem zihnî bir çabayla, bilgi ve akılla yazıldığını söylemiş hem de onun vehbî olup ilhâmı yazıldığını iddia etmiştir. Şiirin ilhâm olduğunu belirtmek, muhâtabı çok etkilemediği için şâirler mübâlağa yoluna gidip şiir ve şâir için *gayb*, *esrâr-ı İlâhî*, *dâd-ı Hudâ*, *feyz*, *hâtıf-ı gayb*, *vahy-azmây* gibi kavramlar kullanmıştır (Coşkun, 2011, s. 71-72).

Vâsıf, dîvânında, *Kasîde der-medh-i Kâ'im-makâm Bekir Paşa* başlığıyla yer alan kasîdesinden alınan aşağıdaki beyitinde, eserlerinin ilhâm kâtibi tarafından yazıldığını söyleyerek ilhâmın eserlerinin oluşmasındaki etki ve önemine dikkat çekmiştir:

*Dahı bir mısra' sünûh etmezden evvel tab'ıma
Kâtib-i ilhâm sebt-i safha-i âsâr eder
(K. 26/81, s. 267)*

Şâir, aynı kasîdesinden alınan bir diğer beyitinde, sözlerinin gece ve gündüz ilhâmı dile gelişini, Allâh'ın feyzinin tabiatındaki güçlü tecellîsiyle açıklamıştır:

*Cilve-gerdir tâ o rütbe feyz-i Hak tab'ında kim
Nâtıkam leyl ü nehâr ilhâm ile güftâr eder
(K. 26/88, s. 268)*

Şâir, dîvânında, *Ramazâniyye der-sitâyîş-i Hudâvendigâr-ı esbak Sultân Selîm Hân (aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân)* başlığıyla yer alan kasîdesinden alınan aşağıdaki beyitinde, sözlerinin ve söz söyleme gücünün Allâh'ın bir ihsânı olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle, şâirin sözleri, onun gönlüne ilhâm yoluyla gelen seçkin sözlerdir:

*Sözlerim müntehab-ı dürc-i kitâb-hâne-i feyz
Nâtıkam mevhibe-i dâd-ı Hudâ-yı 'allâm
(K. 15/56, s. 225)*

Şâir, aşağıdaki beyitinde ise, nazminin ehl-i aşka etki etmesi durumunda, bunda şaşılacak bir şey olmayışını, feyz olgunluğuna ve de Hakk'ın lütfuna mazhâr olmasıyla açıklamıştır:

*N'ola te'sîr etse ehl-i 'aşka VÂSIF nazmımız
Biz kemâl-i feyz u lutf-ı Hakk'a mazharlardañız
(G. 53/9, s. 313)*

2.3. Mısra-ı bercestedir; pâkîze-güftârdır: Hemen her sanat dalı gibi şiir sanatının da icrâ edilmesindeki başlıca sebeplerden biri, güzele ulaşmaktır. Bu anlamda, şâirler, şiirlerinde, kendi şiirleriyle diğer şâirlerin şiirleri arasındaki farka dikkat çekmek üzere, şiirlerinin güzelliğinden, sâdeliğinden, etkileyiciliğinden sıklıkla söz etmiştir.

Vâsıf, aşağıdaki beyitinde, sözünün, sevgilinin boyunun vasfıyla mısra'-ı berceste ve râst makâmında söylenen güzel bir beste olduğunu belirterek şiirinin gerek manâ gerekse üslûp bakımından ulaştığı güzelliğe ve yetkinliğe dikkat çekmiştir:

*Vasf-ı kaddiyle sözüm mısra'-ı berceste idi
Okunur râst makâmında güzel beste idi
(G. 127/1, s. 363)*

Şâir, dîvânında, *Şarkî-i pesendîde ez-teşrîf-i sâhil-sarây-ı Beşiktaş-ı Şah-ı devrân* başlığıyla yer alan şarkısından alınan aşağıdaki dörtlükte ise, şarkısının sözündeki güzelliği, latifliği, sâdeliği ve samîmîliği vurgulamak üzere, onu pâkîze olarak tanımlamıştır:

*Kelâm-ı VÂSIF'ı gûş eyle ey şâh-ı kerem-kârım
Huzûruñda okunsun şarkî-i pâkîze-güftârım
Hele ben bildiğim şimdi eyâ şevketlü hünkârım
Beşiktaş'ı şeref-yâb eyledi nakl-i hümmâyûnuñ
(Mus. 73/4, s. 428)*

2.4. Mucizevidir: Dîvân şâirleri, şiirlerinde, Hz. Muhammed, Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ, Hz. Yûsuf ve Hz. İbrâhim gibi pek çok peygamberin mucizelerine telmîhte bulunmaktadır.

Hz. Îsâ'nın dört ölüyü diriltmesi (Çakır, 2015, s. 159) ve balçıktan yaptığı bir kuşa, Allah'ın izniyle ruh üfleyip onu canlandırması (Çakır, 2015, s. 161), dîvân şâirlerinin, şiirlerinde en çok yer verdikleri mucizeler arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, Vâsıf da aşağıdaki beyitinde, "Îsâ nefesli sözüm, feyz gül bahçesinin zindeliği(dir); ansızın erişen nefesim (ise), söz çiçeklerinin ihtişamı(dır)" demektedir. Şâir, Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltme mucizesine telmîhen, sözünü, *Îsâ nefesli* olarak tanımlayarak ona, Hz. Îsâ'nın nefesinin kudretini atfetmiş ve böylece, onun, muhâtabı üzerindeki mucizevî etkisini, muhâtabına tâzelik, canlılık verici özelliğini vurgulamıştır:

*Nutk-ı 'Îsâ-nefesim zindegî-i gülşen-i feyz
Dem-i nâgeh-resim âlâyîş-i ezhâr-ı kelâm*

(K. 15/50, s. 224)

2.5. Neşe bahşeder; cana can katar: Dîvân şâirlerinin pek çoğunun şâirlik dışında esas geçim kaynaklarını oluşturan birer mesleğe sahip oldukları bilinmektedir. Bu durumda, şâirlerin şiire yönelme yolundaki gayret ve faaliyetleri önem arz etmektedir. Bu anlamda, tezkireler, şâirlerin şiire yönelme sebeplerine ilişkin ayrıntılı bilgiler içeren kaynaklar arasında yer almaktadır. Örneğin, Safâyî tezkiresine göre şâirler, yaratılışları dolayısıyla sahip oldukları sanat kapasitesini güçlendirmek veya bazı sıkıntılarından kurtulmak amacıyla şiir yazma faaliyetinde bulunurlar. Sâlim tezkiresine göre ise, şâirler bu faaliyeti, günlük işlerinden fırsat buldukça zihinlerini dinlendirmek amacıyla yapmaktadır (Çapan, 1993, s. 402).

Şâirlerin şiire yönelmelerinde etkili olan sıkıntılardan kurtulma ve zihin dinlendirme gibi ihtiyaçların, aynı zamanda, okuyucuların da şiire yönelmelerinde etkili olan ihtiyaçlar olduğu söylenebilir. Bu anlamda, şâirler, şiirlerinde, şiirlerinin sıkıntılardan kurtarıcı, neşe verici özelliğini dile getirmiştir.

Vâsıf da aşağıdaki beyitinde, “Ey Vâsıf! Nazmım âlemin neşe bahşedicisi olsa, şaşılır mı? Bugünlerde benim gönlümde yeni peydâ olmuş bir sevincim var” demek sûretiyle, nazmının neşe bahşedicisi, rûha keyif verici özelliğini vurgulamıştır:

*‘Aceb mi neş’e-bahş-ı ‘âlem olsa VÂSIFÂ nazmım
Bu günlerde benim gönlümde bir şevk-ı cedîdim var
(Muh. Kt. 34/2, s. 679)*

Şâir, dîvânında, *Târîh-i velâdet-i cihân-baht Sultân ‘Abdülhamîd bin e’l-Gâzî Sultân Mahmûd Hân* başlığıyla yer alan târih kıtasından alınan aşağıdaki beyitinde ise, cana can katan, iç açıcı sözünün övünmeye lâyık oluşunu, yeni edâlı nazmının benzerinin bulunmamasıyla ilişkilendirmiştir:

*Hakkâ bu nutk-ı cân-fezâ fahr ü mübâhâta sezâ
Zirâ bu nazm-ı nev-edâ bir misli yok devr-i nefid
(T. Kt. 64/27, s. 647)*

2.6. Yeni ve orijinaldir; benzersizdir: Sanatın amacı yenilik ve güzellik olduğu için diğer sanatkarlar gibi şâirler de eserlerinde, yeniyi ve güzele ulaşmayı arzulamaktadır. Onlar, sanatlarında ortaya koyacakları bir orijinallik, yenilikle güzele ulaşmak istemektedir. Eski edebiyatımızda da şâirler, güzele ulaşma amacıyla yenilik arayışında olmuştur (Mazıoğlu, 1992, s. 1). Bu bağlamda, Vâsıf’a âit aşağıdaki beyitler de onun yeni ve benzersiz eserler ortaya koyma çabasını gözler önüne sermektedir.

Şâir, dîvânında, *Kasîde-i medhiyye der-evsâf-ı terîf-i Hudâvendigâr-ı esbak Şehîd Sultân Selîm Hân-ı sâlis* başlığıyla yer alan kasîdesinden alınan aşağıdaki beyitinde, “Halk yeni icât edilmiş nazm çeşidini benden öğrensin; irfân kumaşı alan (da) bundan böyle benden alsın” demiştir. Şâir, yeni icât edilmiş nazm çeşidinin kendisinden öğrenileceğini belirterek açık bir şekilde, nazmının yenilik ve farklılık arz ettiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla, beyit, şâirin yeni ve orijinal eserler ortaya koyma çabasını gözler önüne sermektedir:

*Benden öğrensin çeşîd-i nazm-ı nev-icâdı halk
Benden alsın kâle-i ‘irfân alan şimden geri
(K. 14/117, s. 220)*

Şâir, bir diğer beyitinde ise, tüm şâirlerin mecliste bir araya gelip kendisinin yazdığı tarzda bir şiir yazmaları için salâ vermekte, diğer bir ifadeyle, söz konusu amaca istinâden şâirlerle çağrıda bulunmaktadır. Şâir, bir tür meydan okuma olarak ifade edebileceğimiz bu isteğiyle, kendisinin yazdığı tarzda bir şiir yazabilmenin pek de kolay olmadığına; bu anlamda, şiirinin

benzersizliğine ve özgünlüğüne dikkat çekmiştir:

*Söyleñ salâ şâ'irlere mecmû'ı gelsin bir yere
Meclisde verip ser sere yazsın bu gûnâ bir kasîd
(T. Kt. 64/28, s. 647)*

Bu noktada, Vâsıf'ın -çalışmanın girişinde, kendisinin edebî şahsiyeti üzerindeki etkisine değindiğimiz- Nedîm'i andığı bir beyitine yer vermenin münâsip olacağı kanâatindeyiz. Öyle ki yukarıdaki beyit örneklerinde, şiirinin yeniliğine, orijinalliğine, benzersizliğine işaret eden şâir, Nedîm söz konusu olduğunda, bu kez, onun şiirinin bir benzerinin ortaya koyulamayacağını belirtmiş ve bu sebeple, kendisiyle övünmesini, boş bir çaba olarak değerlendirmiştir:

*Olmaz nazîre nazm-ı Nedîm-i suhan-vere
Bîhûde VÂSİF 'âleme kendin öğer gezer
(G. 30/7, s. 297)*

3. Şiirlerinin Benzetilenleri

3.1. Büyücü: Vâsıf, aşağıdaki beyitlerinden ilkinde, her sözünü, mucize söyleyen büyücüye; ikincisinde ise, her nazmını, kendisine bağlı cin veya cinleri bulunan bir büyücüye benzetmiştir:

*Sözümüñ her biri bir mu'cize-gû efsûn-ger
Nutkumuñ her biri bir şu'le-ver-i mâh-ı tamâm
(K. 15/54, s. 224)
Beytimüñ her biri bir matla'-ı mihr-i envâr
Nazmumuñ her biri bir sâhir-i sâhib-huddâm
(K. 15/55, s. 225)*

Şâir, her iki beyitinde de şiirini, mucizevî özellikler gösteren bir büyücüye benzeterek hemen her şâirin şiirde ulaşmayı hedeflediği icâz mertebesine, diğer bir ifadeyle, mucizevî söyleyişe ulaştığını vurgulamış ve dolayısıyla da şiirinin, muhâtapları üzerinde oluşturduğu mucizevî etkiye dikkat çekmiştir.

Bununla birlikte, şâirin ikinci beyitinde nazmına ilişkin yapmış olduğu benzetme, Câhiliye dönemi Arap toplumunda görülen, şâirlerin, kâhinler ve cinlerin öğretilmesiyle şiir söylediklerine ilişkin inancı (Güleç, 2014, s. 4) akla getirmektedir; ancak bu kez, şâirin değil, nazmın hizmetinde cinler bulunmaktadır.

3.2. Cevher; inci: Değerli taşlar, yalnızca maddî değerleriyle değil, aynı zamanda, manevî faydalarıyla da insan hayatının bir parçası oldukları için insanı konu edinen şiir sanatında yer bulmaları doğal bir durumdur (Özgeriş, 2016, s. 308). Bunlar içerisinde, güher ve cevher, genellikle değerli mâdenlerin tamamını ifade etmekte ve gerek değer gerekse güzellik bakımından birer süsleme vâsıtası olarak kullanılmaktadır (Sefercioğlu, 2001, s. 96).

Dîvân şâirlerinin şiirlerine bakıldığında, şiirin güzel ve değerli görülen hemen her varlığa benzetildiği görülmektedir. Bu, şâirlerin, şiirlerinin değerini, erişilmezliğini ve farklılığını vurgulamak amacıyla tercih etmiş oldukları bir durumdur.

Bu bağlamda, Vâsıf da aşağıdaki beyitinde, her bir sözünü, hüner denizinin cevherine benzetmek sûretiyle, sözünün farkını ifade etmeye çalışmıştır. Sözünü, bir *cevher* olarak değerlendiren şâir, bu görüşünü destekler nitelikte, yeniliğini vurgulamak üzere *ter*, diğer bir ifadeyle, *tâze* olarak tanımlamış olduğu şiirlerinin değersiz sanılmaması gerektiğini belirtmiştir:

*Her bir suhanı gevher-i 'ummân-ı hünerdir
Sen VÂSİF'üñ eş'âr-ı terin kem mi sanırsın
(G. 95/9, s. 341)*

Şâir, bu kez de sözünü, pâdişâhlara lâyük iri tâneli inciye benzetmiştir:

*Dürr-i şehvâr-ı kelâmı silk-i ta'bîre çekip
Bir dizi lü'lüye VÂSİF 'aynı şu bu koymuş ad
(G. 16/10, s. 287)*

Şâir, sözünü benzetmiş olduğu, pâdişâhlara lâyük inciye, tabîr ipine çektiğini söyleyerek şiirin oluşum sürecini tasvîr etmiştir.

3.3. Deniz: Deniz, dîvân şâirlerinin, şiirlerinde sıklıkla yer verdikleri bir benzetme unsurudur. Genişlik, sonsuzluk ve derinlik gibi anlamlar ihtivâ eden denizin, insanlara sonsuz faydaları bulunmaktadır. Bitmez tükenmez bir hazîne değerinde olan deniz (Pala, 2007, s. 111), dîvân şiirinde gözyaşı denizi, gönül denizi, güzellik denizi, aşk denizi, gam denizi, cömertlik denizi, ilim denizi, kerem denizi, rahmet denizi, manâ denizi ve de şiir denizi olmak üzere oldukça farklı tasavvurlarla karşımıza çıkabilmektedir (Mutlu, 2012, s. 91-113).

Bu bağlamda, Vâsıf da aşağıdaki beyitinde, şiir denizini okyanus gibi çevrelediğinden beri, söz gemisine suyunu buldurduğunu söylemek sûretiyle, şiiri, denize benzetmiş ve böylece, onun sınırsız bir sâha olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, şâir, kendisini, şiir denizini çevreleyip kuşatan bir okyanusa benzeterek şiir sâhasındaki üstünlüğüne; sözü ise, suyunu buldurduğu bir gemiye benzeterek şiir sâhasındaki başarılı ilerleyişine dikkat çekmiştir:

*Muhît-âsâ ihâtâ eyleyelden bahr-ı eş'ârı
Suyın buldurdu VÂSİF keştî-i güftâra oldukça
(G. 105/9, s. 348)*

3.4. Gül Bahçesi: Gülistân/gülsitân, gülşen ve de gülzâr gibi farklı adlandırmalarla karşımıza çıkan bahçe motifi üzerinden gerçekleştirilen benzetmeler, dîvân şâirlerinin, şiirlerinin güzelliğini, etkileyciliğini, benzersizliğini vurgulamak üzere, şiirlerinde en çok tercih etmiş oldukları benzetmeler arasında yer almaktadır.

Bildiği üzere, gülün Farsça'daki genel anlamı çiçektir (Kurnaz, 1996, C. 14, s. 219). Gülün çiçek anlamı söz konusu olduğunda, gül bahçesine ilişkin *Ömür Ceylan* tarafından yapılan aşağıdaki değerlendirme dikkate değerdir:

"Gülşen, gülzâr, gülistân, vb. adlarla anılan gül bahçesi, aslında doğu dünyasının özellikle bahar mevsiminde çıktığı tenezzüh mekanlarından kinayedir. Genel adı bağ olan bu mekanlar, içerisinde doğal ya da yapay göletler, ırmaklar, çeşitli büyüklükte havuzlar, türlü ağaçlar, bu ağaçlarda yuva yapmış bülbül, kumru, üveyik gibi kuşlar ve rengarenk şükûfezârlar bulunan bakımlı mesire yerleridir. Lale, sünbül, nergis, gelincik, zambak, süsen, fulya (zerrinkadeh), çiğdem, şebboy, hatmi, reyhan, benefşe, erguvan, leylak ve nilüfer gibi değişik renk, koku ve şekillerdeki bahçe çiçeklerinden oluşan şükûfezârların en gözde üyesi de şüphesiz güldür. [...] Çoğunlukla sevgiliden istiare olarak anılan gül adeta bütün bahçenin toplamıdır" (2005, s. 277).

Bu bilgilerden hareketle, şunu söyleyebiliriz ki edebî metinlerde, gül hem çiçek anlamıyla hem de bir çiçek türü olarak; buna karşılık, gülistân, gülşen ve gülzâr gibi adlarla anılan gül bahçesi ise hem çiçek bahçesi anlamıyla hem de aşağıdaki beyit örneklerinde olduğu gibi- *başlı başına bir çiçek türü olan güllerin bulunduğu bahçeyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır.*

Vâsıf, aşağıdaki beyitinde, Hz. Peygamber'in övgüsünde yazmış olduğu nazmını bir gül bahçesine benzetmiş ve söz bilmemesine rağmen, Hz. Peygamber'in naatının şevkiyle, dilinin bülbül kesildiğini belirtmiştir. Şâir, Hz. Peygamber'in övgüsünde yazmış olduğu nazmını gül

bahçesine benzeterek onun Hz. Peygamber'in vasıflarından kaynaklı güzelliğini ve etkileyciliğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, şâir, söz bilmemesine rağmen, Hz. Peygamber'in naatının şevkiyle, dilinin bülbül kesildiğini belirterek ise, O'nun övgüsünün şâirliği üzerindeki güçlü etkisine dikkat çekmiştir:

Suhan bilmem velîkin gülşen-i nazm-ı medîhüñde

Zebânım şevk-ı na'tüñ bülbül eyler yâ Resûlallâh

(K. 7/10, s. 206)

Aşağıdaki beyitte ise, gonca ağızlı sevgili, şâirin şiirlerinin gül bahçesini seyredirken onun gazelinden hazzetmiştir:

Seyr eyler iken gülşen-i eş'âr'uñi VÂSİF

Hazz eylemiş ol gonca-dehen bu gazelinden

(G. 92/6, s. 339)

Dolayısıyla, şâir, her iki beyitinde de şiirlerinin güzelliğini ve etkileyciliğini vurgulamak üzere, onları bir gül bahçesine benzetmiştir.

3.5. Kumaş; dokuma: Tarihi oldukça eski olup pamuk, yün veya ipekten dokunarak elde edilen kumaşlar, renk ve desenlerindeki çeşitlilikle farklı kültürlerin zevkini yansıtmaktadır. Şâirler, şiir ve kumaş imgesi arasında bir benzerlik ilişkisi kurarken şiirin de tıpkı kumaş gibi kendine has renk ve desenlerinin olduğunu göz önünde bulundurmıştır (Kurnaz, 2007, s. 620). Bununla birlikte, şâirler, şiirlerini kumaşa benzetirken onun kalitesini ve değerini de gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Vâsıf, aşağıdaki beyitinde, bir kumaşa benzetmiş olduğu nazımın pâdişâh tarafından beğenildiğini belirterek onun kalitesini ve değerini vurgulamış; onu seyreden hasetçinin kibir elbisesinin haset pençesiyle parçalanması temennisinde bulunarak ise, onun kıskanılacak bir nitelikte oluşuna dikkat çekmiştir:

Seyr edip kâlâ-yı nazm-ı şeh-pesendim hâsidüñ

Pençe-i reşk ile çâk olsun libâs-ı nahveti

(K. 20/131, s. 249)

Şâir, aşağıdaki beyitinde, kendisini *belâgat pazarının tüccarı* olarak tanımlamış ve bu pazardaki söz kumaşlarının hepsinin ilgi gördüğünü belirtmiştir:

Benem ol h'âce-i bâzâr-ı belâgat ki budur

Her kumâş-ı suhanım râyic-i kâlâ-yı be-kâm

(K. 15/48, s. 224)

Beyit, her dönemde olduğu gibi şâirin yaşadığı dönemde de belâgat ilmi bakımından değer arz eden şiirlerin rağbet gördüğünü göstermektedir.

Şâir, bir diğer beyitinde ise, "Hüner tüccarı beğensin beğenmesin; bu yeni dokuma söz, hâlâ çok kıymetli gelir, görünür" demek sûretiyle, sözünü *yeni dokuma* olarak tanımlamış ve böylece, şiirindeki yeniliği ve farklılığı vurgulamıştır:

Pesend ederse eder h'âce-i hüner hâlâ

Bu nev-nesîc-i suhan pür-bahâ gelir görünür

(G. 47/6, s. 308)

3.6. Şeker: Dîvânında, *Kasîde-i ramazâniyye* başlığıyla yer alan bir kasîdesinde tegazzül bölümüne yer veren Vâsıf, ilgili kasîdesinden alınan aşağıdaki beyitte, tabiatının papağanının tegazzül sâhasında şeker gibi bir matlayla şeker saçtığını söylemiştir. Şâir, kasîdesinin içinde yer verdiği gazelinin matlamı şekere benzeterek onun hoşluğunu, tatlılığını vurgulamıştır:

Vâdî-i tegazzülde ise tûtî-i tab'ım

Şeker gibi bir matla' ile kand-feşândır

(K. 28/79, s. 275)

Yukarıdaki beyitte, şâirin şekere benzettiği matla ise, şudur:

Şa'bânım o meh-rûya ki nâmı Ramazân'dır

Eşk-i terim anuñcün üç aylarda revândır

(K. 28/80, s. 275)

Şeker ve şekerli yiyeceklerin insanların ağızında bıraktığı hoş tat ve yine insanların ruh hâli üzerindeki olumlu etkisi düşünülürken, ilgili matlan şekere benzetilmesi, onun, muhâtaplarının zihninde tatlı ve hoş duyguların belirmesine vesîle olmasıyla açıklanabilir. Öyle ki ilgili matla, Ramazân ayının güzelliğini, hoşluğunu yansıtmakla birlikte, Ramazân Bayramı'nı da akla getirmektedir.

4. Şiirlerinde Öne Çıkan Şiire Özgü Unsurlar

4.1. Hayâl: Şiirin iç yapısına, diğer bir ifadeyle, muhtevâsına âit olan; şiirde, manâdan sonra en çok yer verilen; buna uygun olarak da şiir için oldukça önem taşıyan hayâl, manânın ana unsurudur (Tolasa, 1982, s. 26).

Dîvân şiirinin temelini benzetmeler ve hayâl dünyası üzerine kurulmuş olduğu düşünülürse, bu iki unsurun dîvân şiirinde neden önemli bir yere sahip olduğu daha iyi anlaşılır. Dîvân şâirlerinin şiirlerinin etkileyiciliği, özgünlüğü, şiirlerdeki benzetme ve hayâllerin niteliğiyle yakından ilgilidir. Bununla birlikte, şâirlerin üslûbunu belirleyen de onların şiirlerinde yer vermiş oldukları benzetme ve hayâllerdir (Batislam, 2016, s. 13).

Vâsıf, aşağıdaki beyitinde, şiirde, mazmûn ve hayâl unsurlarının en güzelinin, en seçkininin gerekli olduğu yönünde fikir beyânında bulunmuştur. Dolayısıyla, beyit, şâirin, şiirde, sıradan mazmûn ve hayâllere itibâr etmediğinin bir göstergesi mâhiyetindedir:

Mültezem 'indimde mazmûn u hayâlün zübdesi

Mürtesem tab'ımda ma'nâ vü me'âlün sûreti

(K. 20/148, s. 250)

4.2. Manâ: Manâ, sözlükte, "Kelime, söz, hareket, davranış vb.nin ifâde ettiği şey, anlatılmak istenen veya onlardan anlaşılacak şey, anlam, medlûl, mefhum" (Ayverdi, 2006, C. 2, s. 1928) olarak tanımlanmaktadır.

Şiirle ilişkili olarak düşünülürken, manâ, bir ya da birden fazla hayâl, duygu ve düşüncenin sözle anlaşılır bir hâle getirilerek şiir vâsıtasıyla iletilmesi amacına yöneliktir. Bununla birlikte, şiirin manâsı, genel kullanımdaki bir düşünceyi bildirme anlamından farklı olup şâirin şiirinde bize duyurduğu, düşündürdüğüdür (Mengi, 2015, s. 121). Manâ, ilhâmla var olmaktadır ve şâirin hayâl gücünün ürünüdür. O, şâirine özgüdür. Dîvân şiirinde böyle olması beklenir (Mengi, 2015, s. 126).

Bu bilgiler ışığında, şunu söyleyebiliriz ki manâ, tıpkı hayâl gibi şiiri meydana getiren en önemli unsurlardan biridir ve dolayısıyla da bir şâirin şâirlik kudretinin anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Vâsıf, aşağıdaki beyitinde, "Kalemim fahriye safhasında salınarak yürüdükçe manâ güzeline yürüyüş edâsı öğretir" demiştir. Şâir, bu beyitiyle, manâ konusundaki yetkinliğine ve dolayısıyla da şiirlerinin, şiirde manânın nasıl olması gerektiği konusunda güzel bir örnek teşkil ettiğine işaret etmiştir:

Eyledikçe safha-i fahriyyede kilim hırâm

Şâhed-i ma'nîye meşk-ı şîve-i refât eder

(K. 26/82, s. 267)

Şâir, aşağıdaki beyitinde, güzel mazmûn ve yine herkes tarafından rağbet görecekt kadar güzel manânın, şâirlerin cevheri olduğunu söylemiştir. Böylece, şâir gerek kendisinin gerekse diğer şâirlerin, şiirde, güzel mazmûn ve manâya verdiği önem ve değere; dolayısıyla da bu iki unsurun şiir bakımından teşkil ettiği önem ve değere dikkat çekmiştir:

Mazmûn-ı hûb u ma'nî-i mergûb VÂSIFÂ

Şâ'irlerüñ cevâhir-i dârü'l-hizânesi

(G. 140/6, s. 373)

Şâir, bir diğer beyitinde ise, "Zâhirde, gözüme, mazmûn yüzü görünür; uyusam, düşte, tabiatime, manâ ilhâm olur" demek sûretiyle, manâ yaratma konusundaki yetkinliğine dikkat çekmiştir. Bu da şâirin şiirlerinin manâ bakımından ulaşılmış olduğu zenginliğe işaret etmektedir:

Görünür çeşmime zâhirde likâ-yı mazmûn

Uyusam düşde olur tab'ıma ma'nî ilhâm

(K. 15/57, s. 225)

4.3. Mazmûn: *Mazmûn*, edebiyat sözlüğünde, "Meal, mânâ, anlam, kavram. Divan ve Halk edebiyatlarında, bazı şeyleri ifade için kullanılan klişeleşmiş sözler. Bir sözün içinde, zımnında bulunan **gizli, nükteli, cinaslı anlam**" (Karaalioğlu, 1983, s. 483) olarak tanımlanmaktadır.

Mehmed Çavuşoğlu ise, *mazmûna* ilişkin kapsamlı bir araştırma yapmış olduğu çalışmasında, terimi şu şekilde açıklamaktadır: "Bir cümlemin, bir mısramın, bir deyimmin içerdiği ve onlardan herkesin anladığı hakikî ve mecazî mânâ demektir. Bir edebiyat deyimini olarak da asıl mânânın yanında bir isme, bir ata sözüne, bir olaya telmihtir" (1984, s. 205).

Yukarıda yer verilen tanımlamalardan farklı olarak Mine Mengi tarafından *mazmûna* ilişkin yapılan ve de aşağıda yer verilen değerlendirme, kanâatimizce, özellikle dîvân şiirinin son döneminde eser vermiş şâirlerin, şiirlerinde, *mazmûnla* anlatmak istediklerini ortaya koyar mâhiyettir:

"Mazmunun eski şairlerin dillerindeki tanıtımına baktığımız zaman, onun bir kavramın, bir nesnenin, bir durumun özellikle beyitte yoğunlaşan anlamı olduğu kadar ince bir söyleyiş; ustaca bir sezdirmeyle birlikte düşünülmesi de söz konusudur. Yani mazmun anlatımla bütünleşir, gerçekleşir. O yalnızca, divan şiirinin kuruluş düzeniyle bağlantılı olarak düşünebileceğimiz belli kavram ilişkileri üzerine oturtulmuş bir anlam olayı olmayıp; şiir estetiğini esas alan çok yönlü bir sentez işidir" (2015, s. 145).

Dolayısıyla, mazmûn, şiirin hem anlamı hem de söyleyişle yakından ilişkili olup onun güzelliğini ve etkileyciliğini sağlayan estetik bir unsurdur. Bu noktada, Vâsîf'a âit aşağıdaki beyitlerde, *mazmûna*, daha ziyâde söyleyiş veya söyleyiş biçimini çağrıştıracak şekilde yer verildiği söylenebilir. Bu vesîleyle, ilgili beyitlerde, kelimenin, söyleyiş veya söyleyiş biçimini karşılayacak şekilde değerlendirilmesinin yerinde olacağı kanâatindeyiz.

Vâsîf, aşağıdaki beyitinde, yeni bir mazmûna, diğer bir ifadeyle, yeni bir söyleyişe ulaşma noktasında sahip olduğu marifet ve tecrübeyi, kendisini *eski kütük* olarak tanımlamak sûretiyle ifade etmiştir. Dolayısıyla, şâire göre, yeni bir söyleyişe ulaşabilmek, marifet sahibi tecrübeli bir şâir olmakla ilişkilidir:

Mazmûn-ı nev elbet bulunur levh-i dilinde

VÂSİF ne kadar olsa yine eski kütükdür

(G. 45/9, s. 307)

Şâir, daha önce *Hayâl* başlığı altında da yer verilen bir beyitinde, şiirde, mazmûn ve hayâlin

en seçkininin makbûl olduğunu belirtmek sûretiyle, farklı, özel mazmûn ve hayâllere ulaşma konusundaki ciddiyet ve titizliğini ortaya koymuştur (K. 20/148, s. 250).

Şâir, daha önce *Manâ* başlığı altında da yer verilen bir beyitinde ise, şâirlerin cevherinin *güzel mazmûn ve herkesin rağbet göstereceği kadar güzel manâ* olduğunu söylemiştir. Şâir, bu beyitiyle, mazmûn ve manânın şâir ve dolayısıyla da şiir bakımından teşkîl ettiği değere işaret etmiştir (G. 140/6, s. 373).

5. Şiirlerinin Konuları

Vâsıf'ın dîvânında hem geleneğin izlerini taşıyan hem de devrin etkisiyle, *mahallî* denilebilecek pek çok husûs yer almaktadır. Bu bağlamda, onun dîvânında, çeşitli âdet ve inanışlar, atasözleri ve veciz söyleyişler, deyimler, mitolojik ve naklî telmîhler, yer adlarıyla ilgili telmîhler; ayrıca, devrin özelliklerini yansıtan kıyâfetler, yiyecek-içecekler ve mesâireler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Şâirin dîvânında yer alan kasîdeler ve târih kıtaları ise, devrinin sosyal ve siyâsal cephesini yansıtan önemli eserlerdir (Gürel, t.y., s. 145-185).

Bizim bu bölümde ele aldığımız Vâsıf'a âit şiir örneklerinin konularını ise, şâirin, dîvânında, sıklıkla işlediği konular arasında yer alan *aşk, sevgili* ve *pâdişâhın övgüsü* oluşturmaktadır.

Vâsıf, aşağıdaki beyitinde, "Vâsıf, niçin o şûhu öve öve anlatmazlar? Acabâ âşıkların hiç şâiri yok mu?" demek sûretiyle, sevgilinin övülerek anlatılmasını, âdetâ şâirlerin bir vazîfesi olarak addetmiş ve böylece, sevgilinin, şiirde ele alınması gereken konulardan biri olduğuna ilişkin fikrini âşikâr etmiştir:

VÂSİF niçün evsâfını etmezler o şûhuñ
Üftâdelerüñ hiç 'acabâ şâ'iri yok mu
(G. 136/9, s. 371)

Şâir, aşağıdaki beyitinde, "O inatçı şûhu bir gazelle övsem ne olur? Aşk müptelâları sevgiliyi över" demek sûretiyle, kendisini *aşk müptelâsı* olarak tanımlamış ve içinde bulunduğu duygusal durumla, diğer bir ifadeyle, âşık olmasıyla sevgiliyi övmek üzere şiir söyleyip yazması arasında doğal bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla, beyit, bir *aşk müptelâsı* olan şâirin, şiirlerinde, *aşk ve sevgili* konularını işlemiş olduğuna ilişkin bir emâre mâhiyetindedir:

Bir gazelle n'ola vasf etsem o şûh-ı ser-keşi
Mübtelâyân-ı mahabbet midhat-i dildâr eder
(K. 26/94, s. 268)

Şâir, bu kez, ay gibi güzel sevgilinin yanağından bahseden kalemin yeni çıkmış ayva tüyüne ilişkin bir resim çizdiğini belirtmektedir. Bu durum, şâir için şiirin, sevgili ve onun güzellik unsurlarını vasfetmede önemli bir vâsita olduğunu göstermektedir:

Ahşâm o mehûñ nev-hatın evsâf-ı ruhında
VÂSİF kalemüñ yazdığı sûret budur işte
(G. 120/14, s. 358)

Bu durumda, yukarıdaki beyitlerden hareketle, şâirin, şiirlerinde, sevgili ve ona ilişkin husûslara yer vermeye özen gösterdiği söylenebilir. Öyle ki şâirin dîvânında, sevgiliye ilişkin yazılmış pek çok şiirin yer alması, bu görüşü destekler niteliktedir.

Şâir, daha önce *Şiirlerinin Özellikleri/Aşk derdini âşikâr eder; gönül yakıcıdır* başlığı altında da yer verilen bir bendinde, gönlünde ateş gibi yanmakta olan *aşk derdi* varken sözlerinin ehl-i aşk için bir hasbihâl olacağını söylemek sûretiyle, şiirlerinin, gönlünde barındırdığı duyguların bir yansımaları olduğunu vurgulamıştır (Mus. 66/2, s. 422).

Yukarıda yer verilen üç örnek de Vâsıf'ın, şiirlerinde, duygu ve düşüncelerini; hattâ buna

bağlı olarak acı ve sevinçlerini konu edinmiş olduğunun bir göstergesidir. Bununla birlikte, şâir, şiirlerinde, şâirliğine ve dolayısıyla, şiirlerine ilişkin fikir beyânında bulunarak pâdişâhın övgüsüne de yer vermiştir.

Bu bağlamda, şâir, aşağıdaki beyitinde, pâdişâhın övgüsünü, *halkın makkûl şâiri* olarak tanımladığı kendisine yakıştırmaktadır. Başka bir deyişle, şâire göre, pek çok yüce vasfa sahip olan pâdişâh, ancak halk tarafından sevilip beğenilen, ilgi ve değer gören bir şâir olan kendisi tarafından lâyıkıyla övülecektir:

Bâ-husûs ola zamânuñda şehâ meddâhuñ
Bir benim gibi suhan-perver-i makkûl-i 'avâm
 (K. 15/46, s. 224)

SONUÇ

Çalışmada, Enderunlu Vâsıf'ın kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmelerinin tespitinde, onun dîvânından yararlanılmıştır.

Bu bağlamda, öncelikle, şâirin *şiir* yerine kullandığı kelimelere ve bu kelimelerle oluşturduğu tamlamalara yer verilmiştir. Şâirin *şiir* yerine kullandığı kelimelerden bazıları, *belâgat, eş'âr, fahriyye, güftâr, kelâm, lafz, mısra', midhat, na't, nazm, nutk, san'at, suhan* ve *tegazzüldür*. Şâirin *şiir* yerine kullandığı bu kelimelerle oluşturduğu tamlamalar ise, *h'âce-i bâzâr-ı belâgat; bahr-ı eş'âr, eş'âr-ı ter, gülşen-i eş'âr; fahriyye vâdîsi, menzil-geh-i fahriyye, safha-i fahriyye; keşf-i güftâr, şarkî-i pâkîze-güftâr; âlâyîş-i ezhâr-ı kelâm, dürr-i şehvâr-ı kelâm, kelâm-ı VÂSİF; lü'lü-i lafz; mısra'-ı dil-sûz; midhat-i dildâr; şevk-ı na't; gülşen-i nazm-ı medîh, kâlâ-yı nazm-ı şeh-pesend, nazm-ı Nedîm-i suhan-ver, nazm-ı nev-edâ, nazm-ı nev-îcâd; nutk-ı cân-fezâ, nutk-ı 'Îsî-nefes; 'arz-ı san'at; kumâş-ı suhan, nev-nesîc-i suhan, suhan-perver-i makkûl-i 'avâm* ve *vâdî-i tegazzüldür*.

Vâsıf'ın kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmeleri, beş bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, şâirin *şiir söylemek/yazmak* yerine kullandığı ifadelere yer verilmiştir. Bu bölümden elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

- 'Arz-ı san'at eylemek
- İnşâd-ı kasîde kılmak-tarh-ı gazel eylemek
- Lü'lü-i lafzı (söz incisini) silk-i beyâna (beyân ipine) çekmek,
- Târîh ü kasîde inşâ eylemek
- Üzengi parlatmak

İkinci bölümde, şâirin şiirlerinde dile getirdiklerinden hareketle, şiirlerinin muhtevâyâ ilişkin birtakım özellikleri ortaya koyulmuştur. Bu bölümden elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Aşk derdini âşikâr eder; gönül yakıcıdır
- İlhâmla söylenir; Allâh'ın ihsânıdır
- Mısra-ı bercestedir; pâkîze-güftârdır
- Mucizevîdir
- Neşe bahşeder; cana can katar
- Yeni ve orijinaldir; benzersizdir

Üçüncü bölümde, şâirin şiire ilişkin yaptığı benzetmelere yer verilmiştir. Bu bölümden elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

- Büyücü
- Cevher; inci
- Deniz
- Gül Bahçesi
- Kumaş; dokuma

➤ Şeker

Dördüncü bölümde, şâirin şiirlerinde öne çıkan şiire özgü unsurlardan hayâl, manâ ve mazmûna yer verilmiştir. Bu bölümden elde sonuçlar şunlardır:

➤ Şâire göre, şiirde, mazmûn ve hayâl unsurlarının en güzeline, en seçkinine yer verilmelidir.

➤ Şâirin şiirleri, şiirde manânın nasıl olması gerektiği konusunda güzel bir örnek teşkil etmektedir.

➤ Şâire göre, güzel mazmûn ve herkes tarafından rağbet görece kadar güzel manâ, şâirlerin cevheridir.

➤ Şâir, manâ yaratma konusunda oldukça yetkin; şiirleri de manâ bakımından oldukça zengindir. Öyle ki uyusa, düşünde tabîatine manâ ilhâm olmaktadır.

➤ Şâire göre, yeni bir mazmûna, diğer bir ifadeyle, yeni bir söyleyişe ulaşabilmek, marifet sahibi tecrübeli bir şâir olmakla ilişkilidir.

Beşinci ve son bölümde ise, şâirin şiirlerinde dile getirdiklerinden hareketle, şiirlerinin konuları üzerinde durulmuştur. Bu bölümden elde edilen sonuçlar ise, şu şekildedir:

➤ Şâir, sevgilinin övülerek anlatılmasını, âdetâ şâirlerin bir vazîfesi olarak görmektedir.

➤ Şâir, âşık olmasıyla sevgiliyi övmek üzere şiir söyleyip yazması arasında doğal bir ilişki kurmaktadır.

➤ Şâir için şiir, sevgili ve onun güzellik unsurlarını vâfette önemli bir vâsıttır.

➤ Şâirin sözleri, gönlünde ateş gibi yanmakta olan aşk derdinin bir yansımasıdır.

➤ Şâir, şiirlerinde, şâirliğine ve dolayısıyla, şiirlerine ilişkin fikir beyânında bulunarak pâdişâhın övgüsüne de yer vermektedir.

Her şâirin yaratılış özellikleri ve yetiştği çevre farklılık gösterdiği için pek çok dîvân şâirinin şiirleri gibi Vâsıf'ın şiirlerinin de özgün bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Vâsıf'ın kendi şiirlerine ilişkin değerlendirmeleri, dîvân şâirlerinin bireysel şiir anlayışlarından hareketle, bütüne ilişkin yapılması muhtemel çalışmalara katkı sağlayacaktır.

SUMMARY

In this study, Enderunlu Vasıf's evaluations about his own poems have been tried to be revealed via his dîvân.

In this context, at first, the words used instead of *the poem* and determinative groups constituted with these words in the dîvân have been indicated. Some of the words used instead of *the poem* in the dîvân are *belâgat*, *eş'âr*, *fahriyye*, *güftâr*, *kelâm*, *lafz*, *misra'*, *midhat*, *na't*, *nazm*, *nutk*, *san'at*, *suhan* and *tegazzül*. The determinative groups constituted with these words used instead of *the poem* are *h'âce-i bâzâr-ı belâgat*; *bahr-ı eş'âr*, *eş'âr-ı ter*, *gölşen-i eş'âr*; *fahriyye vâdîsi*, *menzil-geh-i fahriyye*, *safha-i fahriyye*; *keştî-i güftâr*, *şarkî-i pâkîze-güftâr*; *âlâyîş-i ezhâr-ı kelâm*, *dürr-i şehvâr-ı kelâm*, *kelâm-ı VÂSIF*; *lü'lü-i lafz*; *misra'-ı dil-sûz*; *midhat-i dildâr*; *şevk-ı na't*; *gölşen-i nazm-ı medîh*, *kâlâ-yı nazm-ı şeh-pesend*, *nazm-ı Nedîm-i suhan-ver*, *nazm-ı nev-edâ*, *nazm-ı nev-îcâd*; *nutk-ı cân-fezâ*, *nutk-ı 'Îsî-nefes*; *'arz-ı san'at*; *kumâş-ı suhan*, *nev-nesîc-i suhan*, *suhan-perver-i makbûl-i 'avâm* and *vâdî-i tegazzül*.

Vâsıf's evaluations about his own poems have been handled in five chapters. In the first chapter, the expressions used instead of *saying/writing poem* in the dîvân have been indicated.

In the second chapter, the content characteristics of the Vâsıf's poems have been revealed based on what he expressed in his poems. According to this, his poem reveals the pain of love and burns the heart; it is said with inspiration and is the God's donation; it is quite strong and

good in terms of meaning and wording and its statement is good and understandable; it is miraculous; it gives a lot of joy and health; it is new, original and unique.

In the third chapter, the similes done by Vâsîf for the poem have been indicated. According to this, he has likened the poem to the magician; ore and pearl; sea; rose garden; cloth and sugar.

In the fourth chapter, Vâsîf's evaluations about the imagination, meaning and metaphorical statement have been indicated. According to Vâsîf, the best and most distinguished of the metaphorical statement and imagination should take place in the poem. His poems have constituted a good example about how the meaning should be in the poem. According to Vâsîf, the good metaphorical statement and meaning are the poets' ore. Vâsîf is quite competent about the meaning creating and his poems are quite rich in terms of the meaning. According to him, in order to reach to a new metaphorical statement, it is necessary to be a dexterous experienced poet.

In the fifth and final chapter, the subjects of Vâsîf's poems have been handled based on what he expressed in his poems. According to Vâsîf, it is almost the poets' duty to praise the beloved in the poem. He has built a nature relationship between his falling in love and his saying/writing poem with the objective to praise the beloved. The poem is an important means for describing beloved and her beauty elements. His statements are a reflection of the pain of love burning like a fire in his heart. He has also given place to the sultân's praise in his poems by expressing the opinion about his poesy and his poems.

It can be said that Vâsîf's poems have also a unique character, like the other Ottoman poets' poems because the poets' creation characteristics and the environment in which they grew up show difference. When viewed from this aspect, Vâsîf's evaluations about his own poems will contribute to the studies that will be done relating to whole via the Ottoman poets' individual poem mentalities.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İ. (2006). *Kubbealtı lügatı Asırlar boyu târihi seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük* (C. 2). İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Ayverdi, İ. (2006). *Kubbealtı lügatı Asırlar boyu târihi seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük* (C. 3). İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Batıslam, H. D. (2016). *Divan şiirinin benzetme ve hayal dünyasından*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bayram, Y. (2004). 16. yüzyıl divan şiirinde “şiir, söz ve şair”le ilgili anlam alanları (Kelimeler ve terkipler). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 53-64. Erişim adresi: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/246>.
- Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı müellifleri* (C. 2). M. A. Y. Saraç (Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Ceylan, Ö. (2005). Külhan'la gülşen arasında aşkın alev kokulu çiçeği gül. B. Kemikli & S. Turan (Ed.), *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu* içinde (s. 277-281). Isparta: Isparta Belediyesi Belediye Kültür Sarayı.
- Coşkun, M. (2011, Kış). Klasik Türk şairinin poetikası üzerine. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 56, 57-80.
- Çakır, M. (2015). *Mu'cizeler kitabı Klasik Türk edebiyatında müstakil mu'cizât metinleri Mu'cizât-ı Enbiâ tercümesi ve Mu'cizât-ı Mustafa metinleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Çapan, P. (1993). *18. y.y. tezkirelerinde edebiyat araştırma ve tenkidi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çavuş, M. F. (2016, Ekim). Bahâr-ı Efkâr'a göre Keçecizâde İzzet Molla'nın şiir anlayışı – I: İdeal şiirin vasıfları. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 95-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/26077/274874>.
- Çavuşoğlu, M. (1984, Nisan - Mayıs). Mazmûn. *Türk Dili*, 48 (388-389), 198-205.
- Güleç, İ. (2014). İslam'da şiir ve şair algısına dair kimi tespitler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-22. doi: <http://dx.doi.org/10.15247/dev.200>.
- Gülhan, A. (1998). Hakanî Mehmed Beyin şiir anlayışı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 98-121. Erişim adresi: <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s2/makale/c1s2m7.pdf>.
- Gürel, R. (t.y.). *Derviş-nihâd bir saray adamı Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve divânı Divân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*. İstanbul: Kitabevi.
- İnal, M. K. (2013). *Son asır Türk şâirleri (Kemâlû's-Şuarâ)* (C. 5). A. Celepoğlu (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (2007, Fall). Şeyh Galib'in şiir anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (4), 455-465. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.186>.
- Kaplan, O. & Kıyçak, Ö. (2014, Spring). Şeyhî Divanı'nda şiir anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (6), 601-619. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6564>.
- Karaalioğlu, S. K. (1983). *Ansiklopedik edebiyat sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri.
- Karahan, A. (1995). Enderunlu Vâsıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 11, s. 189-190). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, B. A. (2012, Güz). Necâtî Bey'in şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27, 143-218. doi: <http://dx.doi.org/10.24058/tki.325>.
- Kurnaz, C. (1996). Gül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, s. 219-222). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, C. (2007, Fall). Şiirsel bir imge olarak Halep kumaşı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (4), 618-623. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.192>.
- Mazıoğlu, H. (1992). *Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2015). *Divan şiirinin arka bahçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Muallim Nâci (1995). *Osmanlı şairleri*. Doç. Dr. C. Kurnaz (Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı

- Yayımları.
- Mutlu, B. (2012). *Divân şiirinde deniz imgesi ve şiir öğretiminde kullanılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özgeriş, M. M. (2016). Değerli taşlar yönünden Ahmet Paşa divanı. *Türkiyat Mecmuası*, 26 (2), 307-324.
- Öztoprak, N. (2005). Rûhî'nin şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, 101-136. doi: <http://dx.doi.org/10.24058/tki.162>.
- Pala, İ. (2004). *Şairlerin dilinden*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'î Divanı'nın tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2005, Eylül). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2013). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. A. Uçman (Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tolasa, H. (1982). Divan şairlerinin kendi şiirleri üzerine düşünce ve değerlendirmeleri. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 15-46.
- Topak, Z. (2017). Seyyid Vehbî'nin şiir anlayışı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 200-227. doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK314>.

GELENEĞİN GELECEĞE AKTARIMINDA EVLİLİK ÖNCESİ ÂDETLER: BURSA ŞEHİRİ KINA GECESİ TAVUK ALMA ÖRNEĞİ WEDDING CUSTOMS THAT TRANSMIT TRADITION: THE CASE OF CHICKEN FEASTING IN BURSA

Sibel AKGÜN*

Öz

Toplumların kuşaktan kuşağa aktararak oluşturdukları âdetleri vardır. Bu âdetler yüzyıllardır bir arada yaşayan toplumların farkındalık ve birlikteliklerinin sembolleri olup, her ortamda ve koşulda değişikliğe uğrasa da devam ettirdikleri davranış bütünüleridir. Bu kapsamda Anadolu'da Türk halkının temeli olan evlilik birlikteliklerinin başlangıcı olan düğünlerde de uyguladıkları âdetler söz konusudur. Bu âdetler Anadolu'nun her yöresinde ve şehrinde o bölgenin kültürüne bağlı olarak farklı detaylar barındırmaktadır. Bursa şehrinde de bu uygulamalar görülmektedir. Çalışmada Bursa şehri örneğinde düğün törenleri sırasında kına gecesinde uygulanan tavuk alma âdeti ele alınacaktır. Bu konuyu ele almadaki amaç bu âdetin kuşaktan kuşağa Anadolu'da uygulanıyor olmasını vurgulamaktır. Çalışmada bu durumun aynı zamanda Bursa şehrinin özelliklerinin de etkili olduğu belirtilecektir. Sonuç olarak, Anadolu'nun kadim kültürü ve geleneklerinin gelecek nesillere aktarılmasında bu tür âdetlerin yaşatılması gerektiğine varılmıştır. Çalışmada ele alınan ritüelle ilgili veriler görüşme yöntemi ile derlenmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni sosyal olayların kendine özgü koşullar içinde oluşmasıdır. Çalışma sonucu elde edilen bulgular yorumlama yöntemi kullanılarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Gelenek, Âdet, Evlilik, Bursa, Tavuk alma

Abstract

All societies have customs within the frame of traditions they formed by handing down from generation to generation. These customs are symbols of togetherness and awareness of societies who have been living together for centuries. They are sets of behaviours maintained even if their particulars change over time. Weddings are the beginning of marriage, which is essential for Turkish people. The Turkish people in Anatolia have also wedding customs that include a variety of details depending on the culture of each district and province of Anatolia. These practices are also seen in Bursa. This study examines the chicken feasting tradition performed after henna nights in Bursa. The aim of handling this subject is to emphasize that this tradition is still performed in the province of Bursa and being handed down from generation to generation. This study determines that the features of Bursa are effective in this continuity. These kinds of customs should be kept alive to hand down the ancient culture of Anatolia from generation to generation. Since this is a qualitative study, references were evaluated using compilation because social events occur in their own specific conditions. The study findings will be subjected to interpretative analysis.

Keywords

Tradition, Custom, Marriage, Bursa, Chicken Feasting

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı, sgulcan@sakarya.edu.tr, ORCID:0000-0002-8290-4227

GİRİŞ

Gelenek, toplumların hayatına yön veren en önemli kavramlardan biridir. Bu kavramın zaman içinde oluşarak gelişmesi ve şekillenmesi söz konusudur. Gelenek, dinamik bir biçimde değişen ve gelişen ancak aynı zamanda sürekliliği ile geleceğe de taşınan bir alandır.

Gelenek, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde” *Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon*” olarak tanımlanmaktadır (URL 1).

Metin Ekici, gelenek kavramını halk biliminde, “*Eskiden beri devam edip gelen, gayri resmi yol ve yöntemlerle kazanılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan ve zamanın ihtiyaçlarına göre her kuşakta belli ölçüde bireysel yaratıcılığa ve değişmeye ve de gelişmeye izin veren bilgi, hareket ve materyal ürünleri üretme ve kullanma tarzı*” olarak tanımlamaktadır (2008, s. 34).

Taner Tatar’a göre gelenek farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte, temel nokta intikal etme noktasında olmasıdır. Bunun sebebi ise kavramın etimolojik olarak anlamının geçmişle bağlantıyı ifade etmesidir. Gelenek yaşayan bir varlık gibidir; iz bırakır ama bu izi indirgenemez. Geleneğin naklettikleri kâğıt üzerine yazılmış kelimeler gibi görülebilir. Ama aynı zamanda insanların ruhlarına kazınmış gerçeklerdir. Tatar’a göre gelenek çoğu sığ ve genel geçer bir biçimde kavrandığı şekliyle örf ve âdetler değil, örf ve âdetler de içerisinde olmak üzere, bir tarihi-kültürel mirasın toplu haliyle bizzat kendisidir. Yani milletin hayatındaki ortak inanç ve pratiklerin düzenlenme biçimidir (2000, s. 200).

Tatar’a göre gelenek, kültürün geçmişini geleceğe bağlayan can damarıdır. Zira gelenek geçmişten süzülerek gelmekte, asırların birikimini bugüne taşımaktadır. Bu özelliği ile donmuş bir kalıp değil, kültürün hayata göre değişmesinin bağlı olduğu köktür; geçmişin değil, bugünün hayatı, düşüncesi, hissiyatıdır. Gelenek geçmişte kalınmadan, geçmişten güç almaktır. Gelenek ile geçmişten alınan güçle bugün inşa edilmekte, yarına ise yeni kuşaklara kullanacağı malzemeyi bırakmaktadır (2000, s. 205).

Gelenek her toplumun tarihsel birikimi içinde şekillenerek kuşaklara aktarılırken, temel özelliği yerel olmasıdır. Yani o toplumun yüzyıllar boyunca oluşturduğu ve tevarüs ettiği kalıplar içindedir. Bu aynı zamanda geleneğin olmazsa olmazıdır. Bu nedenle gelenek her toplumda kültürde bazı noktaları aynı olsa da ayniyet içinde değildir ve o topluma özeldir.

Edward Shils’e göre geleneğin birçok anlamı vardır. Gelenek Shils’e göre “*tradicum*” anlamına gelmektedir, yani “*geçmişten günümüze intikal ettirilen ya da miras bırakılan herhangi bir şeydir*”. Gelenek, insan eylemlerini düşünceler ve tasavvurlar yoluyla yaratarak, gelecek kuşaklara aktarmaktadır. Burada aktarılan eylemleri düzenleyen durumlar, onu benimseyenler tarafından gelenek olarak tanımlanmazlar. Onu benimseyenler bu şekilde nitelendirirler ve kendilerini onun temsilcisi olarak görüp, korur ve devam ettirir. Her nesilde buna kendinden şeyler katarak onu yeniden yaratır. Böylece gelenek olarak adlandırılan unsurlar değişikliğe uğrayarak, sonraki nesillere aktarılmaya devam eder (2002, s.156-157).

Abdullah Dikici’ye göre gelenekler bir milleti diğer milletlerden ayıran kültürün temel ögesidir. Örneğin, Türk toplumunun geleneklerinden bazıları dil, din, sanat, devlet kurma geleneğidir (2001, s. 357). Tatar’a göre de aynı zamanda her cemiyetin kültürel yapısı diğerlerinden farklılık arz ettiği için kültürün millilik vasfını da taşır. Bu boyuttur ki, evrensel olarak nitelendirilen kültürel unsurların dahi, onu idrak eden kültürün millilik vasfı gereği farklı şekillerde görülmesine yol açar. Bu manada her kültür, cemiyet için bir kalıp sunar.

İdrakler bu kalıp çerçevesinde gerçekleşir. Onun içindir ki, iktibas edilen herhangi bir kültür unsuru dahi bu kalıbın şeklini almakta ve ona uymaktadır (2000, s. 208).

Geleneğin toplumsal formda bütünlümlü durumlarda âdetlerde çok açık olarak görülebilmektedir. Âdet TDK sözlüğünde “*Topluluk içinde eskiden beri uyulan kural, töre*” olarak tanımlanmaktadır (URL2). Erol Eroğlu’na göre âdet; toplum nazarında genel kabul görmüş ve öteden beri tekrarlanarak yerleşmiş bulunan uygulama anlamında kullanılmaktadır. Âdetin özelliğini “*alışılmış birtakım davranışların giderek kalıplaşması*” oluşturmaktadır. Âdetler örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedir. Toplumsal hayatın düzeninde ve kuralların uygulanmasında âdetler etkili olmaktadır (Eroğlu, 2015, s. 303).

Temel karakteri ile âdetler, insanları bir arada tutarak, aralarındaki dayanışmayı arttırmaktadır. İnsanlar arasında tekrarlanan hareketler, ortak bilinci oluşturmada ve güçlendirmektedir. Âdetler temsil ettikleri topluluk veya toplumlar için farklılıklarını ortaya koyan bir kimlik tanımlayıcısı olmakta ve hangi amaçla olursa olsun grup bilincinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Böylece toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve sürdürülmesine yarayan âdetler aynı zamanda toplumsal yapıya uygun olarak değişim de göstermektedir (Gürbüz, 2014, s. 12).

Âdetler aynı zamanda toplumların içinde yaşadıkları ekonomik-kültürel-sosyal- psikolojik-ailevi vb... durumları anlamlaştırmaları ve önemli kılmaları için de önemli bir rol üstlenmektedirler. Yani bir nevi sembol görevi görerek hem içinde yaşadıkları olayları ve gelişmeleri ayırt edici kılmakta hem de kendilerinden sonraki kuşaklar için bu durumun sürdürülmesine hizmet etmektedir. Âdetler toplumların ayırt edici özelliklerini de vurgulamakta ve ortaya koymaktadır. Toplumların temeli olarak görülen ailenin oluşmasında yapılan evlilik uygulamalarında, geleneklerin âdetler şeklinde tezahürü söz konusudur. Bu uygulamalar toplumsal olarak kuşaktan kuşağa devam ettirilmektedir.

Aile, anne-baba çocuklar gibi kan akrabalıklarından meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birlik olarak âdetlerin en yoğun görüldüğü alanlardan biridir. Aile, birliğinin üyeleri arasındaki ilişkiler yönünden grup tanımı içine yerleştirilebildiği gibi sosyal hayatlarının şekillerinden biri olması bakımından topluluk ve örgüttür. Aile aynı zamanda birliğin yürütülmesinde başvurulan sistemleştirilmiş kurallar yönünden kurumsal ve toplumsal hayatın içindeki temel unsurlardan biridir (Gökçe, 1976 ,s. 48).

Tarhan’a göre eşleşme ve çiftleşme bütün canlılarda görülen biyolojik bir özellik iken, evlilik psikolojik ve kültürel bir olaydır. İlk insanın evliliğe verdiği anlam ile şimdiki anlam aynı değildir. Fakat her toplum ve kültür, evliliği kendine göre yaşar ve ifade eder. Evlilik kadın ve erkek cinsinin belli amaçlar etrafında bir araya gelmesidir. Her insan, tek başına iken farklı amaç ve hareketler içinde bulunurken, evlenince ortak bir amaç ve benzer bir hareket içine girer (2005, s. 195).

Aile sosyalleşme sürecinin en temel kurumu olarak bir takım evrensel özelliklerle tanımlanabilse de ülkeden ülkeye hatta aynı ülkenin çeşitli bölgelerinde farklılıklar taşımaktadır. Aile temelde evlenme akdi ile ortaya çıkan kurumdur (Tacoğlu 2011, s. 115). Evlenme akdi ile kurulan aile, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir temele sahiptir. Toplumların kültürünün oluşmasında ve devam ettirilmesinde de ailenin ve gençlerin önemli bir yeri vardır (Koçak & Köse, 2015, s. 73).

Aile toplumun en küçük birimi olarak siyaset, ekonomi, din gibi toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar arasında bireylerin psiko sosyal yaşamını etkileyen en önemli kurumlardan biridir. İnanç, örf, âdet, gelenek ve ahlak gibi toplumun kültürel değerlerinin muhafazası ve kuşaktan

kuşağa aktarılması ile çocuğun sosyo kültürel kişiliğinin gelişiminde en büyük rolü aile kurumu oynamaktadır. Çocuklar tutum ve davranışlarının önemli bir kısmını aile de kazanmakta ve daha sonrasında toplumsal kurumlarla sürekli etkileşim halinde bulunmaktadır. Aile kurumunun farklı zaman ve yerlerde farklı olması içinde bulunduğu kültürlerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Kurt, 2013, s. 337).

Türk toplumu değerler sistemine bağlı olarak tarihi boyunca aileyi kurumsal bir unsur olarak görmüş ve ona özel önem vermiştir (Süleymanov, 2009, s. 8). Aile düzeni ve ev hayatı Türk toplumunda çok önemli bir yere sahiptir. Aile kuruluşunu bile “evlenmek” olarak adlandırılan toplumda, yerleşikliğin ana simgesi olarak “ev” temel bir yer tutmaktadır. Türkçede evlenmek, “ev bark sahibi olmak” olarak adlandırılır. “Bark” Orhun kitabesinde “mabet” anlamına gelmektedir. Dolayısı ile Türkler aile ocağına, eve ve evlenmeye kutsal olarak bakmakta ve mabedin telkin ettiği güvenliği, saygınlığı, ihtiramı, huzuru ve sükûneti sağladığını düşünmektedir (Kurt, 2013, s. 338).

Türk toplumu aileyi toplumun temel birimi olmasının dışında geleceğinin, değerlerinin, törelerinin, disiplin ve varlığının idamesinin baş unsuru olarak görmüştür. Bu nedenle evlilik kurumuna verilen önem birçok alandan daha farklı biçimde toplumun ve devletin hayatında vurgulanmıştır. Evlilik kurumuna atfedilen değerler çerçevesinde evlilik törenlerini ve âdetlerini de toplum hayatında her zaman çok önemli tutmuştur.

İnsanın geçiş döneminin en önemli aşamalarından birini oluşturan evlilik esnasında yapılan uygulama ve inanışların sonraki nesillere aktarılması, kültürel devamlılığı sağlamaktadır. Anadolu’da da evlilik ve bununla ilgili gerçekleştirilen uygulamalar toplumsal ve kültürel açıdan önemli özellikler taşımakta ve kültürün zenginliğinden beslenmektedir (Kılıç&Altuncu, 2014, s. 233-235).

Evliliğin başlangıç aşamasının en önemli giriş töreni olan düğün, “erkekle kadının aile kurmak için kanuna da uygun olarak birleşmeleri olan evlenme dolayısı ile yapılan tören ve eğlenceye verilen isimdir” (Hasan Eren vd. *Türkçe Sözlük’ten* aktaran Koçak, 2011, s. 99). Düğün aynı zamanda gençlerin toplumu oluşturan aileye geçişlerine ve onların birlikteliğine yönelik ilk adımı teşkil etmektedir. Düğün, çiftler ve aileler için önemli bir olay olduğundan hazırlık döneminden başlayarak, kına gecesi, gelin alma, düğün yemeği gibi birbirini takip eden uygulamaları içermektedir (Kılıç&Altuncu, 2014, s. 239).

Geleneklerin, âdet, örf ve uygulamaların en çeşitli olduğu törenler olarak düğünler toplumun kültürüne ait karakteristik uygulamalar, çeşitli gelenek, görenek ve âdetlerden beslenmektedir. Evlilik âdetleri ve uygulamaları halkın kültüründen meydana gelen unsurlarla süslenerek, eğlenceli ve renkli folklor ürünleri olarak ortaya çıkmaktadır. Pek çok toplum için düğün merasimleri özel ve anlamlıdır. Düğünler toplumsal birlikteliğe, insanların kaynaşmasına, yardımlaşmasına ve kültürün yaşatılmasına da vesile olmaktadır (Çalışkan&Oral, 2016, s. 228).

Anadolu’nun her tarafında evlenmenin yapılabilmesi için, bir takım hazırlık ve aşamaların varlığı söz konusudur. Bu nedenle halk (ister köy-geleneksel topluluklarında olsun, ister şehir ve kasabaların geleneksel sınıflarında olsun) bu aşamaları işaretleyen bir takım kaideleri ve seremonileri uygulamaktadır. Söz konusu kaideler ve seremoniler ilkten sona şu aşamalarda uygulanmaktadır: Evlenme arzusunu belirtme, evlenme çağı, görücü gezmek, söz kesimi, başlık, nişan, evlenme ve düğün. Düğün seremonisi ise kendi içinde düğün hazırlığı, çeyiz düzme, gelin hamamı, kına gecesi, duvak örtme, gelin alma, dini ve resmi nikâh, gerdek, gerdek sonrası aşamalarından oluşmaktadır (Erdentuğ, 1967, s. 27).

Anadolu halkı için düğün, kuralları toplum tarafından belirlenerek keskinleştirilmiş ve kutsal olarak görülen bir törendir. Kutsal evlilik âdetleri Anadolu ve çevresindeki tarım kültürünü yaşayan eski uygarlıklarda tüm uygarlıklar da olduğu gibi görülen törenlerdir. Bu âdetlerin aşamaları törensel sıralamadaki farklılıklar dışında aynıdır. Günlük yaşamda sıradan düğünler de kutsal evlilik törenleri şeklinde düzenlenmeye başlanınca, bu uygulamalara ilişkin kimi öğeler, düğün âdetleri içinde önemli ölçüde değişime uğramış olsa da daha sonraki nesillere aktararak günümüze kadar yaşatılmıştır (Çetin, 2008, s. 113).

Türk kültürü dünyada evlilik konusunda zengin âdet, tören ve inanışın bulunduğu kültürlerden birisidir. Türk toplumu milletin varlığını ve geleceğini çocukları yetiştiren aile olarak görmektedir. İlk çağlardan itibaren Türkler, aileyi kutsal bir kurum olarak görmüş ve aileler ne kadar sağlam olursa toplum da o kadar sağlam olur diye düşünmüştür. Bu düşünceyle eş seçiminden düğün sonuna kadar yapılan her tören dikkatle uygulanmaya çalışılmıştır. Türklerde ailenin kurulduğunun resmi ilanı olan düğün törenleri ve bu törenlerden uygulanan âdetler zaman içerisinde sosyo ekonomik ve coğrafi farklılıklarla değişimlere uğrasalar da temeli itibari ile düğün âdetleri toplumun çok önem verdiği ve titizlikle icra etmeye devam ettiği âdetlerdir (Kabak, 2017, s. 55- 59).

Anadolu'nun her bölgesinde temel çerçevesi aynı olan düğün âdetleri farklı detayları barındırmaktadır. Bu durumun sebepleri aynı kültür içinde de olsa yukarıda belirtildiği gibi her yörenin içinde bulunduğu coğrafi, toplumsal, ekonomik, sosyolojik ve değerler sisteminin kendine özgü koşulları ve yorumlamasının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada ele alınan Bursa şehri içinde öncelikli olarak şehrin özelliklerine bakmak gerekmektedir.

BURSA ŞEHİRİ

Geleneksel olarak tarım toplumlarında şehirlerin en önemli özelliklerinin askeri, dini, siyasi ve ticaridir. Modern toplumlarda ise şehrin eski nitelikleri devam etmekle birlikte bunlara ekonomik ve ticari özellikler de eklenmektedir (Akot, 2013, s. 171-172). Şehirler sosyal, ekonomik, coğrafi siyasi ve dini birçok dinamikle sosyal örgütlenmelerin de farklılıklar gösterdiği mekânlardır. Bu farklılıklar şehrin ortaya çıkışı, ticaret, teknoloji ya da savunma ihtiyacı ile başlamış, kurumsallaşmış bir devamlılık için din ve benzeri sosyal tutunum araçlarına ihtiyaç duyulmuştur. Şehirlerin ortaya çıkışı ile ilgili önemli bir nokta da sosyal örgütlenmedir. Özellikle siyasi ve ekonomik olarak örgütlenme şehrin varlığını sağlayan en önemli etkenlerden biridir (Aslanoğlu, 2000, s. 23-24).

Her şehir kendi farklılaşmasına bağlı olarak ayrı bir bilinç ile bireyin bilincini oluşturmaktadır. İç içe geçmiş bu bilinçler ile şehir, kurulduğu coğrafi mekânlarla birlikte medeniyetin doğmasına aracılık etmiştir. Şehirler ürettikleri maddi zenginlik, sosyal yapılar gibi etkenlere bağlı olarak bireysel becerilerin ortaya çıkmasına ve organize olarak olanaklarının genişliği çerçevesinde bireylerin bilincini de katkıda bulunmaktadır (Ural, 2013, s. 16-17).

Süheyla Birlik'e göre, şehirler toplumsal özelliklerine göre gelişmekte ve değişmektedir. Şehrin sosyo kültürel özellikleri her türlü toplumsal davranışları kimliğe etki edecek şekilde etkilemektedir. Çünkü belirli bir düzeyde oluşan çevre, yaşamın bir parçası olarak oluşmaktadır. Şehrin tarihsel özellikleri zamanın akışı içinde insanlara ait faaliyetlerin gelişimiyle oluşan dinamik bir şekli oluşturmakta ve ihtiyaç ile imkânlar dâhilinde olası çözümlerle gerçekleşerek, değişimi de beraberinde barındırmaktadır. Birlik'e göre hiçbir şehir tarihinden soyutlanamaz ve çok farklı uygarlıklar oluşumunda yer alabilir. Demografik yapı şehirlerin büyüklüğü ve biçimlenişi açısından önemlidir. Şehrin kurumsal özellikleri toplumsal öğreti olarak, insanların davranışlarına yön veren düşünceler bütününden oluşmaktadır. Şehrin

inanç ideolojisi sosyo kültürel dinamiklerden daha güçlü ve koruyucu bir özelliğe sahiptir. Şehrin devlet ideolojisi ise toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu hukuksal bir varlık olarak, toplumsal düzeyde tüm ihtiyaçları karşılamak adına kararlar almakta ve uygulamaktadır. Böylece sistem düzenli olarak işlemektedir. Böylece şehirler mekânlarının oluşumunda ve biçimlenmesinde etkili olmaktadır (2013, s. 742- 743).

Çeşitli bölgelerde yaşanan sosyo ekonomik olaylara bağlı olarak çeşitli zamanlarda Anadolu'nun bazı bölgeleri göç alarak değişime uğramış, zamanla kültürün gelişimine uyum sağlamıştır. Bursa bölgesi de bu kültürel zenginliği yurt içi ve yurt dışından aldığı göçlerle en fazla yaşayan bölgelerden biridir (Gürbüz, 2014, s. 13).

Bursa "bir medeniyet düşüncesi ile yola çıkanların içine doğan şehir tasavvurlarının dışı vurumu olarak Osmanlı'nın Hüdavendigâr* Vilayeti" (Göltekin, 2011, s. 6-9), 8 bin 500 yıllık tarihiyle tam anlamıyla bir kültür şehridir. Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini tarih ve kültür mirası ile taşıyan bu şehir (BBB, 2014, s. 7) hem Türklerin Anadolu medeniyet inşasında başrol oynamış hem de uygarlıkların kesişme noktası olarak kültürleri kendi potasında eriterek birleştirmiştir.

Bursa'nın Osmanlı öncesi tarihine ilişkin bilgiler çoğu kez belirsizdir. Şehri kuran Bitinyalıların bu bölgeye M.Ö. 700'lere doğru Trakya ve Boğazlar üzerinden geldikleri bilinmektedir. Bitinya krallığı M.Ö. 74 yılında IV. Nikomedes'in ölümü sonrasında, vasiyetine uygun olarak, Roma İmparatorluğuna katılınca Bursa'da M.S. 395 yılına kadar sürecek olan Roma dönemi başlamıştır. M.S. 395-M.S.1326 arasındaki yaklaşık bin yıl süresince Bursa bir Bizans şehri olmuştur (URL3).

1322 yılından itibaren Osmanlı Devletine başkentlik etmiş olan Bursa Hakan Yılmaz'a göre "uç bölgesini mekân tutan Türkmen babaları, şeyhleri ve dervişlerinin, Bursa'nın fethi sırasında mânevî bir rol üstlendikleri kadar, şehrin fethine zâhiren de destek verdiklerine ilginç bir biçimde işâret etmektedir". Yine Yılmaz'a göre "Bursa'nın fethi İslâm dünyasında büyük bir yankı uyandırmış, İslâm dünyasının meşhur âlimlerinden, mutasavvıf ve seyyahlarından pek çok kimse, dâimî olarak yerleşmek ya da fethedilen bu büyük Rum şehrini görmek için, uzak diyarlardan yola çıkarak Orhan Gâzî'nin sarayına gelmişlerdi" (2015, s. 71).

Anadolu şehirleri içinde farklı zamanlarda farklı yönetimler altında idare edilmiş bir şehir olarak Bursa, farklı kültürel değerlere ve çeşitliliğe sahiptir. En başta Bursa Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, uluslararası ticaret merkezi konumunda olmuştur. Şehir Osmanlıların şehirciliği geliştirdiği ilk yerlerden biri olarak, Osmanlı'nın önemli bir ticaret merkezi ve ipek sanayi şehri olmasının dışında başkent İstanbul'a yakınlığından ve zengin termal su kaynaklarından kaynaklanan yazlık merkezdir (Songur, 2017, s. 106).

İlhan Tekeli'ye göre Bursa'nın son yedi yüzyıllık tarihi içinde şehrin kaderinin belli bazı konumsal özelliklere ve temel niteliklere bağlı kaldığı görülmektedir. Bu niteliklerden birincisi Bursa'nın verimli bir ova ve genişçe bir tarımsal çevre içinde yer almasıdır. İkincisi İstanbul gibi bir dünya şehrinin çok yakınında olması ve onunla özel ilişkiler içinde bulunmasıdır. Üçüncüsü ise uzun mesafe (uluslararası) ticarete önemli bir merkez olma niteliğidir. Dördüncüsü özellikle ipek ve ipekli dokuma başta gelmek üzere bir sanayi merkezi olma işlevinin varlığıdır. Beşincisi ise kaplıcaları dolayısıyla bir dinlenme ve tedavi merkezi olarak görülmesidir (1999).

* Hüdavendigâr, Farsça hükümdar, bey anlamına gelip, Bursa doğumlu I. Murad'a verilen bir unvandır. Türbesi Bursa'da bulunan I. Murad'ın bu unvanından dolayı Bursa vilayetine de Cumhuriyet dönemine kadar bu nam verilmiştir.

Bu kadar kadim ve köklü bir geçmişe, merkezi konuma ve maneviyata sahip olan Bursa şehri Anadolu'nun birçok şehri gibi kendine özgü medeniyete sahiptir. Evlilik kurumu içinde düğün törenlerinde gerçekleştirilen kız isteme, kına gecesi, çeyiz serme, gelin hamamı, düğün sonrası törenler gibi âdetlerde Bursa şehrinin kendi kültürel ve tarihi yapısı çerçevesinde uygulamalar vardır.

Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Bursa'da da düğün töreni bir süreç niteliğindedir. Çağdaş dönemde toplumsal yaşam biçimi ve geleneklerde bir takım değişiklikler olmasına karşın, ülke genelinde ve Bursa'da, özellikle orta ve dar gelirli gruplarda söz kesme, nişan, nikâh ve düğün geleneklerinin bir bölümünde süreklilik söz konusudur (URL4).

Bursa'nın tarihsel ve sosyo-kültürel olarak düğünlerinde kendine özgü âdetlerinden kına gecesi sonrası düzenlenen "tavuk alma" şehre özgü koşulların etkisi ile günümüzde uygulanmaya devam etmektedir. Bu nedenle özel olarak vurgulanması ve belirlenmesi gereken özelliklere sahip bu âdetin öncelikli olarak nasıl uygulandığını ele almak gerekmektedir.

BURSA ŞEHİRİ EVLİLİK TÖRENİ ÂDETİ: "TAVUK ALMA"

Bursa'da evlilik törenleri sırasında uygulanan "tavuk alma"nın yapıldığı kına geceleri genel olarak düğün öncesi ayrı bir önem ve özellik göstermektedir. Evlenecek kızın, ailesi, yakınları ve arkadaşları ile kadın kadına geçireceği bu son gecesi asıl düğün günü öncesinde gelin alma gününden bir gün önceye rastlamaktadır. Kına gecesi, düğünden önce duyguların yoğun olarak yaşandığı bir gündür. Geleneksel yapının korunduğu bölgelerde hâlâ eski önemini korumaktadır. Büyük şehirlerde ise artık eğlenceden ibaret yönü daha ön plana çıkmaktadır. Daha önceleri kızın evden ayrılışı, son vedalaşması biçimindeyken, günümüzde eğlenceye dönük, nikâhla evleniliyorsa düğünün yerini alan bir eğlence durumuna geçmiştir (Santur, 2004).

Kına gecesi âdeti olarak Bursa'da yaygın olarak yapılan "tavuk alma" Anadolu'nun birçok yerinde detayları farklılaşsa da hemen hemen aynı şekilde yapılmaktadır. Örneğin Bartın'da üç güne veya bir haftaya yayılan düğünlerden haftalık olanda çarşamba günü "tavukçu olma" olarak adlandırılmaktadır. Bugünde kız evinde "tavukçu olma"ya davet edilen misafirler ile birlikte damadın evine çalgılarla eğlenerek gidilmektedir. Damadın çalgıcılarla birlikte tavukçuları karşıladığı bu eğlencede, tavukçu kadınlar damat evi tarafından misafir edilmekte ve akşama kadar yemek ikramı yapılmaktadır. Akşam kız evine dönen grupla birlikte kız evinde kına yakılmakta ve kınadan sonra da gece tekrar damadın evine gidilmektedir (Çalışkan, 2019, s. 429).

Bursa'da bu âdet ismini kına gecesi eğlencesi sonrası yapılan ve ikram edilen tavuk yiyeceğinden almaktadır. Âdet mutlaka kına gecesi sonrası önce gelin sonra damat tarafının karşılıklı olarak birbirlerine müzik eşliğinde gitmesi ve yiyecek- içecek almasını içermektedir. Bu âdette gelin tarafının yanında sembolik olarak yalancı veya sahte damat dedikleri kişileri götürmesi, bu kişilerinin gelinin yakın arkadaşları olması, kız erkek karışık yapılması, eğlenceye anne babaların dâhil olmaması ve gençler arasında yapılması, gelinin saklanması ve damadın onu bulması gibi detaylar vardır. Bu âdet ile ilgili yazılı kaynak taraması ve yüz yüze yapılan derlemelerde bu durumlar görülmektedir.

Editörlüğünü Aziz Elbas'ın yaptığı Bursa Büyükşehir Belediyesi adına yapılan "Bursa Köylerinde Gelenek ve Görenekler I" isimli proje çalışması kapsamında merkeze bağlı 103 mahallede (köyünde) yapılan çalışmalarda bu âdetin şehir genelinde merkez veya mahallelerde yaygın olarak yapıldığı saptanmıştır. Örneğin Bursa Orhaneli ilçesi Ağaçhisar mahallesinde kızın kına eğlencesinden sonra genç kız ve delikanlıların sabah olana dek çalgıcılar eşliğinde

köyü dolaşım hısum akrabadan tavuk topladığı belirlenmiştir (2014, s. 29). Yine Keles'in Akçapınar mahallesinde kına eğlencesi sürerken kızın sağdıçları ve yakınlarının oğlan evinden tavuk isteme hazırlıkları yaptığı belirtilmiştir. Damadın sağdıçları ve arkadaşları kız evinden gelen misafirleri karşılamakta, bir müddet eğlence yapıldıktan sonra tavuk alınmaktadır. Türküler söylenerek alınan tavuk, kız evinde pişirilerek yenilmektedir. Bu arada aynı gece içinde kız evine gelen oğlan evi de pişirilen yiyeceklerle ağırlanmaktadır (2014, s. 51).

Yine Mustafakemalpaşa Ayaz mahallesinde kına gecesi kız evinden oğlan evine "tavuk alma"ya gidildiği ve gidilirken düğünün seyirlik oyunlarla canlandırıldığı belirtilmiştir. Kız evinden oğlan evine gönderilen boş sini içine oğlan evinden kızarmış tavuk, tatlı ve çeşitli ikramlar konulmaktadır. Kapıda sini gelinin yüzü kapatılarak tutulmakta ve damat gelinin yüzünü açtırdıktan sonra siniye ikramlıkları koymaktadır (2014, s. 76).

Osmangazi Dağakça mahallesinde "tavuk alma" âdeti şu şekilde belirlenmiştir: "...Kına bitmeden oğlan tarafı tavuk almaya gelir. Gelin yerine sahte gelin olur. Yanına da yaşlı bir kadın ve 2-3 tane kabadayı yapılır. Bunlar oğlan tarafına biraz şamata çıkarırlar ki; damat gelini arayıp bulsun. Damat gelini bulunca, dümbelekler çalınır ve şarkı söyleyip oynarlar..." (2014, s. 143). Keles'in Sorgun mahallesinde "tavuk alma" geleneği şu şekilde aktarılmıştır: "...Kına gecesi eğlencesinden sonra köy içinde tavuk toplanır. Kız evinden de tavuk ve baklava alınır. Kız evi de oğlan evine giderek baklava alır..." (2014, s. 369).

Zeynep Demir, "tavuk alma" âdetini şu şekilde anlatmıştır:

"Kına gecesi bittikten sonra önce kız tarafı hazırlanır. Evde yalancı damat hazırlanır. Gönüllü olarak gelinin arkadaşlarından biri erkek kıyafeti giyip damat olur. Gelinin yakın arkadaşları, akrabaları yakınsa yaya, uzaksa arabalarla darbuka gibi müzik aletleri ile damadın evine gider. Gelinin anne babası katılmaz bu ortama. Damadın evine gelince gelin dışarda bir yerde saklanır, damat onu arar, yalancı gelin ise kapının dışında damat evi tarafından hazırlanmış pişmiş tavuk ve pilav tepsisini alır. Tavuk pilav yanında içecek, çerez, sigara gibi diğer ikramlar da alınır. Damat gelini bulduktan sonra eğlence dışarda devam eder. İçeri girilmez. Kız tarafı evine dönünce bu sefer erkek tarafı kız evine aynı şekilde gider. Gelini temsilen kadın kılığında biri hazırlanır, bu sefer damat saklanır, gelin onu arar. Oyun oynanmaya devam edilir. Damat evine de kız evi özel olarak kurdelelinmiş baklava ve yiyecek-içecek verir. Burada da damadın anne babası olmaz. Dönüşte ikramlar dışarda veya evde oturulur, yenilir. Bursa ve civar köylerinde kendimi bildim bileli tavuk alma yapılır. Hatta bizim köyde buna kabak alma denir. 5 kız kardeşiz, hepsine de yapıldı(K.Ş: 2).

Emine Tuna, mahallelerinde "tavuk alma"nın kına gecesinden sonra yapıldığını, sahte olarak hazırlanan gelin ve damadın, gelinin arkadaşları ile birlikte damadın evine gittiğini belirtmiştir. Tuna, damadın evinde gelinin dışarda bir yere saklandığını ve damadın gelini bulduktan sonra kayınvalidenin pilav, tavuk ve çerezler verdiğini anlatmıştır. Tuna "tavuk alma"nın kız erkek karışık olduğunu da belirtmiştir (K.Ş.: 5).

Yurdağül Kutar, "tavuk alma" âdetinin kendi köylerinde nasıl yapıldığını detaylı olarak aktarmıştır:

"Cumartesi akşamı, kına gecesi daha devam ederken 2 genç kız (biri temsili gelin, diğeri temsili damat olur) hazırlanarak daha kına bitmeden bağırarak tavuk ister. Kına bitince yalancı damat ve gelin yanlarında gençlerle kapıları çalarak insanlardan ikramlar alır. Daha sonra yayan veya arabalarla oğlan evine gidilir. Pilav üzerine kızarmış tavuk tepsisi alınır. Yanına ilave yiyecekler de olabilir. İçeri girilmez, anne baba evde veya balkonda izler. Yalancı gelin damada para takan da olabilir. Dönüşte kız evinde alınan yiyecekler ve

içeceklerle sofraya kurulur, yemek yenir. Daha sonra oğlan tarafı Baklava almaya gelir. Bunun yanında da çeşitli ikramlar verilebilir. Dönüşte de aynı şekilde oğlan evinde kurulan sofrada alınanlar hep beraber yenir” (K.Ş.: 4).

Behiye Dolaşan, “tavuk alma”yı şu şekilde ifade etmiştir:

“Kına gecesi bitince kız tarafı en yakın arkadaşları, akrabaları ile kızlı erkekli oğlan tarafına tavuk almaya gider. Anne baba evde kalır, gençler katılır sadece. Gelin kına gecesi kıyafeti ile veya özel bir kıyafet giyerek katılır. Gelinin en yakın kız arkadaşlarından biri sembolik gelin ve damat yapılır. Gelinlik giyer. Damat evine davul zurna çalınır, oynayarak gidilir. Gelin oğlan evine gelince dışarda bir yere saklanır, damat onu arar. Bulunca, tepside kızarmış tavuk pilav ve diğer yiyecek- içecekler verilir. 1- 2 saat sürer. Sembolik gelin damat, gençler, gerçek gelin damat oynarlar. Damat evi tavuğu verince bu sefer damat evi gelin evine tatlı almaya gider. Aynı şekilde davullu zurnalı, gençlerin katıldığı şekilde gelin evine varılır. Burada damat gelin gibi saklanmaz. Gelin evi de bu sefer damat evine tatlı ve yiyecek içecek verir. Oynama ve eğlence burada da dışarda devam eder. İçeri girilmez. Dışarda oynanır” (K.Ş.: 3).

Sevda Altınmakas da yukarıda anlatılanlara benzer şekilde “tavuk alma”nın Bursa düğünlerinde kına gecesi sonrası yapılan bir âdet olduğunu belirtmektedir. Altınmakas, “tavuk alma”da gelin evinde sahte gelin damat hazırlandığını, damadın evine gidildiğinde gelinin saklanıp damadın onu bulduğunu, bu akşama kızın ve damadın annesinin katılabildiğini ancak gelin ve damadın yakın arkadaşlarının ve tanıdıklarının esas olarak olayın içinde bulunduğunu belirtmiştir. Altınmakas, eskiden köylerde canlı tavuk verildiğini, onun kesilerek hemen pişirilip yenildiğini, bu âdet sırasında sadece yiyecek içecek verildiğini, para verilmediğini, damat tarafının sahte gelin damat yapmadığını, bunu sadece kız tarafının “tavuk alma”ya giderken yaptığını belirtmiştir. Altınmakas, bu âdetin Bursa’da civar yerlere yayıldığını, eşinin Bandırmalı olduğunu ve onların orda da “tavuk alma”ya “gelin-damat övme” denildiğini belirtmiştir. Altınmakas’a göre Bursa’da çeyiz alma geleneği ve düğünler çok fazla detaylıdır ve bu durum yaşanmışlıkların fazla olması ile alakalıdır (K.Ş.: 1).

Derleme çalışmasında yapılan görüşmeler ve yazılı kaynaklardan elde bilgiler ışığında Bursa şehrinde kına gecesi düzenlenen “tavuk alma”nın detaylarda farklılıklar barındırdığı görülmektedir. Bu âdet kimi yerlerde kız erkek karışık yapılırken, kimi yerlerde sadece genç kızlar tarafından yapılmaktadır. Yine aynı şekilde verilen ikramların çeşidi ve sıralaması o yöre ile düğün sahiplerinin imkânlarına göre farklılıklar içermektedir. Âdetin içeriğinde olan oyun ve eğlence kimi yerlerden kısa tutulurken kimi yerlerde sabaha kadar devam etmektedir. Ancak detayları ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın “tavuk alma” âdeti Bursa’da kına gecesinden sonra, sahte gelin ve damatlar hazırlanarak, eğlence yapılarak, tavuk yemeğinin mutlaka olduğu bir çerçevede uygulanmaktadır.

Derleme çalışmasında yapılan görüşmelerde bu âdetin kaynağı ve neden yapıldığı konusunda bilgi sahibi olunmadığı, içeriğinin anlamlı ve faydalı bulunduğu belirtilmiştir. Görüşme yapılan kaynak kişilerin ortak fikri bu âdetin geçmiş kuşaklarda uygulandığı için yapılmaya devam edildiği ve zamana uygun olarak içeriği değişse de gelecekte de bu uygulamanın devam ettirilmesini gerektiği yönünde olmuştur. Behiye Dolaşan bu âdetin amacını bilmediğini, büyüklerinden öyle gördükleri için yaptıklarını belirtmiştir. Dolaşan’a göre gençler kına gecesinde tam olarak eğlenemedikleri için, eğlenceyi uzatmak adına ve daha samimi olduğundan veya erkekler normalde kına gecesine katılmadığından onları da eğlenceye katmak için yapılmış olabileceğini belirtmektedir. Dolaşan bu âdetin kına sonrası gençleri doyurmak, oğlan tarafının verdiği tavuk ile gelini doyurup doyuramadığını, gelin tarafının ise

verdiği tatlı ile ağızlarının tatlı olması gibi amaçlar içinde çıkarılmış olabileceğini belirtmiştir. Dolaşan, gelin ve damat için en özel günlerinde unutulmayacak bir anı bırakmak anlamında “tavuk alma”nın güzel bir âdet olduğunu belirtmiştir. Dolaşan, büyük şehirlerde bu âdeti yapmanın zorlaştığını, köylerde sorun olmadan rahat bir şekilde yapıldığını belirtmiştir (K.Ş.: 3).

Sevda Altınmakas, 55 yaşında olduğunu, bu geleneği büyüklerinden ve ailesinden gördüğünü, neden yapıldığı ile ilgili fikri olmadığını belirtmektedir. Altınmakas, bunların eski gelenekler olduğunu, kendisinin hoşuna gittiğini, bundan 33 yıl önce kendi düğününde tavuk alma yapıldığını ve kızına da yaptığını belirtmektedir. Altınmakas, Bursa'nın düğün âdetlerinin önemli olduğunu ve bu geleneklerin sürdürülmesi gerektiğini söylemektedir (K.Ş.: 1).

Emine Tuna, kendini bildi bileli bu âdetin mahallelerinde devam ettiğini ancak neden yapıldığını bilmediğini belirtmiştir. Tuna, doğduğundan beri bu âdetin böyle yapıldığını, annesinin ve kardeşlerine ve kendisine de yapıldığını, mahallelerinde de herkesin yapmaya devam ettiğini belirtmiştir. Tuna, yıllardır yapılan bu uygulamayı, âdet bilindiği için yaptıklarını, bunun devam ettirilmesinin güzel olacağını da eklemiştir (K.Ş.: 5).

Yurdağül Kutar, “tavuk alma” âdetinin nereden çıktığını bilmediğini, birisinin çıkıp yaptığını, bunun sonra da devam ettiğini belirtmiştir. Kutar, bu âdetin eskiden belli bir ihtiyaçtan doğmuş olsa bile şimdi alışkanlık ve zorunluluk olarak devam ettiğini belirtmiştir. Atar, “tavuk alma”da gençlerin hem karnını doyurduğunu, hem de daha samimi bir ortamda “biz bize” şeklinde rahat bir şekilde eğlendiğini ancak bu âdetin sembolik bir anlamı olup olmadığını bilmediğini belirtmiştir. Atar “tavuk alma” âdetinin devam etmesi gerektiğini, güzel bir ortam olduğunu, kına gecesinin devamı gibi oluştuğunu ancak diğer âdetlerin insanlara hem maddi hem de manevi olarak zor geldiğini belirtmektedir (K.Ş.: 4).

Yazılı kaynak ve derleme çalışmalarında Bursa'da kına gecesinde yaygın olarak uygulandığı tespit edilen bu âdetin şehir merkezden çevreye tüm bölgelerinde içeriğindeki detaylar farklılaşsa da yapıldığı gözlenmiştir. Bu durum geleneklerin aynı toplum içinde bile temeli aynı olsa da yaratım ve aktarımlarının farklı olduğunu göstermektedir. Farklılıklar barındırsa da derlemelerde geleceğe aktarılma ve uygulanmasının devam edilmesi konusunda ortak bir kanaat söz konusudur. Özellikle derleme çalışmalarında bu âdetin kuşaktan kuşağa aktarıldığı belirtilmekte ve amaç eğlence olsa da bunu eğlencenin de ötesinde insanlar arasında geçmiş kuşakla şimdiki kuşak arasındaki bağı pekiştirdiği tespiti yapılmaktadır.

SONUÇ

Toplumların tarihsel ve kültürel mirasının ürünü olan ve nesilden nesile aktarılan gelenekler, toplumların kimliğini belirleyen unsurlarıdır. Bu gelenekler topluluk içinde eskiden beri uygulanan adetler ile topluluğun birliktelik ve farklılıklarını ortaya koymaktadır. Geleneklerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı toplumlar tarafından kesin olarak bilinemez. Ancak, gelenekler her toplumda eski kuşaklardan sonraki kuşaklara intikal eden, yeniden anlama, anlamlandırma ve uygulamaya tabii tutularak geliştirilen bir alandır. Temelde ise gelenekler toplumların temelde geçmişten günümüze ve geleceğe aktarılan en önemli süreklilik taşıyan değerleridir.

Toplumların temelini aile oluşturmaktadır. Her toplumda aile birliğinin kurulmasında birçok gelenek söz konusudur. Bu gelenekler, evlilik törenleri ile kapsamlı bir şekilde çeşitli uygulamalara sahip olmuş ve o toplumda kuşaklar boyunca yeniden üretilerek uygulanmaya devam edilmiştir. Gelenekler, toplumların kendi ulusal kimliklerini ve izlerini de oluşturarak, geçmişten geleceğe aktarılmaya devam ettirilmiştir.

Türk toplumunun hem bireysel hem de toplumsal anlamda evlilik birliğinin kurulması öncesi yapılan düğün adetleri de ulusal kültürün oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda nesilden nesile geçerek pekişmektedir. Düğün âdetleri Türk toplumunda her bölgenin ortak olarak yapılan âdetleri dışında bölgenin kendine özgü koşulları içinde farklı olarak da yaşanmış ve yeniden biçimlendirilerek, uygulanmaya devam etmiştir. Kültür ve medeniyeti oluşturan şehirler içinde o şehrin özelliklerine göre farklılaşan bu âdetler Bursa'da da farklı yaşanmaktadır. Bu durum Bursa şehrinin kozmopolit, Türkmen varlığının devletleşme süreci içinde başkentliğini yapmış, göç yolları üzerinde bulunması ve en önemlisi medeniyet tasavvuru yüksek bir şehir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum düğün âdetlerine de yansımış, Bursa'nın düğünlerinde çeşitliliğin ve buna yansıyan uygulamaların kırsalı da kapsayacak şekilde yayılması söz konusu olmuştur.

Bursa'da kına gecesi sonrası düzenlenen "tavuk alma" âdeti de eğlencenin niteliksel olarak şehirlerde daha fazla olması ve dolayısı ile şehir kültürünün baskın ve yaygın şekilde kırsala da yansması ile sonuçlanmış, şehrin kültürünün çevreyi de etkilemesi söz konusu olmuştur. Burada uygulamanın içeriği detaylarda farklılıklar barındırmaktadır ki bunda toplulukların gelenekleri yeniden yaratımlarının ve diğer sosyo ekonomik şartların etkisi söz konusudur.

Bursa'da uygulanan bu âdet gelecekte günümüze kadar yaşanmıştır ve geleceğe de tevarüs ettirilmek istenmektedir. Derleme çalışmasında görüşme yapılan kişilerin hepsinin ortak düşüncesi bu yöndedir. Bu kişiler kına gecesi "tavuk alma" âdetinin neden yapıldığı konusunda bilgi sahibi olmadıklarını belirtmektedir. Ancak ortak düşünceleri bu uygulamanın ilerde de devam ettirilmesinin gerekli olduğudur. Bunun nedeni ise uygulamayı kendilerinden önceki kuşaklardan gelen bir miras ve hatıra olarak görmeleridir. Bu durum ise gelenekler çerçevesinde yeni yaratımlarla birlikte âdetlerin toplumsal ve mekânsal anlamda toplumların en önemli birleştirici ve sürekliliği olan unsuru olduğu hakikatini ortaya koymaktadır.

SUMMARY

Tradition is made of cultural remains, habits, knowledge, morals and behaviours that have powers of sanction handed down from one generation to another and are respected for being time-hallowed in a society or community. Tradition is filtered from the past and brings the accumulation of centuries to the present. The fundamental feature of tradition is being indigenous and handed down from generation to generation while shaping in the historical accumulation of a society. So, tradition is the patterns formed and inherited by a society for centuries. This is also essential for tradition. Although tradition is the same in certain ways for each society, it is not the same for all societies, and it is specific to the society in question. Customs, which are socially integrated forms of the tradition, can also be clearly seen. Customs arrange, manage and control many social relationships just like manners. Customs are effective in maintaining social life in an orderly manner and applying rules to social activities.

Customs also play a significant role in societies' interpreting and making some economic, cultural, social, psychological and domestic situations important. In other words, they both make events and developments distinctive, and serve for future generations by acting as sort of a symbol. Customs also emphasize and reveal the distinctive characteristics of societies.

Traditions appear as customs in marriage practices, done to become a family, which is the social unit that is seen as the basis of societies. Wedding customs are handed down from generation to generations even if their particulars undergo change because traditions and customs carry features that are indigenous to relevant societies, help to develop distinctive

identities and provide social integration. Family is also the most fundamental institution of the socialization process. Although family can be defined by some universal characteristics, it differs by country and even the regions of the same country.

Family is the key element for maintaining the society's future, values, discipline, and existence, and is fundamental for Turkish people. Therefore, the importance given to the institution of marriage is emphasized by society and the government in different ways. Wedding customs and rites have always an important place in societies within the scope of values attributed to the institution of marriage.

Marriage is one of the most important stages in the life of a human. Handing down wedding customs and beliefs from one generation to another is important in terms of continuity. Wedding customs in Anatolia have significant social and cultural features. They are shaped by religion, manners, customs and traditions in Turkish society. They also indicate the wealth of Turkish culture.

Although family structure has changed in the course of history, Turkish culture is one of the cultures including the richest wedding customs, manners, ceremonies and beliefs. Children allow nations to reproduce, exist in the future and be powerful, and children are raised by families. Turkish people, who have long been aware of this, see family as a sacred institution, and think that the stronger families are, the stronger society will be. This idea means that each process is filtered from mate selection until the end of the wedding. Wedding ceremonies which are the Turks' official announcements of establishing families, and their customs have changed in the course of time because of economic and geographic differences.

Wedding customs have the same general frame in every district of Anatolia, but the details vary by region because each region has its own geographic, social, economic and sociological value system even if it is a part of the same culture.

Provinces are affected by many social, economic, geographic, political and religious factors that cause their social organization to differ. Although these differences emerge due to commerce, technology or defensive instincts, cohesion tools such as religion maintain institutional continuity. Another crucial point regarding the emerging of cities is social organization. Social organization is one of the most important effects that provides provincial cohesion at the political and economic levels.

Along with socio-economic events, some regions of Anatolia accepted immigrants, and current society was shaped and developed by this. Bursa is one of the regions that has this cultural wealth caused by domestic and external migrations.

Anatolian cities date back to the beginning of urbanization. Bursa has a variety of cultural values and diversity since it was governed by different regimes at different times. Bursa was one of the capital cities of the Ottoman Empire, an international centre of trade in that time, and the first city where the Ottomans developed urbanism. With this rich history, only its name has changed, and its residential areas and most values have survived.

Bursa has an ancient and radical history and spirituality. It is central, and it has its own specific civilization like many provinces in Anatolia. Bursa's wedding customs include: asking for the girl's hand in marriage, henna night, exhibiting the trousseau, bridal baths and post-wedding ceremonies. Naturally, the ceremonies in Bursa have unique details that do not exist in other provinces.

Chicken feasting in Bursa is performed almost in the same way in many places in spite of different details. This custom is named after chicken that is cooked and shared after henna

night. In this custom, at first bride's entourage and then groom's entourage go to each other's house with music and take food and drink after henna night. There are some details in this custom. The bride's entourage of close friends symbolically takes a fake groom with them. This custom is performed with girls and boys together. The parents do not participate in this ceremony. The bride hides, and the groom finds her.

This custom is common in henna nights in Bursa, which was determined using written resources and face-to-face interviews. It is performed in all the regions of the province in spite of different details. In particular, the people who were interviewed said that this custom is handed down from generation to generation, and that it strengthens the bonds between generations even though its purpose is having fun. They also said that this custom will continue to be performed in the future.

Chicken feasting after henna nights in provincial Bursa emerged because there is more fun in cities, and so city culture dominates and affects rural areas. This custom has continued from the past until the present and will continue in the future. This shows that customs are the most important connective and distinctive elements at the social and spatial levels in the framework of the traditions.

KAYNAKÇA

- Akot, B. (2013). İbn Haldun'un şehir kuramı ve değerlendirmesi, *II. Uluslararası Felsefe Kongresi- Şehir ve Felsefe Sempozyumu Bildirileri İçinde* (s. 163-173). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş.
- Aslanoğlu, R. (2000). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Kitap Ofset.
- Birlik, S. (2013). Şehir ve toplumsal kimlik, *II. Uluslararası Felsefe Kongresi- Şehir ve Felsefe Sempozyumu Bildirileri İçinde* (s. 741-749., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş..
- Çalışkan, Ş. S. E. & Oral Ş. (2016). Safranbolu evlilik adetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 228-240.
- Çalışkan, Ş. S. E. (2019). Bartın'da düğün geleneklerinin dünü ve bugünü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 8(1), 413-445.
- Çetin, C. (2008). Türk düğün gelenekleri ve kutsal evlilik ritüelleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. (48)2. 111-126.
- Dikici, A. (2001). Geleneklerin toplumdaki yeri ve önemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (11)2. 251-258.
- Ekici, M. (2008). Geleneksel kültürü güncellemek üzerine bir değerlendirme. *Milli Folklor*. 20(80). 33-38.
- Elbas, A. (Ed.). (2014). Proje Koordinatörleri: Aziz Elbas & Ahmet Erdönmez, Editör: Aziz Elbas, *Bursa Büyükşehir Belediyesi Somut Olmayan Kültürel Miras. Bursa Köylerinde Gelenek ve Görenekler I* içinde (12-13). Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık.
- Erdentuğ, N. (1967). Türkiye'nin karadeniz bölgesinde evlenme gelenekleri ve Törenleri. *Antropoloji Dergisi*. 4. 27-64.
- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Dergisi*. 50. 299 -308.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1-2). 45- 67.
- Göltekin, S. (2011). *Bursa'da yaşamak*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- Gürbüz, B. İ. (2014). Toplumsal kültürümüzün dinamikleri. Proje Koordinatörleri: Aziz Elbas & Ahmet Erdönmez, Editör: Aziz Elbas, *Bursa Büyükşehir Belediyesi Somut Olmayan Kültürel Miras. Bursa Köylerinde Gelenek ve Görenekler I* içinde (12-13). Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 12-13.
- Kabak, T. (2017). Trabzon- Arsin ilçesi düğün adetleri. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1). 55-70.
- Kılıç S. & Altuncu A. (2014). Karakoçan'da evlilik adetleri. *Turkish Studies*, 9/5. 233-250.
- Kurt, A. (2013). Düünden bugüne türk aile yapısı. *Düünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Bursa: Dora Yayınları, 337-364.
- Koçak, M. (2011). Türk ve alman toplumlarına özgü düğün geleneklerindeki benzerlikler ve farklılıklar. *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. 21(2). 97-105.
- Koçak H.& Köse Z. (2015). Evlilik öncesi eğitimin aile ve toplum mutluluğuna katkıları. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 38(2). 71-84.
- Ural, Ş. (2013). Şehir bilinci/şehrin bilinci, *II. Uluslararası Felsefe Kongresi- Şehir ve Felsefe Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 16-20), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş.
- Santur, M. E. (2004). Evlenme âdetleri. Çukurova Üniversitesi. Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Makaleler, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/27.php>, Erişim tarihi: 23 Aralık 2018.
- Süleymanov, A. (2009). Çağdaş türk toplumunda aile ve evlilik ilişkileri. *Aile ve Toplum* 5(17). 7-17.
- Songur, F. (2017). Şehir Tarihi ve Turizm: Bursa Örneği. *U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(1). 99-124.
- Tacoğlu, T. (2011). Türkiye'de gerçekleştirilen geleneksel evlilik çeşitlerinin nedenleri ve evlilikler üzerinde törenin etkisi. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4). 114-143.
- Tarhan, N. (2005). *Kadın psikolojisi*. İstanbul: Nesin Yayınları.
- Tatar, T. (2000). Gelenek ve gelecek. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 26. 199-215.
- Tekeli, İ. (1999). Bursa'nın tarihinde üç ayrı dönüşüm dönemi https://www.academia.edu/28920692/BURSANIN_TARİHİNDE_ÜÇ_AYRI_DÖNÜŞÜM_DÖNEMİ. Erişim tarihi: 5 Ocak 2019.
- Shils, E. (2002). Gelenek insan bilimlerinde prolegomena, dil gelenek ve yorum, derleme ve tercüme:

Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma. 145- 181.

Yılmaz, H. (2015). Bursa fethine yönelik yeni yaklaşımlar ve bursa'nın gerçek fetih tarihi. *Şehir ve Toplum*. 2. 61-74.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL1.Gelenek.(t.y.).http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=GELENEK, Erişim tarihi: 15. Aralık 2018.

URL2.Âdet.(t.y.).http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=âdet&uid=543&guid=TDK.GTS.5c1563f3e850e3.26308904, Erişim tarihi: 15 Aralık 2018.

URL3.EvlenmeGelenekleri.(t.y.).<http://www.bursakulturturizm.gov.tr/TR-70276/evlenme-gelenekleri.html>, Erişim tarihi: 23 Aralık 2018.

URL4. Düğün (Bursa'da Eski Düğün Gelenekleri). (t.y.). <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/dugun-bursada-eski-dugun-gelenekleri--.html>, Erişim tarihi:23 Aralık 2018.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

K.Ş.- 1: Sevda Altınmakas, 1962, Ortaokul, Ev hanımı, Bursa Merkez Ahmet Paşa Mahallesinden, 3 Ocak 2019.

K.Ş-2: Zeynep Demir, 1986, ,Lise, Özel sektör, Bursa Harmancık İlçesi Dutluca Mahallesinden, 18 Aralık 2018.

K.Ş.-3: Behiye Dolaşan, 1970, Önlisans, Emekli, Bursa Merkez Demirtaş Paşa Mahallesinden, 19 Aralık 2018.

K.Ş.-4: Yurdagül Kutar, 1974, İlkokul, Ev hanımı, Bursa Merkez, Fadıllı Mahallesinden, 19 Aralık 2018.

K.Ş.-5: Emine Tuna, 1972, İlkokul, Ev hanımı, Bursa İznik İlçesi Çiçekli Mahallesinden, 8 Ocak 2019.

EKLER

Ek 1: Tavuk alma sırasında sahte gelin ve damat (K.Ş.4).

Ek 2: Tavuk alma sırasında sahte gelin ve damat ile katılımcıların eğlenmeleri (K.Ş.4).

Ek 3: Tavuk alma sırasında sahte gelin ve damadın topladığı canlı tavuk(K.Ş.4)

Ek 4: Tavuk alma sırasında konukların sahte gelin ve damada para takması(K.Ş.4)

**KONYA KÂDISI MUSA EFENDİ VE DÜNYASI: OSMANLI
TAŞRASINDA BİREY VE GÜNDELİK YAŞAMI
ANLAMLANDIRMA ÜZERİNE BİR DENEME**
**KADI (MUSLIM JUDGE) MUSA EFENDI OF KONYA AND HIS LIFE:
AN ATTEMPT TO ANALYZE AN INDIVIDUAL AND DAILY LIFE IN
OTTOMAN RURAL**

Bayram ÜREKLİ*
Muhammed ÖZLER **

Öz

Bu makalede, bir taşra kâdısı olan Musa Efendi'nin hayat hikâyesi, ailesi, evi, gündelik yaşamı, serveti ve ticari faaliyetleri hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirmeler büyük oranda şer'îye sicillerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. Şer'îye sicilleri bireyin gündelik hayatını anlamlandırmak için kullanılan en önemli kaynaklardandır. Miras paylaşımı, vasî tayini, kişiler arası anlaşmazlıklar ve ticari faaliyetler gibi toplumun sosyal ve ekonomik yapısının ipuçlarını barındıran olayların mahkemeye intikal etmesi akrabalık ilişkileri, ailelerin yapısı ve bireylerin serüvenlerinin ortaya çıkarılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda XVII. yüzyılda çeşitli şehirlerde kadılık yapmış ve Konya'da görev yapmakta iken vefat etmiş olan Musa Efendi'ye ait mahkeme kayıtlarından hareketle, onun hayatını kısmen de olsa ortaya çıkarmaya ve sosyo-ekonomik durumu ile aile bağları hakkında genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Gündelik Yaşam, Kâdi, Konya, Musa Efendi, Şer'îye Sicilleri

Abstract

This article aims to present an assessment of Musa Efendi's, a rural Kadi in Ottoman, life, family, his house, daily life, fortune, and his commercial activities. These assessments largely depend on the data obtained from court records. Court records are among the most important data sources to assess someone's daily life activities. The events that contain clues of the social and economic structure of the society such as division of the inheritance, appointing an executor, disagreements between individuals, and commercial activities, which are brought to the court, play an important role in revealing the adventures of individuals, relationship between relatives, and the structure of families. In this context, by referencing the court records by Musa Efendi who was a Kadi in different cities and died during his mission as a Kadi in Konya, this paper will attempt to reveal his life, albeit partially, and a general assessment of his socio-economic status and family ties.

Keywords

Daily Life, Kadi, Konya, Musa Efendi, Court Records

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, burekli@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8985-9190>

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, mhmmdozlr@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4511-3047>

GİRİŞ

Bu çalışma, XVII. yüzyılda yaşamış bir kâdının hayatı, ailesi, evi, gündelik uğraşları ve ticari ilişkileri üzerine yoğunlaşmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifade ile bu çalışma, tarihçiler tarafından *klasik sonrası* ya da *modernite öncesi* olarak adlandırılan dönemde yaşamış bir kâdının hayatına dair tespit edebildiğimiz üzerinden birey ve bireyin gündelik hayatını ortaya çıkarmayı amaçlayan bir *mikro tarih* çalışması olarak da değerlendirilebilir. Hayatının büyük bir bölümünü muhtemelen Osmanlı taşrasında geçirmiş olan Konya Kâdısı Musa Efendi'nin serüveni bir bakıma içinde yaşadığı toplumun ve dönemin tarihinin izlerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Kâdı Musa Efendi'nin dünyası aynı zamanda Osmanlı toplumsal tarihinin taşraya bakan küçük bir penceresini oluşturmaktadır.

Osmanlı kâdısının asli görevinin hukuki uyumsuzlukları ve davaları karara bağlamak olduğu ilk akla gelen bilgi olsa da kâdının görev alanının mülkî, beledî, malî ve kısmen askerî sahaları kapsadığı da bilinmektedir. Ayrıca görev alanı içinde bulunan müslüman halkın merkezî devlet karşısında sözcüsü konumundadır. Böylelikle Osmanlı kâdısı devlet ile tebaa arasında köprü görevi üstlenmiştir. Günümüzde kâdı ile ilgili literatür bir hayli fazla olsa da elimizde Osmanlı kâdısı ile ilgili sistematik çalışma az sayıdadır.¹ Araştırmacılar genel olarak kâdının Osmanlı adalet sistemi içindeki yerini incelemişlerdir. Bunu yaparken de kâdının sahip olduğu yetkiler ve yerine getirmesi gereken görevler üzerinde durmuşlardır. Kâdının üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklar öylesine önemsenmiştir ki gündelik hayatı, insanlarla olan ilişkileri ve mazuliyet süresi boyunca geçimini nasıl sağladığı gibi konular çok fazla incelenmemiştir. Bunun sebebini kâdılarından günümüze ulaşan şahsi hatrât türü kaynakların hemen hemen yok denecek kadar az olmasında aramak lazımdır. Biz bu çalışmada mahkeme kayıtlarından *-şer'iyye sicilleri-* ve diğer kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde Osmanlı kâdısının gölgede kalmış gibi görünen yönlerine yani yaşamına ve gündelik hayatına az da olsa temas etmeye çalışacağız.

Konya Kadısı Musa Efendi'nin Geçmişi ve Ailesi

Cemal Kafadar insanların tarihini inceleme yolunun onları anlamak, duymak ve yorumlamaktan geçtiğini ifade etmektedir (Kafadar, 2012, s. 14). Hiç şüphesiz bu üç temel aktivitenin yerine getirilebilmesi için tarihi yazılacak insanlar hakkında bilgi verici kaynakların olması ve elde edilen verilerin yorumlanması gerekmektedir. İslam tarih yazıcılığında görülen *tabakat ve terâcim-i ahvâl* kitaplarının benzer bir versiyonu olarak Osmanlı literatüründe yer alan *biyografi mecmuaları* ya da *biyografi kitapları*² padişahlar, veziriazamlar, vezirler, şeyhülislam, kazaskerler, müderrisler ve kadılar hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır (Emecen, 1999, s. 83-88). Ancak bu tür biyografi kitaplarında taşra kadılarına karşı yaygın bir ön yargının olduğu ve genellikle mesleki kariyerlerini İstanbul ile eski başkentler Bursa ve Edirne çevresinde geçirmiş kişilerin ön planda tutulduğu hakkında birtakım tartışmalar da mevcuttur (Peirce, 2005, s. 123). Taşra kâdılarına karşı yaygın bir ön yargının olduğu fikrinin kabul edilmesi halinde önemli biyografi kitaplarına girebilen taşra kâdıların göreceli de olsa kısmi bir üne kavuşmuş oldukları düşünülebilir.

¹ Sistematik birkaç çalışma için bk. (Ortaylı, 1994; Uzunçarşılı, 1988, s. 83-145; İpşirli, 1997, s. 597-699; Arık, 1997, s. 1-72).

² Taşköprizâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ilk önemli biyografi kitabı olarak kabul edilmektedir (A. Özcan, 2010a, s. 485). Osmanlı biyografi eserleri hakkında genel bir değerlendirme için bk. (Emecen, 1999, s. 83-90; Akyıldız, 2017, s. 219-242).

Konya Mahkemesi kayıtlarına göre Musa Efendi Şevval 1081 (Mart 1671)'de Konya kâdısı olarak tayin edilmiş olmasına rağmen onun kadı olarak göreve başladığı bilgisi Konya Mahkemesi sicil defterine 30 Mart 1671'de kaydedilmişti (KŞS 15/3). Başka bir sicil kaydında ise Musa Efendi'nin Konya'ya gelmeden önce Diyarbakır'da kâdılık yaptığı görülmektedir³. Yine bir arşiv belgesinde Musa ismindeki bir kâdının Diyarbakır kâdılığından müfnasıl olduğu ve 24 Şevval 1081 (6 Mart 1671)'de Konya'ya tayin edildiği anlaşılmaktadır (BOA, İE. TCT: 3/302). Bu bilgilerden hareketle XVII. yüzyıl Osmanlı ulemasının biyografilerinin yer aldığı kaynaklarda Diyarbakır ve Konya'da kâdılık yapmış Musa ismindeki kişiler üzerinde durmanın yerinde olacağı aşikardır. İki önemli biyografi eserinde belirttiğimiz özelliklerle uyuşan Musa Efendi isminde bir kişiye rastlanmaktadır. Bu eserlerden ilki Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi tarafından kaleme alınan *Zeyl-i Şakâ'ik*'dir. Uşşâkîzâde bu eserinde 1632-1694 yılları arasında yaşamış yaklaşık 562 ulemanın biyografisine yer vermiştir (Gündoğdu, 2012, s. 233-234; Uşşâkîzâde, 2017, s. 163). Bu ulema biyografilerinin arasında Musa Efendi'nin ismi dolaylı olarak geçmektedir. Uşşâkîzâde, Muhteşem Emiri es-Seyyid Mehmed Efendi ismindeki bir kâdının hayatını anlatırken onun Konya kâdısı iken vefatı üzerine yerine h. 1081 yılının Şevval ayında (Mart 1671) *İpşir Paşa İmamı Musa Efendi*'nin tayin edildiğini belirtmektedir (Uşşâkîzâde 2017: 626). Uşşâkîzâde'nin anlatısında yer alan tayin tarihi –*Şevval 1081*- ile arşiv belgesindeki tarihin –*24 Şevval 1081*- birbiriyle çelişmemesi ve tayin yeri olarak her ikisinin de Konya'yı göstermiş olması bu kişilerin aynı kişi olduğunu ve bu kişinin de çalışmamızın öznesi olan Konya Kâdısı Musa Efendi olduğunu ortaya koymaktadır.

Musa Efendi hakkında birtakım bilgilere rastladığımız ikinci eser ise Şeyhî Mehmed Efendi tarafından yazılan *Vekâyiü'l-Fuzalâ* adlı biyografi kitabıdır. Şeyhî Mehmed Efendi bu eserinde 1632-1731 yılları arasında yaşamış 2058 alim, şeyh ve şairin hayatı hakkında bilgi vermektedir (A. Özcan, 2010b, s. 83). Eserde bahsi geçen şahsiyetler arasında Diyarbakır ve Konya'da kâdılık yapmış Musa Efendi isminde birinin biyografisine rastlanmaktadır. Şeyhî Mehmed Efendi ile Uşşâkîzâde'nin anlatımı paralellik göstermekle birlikte her ikisinde de Musa Efendi *İpşir Paşa İmamı* olarak betimlenmektedir. Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyiü'l-Fuzalâ*'sında tanıtılan Musa Efendi'nin ailesi, doğum yeri ve tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'ya intisap ettiği ve onun imameti hizmetini yerine getirdiği görülmektedir. Şeyhî'nin anlatımına göre Musa Efendi devrin önde gelen ilim adamlarından ders aldı ve medreselerde eğitim görmüştür. 1647 yılının Temmuz ayında Bosnevî Ahmed Efendi'nin yerine Hayrabolu'da bulunan kırk akçelik Rüştem Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Daha sonra 1655 yılında Derviş Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi yerine Diyarbakır (Âmid) kâdısı oldu. Bu görevde dört ay kadar kaldıktan sonra yerine Tezkireci Abdullah Efendi görevlendirildi. Diyarbakır kâdılığından sonra 1671'de Konya kâdısı olarak tayin edildi. 1672 senesinde vefat etti ve yerine Sireli Mahmud Efendi görevlendirildi. Şeyhî Mehmed Efendi anlatımında; Musa Efendi'nin dürüst, doğruluktan ayrılmayan ve ilimle meşgul olan bir insan olarak tanındığı kaydını düşmektedir⁴. Bu kısa özgeçmişten çıkarılacak

3 “Mahmiye-i Konya sâkinlerinden olup sâbıkan medîne-i Âmid kâdısı faziletli Musa Efendi hazretleri”. Bk. (KŞS 15/88).

4 “İpşir Paşa İmamı Musa Efendi: El-Mevlâ Musa. Tahsîl-i ser-mâye-i 'ilm u 'irfân ve tekâmül-i pîrâye-i tahkîk u ikân eyleyüb Sadr-ı A'zâm İpşir Mustafa Paşa'ya intisâb ve imâmetleri hidmetiyle şeref-yâb olup bazı eşrafdan mülâzım ve tarîk-i tedrise 'azîm olmuş idi. Devr-i medâris-i mu'tade ile kırk akçe medreseye mevşül ve anda dahi ma'zûl iken bin elli yedi Rebî'ü'l-ahirinde Bosnevî Ahmed Efendi yerine Hayrabolu'da Rüstem Paşa Medresesi verilmiş idi. Altmış beş cumâde'l-ülâsında Derviş Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi yerine Âmid kazâsıyla ser-âmed olup sene-i mezkûre Ramazanında 'azle telh-kâm ve yerleri Tezkireci Abdullah Efendi'ye in'âm olundu. Seksen bir Şevvalinde Muhteşem Emiri Seyyid Mehmed Efendi mahlûlünden Konya kazâsı tevçih olunub seksen üç ramazanında haber-i intikâli vâsıl olmağla yerleri sâniyen Sireli Mahmud Efendi'ye tevçih olundu. Mevlânâ-yı merkûm 'ilm u salah ile ma'lûm idi”. Bk. (Şeyhî, 2018, s. 1050; Şeyhî, 1989, s. 396-397).

iki önemli sonuç bulunmaktadır. Birincisi; Musa Efendi'nin Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'ya intisap ettiği. İntisap bir yere veya bir şahsa bağlı olmak, tabi olmak manalarına gelse de Osmanlı literatüründe intisap çoğunlukla zayıfın ve tanınmamış olanın güçlüye ve tanınana sığınması olarak tanımlanır. Ayrıca bir ferdi himaye etme ve arkalamayı, ona yardımcı olmayı ve bu ferdi her hangi bir memuriyete geçirebilmek için "*tavassut ve iltimasa başvurmaya*" da ifade etmektedir (Unan, 1991, s. 35-38). Bu durum aynı zamanda patron/hami-kul ilişkisi çerçevesinde de açıklanmaktadır. Hami için şöhretini ve mevkiini yüceltmek kul için ise hayatta kalmak ve mesleğinde ilerlemek karşılıklı bağlılık esasına dayanmaktaydı (İnalçık, 2003, s. 16). Bu bağlamda İpşir Mustafa Paşa'nın Musa Efendi'nin mesleki kariyerinde etkili olduğu söylenebilir. İkinci önemli sonuç ise Musa Efendi'nin müderrislikten kâdılığa geçmesi konusudur. Osmanlı ilmiye mesleğinde müderrislikten kadılığa geçiş bilinen bir uygulamadır. Bir müddet müderrislik yaptıktan sonra kadı olmak isteyenler müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birine kadı olabiliyordu (Uzunçarşılı, 1988, s. 87). Özellikle ilmi kariyer düşünmeyenlerin kâdılığa geçmiş oldukları da öne sürülmektedir (Beyazıt, 2014, s. 251). Yine ücret bakımından da avantajlı olması sebebiyle ilmiye mensupları tarafından kâdılık oldukça rağbet görmüştür (Kılıç, 2017, s. 217). Hatırlanacağı üzere Şeyhî Mehmed Efendi'nin anlatımında Musa Efendi Hayrabolu'daki kırk akçelik Rüstem Paşa Medresesi'nden Diyarbakır kâdılığına geçmişti. Son zamanlarda yapılan araştırmalar Rüstem Paşa Medresesi'nin kırk akçelik bir medrese olduğunu da doğrulamaktadır (Beyazıt, 2014, s. 195). Yine araştırmalar kırk akçelik medreselerden kâdılığa geçenlerin XVI. yüzyıl için 70 ila 100 akçelik kâdılıklara, XVII. yüzyılda ise en az 100 akçeli kazalara atandıklarını göstermektedir (Beyazıt, 2014, s. 252-253; Kılıç, 2017, s. 220-221).

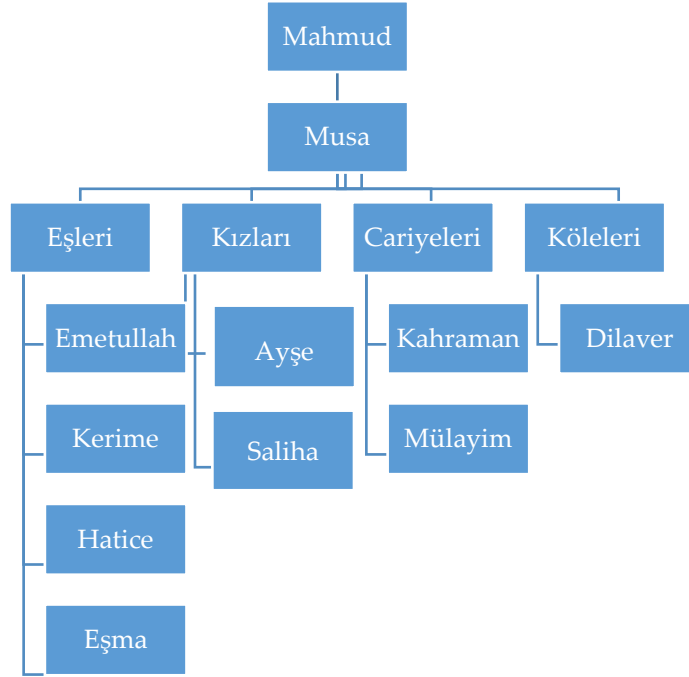
Biyografi kitaplarından Musa Efendi'nin geçmişi ve mesleki kariyeri hakkında elde ettiğimiz verileri özetleyecek olursak Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'ya intisap ettiği, Hayrabolu'da Rüstem Paşa Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunduktan sonra sırasıyla Diyarbakır ve Konya'da kâdılık yaptığı görülmektedir. Fakat kaynaklarda ailesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Musa Efendi'nin Konya'da kâdılık yaptığı esnada vuku bulan vefatı sebebiyle mirasının paylaşımı konusunun mahkemeye yansımış olması ailesine dair bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Bu kayıtlara göre Musa Efendi'nin babasının ismi Mahmud idi (KŞS 19/100). Musa Efendi'nin dört eşi olup bunların isimleri Emetullah, Kerime, Hatice ve Eşma'dır (KŞS 13/21). Eşlerinden Emetullah Hatun, Musa Efendi'den önce vefat etmiştir (KŞS 13/162). Musa Efendi'nin iki kızı vardı. Kızlarının isimleri Ayşe ve Saliha'dır (KŞS 16/62). Musa Efendi'nin kızlarına vasî olarak Konya'da nakibüleşraf kaymakamı⁵ Es-Seyyid Hüseyin Efendi tayin edilmişti (KŞS 16/62). Osmanlı hukukuna göre mirasçılar arasında küçük yaşta çocuklar bulunduğu takdirde, bunların hisseleri vasîlerine teslim edilir ve vasînin faaliyetleri kâdılar tarafından kontrol edilirdi (Barkan, 1966, s. 2). Saliha, Musa Efendi'nin Emetullah Hatun'dan olan kızıydı (KŞS 13/162; E. Akbaş, 2018, s. 284-284). Ayşe'nin annesinin kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte onun Musa Efendi'nin büyük kızı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü mahkeme Ayşe'den bahsederken "*Musa Efendi'nin sülbiye kebîre kızı Ayşe*" ifadesini kullanmaktaydı. Buradaki "*kebîre*" kelimesi Ayşe'nin Saliha'dan daha büyük olduğunu göstermektedir. Yine mahkeme kayıtlarında Ayşe ve Saliha "*muhaddere*" kelimesi ile betimlenmişti. Muhaddere sözlük anlamıyla "*namuslu ve iffetli Müslüman kadın*" (Devellioğlu, 2015, s. 774) demek olup mahkeme kayıtlarında bu kelimenin pek az⁶ geçmesi bu

5 Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe tayin olunan memur. Bk. (Devellioğlu, 2015, s. 940).

6 Muhaddere sözcüğü 1672-1673 yılı Konya Mahkemesi kayıtlarında Musa Efendi'nin kızlarının isimlerin bulunduğu metin dışında sadece bir defa geçmektedir. "Mahmiye-i Konya'da vâki' merhûm el-Hâc Emrullah Çeşmeleri

sözcüğe muhatap olan kişilerin eylem ve fiillerinde ahlaki ölçütlere daha bağlı olduklarından dolayı mahkeme ve toplum tarafından bu şekilde tanındıklarını düşündürmektedir.

Musa Efendi'nin ailesi dışında onunla birlikte yaşayan Kahraman ve Mülayim adında iki cariyesi ile Dilaver isminde bir kölesi vardı (KŞS 16/52; KŞS 16/68; Tutar, 2018, s. 197-198). Mahkeme kayıtlarına göre Musa Efendi ölmeden önce Dilaver ismindeki kölesini azat etmişti. Kayda göre Dilaver orta boylu, gök gözlü, sarışın ve Rus asıllı idi. Cariyeler ise Musa Efendi'nin eşleri ve çocukları arasında bir ihtilaf meselesi haline gelmişti. Eşma Hatun mahkemeye müracaat edip Musa Efendi'nin hayatta iken Kahraman ve Mülayim ismindeki iki cariyeyi kendisine "hibe" ettiğini bildirerek eşleri Kerime ve Hatice ile küçük yaştaki kızları Ayşe ve Saliha'nın vasisi olan Seyyid Hüseyin Efendi'nin kendisine muhalefet ettiğini söylemiştir. Ancak Eşma Hatun toplamda altmış kuruşluk bir miktar eşyayı alarak cariyeler üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmiştir (KŞS 16/68). Musa Efendi'nin iki cariyesi ve bir kölesinin olması Konya'da aktif olarak köle ticaretinin yapıldığını, kölelerin alınıp satıldığını ve özgür bırakıldığını göstermektedir. Ayrıca yapılan araştırmalar Konya'da bir esir pazarının bulunduğu ihtimalini de düşündürmektedir (Sak, 1989, s. 161).

Şekil 1. Musa Efendi'nin Ailesi, Köle ve Cariyeleri

Musa Efendi'nin Evi ve Serveti

Musa Efendi'nin evi Konya'nın Ferhuniye Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Ferhuniye Mahallesi ise Alaaddin Tepesi'nin kuzeyinde yer almaktadır (Konyalı, 1964, s. 328). Bu mahalle Devr-i Cedit, Tarla ve Alaaddin Tepesi ile çevrelenir. Bir dönem mahallenin bir bölümüne Yıkık Mahalle adı da verilmiştir. Mahallenin sınırları içerisinde pek çok sosyal yapının bulunması bu mahallede gündelik yaşamın hareketli geçtiğini göstermektedir. Bu sosyal yapıların başında Beşare Bey Mescidi, Şadi Bey (Şaz Bey) Mescidi (Ak Cami), Şadi Bey tarafından yaptırılan çifte hamam, zaviye ve misafirhane, Şifahane (Sakahane) Mescidi, Ferhuniye Süt Tekkesi ve Sahib

Evkâfî'nin evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere berât-ı şerîf ile mütevellisi olan fahrü'l-muhadderât Safiye bint-i Ali Beğ nâm hatun". Bk. (KŞS 16/29).

Ata'nın sikayesi (çeşmesi) bulunmaktadır. (Uz, 2012, s. 300-301). Ancak sicil kayıtlarında Ferhuniye Mahallesi'nde yaşadığını bildiğimiz Musa Efendi'nin evinin konumu ve komşuları hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Sadece evin bir tarafında Şadi Bey Hamamı'nın olduğundan emin olabiliyoruz. Çünkü bir sicil kaydına göre Musa Efendi'nin bahçesine hemen evinin yanında bulunan Şadi Bey Hamamı'ndan su geliyordu (KŞS 13/22). Başka bir sicil kaydında ise Ferhuniye Mahallesi'nde yapılan bir ev satışında evin sınırları tarif edilirken Musa Efendi'nin de ismi geçmektedir. Kayda göre yeni ev sahibi Seyyid İsmail Efendi'nin komşuları arasında El-Hac Nurullah, Musa Efendi ve Yagob isimli bir zımmi bulunmaktadır (KŞS 15/31). Bu bilgiye göre Musa Efendi'nin de bu isimlerle komşu olma ihtimali yüksektir.

21 Aralık 1676 tarihli bir mahkeme kaydına göre Musa Efendi'nin evi kızları Ayşe ve Saliha'ya kalmıştı. Ayşe ve Saliha vasileri vasıtasıyla mahkeme başvurarak evin taksim edilmesini talep etmişlerdi (KŞS 13/22). Miras kalan bir evin paylaşımı söz konusu olduğunda, mahkeme yetkilileri mirasçılar arasında bölünecek eve keşfe gönderir ve gözlemlerini kayda geçirmelerini isterdi (Faroqhi, 2009, s. 236). Mahkeme evin taksimi için Mimarbaşı Hacı Osman, Mimar Şaban ile birlikte bina ve inşaat işlerinden anlayan birkaç kişiyi görevlendirmişti⁷. Mahkeme kaydına göre Musa Efendi'nin evi duvarla çevrili dahiliye ve hariciyesi olan bir yapı idi. Dahiliyeli ve hariciyeli evler tek bir çatı altında inşa edilmiş binalar olmayıp ihtiyaçlara göre genişletilebilir birden fazla yapının bulunduğu bir menzil tipi idi (Berk, 1951, s. 46-59). Bu tür evler kent içinde barınma ve konfor standartları yüksek olan büyük evler arasında olup evin bölümleri mahremiyet bağlamında iki ayrı kısma ayrılmıştı (Özkaya, 2019, s. 46; Tanyeli, 1996, s. 63). Dahiliye olarak adlandırılan kısımlar evin sakinler tarafından kullanılan alanları, hariciye bölümü ise evin sakinleri dışında eve hizmet eden ya da kapı halkı olarak nitelendirilen kişilerin kullanımına açık olan yapıları oluşturmaktadır. Ayrıca bu tip evler genellikle iki avlulu olup hariciye kısmı misafirleri ağırlamak için kullanılan mekanlara açılmaktadır (Yerasimos, 2006, s. 324-325). Bu bilgilere göre Musa Efendi ve ailesi evin dahiliye kısmında, köle ve cariyeleri ise hariciye kısmında yaşıyordu. Ayrıca misafirler önce dahiliye kısmına alınıyor oradan ağırlanacakları odalara geçiriliyorlardı.

Mahkeme kayıtlarındaki bilgilere göre Musa Efendi'nin evine sokak kapısından girildikten sonra duvarla çevrili bir avluya girilir. Bu kısım evin hariciye bölümü olup içerisinde bir yazlık, dört adet oda, bir köşk, bir zîr-i zemin (kiler), bir ahır, bir kenif (tuvalet), avluda bir havuz ve bahçe bulunur. Bahçenin bir kısmı ağaçlık bir alanı kapsar ve buraya evin yanı başındaki Şadi Bey Hamamı'ndan su gelmektedir. Buradaki yazlık ve köşk muhtemelen odaların sağında ve solunda (köşelerde) birer oda şeklinde olup zeminleri onlardan daha yüksekti. Ayrıntısı belirtilmemiş olmakla birlikte bu tür yazlık ve köşkerin çıkma şeklinde planlandığı da muhtemeldir. Yazlık ve köşk olarak adlandırılan bu birimler diğer odalara göre daha fazla pencerelidir ve daha aydınlık havadardır (Eldem, 1968, s. 17). Hariciye kısmı sokak kapısından başlayıp harem kapısında sona erer. Dahiliye kısmı ise hariciye bölümüne göre daha geniş bir alanı kapsar. Hariciyeden dahiliye bölümüne gitmek için harem kapısına gelinir. Buradan muhtemelen üstü kısmen kapalı olan bir iç avluya geçilir. Bu mekanda bir sofa ve dört oda vardır. Odalar herhalde sofayı çevreliyordu ve her odanın kapısı sofaya açılıyordu. Bunlara yakın bir konumda misafir odası, kiler, mutfak, fırın, fırın havlusu, tahta anbar, çarşaf ve tuvalet bulunur. Yine bu bölümde sofaya yakın olarak düşünebileceğimiz bir arka bahçe vardır. Burada ise tavuk kümesi, kümes avlusu, deve ahır, dölek avlusu, samanlık ve su kuyusu bulunur.

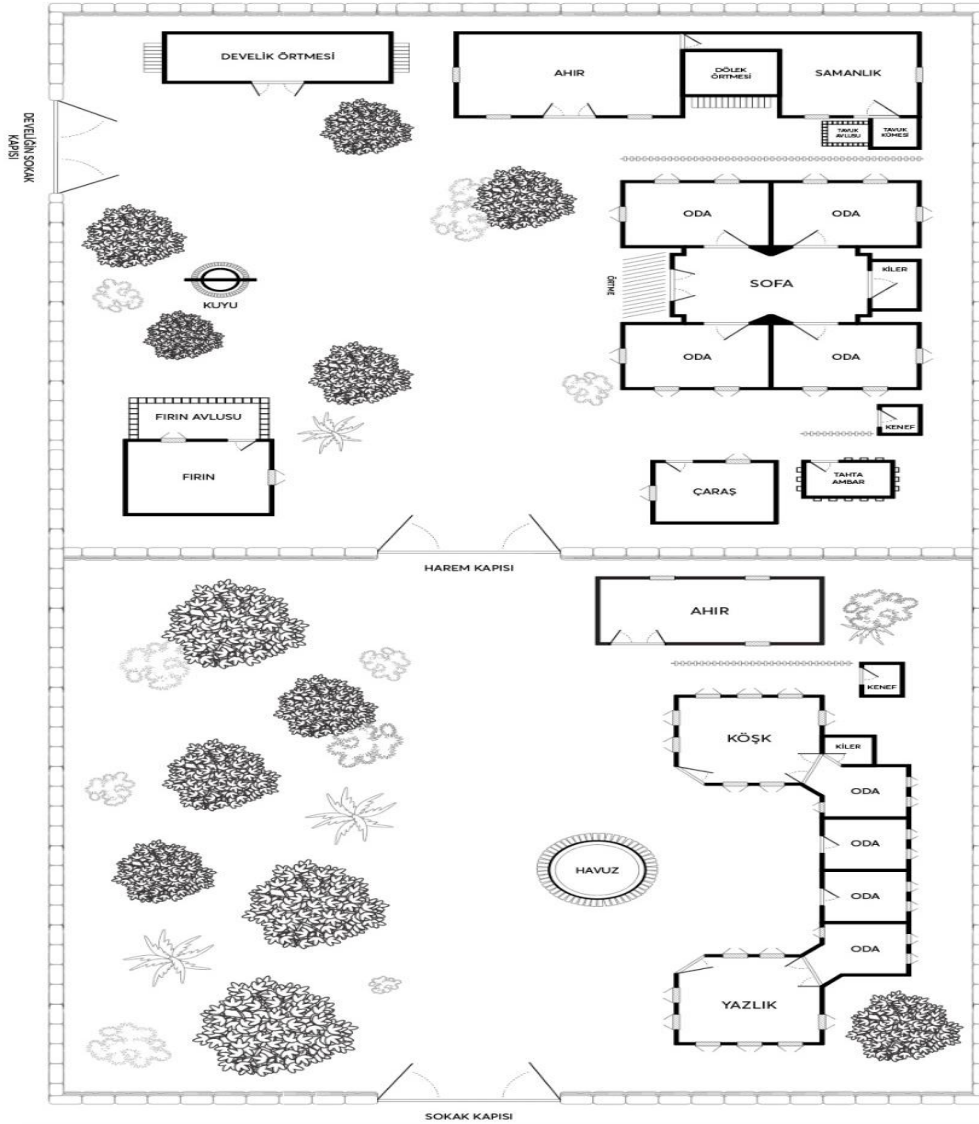
7 "... menzil-i mezbûra varub mahmiye-i merkûmede hâlâ mi'mârbaşı olan el-Hâc Osman üstâd mi'mârlarından Şaban, ebniye ve sükuf ahvâline ehl-i vukûf olan bi-garaz ve ismleri zeyl-i kitâbda mestûr müslimîn ile 'akd-i meclis-i şer' eylediklerinden sonra hâkim-i mûmâ-ileyh mezbûrân el-Hâc Osman ve Şaban'a menzil-i mezkûru tansîfe emr itmekle anlar dahî zeyl-i kitâbda mestûrî'l-esâmî olan müslimîn ile menzil-i mezbûra nazar idüb ..."
Bk. (KŞS 13/22).

Ayrıca bahçenin bu bölümünde armut ağaçları da vardı. Yine hariciye kısmında olduğu gibi buraya da Şadi Bey Hamamı'ndan su gelmektedir⁸. Musa Efendi'nin evinin hariciye kısmındaki bahçe ev halkının günlük hayatını geçirdiği, çamaşır ve bulaşık yıkama, yiyeceklerini hazırlama ve sebze-meyve yetiştirme gibi faaliyetlerini sürdürdükleri bir alandı. Ayrıca avluyu çeviren duvarlar ailenin mahremiyetini meraklı gözlerden koruyordu. Bu anlatıma göre Musa Efendi'nin evi büyük bir alanı kapsıyordu ve farklı birimleri içinde barındıran iki avlulu geniş bir evdi. Ayrıca evin duvarlarla çevrili avlusunun içinde iki bahçenin bulunması evin kapladığı alanın büyüklüğünü ispatlamaktadır. Orta Anadolu kentleri üzerine yapılan araştırmalar bahçeli evlerin son derece ender bulunduğunu ve bu tür evlerin yapı bakımından büyük olduğunu göstermekle birlikte (Faroqhi, 2009, s. 123; Berk, 1951, s. 180-200) İstanbul konut mimarisi ile ilgili çalışmalarda bahçeli evlere daha sık rastlandığı tespit edilmiştir (Açık & Düzenli, 2016, s. 253). Bu durum konut ve yerleşim planının bölgesel farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Mahkeme tarafından görevlendirilen bilir kişiler evin hariciye ve dahiliyesini birer hisse olarak kabul ettiler. Hariciye kısmı Saliha'nın dahiliye kısmı ise Ayşe'nin oldu. Ayrıca hariciye kısmı dahiliyeden daha az kıymetli küçük olduğu için Ayşe Saliha'ya 100 esedi kuruş ödedi⁹. Ancak Musa Efendi'nin evi ile ilgili herhangi bir satış işlemi yapılmadığı için bütün evinin maddi değeri hakkında bir bilgi edinilememektedir. Fakat Musa Efendi'nin evine yapı itibarıyla kısmen benzeyen ama daha küçük bir menzil 16 Mart 1671'de 80.000 akçe karşılığında Hacı Mehmet tarafından Nesli Hatun'a satılmıştır. Bu ev bir oda, bir misafir odası, bir kiler, bir izbe, bir yazlık, bir samanlık, bir ahır, bir örtme ve bir sofadan müteşekkildir (KŞS 15/90; F. B. Akbaş, 2018, s. 228). Görüldüğü üzere ev toplam dokuz yapıdan oluşmaktadır. Musa Efendi'nin menzili ise toplamda yirmi yedi yapı birimini kapsamaktadır. Buna göre Musa Efendi'nin menzili Hacı Mehmet'in evine göre üç kat daha fazla yapıya sahiptir. Fikir vermesi bakımından basit bir hesap yapıldığı takdirde Musa Efendi'nin evinin tahmini değerinin en az 240.000 akçe olduğu düşünülebilir. Evin konumu, cephesi, ana yollara yakınlığı gibi konular hesaba katılırsa bu tahmini değer artıp azalabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

8 "... menzil-i mezkûrun kebîr zokak kapusunun şark cânibinde olan köşesinden harem kapusu köşesine müntehî divar binâ olunup taraf-ı şarkisinde olan ma'lûmü't-tûl ve 'arzının kible tarafı zirâ'-i mesâha ile dört buçuk zirâ' ve şimâl cânibi üç buçuk zirâ' mevzi' ve hâriciye olan bir yazlık ve bir zîr-i zemîn ve dört bâb oda ve bir ahur ve bir kenif ve bir köşk ve bir havz ve kadîmden Şâdî Beg Hamamı'ndan menzil-i mezbûra cârî olan bir mısra suyun nısfı ve eşcârı ve kürûmu hâviye bağçeyi ve havluyu müştemil menzil bir hisse olup ve kadîmden cârî olan sudan nısf mısra suyu ve dâhiliyede bir sofa ve dört bâb oda ve bir tabhâne ve bir fevkânî örtme ve tahtânî bir izbe ve bir firun ve bir çârâş ve bir tahta anbar ve bir kenif ve firun havlusu ve sofa etrâfında bağçe ve tavuk kümesi ve kümes havlusu ve iki develik örtmesi ve bir ahur ve bir samanlık ve bir ahur odası ve bir su kuyusu ve dölek havlusu ve def'â bir tabhâne ve develiğin zokak kapusunu ve menzil-i mezbûrun hâricinde olan kadîmî kebîr zokak kapusunu ve dâhilinde harem kapusuna dek havluyu müştemil menzil bir hisse ..." Bk. (KŞS 13/22).

9 "... kıymet cihetinden hâriciyeden olan hisseye yüz esedî gurusu zam olursa dâhiliyeden olan hisseye mu'âdil olub bu vech üzere hisseteyn beraber olur deyu her biri tahmîn-i sahîh ile tahmîn ve meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda ihbârlarından sonra sagîre-i merkûme Saliha'nın vasîsi vekîli olan mûmâ-ileyh Abdülkerîm Efendi meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda vekîl-i mezkûr Hüseyin Ağa mahzarında yüz gurusu hâriciyeden olan hisseyi kabûl sagîre-i mezbûriye evlâ ve enfa' olmağla zikr olunan buyût ve bağçe ve havlu ve köşk ve havz ve nısf mısra suyu müştemil olup hâriciye olan menzili hisse-i âhardan yüz gurusu almak üzere mezbûre Saliha için kabûl eyledim deyüp ve mezbûr Hüseyin Ağa dahî mezkûre Ayşe için dâhiliye olan sâlifü'z-zikr menzili tevâbi' ve levâhık-ı mezbûresiyle kabûl ve kabz eyledim mezkûre Sâliha için yüz gurusu merkûme Ayşe mâlından mezbûr Abdülkerîm Efendi'ye edâ ideyim didikde ..." Bk. (KŞS 13/22).

Şekil 2. Musa Efendi'nin Evinin Muhtemel Planı

Musa Efendi'nin muhalefat¹⁰ kaydı olmadığı için ölümünden sonra ailesine neler bıraktığını ayrıntılı olarak bilemiyoruz. Ancak mahkeme kayıtları arasında dağınık halde bulunan bilgiler onun serveti hakkında tahmin yapmamızı sağlamaktadır. İlk olarak eşlerinin Musa Efendi'nin servetinden neleri aldıklarını inceleyelim. 13 Ekim 1672 tarihli bir mahkeme kaydına göre Kerime, Hatice ve Eşma Musa Efendi'nin muhalefatından mihr-i müeccellerini¹¹ almışlardı (KŞS 16/67). Ölen eşi Emetullah'ın hissesine düşen pay ise kızı Ayşe'ye verilmişti. Kayda göre Eşma Hatun'a Konya'nın Ertaş Kapısı¹² dışında bulunan 163 esedi¹³ kuruş kıymetli bir bahçe; 140 kuruşluk kalıçe¹⁴, kilim ve bakırdan birtakım eşya; 30 esedi kuruş ve mihr-i müecceli olan 100 esedi kuruş olmak üzere toplam 433 esedi kuruş verilmiştir. Hatice'ye de

10 Osmanlı miras hukukunda ölen bir kimsenin bıraktığı mallar. Bk. (Devellioğlu, 2015, s. 777; T. Özcan, 2005, s. 406).

11 Boşanma veya ölüm halinde kız tarafına verilmesi nikâhta kararlaştırılmış olan bedel. Bk. (Devellioğlu, 2015, s. 698).

12 Bu kapı Konya dış surunun kuzeyinde bulunmaktadır. Bk. (Konyalı, 1964, s. 141).

13 Bir esedi kuruş XVII. yüzyılın başlarında 70, yüzyılın sonlarına doğru 120 akçeye denk gelmektedir. Bk. (Pamuk, 2002, s. 458; Sahillioğlu, 1978, s. 37).

14 Küçük halı. Bk. (Devellioğlu, 2015, s. 557).

mıhr-i müecceli olarak 100 esedi kuruş, 140 kuruşluk kaliçe ve bakırdan bir takım eşya ile birlikte Musa Efendi'nin muhalefatından 193 esedî kuruş olmak üzere toplam 433 esedi kuruş verilmiştir. Kerime de Hatice'ye verilenlerin aynısı Musa Efendi'nin mirasından almıştır. Buna göre Musa Efendi'nin üç eşine toplam 1299 esedî kuruş verilmiştir¹⁵. Musa Efendi'nin büyük kızı Ayşe'ye ise 1310,5 esedî kuruş, 65 şerifi¹⁶, 300 frengi¹⁷ altını ve evin dahiliye kısmı kalmıştı¹⁸. Küçük kızı Saliha'ya ise ölen annesi Emetullah'ın mıhr-i müecceli olan 50 esedi kuruş, Musa Efendi'nin evinin hariciye kısmı ve 100 esedi kuruş isabet etmişti¹⁹. Ayrıca Musa Efendi'nin bir kır atı vardı. Bu at kızları Ayşe ve Saliha tarafından 28 esedi kuruşa Halil Çelebi'ye satılmıştı (KŞS 16/72).

	Mıhr-i Müeccel	Gayrimenkul ve Eşya	Nakit	Toplam
Eşma (Eşi)	100 esedi x 120: 12.000	163 esedi x 120: 19.560 (Bahçe) 140 esedi x 120: 16.800 (Eşya)	30 esedi x 120: 3.600	51.960
Hatice (Eşi)	100 esedi x 120: 12.000	140 esedi x 120: 16.800 (Eşya)	193 esedi x 120: 23.160	51.960
Kerime (Eşi)	100 esedi x 120: 12.000	140 esedi x 120: 16.800 (Eşya)	193 esedi x 120: 23.160	51.960
Ayşe (Kızı)	---	Musa Efendi'nin Evinin Dahiliye Kısmı (Değeri Bilinmiyor)	1310.5 esedi x 120: 157.260 65 şerifi x 247: 16.055 300 frengi x 275: 47.630	220.945
Saliha (Kızı)	---	Musa Efendi'nin Evinin Hariciye Kısmı (Değeri Bilinmiyor)	50 esedi x 120: 6.000 100 esedi x 120: 12.000	18.000 ²⁰
Diğer Gelirler	3.360 akçelik bir at ve toplam 7.200 akçe değerinde iki cariye			10.560
GENEL TOPLAM				405.385 Akçe

Şekil 3. Musa Efendi'nin Servetinin Dağılımı²¹

15 "... Eşma Hatun'a merhûm-ı mûmâ-ileyhin muhalefatının semeninden hisse-i şâyi'ası mukâbelesinde mahmiye-i mezbûrede Ertaş Kapsu taşrasında vâki' yüz altmış üç guruş kıymetlü lede'l-ahâli ma'lûmü'l-hudûd bağçesini ve ehl-i vukûf bî-garaz müslimîn tahmînleri üzere ber-mûcib-i defter yüz kırk guruşluk kaliçe ve kilim ve bakır evânî ve sâ'ir eşyâ ve otuz 'aded esedî guruş virüp ve mehr-i mü'ecceli mukâbelesinde yüz kır'a esedî guruş ki cem'an dört yüz otuz üç guruş virüp ve merkûmetân Hadice ve Kerime'nin her birine mehr-i mü'ecelleri mukâbelesinde yüz esedî guruş ve 'akârât ve menkûlât ve nukûd semeninden hisse-i şer'iyeleri mukâbelesinde bi-tarîki't-tehârüc yüz doksan üçer kır'a nakd esedî guruş ve yüz kırk guruşluk kaliçe ve bakır evânî ve sâ'ir eşyâ virüp teslim eyledim ..." Bk. (KŞS 16/67).

16 Bir şerifi/eşrefi altın XVII. yüzyılın sonlarına doğru 247 akçeye denk gelmektedir. Bk. (Oğuzoğlu, 1995, s. 164).

17 Bir frengi altını XVII. yüzyılın sonlarına doğru 275 akçeye denk gelmektedir. Bk. (Oğuzoğlu, 1995, s. 163).

18 "... müteveffâ-yı merkûm Musa Efendi'nin bi'l-cümle muhalefatından yalnız müvekkile-i mezbûre Ayşe'nin hissesine isâbet iden bin üç yüz on buçuk esedî guruş ve altmış beş şerifi altın ve üçyüz frengi altın ..." Bk. (KŞS 13/162).

19 "... Ayşe'nin menziline hissesinin ziyâde tefâvütünden deyni olan yüz guruş için sagîre-i mezkûre Saliha hisesine virüp ve elli guruş dahî mezbûr Musa Efendi'nin hâl-i hayâtında zevce-i menkûhası ve merkûme Saliha'nın vâlidesi olub mezkûr Musa Efendi'den mukaddem fevt olan Emetullah'ın mehr-i mü'ecceli olub ..." Bk. (KŞS 13/162).

20 Musa Efendi'nin ölen eşi Emetullah'ın mıhr-i müecceli kızı Saliha'ya nakit olarak verilmiştir.

Yukarıdaki tabloya göre Musa Efendi'nin serveti 405.385 akçe idi. Ancak Musa Efendi'nin evinin değeri tam olarak bilenemediği için hesaba dahil edilmemişse de evle birlikte düşünüldüğü takdirde Musa Efendi'nin servetinin belirttiğimiz miktarın çok daha üstünde olacağı kabul edilebilir. Çünkü maddi servet hakkında yapılan araştırmalar Osmanlı'da zengin kişilerin servetlerinin genellikle üçte birden daha büyük bir bölümünü ev ve evleriyle ilgili alanların oluşturduğunu göstermektedir (Pamuk, 2018, s. 151). Yine Musa Efendi'nin tereke kaydı olmadığı için alacakları ya da borçları hakkında da bilgi sahibi olamıyoruz. Bu gibi bilgi eksikliklerine rağmen somut veriler Musa Efendi'nin dönemin şartlarına göre hatırı sayılır bir birikimi olduğunu göstermektedir. Tek bir örnek üzerinden kâdıların sahip olduğu servet hakkında genel bir kaniya varmak güç olsa da XVII. yüzyılda Konya, Trablusşam ve Kayseri gibi şehirlerde kâdılık yapmış Derviş Mehmed Efendi isminde bir kâdının servetinin Musa Efendi'nin servetiyle paralellik göstermesi kâdılarının orta halli insanlara göre daha varlıklı olduklarını düşünmemizi sağlamaktadır²².

Musa Efendi'nin Günlük İş Yoğunluğu

Hukuk tarihi araştırmalarının önemli isimlerinden Mehmet Akif Aydın Türkiye Gazetesi'ne verdiği bir röportajda İstanbul gibi nüfusu zaman zaman bir milyona yaklaşan bir şehirde ondan fazla mahkemeye gün başına bir iki olayın intikal ettiğini söyleyerek kâdılarının boş kaldığını ve bu yüzden devletin birtakım idari vazifeleri de kâdılarına yüklediğini belirtmektedir (Öztekin, 2019, s. 4). Nüfusu İstanbul'a göre çok daha az olan Konya şehrinde de benzer bir durumun söz konusu olup olmadığının ortaya konması aynı zamanda Kâdı Musa Efendi'nin günlük iş yoğunluğunun ne olduğu sorusunun cevabını da içinde barındırmaktadır. Musa Efendi 24 Şevval 1081 (6 Mart 1671)'de Konya kâdısı olarak atanmasına rağmen onun kâdı olarak göreve başladığı bilgisi Konya Mahkemesi sicil defterine 30 Mart 1671'de kaydedilmişti. Yani 30 Mart 1671'den ölüm tarihi olan 13 Cemaziyelevvel 1083 (6 Eylül 1672) gününe kadar mahkemede kayıt altına alınan her türlü ihtilafın karara bağlanması veya merkezden gönderilen ferman ve berat gibi resmi belgelerin sicile işlenmesi onun denetiminde yapılmıştı. Ancak 30 Mart 1671 ile 6 Eylül 1672 arasında mahkemede yapılan işlem sayısı tam olarak bilinmemektedir. Mart 1671'den Eylül 1672 tarihleri arasını kapsayan sicillerin eksik oluşu mahkemenin iş akışını tam olarak belirlememizi zorlaştırırsa da 1671 yılının Nisan ve Mayıs; 1672 senesinin ise Temmuz ve Ağustos aylarına ait kayıtların günümüze tam olarak ulaşmış olması günlük iş yoğunluğu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

1671 Yılı	Kayıt Sayısı	1672 Yılı	Kayıt Sayısı
Nisan	65	Temmuz	65
Mayıs	132	Ağustos	67

Şekil 4. Seçilen Aylara Göre Sicile İşlenen Kayıt Sayısı

21 Para birimlerinin akçeye çevrilmesinde kur esedi için 120; şerifi altın için 247; frengi altın için ise 275 olarak kabul edilmiştir.

22 Derviş Mehmed Efendi vefat ettiğinde ailesine nakit olarak 2957 kuruş yani yaklaşık 354.840 akçe bırakmıştı. Bk. (Maydaer, 2008, s. 589).

Yukarıdaki tabloya göre dört ay boyunca toplam 329 adet kayıt Konya Mahkemesi siciline işlenmiştir. Bu dört ayın genel ortalamasına göre gün başına 2,7 kayıt düşmektedir²³. Gün başına en çok kayıt 4,4 ortalama ile Mayıs 1671'e aittir. Bunu 2,23 ortalama ile Ağustos 1672 takip etmekle birlikte Nisan 1671 ve Temmuz 1672 aylarına ait günlük kayıt sayısı ise 2,16'dır. Bu sonuçlar *-en azından seçtiğimiz aylara nazaran-* Konya Mahkemesi'nin günlük iş yükünün çok fazla olmadığını göstermektedir. Gün başına düşen kayıt sayısının az oluşunun nedenleri hakkında birtakım görüşler ileri sürülebilir. Kanunnamelerde belirtilen sabit ücretlerin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomide yaşanan dalgalanmalar ve enflasyonun artması neticesinde mahkeme çalışanlarını tatmin etmemeye başlaması mahkeme çalışanlarını ahalden nüvvâb ve kitabet akçesi adı altında birtakım gayrıkânuni harçlar istemeye itmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da ahali usulsüz harç taleplerinden dolayı mahkemeye başvurmayı cazip bulmamıştır (Ortaylı, 1994, s. 68-69). Yine tarikat, esnaf teşkilatı ve kabile gibi bir kısım teşkilat ve toplulukların aralarındaki anlaşmazlıkları mahkemeye başvurmadan mevcut hukuki kurallar ve teamüller çerçevesinde şeyh, kahya, kethüda gibi ileri gelenlerin kararlarıyla çözüldüğü de bilinmektedir (Aydın, 2003, s. 342). Öne sürülen bu bilgiler mahkemeye müracaat oranının neden az olduğu sorusunun cevabını kısmen vermekle birlikte hukuk yaşamının bir bölümünün mahkeme dışında sürüp gittiğini de göstermektedir. Elde ettiğimiz veriler Musa Efendi'nin gün başına ortalama 2,7 davayı karara bağladığı ve iş yükünün çok fazla olmadığını düşündürmektedir.

Musa Efendi'nin Ticari İlişkileri

Mahkeme kayıtlarındaki bilgiler onun hem toprak tasarruf ettiğini hem de evinin yanı başında bulunan Şadi Bey Hamamı'nı işlettiğini göstermektedir. Yalnız burada dikkat çekici bir husus bulunmaktadır. Mahkeme kayıtları Musa Efendi'nin kâdı olduğu tarihten daha önceki bir dönemde Şadi Bey Hamamı'nı işletmeye başladığına dair bilgiler içermektedir. Hatırlanacağı üzere Musa Efendi'nin tayin tarihi 6 Mart 1671 idi. Ancak 27 Ağustos 1670 tarihli bir mahkeme kaydına göre İbrahim Çelebi ismindeki bir kişi evindeki havuzuna Şadi Bey Hamamı'ndan su getirmek istemiş ve karşılığında kırk kile²⁴ buğday vermiştir. Ayrıca İbrahim Çelebi yıllık beş esedi kuruşu Musa Efendi'ye ödemeyi taahhüt etmiştir (KŞS 14/102; Küçük, 2013, s. 214-215). Bu bilgilere göre Musa Efendi Konya kâdısı olmadan önce Konya'ya yerleşmiş ve birtakım ticari işlere yönelmiştir. Esasen bu durum kâdılarının mazuliyet sürecinde geçimlerini nasıl temin ettikleri hakkındaki sorulara da cevap teşkil edebilir. Ayrıca başka örneklerde de kâdılarının ticaretle uğraştıkları görülmektedir. Örneğin Ankara'da kâdılık ve müftülük yapmış Mustafa Çelebi Efendi mazuliyet döneminde sof ticaretiyle meşgul olmuştur (Ergenç, 1995, s. 144). Yine ilmiye sınıfına mensup olanların mazuliyet dönemlerinde genellikle devletin diğer hizmet birimlerinde görev yaparak geçimlerini sağladıkları da bilinmektedir (Beyazıt, 2014, s. 214).

Şadi Bey Hamamı Konya'nın Ferhuniye Mahallesi'nde inşa edilmişti. Ancak zamanla yapının bazı kısımları kullanılamaz hale gelince Konya'da kethüda yeri²⁵ olan Hasan Ağa tarafından tamir edilmiştir. Ayrıca Hasan Ağa burayı tamir ettikten sonra işletmesini de hamamın mütevellisi olan Ayşe Hatun'dan almıştır. Ancak Hasan Ağa'nın ölümüyle birlikte bu

23 Genel ortalama dört ay boyunca sicile işlenen tüm belgelerin sayısının toplanması ve sonucun gün sayısına (120 gün) bölünmesi ile elde edilmiştir (132+67+65+65= 329; 329:120= 2,7).

24 Hububat ölçüğü olarak kullanılan bir tabir olup XVI. yüzyılda bir Konya kilesi 32,073625 kg civarındadır. Bk. (Pakalın, 1993, s. 281; Kallek, 2002, s. 569).

25 Yeniçeri ağasının yanında bütün ocağın kapı çuhadarı durumunda olan yeniçeri zabıtine verilen ad olup yeniçerilerin bulunduğu yerlerde mahalli hükümet ile ocak arasındaki işleri halleden kişidir. Bk. (Pakalın, 1993, s. 252).

hamam Musa Efendi'nin kontrolüne geçmiş gibi görünmektedir. Bir mahkeme kaydındaki bilgiler bu hamamın günlük beş akçe karşılığında doksan seneliğine Musa Efendi tarafından kiralandığını göstermektedir (KŞS 15/88). Musa Efendi anlaşılacağı üzere hem hamamın günlük kullanımından para kazanıyor hem de hamamın suyunu başkalarına satıyordu. Osmanlı kâdı literatüründe kâdının fiilen görev başında ticaretle uğraşamayacağı bilgisine rastlansa da Musa Efendi'nin bu kurala uymadığı söylenebilir (Mardin, 1955, s. 42). Bu bilgiler Musa Efendi'nin servetinin kaynağının nereden geldiğine kısmen açıklık getirmektedir. Ayrıca kendisinin ölümünden sonra hamamın kontrolü kızlarına geçmişti ve onlar da hamam üzerinden ticari gelir elde ediyorlardı (KŞS 16/133). Musa Efendi hamam ile ilgili işlerini Hacı Abdi oğlu Hacı Nurullah vasıtasıyla hallediyordu. Hacı Nurullah Şadi Bey Hamam'ın hamamcısı konumunda idi ve Musa Efendi bazı işlerini hallederken mahkemede onu vekili olarak da kullanıyordu (KŞS 14/102; KŞS 16/124). Ayrıca mahkeme kayıtları Hacı Nurullah'ın da Ferhuniye Mahallesi'nde ikamet ettiğini göstermektedir²⁶. Yine Musa Efendi'nin ölümünden sonra onun hakkında mahkemeye intikal eden meselelerde Hacı Nurullah'ın isminin sık geçmesi aralarında sıkı bir bağ olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Musa Efendi'nin tek gelir kapısı işlettiği hamamla sınırlı değildi. Konya'nın Sudirhemi Nahiyesi'nde tasarruf ettiği topraklar üzerinde de miktarını bilemediğimiz oranda gelir elde ediyordu. Ancak erkek çocuğu kalmadığı için bu toprakların tasarruf hakkı Musa Efendi'nin ailesinin kontrolünden çıkmıştı (KŞS 19/24; KŞS 19/26). Musa Efendi'nin şehir merkezine uzak sayılabilecek bir nahiyede toprak tasarruf etmesi onun Konya bölgesini tanıdığını ve belki de Konyalı olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Musa Efendi'nin borç ilişkilerine de girdiği görülmektedir. Bir mahkeme kaydında Musa Efendi'nin ölmeden önce ulemadan olduğu anlaşılan Mehmet Efendi'ye iki bin yüz yetmiş beş kuruş -261.000 akçe- borç verdiği anlaşılmaktadır. Musa Efendi'nin kızları vasileri aracılığıyla mahkemeye başvurarak borcun ödenmesini talep etmişlerdi. Mehmet Efendi'nin iki bin kuruşu Musa Efendi'ye ölmeden önce teslim ettiği ortaya çıkmış ve borcunun kalan kısmını da ödemeyi kabul ederek parayı teslim etmiştir (KŞS 19/100; Acartürk, 2006, s. 293). Bu borç kaydı Musa Efendi'nin XVII. yüzyılın ekonomik şartlarına göre hatırı sayılır miktarda borç verebilecek derecede zengin olduğuna işaret etmektedir.

SONUÇ

Çalışma büyük ölçüde mahkeme kayıtlarının taranması ve Musa Efendi hakkında elde edilen bilgilerin sistematik olarak işlenmesi sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Musa Efendi hakkında bilgi veren biyografi kitaplarından da yararlanılmıştır. Mahkeme metinlerinin ve biyografi kitaplarındaki bilgilerin Musa Efendi'nin hayatının belirli dönemlerine ait olması bütüncül bir değerlendirme yapmayı zorlaştırmış olsa da işlevsel birkaç belge, bir taşra kâdısının gündelik yaşamını anlamlandırmamıza yardımcı olmuştur. Nerede ve ne zaman doğduğu, annesinin isminin ne olduğu ve kimlerden ders aldığı gibi sorular hala cevapsız olsa da mesleki kariyeri, eşleri, çocukları, evi, serveti ve ticari ilişkileri gibi çeşitli konular çalışma neticesinde ortaya çıkarılmıştır.

Bir kâdının hayatına dair bildiklerimiz üzerinden bütün kâdılar hakkında genel yargılara varmak zor olsa da Musa Efendi örneğinde görüldüğü şekliyle, intisab ve mülazemet gibi süreçlerin ilmiye sınıfına mensup olanların hayatlarının bir parçası olduğu söylenebilir. Yine Musa Efendi'nin kariyerinin satır araları Osmanlı ilmiyesinde meslekler arası geçişlerin –

26 Ferhuniye Mahallesi'nde ikamet eden İsmihan isimindeki bir kadının evine gizlice girdiği gerekçesiyle Abdülcelil oğlu Mezd'den şikayetçi olarak hadiseyi mahkemeye taşıyan kişi olayın yaşandığı mahallede yaşayan Hacı Abdi oğlu Hacı Nurullah'tır. Bk. (KŞS 16/116).

müdürlükten kâdılığı ya da kâdıktan müdürlüğe- yaşanabildiğini göstermektedir. Yine kâdıların yeni bir göreve atanana kadar mazuliyet dönemlerini İstanbul'da geçirdikleri hakkındaki teorik bilgiye rağmen Musa Efendi'nin kâdı olarak atanmadan önce Konya'ya gelip ticari işlere girişmesi, bu teorik bilginin her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Öte yandan onun Konya kâdısı iken vefat etmesi, mesleki kariyerinde çok fazla ilerleyemediğini göstermektedir. Çünkü Konya kâdılığının üstünde daha yüksek dereceli kâdılıklar *-mahreç, bilâd-ı hamse, haremeyn vs.-* bulunmaktadır.

Musa Efendi hakkında bildiklerimiz bir kişiye ait bilgiler gibi görünmekte ise de onun bağlı bulunduğu sınıfın özelliklerini kısmen de olsa içinde barındırmaktadır. Bu yönüyle bu çalışma Musa Efendi üzerine yoğunlaşmış bir mikro tarih çalışması olarak görünüyorsa da ilmiye teşkilatı hakkında bir takım makro bilgileri de içermektedir. Kaynakların verdiği bilgiler Musa Efendi'nin nasıl bir insan olduğundan daha ziyade onun geride bıraktıkları hakkındadır. Fiziki yapısı, iç dünyası, insanların onun hakkında ne düşündüğü gibi soruların hiçbirine detaylı cevaplar bulunamaz. Belki bu sorulardan onun diğer insanlar tarafından nasıl tanındığına verebileceğimiz tek cevap, ilimle meşgul olan biri olarak tanındığı yönündeki Şeyhî Mehmed Efendi'nin biyografi kitabında yer alan tek satırlık bilgidir. Buna rağmen geride bıraktıkları dikkatlice gözden geçirilirse onun belki de en büyük amacının ailesine iyi bir gelecek sunmak olduğu söylenebilir. Hamam işletmeciliğine girişmesi muhtemelen bu amaca yönelikti. Buradan sağladığı gelire hem kendi yaşam standartlarını yükseltiyor hem de ailesinin rahat bir yaşam sürmesini sağlıyordu. Bu bağlamda evinin büyüklüğü ve bıraktığı servet ailesinin rahat bir hayat sürmesi için yeterli gibi görünmektedir.

SUMMARY

The study was largely revealed as a result of screening the court records and systematically studying the information about the Kadı Musa. Besides, biography books that have information about Musa Efendi are also used. Although the records of the court and information in biography books belonged to a certain period of Musa Efendi which made it difficult to make a holistic assessment, several functional documents have helped us to make sense of the everyday life of a country Kadı. Although questions such as where and when he was born, who his mother was and whom he was taught by were still unanswered, various issues such as his professional career, spouses, children, home, wealth and commercial relationships emerged as a result of the study.

Although it is difficult to generalize about the life of all Kadıs just by referencing our knowledge on one specific Kadı, it can be said that processes such as initiation and attachment, as seen in the example of Musa Efendi, are part of the life of those who belong to the scientific class. When we read between the lines of Musa Efendi's career, we can see that a transition between professions in the Ottoman educated class- a teacher to Judge or a judge to a teacher- was possible. Again, despite the theoretical knowledge that Kadıs spend their waiting periods in Istanbul until they are appointed to a new position, the fact that Musa Efendi came to Konya before he was appointed as a Kadı shows that this theoretical knowledge is not always valid. On the other hand, his death when he was a Kadı in Konya shows that he could not progress much in his professional career. Because there were much higher ranks compared to be a Kadı in Konya such as *mahrech, bilad-ı hamse, and haremeyn*.

Although the information about Musa Efendi can be considered as individual-specific, it reflects, though partially, the characteristics of the profession of which he is a member. In this respect, although this study seems to be a micro-study of history focused on Musa Efendi, it

also contains some macro information about the Ilmiye organization. The information provided by the sources was more about what he left behind rather than his personality. There are no detailed answers to any of the questions about his physical appearance, his inner world, and what others think about him. Maybe the only answer that we could give about his personality is a single line of information in the biography of the sheik Mehmet Efendi that he is known as a person engaged in science. Nevertheless, if we carefully examine what he left behind, it can be said that his greatest aim is to offer a good future to his family. His entrepreneurship to the bath business was probably for this purpose. With the income he obtained from here, he both increased his living standards and enabled his family to live a comfortable life. In this context, the size of the house and the wealth he left to his family seems to be enough for the family to lead a comfortable life.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

I-Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İbnülemin Tevcihat (İE. TCT.): 3/302.

II-Şer'îye Sicilleri

Konya Şer'îye Sicili (KŞS): 13, 14, 15, 16, 19.

B. Diğer Kaynaklar

Acartürk, F. (2006). *1672-1673 tarihlerinde Konya'nın sosyal ve ekonomik durumu (19 no'lu Konya şer'îye siciline göre)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Açık, T. & Düzenli, H. İ. (2016). XVI-XVII. Yüzyıl İstanbul evlerine dair. M. A. Aydın & C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla büyük İstanbul tarihi içinde*, (8, s. 244-264). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Akbaş, E. (2018). *13 numaralı Konya şer'îye sicili (1087-1088 / 1676-1677) değerlendirme ve transkripsiyon* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Akbaş, F. B. (2018). *1670-1671 tarihleri arasında Konya'nın sosyal ve ekonomik durumu (15 numaralı şer'îye siciline göre)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Akyıldız, A. (2017). İnsanı yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı biyografi yazıcılığı ve problemleri üzerine bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*, 50, 219-242.

Arık, F. Ş. (1997). Osmanlılarda kadılık müessesesi. *OTAM*, 50, 1-72.

Aydın, M. A. (2003). Mahkeme. *İslam ansiklopedisi* (C. 27, s. 341-344). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1966). Edirne askerî kassamı'na âit tereke defterleri (1545-1659). *Belgeler*. III (5-6). 1-491.

Berk, C. (1951). *Konya evleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Beyazıt, Y.(2014). *Osmanlı ilmiyye mesleğinde istihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: TTK.

Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Eldem, S. H. (1968). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

Emecen, F. (1999). Osmanlı kronikleri ve biyografi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 83-90.

Ereğenç, Ö. (1995). *Osmanlı klasik dönemi kent tarihçiliğine katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Faroqhi, S. (2009). *Orta halli Osmanlılar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de ev sahipleri ve evler* (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gündoğdu, R. (2012). Uşşâkîzâde İbrâhim Efendi, *İslam ansiklopedisi*. (42, s. 233-234). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalçık, H. (2003). *Şair ve patron: Patrimanyol devlet ve sanat üzerine sosyolojik bir inceleme*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

İpşirli, M. (1997). Osmanlı Devleti'nde kazaskerlik (XVII. Yüzyıla kadar). *Belleten*, LXI(232), 597-699.

Kafadar, C. (2012). *Kim var imiş biz burada yoğ iken dört Osmanlı: Yeniçeri, tüccar, derviş ve hatun*. İstanbul: Metis.

Kallek, C. (2002). Kile. *İslam ansiklopedisi*, (25, s. 568-571). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, C. (2017). XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ilmiye teşkilatında istihdam ve hareket (Anadolu kadaskerliği örneği) (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Ankara.

Konyalı, İ. H. (1964). *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Küçük, F. (2013). *14 numaralı Konya şer'îye sicili (1080-1081 / 1669-1670) (Değerlendirme ve transkripsiyon)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Mardin, E. (1955). Kadı. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (VI, s. 42-46). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Maydaer, S. (2008). XVII. Yüzyılda Bursa'da emekli bir kadı: Baldırzade oğlu Derviş Mehmed Efendi ve serveti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17(2), 596-592.

Oğuzoğlu, Y. (1995). Osmanlı şehirlerindeki halkın vergi yükü üzerine bir araştırma (1680-1700). *Osmanlı Araştırmaları*, XV, 157-186.

Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devleti'nde kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Özcan, A. (2010a). Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye. *İslam ansiklopedisi* (38, s. 485-486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2010b). Şeyhî Mehmed Efendi. *İslam ansiklopedisi* (39, s. 82-84). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, T. (2005). Muhallefât. *İslam ansiklopedisi* (30, s. 406-407). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkaya, H. G. (2019). İstanbul'da on yedinci yüzyıl evlerinde yaşama mekânları. *Yıllık: Annual of Istanbul Studies*. 1(1), 45-59.
- Öztekin, M. (2019, 3 Temmuz). Osmanlı'nın mr'ını çektik!. *Türkiye Gazetesi*, s. 4.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (2). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Ş. (2002). Kuruş. *İslam ansiklopedisi* (26, s. 458-459). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peirce, L. (2005). *Ahlak oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab mahkemesi ve toplumsal cinsiyet*, (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Sahillioğlu, H. (1978). Osmanlı para tarihinde dünya para ve maden hareketlerinin yeri (1300-1750). *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı*, 1-38.
- Sak, İ. (1989). Konya'da Köleler (16. Yüzyıl sonu-17. Yüzyıl). *Osmanlı Araştırmaları*, (9), 159-197.
- Şeyhî Mehmed Efendi (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve zeyilleri: Vekayi'ü'l-Fudalâ* I (3). A. Özcan (Haz.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şeyhî Mehmed Efendi, (2018). *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (2). R. Ekinci (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tanyeli, U. (1996). Klasik dönem Osmanlı metropolünde konutun "reel" tarihi: Bir standart sapma denemesi. *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan* içinde (s. 57-71). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Tutar, A. Y. (2018). *16 numaralı Konya şer'iyе sicili (1083-1083 / 1672-1673) değerlendirme ve transkripsiyon* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Unan, F. (1991, Mayıs). Osmanlı resmî düşüncesinin "ilmiye tarîki" içindeki etkileri: Patronaj ilişkileri", *Türk Yurdu*. 11(45), 33-41.
- Uşşâkizâde İbrahîm Hasîb Efendi (2017). *Zeyl-i Şakâ'ik*. R. Ekinci (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Uz, M. A. (2012). Ferhuniye Mahallesi. *Konya ansiklopedisi*. (3, s. 300-301). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin ilmiye teşkilâtı*. Ankara: TTK.
- Yerasimos, S. (2006). 16 Yüzyılda İstanbul evleri. S. Faroqhi & C. Neumann (Ed.), *Soframız nur hanemiz mamur Osmanlı maddi kültüründe yemek ve barınmak* içinde (s. 307-333). (Z. Yelçe, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

İKTİDAR DEĞİŞİMİNİN DERS PROGRAMLARINA VE TARİH EĞİTİMİNE YANSIMASI (MEKTEB-İ SULTANİ ÖRNEĞİ) REFLECTIONS OF GOVERNMENT CHANGES ON CURRICULUM AND HISTORY EDUCATION (SAMPLE OF MEKTEB-I SULTANI)

Doğan YÖRÜK*
Ferhat BİLDİK**

Öz

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde siyasi iktidarların makbul vatandaş yetiştirmek adına ders müfredat programlarına etki edip etmediği tartışılmış, süreç içinde müfredat programlarında yaşanan değişim/dönüşüm tarih dersi merkezli ele alınmıştır. Farklı siyasi şartlar ve aktörlerin etkin olduğu bir dönemde yapılan Mekteb-i Sultani programlarındaki dersler, ders saatleri ve tarih derslerinin içeriğindeki değişiklikler üzerinden iktidarların programlardaki etkisi sorgulanmıştır. Araştırmada, doküman incelemesi yöntemi ile içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İncelenen programlarda dönemin siyasi şartları ve siyasi aktörlerinin bakış açılarının ders programları ve tarih dersinin içeriğine yansıdığı bulgularına rastlanılmıştır. Sonuç olarak, II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarları döneminde yeknesak bir anlayışın olmaması, sık sık program yapma ihtiyacını doğurmuş bu da iktidarın siyasi bakışı ve dönemin şartları ile biçimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Meşruiyet, Tarih Dersi, II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki

Abstract

In this study, it was discussed whether the governments had an impact on the curriculum in the last period of the Ottoman Empire in order to educate acceptable citizens, and the change/transformation of the curriculum was handled focusing the history course in this process. In this context, the effect of governments on the curriculum were questioned through the changes in the content of the courses, course hours and changes on history course in Mekteb-i Sultani, which was established in a period when different political conditions and actors were efficient. In this research, document analysis method and content analysis technique were used. In the programs, it was found that the political conditions of the period and the perspectives of the political actors were reflected in the curriculum and the content of the history course. As a result, because of the lackness of uniform understanding during the reign of Abdulhamit the Second and in the period of Committee of Union and Progress, it caused the need to create curriculum frequently which was shaped by the political view of the government and the conditions of the period.

Keywords

Legitimacy, History Lesson, Abdulhamit II, Party of Union and Progress

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dyoruk@selcuk.edu.tr, ORCID 0000-0003-3358-384X

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, ferhatbildik79@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4302-4067>

GİRİŞ

Siyasal belgelerin yanı sıra bir ülkenin kendi tarihini yazma ve anlama konusunda merkezi iktidarın dayattığı bir tarih versiyonu olan resmi tarih (Bilgin, 1998, s.127) ve resmî ideolojinin etkili olduğu başlıca kaynaklar, müfredat programları ile ders kitaplarıdır. Ders kitapları tamamen programlara bağlı kalınarak yazılmak zorundadır. Programın siyaset ve resmî ideolojinin eliyle yapıldığı gerçeği üzerinden bakıldığında ders kitaplarının, bir iradenin direktifleriyle yazılmış ve onun dışına çıkılmamış bilgilerden hatta görsellerden oluştuğu görülecektir.

Egemen siyasal kültür olarak da tanımlanabilen resmî ideoloji genel anlamıyla devleti elinde tutan veya yönetimi etkileme yeteneğine sahip olan seçkinlerin, ellerindeki gücü kendilerini meşrulaştırmak, varlıklarını sürdürmek, kendilerine yönelik bağlılığı sağlamak için ürettikleri değerler bütünüdür. Resmî ideolojinin aktarımı genellikle devletin üç temel kurumu olan ordu, bürokrasi ve eğitim eliyle gerçekleştirilmiş, böylelikle devlete itaat ve sadakat sağlanmıştır (Alkan, 2008, s.12). Merkezileşmeyle birlikte bu kurumlar yeniden biçimlenmiş, iktidarın resmî ideolojisini benimsetmek adına genelde eğitim kurumlarına, özelde ise tarih dersine olan ilgi giderek artmıştır. Bu nedenle iktidarların ideolojilerini benimsetmek için yararlanmaktan çekinmedikleri öğretim programları da son derece önemli hale gelmiştir. Bu çerçevede, araştırmada II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarlarının meşruiyet kaygısı yaşadığı 1898, 1911 ve 1915 tarihlerindeki programlar incelenmiştir.

Osmanlı dönemi ders programları konusunda, birkaç ansiklopedik eser içinde geçen bazı okullara ait programlar (Mahmud Cevad, 2002, s.256-257, 285), maarif salnamelerindeki program özetleri ve birkaç yüksek lisans tezindeki transkripsiyondan (Akpınar, 2003, s.110) başka çalışmanın olmadığı görülmüştür (Alandaki çalışmalarla ilgili bk. Ata, 2017; Öztürk & Şimşek, 2013). Bu sebeple araştırmada, farklı siyasi iktidarlar döneminde bir okul türüne ait programlar esas alınmıştır. Çalışmaya esas olan verilerin temelini 1898-1915 yılları arasında yayımlanan üç program oluşturmaktadır. İncelemenin amacı farklı siyasi şartlar ve aktörlerin etkin olduğu bir dönemde yapılan Mekteb-i Sultani programlarındaki dersler, ders saatleri ve tarih derslerinin içeriğindeki değişiklikler üzerinden iktidarların programlardaki etkisini sorgulamaktır. Bir iktidar veya aynı iktidar dönemindeki zihniyet değişimiyle doğan yeni program ihtiyacı üzerinden yürütülecek, programlardaki ders dağılımının nasıl şekillendiği, tarih derslerinin program içerisindeki ağırlığının artması veya azalması gibi unsurlarla devam edecek, tarih derslerinde işlenen konuların içeriklerindeki değişimler dikkate alınarak yapılacak karşılaştırmalarla nihayet bulacaktır.

Çalışmada ilk olarak 1316, 1327 ve 1331 Mekteb-i Sultani programlarının başlarındaki yönerge kısımlarının transkripsiyonları yapılmış, programın geneli hakkında ipuçları veren bu yönergelerden elde edilen bilgiler ikincil kaynaklarla zenginleştirilerek C başlığında verilmiştir. Akabinde, Osmanlıca metin üzerinden ders başlıkları tespit edilerek hangi sınıflarda, hangi derslerin kaç saat okutulduğu bilgilerine ulaşılmış ve ekler kısmındaki tablolar oluşturulmuştur. Bu tablolardaki derslerin karşılaştırmaları ve işlenişlerindeki dikkat çeken bazı hususlar da C başlığında değerlendirilmiştir. Eklerdeki tablolarla okuyucunun işlenen dersleri bir arada görmesi sağlanmıştır. Böylece fen bilimleri veya İslami ilimlerle ilgili derslerin ağırlıklarındaki farklılık; Türkleşme, İslamlaşma veya Batılılaşma fikirlerinin verilmesi adına okutulan derslerdeki değişimin okuyucu tarafından kolayca görülebilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra, programlardaki tarih derslerinin müfredatları transkrip edilerek derslerin isimleri, okutulduğu saatler, hangi sınıflarda, hangi konuların okutulduğu ve program içindeki ağırlığı

gibi hususlar D başlığında karşılaştırılmıştır. Yine aynı başlıkta tarih dersi konularının verilişindeki farklılıklar da ortaya konmuştur. Bütün bunların neticesinde ulaşılan bilgiler ve farklılıklar ise sonuç bölümünde tartışılmıştır.

A- İKTİDARIN TARİH DERSİNİ MEŞRUIYET ARACI OLARAK KULLANMASI

Siyasal iktidar bir grubun veya sınıfın diğer grup ve sınıflar üzerindeki hakimiyetini sağlayan araçlar olarak değerlendirilebilir (Çetin, 2003, s.63). Meşruiyet ise siyasi iktidarın niçinliğini belirleyen en önemli üst anlamlandırma. Meşruiyet; siyasi iktidarın varlık sebebi, devam etmesinin güvencesi, yasa, emir ve eylemlerinin birey ve toplum nezdinde kabul görüp uyulmasının tek dayanağıdır. Siyasi iktidarlar meşruiyetlerini sağlama adına Neden? ve Ne adına? Hangi amaç ve Ne için, Kim için yönetim? Bu gücü kullanma hakkını ve yetkisini nereden aldın? Sorularına cevap bulmalıdır (2003, s.63). İktidar her el değiştirdiğinde, yeni iktidar bu soruları yeniden cevaplandırmalı, verilen cevaplara halkı inandırmak için çeşitli araçlar kullanılmalıdır. Bu hususta müracaat edilen unsurların başında özellikle, Yakın Çağ'la birlikte eğitim kurumları ve tarih dersi gelmektedir.

Siyasal iktidarın radikal değişimi, kendilerini meşrulaştırmaya yönelik kurgusal bir geçmiş/tarih yaratır (Alkan, 2005, s.73). Çağdaş siyasi sistemler, varlıklarını devam ettirebilmek için sürekli bir destek hazinesine ihtiyaç duyar. Bu da çocukluk döneminde sağlanacak sosyalleşme ve siyasi sisteme bağlılığın gelişmesi ile gerçekleşebilir. Devlet, rejim ve siyasi topluluğa olan bağlılıklar, nesiller arasındaki bilgi, davranış, inanç ve değerlerin aktarılması ile sağlanır (Doğan, 1994, s.15). Bunu temin etme konusunda tarih kitapları ayrı bir yere sahip olsa da ders kitaplarında yazarın konuya bakışından kaynaklı farklılıklar oluşacağı için doğrudan resmî kurumlar tarafından hazırlanan ve siyasi iktidarın çizdiği şablonun sınırları dışına çıkmayan ders programları, dönemi anlama adına daha net fotoğraflar ortaya koyacaktır. Tarih dersi programı özelinde baktığımızda ise hem siyasi konu içeriği hem de milli manevi duyguları harekete geçirebilme özelliği ile iktidarlar için ayrı bir öneme sahip olduğu görülecektir. Yine dünyada modern milletlerin inşa süreçlerinin nasıl yaşandığına ilişkin farklı anlatılar ve teoriler olmasına rağmen bu süreci destekleyen en önemli aracın, bir tür eğitim için üretilen "tarih" olduğu (Şimşek & Alaslan, 2014, s.390) düşüncesi de tarih dersine ilgiyi arttıracaktır.

Modern tarih ilminin ortaya çıkışına kadar insanların tarihi kullanma maksatlarından birincisi, yaşanmakta olan hayatı geçmişle temellendirmek suretiyle ona bir meşruluk kazandırmak, bir mana vermektir. Bu yüzden yakın zamanlara kadar yazılan tarihlerin pek çoğu hanedanların tarihi olmuştur. Ülkede hâkim olan zümrenin, hakimiyetlerini nasıl hak ettiklerini gösteren olaylarla dolu olan bu tarih, sosyal hayatın kaidelerine ve özellikle ahlak düzenine kutsal bir dayanak sağlamayı da amaçlamıştır. Buna kısaca "otoriteyi ayakta tutma gayreti" denilebilir (Güneş, 2005, s.34). Avrupa'da, hükümdar namzetlerini idarecilik sanatına hazırlayan bir disiplin olarak görülen tarih, uzun süre klasik dillerin öğretimi için gerekli materyali sağlayan bir yardımcı araç olarak kalmıştır. Tarih, 16. yüzyıldan sonra dini metinleri daha iyi anlamada gerekli çerçeveyi sağladığı için önemini korumuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde, millet-devlet sisteminin ortaya çıkışı ve demokrasi hareketlerine paralel olarak tarih; laik bir zemin üzerinde, okul ders programlarında hak ettiği yeri almaya başlamış ve vatan terbiyesinin tamamlayıcı bir unsuru haline gelmiştir (Safran, 1999, s.935). Osmanlı tarih yazarları, tarih bilmenin devlet adamları için önemli olduğu hususu üzerinde durarak tarih bilmeyi fayda ve deneyim boyutuyla önemli saymış, ibret alma, ahlak ve hasletler boyutuyla da tarih bilmenin önemi üzerinde durmuşlardır (Türk, 2006, s.13). Osmanlı Devleti'nde

programlarla çerçevesi çizilmeden önce tarih yazım anlayışının şekillenmesinde belirleyici faktörler, aynı zamanda tarih öğretim anlayışının oluşmasında da önemli rol oynamıştır (Demircioğlu, 2012, s.120). Bu tarih yazım anlayışları, Osmanlı tarih öğretimini ideolojik, içerik ve öğretim yöntemleri açısından etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde tarih derslerinin yaygın olarak ilk ve ortaöğretim müfredatlarına girmesi 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır (Demircioğlu, 2008, s.431). Yine, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazarlar gerekli olduğuna inandıkları ölçüde ve gittikçe artan oranda siyasi gelişmeleri tarihlerine katmaya başlamışlardır (Alpugan, 1999, s.263). O zamana kadar olayların açıklanmasında ve yorumlanmasında İslam tarihi temel alındığı halde bu dönemde Osmanlı hanedanı çevresinde biçimlenen bir tarih görüşü ortaya çıkmaya başlamıştır (Arıkan, 1985, s.1584). Ayrıca, tarihe verilen önem giderek artmış ve tarihin siyasileşmesine de yol açmıştır. Önceki dönemde, Osmanlı Devleti'nde tarih, Roma'da olduğu gibi ancak askeri ve diplomatik nedenlerle gerekli görülürken (Ersanlı, 2003, s.21-23) Tanzimat Dönemi'nden başlayarak tarih yazımı ve öğretimine ideolojik bir hüviyet verildiği gözlemlenmektedir (Alpugan, 1999, s.263). Tanzimat Dönemi'nde, okul programlarında ayrı bir konu başlığı olan tarih, artık politikacılar ve eğitimciler yetiştirmek için bir eğitim aracı haline gelmiştir (Ersanlı, 2003, s.59). Tarihin öneminin ve Avrupa'nın etkisiyle tarih kitaplarındaki çeşitliliğin artması nedeniyle 15 Şubat 1857'de Matbaa Nizamnamesi yayınlanmış, devlet okulu ders kitapları, ilgili devlet kurumları tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Böylece herhangi bir kitap veya risalenin basımı ancak nizamnamede belirtilen şekilde incelendikten sonra mümkün olabilmektedir (Düstur, 1299, s.221-229)¹.

1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sıbyan mektebinden Mekteb-i Âli'ye kadar olan bütün okullarda tarih öğretimi resmi ders programına konulmuştur (Mahmud Cevad, 2002, s.404-439). Nizamnameden 30 yıl önce Mekteb-i Maarif-i Adliye'de ve 1850'lerde rüştiyelerde tarihin düzenli bir ders olarak okutulduğu bilgilerine rastlansa da 1870 tarihine kadar tarih dersi için ilk ve ortaokul seviyesinde basılı kitabın olmaması, bu hususu tartışmalı hale getirmektedir (Somel, 2010, s.244).

Resmi tarih ve modern toplumun ortaya çıkışı eş zamanlıdır. Örgün eğitimle birlikte daha önce küçük bir yönetici elit için var olan resmi tarih de ortaya çıkmış, bu eğitim bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyılda şekillenmiştir (Alkan, 2017, s.77). Bu döneme kadar sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretimin esası dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibarettir (Kodaman, 1999, s.IX). Medreselere gelince ilmiye mensuplarının dini konuların yanında idari-siyasi, hukuk ve iktisat, sanat, tarih ve coğrafya gibi farklı alanlarda birikimlerinin olduğu söylenmektedir (Cihan, 1999, s.180). Ancak devletin temel eğitim kurumu olan medreselerde içinde tarihi bilgiler barındıran kitapların okutulduğu vaki ise de (Akyüz, 1999, s.59) bu kurumların programlarında, müderrislerin otobiyografilerinde veya icazetnamelerinde tarih dersinin okutulduğuna dair herhangi bir ize rastlanılmamaktadır (Türk, 2006, s.47). Medreselerin programına tarih dersinin ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde konduğu belirtilmektedir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinin imparatorluğun her yerine yayılması amaçlanmıştır. Zorunluluklar dışında (Koçer, 1991, s.92) kız-erkek, bütün çocukların bu okullara devam etmesi ve sıbyan mekteplerinde kısa Osmanlı tarihi dersinin okutulması istenmiştir (Mahmud Cevad, 2002, s.405). Böylece daha önce belirli bir kesimin okuduğu tarih

¹ 31 Aralık 1864 tarihinde ders kitaplarının tab'ıyla alakalı daha geniş, 11 Eylül 1872 de yine kitap basımıyla alakalı çeşitli nizamnameler yayımlanmıştır.

kitaplarıyla teoride de olsa bütün ülke çocukları karşılaşılabilemiş ve bu sebeple tarih siyasal akımların meşrulaştırılmasında araçsal bir rol oynamaya başlamıştır (Tekeli, 2017, s.41).

B- MEKTEB-İ SULTANİ VE SULTANİLER

Islahat Ferman'ının da etkileriyle Müslüman ve Hristiyan tebaanın memleket hizmetinde eşit şartlarda sorumluluk alabilecek şekilde yetişmesi ve Batı irfanıyla beslenmiş aydın bir sınıfın bir an önce meydana gelmesi zarureti kendini hissettirmiştir (Unat, 1964, s.47). Bununla birlikte, 1867 yılında Paris'i ziyareti sırasında Fransız liselerini görüp beğenen Sultan Abdülaziz'in kendi ülkesinde de benzerlerini açmak istemesi, Fransız Elçisi M. Bourrée'nin teşvikleri ve Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy'un çabalarıyla, 1868 yılında Galatasaray Sultanisi kurulmuştur (Mekteb-i Sultani hakkında geniş bilgi için bk. Şişman, 1989; Engin, 2016; İsfendiyaroğlu, 1952; *Mekteb-i Sultânî'nin Ellinci Sene-i Devriye-i Tesisî*, 1332). Bütün tebaanın eğitim alabileceği Tanzimat Dönemi'nin en modern eğitim kurumları olan sultanilerde (Koçer 1991: 100) eğitim dili Fransızca olarak kabul edilmiştir. Avrupa okulları seviyesinde öğretim yapacak olan kurum bütün tebaa çocuklarına açıktı ve mezun olanlar istediği memuriyette çalışabileceği gibi istedikleri takdirde yüksekokullara da gidebilecekti. Başarılı fakat fakir çocuklar tam veya kısmı burslu olarak okuyacak, diğerleri ücret karşılığı eğitim alacaktı.

Mekteb-i Sultani, Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artıracığı için Ruslardan, Osmanlı'yı güçlendireceği düşüncesi ve dillerine az yer verildiği bahanesiyle Rumlardan, Hristiyan etkisinde olacağı gerekçesiyle Yahudilerden, Rusların kışkırtmalarının etkisiyle Papalıktan hatta farklı unsurların bir arada okuması nedeniyle şeyhülislamdan tepki almıştır. Ancak daha sonra Papalığın tavrından vazgeçmesi, devletin 150 öğrenciye burs vermesi ve buradaki kaliteli eğitimin etkisiyle okul büyük talep görmüştür (Bilim, 2002, s.241).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 42. maddesinde her vilayet merkezinde sultanilerin açılması öngörülse de Girit'teki bir örneği dışında (Ergün, 1996, s.32; Kodaman, 1999, s.143) II. Meşrutiyet'e kadar başka sultani açılmamıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin girişimleriyle 1910 yılında İstanbul'da ve bazı büyük şehirlerde 12, 1914 yılında da 22 idadi, sultaniye dönüştürülmüştür. Bu arada Şam ve Beyrut'ta da birer sultani kurulmuştur. Öğrenim süresi 12 yıla çıkan sultanilerin durumu 1923 yılına kadar değişmemiştir. İstanbul'da bulunan tek kız idadisi de 1913-1914 ders yılında sultaniye çevrilmiştir. "İnas Sultanisi" adı altında açılan bu okulun eğitim süresi 5 + 5 olmak üzere 10 sene olarak planlanmıştır (Dilaver, 1999, s.71). Buradan hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaöğretim tercihinin sultanilerden yana kullanıldığı söylenebilir (Aslan, 2012, s.103).

C. MEKTEB-İ SULTANİ PROGRAMLARI

Eğitimin sistematik olarak verilmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri öğretim programlarıdır. "Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinde nelerin, niçin ve nasıl yer alacağını gösteren bir kılavuz, başka bir deyişle bu nitelikte bir proje planı" olarak tanımlanan öğretim programı, okullardaki eğitim öğretim etkinliklerinin belirleyicisidir (Güzel & Karadağ, 2013, s.45). Programlar kısa sürede bir defada yapılan ve daha sonra biten çalışmalar olmayıp toplumdaki değişme ve gelişmelere paralel olarak devam edegelen faaliyetlerdir (Yüksel, 2000, s.582).

Gerçek manada programlar Avrupa'da 17. yüzyılda okulların sınıflar şeklinde tanzim edilmesiyle başladı. 19. yüzyılda Fransa'da 1802, 1810, 1830, 1843, 1863, 1886 programları ve 1830'da tarih müfredatı yapıldı (Duman & Ergün, 2014, s.1494). Daha bilimsele doğru bir seyir gösteren programlarda Osmanlı Devleti, modern okullar konusunda olduğu gibi Fransa eğitim sisteminden yararlandı (Sakaoğlu, 1993, s.93, 95). Devletin ıslahatçı yöneticileri, ulemanın

etkisinin olmadığı alanlarda modern eğitim öğretim anlayışını yerleştirmeye çalıştığı için (Kodaman & Saydam, 1992, s.475) ilk defa program örneklerine askeri okullarda rastlanılmaktadır. Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda ise ilk program örneği 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Yücel, 1994, s.139).

Araştırmamıza konu olan programlardan birincisi; II. Abdülhamit'in özellikle programlar üzerinde baskısının arttığı döneme, hicri 1316 / 1898 yılına ikincisi; 31 Mart Olayı'ndan Balkan Savaşlarına kadar olan Meşrutiyet Dönemi'ne hicri 1327 / 1911 yılına aittir. Üçüncüsü ise Balkan Savaşları sonrası I. Dünya Savaşı esnasında yapılan hicri 1331 / 1915 yılına denk gelmektedir. Programlarda hicri tarih kullanılmakla beraber ilk iki programın Fransızca kısımlarında miladi takvimin de yazıldığı görülmektedir.

1. 1316 / 1898 Programı

II. Abdülhamit Dönemi her düzeyden okul sayısında ve okullaşma oranında artışın meydana geldiği devirdir. Bu dönemde, geleneksel eğitim veren sıbyan okulları modern eğitim yapan iptidailere çevrilmiş ve yanı sıra yeni iptidai okullar açılmıştır. İkinci olarak özellikle idadi düzeyi eğitime büyük önem verilmiş ve sivil idadiler asıl bu dönemde açılmaya başlamıştır. I. Meşrutiyet'in hazırlayıcısı olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri basınla yetiştiği gibi II. Abdülhamit Dönemi'nin muhalif aydını ve yönetici eliti de bizzat II. Abdülhamit'in kurduğu okullarda okumuş ve yetişmiştir. Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye gibi bu okullarda pozitivist/materyalist düşünüş yaygınlık kazanmaya, kendisine yönelik muhalefet artmaya başlamış, öğrenciler arasında siyasal faaliyetler yoğunlaşmıştır. Farklı bir kuşağın yetiştiği anlaşılınca da eğitimde dinselleşme yoluna gidilmiş, her düzey okula ama özellikle devlete eleman yetiştiren askeri ve mülki okulların ders programlarına din ve ahlak dersleri eklenmiştir (Alkan, 2008, s.13, 16). Eğitimdeki dinselleşme politikaları, 1898 Mekteb-i Sultani programında açıkça hissedilecektir. İptidai ve asıl Mekteb-i Sultani şeklinde iki dereceli olan okulun iptidai kısmında Müslüman çocuklara özel ecza-i şerife (günümüzdeki Kur'an cüzü, içinde Yasin, Tebareke, Amme ve kısa surelerin olduğu kitapçık) ve ilmihal öğretildiği görülmektedir. Bu bölümde okutulan İlm-i Diniye derslerinde ikinci sınıftan itibaren Kur'an ve tecvid öğretilirdi (MSDP, 1316, s.5-7). 1898 programının giriş kısmında, 6 sınıftan oluşan ikinci kısımda program dahilinde "ulum ve fünün okutulur" denilmesine rağmen programa bakıldığında Türkçe okutulan derslerin 5 tanesinin doğrudan dini içerikli olduğu (Ek 1), bunların dışındakilerinin de işlenişinde dini referanslarla hareket edildiği görülecektir (MSDP, 1316, s.7). Ders programlarının özünü ve bakış açısını en güzel veren giriş kısmındaki yönergede "Her sınıfta Müslümanlara özel dini ilimler okutulacaktır". (MSDP, 1316, s.4) vurgusunun yapılması bile II. Abdülhamit devrindeki dinselleşmeden bahsetmemize yeterli veri teşkil etmektedir.

Bütün öğrencilere Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca'nın zorunlu olduğu 1898 programında Ermenice, İngilizce, Almanca ve Latince dersleri isteğe bağlıydı (Ergin 1940: 743)². Burada yabancı dil seçeneğindeki fazlalık dikkat çekmektedir. Türkçe ve Fransızca'nın yanında İslam medeniyetinin birikimini orijinalinden okumak için Arapça ve Farsça zorunlu kılınmış olabilir. Bunun yanında İngiltere ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin dilleriyle Osmanlı azınlıklarından Ermenilerin dili seçmeli olarak okutulmuştur. Hristiyan din adamlarının ısrarlarına rağmen, aynı dönemde Avrupa okullarında da zorunlu ders olmaktan çıkan Latince, sultani programında da seçmeli hale getirilmiştir.

1898 programına göre esasen mektep fen ve edebiyat olmak üzere iki şubeye ayrılır, ilim ve fünün Fransızca okutulurdu. Edebiyat şubesinde Belagat-ı Osmani, Arabi, Farsî, Fransızca,

² Ergin, II. Abdülhamit Devri'nde Latince'nin programdan çıkarıldığını belirtmiştir. bk. Ergin, 1940, s.743.

Hikmet, Tarih ve Coğrafya dersleri okutulurken (Ek 1) ulum şubesi Riyaziyat ve Tabiiyat derslerini kapsardı (Ek 2). Programa göre Türkçe ve Fransızca tedrisatı birleşik olmayıp, edebiyat veya ulum şubelerinin mezunları Avrupa'daki yüksekokullara gidebileceklerdi. Bu şahadetnamelerin denklikleri olduğu gibi diplomaları da muteber sayılacaktı. Her iki bölümü bitirene şahadetname, yalnızca bir bölümü bitirenlere ise ehliyetname verilecekti. Ehliyetname, şahadetnamenin ayrıcalıklarına sahip değildi. Burada öğrencilerin Mekteb-i Sultani'nin bir bölümünü bitirdiklerinde herhangi bir devlet dairesinde memur olabilecekleri düşüncesiyle eğitimlerini yarıda bırakmamaları için böyle bir ayrıma gidildiği açıktır. Fransızca kısmının okunması ile öğrenciler hem ülkenin ihtiyacı olan ulum ve fünün bilgileri ile donanmış hem de Batı ile entegrasyonu kolaylaştıracak yabancı dili geliştirmiş olacaktı. Ayrıca, alınacak şahadetname ile Avrupa'da yükseköğretim kapıları açılacaktı. Yine 1898 programındaki leyli (yatılı) ve nısfı dahili (öğle yemeklerini okulda yiyen) öğrencilere, Jimnastik dersinin zorunluluğuyla da Avrupa okullarına uyum ve modernleşme amaçlanmıştır.

2. 1327 / 1911 Programı

II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Olayı'na kadar geçen dönemde ders program ve müfredatlarında "meşrutiyet" siyasal bir değer olarak aktarılmıştır. Bu dönemde yazılan program ve ders kitaplarında, Abdülhamit yönetimi bir "istibdat" dönemi olarak gösterilmiş, 31 Mart Olayı II. Meşrutiyet'e karşı yapılan "şeriatçı ve gerici" bir ayaklanma şeklinde yazılmıştır (Alkan, 2008, s.18). Balkan Savaşı öncesi Osmanlılık bakışı programlara yansırken savaş, ulus ve ulusçuluğun önemini ortaya çıkardığından Türklük ve Türkçülük militarist bir içerik ve İslami bir söylemle birleştirilerek verilmiştir. Dönemin tarih öğretmenlerinden Salih Zeki, Türk Tarihi adıyla müstakil bir kitap yazmış, eserinde Osmanlı öncesi ve sonrasına da yer vermiş, Türk tarihini milli bir bütünlük içinde anlatmıştır. Osmanlı tarihinden bahsederken de "Osmanlı Türkleri" deyimini kullanmıştır (Çapa, 2012, s.9). I. Dünya Savaşı'yla birlikte Türk ulusçuluğu programların ve ders kitaplarının belirgin özelliği haline gelmiştir. Bu dönemde okutulan tarih kitaplarının çeşitliliğinde bir artış olsa da kullanılabilir, eğitim öğretime uygun, elverişli kitapların azlığından, daha doğrusu yokluğundan söz edilmiştir (Dönmez & Oruç, 2006, s.41).

II. Abdülhamit Devri'nde eğitimde görülen dinselleşme onun tahttan indirilmesinden sonra da küçük değişikliklerle devam etmiştir. 1911 programının ders çizelgesine bakıldığında Türkçe okutulan derslerin 19'dan 15'e (Ek 1, 3), doğrudan dini içerikli derslerin de (Kur'an-ı Kerim, İlm-i Diniye, Tarih-i İslam, Akaid-i Diniye) 5'ten 4'e indiğini görüyoruz (Ek 3). 1898 programında Osmanlı tarihinin yanında hem peygamberler tarihi hem de İslam tarihi okutulurken (Ek 1), 1911 programında Osmanlı tarihi ile birlikte sadece İslam tarihi verilmiştir (Ek 3). 1911 programında dikkat çeken önemli bir husus da Malumat-ı Medeniye dersinin konulmasıdır. İnsanın ailesine, hemcinsine, vatanına ve hükümetine karşı yapmaya mecbur olduğu vazifelerle bunlara karşı olan haklarını bildiren (İçen, 2017, s.21), bu dersin amacı aslında tam olarak makbul vatandaş yetiştirmektir.

1911 programının seçmeli dersler kısmına daha önceki programda olmayan Bulgarca ve İtalyanca eklenmiştir (MSDP, 1327, s.1). Tam da Trablusgarp ve Balkan Savaşları öncesi İtalyanca ve Bulgarca'nın seçmeli ders olarak programa konması manidardır. Bulgarca ile Bulgar yöneticilerini ve okulda okuyan Bulgar asıllı öğrencileri etkileyerek birliktelik mesajı verilmek istenmesi muhtemeldir. İtalyanca ise İtalya'nın da artık büyük devletlerarasında kabul edildiğinin bir göstergesi ve sempatik bir mesaj verme düşüncesiyle konulmuş olma ihtimali yüksektir. Bu programının farklarından biri de ders saatlerinin belirtilmesidir: Buna göre

Mekteb-i Sultani'nin ikinci, asıl kısmı 6 yıldan 7 yıla çıkmıştır (MSDP, 1327, s.1). Ayrıca Piyano ve Keman dersleri zorunlu olmamakla birlikte isteyen icra edebilir denilmiştir. Yani, sanat dersi eklenmiştir. Buradaki maksat, sultani öğrencilerini modern bilginin yanında sanat alanında da geliştirip entelektüel gençler yetiştirmeye yöneliktir.

Mektebin Fransızca eğitim veren kısmında ulum ve fünun derslerinin verilmesi, Umumi Tarih dersinin işlenmesi (Ek 4), diğer ortaöğretim kurumları olan idadilere göre daha başarılı öğrenciler yetiştirmelerini sağlamıştır. Bu nedenle 1910 yılında vilayet merkezlerindeki 7 yıllık idadilerden 12 tanesi sultaniye çevrilmiş, 1913 yılında çıkarılan bir yasayla kalan idadilerin de sultaniye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır (Ergün, 1996, s.312).

3. 1331 / 1915 Programı

1915 programının tamamı Osmanlıca yazılmış, içindekiler kısmı oluşturulmuş ve açıklamalar ders esasına göre yapılmıştır. Her dersin işlenişine ilgili küçük bilgilerin yanında, bazı derslerde ay ay hatta hafta hafta hangi konuların işleneceği belirtilmiştir (MSDP, 1331, s.54-67). Önceki programlarda derslerin işleniş yöntemleri hakkında çok az bilgi varken burada dersin yöntemiyle ilgili daha geniş bilgilere yer verilmiştir. (MSDP, 1331, s.27). Program, öncekilerden farklı olarak idadilerin dönüştürülmesiyle sayıları artan sultani okulları için hazırlandığından iptidaiye, devre-i ula veya devre-i saniye gibi kısımların başına ders cetvelleri konmuştur. Bu cetvellerin sonunda da not olarak her dersin süresinin 1 saat olduğu belirtilmiştir (MSDP, 1331, s.80). Oysa aynı dönemde idadilerin ders süreleri 45 dakikadır (*Ticarî Sanayî Zirâî Umûmî Şûbeleri Hâvî İdadîlere Mahsûs Müfredat Programı*, 1332, s.3). 1915 programına göre daha 1. sınıftan itibaren çocuklar Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese gibi dersleri Türkçe olarak görmeye başlamaktadır (Ek 5). Beş yıl süren iptidai kısmında 12 ders görülürken bunlardan sadece 1 tanesi Malumat-ı Diniye dersi din ile alakalıdır. Kur'an-ı Kerim dersi bu dersin içinde verilmektedir (Ek 5). Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye dersinde ise din menşeyli bir ahlak anlayışından kaçınılmış, ahlak evrensel bir değer olarak anlatılmıştır (MSDP, 1331, s.41-46). Vatan, aile, kardeşlik, vazife gibi değerler üzerinde özellikle durulmuş, hükûmetin gerekliliği konusu ve vatandaşlık hukuku ayrı birer kazanım şeklinde işlenmiştir (MSDP, 1331, s.45-46). Burada daha ilkokul çağındaki çocukların özellikle bu ders aracılığı ile makbul vatandaşlar olarak yetiştirilmeye çalışıldığı açıktır.

Sınıf-ı taliyenin birinci devresinde yani 6, 7, 8 ve 9. sınıflarda 17 ders görülürken yine sadece 1 tanesi dini içeriklidir (9. Sınıfta Malumat-ı Diniye yerine dini içerikli başka bir ders olan Siret-i Nebevi dersi konmuştur). 1915 programında 6-9. sınıflarda günümüze çok yakın şekilde Resim, Müzik ve Beden Eğitimi haftada 4 saat zorunludur (Ek 6). Öğrenciler sanatın farklı alanlarında ve sporda yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak Beden Eğitimi'nin içeriğine bakıldığında özellikle birlikte yürüyüşler, dönüşler, duruşlar gibi askeri eğitimin birer parçası diyebileceğimiz egzersizleri görürüz ki (MSDP, 1331, s.141-150), I. Dünya Savaşı'nın arifesinde bu normal karşılanmalıdır.

Sınıf-ı taliyenin ikinci devresinde 10, 11 ve 12. sınıflarda edebiyat ve fen kısımlarında görülen toplam 23 dersten sadece 1 tanesi din içeriklidir (Ek 7). Buradan hareketle II. Abdülhamit Dönemi'nde görülen eğitimdeki dinselleşme, bu dönemde artık etkisini yitirmişti diyebiliriz. Çünkü, Mekteb-i Sultani'nin 1. sınıfından 12. sınıfına kadar bir çocuğun haftada gördüğü din dersi 1 veya 2 saat, iptidai kısmında ise en fazla 4 saattir (Ek 5, 6, 7). Programın özellikle taliye kısmında Türkçe olarak pek çok ilim ve fen dersi görülmekte, Mantık ve Felsefe dersleri ise hem edebiyat hem fen şubesinde okutulmaktadır (Ek 7). Buradan öğrencilerin özgür düşünce için desteklendiği sonucuna varabiliriz. Çünkü 1898 programında İlm-i Ahlak ve Mantık diye Türkçe, Philosophie diye Fransızca okutulan bir ders olsa da 1911 programınının

hem Türkçe hem de Fransızca kısmında Mantık ve Felsefe dersi yoktur (Ek 3, 4). 1898 programındaki İlm-i Ahlak ve Mantık dersinde ise Vesiletü'l-İkan adlı eser okutulmaktadır (MSDP, 1316, s.16). Yani, modern manada bir mantık ve felsefeden söz etmemiz mümkün değildir.

D. PROGRAMLARDAKİ TARİH DERSİNİN YERİ VE İÇERİĞİ

Tarih dersinin siyasi içeriği ve milli, manevi duyguları harekete geçirebilme özelliği nedeni ile iktidarlar için ayrı bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştik. Buradan hareketle okullardaki Tarih dersinin, farklı siyasi görüş ve aktörler dönemlerinde programlar içerisindeki ağırlığında değişmeler olması beklenebilir. 1898 yılı programında iptidai kısmı 3 yıldır ve bu kısmın hem Türkçe hem de Fransızca bölümlerinde Tarih dersi yoktur. Taliye kısmının Türkçe eğitiminde 1, 2 ve 3. sınıflarda Tarih dersi yokken 4. sınıfta Peygamberler Tarihi, 5. sınıfta Osmanlı Tarihi ve 6. sınıfta İslam Tarihi vardır. Tali kısmın Fransızca eğitim veren bölümünde ise 1. sınıfta Tarih dersi yoktur. 2. sınıfta İlk Çağ Mezopotamya, Mısır, İran ve Türk Medeniyeti (MSDPF, 1316, s.15) okutulmaktadır. 3. sınıfta Yunan ve Roma Tarihi, 4. sınıfta Orta Çağ Tarihi, 5. sınıfta Modern Zamanlar Avrupa Tarihi ve 6. sınıfta Fransız İhtilali ve Sonrası işlenmektedir.

1911 yılı programında da iptidai kısım üç yıldır ve bu kısmın da hem Türkçe hem de Fransızca bölümlerinde Tarih dersi yoktur. Taliye kısmının Türkçe eğitiminde 1, 2 ve 3. sınıflarda Tarih dersi yokken 4. sınıfta İslam Tarihi 5, 6 ve 7. sınıflarda Osmanlı Tarihi dersleri vardır. Tali kısmın Fransızca eğitim veren bölümünde ise 1. sınıftan 7. sınıfa kadar her sınıfta ikişer saat Umumi Tarih okutulmaktadır (Ek 4).

Fransızca kısmında 1. sınıfta Tarih dersinde, öğretmenin tercihinine göre tarihsel ve biyografik konular anlatılacak, Osmanlı tarihinin büyük karakterleri ile temel gerçekleri hakkında hikayelerin yanı sıra bilgiler verilecek ve öğretmenin aktardığı hikayeler öğrenciler tarafından tekrarlanacaktır. 2. sınıfta Mısır, Mezopotamya, Doğu Akdeniz medeniyetleri, İran Tarihi (burada daha önceki programda yer alan İlk Çağ Turan Tarihi yer almamaktadır.) (MSDPF, 1327, s.13), 3. sınıfta Yunan, İskender İmparatorluğu ve Roma Tarihi, 4. sınıfta Orta Çağ Tarihi, 5. sınıfta Modern Zamanlar Avrupa Tarihi, 6. sınıfta Çağdaş Zamanlar, Fransız İhtilali ve Sonrası (1789-1900) okutulacaktır. 7. sınıf Ulus Devletler Tarihi, 19. Yüzyıl Diplomasisi, Otonom Türk İlleri (Samos, Lübnan, Girit) işlenecektir.

1915 programında ilk dikkat çeken husus, derslerin işlenişleriyle ilgili yöntemlere yer verilmesidir. "İhtar: Bu sınıfta Tarih dersi yapılmayacak. Öğretmen birinci senenin Malumat-ı Ahlakıye ve Medeniye dersinde Osmanlı'daki bazı önemli kişi ve olaylarla ilgili verilen dersi öğrencinin seviyesine ve zihnine uygun seviye ve hızda tekrar ettirdikten sonra İslam, Türk ve Osmanlı tarihinin en büyük simaları hakkında menkıbeler anlatılacaktır. Öğrencilere bu menkıbeler ezberletilmeyecek, mevzuyu anlamalarına dikkat edilecektir" (MSDP, 1331, s.27). "Tekrar edilecektir, anlatılacaktır, ezberletilmeyecektir, dikkat edilecektir..." gibi yönergelerle yöntem belirlenmiştir.

Programda dikkat çeken ikinci husus iptidai kısmında ve daha 2. sınıfta Tarih dersi verilmeye başlanmasıdır. 1898 ve 1911 programlarında 4. sınıftan önce Tarih dersi verilmemekteydi hatta Türkçe eğitim verilen kısımda Tarih dersi 7. sınıftan başlamaktaydı. Programda dikkat çeken bir başka husus ise kültür, medeniyet konularına daha fazla yer verilmesidir. Tarih dersinin işlenişine bakıldığında, günümüze kadar anlatılan konuların

sınıflara göre tasnifinin bu programla yapıldığı görülmektedir. Bu tasnif, küçük değişikliklerle yüz yılı aşan bir süreçle devam etmiştir³.

1915 programında Tarih dersi 2. sınıfta sadece önemli Osmanlı ve İslam büyüklerinin hayatlarına dair hikayeler anlatılarak başlamaktadır. 3. sınıfta basit ve hikayeci bir dille Osmanlı tarihi, 4. sınıfta İlk Çağ medeniyetleri (Türkler de dahil), 5. sınıfta Osmanlı tarihi ve medeniyeti konuları işlenmektedir. Sınıf-1 taliye devre-i ula kısmında 6. sınıfta "Tarih nedir? Çağlar..." gibi konularla başlayıp İlk Çağ medeniyetleri (Türkistan kavramı geçmektedir.) işlenmektedir. 7. sınıfta Orta Çağ Avrupası, İslam tarihi, Orta Çağ'da Türk, İran, Bizans tarihi konuları, 8. sınıfta Osmanlı Kuruluş ve Yükseliş Dönemi'yle 17. yüzyıla kadar Avrupa tarihi görülmektedir. 9. sınıfta ise I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı tarihi ve Fransız İhtilali sonrası Avrupa tarihi konuları yer almaktadır. 1915 Mekatib-i Sultaniye Programı sınıf-1 taliye devre-i saniye kısmında fen bölümünde haftada iki saat Tarih dersi varken, edebiyat bölümünde bu iki saate ilaveten, bir saat de Tarih-i Kadim dersi eklenmiştir. Bu derste 10. sınıfta İlk Çağ uygarlıkları (Türkler dahil), 11. sınıfta Orta Çağ'da yaşayan önemli kavimlerin tamamı hakkında malumat, 12. sınıfta ise İslam tarihi ve medeniyeti verilmekteydi. Haftada 2 saat olan ve hem edebiyat hem de fen şubelerinde görülen Tarih dersinde 10. sınıfta Karlofça'ya kadar Osmanlı tarihi, 11. sınıfta Karlofça'dan II. Mahmut zamanına kadar Osmanlı tarihi ve 1789 sonrası Avrupa tarihi işlenmekteydi. Mekatib-i Sultani'nin son sınıfında ise öğrenciler tarih dersinde I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı ve Viyana Kongresi sonrası Avrupa tarihini görmekteydi.

E. TARİH DERSİ KONULARINDA VE İŞLENİŞİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Yöneticiler nasıl bir ülke veya gelecek tasavvur ediyor ise Tarih dersinde geçmişte yaşanmış, kendisine referans olacak veya uygulamalarına meşruiyet sağlayacak olan dönem ve olayların üzerinde durduğu söylenebilir. Bunun tam tersine meşruiyetini gölgeleyecek, uygulamalarıyla çatışacak olan geçmişteki olay ve olguları Tarih dersi programında ya görmezden gelip ya da üstünkörü geçebilir. Bu düşünceyle, 1898 programına bakıldığında Tarih dersinde Hz. Adem'den gelen bir insanlık anlayışı ve peygamberler merkezli bir tarih algısı vardır. İslam ve Osmanlı tarihi dışında başka tarih konuları yoktur. Osmanlı tarihinde de 1856 Paris Anlaşması'na kadarki konular ele alınmaktadır (MSDP, 1316, s.16). Yani programın yazıldığı 1898 tarihinden önceki 43 yıllık zamanın olayları ve o dönemin padişahları işlenmemektedir. II. Abdülhamit Dönemi tarih ders kitapları da bu doğrultuda hazırlanmıştır. Buna göre, Abdülaziz ve V. Murat kitaplarda hiç yer almazken Abdülmecid'e kısaca değinilerek bitirilmiştir. Üzerinde en çok durulan padişah ise "müessis-i sani" olarak nitelendirilen II. Mahmut'tur. II. Mahmut öne çıkartılan, devleti yeniden kuran, ikinci kurucu, ihya eden bir padişah olarak anlatılır (Alkan, 2017, s.80). Maarif nezaretinde önemli vazifelerde bulunan ünlü eğitimci Selim Sabit Efendi, kitabının 1875 yılındaki baskısında; Sultan Abdülaziz ve döneminin siyasal ve ekonomik olaylarını, Avrupa gezisini, bayındırlık faaliyetlerini (Süveyş Kanalı'nın açılması, şose yollar ve demiryolları gibi), askeri ve eğitim alanında yapılanları övgü dolu sözlerle anlatırken, 1878 baskısında bu ifadeleri çıkarması dikkat çekicidir. Yine, Selim Sabit Efendi'nin kitabında; Sultan Abdülaziz için "hal" etti ve sonra kendi kendini telef etti (tahttan indirildi ve sonra intihar etti) gibi ifadeler kullanmasının, öğretmenliği dışında diğer bütün resmi görevlerinden alınmasına neden olduğu belirtilmektedir (Akyüz, 1999, s.257; Ata, 2009, s.386). Bu örnekler, Sultan II. Abdülhamit'in konuya bakışını ortaya koyduğu gibi Osmanlı

³ 2017'deki müfredat değişikliğine kadar Tarih dersi ortaokul 1'de İlk Çağ uygarlıklarından Osmanlı'nın kuruluşuna kadar işlenirdi. Bu konuların biraz daha kapsamlısı lise 1'de de işlenirdi. Orta 2'de Osmanlı tarihi, daha kapsamlısı lise 2'de görülürdü. Yine hem ortaokul hem de lise 3'te İnkılap tarihi görülmekteydi. 1331 programında da örneğin 4. sınıfta görülen İlk Çağ uygarlıkları 6. sınıfta da işlenmektedir, bugün de durum aynen böyledir.

tarihinin 1856 Paris Anlaşması'yla son bulmasını da açıklamaktadır. Bu durum, bizde; II. Abdülhamit'in iktidarının uzun bir döneminde hayatta olan kendinden önceki padişah abisi V. Murat'ın tahttan indirilmesi ve yine amcası Abdülaziz'in pek çok alandaki icraatlarının ders kitaplarında yer almasını istemediği kanaatini oluşturmuştur.

1911 programında Tarih dersinin ders saatleri belirtilmesine rağmen 1898 programında zikredilmediğinden tam bir kıyaslama yapmak mümkün değildir. Ancak 1911 programında okulun bir yıl uzayarak 7 yıla çıkması, Tarih dersinin hem Fransızca hem de Türkçe kısmında bir yıl fazla işlenmesi anlamına gelmektedir (Ek 3, 4). Ders sayısının yanı sıra içerikte de değişiklikler olmuştur. Türkçe okutulan ve 4. sınıfta başlayan Tarih derslerinde artık Hz. Adem'den başlayan tarih anlatımı sona ermiş ve İslam tarihi Hz. Muhammed'le başlatılmıştır. Yine, bu sınıfta Tevaifü'l-Mülük devletlerine geniş bir yer ayrılmış ve bu devletlerin içinde Türk olanlara da yer verilmiştir. Hz. Adem'den başlayan tarih anlayışı, Kur'an ve diğer dini kaynaklardan yararlanılarak oluşturulan adeta kronolojik bir peygamberler tarihi şeklindedir. Arkeoloji veya antropoloji gibi ilimlerden yararlanarak oluşturulan Avrupa merkezli tarih anlayışı ise merkeze Avrupa'yı alan diğer bütün milletleri kendisiyle olan ilişkileri doğrultusunda inceleyen bir bakışa sahiptir. Fransızca kısımda işlenen Umumi Tarih dersinde zaten tamamen Batı bakış açısı hakimdir. Ancak zamanla Türkçe okutulan Tarih derslerinde de Hz. Adem'den başlayan tarih bakışından vazgeçildiği görülmektedir. 5. sınıfta okutulan Osmanlı tarihi kuruluşun III. Murat'a kadar olan kısmı kapsamaktadır, ne var ki burada 1898 programından farklı olarak günümüzdeki tarih anlatımında olduğu gibi yönetenler "ilmiye, seyfiye, kalemiye" gibi bölümlere ayrılmış, maliye, askeriye gibi konular da işlenmiştir (MSDP, 1316, s.24,25). Dolayısıyla kültür medeniyet konuları programda daha ayrıntılı ifade edilmiştir. Günümüzde her program yenileme çalışması yapıldığında siyasi tarih konularının azaltılarak kültürel tarih konularının artırılacağı vurgusu yapılmaktadır. Böylece, Tarih dersi krallar, padişahlar tarihi olmaktan çıkarılıp dönemin sistemini ve sosyal hayatını anlama adına bir araç haline gelecektir. İncelenen programlardaki kültür, medeniyet konularındaki artışla bu bakışın o dönemde de yakalanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

1911 programıyla okulun 7 seneye uzamasından kaynaklı Osmanlı tarihi konuları zamana yayılmış, bu sebeple 6. sınıfta, III. Mehmet'ten III. Osman'a kadar olan temalar işlenmiştir. Yine siyasi konuların sonunda kültür, medeniyete de değinilmiştir. 1898 programında Osmanlı tarihinin bu bölümünde sadece "1003 / 1595 tarihinden yani cülus-ı Mehmet Han-ı salisten Paris muahedesine (1272 / 1856) kadar Tarih-i Osmani gösterilecektir." (MSDP, 1316, s.16) ibaresi yer alırken, 1911 programında başlıklar tek tek verilmiştir.

Programda geçen kişilerin ele alınış şekli veya onlarla ilgili kullanılan bir sıfat, programın dolayısıyla da iktidarın o konuya bakışını gösterir. Lale Devri Sadrazamı İbrahim Paşa anlatılırken "sefih" (zevke düşkün) sıfatı eklenmiştir. Bu sıfatın kullanılmasından ötürü programda konuya bakış açısı ortaya konulmuştur, diyebiliriz. 7. sınıfta Sultan III. Mustafa'yla başlayan konular 1878 Berlin Anlaşması'na kadar getirilmiştir. Farklı olarak 1898 programında yer almayan Abdülaziz ve V. Murat devirleri anlatılmıştır. Ayrıca, Tanzimat Dönemi yeniliklerine ve bu dönemin önemli isimleri olan Âli Paşa ve Mithat Paşa gibi isimlere değinilmiştir. Bu iki husus, doğrudan Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle alakalı olmalıdır. Zira, Abdülaziz ve V. Murat döneminin neden programlarda yer bulamadığını yukarıda ifade etmiştik. İslahatçı yönleriyle bilinen paşaların bazıları şahsen, kimileri de fikirleriyle II. Abdülhamit'in saltanatına gölge düşürdüğü veya yönetim anlayışıyla uyuşmadığı gerekçeleriyle programlarda yer verilmediği düşünülmektedir.

1911 programında taliye kısmının Fransızca okunan Tarih dersinde 2. sınıfta Turan (Orta Asya Türk) Tarihi geçmemektedir. 1898 programında bu konu varken 1911 programından çıkarılmıştır (MSDPF, 1327, s.13). Burada II. Meşrutiyet Dönemi'nde, görünüşte Osmanlıcılığın yeğlendiği izlenimi verilse de Türklük ve Türk milliyetçiliği vurgusunun ağırlık kazandığı genel kanısının (Alkan, 2008, s.55, 56) tam tersi bir durum söz konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla, Trablusgarp ve özellikle Balkan Savaşları öncesi yöneticiler, milliyetçilik duygularını kabartmama ve Osmanlıcılık düşüncesini destekleme amacıyla böyle bir yol izlemişlerdir. Programın Fransızca okunan kısmında 4. sınıftan itibaren Orta Çağ ve Yeni Çağ tarihi özellikle Fransız İhtilali ve sonrası daha geniş ele alınmış, Avrupa tarihi 1900 yılına kadar getirilmiştir (MSDPF, 1327, s.34). İttifakların, güç dengelerinin, sınırların ve politikaların çok hızlı değiştiği 19. yüzyılın, programa alınmasıyla 20. yüzyılın başında mevcut siyasi şartları hazırlayan gelişmelerin ülke yönetiminde söz sahibi olacak olan sultani talebeleri tarafından bilinmesi istenmiş olacak ki programın yazıldığı tarihten 10 yıl önceye kadarki tarihi meselelere programda yer verilmiştir.

1915 programına gelince; Tarih dersi daha önceki programlara göre çok daha erken iptidai 2. sınıfta başlamaktadır. Eğitim yöntemiyle ilgili uyarılarla başlayan 2. sınıfta Tarih dersinde ilk önce İslâm ve Osmanlı tarihinde öne çıkmış kişilerin hayatlarından kesitlere yer verilmiştir. "İslam veya Osmanlı, fütuhatta yararlığı görülmüş veya şehit olmuş zevat ile her ne surette olursa olsun o havaliye hizmeti olan kişiler anlatılacaktır" (MSDP, 1331, s.27) ifadesiyle üzerinde durulacak kişiler tanımlanmıştır. Buradaki maksat, tarihte din ve devlet adına faydası görülen veya şehit olan makbul vatandaş diyebileceğimiz kişilerden rol model oluşturma düşüncesidir. Alkan'a göre; İttihat ve Terakki yöneticileri eğer Balkan Savaşları başlamasaydı, Türkiye'nin 1920'lerde Cumhuriyet Halk Partisi ile tecrübe ettiği laiklikliği daha önceki yıllarda başlatabilirdi. Ama İttihat ve Terakki, bu uygulamadan savaş nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldı. Çünkü dinin, İslamiyet'in savaşlarda önemli bir seferber etme gücü vardı (2017, s.82). Bundan yararlanmak isteyen İttihatçıların tam da cihad-ı ekberin arifesinde hazırlanmış bu programa özellikle Dört Halife, Hz. Hamza gibi pek çok şehit ve gazinin hayatından kesitler koymasının sebebi bu olsa gerek (MSDP, 1331, s.27).

3. sınıfta, Osmanlı tarihi kuruluştan I. Dünya Savaşı'na kadarki konular anlatılmaktadır. Burada ilk dikkat çeken husus, padişahlar dışında Büyük Petro gibi yabancı devletlerin kralları ile pek çok sadrazam ve kahraman komutanın isminin anılmasıdır. Programda Abdülhamit saltanatının "İstibdat Devri" olarak tanımlanması ile Trablusgarp ve Balkan Savaşları dahil I. Dünya Savaşı'na kadarki olayların içeriğe katılması ise bir diğer önemli husustur. Programda 10 Temmuz 1324 Meşrutiyet'in ilanına vurgu yapılmıştır (MSDP, 1331, s.30). Çünkü II. Meşrutiyet'le birlikte "hürriyetin ilanı" olarak da adlandırılan anayasanın yeniden yürürlüğe konulması, ilk kez milli bir bayram sıfatıyla kutlanmaya, o gün okullar tatil edilmeye başlanmıştır (Alkan, 2008, s.18).

4. sınıfta Umumi tarih ve İslam tarihi konuları vardır. Programda yine ilk başta eğitimin yöntemiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Yöntem kısmında İlk Çağ medeniyetleri anlatılırken "...Yunan ve Romalıların bilhassa medeniyete hizmetlerine dair şakirdana bir fıkra icmalı vermeye çalışacak." ifadesiyle daha sonraki senelerde ayrıntıya girilecek olan Yunan medeniyetindeki demokrasi anlayışından da bahsedilmiş oluyordu. Program, idadilerin sultaniye çevrilmesinden ötürü pek çok okula hitap etmekteydi. II. Abdülhamit Devri'nde idadilerde Umumi Tarih dersinin kaldırıldığını (Akcuraoğlu, 1932, s. 591, 592) düşünürsek, yaklaşık 25 yıl aradan sonra ortaöğretimde pek çok öğrenci Umumi tarih görmeye başlamıştır. Bu sebeple meşrutiyetin ilanı ile gelişen özgür düşüncenin dünyadaki ilk örnekleriyle

öğrenciler program vasıtasıyla tanışma fırsatı bulmuştur, diyebiliriz. Zira, II. Abdülhamit saltanatı döneminde mevcut mutlakiyet yönetiminin meşruiyetini koruma adına Umumi Tarih derslerini kaldırarak insanların modern yönetim anlayışlarıyla tanışmalarını engellemek istemiş olmalıdır. Tabiki bunda tarihin, insanlığın birikim ve deneyimlerini yansıtan bir içeriğe sahip; siyasal, dinsel, kültürel, toplumsal ve ekonomik tartışmalarda sıkça başvurulan bir alan olması da etkilidir (Aslan, 2012, s. 105). 4. sınıf tarih dersinde dikkatimizi çeken en önemli hususlardan biriyse Orta Çağ'da Türkler, Türkler ve İslamiyet gibi konularla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük politikasının ders programına yansımalarıdır.

5. sınıfta Osmanlı tarihi kültür ve medeniyeti ağırlıklı olarak daha ayrıntılı işlenirken Avrupa'daki keşifler, mezhep savaşları ve Fransız İhtilali de programda yer almaktaydı. Daha önce Selçuklu Devleti Tevaifü'l-Mülük'ün içinde işlenirken (MSDP, 1327, s. 17) burada müstakil olarak üzerinde durulmuştur. Ancak programda bir karışıklık olmuş ve Selçukiler İslam Tarihi dersi içerisinde yine Tevaifü'l-Mülük olarak gösterilmiştir. Fakat iptidai 3. sınıf konularında "Ertuğrul Gazi'nin Selçuk Padişahı ile münasebatı" şeklinde bir kazanım vardır. Bu husus, Anadolu'da Osmanlılardan önce de Müslüman Türk Devleti'nin varlığına vurgu yapılmak istendiği şeklinde yorumlanabilir. Yine bu sınıfta "Terakkiyat-ı Cedide-i Medeniyye" başlığıyla buharın keşfi, vapurlar, trenler, makineler, elektriğin tatbikatı, telgraf, telefon, telsiz telgraf işlenirken sanayi alanında otomobiller, tayyareler, denizaltılar gibi modern dünyada ortaya çıkan yeniliklerden bahsedilmektedir. Dünyadaki gelişmelerden haberdar olan onları tanıyan ve yeniliklere açık hatta yenilikçiliği gelişimin ön şartlarından biri olarak gören nesiller yetiştirmek adına programa bu kazanımların eklendiği düşünülebilir.

İlk Çağ uygarlıklarından Kavimler Göçü'ne kadar konuların işlendiği 6. sınıfta Yunan medeniyetine önemli bir bölüm ayrılmıştır. Konuların ders kitaplarına yansımada iki husus dikkatimizi çekmiştir. Bunlardan birincisi, Yunan medeniyeti anlatılırken Atina'daki halk idaresi kısmında halkın yönetime katıldığı idarelerden bahsedilmesi (Altınay, 2014, s. 65) ve öğrencilerin halkın yönetime katılması düşüncesine alıştırılmasıdır. İkincisi ise askerlik, güç, erkeklik ve vatan koruma ile özdeşleştirilen Spartalılara değinilmesidir. Bu I. Dünya Savaşı'nın başındaki bir ülke için hazırlanan programda şaşırtıcı olmasa da yine de askerlikle özdeşleşen bir milletin kendi tarihi yerine Spartalılardan örnekler vermesi şaşırtıcıdır.

7. sınıfta Orta Çağ Batı Avrupa tarihi, İslam tarihi, Türkler, İranlılar ve Bizans 8. sınıfta kuruluştan İstanbul'un fethine kadar Osmanlı, Avrupa'da Orta Çağ'ın sonu, Coğrafi Keşifler ve diğer gelişmeler, Karlofça Anlaşması'na kadar Osmanlı ve 17. asrın sonuna kadar Avrupa 9. sınıfta III. Ahmet'ten I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı ve 19. asrın sonuna kadar Avrupa konuları işlenmekteydi. Bu kısımda ilk dikkat çeken husus, özellikle Avrupa tarihi konularının bugün lise programlarında bile olmadığı kadar ayrıntılı işlenmesidir. İkincisi, konuların eş zamanlılık mantığıyla ele alınmasıdır. Yani bir sınıfta Osmanlı tarihi anlatılmış ve hemen akabinde aynı yıl o zaman dilimindeki Avrupa tarihi işlenmiştir. Böylece öğrenciler Osmanlı ve Avrupa'yı karşılaştırma fırsatı bulmuştur. Üçüncüsü, 1 Ekim 1914'ten itibaren tek taraflı olarak kaldırılan (Ahmad, 1994, s. 64) kapitülasyonların, programa konulmasıdır. İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nin kanayan yarası ve Osmanlı halkının Batı karşısındaki ezilmişlik kompleksinin yegâne sebebi olan kapitülasyonların kaldırılmasını 1915 programına koyarak prestij sağlamak ve halkın desteğini artırmak istemiş olmalıdır. Bunu da yine İttihat ve Terakki yönetiminin savaş sürecinde halk nazarında meşruiyetlerini güçlendirmek adına yaptığı bir hareket olarak yorumlanabilir. Programda dikkat çeken dördüncü husus ise önceki programlarda geçmeyen Mustafa Reşit, Âli, Fuad ve Mithat Paşa gibi ıslahatçı paşaların isimlerinin geçmesidir. Bu

durum ittihatçı iradenin yönetim anlayışı konusunda da ipuçları vermektedir.

SONUÇ

Aynı iktidarlar döneminde tek bir görüşün hâkim olmadığı iç ve dış şartlar nedeniyle iktidarların bazen keskin görüş değişikliği yaşadığı günümüzde de açıkça görülebilmektedir. II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki iktidarları döneminde yeknesak bir anlayışın olmadığı bilinmektedir. Bu görüş farklılıkları yeni program yapma ihtiyacı doğurmuştur. II. Abdülhamit'in iktidarının özellikle 1890 sonrasındaki dindar talebe yetiştirme düşüncesi ve bunda yaşadığı başarısızlıklar sık sık program değiştirmeye neden olmuştur. Bu sebeple aynı iktidar döneminde 1880, 1891-1892, 1901 ve 1904'te program değişiklikleri yaşanmıştır. İttihat ve Terakki iktidarında da aynı şekilde Balkan Harbi ve Bab-ı Ali Baskını'nın oluşturduğu şartlar 1911'den sonra 1915 programını yapma gereğini doğurmuştur.

Hazırlanan programların şeklen ve içerik olarak zaman içerisinde geliştiğini söyleyebiliriz. Konuların sadece başlıklar halinde yer aldığı programlar zamanla ayrıntılı içeriklerin yazıldığı bir hal almış, pedagojik olarak da gelişme göstererek işlenişle ilgili yönergeler verilmeye başlanmıştır.

Sultanilerin Fransızca kısmındaki müspet ilimler bu kurumun eğitimiyle ön plana çıkmasını sağlamıştır. II. Abdülhamit Dönemi'nin ders program, müfredat ve kitapları dinselleşme yönünde değişikliğe uğramıştır. 1911 programında seçmeli dersler kısmına daha önceki programda olmayan Bulgarca ve İtalyanca eklenmiştir. I. Dünya savaşı arifesinde hazırlanan 1915 programında vatan sevgisi, şehitlik ve gazilik konuları ile Türkçülük fikrine ağırlık verilmiştir. Bu somut örneklerden de hem II. Abdülhamit hem de İttihat ve Terakki iktidarlarının konjonktür gereği programlara yön verdiği görülmektedir.

Programlardaki Tarih dersi saatlerinin İttihat ve Terakki iktidarı döneminde giderek arttığı gibi bu dersin içeriğinde de büyük değişiklikler olmuştur. II. Abdülhamit Dönemi'nde idadilerin tersine Mekteb-i Sultani öğrencileri Fransız İhtilali'ni ayrıntılarıyla görmüş ve ihtilalci fikirlerle tanışmışlardır. Laik bir anlayışı geliştirmek isteyen İttihat ve Terakki yöneticilerinin bu uygulamadan savaş nedeniyle vazgeçmek zorunda kalması ve I. Dünya Savaşı'nda dinin, seferber etme gücünden yararlanmak istemesi, 1915 programına da yansımıştır. İslam ve Osmanlı tarihinin meşhur şehit ve gazilerinin hayatından kesitlerle savaşa manevi hazırlıkta Tarih dersi programını kullanan yöneticiler, Spartalılar gibi askerlikle özdeşleşen toplumları da örnek vererek vatan savunmasında bilinçaltı oluşturma yoluna gitmiştir. Balkan Savaşları sonrası Osmanlılık fikrinin çökmesi 1915 programında Türkçülük fikrinin de güçlü bir şekilde yer almasını sağlamıştır. Programda ıslahatçı paşalar üzerinde önemle durulurken II. Abdülhamit Dönemi, İstibdat Devri olarak nitelendirilmiştir.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki gerek Sultan Abdülhamit gerekse İttihat ve Terakki yönetimi buldukları siyasi ortam içerisinde meşruiyet sağlamak veya meşruiyetlerini geniş bir tabana yayarak devam ettirmek istemişlerdir. Bu sebeple siyasi hayatları için tehlike arz etmeyen, uyguladıkları politikalara karşı çıkmayacak, itaatkâr, "makbul vatandaş" yetiştirmek istemişlerdir. Bunun sonucu olarak da iktidarları döneminde öğretim programlarına müdahale ettikleri gibi Tarih dersinin içeriğinde de düzenlemeler yapmışlardır.

SUMMARY

Political power, on the one hand, answers in behalf of what the society will be governed, on the other hand determines how and by whom this administration will be carried out. Legitimacy is the widest conceptualization for the reasons of a government. Educational institutions and history lessons, especially within the Modern Age, have been one of the most

important tools for the governments to provide the legitimacy. It is a fact that a specific political view couldn't be dominant even in the same government period or that the governments had sharp changes on their political views because of internal and external conditions. Because there wasn't a particular mindset about education in the periods of Abdulhamit II and Party of Union and Progress, the need to revise the curriculum frequently occurred, and this need was formed by political views of the governments and conditions of the period. As a matter of fact, the idea of training religious students adopted during the reign of Abdulhamit II caused frequent program changes. And also, the conditions of the Balkan War and the Raid of the Sublime Porte under the Party of Union and Progress led to a fundamental update of the 1911 Program in 1915.

In the 1898 program of the Abdulhamit II period, the emphasis was placed on the phrase "Muslims will be taught special religious sciences in every class", the increase in the number of religious content in courses or in instructing books with religious references indicate that there was an intense religionization in this period. Bulgarian and Italian courses, which were not included in the previous program, were added to the optional courses section in the 1911 program. The 1915 program, which was prepared on the eve of the World War I, focused on the idea of Turkism within the frame of notions as patriotism and holiness of being martyr and/or veteran. From these concrete examples, it was concluded that both Abdulhamit II and the Party of Union and Progress governments were directing the programs in accordance with the political business cycles

The history lesson hours in the programs increased and there was a big change in the content of the history lesson during the period of the Party of Union and Progress. In contrast to high schools during the reign of Abdulhamit II, the students of the Mekteb-i Sultani learned the French Revolution in detail and met revolutionary ideas at school. It was also reflected in the 1915 program that the Party of Union and Progress leaders who wanted to develop a secular understanding had to give up this practice due to the war and wanted to take advantage of the mobilization power of religion in World War I. The administrators who used the history lesson program including sections of the lives of famous martyrs and veterans of Islamic and Ottoman history in the spiritual preparation of the war also tried to create subconscious in the defense of the homeland by exemplifying the societies that were identified with the military like Spartans. The collapse of Ottomanism after the Balkan Wars enabled the idea of Turkism to take place in the 1915 program.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Akçuraoğlu, Y. (1932). Tarih yazmak ve okutmak usullerine dair. 1. Türk Tarihi Kongresi Konferanslar Münakaşalar. İstanbul: 577-607.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk eğitim tarihi (başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2005). *İmparatorluktan Cumhuriyet'e modernleşme ve ulusçuluk sürecinde eğitim*. Kemal H. Karpat (Der.). Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si içinde (s.73-242). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. VI (12), 9-84.
- Alkan, M. Ö. (2009). Resmî ideolojinin doğuşu ve evrimi üzerine bir deneme, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* C. I, içinde (377-407). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2017). Resmî tarih tartışmalarının neresindeyiz. A. Şimşek & A. Aköz (Ed.). *Türkiye'de akademik tarihçilik* içinde (76-97). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Alpugan, B. B. (1999). Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih yazıcılığı ve tarih kitapları. G. Eren (Ed.). Osmanlı. C. VIII içinde (262-270). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altınay, A. R. (2014). *Osmanlı mekteplerinde çocuklar için umumi tarih*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Arıkan, Z. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tarihçilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* (1583-1594). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, E. (2012). İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde ortaöğretim tarih programlarında değişim I: orta mektep. *Turkish Studies*. 7(2), 99-128.
- Ata, B. (2009). Selim Sabit Efendi'nin okul tarihi inşası. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 7(2), 377-392.
- Ata, B. (2017). Tarih öğretiminin tarihi (1869-1922 dönemi). İ. H. Demircioğlu & E. Demircioğlu (Ed.). *Türkiye'de tarih eğitimi araştırmaları el kitabı* içinde (1-28). Ankara: Pegem Akademi.
- Bilgin, N. (1998). Kimlik arayışı olarak resmî tarih. S. Özbaran (Haz.). *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (115-130). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bilim, C. Y. (2002). *Türkiye'de çağdaş eğitim tarihi (1734-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Cihan, A. (1999). Osmanlı medreselerinde sosyal hayat. G. Eren (Ed.). *Osmanlı* C. V, içinde (176-186). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çapa, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türkiye'de tarih öğretiminin tarihçesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (3), 1-28.
- Çetin, H. (2003). Siyasetin evrensel sorunu: iktidarın meşruiyeti-meşruiyetin iktidarı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 58(3). 61-88.
- Demircioğlu, İ. H. (2008). Türkiye'de tarih öğretiminin tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 12. 431-450.
- Demircioğlu, İ. H. (2012). Osmanlı Devleti'nde tarih yazımının tarih öğretimi üzerine etkileri". *Milli Eğitim*. 193, 115-125.
- Dilaver, H. H. (1999). Sultaniler. G. Eren (Ed.). *Osmanlı* C.V içinde (315-325). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğan, N. (1994). *Ders kitapları ve sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Dönmez, C. & Oruç, Ş. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi tarih eğitimi (tedrisât-ı iptidâiye mecmuâsına göre)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Duman, T. & Ergün, M. (2014). Ders programlarının ortaya çıkışı ve gelişmesine tarihi bir bakış". *Yeni Türkiye*. 59, 1487-1498.
- Düstur, Tertib- i Evvel Cüz-i Sâni. (1299). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Engin, V. (2016). *Mekteb-i Sultani*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ergin, O. (1940). *Türkiye maarif tarihi*. III. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih Türkiye'de resmî tarih tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güneş, A. (2005). Tarih, tarihçi ve meşruiyet. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 17. 28-75.
- Güzel, A. & Karadağ, Ö. (2013). Anlatma becerileri açısından Türkçe dersi öğretim programı (6, 7, 8.

- Sınıflar)'na eleştirel bir bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. 1 (1), 45-52.
- İsfendiyaroğlu, F. (1952). *Galatasaray tarihi*. C. I. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kodaman, B. & Saydam, A. (1992). *Tanzimat devri eğitim sistemi*. 150. Yılında Tanzimat, Ankara: 475-496.
- Maârif Salnâmesi (1318). *1318 Sene-i hicrîsine mahsus dârü'l-hilâfeti aliye*: Matbaa-i Âmire.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâatı*, M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, & H. Dilaver (Haz.) Ankara: MEB Yayınları.
- Mekteb-i Sultânî Ders Programı (1316). İstanbul: Alem Matbaası.
- Mekteb-i Sultânî Ders Programı (1327). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mekâtib-i Sultânîye Ders Programı (1331). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mekteb-i Sultânî'nin Ellinci Sene-i Devriye-i Tesisi Münâsebetiyle Neşr Olunmuştur (1334). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Öztürk, Ş. Y. & Şimşek, A. (2013). Tarih eğitimi alanında yayınlanmış Türkçe makaleler bibliyografyası. *TUHED*. 2 (1), 110- 145.
- Safran, M. (2002). Türk tarih öğretimi ve meseleleri. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Ed.). *Türkler*. C. XVII içinde (935-942). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma otokrasi ve disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, A. & Alaslan, F. (2014). Milliyetçi tarihten milli tarihe, çatışmacı eğitimden barışçı eğitime doğru Türkiye'de tarih ders kitapları. *Akademik Bakış Dergisi*. 40, 389-397.
- Şişman, A. (1989). *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin kuruluşu ve ilk eğitim yılları 1868-1871*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2017). Akademik tarihçilikten beklentiler üzerine. A. Şimşek & A. Aköz (Ed.). *Türkiye'de Akademik Tarihçilik içinde (38-56)*. İstanbul: Kronik Yayınları
- Ticarî Sanayî Ziraî Umûmî Şûbeleri Hâvi İdadilere Mahsus Müfredat Programı (1332). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Türk, İ. C. (2006). *Osmanlı Devleti'nde tarih eğitimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yücel, H. A. (1994). *Türkiye'de orta öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yüksel, S. (2000). *Milli Eğitim Bakanlığında program geliştirme çalışmalarının değerlendirilmesi*. Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Yönetimi. 24, 581-608.

EKLER**Ek 1: 1316 Tarihli Mekteb-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Kısımında Türkçe Okutulan Dersler (MSDP 1316: 7-18)**

Dersin Adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf
Kıra'at-i Türki, İmla ve Ezber	X					
Sarf-ı Osmanî	X					
Arabi	X	X	X	X	X	X
Hüsn-i hat	X	X	X	X		X
Ulum-ı Diniye (Müslümanlara mahsus)	X	X	X	X		X
İmla, Kıra'at ve Ezber		X				
Kava'id-i Lisan-ı Osmanî		X				
Farisi		X	X	X	X	X
Kava'id-i Osmaniye			X			
İnşa			X			
Fen, İnşa ve Kitabet				X		
Tarih (Peygamberler Tarihi, Osmanlı				X		
Ahlak ve Terbiye				X		
Belagat-ı Osmaniye					X	X
Kitabat-ı Resmîye					X	X
Tarih-i Osmanî					X	
Tercüme					X	X
İlm-i Ahlak ve Mantık					X	
Tarih-i İslam						X

Ek 2: 1316 Tarihli Mekteb-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Kısımında Fransızca Okutulan Dersler (MSDP 1316: 7-18, MSDPF 1316: 9-58)

Dersin Adı	1	2	3	4	5	6
Langue Française (Fransızca)	X	X	X	X	X	X
Philosophie (Felsefe Mantık, Ahlak veya Töre)						X
Histoire (Tarih)		X	X	X	X	X
Géographie (Coğrafya)	X	X	X	X	X	X
Mathématiques (Matematik Cebir, Geometri, Trigonometri, Mekanik, Kozmografya)	X	X	X	X	X	X
Comptabilité (Muhasebe)				X		
Leçons De Choses	X	X	X			
Physique (Fizik)				X	X	X
Chimie (Kimya)				X	X	X
Histoire Naturelle (Doğa Tarihi, Zooloji, Botanik, Jeoloji)					X	X
Hygiène (Temizlik)						X

Ek 3: 1327 Tarihli Mekteb-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Kısmında Türkçe Okutulan Dersler i gösteren tablo (MSDP 1327: 9-31)

Dersin Adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf	7.sınıf
Kur'an-ı Kerim	1 saat	1 saat	1 saat	-	-	-	-
İlm-i Diniye	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	-	-
Lisan-ı Osmani	8 saat	6 saat	6 saat	5 saat	4 saat	-	-
Hüsn-i hat	2 saat	2 saat	-	-	-	-	-
Arabi	-	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	1 saat
Farisi	-	-	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	1 saat
Tarih-i İslam	-	-	-	1 saat	-	-	-
Malumat-ı Medeniye (Yurt Bilgisi vb.)	-	-	-	1 saat	1 saat	-	-
Tarih-i Osmani	-	-	-	-	1 saat	1 saat	1 saat
Tercüme	-	-	-	-	1 saat	2 saat	2 saat
Akaid-i Diniye	-	-	-	-	-	1 saat	1 saat
Edebiyat-ı Osmaiye	-	-	-	-	-	2 saat	2 saat
Kavanin	-	-	-	-	-	1 saat	1 saat
İktisat	-	-	-	-	-	1 saat	2 saat
Kitabet-i Resmiye	-	-	-	-	-	-	1 saat
Toplam	12	12	12	12	12	12	12

Ek 4: 1327 Tarihli Mekteb-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Kısmında Fransızca Okutulan Dersler (MSDPF 1327: 9-56)

Dersin Adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf	7.sınıf
Langue Française (Fransızca)	6 saat	6 saat	6 saat	6 saat	5 saat	-	-
Histoire (Tarih)	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat
Géographie (Coğrafya)	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat	1 saat	1 saat
Diction et Déclamation (Diksiyon ve Hitabet)	1 saat	1 saat	1 saat	-	-	-	-
Arithmétique (Aritmetik)	3 saat	3 saat	3 saat	-	2 saat	-	-
Leçons de choses	2 saat	-	-	-	-	-	-
Calligraphie (Yazı)	1 saat	-	-	-	-	-	-
Dessin (Tasarım, Çizim, Proje)	1 saat	1 saat	-	1 saat	-	-	-
Dessin Géométrique (Geometrik Tasarım)	-	1 saat	1 saat	-	-	-	-
Sciences Élémentaires (Temel Bilimler)	-	2 saat	-	-	-	-	-
Sciences (Bilimler)	-	-	2 saat	3 saat	-	-	-
Dessin d'imitation (Benzer Çizimler, İmitasyon)	-	-	1 saat	-	-	-	-
Algèbre (Cebir)	-	-	-	2 saat	-	-	-
Géométrie (Geometri)	-	-	-	2 saat	2 saat	2 saat	-
Physique (Fizik)	-	-	-	-	2 saat	2 saat	2 saat
Chimie (Kimya)	-	-	-	-	2 saat	2 saat	2 saat
Hist. Naturelle (Doğa Tarihi)	-	-	-	-	1 saat	1 saat	-

Comptabilite (Muhasebe)	-	-	-	-	1 saat	1 saat	-
Littérature Française (Fransızca Kaynaklar)						5 saat	3 saat
Trigonométrie (Trigonometri)	-	-	-	-	-	2 saat	-
Hygiène (Temizlik)	-	-	-	-	-	1 saat	1 saat
Philosophie (Felsefe)	-	-	-	-	-	-	2 saat
Arithmétique, Théorique, Algèbre, Cosmographie etmecanique (Aritmetik, Teorik, Cebir, Kozmografya, Mekanik.)	-	-	-	-	-	-	2 saat
Geometrie Descriptive							2 saat
Geologie (Jeoloji)	-	-	-	-	-	-	1 saat
Dessin Linéaire (Çizimler)	-	-	-	-	-	-	1 saat
Toplam	18	18	18	18	19	19	19

**Ek 5: 1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre İptidaiye Kısmında Okutulan Dersler
(MSDP 1331: 3-67)**

Dersin Adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf
Malumat-ı Diniye	4	2	2	2	2
Kur'an-ı Kerim (Malumat-ı Diniye dersi içinde verilmektedir.)		2	2	2	2
Lisan-ı Osmanî	12	12	10	10	10
Hat	1	1	1	1	
Hesap ve Hendese	5	3	3+1	3+1	3+1
Coğrafya	1	1	1	2	2
Tarih		1	2	2	2
Ders-i Eşya	3	3	2	3	3
Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye	1	1	1	1	1
El İşleri ve Resim	1	1	1	1	1
El İşleri	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	3	3	3	3	3
Toplam	33	32	31	33	32

**Ek 6: 1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Devre-i Ula Ders Çizelgesi
(MSDP 1331: 70)**

Dersin Adı	6.sınıf	7.sınıf	8.sınıf	9.sınıf
Ulum-ı Diniye	2	1	1	-
Siret-i Nebevi	-	-	-	2
Lisan-ı Osmanîye	5	5	4	3
Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1
Malumat-ı Tıbbiye ve Sıhhiye	2	2	-	1
Fizik	-	-	2	2
Kimya	-	-	1	1
Hesap ve Cebir	3	2	2	2

Usul Defteri	-	-	-	1
Resim, Hat ve Hendese	1	3	3	3
Arabi	5	5	5	4
Farisi	-	-	1	1
Lisan-ı Ecnebi	5	5	4	4
Resim	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2
Gına (Müzik)	1	1	1	-
Toplam	30	30	30	30
Lisan-ı Ecnebi: Almanca, Fransızca ve İngilizce'dir. Ders süreleri 1 saattir.				

Ek 7: 1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Devre-i Saniye Ders Çizelgesi
(MSDP 1331: 154)

Dersin Adı	10. sınıf		11. sınıf		12.sınıf	
	Fen	Edebiyat	Fen	Edebiyat	Fen*	Edebiyat
Ulum-ı Diniye	2	2	2	2	1	1
Lisan-ı Osmaniye	4	4	3	3	3	5
Tarih-i Kadim	-	1	-	1	-	1
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	1	1
Hayvanat	-	-	2	2	-	-
Nebatat (Bitkiler)	-	-	-	-	2	2
İlm-i Arz (Jeoloji)	1	1	-	-	-	-
Hıfıssıhha (Sağlık)	-	-	-	-	1	1
Fizik	2	2	2	2	2	2
Kimya	2	2	2	2	2	-
Cebir ve Hesab-ı Nazari (Teorik Hesap)	3	2	2	1	2	-
Müsellesat-ı Müsteviye (Trigonometri)	-	-	1	1	-	-
Hendese ve Resm-i Hattı	3	1	3	-	3	-
Kozmografya	-	-	-	-	2	2
Mekanik	-	-	-	-	2	-
Mantık ve Felsefe	-	-	1	1	2	2
Resim	1	1	1	1	-	-
Arabi	-	4	-	4	-	4
Farisi	-	1	-	1	-	2
Lisan-ı Ecnebi	5	5	5	5	4	4
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Tatbikatı Fenniye	4	1	3	1	2	1
Toplam	31	31	31	31	31	31

* Ders çizelgesindeki dersleri alt alta yazıp topladığımızda 12. sınıf fen şubesinin toplam dersi 32 çıkmaktadır. Ancak çizelgede 31 gösterilmektedir.

**AYDIN VİLÂYETİNDE AŞİRETLERİN İSKÂNİ VE SORUNLAR
(19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)
SETTLEMENT AND PROBLEMS OF TRIBES IN AYDIN PROVINCE
(SECOND HALF OF THE 19th CENTURY)**

Erdoğan KELEŞ*

Öz

Osmanlı Devleti'nin temelini yerleşikler ve konar-göçerler olmak üzere iki sosyal sınıf oluşturmuştur. Özellikle konar-göçer, yörük ve aşiret gibi isimlerle anılan sınıf, yaylak ve kışlaklar arasında göçebe bir hayat tarzı sürmüştür. Göçebe aşiretlerin bu hayat tarzları zaman içinde idari ve ekonomik yapıyı etkilemiştir. Bu nedenle devlet, göçebe aşiretlere karşı sıkı bir iskân politikası izlemek zorunda kalmıştır. Tanzimat ile başlayan süreçte devletin takip ettiği merkeziyetçi yapı nedeniyle iskân çalışmalarına hız verilmiştir. Tanzimatçıların en büyük amacı merkezi gücü ellerinde bulundurarak, taşrayı kontrol edebilmektir. Bu çalışmalar sonucunda aşiretlerin yoğun şekilde buldukları Aydın Vilâyeti'nde yüzbinlerce göçebe iskâna tabi tutulmuştur. Bu iskân çalışmaları sonucunda Aydın Vilâyeti'nde yeni köy ve nahiyeler kuruldu. Bu ise vilâyetin idari ve nüfusun yapısının değişmesine neden oldu. İskân çalışmaları merkezi yapının ve vilâyet valisi olarak görev yapan Raşid Naşit Paşa gibi kimselerin gayretleriyle sonuca ulaştı. Bu çalışmada 19. Yüzyılın ikinci yarısında Aydın Vilâyeti'nde aşiretlerin neden oldukları sorunlar ve bunun sonucu olarak da başlatılmış olan iskân faaliyetlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl, Aydın Vilâyeti, göçebe, aşiret, iskân

Abstract

The foundation of the Ottoman State was formed by two social classes, settlers and nomads. Especially the class, which is called with the names such as nomads and tribes, led a nomadic lifestyle between the highlands and barracks. These lifestyles of nomadic tribes affected the administrative and economic structure over time. For this reason, the state had to follow a strict settlement policy against nomadic tribes. In the process that started with the Administrative Reforms (Tanzimat), the settlement activities were accelerated due to the centralized structure pursued by the state. The biggest goal of the reformers was to control the country by holding the central power. As a result of these efforts, hundreds of thousands of nomads were forced to settle in Aydın Province, which was intensely inhabited by the tribes. As a result of the efforts made for the settlement of nomads, new villages and townships were established in Aydın Province. This caused a change in the administrative and population structure of the province. These efforts for the settlement of nomads

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ekeles@mu.edu.tr, ORCID numarası: 0000-0002-7260-2815

Gönderim Tarihi: 04.01.2020
Kabul Tarihi: 25.03.2020

came to the conclusion with the works of people like Raşid Naşit Pasha, who served as the governor of central government and provincial government. The current study investigated the problems caused by the tribes in Aydın Province and the resulting settlement activities in the second half of the 19th Century.

•

Keywords

Ottoman State, 19th Century, Aydın Province, Nomad, Tribe, Settlement

GİRİŞ

Göç, insanlık tarihiyle özdeş bir olgudur ve “*yer değiştirme*” olarak tanımlanmaktadır. Göç kavramı, “*kişilerin gelecek yaşantılarının bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapmış oldukları coğrafi nitelikli yer değiştirme olayı*”, “*bireylerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleri*” veya “*coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketi*” gibi farklı şekillerde ifade edilmektedir. Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere göç olgusunun var olabilmesi için gerekli olan temel unsurlar kişi, fiziki mekân, zaman, yer değiştirme hareketi ve neden-sonuç ilişkisinin bulunmasıdır (Erdoğan, 2017, s.3-15). Dolayısıyla göç olgusunun temelinde insan bulunmakta olup, geçici surette veya yerleşmek amaçlı olan yer değiştirme hadisesinin sonucunda ise yeni bir anlayış olarak iskân süreci başlamaktadır. İskân ise “*sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek*” şeklinde tanımlanırken; geniş manada ise coğrafya terimi olarak beşerî her türlü yerleşmeyi içine almaktadır. İskânın ve göçün asıl unsuru insan olup göç ve iskân, bazen bireyin isteği ile gerçekleşebileceği gibi bazen de bireyin isteği dışında tehcir ve sürgün gibi zorunlu nüfus hareketleri sonucu ortaya çıkan ve yeni yerleşim yerlerinin kurulmasıyla sonuçlanan yer değiştirme hareketidir (Tanoğlu, 1954, s. 1; Halaçoğlu, 2006, s. 1; Koç, 2016a, s. 650). Dolayısıyla iskân olgusu toplumsal yaşamın başlangıcından beri var olan ve diğer kurumlar gibi sürekli olarak değişme ve gelişme gösteren bir süreçtir. Bir toplumun uygarlığı incelenirken şehir hayatı, üretim gelenekleri, göçebeliği, yerleşim yerleri ve yerleşim türleri gibi iskâna bağlı özellikleri de dikkate alınmalıdır. Çünkü tüm bu özellikler toplumun uygarlık düzeyini etkilemektedir. İnsanlığın ilk evrelerinden itibaren yaşayabilecekleri uygun mekânlar arayan insanlar, sonuçta ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri belli yerleri bulmuşlar ve oralara yerleşmek suretiyle küçük yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Bu süreç aile ve devlet örgütünün ortaya çıkmasının yanında iskân edilen yerlerin yurt-vatan olarak görülmesine yol açmıştır. Bu yerleri kendi yurdu ve vatanı olarak gören topluluklar bir süre sonra uygun sahalara yerleşmek suretiyle iskân olgusunun ortaya çıkmasına neden oldular (Babuş, 2006, s. 19-20).

Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde görülen büyük boy yapılarına mensup parçalanmış küçük grupların ve bunların temsilcilerinin iskân süreci, Osmanlılar döneminde Anadolu ve Rumeli coğrafyasında yeni yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Beylikler döneminde sınırların belirgin olduğu yerlerde konar-göçer kitlelerin hareketleri sınırlı iken, Anadolu’da siyasi yapının değişmesi ve bölünmüşlüğü ortaya çıkmasıyla bu sınırlamalar ortadan kalktı. Bunun doğal sonucu olarak da göçebe topluluklar kendi yaşamlarını devam ettirebilmek kaygısıyla kışlak ve yaylaklar arasında yer değiştirmeye ve güçlü olan siyasi birliğin çatısı altına girmeye başladılar. Bu topluluklar yaylak ve kışlaklarında kısmî surette ziraat ile meşgul oldular. Osmanlılar, Anadolu’daki diğer siyasi yapıların en güçlüsü olarak ortaya çıktıktan ve birliği temin ettikten sonra göçebe toplulukların yaylak ve kışlaklar arasındaki yer değiştirmelerine bir statü vererek onlara kontrollü bir hareket imkânı sağlamıştır (Koç 2016b: 659-660). Esasında Osmanlılar, devlet kurulurken ve genişlerken fetihlerle ele geçirilen bölgelerde egemenliğini kalıcı kılmak için bu bölgelere kendi siyasetine uygun nüfus nakilleri yapmıştı. Özellikle boş ve ıssız yerlere yerleşerek oraları imâr ve iskâna açan dervişlerin kurduğu zaviyeler en önemli iskân merkezleri olmuştu. Yine fethedilen yerlerin iskân ve imârı için toprakların vakıf haline getirilmesi; sürgün metodunun uygulanması;

derbentler, geçitler, yollar ve suyollarının korunması için bu bölgelere köprücü, su yolcu ve derbentçi gibi görevliler yerleştirmek suretiyle yapılan iskânlar ve konar-göçerlerin zaman içinde yerleşik hayata geçmeleri ele geçirilen yerlerin kalıcı yurt haline getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Barkan, 1949-1950, s. 524-569; Barkan, 1952, s. 56-79; Barkan, 1953, s. 209-237; Barkan, 2013, s. 47-193; Orhonlu, 1987, s. 29-39; Orhonlu, 1990, s. 101-114). Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlardan itibaren uyguladığı iskân politikasının temelinde asayişin sağlanması, asker elde etmek, vergi toplamak, otoritenin temini, insan gücü, nüfus üstünlüğü sağlamak ve fethedilen yerleri şenlendirmek gibi gayeler yatmaktadır¹. Bu sebeple Anadolu'dan Rumeli'ye ilk dönemlerden itibaren nüfus nakli yapılmıştır. Fakat Anadolu'da devletin otoritesini kabul etmemiş geleneksel göçebe yaşantısını sürdüren aşiretler varlıklarını uzun zaman devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hakim olmasıyla birlikte Batı Anadolu'daki konar-göçer Türkmenler, "Yörük/Yörük" şeklinde adlandırılmıştır. Yörük adının, "yürü-mek" mastarından türetildiği, yürüyen, sefere koşan, çadır halkı, bir yerde durmayıp devamlı yer değiştiren göçebe manasına geldiği ileri sürülmüştür. Anadolu'da Yörüklerin, Kızılırmak yayının batısında İçel'i de içine alacak şekilde kalan bölgelerde yerleştikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Rumeli de Yörüklerin yayıldıkları sahalardan biridir. Bundan dolayı, Anadolu'nun batı bölgelerinde 17. Yüzyıldan önce konar-göçerlik edenlere "Yörük" denilirken, daha sonraki yüzyılda buralara gelen konar-göçerlere de "Türkmen" denilmiştir. Köyleri ise "Yörük köyü veya Türkmen köyü" olarak adlandırılmıştır. Zaten Osmanlı arşiv belgelerinde Yörük, "toprağı olmayan" yani belli bir yerde durmayan "konar-göçer" olarak nitelendirilmiştir ki bu husus onların yaylak ve kışlak arasında hayat süren, önceden belirlenmiş sınırlar dahilinde kalmak mecburiyetinde olmayan bir hayat tarzı sürdüklerini ifade etmektedir. Yörükler gibi konar-göçer bir hayat süren Türkmenler, bazen "Yörük" bazen de "Yörük Türkmenleri" diye adlandırılmıştır. Yörük-Türkmen isimlendirilmelerinde etnik amillerin değil yaşam tarzının yani konar-göçerliğin esas alındığı, bu nedenle Yörük-Türkmen terimlerinin kullanılmasında bir fark olmadığı ileri sürülmüştür. "Türk" adı ise Yörük ve Türkmen adının yanında yerleşik hayat tarzını benimsemiş Osmanlı medeniyetini temsil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde Türkmenler Yörüklerden farklı olarak, merkezi hükümet tarafından yaylak ve kışlakları ile göçüp-konacakları sahalardan sınırları tespit edilmiş, idari ve mali yapıları belli, kaza veya sancak statüsünde yönetilmekteydiler. Hükümet bu şekilde bir düzeni uygulayarak bir yandan aşiretlerin yaylak-kışlaklarının veya idari teşkilatlarının dışına çıkarak vergi vermekten kaçınmalarını önüyor, diğer taraftan ise ordunun ve büyük şehirlerin temel ihtiyaç maddelerinin tedarikinde sürekliliğin sağlanması hedefleniyordu. Türkmenler XVI. Yüzyılın sonlarına kadar genellikle Anadolu'nun doğusunda iken devlet nizamının bozulmasıyla birlikte yavaş yavaş batı bölgelerine doğru yayılmaya başladılar (Gündüz, 1997, s. 38-41)². Kısaca Türkmen ve Yörük kavramları Osmanlı Devleti'nde göçerlerin hayat tarzını ifade etmek için

¹ Osmanlı Devleti merkezîyetçi bir idare tarzı kurmak için Yörük veya Türkmen adıyla bilinen büyük konar-göçer grupları veya daha küçük grupları başı-boş bırakmamış, daimi surette bunları kontrol altında tutmuştur. Bunların kontrol altında tutulması için, yaşayış tarzlarını da göz önüne alarak hususi ve mali bir idari teşkilat kuran devlet, yerleşik ahaliden olduğu gibi konar-göçerlerden de çeşitli yollarla istifade etme yoluna gitmiştir. (Şahin, 1982, s. 285).

² Yörük, Türk, Türkmen ve Etrak kavramlarının kullanımı için bkz. (Gökbilgin, 1957, s. 1-9; Eröz, 1991, s. 15-24; Lindner, 2000, s. 94-96; Halaçoğlu, 1996, s. 140-142); Esas itibarıyla Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk teşekkülleri 16. ve 17. Yüzyıllarda genel olarak *Türkmen* ve *Yörük* şeklinde ikiye ayrılıyordu. Bu süreçte Türkmen adı, Kızılırmak yayının doğusunda ve güneyinde kalan bölgelerde yaşayan aşiretleri ifade etmek için kullanılırken, Yörük tabiri ise Kızılırmak yayının batısında kalan Adalar ve Marmara denizi kıyılarına kadar uzanan coğrafyadaki aşiretleri ve Rumeli'de yerleşmiş olan cemaatleri ifade ediyordu. Yörük tabiri "göçebe" manasında olup, bir kavim, ulus (il) veya kabilenin adı olmayıp, bir yaşayış tarzına delalet etmektedir. Bkz. (Sümer, 1949-1950, s. 511).

kullanılan tabirler olup, aynı konar-göçer grup veya gruplar için bazen Yörük bazen de Türkmen'in kullanılması, bu kavramlar arasında anlam bakımından bir farkın olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu gruplar için arşiv belgelerinde Türkmen ve Yörük adından başka "göçer/göçerler", "konar-göçer", "göçer-evli/göçer evliler" ve "göçer-yörük" gibi terimler kullanılmıştır (Şahin, 1997, s. 167; Şahin, 2015, s. 279-280)³. Özellikle yaylak ve kışlakları arasında gidiş-gelişleri esnasında aşiretlerin ziraatla uğraşan yerleşik halkın ekinlerine verdikleri zararlar sebebiyle konar-göçerlerle yerleşik halk arasında sürekli çatışmalar meydana gelmiş ve bu durum devleti uzun zaman uğraştırmıştır. Fakat aşiretlerin bu geliş-gidişleri esnasında amaçları yerleşik ahalinin ekinlerine veya ekili tarlalarına zarar vermek değil, hayvan sürülerini yaylak ve kışlaklarına salimen götürmektir. Bu süreçte devlet, konar-göçerlerle yerleşik ahalinin çatışmasını önlemek için ilk başlardan itibaren uyarılarda bulunmak ve kanunnamelere bu konuda hükümler koyarak tedbir almış ve bunları sıkı sıkıya uygulamıştır. Bu hükümlerin başında aşiretlerin bu hükümlere uymadıkları takdirde konar-göçerlikten men edilmesi geliyordu. Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen konar-göçerlere dair yerleşik ahalinin bu konudaki şikayetleri sona ermemiştir (Söylemez, 2013, s.205-206).

Özellikle 16. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. ve 18. yüzyıllarda devam eden iç karışıklıklar ve yapılan uzun savaşların devlette ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik buhranlar, halk kütelleri üzerinde büyük bir baskı meydana getirerek onların yerlerinden göç ederek daha uygun alanlara gitmelerine ve meskûn mahallerin harap olmasına neden olmuştur. Bu durum ekonomisinin temel kaynağı ziraat olan devletin gelirlerinin büyük oranda azalmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler üzerine 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılda devam eden iskân siyasetine ise "harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraata açılması" politikası damga vurmuştur. Yine bu dönemde ilk defa olarak sınırların gerilemesiyle birlikte Anadolu topraklarına yönelik göçmen kabilelerinin yerleştirilmesine başlanmıştır. Hatta 17. yüzyılın iskân çalışmalarında derbent tesislerinin de bir iskân aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Uzun zamandan beri ihmal edilmiş olan yolların ve geçitlerin güvenliğini sağlamada büyük bir öneme sahip derbentlerin 1720 yılından itibaren yeniden tamir ettirilerek iskân sahası olarak kullanılmasına başlanmıştır. Böylece derbentlerin etrafına pek çok başı boş reaya iskân edilerek bölgenin güvenliği sağlandığı gibi eşkıya gruplarının baskılarına karşı halk üzerinde bir emniyet duygusu hakim kılınmıştır (Halaçoğlu, 2006, s.5-6). Osmanlı Devleti, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme dönemlerinde siyasî, iktisadî ve ictimai duruma göre farklı iskân politikaları uygulamıştır. Kuruluş ve genişleme döneminde yukarıda izah edildiği gibi yeni fethedilen bölgeleri şenlendirmek ve yurt tutunmak için zorunlu göçe dayalı "dışa dönük"; duraklama ve gerileme döneminde ise uzun savaşların etkisiyle bozulan asayiş ve vergi düzeni nedeniyle boşalan yerleri şenlendirmek amacıyla da "iç iskân" politikası uygulanmıştır. Bu durum 1774'ten itibaren terkedilen topraklardan sınırların gerisine doğru başlayan göç hareketleri ile yeni bir boyut kazanmıştır (Halaçoğlu, 2002, s. 3).

Osmanlı Devleti, eskiden beri disiplinli bir yerleşim politikası takip etmiş olup, bir yerden başka bir yere gidebilmek için mürur tezkeresi alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunun için mahalli yetkililere müracaat etmek ve merkezden izin geldikten sonra seyahat mümkün olabilmekteydi (Saydam, 1998, s. 213). Men'-i Mürur yani geçişin engellenmesine dair olan uygulamaların kökeni 16. Yüzyıla kadar götürülmektedir. Bu devirde ortaya çıkmış olan Celâlî İsyanları, göç, yerleşim ve asayiş sorunlarının doğmasına neden olurken; bu durum bir süre sonra vergilerin azalması ve kırsaldan büyük kentlere göçü artırmıştır. Devlet bu tür

³ Tapu tahrir defterlerinde 16. yüzyılda Menteşe'deki Yörükler için cemaat, Yörük, konar-göçer, Türkmen ve tir gibi ifadeler kullanılmıştır. (Karaca, 2008, s. 407); Bu konuda bkz. (Yazıcı, 2002, s. 27-31).

olumsuzlukları önlemek için bu dönemden itibaren göç ve seyahat yasağı uygulamıştır. Bu husus 19. Yüzyıl başlarında da geçerliliğini korumuş hatta 1825 yılında yayınlanan bir fermanla geçiş yapılacak tüm yerlerin, yolların, geçitlerin, caddelerin, sokakların, çitlerin, köprülerin ve kemerlerin kapatılması ve tezkeresiz hiç kimsenin geçişine müsaade edilmemesi bildirilmişti. (Turna, 2013, s. 37-61). Bu yasaklar İskân Şurûtu'nda da göç yasağı şeklinde aynen yer almıştır. Bu maddenin aynen uygulanmasındaki esas amaç diğer aşiretlere kötü örnek olmamasıydı. Çünkü o yerleşim yeri için belirlenmiş olan verginin tamamını orada yaşamaya devam edenlerin ödemesi gerektiğinden bu durum orada kalanlara büyük bir ekonomik külfet getirmekteydi. Verginin ağırlığından dolayı yeni firarlar ve eşkıyalık olayları kaçınılmaz hale gelmekteydi. İşte bu yüzden devlet eskiden beri uygulanmakta olan iskân nizamını yürürlüğe koyarak yerleşik ahalinin hukukunu gözetmiştir (Saydam, 1993, s. 245). Fakat alınan önlemler ve iskân faaliyetlerine rağmen göçebe aşiretlerin sürekli olarak yaylak-kışlaklar arasındaki yer değiştirmelerinin yarattığı sorun II. Mahmut devrinde aynen devam etmiştir. II. Mahmut, göçebe aşiretleri disiplin altına almak, yaylak ve kışlakları arasında yer değiştirmeleri sırasında meydana gelen olayları önlemek için 1831 senesinden itibaren bir kişinin bir mahalden diğer mahalle ne amaçla gittiğini gösteren bir nevi "pusula" olan ve kadı tarafından verilen "mürur tezkeresi" almaları zorunluluğunu bir kez daha zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda olmak üzere aşiret mensuplarının bir yerden başka yere gitmek istediklerinde kefil göstermek ve aşiret reislerinden aldıkları mühürlü mürur tezkeresi taşımak koşuluyla hareketlerine izin verilmiştir (Çadırcı, 2007a, s. 147; Çadırcı, 2007b, s. 154-156). 1842 senesinde aşiretlerle ilgili yeni bir düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeye göre aşiretlerin yaylak ve kışlaklar arasındaki gidiş ve geliş güzergâhı kendi sancak ve kazalarının sınırları içinde kalacak; kendi müşir, kaymakam ve müdürleri idaresinde bulunacaklardı. Bağlı oldukları idari amir tarafından boş yerlere iskân edilecek olan aşiretler bu arazilerde ziraat ile meşgul olmaları hususunda teşvik edilecekleri gibi gerekli olduğu durumda asker kaynağı olarak kullanılacaklardı. İskâna karşı gelen aşiretlere karşı asker kullanılabilirdi. Bu düzenleme gereğince iskâna tabi tutulan aşiretlerin bir kısmı için müstakil köyler kurulurken bir kısmı da mevcut köyler arasında dağıtılmışlardı. Hatta bazı aşiretler için yeni yerler değil eski kışlak ve yaylak mahalleri tahsis edilmiştir (Orhonlu, 1987, s. 114-115). Tanzimat reformlarının beklenen neticeyi vermemesi üzerine 1845 ilkbaharında memleketlerinin sorunlarını bilen bazı kişiler İstanbul'a davet edilmişti. Bu kişilerin memleketlerinin sorunlarına dair yazılı ve sözlü olarak belirttikleri hususlar arasında aşiretlerin iskânı da yer almaktaydı. Bu madde üzerine yazılan şerhte bu hususun son derece önemli ve umur-ı cesimeden olduğu belirtilerek gerekli yazışmaların yapıldığı ve bundan sonraki süreçte aşiretlerin iskânı meselesinin Meclis-i Vâlâ'da ele alınacağı ifade edilmişti (BOA, MVL.d., 470, s. 56). Görüldüğü üzere taşrayı temsilen gelen şahısların en önemli şikâyetlerinden birisi de göçebe aşiretlerin verdikleri zararların sona erdirilmesi ve iskân işinin bir an önce bitirilmesi idi⁴.

Devletin güçlü olduğu dönemlerde göçebe aşiretlerin çıkardığı problemler fazla sorun olmamakla birlikte, devlet otoritesinin zayıfladığı süreçte aşiretlerin hareketleri büyük sorun olmaya başladı. Çünkü geçmişte kanun ve nizamlarla tanışmamış olan aşiretler kendi kendilerine yeten bir ekonomik ve idari düzene sahiptiler. Daha çok ilkel yöntemlerle yapılan tarımsal faaliyet ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapılarına ilaveten devletle irtibatları da aşiret ağası veya aşiret reisinin kontrolü altındaydı. Fakat devletin otoritesinin zayıflaması

⁴ Osmanlı Devleti, imar meclisi heyetlerini 1845 senesinde İstanbul'a davet etmiş ve taşranın sorunlarını dinlemişti. Bu sorunlar arasında göçebe aşiretlerin yarattığı sorunlar gündeme gelmiş ve bu tarihten sonra hükümet 1847, 1848-1852 seneleri arasında Anadolu'daki göçebe aşiretlerin iskânı için heyetler teşkil etmiş, raporlar düzenlemiştir. Bkz. (Keleş, 2019, s. 13, 61-63, 273-280).

sonrası ilan edilen Tanzimat Fermanı ve takip eden idari yapılanmada aşiretler önemli iç problem olarak ortaya çıktı. İşte devlete yeni bir düzen ve işlerlik kazandırmak isteyen devrin ileri gelir devlet adamları bir takım gerekçelerle göçebe aşiretleri belirli noktalara iskân etmeye başladılar. Bu sebepler arasında göçebe aşiretlerin yarattığı *asayiş ihlal* edici hareketler en başta gelmektedir. Ahalinin mal, can, ırz ve mülk güvenliğini sağlamak devletin en önemli görevidir. Bu sebepler göz önüne alınarak Tanzimat sonrası başta Orta Anadolu'daki aşiretler olmak üzere diğer bölgelerdeki aşiretlerin iskânına başlandı. Hatta 1847 senesinde çıkarılan bir emirde bütün aşiretlere, halka karşı yapacakları saldırganlıklara karşı misliyle karşılık verileceği duyuruldu. Bu hususta memurların son derece dikkatli olmaları ve yerleşik hayatı tercih etmiş ahalinin korunması istendi. Bu süreçte uygulanan iskânın ikinci nedeni devletin göçebe aşiretlerden *düzenli vergi* alamamasıydı. Esasında göçebe aşiretlerin vergileri reisleri, beyleri veya ağaları tarafından toplandığından ya toplanan vergiler hiç teslim edilmiyor ya da görevliler tarafından hazineye tam olarak gönderilmiyordu. Tanzimat devlet adamları için vergi maddesi son derece önemliydi. Bir diğer husus ise artan savaşlar nedeniyle devletin *asker* bulamamasıydı. Çıkarılan nizam gereğince göçebe konar-göçer aşiret mensuplarının da askere alınacakları ilan edilmişti. Ama aşiretlerin nüfus sayımı yapılamadığı gibi askerlik zamanı gelmiş olanlar da yerlerinde bulunamıyordu. Bazı aşiretler ise kendilerinden asker alınmasına şiddetle muhalefet ediyorlardı. Bu nedenle devlet aşiretlerin belli yerlere iskânlarını ve nüfus sayımına tabi tutulmalarını önemsemiştir. Aşiretlerin iskânlarının bir diğer sebebi ise savaşlar ve isyanlar nedeniyle pek çok meskûn *mahallin boşalmış ve harp duruma* gelmiş olmasıdır. Bu durum hem verginin azalmasına hem de askere alınacaklarının bulunamamasına sebep oluyordu. Tanzimatçılar devletin yeniden ayağa kalkabilmesi ve güçlenebilmesi için geleneksel yaşam yerine Avrupaî tarzda bir hayat yaşanması gerektiğini ifade ederek bunu da usul-i cedidin ülkeye yerleştirilmesi şeklinde izah etmişlerdi. Bunun için meskûn mahallerde çocukların eğitime tabi tutulması ve medeni yaşama alıştırmaları gerekiyordu. Aşiretlerin iskânlarının bir diğer sebebi ise *bey ve ağa takımının üstünlüğüne* son vermektir. Çünkü aşiret mensupları beyleri ve ağaları tarafından adeta esir gibi muameleye görerek horlanmakta ve ezilmekteydiler. Devlet otoritesini yok sayan, kanun ve nizamların uygulanmasını engelleyen feodal yapının kırılması amaçlanmıştır (Saydam, 1998, s. 215-228). İşte bu gerekçelerle Tanzimat'ın ilk dönemlerinden itibaren başlayan iskân sürecinde aşiretlerin yerlerini terk etmemeleri konusunda kendilerinden söz alındığı gibi Sultan Abdülmecid'in yetkililerden bu hususa dikkat etmeleri hakkındaki emri şöyleydi: "*Aşâir-i merkûmenin her ne suretle olur ise olsun kadimden me'lûf oldukları göçebelik hallerinden ve sefâletten kurtarılıb müteannim-i nimet ve emn u rahat ve ziraat ve hirâset ve icrâ-yı san'at ve ticaretle mükteseb-i taayyüş ve menfaat olmaları matlûb-ı padişâhânem olduğundan...*". İşte bu emirde de görüldüğü gibi devletin beklentisi göçebe aşiretlerin yerleşik düzene geçmeleri, ziraat, ticaret ve sanatla meşgul olarak eski hayatlarından kurtulmalarıydı (Saydam, 1998, s. 237-238)⁵.

Tanzimat devri devlet adamlarının en önemli hassasiyetleri merkezîyetçiliğin kuvvetlendirilmesi ve bu bağlamda olmak üzere vergi ve askerlik gibi devletin sayısal verilerini elde etmek adına nüfus sayımı yapmaktır. Bunun için 1840 senesinden başlamak üzere memleket genelinde yerleşik ahalinin yanında Yörük, Türkmen, göçebe, konar-göçer veya aşiret adıyla tarif edilen unsurlar da sayıma tabi tutulmuşlardı⁶. 1844 senesinde Aydın Sancağı'nda

⁵ Devletin aldığı tüm önlemlere rağmen iskâna tabi tutulan aşiretler bazen bu süreçte isyan etme yolunu seçerek devlete güçlük çıkarmışlardı. 1855 senesinde Maraş bölgesinde Tacirlü aşiretinin iskânı meselesi hakkında bkz. (Eyicil, 1997, s. 99-133).

⁶ Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1830 senesinde başlamış ve ilk sonuçlar 1831 senesinde yayınlanmıştır. Daha sonra 1844, 1881/82-1893, 1905-1906 ve 1914 yıllarında nüfus sayımı yapılmıştır. (Erdem, 2018, s. 28-35).

yapılan bu sayımlarda aşiretler *hayme-nişin ve yerli* olarak sınıflandırılmıştır. Hayme-nişin terimi “*çadırda oturan*” yani konar-göçerliğe devam eden aşiretler için kullanılmıştır. Bunlar herhangi bir yere bağlı olmayıp sadece göçerlikle meşgul olan yani Yörük gruplarıydı. Yerli tabiri ise Yörük’ün karşıtı olup “*bir köy veya mezrada yerleşik olduğu halde göçebe statüsünü değiştirmeyenler*” için kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Batı Anadolu ve Aydın Sancağı’ndaki yörüklerin hızlı bir şekilde yerleşik hayata geçtikleri bu nedenle de yerli olarak nitelendirildikleri anlaşılmaktadır. Zaten Osmanlı iskân nizamına göre bir bölgeye yerleştirilen aşiretlerin vergi ve hukuk durumları değişmekteydi. Fakat bu değişim beklendiği gibi hızlı olmayıp aşiretler bir yere iskân edilmiş olsalar bile göçebe hayatlarını devam ettirmekteydi. Bunların bir kısmı yerleşik iken bir kısmı da yaylacılık faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu durumda yerleşik sayılmaları gerektiği halde bazılarının Yörük sayılmalarına neden oluyordu. Yerliler ve göçebeler arasındaki karışıklığı ortadan kaldırmak üzere ilerleyen zamanlarda aşiretler için iskân mahalleri oluşturulmuştur (Haykıran, 2017, s. 263-264).

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerden itibaren yoğun bir şekilde iskân sürecini uyguladığı ve iskân edilenlerin ise durumlarından memnun olarak yerleşik hayata geçtiklerini düşünmek de doğru değildir. İskân süreci ve iskâna tabi tutulanlara yönelik politikanın esasını; konar-göçerlerin kontrol altına alınması, bazı derbent ve geçitlerin muhafazası, toprağın ziraata açılması, vergi ve askerlik yükümlülüğü gibi hususlar içerdiğinden aşiretlerin tüm bunları kabul etmeleri kısa sürede mümkün olmamıştır. Aşiretlerin yerleştirildikleri yerleri ve köyleri terk ettikleri ve kendilerine verilen yükümlülükleri yerine getirmediği zaman Devlet, iskânda zorlayıcı bir tutum takınmıştır. Fakat yeni hayat tarzından memnun olmayan göçebe aşiretler yerini yurdunu terk etme konusunda hiçbir baskı ve taahhüde aldirmeden yeniden eski hayat tarzına dönüş yapmaktan çekinmemiştir. Özellikle aşiretlerin alıştıkları hayat tarzından kopuş sürecindeki psikolojik etkenler, yerleşilen bölgenin su, toprak, hava ve iklimsel özelliklerinin uygun olmaması, hayvancılığın yapılamaması, yerel yöneticilerin ve yerleşilen yerlerdeki yerleşik komşu ahalinin tutumu göçebe aşiretlerin iskân mahallerini terk etmelerinin başlıca nedenleridir. Böyle bir durum karşısında idareciler, aşiretleri kefalete bağlama, kolluk güçleriyle tedbir alma veya iskân mahallinin değiştirilmesi gibi zorlayıcı yöntemlere başvurduğu gibi aşiret liderleriyle müzakere, ikna yolu ve vergi indirimi gibi bir takım haklar tanımak yolunu da tercih etmiştir (Koç, 2016b, s. 661)⁷.

Aydın Vilâyeti’nde aşiretlerin iskânı: nedenleri, sorunlar, beklentiler ve çözüm önerileri

Tanzimat devri devlet adamları merkezîyetçi bir yapı kurabilmek için iskân meselesine oldukça önem vermişlerdi. Çünkü Tanzimat idarecileri kalıcı taşra politikaları için “*usul-i cedid*” anlayışını benimsemişlerdi. Yeni usul gereğince batı tarzı bir idari sistem kurarak mahalli yöneticilerin katı şekilde denetlenebileceğine inanan Tanzimatçılar, devletin güçleneceğini ve bu gücün toprak kayıplarını önleyebileceğini düşünmüşlerdi. Bu çalışmaların temel noktasını taşranın kontrol altına alınması oluşturduğundan ilk önce konar-göçer aşiretler hızla iskân edilmeye ve tehlike unsuru olarak görülenler de farklı köylere dağıtılmaya başlanmıştır. Aşiretlerin bazıları mevcut köylerin arasında dağıtılmışken kimileri de konar-göçer, yarı konar-göçer ve yerleşik olarak ayrı yerleşim yerlerine iskân edilmişlerdi. Bu bağlamda olmak üzere 1841-42 yılları arasında aşiretler yoğun olarak Aydın Sancağı dahil olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerine iskân edilmiştir. Yapılan iskânlar kısmi oranda başarılı olmuş, konar-göçer nüfus sayısında önemli bir düşüş yaşanmış ise de yine de yaylak ve kışlaklar arasında yer değiştiren

⁷ Konar-göçer aşiretlerin iskânı devletin kuruluşundan itibaren uygulanan bir politika olup II. Abdülhamid, H.1320 / M.1902-1903 sayımı sırasında her aşiret, oymak, kabile, cemaat ve taife gibi eski Türk teşkilatını yaşatmakta olan neseb-i silsilelerini adlı adınca, ismi ismince yazılmalarını emretmiştir ki bu durum pek çok aşiretin geçmişle olan bağlantılarının tespitinde mühim bir rol oynamaktadır. (Balçoğlu, 1943, s. 934).

göçebe unsurların asayişini ihlal edici davranışları sürekli olarak idarecileri meşgul etmeye devam etmiştir (Haykıran, 2017, s. 269). Özellikle yerli ahalinin konar-göçer aşiretlere yönelik şikâyetlerinin arkası kesilmediği gibi devlet sürekli olarak taşra yöneticilerini gerekli önlemleri almaları yönünde uyarmak zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı sonrası Kırım ve Kafkasya coğrafyasından yaşanan muhacir göçleri, 1870'lerden itibaren Balkanlarda durumun iyice kötüleşmesiyle artarak devam eden bir göç dalgasının yaşanmasına ve muhacirlerin memleketin boş ve verimli yerlerine iskânlarına neden olmuştur. Yine bu süreçte devlet muhacirlerin yanında konar-göçer aşiretlerin iskânlarıyla da ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda olmak üzere 1850'li yıllardan itibaren yüzyılın sonlarına kadar Aydın Vilâyeti dahilindeki konar-göçer aşiretler geniş kapsamlı bir iskâna tabi tutulmuştur.

Osmanlı Devleti, 1841-1842 senesinden itibaren konar-göçer aşiretleri iskâna tabi tutmuştu. Fakat bazı konar-göçer aşiretler iskâna tabi tutulmalarına rağmen bazıları iskân dışında bırakılmış olduklarından eski alışkanlıklarını sürdürmekteydiler. Dolayısıyla aşiret iskânlarının en başta gelen nedeni *asayişini sağlamak ve güvenliği temin* etmektir. Aydın Vilâyeti'ne bağlı Aydın, Saruhan ve Denizli sancakları dahilinde bulunan aşiretler eski alışkanlıkları gereğince ilkbahar mevsiminde Konya Vilâyeti dahilindeki yaylaklarına gitmekte Eylül ayından itibaren de yine vilâyet dahilindeki kışlaklarına dönmekteydiler. Fakat bu geliş-gidişleri sırasında yerleşik ahalinin mal ve eşyalarını çalma, bağ, bostan ve bahçelerindeki tarım ürünlerine zarar verme, mahsullerine el koyma, hayvan hırsızlığı, fukara halka yük olma ve ahalinin canına kastetme gibi pek çok uygunsuz ve gayri hukuki davranışlara neden olmaktadır. Yine bu aşiretler kışlaklarına dönerken Konya Vilâyeti, Karahisar-ı Sahib Sancağı ve Ankara taraflarındaki bir takım *ekrâd ve aşiret mensuplarını* da yanlarına katarak Aydın Vilâyeti'ne getirmekteydiler. Denizli Sancağı dahilinde bulunan Kızıl Işıklı aşireti⁸ bu tür davranışları sergileyen konar-göçerlerin başında gelmekteydi. Bu hususta Şeyhlü, Baklan, Soma ve Geyikler kazası meclisleri tarafından ayrı ayrı şikâyet dilekçeleri düzenlenmişti. Kaza meclisi üyeleri aşiretlerin asayişini ihlal edici ve yerleşik ahaliye zarar verici davranışlarının önlenmesini talep etmişlerdi. Hatta şikâyet dilekçelerinde konar-göçer aşiretlerin, şikâyetçi olanların canına bile kastettiğini belirtmişlerdi. Bu husustaki şikâyetler dikkatlice incelendiğinde Aydın, Saruhan ve Denizli sancaklarında iskân kapsamında olmayan bazı aşiretlerin asayişini ihlal edici davranışlarının zaman zaman yerli ahali ile *muhârebe ve mukâtele* şekline dönüştüğü tespit edilmişti. İşte bu şikâyetlerin önünü alabilmek için Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndaki aşiretlerin *tedîb ve terbiyeleri* için Yahya Bey görevlendirilmişti. Kasım 1845 tarihli yazıda iskân edilmiş veya iskân kapsamı dışında bırakılmış konar-göçer aşiretlerin bu tür davranışlarının ortadan kaldırılması gerektiği mahalli idarecilere bildirilmiştir (BOA. MVL. 3/52, 24 Kasım 1845). Esasında Aydın, Manisa ve Kütahya civarında yaşayan yerleşik ahalinin, konar-göçer aşiretlerin yaylak ve kışlakları arasındaki geliş-gidişleri sırasında ekili arazilerine verdiği zarardan dolayı şikâyetçi olmaları yeni bir hadise değildi. 1691 yılında bu bölgelerde yaşayan on kadar köyün ahali Türkmence cemaatlerinden şikâyetçi olarak bu tür hareketlerinin önlenmesini istemişlerdi. Mart 1699 tarihli bir hükümde ise Aydın ve Saruhan sancakları dahilindeki Yörük taifesi konar-göçerlerin iskân sahaları dışındaki Mentеше ve çevresinde şekavet üzere oldukları, yerleşiklerin mallarına ve canlarına kastederek ahaliye zulüm ettikleri ifade edilmiştir (Demir, 2017, s. 69). Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Aydın Vilâyeti dahilindeki konar-göçer aşiretlerin yaylak ve kışlakları arasındaki bu hareketleri ve nizam dışı davranışları uzun zamandır yerleşik ahalinin şikâyetine neden olmaktadır.

⁸ Kızıl Işıklı Aşireti yoğun olarak Adana, Tarsus, Aydın ve Saruhan sancaklarında ikamet etmekteydi. (Türkay, 2001, s. 98); 19. Yüzyılın ikinci yarısında Bursa vilâyetinde oturmaktaydılar. (Sümer, 1999, s. 437).

Aydın Vilâyeti dahilindeki Saruhan Sancağı'nın Ilıca Kazası'nda iskân edilmiş olan Çepni aşiretine⁹ mensup 15 kişilik eşkiya grubu 10 Eylül 1855 günü, İzmir ve Aydın Sancağı'na bağlı köy ve derbentler ile Tire ve Bayındır kazaları arasındaki yolda rast geldikleri pek çok yolcu, çoban, bazargân, tüccar ve köylüyü gasp ederek meskûn mahallerine firar etmişlerdi. Çepni aşiretine mensup eşkiyalar Aydın Zaptiye Bölükbaşısı Hacı İbrahim Bey tarafından takip edilmiş ve aşiretin iskân edildiği çadırlarda kuşatılmış ise de çıkan silahlı çatışmada bir zaptiye neferi ölmüştür. Zaptiye Bölükbaşısı Hacı İbrahim Bey, haydutların diğer aşiret üyeleri tarafından korunduğunu ve yanında bulunan 15-20 zaptiye neferi ile katilleri ele geçiremeyeceğini ifade ederek Aydın Valisi'nden yardım istemiştir. Bunun üzerine Kasaba, Ilıca ve Salihli kaza müdürleri ile zaptiye bölükbaşısı da askeri kuvvetlerle Çepni aşiretinin üzerine gönderilmiş, katiller ile gasp ettikleri mal ve eşyalar ele geçirilmiştir. Yapılan sorgulamada zaptiye neferini İvazoğlu Deli Ali'nin öldürdüğü tespit edilmiştir. Aydın Sancağı Kaymakamı Mehmet Kamil, 3 Ekim 1855 tarihli yazısında Çepni aşireti reisi Halil Bey ile kasaba meclisinin bir daha kendi aşiret mensuplarının böyle uygunsuz işlere karışmayacaklarına dair söz verip kefil olduklarını belirterek Saruhan Sancağı dahilinde eşkiyanın "*cisminin değil isminin*" dahi bırakılmaması için gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA., MVL. 294/32, 20 Ekim 1855).

Aşiret mensuplarının neden oldukları eşkiyalık olayları ile huzursuzluğu gidermek ve taşrada merkeziyetçi bir yapı kurmak için devlet iskânlarla devam etmiştir. Aydın Vilâyeti Valisi'ne [Aydın Valisi Süleyman Refet Paşa¹⁰] hitaben gönderilen 31 Temmuz 1856 tarihli yazıda Aydın Sancağı dahilinde iskân edilmeleri istenen Cerid aşiretinin¹¹ durumunun ne olduğu sorulmuştur. Yine bu konuyla ilgili olarak 23 Ekim 1856 tarihinde Aydın Valisi ve Aydın Kaymakamı'na hitaben gönderilen yazıda, vilâyet dahilindeki aşiretlerin epey bir kısmının iskân edildiği ve kalan konar-göçerlerin de iskânlarına devam edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Hatta aşiretlerin iskânlarının "*fevâid-i seniyye ve muhasenât-ı mülkiyeden*" olduğu belirtilerek devletin bu işe verdiği önem ifade edilmiştir (BOA., A. MKT. MHM. 93/9; BOA., A. MKT. MHM. 100/19). Ancak Aydın Valisi Süleyman Refet Paşa'nın tüm gayretlerine rağmen Cerid aşireti başta olmak üzere vilâyet dahilindeki diğer 14 perakende aşiretin iskânları tamamlanamamıştır. Vali Süleyman Refet Paşa'nın zamanında Cerid aşireti ve diğer perakende aşiretleri iskân etmek üzere Esseyid Hüseyin Efendi, İskân-ı Aşâir Memuru olarak tayin edilmiştir. Hüseyin Efendi'nin maiyetine bir kâtip, 50 nefer süvari ve 50 nefer piyade askeri olmak üzere 100 neferden oluşan bir zaptiye birliği verilmiştir. Hüseyin Efendi, Aydın Vilâyeti dahilinde Aydın Sancağı sınırları içerisinde kalan Bayındır, Tire, Ödemiş, Birgi, Balyanbolu ve Kelas (Keles-Kiraz) kazalarında meskûn olmayan aşiretlerin iskânlarıyla ilgili 9 Temmuz 1857 tarihli geniş bir rapor hazırlamış ve Vali Mustafa Paşa'ya¹² takdim etmiştir. Bu rapora göre Hüseyin Efendi, ilk önce Kelas Kazası'na gidip kaza dahilindeki aşiretlerin bey ve muhtarlarını çağırarak iskâna dair talimatı mecliste okutmuştur. Talimata göre ilk önce nüfus sayımının yapılması gerekiyordu. Fakat aşiretlerin nüfuslarını gizlememeleri ve gerçek nüfuslarını tespit etmek üzere bir takım kişileri "*casus*" olarak ahalinin arasına yerleştirmiştir. Yapılan incelemede Kelas Kazası'nın nüfus defterinde 275 hane, 728 kişinin kayıtlı olmasına rağmen yeni sayımda

⁹ Çepni (Çepnihor, Çepnili, Çepnilü) aşireti mensupları Anadolu'nun muhtelif yerlerinde başta olmak üzere Hüdavendigâr Eyaleti dahilinde Karesi (Balıkesir), Kütahya ve Karahisar-ı Sahib sancaklarıyla Aydın Eyaleti'nde yerleşiklerdir. (Türkey, 2001, s. 253-254; Sümer, 1999, s. 436).

¹⁰ Aydın Valisi Süleyman Refet Paşa, Ocak 1855-Eylül 1856 tarihleri arasında görev yapmıştır. (Kuneralp, 1999, s. 26, 122).

¹¹ Cerid (Ceridî, Ceridler, Ceridli, Ceridlü, Cerid Perakendesî, Cerid Türkmanı) aşireti mensupları Anadolu'nun muhtelif yerleri başta olmak üzere Aydın Sancağı'nın Güzelhisar Kazası, Aydın sahilleri ile Saruhan Sancağı ve Adala ovasında yerleşik durumdaydı. (Türkey, 2001, s. 234-235).

¹² Aydın Valisi Mustafa Paşa, Mayıs 1857-Şubat 1858 tarihleri arasında görev yapmıştır. (Kuneralp, 1999, s. 26).

541 hane, 1578 kişi deftere yazılmıştır. Dolayısıyla önceki sayımda 266 hane ve 850 kişinin kaydedilmediği anlaşılmıştır. Hüseyin Efendi, meclise davet edilmiş olan aşiret bey ve reislerinden uygun olan yerleri tercih etmeleri halinde istedikleri mahallere iskân edileceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine yeni nüfus defterine aşiret bey ve reislerinin talepleri doğrultusunda kimin nereye iskân edileceği tek tek isimlerinin yanına yazılmıştır. Bu talepler doğrultusunda aşiret mensuplarının bazıları Nefs-i Kelas, Umurcalı ve Bakası köylerine yerleşmeyi isterken, bazı aşiret mensupları da kendileri için yeni köylerin kurulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine meskûn olmayan, verimli ve boş araziler üzerine Hisar ve Çölhamid adında iki köy kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak Aydın Vilâyet Meclisi, Hisar adını Lütuf-i Mecid, Çölhamid adını ise İmâr-ı Cerid olarak değiştirmiştir. Yeni kurulacak köyler için 29 parça arsa 18.500 kuruşa satın alınmıştır. Kaza meclisi üyeleri, aşiret reisleri, mimar ve mühendislerden oluşan bir ekip tarafından satın alınan arsalar üzerinde geniş sokakları ve belli bir planı olan evlerden oluşan yeni köyler kurulmuştur. Kelas Kazası ile civar kazalar dahilindeki 382 hane aşiret mensubundan, 135 hane Nefs-i Kelas'a, 42 hane Bakası'ya, 70 hane Umurcalı'ya, 16 hane Lütuf-ı Mecid'e ve 68 hane ise İmâr-ı Cerid köyüne iskân edilmiştir. Kalanlar ise diğer köylere dağıtılmıştır. İskân memuru Hüseyin Efendi'nin gayretiyle aşiret mensupları için inşa edilen evlerin 200 kadarı tamamen bitirilmişdir. Kalan evlerin bir kısmının ise duvarları çöküşmüş ve üzerlerinin örtülmesi işleri devam etmekte iken Cerid aşireti Beyi Ali Bey'in iskâna karşı çıkması ve bazı aşiret mensuplarını örgütlemesiyle iş çıkmaza girmiştir. Aydın Valisi Mustafa Paşa, olayı araştırmak üzere Abdullah Ağa ve Hüseyin Bey'i görevlendirmiştir. Tahkikat memurlarının incelemeleri sonucunda Cerid aşireti Beyi Ali Bey ve akrabalarının elinde büyük miktarda boş arazi olduğu ve bunların hiçbir zaman kaydedilmediği anlaşılacak arazilerinin ellerinden gitmesinden korktukları, yerleşik ahali gibi asker vermeleri gerektiği ve inzibat altına alınacakları için diğer aşiretleri isyana kıskırtarak iskân çalışmalarını engellemeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Bunun üzerine aşiret reisleri İzmir'e davet edilerek Aydın Vilâyet Meclisi'nde sorgulanmıştır. Aşiret reisleri iskân memuru Hüseyin Efendi'nin suçunun olmadığını ama Kelas Kazası'nın havasının kötü olması dolayısıyla buraya iskân edilmek istemediklerini beyanla kaza merkezine beş-on dakika mesafedeki araziye masraflarını kendileri karşılamak şartıyla yeni evler inşa edilmesi halinde iskâna razı olacaklarını beyan etmişlerdi. Hatta Vilâyet Meclisi, Cerid aşireti Beyi Ali Bey'e ait arazilere de hane inşa edilmesine karar vermiştir. İskân memuru Hüseyin Efendi alınan kararı tebliğ etmek ve iskân işine devam etmek üzere Kelas Kazası'na gelerek aşiret beylerini bir kez daha meclise davet etmiştir. Aşiret beyleri, Kelas'ın havasından şikâyet etmediklerini, kendilerinin kimseyle geçinemediğini ve bu yüzden eskiden olduğu gibi meskûn olmayan bir hayat sürmek istediklerini beyan ederek iskâna karşı olduklarını ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Kelas Kazası Meclisi tarafından 9 Mart 1857 tarihli bir mazbata düzenlenerek Aydın Vilâyeti'ne gönderilmiştir. Aydın Vilâyet Meclisi, 10 Nisan 1857 tarihli bir yazı ile iskânın "*kendini bilmez bazı aşiret mensupları*" tarafından engellenmeye çalışıldığını ifade ederek bir an önce iskânının bitirilmesini bildirmiştir. Bunun üzerine aşiret beyleri tekrar davet edilmiş, Saçlı aşireti¹³ ve diğer 14 parça aşiret reisleri davete icabet ederken Cerid aşireti itaat etmemekte direnmiştir. Davete icabet eden aşiret reisleri bir an önce hanelerine yerleşerek devlete itaat edecekleri ve uygunsuz davranışlarda bulunmayacaklarına dair söz ve senet vermişlerdi. Ayrıca iskân memuru Hüseyin Efendi, aşiretlerin ellerinde 139 parça ve 1800 dönüm arazinin bulunduğunu, bunların kayda geçirilmediği gibi son beş-on yıldır satış ve intikallerinin de yapılmadığını tespit

¹³ Saçkaralı, (Saçlı, Saçkara, Saçkaralı, Saçkaralı, Saçkaraali) aşireti mensupları Anadolu'da muhtelif yerlerle birlikte Aydın ve Saruhan sancaklarında yerleşiktir. (Türkay, 2001, s. 544).

ederek hazırladığı defteri Vali Mustafa Paşa'ya takdim etmiştir. Hüseyin Efendi, iskâna dair raporunun sonunda Cerid aşireti dışındaki aşiretlerin iskânlarının tamamlandığını, ancak Cerid aşireti reislerinin ve mensuplarının kaçarak Rum yaylası denilen yere dağıldıklarını dolayısıyla bunların bey ve reislerinin bulunup zorla iskân edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Her ne kadar iskân memuru Hüseyin Efendi, Cerid aşiretinin zor kullanmadan iskâna razı olmayacaklarını ifade etmiş olsa da Ekim 1857'de yazdığı ek raporda aşiret reisi Ali Bey'in aşiret mensuplarını kendi çiftliğine, Şeyhler ve Kırköy'e iskân etmek istediğini Aydın Vilâyet Meclisi'ne bildirmiştir. Hatta Ali Bey, bunun için fazla sayıda zaptiyenin bulunmamasını, birkaç zaptiye ve küçük bir memur ile iskân işini yürüteceklerini ifade etmiştir. İskân memuru Hüseyin Efendi, fazla sayıda zaptiye istihdam edilmesinin hazineye yük getirdiğini ve Aşiret Reisi Ali Bey'in iskâna muhalefet etmeyeceklerine dair söz vermesi ve aşiret mensuplarının da birbirlerine kefil olması dolayısıyla iskân işinin bu şekilde yürütülmesini tavsiye etmiştir. Daha önceki iskân planına göre Cerid aşireti 301 hane olup, bunlar Lütuf-ı Mecid, İmâr-ı Cerid, Kelas ve Umurcalı'ya inşa edilecek 140 haneye yerleştirilecekti. Bu hanelerin 50 tanesi tamamen bitirilmiş iken 90 tanesinin inşası da devam etmektedir. Rum yaylasına firar etmiş olan Cerid Aşireti mensuplarının iskândan kaçamayacaklarını anlamış olmaları nedeniyle yeniden iskân edilmek için razı olduklarını ifade eden Hüseyin Efendi, Cerid Ali Bey Çiftliği ile Şeyhler köyü civarında meskûn ahalinin ekili arazilerine hayvanlarıyla asla zarar vermeyeceklerine dair söz verildiğini ve buna karşılık olarak da bu iki köyün yakınlarında yeni köyler teşkil edilmemesi hususunda anlaşmaya vardıklarını belirtmişti. Bu hususta Aydın Vilâyet Meclisi'nin 26 Ekim 1857 ve Aydın Vilâyet Valisi'nin 16 Kasım 1857 tarihli yazıları Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek alınan tüm kararlar uygun bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ'nın 27 Kasım 1857 tarihli yazısında ise Cerid aşireti Reisi Ali Bey ve diğer ileri gelenlerin İzmir'e davet edilerek meclis huzurunda bir kez daha iskâna muhalefet etmeyecekleri ve iskân konusunda çıkacak her türlü sorunda kendilerinin şiddetli şekilde cezalandırılacaklarının yüzlerine okunması istenmiştir (BOA., İ. MVL. 384/ 6785, lef:1, 2, 3, 4, 5, 6 / 20 Aralık 1857). Yazışmalardan anlaşıldığı üzere Aydın Sancağı dahilindeki Cerid aşireti ile diğer 14 perakende aşiretin iskânı hükümetin merkeziyetçi yapmayı kurmak düşüncesinin bir sonucu olarak kesin surette gerçekleştirilmeye çalışılmıştı.

Aşiretlerin iskânları devam ederken eski alışkanlıklarını terk etmeleri kolay olmuyordu. Aydın Sancağı dahilinde Yenipazar Kazası'na iskân edilmiş olan Kuşçu aşiretinden¹⁴ Gedikoğlu Osman ve Kurtoğlu İbrahim ile bir grup aşiret mensubu Mayıs 1863 tarihinde Nazilli yolunda Kayserili Gerişoğlu İsviye ve Çukacı Miko'nun önünü kesmek, Hacı Karalı aşiretine¹⁵ mensup Eymiroğlu Hacı Hasan'ın ise evini basmak suretiyle bir miktar parayı ve eşyayı gasp etmişlerdi. Olayın duyulması üzerine Dallica Kazası müdürü harekete geçmiş ve çıkan silahlı çatışmada Gedikoğlu Osman yaralı olarak ele geçirilmiştir. Dallica Kazası meclisinde Hacı Halil ve Hacı Nasuh Ağaların huzurunda (18 Aralık 1863) yapılan sorgulamada Gedikoğlu Osman suçunu itiraf etmiştir. Her ne kadar sadece arkadaşlarından Kurtoğlu İbrahim'in ismini vermiş ise de daha sonra bunu inkar etmiş olmasından dolayı onun olaydaki rolü tam olarak anlaşılammıştır. Ceza Kanunu'nun 222. Maddesi gereğince 3 yıl hapsi lazım gelse de Kurtoğlu İbrahim Meclis-i Vâlâ'dan gelecek karara kadar serbest bırakılmıştır. Aydın Vilâyeti Valisi tarafından 29 Ocak 1864 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen sorgu tutanakları ve meclis mazbatası Muhâkemât Dairesi'nde incelenmiş ve 18 Nisan 1864 tarihinde Gedikoğlu Osman'ın Ceza Kanunu'nun 62. Maddesinin eklerine göre "*dağlarda ve kırlarda silahla gezmek, yolcuları*

¹⁴ Kuşçu (Kuşçu Ceridi, Kuşçulu, Kuşçu Uşakları, Kuşçuoğlu) aşireti mensupları Anadolu'da muhtelif yerlerle birlikte Aydın ve Saruhan sancaklarında yerleşiktir. (Türkay, 2001, s. 473-474).

¹⁵ Hacı Karalı (Hacıkaralı, Hacıkara) aşireti mensupları Anadolu'da muhtelif yerlerle birlikte Aydın Sancağı'nda yerleşiktir. (Türkay, 2001, s. 337).

soymak" suçunu işlediği sabit görülmüştür. Bu suçun cezası ise kanunun 19. Maddesi gereğince "küreğe konmak" olup, cezasını çekmek üzere 15 sene müddetle Kıbrıs'a sürülmüştür. Firarda olan diğer arkadaşlarının ele geçirilmesinden sonra muhakeme edilerek olaydaki suçlarının ortaya çıkarılmasına ve gerekli cezaların verilmesine kadar Kurtoğlu İbrahim'in tahliyesinin kefil göstermek şartıyla uygun olduğuna karar verilmiştir (BOA., MVL. 667/26, 20 Nisan 1864).

Aşiretlerle ilgili en önemli sorunlardan birisi de *vergi meselesiydi*. Özellikle aşiretlerin yaylak ve kışlakları arasındaki yer değiştirmeleri bu sorunu daima güncel tutmaktaydı. Maliye Nezâreti tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen bir yazıda Aydın, Saruhan, İzmir, Menteşe, Denizli, Kütahya, Hamid ve Karahisar-ı Sahib sancakları dahilinde olan ancak Zülkadriye mukataasından ayrılmış bazı aşiretlerden ağnam vergisi alınmadığı ifade edilerek ilk etapta 1845 senesinden itibaren beş yıllık daha sonra da 1850-1851 seneleri için de iki yıllık olmak üzere 120.000 kuruş vergi tahsil edilmesi istenmiştir. Hatta Mültezim Hacı Halil Efendi, 120.000 kuruş tutarındaki iki yıllık ağnam vergisinin tahsiline talip olmuştur. Fakat vergi nizamı gereğince ağnam vergisinin ilk sene emaneten tahsil edilmesi ve elde edilen gelir oranında daha sonraki yıllar için ise maktûen tahsili usulünün geçerli olduğuna vurgu yapılarak, 1851 senesinden itibaren ağnam vergisinin mültezimler tarafından tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle Maliye Nezâreti Meclisi tarafından müstakil memurlar tayin edilerek adı geçen sancaklardaki aşiretlerden verginin emaneten tahsili ve bir yıllık vergi oranının tespit edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca vergi tahsili mevsiminin de geçmiş olduğu ifade edilmiştir (BOA., İ. MVL. 184/5544, 8 Ekim 1850).

Aşiretlerin yaylak ve kışlaklar arasında sürekli yer değiştirmeleri vergilerinin toplanmasında büyük sorunların yaşanmasına neden oluyordu. Çünkü bir yerde vergi defterine kaydedilmiş aşiret vergi tahsili mevsiminde yerinde bulunamadığı için tahsilat mümkün olamıyordu. Bu durum hazinenin zor durumda kalmasına yol açıyordu. İşte bu gerekçeyle Aydın Vilâyeti Valisi İsmail Paşa¹⁶ tarafından aşiretlerin yaylak ve kışlak vergilerinin tahsilinin nasıl yapılacağı Sadrazamlığa sorulmuştu. Fakat gerekli cevap gelmediği için 25 Nisan 1868 tarihinde bir kez daha sorulmuş ve bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet'te görüşülerek 5 Ocak 1869 tarihinde cevap verilmiştir. Esasında verginin meskûn aşiretlerden senelik 180 kuruş, göçebe-seyyar aşiretlerden ise dört sınıf hesabıyla 135 kuruş alınması gerektiği belirtilmişken; bunun aşiretler arasında haksızlığa neden olacağı düşünülerek, aşiretlerin meskûn oldukları yerdeki ahali gibi deftere kaydedilmeleri ve vergilerini de meskûn oldukları mahalde ödemelerine karar verildi. Bu durumun aşiretleri memnun edeceği ve göçebe aşiretlerin iskân edilmek için hevesli duruma gelmelerine de katkı sağlayacağına vurgu yapılmıştı. Ayrıca vergisini ödeyen herkese vergi tezkeresi verilecek ve aşiretler gittikleri yerde bu tezkereyi göstermek suretiyle yeni bir vergi ödemeyeceklerdi (BOA., ŞD. 1375/34, 24 Şubat 1869). Fakat vergi meselesi aşiretlerin sürekli yer değiştirmesinden dolayı bir türlü sonuçlandırılmıyordu. Bu nedenle 1870 senesinde Aydın Vilâyeti'ne kayıtlı olup da Konya ve Hüdavendigâr vilâyetleri dahilinde bulunan aşiretlerin iskânları ve vergilerinin tahsili hususunda yeni bir karar alınması gerekti. İskân edilmemiş aşiretlerin yaz ve kış mevsimlerinde dağınık ve perişan şekilde dolaştıkları, medeniyetten uzak bir hayat sürerek pek çok uygunsuzluğa ve asayişsizliğe neden oldukları, belli yerlerde iskân edilmeleri halinde hem vergi hususundaki karışıklığın ortadan kalkacağı hem de kendilerinin rahat bir yaşam sürecekleri gerekçesiyle göçebe aşiretler hakkında Aydın Vilâyet Meclisi'nde yapılması gerekli hususlar maddeler halinde şu şekilde ifade edilmiştir:

¹⁶ Vali İsmail Paşa, 16 Mart 1868-15 Temmuz 1869 tarihleri arasında görev yapmıştır. (Aydın Vilâyet Salnâmesi [R. 1307 / H. 1308], 2010, s. 81; Kunalalp, 1999, s. 26).

- Denizli, Buldan, Bozöyük ve Bodrum kazalarına kayıtlı 307 hane Durca Aşireti¹⁷ üzerinden aşiret namı kaldırılarak vergilerini Konya ve Hüdavendigâr vilâyetlerinde değil meskûn oldukları Aydın Vilâyeti'nde ödemeleri.

- Dağınık surette bulunan ve iskân edilen Köteklî Aşireti'nin Menteşe; İç-il perakendesî Ziyân nam-ı diğerk Göçekli ve Göçek Beylikli aşiretlerinin Denizli; Zeamet ve Zeamet Tekelisi aşiretlerinin Saruhan; Karamanlı, Kabaklı¹⁸ ve Ufak Buseli aşiretlerinin Karahisar-ı Sahib Sancağı'na yazılmış olan vergilerinin de Menteşe Sancağı vergisine dahil edilmesi.

- Akşehir, Antalya, Alaiye ve Yalvaç kazalarında bulunan Kocayusuflü, Erkekli ve Saçkaralı adlı aşiretlerin Denizli'ye yazılmış olan vergilerinin ise aşiretlerin meskûn oldukları kazalara kaydedilmesi.

- Durca Aşireti'nden olup Karahisar-ı Sahib'e bağlı Şeyhlü Kazası'nda bulunan 15 hanenin 5000 kuruşluk vergisinin bir kısmının düşürülerek burada veya bir başka yerde iskânları.

- Kızıl Işıklı Aşireti'ne mensup 250 hanenin ise Honaz Nahiyesi dahilinde bulunan Kurucaova ve Gürlek denilen mahallerde iskânları, bunun için devlete ait 9000 dönüm (90.000 kuruş kıymetli) arazinin parasız olarak verilmesi ve haneler inşa edilerek iki yeni köy kurulması.

- Durca Aşireti'ne mensup 30 hanenin Dere ve Teke adlı mahallerde bulunan devlete ait boş araziler üzerinde kurulacak köye yerleştirilmeleri.

- Kurulacak yeni köylere iskân edilecek aşiret mensuplarının, 3 sene öşür vergisinden muaf tutulmaları.

- Aynı usul ve uygulamaların İzmir ve Saruhan sancaklarındaki gayr-i meskûn aşiretlere de emsal tutulması.

Bu talep ve tavsiyeler 1 Kasım 1870 tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi'nde görüşülmüştür. Buna göre yukarıdaki istekler Konya Vilâyeti tarafından uygun bulunurken, Hüdavendigâr Vilâyeti'nden gelen cevabi yazıda Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Durca Aşireti'ne mensup 65 hane bulunduğu, yapılacak nüfus ve emlak sayımından sonra belirlenecek vergi miktarının aşiretten tahsil edileceği bunun dışında vergilerinin indirilmesi veya başka bir sancak vergisine dahil edilmesinin uygun olmadığı bildirilmiştir. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi ayrıca kurulacak yeni köylere iskân edilecek aşiret mensuplarına arazi ve emlak verilerek 3 yıl süreyle öşür vergisinden muaf tutulmaları taleplerinin ise Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Kırım, Çerkes ve Nogay muhacirlerine yapılan her türlü yardımın emsal tutulması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştu. Çünkü muhacirler yukarıda ifade edilen Muhacir Nizâmname'sine (1856) göre 10 yıl müddetle tekalif ve aşar vergisinden muaf oldukları gibi bu hak daha sonra üç yıla düşürülmüş¹⁹ iken, bunun yanında ev, bağ, bahçe ve ziraat yapabilecekleri araziler kendilerine tapusuyla verilmekteydi.

Aydın Vilâyeti'nde meskûn ve gayri meskûn bulunan aşiretlerin vergilerinin tahsili ile iskân olunmamış aşiretlerin iskân edilmeleri hususundaki mazbataları, Maliye Nezâreti'nin tezkeresi ve Şûrâ-yı Devlet'in kararı Encümen-i Mahsus-ı Meşveret'te okunmuştur. Buna göre iskân edilmemiş aşiretlerin *perişanlıktan ve bedevî tarzda* göçebe bir hayat yaşamaktan kurtarılması gerektiği belirtilerek Kızıl Işıklı ve Durca aşiretlere devlete ait boş arazilerin ve

¹⁷ Durca veya Durcalı aşiretinin yerleşim alanları Kütahya Sancağı'nın Saray karyesidir. (Türkay, 2001, s. 290).

¹⁸ Kabaklı/Kabaklu aşireti mensupları Karahisar-ı Sahib Sancağı dahilinde Danişmendlü Kazası'nda iskân edilmiştir. (Türkay, 2001, s. 382).

¹⁹ Muhacirlerle 1856 tarihli ilk talimat ve düzenlemelerden sonra 12 Mayıs 1861 tarihli bir düzenleme yapılmıştır. Daha sonra Mart 1878 tarihli "Muhacir İskânına Dair Nizâmname Layihası" ve 4 Nisan 1879 tarihli talimâtname yayınlanmıştır. Son talimâtname aynıyla 1886-1887 tarihli olarak bir kez daha yayınlanmıştır. İlk nizâmnameye vergiden muafiyet 10 yıl iken bu muafiyet daha sonra üç yıla indirilmiştir. (Erdem, 2018, s. 42-51).

inşa edilecek evlerin parasız verilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca aşiretlerin iskân mahallerini terk etmemeleri ve diğer göçebe aşiretlere iyi bir örnek olması için 3 yıl öşür vergisinden muaf tutulmaları kararlaştırıldı. Ayrıca Aydın ve Menteşe Sancağı'na iskân edilmiş fakat Konya ve Hüdavendigâr Vilâyeti'ne kayıtlı aşiretlerin kaydının düşürülerek vergilerini meskûn buldukları Aydın ve Menteşe Sancağı'nda ödemeleri; aynı şekilde Konya ve Hüdavendigâr Vilâyeti'ne iskân edilmiş ama Denizli Kazası vergisine yazılmış olan aşiretlerin de vergilerini meskûn oldukları Konya ve Hüdavendigâr'a eda etmeleri gerekiyordu (BOA., İ. MMS. 40/1640, 20 Kasım 1870). Ancak aradan geçen zamana rağmen Kızıl Işıklı ve Durca aşiretlerinin iskânları bitirilememişti. Denizli Mutasarrıflığı'ndan Aydın vilâyetine hitaben gönderilen 1883 tarihli yazıda Kızıl Işık ve Durca aşiretine mensup 215 nüfusun evlerinin yapılacağı ve 400 civarında aşiret mensubunun evlerinin inşaatlarının ise devam ettiği ifade edilerek iskânlarının zaman için de bitirileceği ifade edilmiştir (BOA., DH. MKT. 1342/17).

Aşiretlerin iskânlarından sonra yaylak ve kışlak vergilerinin tahsili meselesi hükümet ile mahalli idareler arasında sorun olmaya devam ediyordu. Aydın Vilâyeti'nden 20 Ocak 1884 tarihinde Maliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda vilâyet genelinde aşiretlerin iskân olunduğu ancak bazı mahallerde kendilerinden yaylak ve kışlak vergisi alınması usulünün devam ettirildiği ifade edilerek bunun aşiretlerin iskânıyla elde edilmesi düşünülen amaçlara aykırı olduğu belirtilmişti. Vilâyetin yaylak ve kışlak vergisinden senelik olarak elde edilen gelir 259.681 kuruştur. Aşiretlerin büyük bir kısmı iskân edildiğinden bu meblağın iskân edilmeyen aşiretlerden 1884 senesinden itibaren tahsil edilmesi düşünülmüştür. Fakat Maliye Nezâreti'nin görüşü ve Şûrâ-yı Devlet'te yapılan müzakereler sonunda yaylak ve kışlak vergisinin tamamen kaldırıldığı ifade edilerek aşiretlerden bu ad altında vergi alınmaması bildirilmiştir. Ancak aşiret mensuplarının hayvanlarını miri ormanlarda otlatacakları için buna dair vergi ödemeleri gerekiyordu. Orman Nizamnâmesi'ne göre her sene başında köy muhtarı hayvanlarını miri ormanlarda otlatacakların ismini, hayvanlarının cins ve miktarını gösterir bir defter düzenleyecekti. Orman memurları bu deftere göre hayvanların ormanda nerede, hangi mevsimde ve ne kadar süreyle otlayacaklarını belirleyecekti. Hayvan sahipleri orman memurlarının belirleyeceği otlakiye vergisini ödemekle mükellef tutulacaktı (BOA., ŞD., 302/30, 12 Eylül 1884; BOA., İ. ŞD. 71/4162, 25 Ekim 1884)²⁰. Milas ve Bozöyük civarına iskân edilmiş 41 hane Çallı aşireti mensubu yaz mevsiminde Muğla'daki arazi ve bahçelerine gittiklerinden dolayı hayvanlarını Muğla ormanlarında otlatmak için izin istemişlerdi. Ancak ormanların zarar görmesi ve yangın çıkması ihtimali nedeniyle Muğla ormanlarında hayvan otlatmak yasaklanmıştı. Aşiret mensupları iskân edildikleri yerde yaz aylarında hayvanlarını otlatmak orman olmadığından hayvanlarının telef olacağını, derbentlerdeki zaptiyelerin Nezâreti altında bulunmak ve birbirlerine kefil olmaları şartıyla Muğla ormanlarını kullanmayı talep etmişlerdi. Ancak bu talebin aşiretlerin iskânı hakkındaki karara aykırı olduğu yani yaylak ve kışlaklar arasındaki göçün yasaklandığı hatırlatılarak aşiretlerin bu isteği uygun bulunmamıştır (BOA., DH. MKT. 1533/114, 16 Ağustos 1888).

Osmanlı Devleti, 1850'li yıllardan itibaren aşiretlerin iskânlarında zaman zaman mümkün mertebe karşılıklı diyalog ve tarafların memnuniyetini ön planda tutmuştu. İzmir ve Saruhan sancaklarında göçebe halde bulunan Çepni aşiretinin iskânı için erbab-ı vukuftan ve ahaliden oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyonun görevi iskân edilecek aşiret mensupları ile hükümet görevlileri arasındaki işbirliğini sağlamak suretiyle tarafların oybirliği ile karar almasını ve göçebe Çepni aşiretinin iskânını gerçekleştirmektir (BOA., ŞD. 1375/66, 22 Eylül 1870). Fakat bu teşebbüse rağmen Çepni aşiretinin Aydın Vilâyeti'nin Saruhan Sancağı'na bağlı

²⁰ Orman Nizamnâmesi, 14 Ocak 1870 tarihli olup ilgili kısımlar 13 ve 16. maddelerdir. (Düstür, 1289, s. 404-414).

Kırkağaç, Akhisar ve Bergama kazaları ile Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bağlı Karesi Sancağı'nın Soma Kazası'nda dağınık halde ikamet ettikleri, şekavet ve eşkıyalık yapmak suretiyle yerli ahali ile sürekli sorun yaşadıkları şikâyet edilmekteydi. Bu şikâyetler üzerine Aydın Valisi Ahmed Hamdi Paşa²¹, Mayıs 1880 tarihinde bölgeyi gezmiş ve Karesi'ye bağlı Soma Kazası'nın vilâyet merkezi olan Bursa'ya 50 saat mesafede olduğunu, bu sebeple de Çepni aşireti mensuplarının civar mahallerden yaptıkları hayvan hırsızlığı ve gasp gibi şekavetlerinin önlenemediğini belirtmişti. Vali Ahmed Hamdi Paşa, 12 Mayıs 1880 tarihli yazısında Soma Kazası'nın Bergama, Kırkağaç ve Akhisar kazalarının arasında ve Aydın Vilâyeti'nin merkezi olan İzmir'e ise oldukça yakın olduğunu ifade ederek asayişin daha kolay sağlanabilmesi için Saruhan Sancağı'na bağlanmasını tavsiye etmişti (BOA., Y.A.HUS. 164/78; BOA., İ. DH. 806/65211, 15 Mayıs 1880). Vali Ahmed Hamdi Paşa'nın bu tavsiyesi dikkate alınarak Soma Kazası Saruhan Sancağı'na bağlandı. Fakat Aralık 1887 tarihinde kaza ahali emniyetin daha iyi sağlanacağını ifade ederek Kırkağaç ve Soma kazalarının Saruhan'a, Bergama'nın ise Karesi Vilâyeti'ne²² bağlanması için talepte bulundular. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet tarafından Aydın Vilâyeti'nden görüş soruldu. Aydın Vilâyet Meclisi, Saruhan Sancak merkezi olan Manisa'nın Kırkağaç Kazası'na 12, Soma Kazası'na ise 14 saat mesafede olduğunu buna karşılık Bergama Kazası'nın İzmir'e 20 saat uzaklıkta bulunduğunu belirterek bu mahallerin birbirlerine şose yollarla bağlı olduğunu belirtti. Her ne kadar Soma Kazası, vilâyet merkezi olan Balıkesir'e 12 saat uzaklıkta olsa da iki mahal arasında dağ silsilesi bulunduğu ve bunun emniyetin sağlanmasına mani olduğuna vurgu yapıldığı gibi Soma Kazası'nın Saruhan'a bağlandıktan sonra ekonomik olarak geliştiği ve tekrar Balıkesir'e bağlanmasının yanlış olacağı ifade edilmiştir. Buna karşılık Karesi Vilâyeti, Soma Kazası'nda iskân edilmiş olan Karaçam Çepni aşireti üyelerinin İvrendi, Balya ve Giresun taraflarında hayvan hırsızlığı, eşkıyalık ve katliam yaptıklarını, bunların önünün alınmadığı gerekçesiyle adı geçen üç kazanın Karesi'ye bağlanması hususunda ısrarcı olmuştur. Ancak yapılan tahkikat ve incelemeler sonunda Soma Kazası'nın Saruhan'a bağlanmasından sonra geçen zaman içinde ahali tarafından herhangi bir şikâyette bulunulmadığı ve Soma Kazası'nın artan ekonomik gelişmişliği dikkate alınarak Karesi Vilâyeti'nin talebi uygun bulunmamıştır (BOA., DH. MKT. 1471/10, 22 Aralık 1887).

Vali Ahmed Hamdi Paşa, aşiretlerin iskânını gerçekleştirmek için vilâyet dahilindeki gezisi sırasında 16 Kasım 1880 tarihinde Denizli Kazası'na teşrif etmişti. Bu ziyareti sırasında Kaza Kaymakamı Enis Bey'in başkanlığında aşiretlerin iskânları için bir komisyon teşkil ettirdi. Bu komisyonda 600 kuruş maaşla İskân Çavuşu olarak Ahmed Nüzhet Efendi ile komisyon emrinde üçer yüz kuruş maaşla da 6 nefer zaptiyenin yer alması kararlaştırıldı. Fakat Nisan 1881'de İskân Çavuşu Ahmed Nüzhet Efendi, üç aylık maaşını alamadığı gerekçesiyle yazdığı dilekçesinde iskânla ilgili de önemli bilgiler vermişti. İlk etapta göçebe aşiretlerin bey ve mensuplarıyla görüşülerek belli bir vergi ödemek koşuluyla kendilerine tahsis edilecek yerlere yerleşmeleri ve göçebe yaşam tarzından vazgeçmeleri teklif edilmiştir. Bu teklife karşı bazı aşiret mensupları hükümetle anlaşmak istediklerini belirttiler. Fakat bazıları da iskânın yarım

²¹ Vali Ahmed Hamdi Paşa, Aydın vilâyetinde 1871-1872, 1874-1875 ve 6 Şubat 1878-5 Ağustos 1880 tarihleri arasında olmak üzere üç farklı dönemde görev yapmıştır. (Aydın Vilâyet Salnâmesi [R. 1307 / H. 1308], 2010, s.81; Kunalalp, 1999, s.26); Ancak Kasım 1880 tarihinde Ahmed Hamdi Paşa'nın Denizli'yi ziyaret ettiği ve aşiretlerin iskânları için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır ki bu da görev süresinin 1880'lerin sonlarına doğru bittiğini göstermektedir. (BOA., ŞD., 1379/33).

²² 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizâmnamesi ile eyaletler kaldırılıp "vilâyet" sistemine geçilmiştir. Karesi bu dönemde liva/sancak olarak Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Sonraki, 1880-1886/1888 arası dönemde yeni bir düzenlemeyle Hüdavendigâr Vilâyeti'nden ayrılan Karesi bu kez müstakil vilâyet olup bir Vali tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Daha sonra tekrar statüsü düşürülen Karesi 1886/1888-1909 arasında Hüdavendigâr'a bağlı sancak; 1909-1924 yılları arasında ise müstakil liva/sancak haline getirilmiştir. 1924 senesinde ise Balıkesir adıyla vilâyet olmuştur. (Sezen, 2006, s. 292).

kalması halinde yine aşiret beylerinin idaresinde kalacaklarını ve bu nedenle de zor duruma düşeceklerini ileri sürerek ilk etapta iskân fikrine karşı çıktılar. İskân Çavuşu Ahmed Nüzhet Efendi, ilk etapta 10 haneden 60 haneye kadar oluşturulacak köylerde 2000 kadar aşiret mensubunun iskân edilmesini planlamıştı. Bunun için Denizli ve Honaz kazası, Menteşe Sancağı'na bağlı Yarangüme ve Kızılcaölük ile Burdur Sancağı'na bağlı Karaağaç ve Kızılhisar'dan yapı ustaları tedarik etti. İskân işini kış ayının bitimi ve aşiretlerin yaylaya çıkma vakti olan Mart'tan önce bitirmek için hızlı şekilde köylerde iki haneden 20 haneye kadar evlerin inşasını gerçekleştirdi. Bunun üzerine Ahmed Nüzhet Efendi'nin komisyondaki görevi sona ermiştir. Fakat aşiretler iskân edilmemek ve yaylaya gitmek için bahaneler ileri sürdükleri için Mayıs ayının sonlarında iskân memuru bir bölük süvari askeri ile kazaya gelerek aşiretlere baskı yapmıştır. İskân memuru aşiretlerin iskânını gerçekleştirememiş ve evlerin inşası yarım kaldığı gibi göçebe aşiretler de dağlara-yaylaya giderek seyyar yaşamlarını devam ettirmiştir (BOA., ŞD. 1379/33, 19 Temmuz 1881). Dolayısıyla Ahmed Hamdi Paşa'nın valiliği esnasında komisyon marifetiyle başlattığı hane inşası ve aşiretlerin iskânı işi tam olarak gerçekleştirilememiştir. Aşiretlerin vilâyet genelinde iskân edilmelerine rağmen asayiş ve güvenliğin sağlanması hususunda tam olarak başarı elde edilememiştir. Özellikle eşkıyalık, şekavet ve gasp gibi suçları işleyen aşiret mensupları, vilâyet genelinde mahkemelerin yetersiz olmasından dolayı zamanında cezalandırılmıyorlardı. Vilâyetten 12 Temmuz 1883 tarihinde Adliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda vilâyet merkezinde bir istinaf mahkemesi, her sancak merkezinde de birer bidayet mahkemesi bulunmasına rağmen bunların sayısının yeterli gelmediğine vurgu yapılmıştı. Yapılan değerlendirmelerin sonucunda üç sancakta bulunan bidayet mahkemesinde cinayet suçlarına bakacak yeterli sayıda müstantik memuru bulunmadığı tespit edilerek, biner kuruş maaşla üç yeni müstantik memurunun görevlendirmesi ve cinayet davalarının zaman geçirilmeksizin sonuçlandırılmasına karar verildi (BOA., İ. MMS. 77/3394, 19 Kasım 1883).

Aydın Vilâyet Valisi olarak Haziran 1883 tarihinde İzmir'e gelerek göreve başlamış olan Raşid Naşit Paşa²³, kısa bir araştırma ve incelemeden sonra vilâyetin asayişsizliği ve aşiretlerin yarattığı sorunlara dair 10 Ağustos 1883 tarihli bir rapor hazırlamıştır. Vilâyet dahilindeki sorunların kaynağının asker kaçaklarından, güvenliği sağlamakla yükümlü jandarma sayısının yetersizliğinden ve Yörük göçebe aşiretlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Özellikle göçebe aşiretlere mensup Yörük Osman ve Küçük Cerid gibi kişilerin eşkıyalık yaptıkları, kendi aşiretleri arasında gizlendikleri, aşiretlerin belirli bir yere iskân edilmemelerinden dolayı sürekli yer değiştirdikleri ve bu suretle güvenliğin sağlanmadığını ifade etmiştir. Vilâyet genelinde asayişin sağlanabilmesi için mutlak surette göçebe aşiretlerin iskân edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (BOA., İ. DH. 893/71084, 24 Ağustos 1883). Hatta yine aynı tarihlerde Aydın Vilâyeti'nden gönderilen bir mazbatada asayiş bozan unsurların başında bakaya ve asker firarilerinin gelmekte olduğu, sorunun çözümlenebilmesi için bu tarihten itibaren sekiz ay zarfında bakaya ve firari olanlar ile ekonomik gücü yerinde olanların bedel-i nakdi ödemek suretiyle askerlik yükümlülüğünden kurtulması tavsiye edilmişti. Bu surette bedel-i nakdi ödeyen bakaya ve firariler, eşkıyalık ve haydutluk yapmaktan vazgeçecektir. Vilâyetin yazısı Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülmüş, sürenin sekiz ay değil bir yıl olması kararlaştırılmıştır. Bedel-i nakdi ile hem hazinenin gelirinin artırılması hem de eşkıyalığın

²³ Vali Raşid Naşit Paşa, Haziran 1883-Eylül 1885 tarihleri arasında görev yapmıştır. (Kuneralp, 1999, s. 26; Bir başka kayıta ise Naşid Raşid Paşa (Hacı) şeklinde geçmektedir. Muhasebecilik, defterdarlık, mutasarrıflık, valilik, muhacirin komisyonu reisliği yapmış ve 23 Mart 1888 tarihinde ölmüştür. (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1233); Aydın vilâyet salnamesinde ise Hacı Naşid Paşa'nın, 20 Temmuz 1883-28 Ekim 1885 tarihleri arasında görev yaptığı bilgisi vardır. (Aydın Vilâyet Salnamesi [R. 1307 / H. 1308], 2010, s. 81).

azaltılması düşünülmüştür (BOA., Y.MTV. 12/24, 24 Ağustos 1883). Bu konuda 19 Ocak 1884 tarihinde İzmir’de yayınlanan Impartial gazetesinde²⁴ bir yazı kaleme alınmıştır. Gazete haberine göre hükümet eşkıyalık ve haydutluk yapan asker ve aşiretlere karşı bazı tedbirler almış ve bunun sonucunda Yörük Osman gibi bu işle ün yapmış olan bazı suçluların idam ve hapsi gerçekleşmiştir. Suçluların şiddetli şekilde cezalandırılmasının diğer eşkıyaların Zeybek kıyafeti dahi giymeyi bırakarak esnafılık gibi işlerle meşgul olmalarına ve vilâyet genelinde güvenliğin sağlanmasına katkı sağladığı ileri sürülmüştür (BOA., Y.PRK.TKM. 7/29, 19 Ocak 1884).

Aydın Vilâyet Valisi olan Raşid Naşit Paşa 22 Şubat 1884 tarihli bir yazısında, aşiretlerin iskânı ve asker firarilerinin yakalanması amacıyla görevlendirildiğini ve dört ay gibi kısa bir sürede aşağıda da izah edildiği gibi 31.506 kişinin iskânını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Valiye göre vilâyetteki eşkıyalığın ve asayişsizliğin tek nedeni göçebe aşiretlerdir. Suça karışan aşiret mensupları takip edildikleri zaman kaçarak kendi aşiretlerine sığınmakta ve çadırlarında saklanmaktadır. Daha önce aşiretlerin iskânlarına defalarca müracaat edildiği halde vilâyet genelinde asayiş ve emniyet sağlanamamıştır. Çünkü eşkıyalığın tek sebebi Aydın Vilâyeti’ndeki aşiretler değil Hüdavendigâr, Konya ve Karesi vilâyetlerinde yaşayan aşiretlerdir. Çevre vilâyetlerde yaşayan aşiretler yaylak ve kışlakları arasındaki yolculukları sırasında civar mahallerdeki yerleşik ahalinin mal, mülk ve canına kastetmek suretiyle pek çok uygunsuzluğa neden olmaktadır. Bu nedenle bundan sonra Aydın Vilâyeti’ne gelecek aşiretlerin kabul edilmeyerek iskân mahallerine geri gönderilmesi ve aşiretlerin yaylaya çıkmalarının yasaklanması gerekmektedir. Böylece aşiretler iskân mahallerini terk edemeyeceklerinden asayışı bozan unsurlar da ortadan kaldırılmış olacaktır. Hatta göçebe aşiretlerin tamamının iskân edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Aydın Valisi Raşid Naşit Paşa, aşiretlerin iskânı sırasında asker kaçaklarının ele geçirildiğini ve bu sayede önemli bir sorunun da çözüldüğünü ifade etmiştir. Bu çalışmalar sonunda kur’a bakaya ve firarisi 644, redif bakaya ve firarisi 494 ve nizamiye firarisi 58 olmak üzere 1196 nefer ele geçirilerek askeriye teslim edilmiştir (BOA., Y.PRK.UM. 6/82, 30 Mart 1884). Vali Raşid Naşit Paşa’nın çabalarıyla R. 1299 / M. 1883 senesinin sonlarında aşiretlere karşı Aydın Vilâyeti’nde geniş çaplı bir iskâna girişilmiş (Ek 1) ve çalışmalar sonucunda 5 sancak dahilindeki 31 kaza ve nahiyede 6712 hane olmak üzere yukarıda da belirtildiği gibi 31.506 aşiret mensubu meskûn hale getirilmiştir (BOA., Y.PRK.UM. 6/74, 12 Mart 1884).

Tablo 1: 1883 senesinde Aydın Vilâyetinde iskân edilen aşiret mensuplarının sayısı

Sancak	İskân edilen hane sayısı ²⁵	İskân edilen nüfus
İzmir Sancağı	2010	9562
Saruhan “	2289	10076
Aydın “	1432	7360
Denizli	847	3794
Menteşe “	134	714
Toplam	6712	31506

Aydın Vilâyeti Valisi Raşid Naşit Paşa, aşiretlerin iskânına dair gönderdiği yazıdan kısa süre sonra (11 Eylül 1883) gönderdiği bir başka yazısında göreve başlayalı iki buçuk ay olmasına rağmen başlattığı çalışmaların başarıya ulaştığını, ilk etapta 30.000 civarında olan

²⁴ İzmir’de Fransızca olarak basılan Impartial gazetesi (1841-1912) haftada iki defa Çarşamba ve Cumartesi günleri yayınlamıştır. (Aydın Vilâyet Salnâmesi [R. 1307 / H. 1308], 2010, s. 82).

²⁵ Arşiv belgesinde İzmir ve Aydın sancaklarının hanelerinin yazımında yanlış yapılmıştır. Bu nedenle belgede toplam hane sayısı 6916 yazılmış iken evrak üzerinde yapılan kontrolde hane sayısı 6712 olarak tespit edilmiştir.

iskân edilen aşiret mensubu sayısının 46.780 kişiye ulaştığını belirtmiştir. Bunların da % 90'ı yeni inşa edilen hanelere yerleştirilmiştir. Raşid Naşit Paşa, böylelikle çok uzun zamandır göçebe (sahra-neverd) surette sefalet bir hayat yaşayan aşiret ahalsinin büyük bir kısmının güzel ve iyi köylere yerleştirildiklerini ve bunun da ahalinin gözünde devletin şarına yakıştığını belirtmiştir (BOA., Y.MTV. 12/50, lef:2).

Vali Raşid Naşit Paşa'nın görev yaptığı dönemde göçebe aşiretlerin iskânları devam etmiştir. 1885 senesine ait Aydın Vilâyet Salnâmesi'nde yer alan bilgilere göre 32.205'i kadın, 34.032'i erkek olmak üzere 66.237 kişi vilâyet dahilinde iskân edilmiştir (Ek 2). Bunlar için 9397 hane yapılmıştır. Aşiretler İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli ve Menteşe sancakları dahilinde, 46 nahiye ve kazadaki, 2427 adet mevcut veya yeni oluşturulmuş köylere yerleştirilmişlerdi (Ek 3) (H.1302 / R.1300 Aydın Vilâyet Salnâmesi: 269-273). Ancak bunların bazıları iskân edildikleri mahalleri terk ederek göçebe yaşam tarzını devam ettirme teşebbüsünde bulunmuştur. Vali Raşid Naşit Paşa, Aydın, Konya, Hüdavendigâr ve Karesi vilâyetlerinde göçebe surette yüzbinlerce kişi bulunduğunu, bunların yaylak ve kışlaklar arasında dolaştıklarını, hatta bazen bir yerde birkaç gün kaldıklarını ifade ettikten sonra bu durumun vergi gelirlerinin azalmasına ve askerlikten kaçan kişi sayısının artmasına neden olduğunu belirtmiştir. Askerlik çağı gelmiş bu kişilerin kur'aları gıyaplarında yapıldığından silahaltına alınmaları mümkün olmadığı gibi bazıları ellerine silah alarak eşkıyalık yapmak üzere dağlara çıkmaktadır. Hükümet eşkıyalığı bitirmek üzere çeşitli önlemler almış ve yakalanan eşkıyaların çoğunun göçebe aşiretlere mensup asker kaçakları olduğu tespit edilmiştir. İşte bu gerekçelerle yetmiş bine yakın göçebe iskâna tabi tutulmuştur. Nüfus sayımları yapılmış, tarım ve ziraat yapabilmeleri için alet, edevat ve tohumla birlikte boş devlet arazileri muhacirlere olduğu gibi ücretsiz olarak verilmiştir. Bu yolla iskân edilenlerin üçte biri ziraatla meşgul olmaya başlamıştır. Fakat zaman zaman bazıları iskân mahallinden firar etmiş ise de yakalanarak diğerlerine emsal olmak üzere yine aynı mahallere tekrar yerleştirmişlerdi. Hükümet göçebelerin iskân sahalarını terk etmemeleri için ellerindeki çadırlara el koymuş, parça parça kesilen bu çadırlar parayla satılmıştır. Elde edilen paranın bir kısmıyla aşiret mensuplarının çocukları için mektepler inşa edilmişken bir kısmı da çadır sahiplerine verilmiştir (H.1302 / R.1300 Aydın Vilâyet Salnâmesi, s.268-271). Aynı şekilde Aydın Vilâyeti'nin Saruhan Sancağı'na²⁶ sınır olan ve Çepni aşireti mensuplarının bir kısmının yaylak ve kışlaklarının bulunduğu Karesi Vilâyeti'nde de 1882 senesinin sonlarında aşiretlerin iskânı gündeme geldi. Çepni aşiretinin neden olduğu zulüm, cinayet, eşkıyalık, hayvan hırsızlığı ve tarım alanlarına verilen zararın önlenmesi için devlete ait boş arazilerin parasız verilmesi ve çadırlarının toplatılması düşünüldü. Hatta 1845 senesinde Halep Sancağı dahilindeki Amikovası'nda Reyhanlu aşiretinin iskânı sırasında boş devlet arazilerinin parasız ve tapusuyla verildiği ifade edilerek aynı usulün Çepni aşireti için de benimsenmesi tavsiye edildi. Ayrıca muhacirlerin iskânın da olduğu gibi her hane bir çift kabul edilerek, toprağın verimine göre parasız verilecek 70 dönümden 100 dönüme kadar arazi parçasının 10 yıl satılmaması usulüne riayet edilmesi kararlaştırıldı. Böylelikle aşiretlerin vahşilikten kurtularak medeni yaşama uyum sağlamaları, hırsızlık ve eşkıyalığın son bulması, öşür ve diğer vergilerini ödemeleri ve bu suretle hazine gelirlerinin artırılması düşünülmüştü (BOA., ŞD., 1540/56, 10 Şubat 1883; BOA., İ. ŞD., 63/3646, 15 Şubat 1883)²⁷.

²⁶ Çepni aşiretinin neden olduğu eşkıyalık hareketlerini yok etmek ve bu işe sebep olanlarını yakalamak üzere Saruhan'a Alaybeyi kumandasında 68 kişilik bir zaptiye birliği gönderilmiştir. (BOA., ŞD., 268/23, 22 Temmuz 1878).

²⁷ 1879 tarihli muhacir talimâtnameğine göre verilecek arazi miktarı bir hanenin nüfusuna göre 20 dönümden 50 dönüme kadar olacaktır. (Erdem, 2018, s. 51).

Muhacirlerin iskânı sırasında kendilerine verilecek ev, arazi, vergi ve askerlik muafiyeti²⁸, hayvan ve ziraata dair diğer alet ve edevatın geciktirilmemesi, yeni teşkil edilen köylere ne isim verileceği ve köylerde görev yapacak imam ve muhtarların mühürlerinin zamanında gönderilmesi hususu 31 Ağustos 1881 tarihli ferman ile bütün memurlara bildirilmiş ve bu tarihten itibaren bu usule uygun hareket edilmişti. Memleket genelinde aşiretlerin iskânı gündeme geldiğinde de aynı usullerin geçerli olduğu 29 Mayıs 1887 tarihli bir yazı ile duyurulmuştu. Aralarında Aydın'ın da bulunduğu vilâyetlere hitaben gönderilen yazıda aşiretlerin iskân edildiği köy ve mahallerde her türlü tedbirin alınması ve yukarıda zikredilen fermana uygun olarak hareket edilerek muhacirlere verilen tüm hakların aşiretlere de uygulanması bildirilmiştir (BOA.,DH. MKT. 1423/33, 29 Mayıs 1887). Muhacirlere verilen en önemli muafiyetlerden birisi yukarıda da izah edildiği gibi verginden 10 yıl muaf olmalarıydı. Buldan Kazası'na iskân edilmiş muhacirlerin muafiyetlerinin bittiği ve Mart 1892 tarihinden itibaren diğer ahali gibi yıllık vergilerini ödemeleri gerektiği bildirilmiştir. Bu uygulama aynıysa aşiretler için de geçerliydi (BOA., İ. DH. 1298/33, 18 Ekim 1892).

Hükümet özellikle aşiretlerin iskânı geciktiği için *asker almada sorun* yaşıyordu. Serasker Rıza Paşa, 12 Mayıs 1894 tarihli bir yazısında Aydın Vilâyeti'nde aşiretlerin iskânı işinin bitirilemediğini bu nedenle asker almada bir karmaşanın ve gecikmenin yaşandığını ifade etmişti. Serasker Rıza Paşa'nın bu yazısı üzerine Aydın Vilâyeti'ne gönderilen 6 Haziran 1894 tarihli yazıda iskânın bir an önce bitirilmesi istenmişti (BOA., DH. MKT. 245/69). Aşiret mensuplarının toplu halde değil parçalara ayrılarak yerleştirilmeleri, daha sonra da yeni bir nüfus sayımı yapılması ve askerlik işlemlerinde ise bu defterlerin esas alınması istendi. Ama Musalı aşireti²⁹ mensupları 1889 senesinde Akhisar, Gördes ve Marmaracık'ın 12 ayrı köyüne iskân edilmiş olmalarına rağmen toplu halde eski mahallerine kaydedilmişlerdi. Bu durum askerliği gelmiş olan aşiret mensuplarının yerlerinde bulunamamasına neden olduğu gibi idari olarak da tek bir muhtarlığa bağlanmışlardı. Akhisar Kazası Meclisi, 17 Ağustos 1894 tarihli bir yazı ile 12 ayrı köye yerleştirilmiş Musalı aşireti için her köye bir muhtar tayini ve askerlik işlerinin de bu köylerin esas alınarak yapılması gerektiğini bildirmiştir (BOA., ŞD., 1392/10). Hükümet askere alınacak aşiret mensuplarını kolaylıkla tespit etmek için iskân işine önem verse de yerel idarecilerin bu işten rüşvet yoluyla menfaat elde etmelerinin önüne geçemiyordu. Köyceğiz'de yerleşmiş olan Tahtacı ve Yörük taifesinden 170 kişinin nüfus sayımı sırasında göçebe olduklarından yerlerinde bulunmadıkları hatta rüşvet alan kaza nüfus memuru ve tahrirat katibi tarafından gizlendikleri anlaşılmıştı. Fakat yapılan tahkikat sonucunda bu kişilerin suçları sabit iken Menteşe Mutasarrıfı Hıfzı Paşa tarafından Jandarma Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin Bodrum, Cemal Çavuş'un ise Marmaris hapisane gönderildiği anlaşılmıştır (BOA., DH. MKT. 2520/31, 8 Ağustos 1901). Yine 1884 senesinde Ödemiş'in Yusufdere Köyü'ne bir saat mesafedeki Tekbıçaklar adlı yere iskân edilmiş olan Karacakışla, Zeamet ve Kocayusuflü aşiretine³⁰ mensup 20 hane, tek bir muhtar tarafından idare edildiklerinden dolayı sorun çıktığını ileri sürerek Teshiliye adıyla ayrı bir köy ve muhtarlık haline getirilmelerini talep etmişlerdi (Ek 4). Ancak 3. Ordu Komutanlığı askerlik işlerinde sorun çıkacağı gerekçesiyle bu talebin reddini bildirmiş ve ıslahat komisyonu kararıyla talepleri

²⁸ Muhacirlerin askerlikle ilgili muafiyetleri hususunda 30 Ocak 1888'de yeni bir karar alınmıştır. Buna göre Kırım Savaşı sonrası gelen muhacirlerin 25 yıllık muafiyetlerinin dolduğu ve 1888 senesinden itibaren askerliğe tabi oldukları; bunların dışında kalan Yunanistan, Rusya, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki'den gelen muhacirlerin ise 10 yıl askerlikten muaf olmaları ve hicret tarihlerinden itibaren süresini dolduranların askerlik hizmetine tabi olacakları ilan edilmiştir. (BOA., İ. MMS. 95/4049).

²⁹ Musalı (Musalu, Musalar, Musalu Türkman) aşireti mensupları Anadolu'da muhtelif yerlerle birlikte Saruhan Sancağı'nda yerleşiktir. (Türkey, 2001, s. 507-508).

³⁰ Kocayusuflü nam-ı diğer Buhurcu aşireti mensupları Saruhan ve Kütahya sancaklarında yerleşiktir. (Türkey, 2001, s. 455).

reddedilmiştir (BOA., DH. TMIK.S. 52/54, 19 Nisan 1904; BOA., ŞD., 1420/18, 28 Mart 1905). Aynı şekilde 1883 senesindeki iskân sırasında Tire'nin Dağbeyi Köyü civarında Selatin Boğazi denilen yere yerleştirilmiş olan Tekeli aşireti³¹ mensupları köy merkezine iki saat mesafede buldukları, idari işlerde ve vergilerinin tahsilinde zorluk yaşadıkları gerekçesiyle Eminboğazi adıyla yeni bir köy teşkil edilmesini talep etmişlerdi. Bu talep üzerine Tire Kaymakamlığı ve İzmir fırka-i askeriyesi güvenlik, vergi tahsilatı, askerlik ve diğer idari işlerde görülecek kolaylıklar nedeniyle bu talebin uygun olduğuna dair görüş bildirmiştir (BOA., DH. MKT. 2639/73, 25 Ekim 1908).

Aydın Vilâyeti'nde aşiretlerin iskânı tüm hızıyla sürmekte iken Burdur ve Karahisar sancaklarında iskân yapılmadığından aşiretler göçebe yaşam tarzını devam ettirmekteydi. Vilâyetten gönderilen yazıda bu iki sancağın Denizli Sancağı'na sınır olması nedeniyle burada iskân edilmiş aşiretlere kötü örnek oluşturdukları ve aşiretlerin eski göçebe hayatlarına dönmelerini teşvik edeceği gerekçesiyle gerekli önlemlerin alınması istenmiştir (BOA.,DH. MKT. 1374/85, 27 Ekim 1886). Yine Menteşe Sancağı'na iskân edilmiş bazı aşiretlerin iskân mahallerini terk ederek eşkıyalık ve şekavete başladıkları, Menteşe Mutasarrıfı'nın olaya kayıtsız kalarak gerekli tedbirleri almadığı şikâyet edilmiştir (BOA., DH., MKT. 1452/117, 5 Ekim 1887). İzmir'in Ayazmend Nahiyesi'ne iskân edilmiş olan Kızanlık muhacirlerine tahsis edilmiş olan miri arazilere civardaki Yedi Mahalle Yörükleri tarafından müdahale edildiği, bu durumun muhacirlerin sefaletе düşmelerine ve mağdur olmalarına sebebiyet verdiği bildirilmiştir (BOA., DH., MKT. 1409/107, 4 Nisan 1887). Aynı şekilde 1882 senesinde İzmir'in Seydiköy Nahiyesi'nin Karapınar Köyü'ne iskân edilmiş olan Arablı/Araplı aşiretine³² verilmiş ve üzerinde ziraat yapılan 200 dönüm araziye Develi ve Bulgurca mutasarrıfları tarafından el konulduğu ve aşiret mensuplarının zaruret ve sefaletе düştükleri şikâyet edilmişti (BOA., BEO. 523/39174, 27 Kasım 1894). Manisa'nın Telekler Köyü ahalisi ise tasarruf ettikleri emlak ve arazilerine Şaharlar Köyü'ne iskân edilmiş olan Yörük aşireti mensuplarının saldırdığını ve mülklerine zarar verdiğini ileri sürerek şikâyet etmişti. Yapılan tahkikat sonrası aşiretlerin yerli ahalinin mal ve mülküne zarar verdiği tespit edilerek, bu tür davranışlardan uzak durmaları konusunda uyarılmışlar ise de Telekler Köyü imamı ve ahali vekili Ömer bir kez daha Yörük aşireti mensuplarından davacı olmuşlardı (BOA., DH. MKT. 504/5, 15 Mayıs 1902). Ortakçı Köyü ahalisi ise Aydın yaylalarına iskân edilen aşiretlerin kendi arazilerine yerleştirildikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuştu (BOA., DH. MKT. 1359/75, 10 Ağustos 1886).

Bir başka hadise ise iskân edilen Yörük köylerine eşkıyaların saldırısıydı. Mesela Söke ve Çine kasabalarındaki Yörük köylerine 200 kadar eşkıyanın saldırdığı ihbar edilmişti. Ferik Mehmet Şakir Paşa tarafından yapılan soruşturma sonucunda haberin asılsız olduğu, 18 Mart 1900 tarihinde Beşparmak Dağı civarında Yörük Beygiroğlu Mehmet ve beş arkadaşının dört kişilik silahlı bir eşkıya gurubuyla karşılaştıkları ve çıkan çatışmada birisinin ölü geçirildiği anlaşılmıştı. Ölü ele geçirilen kişinin ise cinayet suçundan dolayı Yunanistan'a firar etmiş olan Hıristiyan ahaliden olduğu tespit edilmişti. Ferik Mehmet Şakir Paşa, kendisinin Aydın Sancağı'na tahkik için gideceğini, aşiretlerin ve ahalinin güvenliği için de jandarma müfrezesine nizamiye askeri ilave ettirdiğini bildirmişti (BOA., Y.PRK.ASK. 160/7, 3 Nisan 1900). Harameyn aşiretine mensup Karakeçili Molla İbrahim, çadırının Kızılkeçili aşiretine mensup Ali Molla

³¹ Tekeli (Teke, Tekeler, Tekelü, Tekelü Yörükânı, Tekelüoğlu) aşireti Anadolu'da muhtelif yerlerle birlikte Aydın (Bozdoğan Kazası), Menteşe (Mazon, Sobice kazaları), Sığla (Söke Kazası) ve İzmir (Bergama Kazası) sancaklarında yerleşiktir. (Türkey, 2001, s. 611).

³² Arablı/Araplı (Arab, Arablu, Arablar) aşireti mensupları Anadolu'nun muhtelif yerleriyle birlikte Aydın, Menteşe ve Saruhan sancaklarında yerleşiktir. (Türkey, 2001, s. 176); 19. Yüzyılın ikinci yarısında Salihli civarında oturmaktaydılar. (Sümer, 1999, s. 436).

tarafından basılarak kızı Sultan'ın kaçırıldığı, diğer kızının yaralandığı, mal ve mülkünün çalındığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuştu. Yapılan tahkikat sonucunda olayın Molla İbrahim'in iddia ettiği gibi olmadığı, kızı Sultan'ın kendi isteğiyle Ali Molla ile kaçtığı ve kendilerini takip eden jandarma kuvvetinden korktukları için de Uşak Kaymakamlığı'na teslim oldukları anlaşılmıştır (BOA., DH. MKT. 1141/41, 8 Nisan 1907).

Aşiretlerin iskânıyla birlikte idari alanda da bir takım değişiklikler oluyordu. Yukarıda izah edildiği gibi Soma Kazası, 1880 senesinde Karesi'den ayrılarak Aydın Vilâyeti'ne dahil edilmişti. Yine 1870 senesinde Aydın Sancağı'na iskân edilecek aşiretler için yeni baştan kurulacak köylerin birisinin adının Feyz [Feyziye] diğerinin ise Bereket [Bereketli] olmasına karar verilmişti (BOA., İ. MMS. 40/1640, 20 Kasım 1870)³³. Fakat 1886 senesinde Aydın Vilâyeti'nin Saruhan Sancağı dahilindeki Palamut Nahiyesi'nin Arpaderesi mevkiine iskân edilen Karabağcı³⁴ aşiretine mensup 40 hane ve 177 nüfustan ibaret köyün adı da Bereket olarak tesmiye edildi. Köy civarında birbirine bir saat mesafede üç farklı köy bulunduğu, ancak aşiret mensupları için yeni bir köy kurulmasının uygun olduğu belirtilmiştir (BOA., DH. MKT. 1350/47, 13 Haziran 1886; BOA., İ. DH. 994/78504, 23 Haziran 1886; BOA., DH. MKT. 1358/86, 3 Ağustos 1886). Yine Karabağcı aşiretine mensup 29 hane ve 170 kişinin iskânı sonucu Manisa'da Otmanlar adıyla bir köy teşkil edilmişti. Yeni kurulan köyün civarda bulunan diğer köylere bir buçuk iki saat uzaklıkta olması nedeniyle birleşik halde idaresinin mümkün olmadığı bu nedenle yeni bir köy olarak teşkil edilmesi 23 Mayıs 1889 tarihinde Aydın Vilâyeti tarafından Şûrâ-yı Devlet'e bildirilmişti. Yapılan değerlendirmeler sonunda yeni kurulan köyün adının Otmanlar olmasına ferman verildi (BOA., DH. MKT. 1644/42, 30 Temmuz 1889; BOA., DH. MKT. 1648/52, 15 Ağustos 1889). Görüldüğü gibi Karabağcı aşireti mensupları belirli gruplar halinde Manisa'nın farklı noktalarına iskân edilmişti. Bu devletin eskiden beri uyguladığı ve aşiretlerin ileri de güçlük çıkarmaması için parçalara ayrılarak yerleştirme politikasının bir uygulamasıydı. Bununla ilgili bir yazıda Aydın Vilâyeti dahilinde Soma Kazası'nın köylerine ayrı ayrı yerleştirilmiş olan aşiret mensuplarının bir mahalle ve köyde birleşmek istedikleri anlaşılmaktadır. Hükümet tarafından gönderilen 13 Kasım 1891 tarihli yazıda aşiretlerin parçalanarak iskân edilmeleri sonucu elde edilen huzur ve güvenliğin bozulacağı gerekçesiyle bu talebin reddedildiği bildirmiştir (BOA., DH. MKT. 1889/32). Ayrıca hükümet aşiretlerin iskân mahallerini her ne sebep olursa olsun terk etmemesi için gerekli her türlü tedbiri alıyordu. Kızıl Keçili aşireti³⁵ mensupları Denizli Sancağı'na bağlı Zeytinköy civarındaki Gökpınarbaşı adlı yere iskân edilmişlerdi. Fakat bir süre sonra içme sularının kesildiği gerekçesiyle iskân yerlerini terk etmek ve eski meralarına yerleşmek istemişlerdi. Yapılan incelemede aşiret mensuplarının suyunun Sarıoğlu Mehmet tarafından kesildiği ve bu gibi sorunların bahane edilmesi için de Meclis-i İdare sabık azası Kayalioğlu Hacı Ahmet Efendi'nin ahaliyi kışkırttığı anlaşılmıştır (BOA., BEO. 150/11228, 5 Şubat 1893).

Aynı şekilde 1886 senesinde Çine Kazası'na bağlı Bedirler Köyü civarına Çakal aşireti³⁶ mensubu 37 hane iskân edilmiş ve yeni teşkil edilen köyün adı Orhaniye olarak tespit edilmişti (BOA., İ. DH. 990/78213, 16 Mayıs 1886; BOA., DH. MKT. 1355/90, 15 Temmuz 1886). Fakat

³³ Arşiv belgesinde Feyz ve Bereket diye geçen köylere zaman zaman muhacir iskânı da yapılmıştır. Köylerin ismi ise Feyziye ve Bereketli olarak geçmektedir.

³⁴ Karabağcı aşireti belge özetlerinde zaman zaman Karayağcı şeklinde verilmiştir. Fakat Karabağcı aşireti mensupları cemaatler şeklinde İzmir Kazası (Sığla Sancağı), Bergama Kazası, Manisa ve Gördes kazalarıyla Kütahya Sancağı dahilinde yerleşmiş olup, Yörükân taifesindedir. (Türkay, 2001, s. 392).

³⁵ Kızıl Keçili (Kızılkeçilü, Kızılkeçiler, Kızılkeçili nam-ı diğer Havnalar) aşireti mensupları muhtelif yerlerle birlikte Denizli Kazası'nda yerleşiktir. (Türkay, 2001, s. 451); 19. Yüzyılın ikinci yarısında Selinti-Kula nahiyesinde oturmaktaydılar. Aslen Menteşeli olan Kızıl Keçililerin mühim bir kısmı Bursa Uludağ ve Edremit civarına yerleşmiştir. (Sümer, 1999, s. 436).

³⁶ Çakal (Çakallar, Çakallı, Çakallu, Çakal Türkman) aşireti muhtelif yerlerde yerleşiktir. (Türkay, 2001, s. 243-244).

Teşkil-i Vilâyet Nizâm-nâmesi'ne göre 50 hane bir mahalle veya köy olarak teşkil ediliyordu. Aydın Vilâyeti'nden yazılan 3 Mayıs 1894 tarihli yazıda Çine'nin Bungeldik mevkinde iskân edilen 37 hane ve 191 nüfusa sahip Çakal aşireti mensuplarının son derece güzel evler inşa ettikleri, ziraat ve tarımla meşgul oldukları ve köylerinin adının Orhaniye olarak tescil edilmesi istenmiştir (BOA., ŞD. 1392/6, 16 Mayıs 1894; BOA., İ. DH. 1313/56, 20 Haziran 1894; BOA., BEO. 427/31972, 27 Haziran 1894; BOA., DH. MKT. 237/10, 12 Temmuz 1894). Yine İzmir'in Bayındır Kazası dahilinde iskân edilen aşiretler için yedi köy teşkil edilmişti. Bayındır Kazası tarafından gönderilen 4 Eylül 1887 tarihli yazıda yeni kurulan köylere Çiftçigediği, Karaveliler, Karaburgaz, Manastır, Marmarat, Osmanlar ve Tokatbaşı adlarının verildiği bildirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 12 Şubat 1888 tarihli bir yazı ile köy adları uygun bulunmuştu (BOA., ŞD. 1383/26, 26 Ekim 1887; BOA., DH. MKT. 1470/80, 21 Aralık 1887; BOA., DH. MKT. 1484/100, 12 Şubat 1888). Buldan Kazası'nda muhacirler ve Akdağlı aşiretine mensup ahali aynı yaylaya iskân edilmiştir. Vilâyetten gönderilen yazıda yeni kurulan köyün Buldan'a bir buçuk, Nazilli ve Alaşehir'e onar saat mesafede olduğu ifade edildiği gibi yeni teşkil edilen köye Salihler isminin verilmesi istenmiştir (BOA., İ. DH. 1298/33, 18 Ekim 1892). Vilâyetin bu kararı uygun bulunduğu gibi, vilâyet dahilinde muhacirlerin hangi mahallere ve köylere iskân edildiklerinin tespit edilerek sancak, kaza ve nahiyelere uzaklıklarını gösterir bir haritanın yaptırılarak gönderilmesi istenmiştir (BOA., DH. MKT. 2023/127, 22 Kasım 1892). İzmir'in Seydiköy Nahiyesi'nin Gölova Köyü'ne iskân edilen Karatekeli aşireti³⁷ mensupları hayvanlarını otlatmak için meraları olmadığından köylerine yakın mesafede bulunan taşlık 500 dönüm arazinin kendilerine tahsisini talep etmişlerdi. Yapılan değerlendirme ve inceleme sonucunda Kulekapısı, Sazpınar, Egercigediği, Gölova, Kızılbel ve Sarnıçlı Derbendi arasında kalan devlete ait 2000 dönüm arazinin boş olduğu ve bunun 500 dönümünün hayvanların otlatılabilmesi için köy ahalisinin tasarrufuna verilmesi uygun bulundu. Ayrıca kalan arazi de 2000 kuruş bedel-i misl ve senelik 100 kuruş bedel-i öşür karşılığında köy ahalisinin tasarrufuna bırakıldı (BOA., BEO. 707/53025, 25 Kasım 1895). Tüm çabalara rağmen hükümet aşiretlerin iskânı işini bitirememişti. Hükümet tarafından ordu-yı hümayunlara gönderilen 9 Mayıs 1895 tarihli bir yazıda iskân edilmemiş aşiretlerin nerelerde bulunduğu, nüfuslarının ne kadar olduğu ve hangi aşiretlerin iskâna tabi tutulmadıklarının tespiti için erkân-ı harbiye zabitanı mensuplarından birer komisyon teşkili talep edildi. Komisyonun görevi kendi sorumluluk alanlarında iskân edilmemiş aşiretlerin tespitini yapacaktı (BOA., İ. DH. 1335/29, 9 Temmuz 1896; BOA., DH. MKT. 2076/74, 29 Temmuz 1894). Bu yazı üzerine ülke genelinde komisyonlar teşkil edilmiştir. Komisyonlarda yer alan erkân-ı zabitanlara rütbelere göre aldıkları maaşın bir misli zam yapılması öngörülmüştü. Fakat bir süre sonra zabitanların zamlı maaşlarının vilâyetlerde hangi kalemlerden ödeneceği sorunu ortaya çıktı. Mesela Manastır Vilâyeti adına komisyonlarda görev yapan Şevki Bey'in zamlı maaşının nereden ödeneceği sorulmuş ve bunun vilâyet sandıklarından ödemesi gerektiği bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2364/40, 24 Haziran 1900).

Aşiretlerin iskân edildikleri alanları terk etmelerini önlemek için zaptiye kuvvetlerinin sayısının artırılması gibi yöntemlere başvurulmuştur. Bu bağlamda olmak üzere Konya Vilâyeti'nden gönderilen bir yazıda Aydın ve Teke sancaklarında iskân edilmiş aşiretlerin ilkbahar mevsiminde Burdur Sancağı'na bağlı Karaağaç-ı Gölhisar ve Gölhisar-ı Hamid kazalarındaki yaylaklarına gidip gelirken yerleşik ahalinin tarım ürünlerine zarar verdikleri ve çeşitli sorunlara neden oldukları belirtilerek, aşiretlerin şekâvetini önlemek için Burdur

³⁷ Karatekeli (Karateke, Karatekelü) aşireti Aydın ve Saruhan sancağının muhtelif yerlerinde yerleşiktir. (Türkey 2001, s. 417).

Sancağı'ndaki zaptiye sayısının yetersiz olduğu ve müstakil bir memurun idaresinde 40-50 civarında yeni zaptiye istihdam edilmesi talep edilmiştir. Konya Valisi³⁸, Burdur Sancağı meclisinin 40.000 kuruş masrafla zaptiye istihdam etmek istediğini içeren mazbatayı Meclis-i Vâlâ'ya takdim etmiştir (BOA., A. MKT. NZD. 78/68, 17 Kasım 1852).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, kuruluştan itibaren göçebe aşiretlerin yaşam tarzlarıyla ilgili herhangi bir sorun olarak görülmez iken, devletin idari, siyasi, askeri ve ekonomik durumunun bozulmasıyla birlikte bu anlayış değişmiştir. Çünkü devlet, göçebe aşiretlerden vergi, askerlik ve güvenlik meselesinde yeterince yarar sağlayamaz hale gelmiştir. Devlet, aşiretlerin yarattığı bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak üzere 17. yüzyıldan itibaren zorunlu göç ve iskân politikasını içeren sert önlemler almaya başladı. Fakat yine de aşiretlerin yarattığı askerlik, vergi ve asayişin bozulması gibi sorunlar kısa zamanda ortadan kaldırılamadı. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve sonrasında başlatılan merkezîyetçi yapıyı kurma çabalarıyla birlikte aşiretler sorunu tekrar gündeme geldi. Bu süreçte göçebe aşiretlerin büyük bir kısmının yaylak ve kışlak olarak kullandıkları Aydın Vilâyeti'nde yüzyılın ikinci yarısında iskân çalışmalarına hız verildi. İskân edilen aşiret mensuplarının yerlerini terk etmemeleri için gerekli tedbirler alındı. Devlet, bu süreçte muhacirlere karşı izlediği ücretsiz ev, emlak ve arazi tahsisi ile vergi ve askerlikten belli bir süre muaf tutma politikasını aynı şekilde göçebe aşiretlere de uyguladı. Buna rağmen göçebe aşiretlerin geçmişten gelen yaylak ve kışlaklar arasındaki serbest yaşam tarzından ve eski alışkanlıklarından vaz geçmeleri kolay olmadı. Fakat Aydın Vilâyeti'nde göçebe aşiretlere karşı yürütülen sıkı takip süreciyle birlikte kısa zamanda iskân büyük oranda başarıya ulaştı. Bu bağlamda olmak üzere vilâyet dahilinde yeni köy ve nahiyeler teşkil edildi. Devletin aşiretlerin iskânından en önemlisi beklentisi onların gayri medeni yaşam tarzından kurtarılarak medeni yaşam tarzına uyum sağlamalarını temin etmektir. Bu nedenle iskâna tabi tutulan aşiret mensuplarının yerlerini terk etmelerini önlemek için vergi ve askerlik muafiyeti, ev, arazi ve tarım araç-gereci verilmesi gibi tedbirler alınırken, çocukların eğitimi için de mektep yapılması gibi bir takım imâr faaliyetlerine girişilmiştir. Yine iskâna tabi tutulan aşiretlerin birlikte hareket etmesini ve devlete karşı bir güç oluşturmalarını önlemek için eskiden beri olduğu gibi aşiret mensupları küçük parçalar halinde Aydın Vilayeti'nin farklı noktalarına dağıtılmıştır. Bu durum devletin geçmişten gelen tecrübe ve hafızasının yaşatıldığını göstermektedir. Ayrıca arşiv belgelerinde yerleşik Türkmenlerden, yerli halk, ahali-i kadime diye bahsedilirken; konar-göçerlerden ise Yörük veya seygar Yörük diye bahsedilmiştir. Bu ifadeler Anadolu'nun batısında yerleşik ve göçebe ayrımının süregeldiğini göstermektedir.

SUMMARY

Migration is the displacement of people for various reasons and purposes. This displacement was sometimes to achieve better living conditions and sometimes to go to safe areas. In conclusion, people have to leave their places and homes to adopt new places as their homes in order to survive. In this context, the Ottoman Empire followed a settlement policy based on military, security, tax and development activities since its establishment. In order to ensure the security of the conquered lands, the Turkmen-Yörük tribes in Anatolia were settled in border lands or Rumelia region. This settlement took place sometimes on a voluntary basis and sometimes on a compulsory basis. Especially, the nomadic lifestyle of Yörük tribes in Anatolia caused them to experience problems continuously with the settled communities. In

³⁸ Konya Valisi Hafız Mehmed Paşa'dır. Mayıs 1852-Temmuz 1854 tarihleri arasında görev yapmıştır. (Kuneralp, 1999, s. 35).

fact, the purpose of the nomadic tribes was not to damage the crops and fields of the settled communities, but to graze their animals. The state forbidden the migration between the highlands and the winter quarters from the beginning in order to prevent the clash between the nomads and residents. This policy became the primary goal of establishing a centralized structure. This policy, which the state followed against the nomadic tribes, was felt in almost all of Anatolia. As a result of the emphasis on the centralized structure of the state, especially in the process that started with Tanzimat, a closer settlement and monitoring policy was followed against the tribes. Heavy penalties were imposed on those who did not comply with the ban. The aim of tanzimatists to subject the nomads to the settlement is to control the country, to collect regular taxes, to provide military power and to ensure internal security. Acting with these aims, the State accelerated its settlement activities in the second part of the 19th century. Especially the Aydın province, where the Yörük tribes lived densely, was one of the regions that caused the biggest problems to the state. Despite all the bans, Yörük tribes within the province could not be prevented from going back and forth between the highlands and the winter quarters. The state's expectation from tribes was to lead a civilized lifestyle in the areas where they were resettled. The tribes, on the other hand, were not able to leave their lifestyle at once, which they had been carrying out for hundreds of years, and left their residential areas. In this case, the state bought back the tribes who had left their places, and took some compulsory measures to prevent them from leaving their places such as selling their tents and binding them over. Some of the tribal members, who were subjected to forced settlement, engaged in banditry by clashing with the security forces because they could not adapt to the settled life. Especially the members of the Çepni tribe, which spread to a large part of Aydın province, were engaged in conflicts with security forces for a long time. In this context, the members of the Çepni tribe who were settled in Saruhan Sanjak came to Aydın Sanjak and did harms to the residents by looting and stealing. When the security forces followed and challenged them, they ran to their areas of settlement and took refuge beside other tribal members. In such a situation, the state did not want to completely offend or confront the tribes, and chose to control the situation through advice and bail. Another big tribe that caused serious problems to the state in Aydın province was the Cerid tribe. The government appointed special officers to settle the Cerid tribe and received their views on the selection of the settlement site and demands. As in these two examples, the sole purpose of the state was to settle nomads and ensure that they adapt to permanent settlement. For this, empty, efficient and wide new settlement areas were determined. Some rights such as providing tax and military exemption for a certain period of time, giving the seeds to be planted and land and the houses they would live free of charge were given to the nomadic people who settled there. In addition, schools were built for the education of their children. In fact, although the state experienced some difficulties in the settlement of tribes at the beginning, the insistence and determination of the administrators who governed the Aydın province forced them to obey the rules. The efforts of Aydın governors Ahmed Hamdi Pasha and Rasid Naşit Pasha were important in this regard. Important steps were taken in the settlement of nomadic tribes within the province during the time of both governors. As a result of the efforts, while hundreds of thousands of nomadic people had to adapt to the settled life, new villages and townships were created. This caused the province's administrative and population structure to change.

KAYNAKÇA**A-Arşiv Kaynakları: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA.]**

- Bâb-ı Ali Evrâk Odası (BEO.): 150/11228; 427/31972; 523/3917; 707/53025
 Dahiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi (DH. MKT.): 237/10; 245/69; 504/5; 1141/41; 1342/17;1350/47; 1355/90; 1358/86; 1359/75; 1374/85; 1409/107; 1423/33; 1452/117; 1470/80; 1471/10; 1484/100; 1533/114; 1644/42; 1648/52; 1889/32; 2023/127; 2076/74; 2364/40; 2520/31; 2639/73
 Dahiliye Nezâreti, Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrâkı, Islahât (DH. TMİK. S.): 52/54
 İrade, Dahiliye (İ. DH.): 806/65211; 893/71084; 990/78213; 994/78504; 1298/33; 1313/56; 1335/29
 İrade, Meclis-i Mahsus (İ. MMS.): 40/1640; 77/3394; 95/4049
 İrade, Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.): 384/16785; 184/5544
 İrade, Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD.): 63/3646; 71/4162
 Meclis-i Vâlâ (MVL.): 3/52; 667/26
 Meclis-i Vâlâ Defterleri (MVL. d.), No:470
 Sadaret, Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Belgeleri (A. MKT. NZD.): 78/68
 Sadaret, Mektûbî Mühimme Kalemi Belgeleri (A. MKT. MHM.): 93/9; 100/19
 Şûrâ-yı Devlet (ŞD.): 268/23; 302/30; 1375/34; 1375/66; 1379/33; 1383/26; 1392/6; 1392/10; 1420/18; 1540/56
 Yıldız Husûsi Marûzât Evrâkı (Y.A.HUS.): 164/78
 Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı (Y.MTV.): 12/24; 12/50
 Yıldız Perâkende Evrâkı Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (Y. PRK. TKM.): 7/29
 Yıldız Perâkende Evrâkı Yâveran ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. ASK.): 160/7
 Yıldız Perâkende Umûm Vilâyetler (Y. PRK. UM.): 6/74; 6/82

B-Resmi Yayınlar

H.1302 / R.1300 Aydın Vilâyet Salnâmesi

Aydın Vilâyet Salnâmesi [R. 1307 / H. 1308] (2010), (Yazar: İbrahim Cavid), (Hazırlayanlar: M. Babuçoğlu, C. Eroğlu, A. Şahin), Ankara: TTK Yay.

Düstûr, Sene 1289,, I. Tertib, 2. Cild.

C. Araştırma-İnceleme ve Kaynak Eserler

- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan günümüze etnik-sosyal politikalar çerçevesinde göç ve iskan siyaseti ve uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yay.
- Balcıoğlu, T. H. (1943). Edremit civarında Türk aşiretleri. II. *Türk Tarih Kongresi Sempozyumu Bildirileri içinde*, (s.923-938), İstanbul: TTK Yay.
- Barkan, Ö. L. (1949-1950). "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 11(1-4). 524-569.
- Barkan, Ö. L. (1952). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 13(1-4). 56-79.
- Barkan, Ö. L. (1953). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15 (1-4). 209-237.
- Barkan, Ö. L. (2013). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler. *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*. (s. 47-193), (Hazırlayan: Coşkun Çakır), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Çadırcı, M. (2007a). Tanzimat'ın ilanı sırasında Anadolu'da iç güvenlik. *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*. (s. 133-151). Ankara: İmge kitabevi.
- Çadırcı, M. (2007b). Tanzimat Dönemi'nde çıkarılan men'-i mürûr ve pasaport nizamnameleri. *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*. (s. 153-172). Ankara: İmge kitabevi.
- Demir, A. (2017). Aşiret devlet ilişkileri ve aşiretlerin ekonomik faaliyetleri. *Konya Araştırmaları Göç ve İskan*, (s. 65-80.). Konya: Palet Yay.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: TTK Yay.
- Erdoğan, T. (2017). Göç ve göçmen kavramlarının analizi. *Konya Araştırmaları Göç ve İskan*, (s. 13-28). Konya: Palet Yay.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Eyicil, A. (1997). Maraş'ta 1855'te Tacirlü aşireti'nin isyanı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 19 (30), 99-133.
- Gökbilgin, T. (1957). *Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi Yay.

- Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"*. Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (1996). Osmanlı belgelerine göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd kelimeleri üzerine bir değerlendirme. *Belleten*, 60(227). 139-146.
- Halaçoğlu, Y. (2002). Osmanlı Devleti'nin Rumeli iskânıyla ilgili toponomik bir değerlendirme. *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Sofya bildirileri içinde* (s. 3-10), (Editör: Ali Çaksu). İstanbul: IRCICA Yay.
- Halaçoğlu, Y. (2006). *XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yay.
- Haykıran, A. S. (2017). Tanzimat ve iskân: 1844 nüfus sayımında Aydın Sancağı'nda aşiretler. *Tarih Okulu / Journal of History School*. 10(32). 247-291.
- Karaca, B. (2008). 1522-1532 tarihlerinde Menteşe bölgesi yürükleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18 (2), 403-440.
- Keleş, E. (2019). *Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Koç, Y. (2016a). "İskân (1. Bölüm)", *DİA., Cilt: Ek-1*, 650-651.
- Koç, Y. (2016b). "İskân (5. Bölüm)", *DİA., Cilt: Ek-1*, 659-662.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yay.
- Linder, R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda göçebeler ve Osmanlılar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî. Cilt:4*, (Yayına hazırlayan: Nuri Akbayır). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yay.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend teşkilatı*. İstanbul: Eren Yay.
- Saydam, A. (1993). Tanzimat devrinde Halep ve Musul dolaylarında aşiretlerin yol açtıkları asayiş problemleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 8(1). 243-256.
- Saydam, A. (1998). Orta Anadolu'daki aşiretlerin iskanı (1839-1853). *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, (s. 210-240), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Söylemez, F. (2013). Osmanlılarda konargöçer-yerleşik münasebetleri üzerine bir değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 204. 201-213.
- Şahin, İ. (1982). Osmanlı İmparatorluğu'nda konar-göçer aşiretlerin hukukî nizâmları. *Türk Kültürü Dergisi*. 20(227). 285-294.
- Şahin, İ. (1997). Osmanlı Anadolu'sunda göçebelerinin yazılı ve sözlü kaynakları. *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri: Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 167-174). İstanbul: İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay.
- Şahin, İ. (2015). Osmanlı Rumelisi'nde "Yörük" kavramı ve Yörükler. *Sultan II. Murad ve Dönemi*, (Editör: İsmail Yaşayanlar). (s. 277-286). Bursa: Gaye Kitabevi.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları (alfabetik sırayla)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.
- Sümer, F. (1949-1950). XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 11 (1-4). 509-523.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilatı destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Tanoğlu, A. (1954). İskân coğrafyası: esas fikirler, problemler ve metod. *Türkiyat Mecmuası*. 11. 1-32.
- Turna, N. (2013). *19. yy'dan 20. yy'ya Osmanlı topraklarında seyahat, göç ve asayiş belgeleri, Mürûr Tezkereleri*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Türkay, C. (2001). *Başbakanlık Arşivi belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda oymak, aşiret ve cemaatlar*, İstanbul: İşaret Yay.
- Yazıcı, M. (2002). *XVI. yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen yerleşimi ve demografik dağılımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi. Muğla.

Ek 1: Aydın Vilâyeti dahilinde R. 1299 / M. 1883 senesinde iskân edilmiş olan aşiretlerin miktarını gösterir defter (BOA., Y.PRK.UM., 6/74, 14 Ca 1301 / 12 Mart 1884)

Sancak	İskân edilen nüfus	İskân edilen hane	İskân olunan mahal
İzmir Sancağı	232	43	Urla kazası
	1246	274	Ödemiş "
	619	122	Bayındır "
	1926	399	Tire "
	61	11	Foçateyn "
	594	108	Seferihisar "
	211	48	Menemen "
	132	52	Bergama "
	1585	254	Kuşadası "
	2156	481	Triyanda (Torbalı) "
	152	50	Nif "
	650	168	Seydiköy "
	9562	2010	Toplam
Saruhan Sancağı	920	183	Salihli kazası
	955	163	Kasaba "
	88	167	Alaşehir "
	2077	461	Demirci
	976	419	Akhisar "
	528	120	Gördes "
	2210	442	Kula "
	1056	230	Eşme "
	466	104	Soma "
10076	2289	Toplam	
Aydın Sancağı	3151	448	Söke kazası
	1300	299	Nazilli "
	1867	188	Çine "
	1042	297	Bozdoğan "
	7360	1432	Toplam
Denizli Sancağı	2667	596	Denizli kazası
	502	125	Sarayköy "
	480	98	Buldan
	145	28	Tavas "
3794	847	Toplam	
Menteşe Sancağı	125	20	Marmaris kazası
	589	114	Megri "
	714	134	Toplam

Sancak	İskân edilen hane	Düzeltilmiş hane ³⁹	İskan edilen nüfus
İzmir sancağı	2214	2010	9562
Saruhan sancağı	2289	2289	10076
Aydın sancağı	2432	1432	7360
Denizli sancağı	847	847	3794
Menteşe sancağı	134	134	714
Toplam	6916	6712	31506

³⁹ İskân edilen hanelerin yazımında ve toplanmasında yanlış yapılmış olup olması gereken veriler düzeltilmiştir.

Ek 2: 1885 senesinde Aydın Vilâyeti'nde iskân edilen aşiretlere dair defter. H.1302 / R.1300 Aydın Vilâyet Salnâmesi, s.269-271

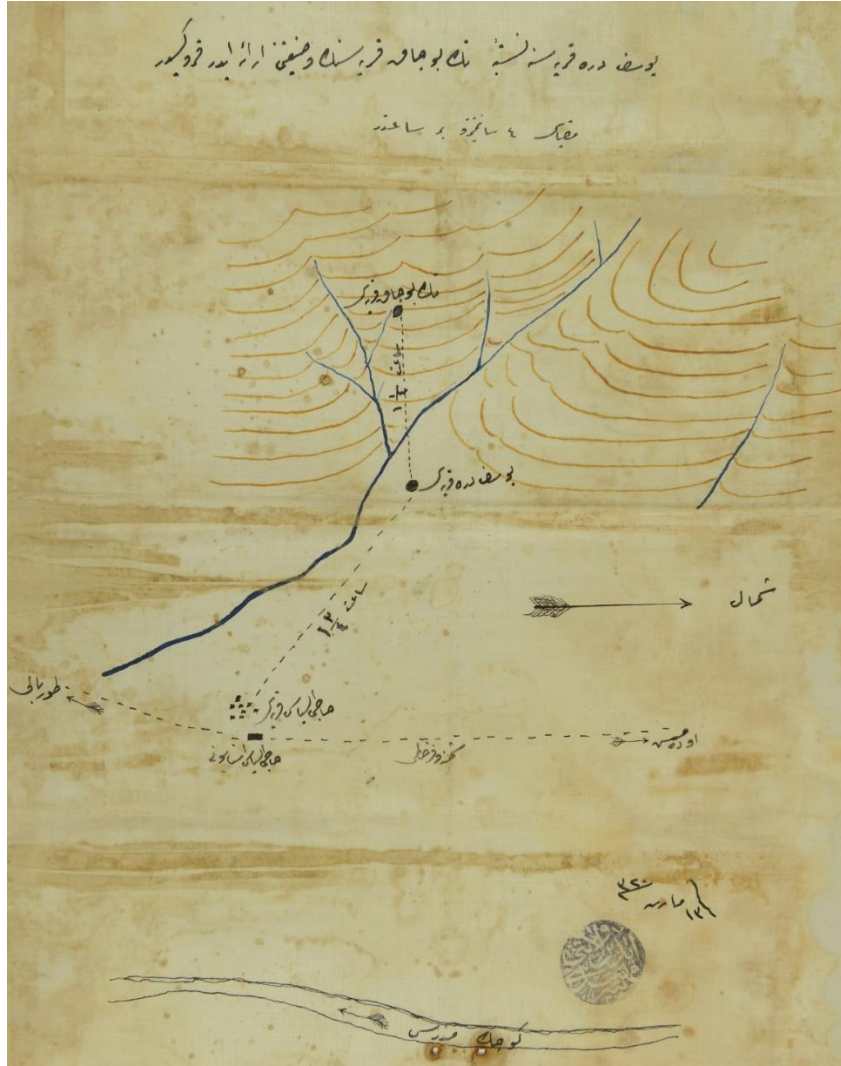
Yerleşim mahalli	Yapılan Hane	Kadın	Erkek	Toplam Nüfus
Torbali nahiyesinde	549	1284	1369	2653
Nif "	64	128	155	283
Tire kazasında	698	1450	1649	3099
Menemen "	49	95	117	212
Foçateyn "	11	30	32	62
Bergama "	21	51	57	108
Nevahi-i Bergama	29	79	87	166
Çandarlı nahiyesinde	42	95	116	211
Dikili "	5	-	15	15
Ayazmend "	11	23	27	50
Kilisa "	72	159	191	350
Nefs-i Ödemiş'de	39	76	90	166
Ma'a Kelas Balyanbolu nahiyesi	199	461	505	966
Birgi "	50	109	124	233
Bayındır kazasında	153	364	431	795
Kuşadası'nda	254	796	790	1586
Urla kazasında	55	153	167	320
Seferihisar kazasında	52	93	117	210
Salihli "	182	896	935	1831
Alaşehir "	77	863	881	1744
Demirci "	499	2197	2231	4428
Eşme "	201	891	888	1779
Soma "	104	453	466	919
Kasaba "	183	947	955	1902
Kula "	251	1441	1507	2948
Gördes "	75	291	327	618
Manisa'da	394	1285	1262	2747
Akhisar kazasında	950	4316	5005	9321
Aydın'da	30	74	79	153
Köşk nahiyesinde	56	146	134	280
Sobuca "	260	676	649	1325
Karahayıt "	121	330	329	659
Eyneabad " (İneabad)	153	327	352	679
Atça nahiyesi	13	37	33	70
Kuyucak "	116	248	271	519
Sultanhisarı nahiyesi	31	80	74	154
Karacasu'da	119	248	253	501
Nazilli'de	45	128	101	229
Söke kazasında	704	1878	1722	3600
Bozdoğan "	276	658	656	1314
Çine "	397	917	902	1819
Muğla "	137	405	401	806
Bozöyük nahiyesinde	176	430	441	871
Ula "	39	101	110	211
Bodrum kazasında	85	267	290	557
Megri "	148	362	361	723

Milas "	-	328	334	662
Marmaris "	20	58	67	125
Köyceğiz "	98	476	482	958
Sarayköy "	186	755	768	1523
Buldan "	167	833	827	1660
Tavas "	49	231	243	476
Honas nahiyesinde	722	3186	3455	6641
Toplam	9397	32205	34032	66237

Ek 3: 1885 senesinde Aydın Vilâyeti'nde aşiretlerin iskân edildikleri kazalardaki nahiye ve köy sayılarına ait liste. (H.1302 / R.1300 Aydın Vilâyet Salnâmesi: 269-271).

Sancak	Kaza	Nahiye adedi	Köy adedi
İzmir sancağı	Merkez kaza	5	149
	Seferihisar	1	17
	Kuşadası		28
	Çeşme	2	13
	Urla		25
	Foçateyn	1	9
	Menemen		45
	Bergama	7	161
	Tire		83
	Bayındır		54
	Ödemiş	3	102
	Toplam	19	686
Saruhan sancağı	Merkez kaza	3	151
	Kasaba	2	33
	Salihli		58
	Alaşehir	1	59
	Eşme		79
	Kula		28
	Demirci		115
	Gördes	2	126
	Akhisar		35
	Kırkağaç	1	25
	Soma		62
	Toplam	9	771
Aydın sancağı	Merkez kaza	7	92
	Nazilli	4	106
	Bozdoğan	1	57
	Çine		94
	Söke		57
Toplam	12	406	
Denizli sancağı	Merkez kaza	1	50
	Sarayköy		28
	Buldan	1	33
	Tavas		84
	Çal	1	---
Toplam	3	195	
Menteşe sancağı	Merkez kaza	1	57
	Megri	1	70
	Milas		111
	Marmaris	1	24
	Köyceğiz		69
	Bodrum		38
Toplam	3	369	
Genel Toplam		46	2427

Ek 4: Ödemiş'in Yusufdere köyü civarında Teshiliye adıyla köy teşkili hakkındaki kroki. (BOA., ŞD. 1420 / 18)

GÖYNÜKLÜ AHMED EFENDİ'NİN MECMUASI

THE MECMUA OF GÖYNÜKLÜ AHMED EFENDİ

Hakan YILDIZ*

Öz

Bazı Osmanlı ulemâsı ve devlet adamları, çeşitli konulara dair dinî ve din dışı yazuları bir araya getirmek suretiyle "Mecmua" adı verilen eserler kaleme almıştır. Bu bağlamda çalışmamızda, bir XVIII. yüzyıl Osmanlı maliye bürokrati olan Göynüklü Ahmed Efendi'nin bazı notları ile dinî ve din dışı çeşitli eserlerdeki yazılardan derlediği "Mecmua"sı incelenmiştir. Araştırmada, öncelikle Mecmua'nın bilinen iki nüshası olan Berlin ve Rado nüshaları tanıtılmış, daha sonra her iki nüshanın şekli/fizikî özellikleri ve muhtevaları ortaya konulmak suretiyle mecmua tüm yönleriyle ele alınmıştır. Eserde müellif Ahmed Efendi'nin bizzat katıldığı ve şahsî tanıklıklarına dayanarak kaleme aldığı Prut, Mora, Avusturya ve İran seferlerine ait tarihî kayıtlar ise mecmuayı emsallerinden ayıran önemli bir özellik olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kayıtlar, sözkonusu dönemler için birincil kaynak olmanın yanı sıra, çağdaş kaynaklarda bulunmayan bazı bilgileri ihtiva etmesi sebebiyle eşsiz mahiyettedir.

Anahtar Kelimeler

Mecmua, Göynüklü Ahmed Efendi, Berlin Nüshası, Rado Nüshası, sefer

Abstract

Some Ottoman ulemas and statesmen had been penned some texts which were named "Mecmua" on various topics as combining religious and non-religious writings. Concordantly, the Mecmua which was covering some notes and writings in the religious and non-religious works of Göynüklü Ahmed Efendi, who was a Ottoman finance bureaucrat in the 18th century, is examined in this study. In the study, firstly Berlin and Rado, which have been known copies of mecmua, are introduced, afterwards the 'mecmua' is handled by its all aspects as depicting the exoterical and physical specifications of each copy. Records, which were taken by Ahmed Efendi, the author, about the Prut, Mora, Austria and Iran campaigns, in the Mecmua, differentiate it and give prominence among its counterparts. These records, besides being a primary source for those times, are unique as well because they involve some data which are not covered by the contemporary sources.

Keywords

Mecmua, Göynüklü Ahmed Efendi, Berlin Copy, Rado Copy, campaign

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü. hakan.yildiz@nisantasi.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4609-5087

GİRİŞ

İslâm kültüründe bir ya da daha fazla yazar tarafından çeşitli konulara dair dinî ve din dışı nesir, manzume ve şiir türü yazıların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş derlemelere, "toplanıp biriktirilmiş, tanzîm ve tertîb edilmiş şeyler" (Ş. Sâmi, 1318, s. 1293) anlamında "Mecmua" adı verilmektedir (Uzun, 2003, s. 265). Mecmualar, şahsî bir derleme olması dolayısıyla şekil ve muhteva yönünden derleyen kişinin ilgi alanlarını ve zevkini yansıtan eserlerdir. Ancak edebiyattan ilahiyata, sanattan sihre, felsefeden tıbbâ, folklordan etnografyaya kadar pek çok farklı konuda bilgi barındıran mecmuaların (Aydemir, 2007, s. 123; Pala, 2014, s. 300) henüz tam bir tasnifi yapılamamıştır (Kut, 1986, s. 170).

Bununla birlikte Agah Sırrı Levent, mecmuaları; nazire mecmuaları, birer antoloji niteliğinde seçme şiir mecmuaları, çeşitli konulardaki risalelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş mecmualar, aynı konulardaki eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş mecmualar ve ünlü kişilerce hazırlanmış, birçok faydalı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları ihtiva eden mecmualar olmak üzere beş ana grupta toplamıştır (Levent, 1984, s. 166-167). Daha sonra Günay Kut; nazire mecmuaları, seçme şiir mecmuaları (mecmua-i eş'ar, mecmua-i devâvin), aynı konudaki eserlerin bir araya getirilmesiyle hazırlanmış mecmualar (mecmua-i edviyye, mecmua-i tevârih, mecmua-i muammeyat, mecmua-i münşeât, mecmua-i resâil), karışık yani manzum ve mensur veya farklı dillerle yazılmış parçalardan oluşan mecmualar ve derleyeni belli mecmualar (Ömer bin Mezid, *Mecmu'atu'n-Neza'ir*; Eğirdirli Hacı Kemal, *Cami'u'n-Neza'ir*; Edirneli Nazmi, *Mecma'u'n-Neza'ir*; Pervane Bey *Mecmu'ası*; Budinli Hisali, *Metali'u'n-Neza'ir*) başlıkları altında bu beş grubu biraz farklılıkla tekrarlamıştır (Kut, 1986, s. 170-172). Kamil Ali Gıynaş da araştırmalarında pek çok mecmua türü tespit etmiştir.¹

Osmanlı ulemâsı ve devlet adamları da şahsî tercihleri çerçevesinde belirledikleri dinî/din dışı konulara diledikleri çeşitlilikte ve oranda yer verdikleri mecmualar hazırlamıştır (Uzun, 2003, s. 266-267). Bu kalem erbabından biri olan ve XVII-XVIII. yüzyılda devlet hizmetinde bulunan Hazine-i Birun Kâtibi ve Şikk-ı Sani Defterdarı Göynüklü Ahmed Efendi,² ömrünün son günlerine kadar bahis konumuz olan "Mecmua"yı yazmıştır.

Bir maliye bürokrati olan Ahmed Efendi'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ölüm tarihi ise Sicill-i Osmânî'de Şaban 1172/Mart-Nisan 1759'dur (C. I, s. 259). Keza mecmuasındaki son kayda ait 25 Receb 1172/24 Mart 1759 tarihi de bu bilgiyi doğrulamaktadır (BN, vr. 371b/475b). Bununla birlikte Sicill-i Osmanî'de (C. I, s. 259) ve Vâsıf Tarihi'nde vefat ettiğinde yüz yaşını aşmış olduğu bilgisi de (Vâsıf, 1219,

¹ Şiir mecmuaları, risale mecmuaları, hadis mecmuaları, fetva mecmuaları, dua mecmuaları, tarih manzumelerini içeren mecmualar, fevâid mecmuaları, hutbe mecmuaları, tıpla ilgili mecmualar, gizli ilimlerden bahseden mecmualar, letaif mecmuaları, zikir ve evrâd mecmuaları, hikâye mecmuaları, münşe'ât mecmuaları, müzikle ilgili mecmualar, mektup mecmuaları, müsvedde mecmuaları, ilâm mecmuaları, söz, deyiş mecmuaları, hadis ve tefsir benzeri kaynaklardan edinilen dinî bilgilerin yer aldığı mecmualar (Gıynaş, 2011, s. 246).

² Göynüklü Ahmed Efendi'nin hayatı ve devlet hizmeti için bkz. Yıldız, 2019, s. 843-855.

s. 156) hesaba katıldığı takdirde, muhtemelen 1649-1658 yıllarında doğmuş olduğu söylenebilir (Yıldız, 2019, s. 845).

Ahmed Efendi, yüz yılı aşkın ömrünün çok büyük bir kısmını devlet hizmetinde geçirmiştir. Uzun yıllar devam eden resmî hayatı sırasında edindiği bilgi ve tecrübelerini sonraki kuşaklara aktarmayı görev saydığından olsa gerek, önemli gördüğü ve kısmen tecrübî, kısmen de çeşitli kaynaklardan derlediği yirminin üzerinde konuya ait bilgileri eserinde bir araya getirmiştir. Bu sebeple de eserini *Mecmû'a* olarak zikretmeyi tercih etmiştir ("...Cümlesin işbu mecmû'aya cem' edip...": *Mecmû'a* [Berlin Nüshası/BN], yz. 1209, 367b/277b³). Mecmua'daki konular arasında özellikle Ahmed Efendi'nin XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren bizzat katıldığı seferlere ait tanıklıkları, ilgili dönem olaylarının az bilinen yanlarının aydınlatılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamızda, Ahmed Efendi'nin mecmuasının dünyada bilinen iki nüshasının tüm yönleriyle bilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle nüshaların şu anda buldukları yerler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, ana nüsha olan Berlin Nüshası'nın (BN) dijital kopyası ile Rado Nüshası'nın (RN) orijinali karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve elde edilen bilgiler "Nüshaların Fizikî Özellikleri" ve "Nüshaların Muhtevası" başlıkları altında değerlendirilmiştir. Değerlendirme aşamasında, gerek BN'nin restorasyonu sırasında gerekse RN'nin bazı bölümlerine sonradan Şevket Rado tarafından yapılan eklemelerde yapılan hatalara da dikkat çekilerek düzeltmeler yapılmış ve eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır.

2. Mecmua'nın Nüshaları ve Muhtevası

Ahmed Efendi'nin mecmuasının bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan birisi, fihristinde yazılı tüm konuları ihtiva eden Almanya'daki BN'dır. İstanbul'daki diğer nüsha olan RN ise BN'nin ana konularından "Tarih" bölümünün sadece 1711-1714 yıllarında Osmanlı-Rus-İsveç ilişkilerine dair olayların kaydedildiği hacmen çok daha küçük bir parçasından ibarettir.

2. 1. Berlin Nüshası (BN)

BN'nin varlığı ve nerede bulunduğu hakkında ilk bilgilere Babinger'in eserinde rastlıyoruz (Babinger, 2000, s. 341). Daha sonra nüshayı bizzat gördüğü anlaşılan Kurat, 1940 ve 1951-1953 yıllarında yazdığı kitaplarında yazma hakkında bilgi vermiş, hatta bazı bölümlerini Arap ve Lâtin harfleriyle yayımlamıştır (1943, s. V-VI, 1-31; 1951, 1953: 15-17, 741-748). Keza Kurat 1966 yılında yayımlanan makalesinde, BN ve Ahmed Efendi hakkında bilgi verdikten sonra Mecmua'nın Prut Seferi ile ilgili bölümünü⁴ Arap ve Latin harfleriyle yayımlamıştır (1966, s. 261-426). 1968'de ise Barbara Flemming, Almanya'da bulunan Türkçe elyazmalarını derlediği katalogunda, çeşitli konulara ait bilgilerin yazılı olduğu bu mecmuayı incelemiş ve bilgi vermiştir.⁵ Son olarak Songül Çolak, BN'ni doktora tezi olarak çalışmış; gerek 1999 yılında yayımlanan tezinde ve gerekse 2004'de yayımlanan makalesinde, konu hakkında daha önce

³ Eğik çizgiden sonraki numaralar, nüshanın yerleri düzeltilmiş ve sonradan rakamlandırılmış varak numaralarıdır.

⁴ vr. 300b/215b-326a/241a.

⁵ 1968: 28/nr. 41, 151-154/nr. 191-193, 186-187/nr. 227, 203/nr. 246, 247, 256-257/ nr. 321, 323, 259-260/nr. 326, 271-272/nr. 341-342, 275-276/nr. 348-350, 319/nr. 416, 334-335/nr. 428, 338/nr. 433, 346-347/nr. 446.

yapılmış çalışmalardan da yararlanarak detaylı bir araştırma yapmıştır (1999; 2004, s. 853-865).⁶

BN, günümüzde Berlin (Tübingen) Devlet Kütüphanesi kataloğunda "Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Verzeichnisses der Orientalischen Handschriften in Deutschland (VOHD) 13, 1, 446, Ms. or. quart. 1209" künyesi ve "Mecmū'a" adı ile kayıtlıdır (SSB website).

2.1.1. Nüshanın Fizikî Özellikleri

BN'nin cildi, muhtemelen mukavva üzerine kahverengi deri kaplıdır. Türk cilt sanatının klâsik bir örneği olan cilt kapağı, sertaplı⁷ (sertâb) ve mıkleplidir (mıkleb).⁸ Üst ve alt kapaklarının ortasında 90 x 70 mm ebadında Rûmî motifli salbeksiz⁹ beyzî soğuk şemse¹⁰; sertap ve mıklepin ortasında ise 30 x 30 mm ebadında dilimli soğuk şemse vardır. Ayrıca sırt kısmının alt tarafında, yazmanın kütüphanede bulunduğu bölüm ve sıra numarasının olduğu sarı yıldız baskılı "Ms. Or. Quart. 1209" yazısı bulunmaktadır. Cilt ara kapakları ile mıklep iç kapağı, Hatayî formunda sarı, pembe, kırmızı, yeşil renklerle boyanmış çiçek ve yaprak motifleriyle süslenmiştir.

Yazmanın, zaman içinde restorasyon gördüğü bellidir (Flemming, 1968, s. 346). Özellikle klâsik Türk cilt formuna göre düz olması gereken (Özen, 1985, s. 11) sırt kısmının bombeli olmasından hareketle, en azından bu kısım restorasyondan geçmiş ve şirâzesi yenilenmiştir. Nitekim ileride de görüleceği üzere birçok sayfanın fihristteki sayfa sırasına uygun olmayan yerlerde bulunması, zaman içinde şirâzenin kopmasıyla dağılan sayfaların sırasının restorasyonda yeniden ciltlenirken karıştırıldığını göstermektedir. Keza üst kapaktan sonra orijinal varakların rengine çok yakın sarımtırak renkli ilk boş yaprak (1a'dan önce) ile alt kapaktan önceki son boş yaprak, restorasyon sırasında eklenmiş farklı ve yeni sayfalardır. Bu yapraklardan üst kapaktan sonraki sayfanın arka yüzüne, yaklaşık olarak 65 x 46 mm ebadında bir kâğıt yapııştırılmıştır. Kâğıdın üzerinde, el yazısıyla ve siyah mürekkeple "Or. qu. 1209 acc. ms. 1911.209." yazılıdır. Alt kapaktan önceki yaprağın ön sayfasında ise kurşun/sabit kalemle yazmanın toplam varak sayısı olan "372 Blatt" (372 sayfa) ve boş (unbeschrieben) varak numaralarının yazıldığı "Koll, 31.8.1977" tarihli bir kayıt vardır.

⁶ Bununla birlikte Göynüklü Ahmed Efendi'nin Mecmua'sının dünyada bilinen iki nüshasından *BN* üzerine bir doktora tezi hazırlayan Çolak'ın makalesindeki ifadelerinden ("*Şevket Rado'nun bu konu ile alakalı yazdığı makalesinden anlaşıldığına göre kendi kütüphanesindedir*", "*Rado'nun belirttiğine göre her varaka*", "*Rado'nun belirttiğine göre kopya nüshadaki son varaka*" "*Berlin'de bulunan ve eksiksiz tek nüsha olarak nitelendirilebileceğimiz eser*": 2004, s. 854-855) diğer nüsha olan *RN*'ni görmediği anlaşılmaktadır. Ben hemen hemen aynı yıllarda, doktora tezimin ana kaynaklarından biri olması nedeniyle öncelikle Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün aracılığı sayesinde *BN*'nin negatif bir film kopyasını Staatsbibliothek'ten getirtmiştim. Daha sonra da merhum Rado'nun ailesi ile irtibat kurabilmek için telefon rehberinden çeşitli aramalar yapmış ve oğlu Mehmet Rado'ya ulaşmışım. Kendisinden, rahmetlinin kütüphanesinde bulunan bu nüshanın fotokopisini temin edebilmek için yardımını rica ettim. M. Rado, bir kaç gün sonra yazma nüshanın bir kopyasını almama izin verdi. Böylece tezimi yazarken her iki nüshadan da faydalandım.

⁷ Klâsik ciltlerde mıkleple alt kapak arasında sayfa kenarlarını koruyan parça (Özen, 1985, s. 62).

⁸ Eski ciltlerde alt kapağa sertap ile bağlanıp üst kapak ile kitap arasına girerek sayfa kenarlarını koruyan ucu sivri parça (Özen, 1985, s. 46).

⁹ Eski ciltlerde şemsenin iki ucundaki uzantı süslemeye verilen isim (Özen, 1985, s. 60).

¹⁰ Eski kitap ciltlerinin üzerine yapılan güneş şeklinde süsleme motifi (Özen, 1985, s. 66).

372 varaklı yazmanın ciltli ebadı, 320 x 230 mm; muhtelif ölçülerdeki sayfaların ebadı ise 296-302 x 191-206 mm'dir.¹¹ Sayfalarda kullanılan kâğıtlar; fildişi, sarımtırak, yer yer açık kahverengimsi renkte ve âharlıdır. Bazı sayfalar filigranlıdır (Flemming, 1968, s. 346). Varakların bir kısmı, cetvellidir (cedvel).¹²

Nüshada 53 sayfa boştur.¹³ Bazı varaklarda yazıların okunmasını engellemeyecek ölçüde, birkaç sayfada ise okumayı güçleştirecek derecede mürekkep dağılımları vardır.¹⁴

Yazı türü ekseriyetle nesih, kısmen de divanî, divanî kırması, talik, rık'a ve siyakattır. Yazıların çok büyük bir bölümünde siyah mürekkep kullanılmıştır. Dikkat çekilmek istenen kelimeler, tarihler, serlevhalar, bazı çizgiler, cetvel çizgileri ile sayfa numaralarında ise kırmızı ve yeşil mürekkep tercih edilmiştir. Kırmızı ve yeşil mürekkepli çizgiler/satırlar, açıktan koyuya değişik tonlardadır.

Nüshada restorasyondan önce ve sonra olmak üzere, bir araya getirme ve ciltleme aşamasında varak sıraları büyük ölçüde karışmıştır. Nitekim Göynüklü Ahmed Efendi'den sonraki yıllarda başka biri tarafından yazılmış bir notta, müellifin birçok kaynaktan bu kıymetli bilgileri derlemesine rağmen zaman içinde varakların fihristteki sıraya aykırı olarak dağılıp karıştığı ve bunların aslına göre yeniden düzenlemesi gerektiği yazılıdır.¹⁵ Sonradan farkedilen bu durumu düzeltebilmek için müellif veya eser sahipleri tarafından yazılan Arabî varak numaralarının yanına, kurşun/sabit kalemle ve günümüz rakamlarıyla sonradan yeni bir numaralandırma yapılmıştır.¹⁶ Ancak restorasyon sırasında varaklar yanlış yerlere koyulup ciltlendiği için doğru olan yeni numaralandırmanın sırası da bozulmuştur. Keza Mecmua'da yer verilen konular ve genellikle konularla ilgili olarak belli ölçülerde ve renklerde olan cetvelli varakların sırası da karışmıştır.

2.1.2. BN'nın Muhtevası

Ahmed Efendi, seçtiği çeşitli konuları topladığı Mecmua'daki bilgilere zaman zaman kendi görüşlerini de eklemiştir. Ancak kendi görüşlerini belirttiği bu notların bir kısmı, nüshada farklı konuların bulunduğu varaklara yazılmıştır. Bunun iki sebebi olmalıdır. Birisi, Ahmed Efendi'nin eserini yazarken büyük ihtimalle sonradan hatırladığı ya da önemli gördüğü bazı bilgileri başka konuların bulunduğu boş

¹¹ Mecmua hakkında bilgi veren çalışmalar, yazmanın ebadını ciltli, ciltsiz ayırımı yapmadan genel bir ölçüyle müttefikan 300 x 200 mm olarak verir (Flemming, 1968, s. 347; Çolak, 1999, s. 9; 2004, s. 854-855; Kurat, 1966, s. 264).

¹² Cetvel/cedvel: Yazma eserlerin sayfalarında metni içine alan siyah ya da farklı renklerde, bir ya da birkaç çizgi ile yapılmış çerçeve (Özen, 1985, s. 9). Fleming, Kurat ve Çolak'ın çalışmalarında, cetvelli varakların çerçeve ebatları hakkında bilgi yoktur. Farklı ölçülerde olan cetvel ebatları, ileride konularına ait bölümlerde verilecektir.

¹³ Boş olan varaklar: 7a-9a, 29b, 55b, 75b/65b, 79b/69b-80b/70b, 81b/71b, 82b/72b-83b/73b, 88a-b/78a-b, 98a/88a, 99a/93a, 100b-101b/94b-95b, 116a-118a/203a-205a, 128b/109b, 138a-b/120a-b, 139b/121b, 140a/122a, 148b/264b, 149a-b/199a-b, 179b-180a/218b-104a, 195b/277b, 198b-199a/282b-283a, 214b-215a/199b-300a, 235b/326b, 242b-243a/333b-334a, 257b-258a/348b-349a, 261b-262a/352b-353a, 269b/359b, 304b/364b, 372a-b/476a-b.

¹⁴ vr. 143a-b/255a-b, 148a-b/264a-b, 173a-b/233a-b, 175a-176b/235a-231b, 181a-182b/234a-230b, 184a-b/237a-b, 190a-b/314a-b, 194a-195b/271a-277b, 371a-b/474a-b.

¹⁵ vr. 190b/214b. Bu sayfanın sağ sütununda bulunan kaydın hattı, yer yer nesih izleri görülen rık'adır. 274 x 155 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetvelli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

¹⁶ vr. 69a'ya kadar aynı olan Arabî ve yeni numaralandırma, 70a'dan itibaren değişmektedir. Bu varakta Arabî rakam 70 olması gerekirken 65 olarak yazılmıştır.

varaklara kaydetmesidir. Diğeri ise nüshanın restorasyonu sırasında kopan/dağılan varakların, hatalı numaralandırma yüzünden yanlış sırayla ciltlenmesidir.

BN'ni inceleyen Flemming, bu karmaşıklığı düzeltebilmek için nüshada yer verilen konuları 20 ana bölümde toplamış ve varakları, yazmadaki sırasına bakmaksızın ilgili oldukları konunun bulunduğu bölümlerde göstermiştir.¹⁷ Bu çalışmada ise Flemming'in Mecmua'daki bilgileri belli konular altında toplama yöntemi benimsenmekle birlikte; bazı konular varak numaraları ile birlikte ilgili oldukları diğer konuların bulunduğu bölüme dahil edilmiş; bazı konular da birleştirilmiş oldukları konu grubundan çıkarılarak müstakil yeni bir konu başlığı altında gösterilmiştir. Bu suretle Mecmua'da zahriyye, serlevha-elkâb, fihrist-özetler ve kronoloji dışında alt başlıklar halinde yirminin üzerinde konu tespit edilmiştir. *BN*'nin tüm bölümleri ise şu şekilde tasnif edilmiştir:

Zahriyye (1a):¹⁸ Tezhipsiz olan zahriyyenin en üstünde, sağ tarafında ve alt kısmında, özensiz ince talik hatla bazı hastalıklar için bitkisel ilaç tarifleri ve tılsımlar yazılıdır.¹⁹ Sol tarafta ise iki "temellük/tesâhüb kaydı"²⁰ ait iki mühür bulunmaktadır. Sağdaki mühür, sahiplik kaydı kırmızı mürekkeple yazılmış "Mehemmed Reşîd"²¹e aittir. Mührün altındaki غصص ibaresi, ebced hesabı ile hicrî "1194" (1780) tarihini vermektedir. Soldaki diğer mühür, sahiplik kaydı siyah mürekkeple yazılmış olan "Ahmed Şerîf"²²e aittir. Bu kayıta tarih yoktur. Ancak "Serhalife-i kalem-i kale-i kebîr" unvanlı bu zatın Osmanlı maliye kalemlerinden birinin şefi olmasından hareketle, maliyenin en kıdemli yöneticilerinden/kâtiplerinden Ahmed Efendi'yi ve mecmuasını tanıyor olması çok muhtemeldir. Dolayısıyla temellük kaydında tarih bulunmamasına rağmen, müellifle aynı teşkilat bünyesinde görev yapan Ahmed Şerîf'in yazmanın ilk sahibi olması ihtimali daha yüksektir. Sayfanın alt kısmında ise yazmaya ait üçüncü temellük kaydını gösteren bir kütüphane mührü vardır. Kırmızı mürekkeple bir daire içinde "Ex Biblioth. Regia Berolinensi" yazılı olan bu tarihsiz mühür,²¹ yazmanın daha sonraki yıllarda satın alma ya da başka bir yolla Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışına çıkarıldığını ve Berlin Kraliyet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin) mülkiyetine geçtiğini göstermektedir.

*Serlevha/Mihrâbiyye*²² *ve Elkâb (vr. 1b-2b)*: 1b'de, dördü açık kırmızı ve biri yeşil beş çizgili yarım daire şeklinde tezhipsiz çok basit bir serlevha/mihrâbiyye vardır.

¹⁷ Flemming, 1968, s. 28 (nr. 41); 151-154 (nr. 191-193); 186-187 (nr. 227); 203 (nr. 246-247); 256-257 (nr. 321-323); 259-260 (nr. 326); 271-272 (nr. 341-342); 275-276 (nr. 348-350); 319 (nr. 416); 334-335 (nr. 428); 338 (nr. 433); 346-347 (nr. 446).

¹⁸ 1a. Yazma eserlerin başlık bulunan ilk sayfasından önce, temellük kaydı bulunan çoğunlukla tezhipli bazen de boş sayfa (Özen, 1985, s. 78).

¹⁹ Vefk ve cifr kullanımı, halk arasında olduğu kadar Osmanlı devlet adamlarında da yaygındı (Tezcan, 2017, s. 173; Uluğ, 2017, s. 179). Mesela Göynüklü Ahmed Efendi'nin Mecmua'yı tamamladığı yıllarda, bir başka devlet adamı Kaptan-ı Derya Köse (Mirahor, Elçi) Mustafa Paşa da içinde mukataalar, sadaret tebdilleri, ilaç reçeteleri, vefkler ve tılsımların yer aldığı 1153-1179/1741-1766 tarihli bir "Defter" kaleme almıştı (Tezcan, 2011, s. 19, 191). Yine aynı dönemlerde; 1186/1772 tarihinde Osmanlı-Rus savaşına son verilmesi için Eflâk ile Boğdan sınırındaki Fokşani kasabasında Osmanlı-Rus heyetleri arasındaki barış görüşmeleri sırasında Padişah III. Mustafa, Rusları barışa razı edebilmek için büyüye başvurmuştu (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E. 3809/2-655/19; Öz, 1942, s. 101-103).

²⁰ Yazma eserin ait olduğu kişiyi/kişileri ya da kitaplığı bildiren kayıt. Genellikle zahriyye sayfasında bulunur (Özen, 1985, s. 70).

²¹ Aynı mühür, yazılı son varak olan 474b/371b'nin en altına da basılmıştır.

²² Yazma eserin çeşitli süsleme şekilleriyle tezhiplenen (bazen ucunda tığ çizgileri olan) ya da sadece yazı olan baş sayfası (Özen, 1985, s. 46, 62).

Serlevhanın altında sırasıyla *besmele*, *hamdele-salvele*,²³ *dibâce/mukaddime* ve *duâ* cümleleri²⁴ vardır. Bunun ardından çeşitli devlet memuriyetlerine ait elkâbın fihristi bulunmaktadır (2a-2b).²⁵

Fihrist ve Özetler (vr. 2b-6b): Anadolu ve Rumeli'deki eyaletler, kazalar ve buralardan alınan çeşitli vergilerle ilgili fihrist yer alır (2a-4b). Ardından, Mecmua'da bulunan çeşitli konulara ait özetler (matlab) ve varak fihristi vardır (5a-6b). Siyah mürekkepli hattın büyük kısmı nesih, bir kısmı ise divanîdir. Fihrist numaraları, başlıklar ve dikkat çekilmek istenen kelimeler açık kırmızı mürekkepli; madde başlarının ise bir bölümü açık kırmızı, bir bölümü de yeşil mürekkeplidir.²⁶

Kronoloji (vr. 167a/126a-170b/138b):²⁷ Osmanlı tarihinde 1562-1563 ile 1619-1620 yılları arasında savaş, sefere gidiş-dönüş, fetih, zafer, yenilgi, ölüm, istilâ, İsyan, azil, cülus, tashih-i sikke vb. önemli olaylar, sıra numaralı kronolojik olarak her sayfada onar senelik tablolar²⁸ hâlinde gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, 1522-1523 ile 1564-1565 yılları arasındaki bazı tarihlere ait önemli görülen olaylar, 167a/126a varağına derkenar olarak eklenmiştir. Ayrıca Göynüklü Ahmed Efendi'den sonra kitap sahiplerinden biri ya da başka birisi bu tarih kronolojisi çalışmasını devam ettirmek istemiş ve 170a-b/138a-b varaklarına çizdiği tablolara, 1776-1777 ve 1785-1786 başlıkları altında, fakat onar yıllık sıraya uymadan tarihsiz ya da geç tarihli bazı kayıtlar düşmüştür.²⁹ Hat, 167a/126a-169b/128b varaklarında Türkçe nesih; 170a-b/138a-b varaklarında ise ekseriyeti rık'a olmak üzere kısmen nesih, kısmen divanî hatlı Farsça'dır. Bazı sayfalarda derkenarlar vardır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin üstüne çizilen çizgiler, tarihler, bazı sıra numaraları ve vakfeler, ekseriyetle kahverengiye dönük kırmızı, kısmen de açık kırmızı mürekkeplidir. Arabî varak numaraları ise pembeye dönük kırmızı renklidir.³⁰

Elkap, Mektup, Tezkire, Arz-ı hâl, Öğütler, Notlar:³¹ Devlet kadrolarında çeşitli memuriyetlerde görev yapan amir ve memurlar ile Mekke-Medine gibi kutsal beldelerin yöneticileri, Kırım hanları, bazı hükümdarlara yazılacak mektuplar ve bu mektuplarda kullanılacak elkap ile çeşitli makamlara yazılan tezkire ve arz-ı hâl suretleri vardır:

²³ Hamdele, "El-Hamdü lillâh"ın kısaltılmış halidir. Salvele ise "Ve's-salâtü ve's-selâmu 'alâ Seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ âlihî ve sahbihî ecma'in"ın kısaltılmış haline verilen addır.

²⁴ "Bismillâhirrahmânirrahîm. El-hamdu li'llâhi Rabbi'l-âlenîn. Ve's-salâtu 'alâ Resûlinâ Muhammed ve 'alâ âlihi ve sahbihî ecma'in. Ammâ ba'd mâ yeştemilu 'alâ hikâyâti's-sâlihîn ve letâyifü'l-kibâr ve zikrû'l-ashâb Rıdvânallahu te'âlâ 'aleyhim ecma'in. Bu hakîr-i pür-kusûr, ba'zı kitâblardan ahz olunup ba'zı mübtediler anlayıp; ve bu hakîr dahi bir Fâtîha-i şerîf ile rûhuna hîbe edeni, Tanrı te'âlâ murâdât-ı maksûdâtın ve müşkilâtın hall edip, tûl 'ömr ile mu'ammer ve mu'azzez ü mükerrermede Cenâb-ı Bârî! Âmin, bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn".

²⁵ Varaklar, 265-270 x 144-147 mm ebadında beş açık kırmızı arasında bir yeşil çizgi cetvellidir.

²⁶ Varaklar, 265-278 x 144-151 mm ebadında, üç açık kırmızı arasında bir yeşil çizgili cetvellidir.

²⁷ Sırası karışmış olan bu varaklar, 166b/316b varağının arkasına girdiği için restorasyon sonrasındaki sıraya göre yeni numaralandırmada 167 olarak rakamlandırılmıştır.

²⁸ Tablolandırılmış yıllar: 970/1562-1563, 980/1572-1573, 990/1582-1583, 1000/1591-1592, 1010/1601-1602 ve 1020/1611-1612.

²⁹ Düşülen son kayıt, 1252/1836-1837 tarihlidir.

³⁰ Varaklar, 283-285 x 153-155 mm ebadında siyah çift çizgi cetvellidir.

³¹ vr. 11b-14a/11-14, 54b-55a/54-55, 81b/71b, 171a/208a, 172a-175b/101a-235b, 177b/103b (Bu varağın sırası, muhtemelen restorasyon sırasında karışarak 171b/208b'nin arkasına girmiştir), 180b/104b-181b/234b, 183a/105a/145a (Biri kırmızı mürekkeple 145, diğeri siyah mürekkeple 105 olarak iki Arabî numara verilen bu varakta, sonradan divanî hatla ters olarak yazılmış 5 Zilkade 1254/20 Ocak 1839 tarihli maliye tezkiresi suretleri vardır), 184a-b/237a-b, 150a/140a-155b/181b. Ayrıca tüm varakların yer ve rakam sıralarında karışıklıklar vardır.

11b-14a: Tatar hanı, Mekke-i mükerreme şerîfi, Leh kralı vb. ile devlet kadrosunda çalışan çeşitli âmir ve memurlara hitaben yazılan resmî belgelerde kullanılan elkap cümleleri kaydedilmiştir. Hat, divanîdir. Ara başlıkların, griye dönük yeşil mürekkepli olan biri hariç tümü ve varak numaraları, kahverengiye dönük kırmızı mürekkeplidir.³² 21 ve 23 satırlı olan varaklar (14b: 6 satır) "ayaklı"³³ ve cetvelsizdir.

54b: Darüssaade ağaları tarafından yazılan imzalı ve dikey olarak yazılmış iki arz/arz-ı hâl örneği vardır. Hat, divanîdir. Başlık ve dikkat çekilmek istenen kelime, açık kırmızı mürekkeplidir.³⁴

55a: Çakırcıbaşı tarafından Eskişehir kadısına yazılan kuyruklu imzalı bir mektup sureti vardır. Hat, divanîdir. Başlık, koyu pembe renklidir.³⁵

81b/71b: Maliye teşkilâtında taşra hazinesinde (hazine-i birun) görev yapan hazinedarbaşının nasıl mübayaa tezkiresi yazacağına dair çeşitli tezkire sureti örnekleri bulunmaktadır. Hat, kısmen nesih, kısmen divanî ve kısmen siyakattır. Başlık ve dikkat çekilmek istenen kelime açık kırmızı, varak numarası koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.³⁶

172a-175b/101a-235b, 177b/103b, 180b/104b-181b/234b, 183a/105a/145a, 184a-b/237a-b: Alt makamdan üst makama, üst makamdan alt makama ve orta makamdan orta makamlara yazılan rica tezkiresi, iftar tezkiresi vb. tezkire müsveddeleri, mektuplar ile padişaha, sadrazama, vakıflara yazılacak arz-ı hâl örnekleri bulunmaktadır. Hat, nesih ve divanîdir. 172a/101a, 174b/102b ve 177a/103a ve 184b/237b'de derkenarlar vardır. 173a/233a'da, sütun başlarında üç açık kırmızı bir yeşil çizgili iki yarım daire şeklinde çok basit serlevhalar vardır. 173a/233a ve 175a/235a varakları matlaplıdır. Başlıklar, memuriyet unvanları ve dikkat çekilmek istenen kelimeler, kelimelerin üstüne çizilen çizgiler ve vakfeler; koyu pembeye dönük kırmızı, pembeye dönük kırmızı ve açık kırmızı mürekkeplidir. 173a/233a'daki başlıkların bazı kelimeleri ile serlevha kenarındaki bazı süsler ve orta sütun çizgileri yeşil mürekkeplidir.³⁷

180b/104b-181b/234b, 183a/105a/145a: Göynüklü Ahmed Efendi'nin boş bıraktığı ve sonraki tarihlerde yazma sahiplerinden biri ya da bir başkası tarafından rık'a hatla üst makamlara yazılmış arz-ı hâl suretleri ve divanî hatla ters yazılmış maliye tezkiresi suretleri vardır.³⁸ 181a/234a ve 184a-b/237a-b varakları matlaplıdır. Başlıklar ve ara çizgileri açık kırmızı mürekkeplidir.³⁹

150a/140a-155b/181b: Yüksek mertebeli olandan yüksek mertebeliye, orta mertebeli olandan orta mertebeliye, alt mertebeliden alt mertebeliye, alt mertebeliden üst

³² vr. 11b'de rakam yazılmaması gerektiği halde, "11" olarak numaralandırılmıştır.

³³ Yazma eserlerde sayfa sırasının karışmaması için sağ sayfadaki "a" varağının ilk harfinin ya da kelimesinin, sol sayfadaki "b" varağının son satırının sonunda tekrar edilmesi demek olan "ayak"; râbta, reddâde, rakabe, çoban, murâkıb, müş'ir, müş'ir, müş'ire, pâyende, müşâhide, ta'kibe ve garip de denilirdi (Özen, 1985, s. 5; Abdulkadiroğlu, 1997, s. 549).

³⁴ Varaklar, 278 x 148 mm ebadında, çift siyah çizgi cetvellidir.

³⁵ Varaklar, 274 x 149 mm ebadında, çift siyah çizgi cetvellidir.

³⁶ Varaklar, 277 x 161 mm ebadında, çift siyah çizgi cetvellidir.

³⁷ Cetvel ebatları 278-285 x 148-156 mm olan varaklardan 172a-b/101a-b, 174a-b/102a-b, 177a-b/103a-b, çift siyah çizgi cetvelli (172b/101b'nin alt cetveli silinmiş); 173a-b/233a-b, 175a-b/235a-b ve 181a-182a/234a-230b varakları, siyah çift çizgi cetvelli ve ortası yeşil çift sütunludur.

³⁸ Varaklar, 275-283 x 149-156 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetvellidir.

³⁹ Varaklar, 278, 280 x 150, 152 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetvelli ve ortası yeşil çift sütunludur.

mertebeliye yazılacak “muhabbet” cümlelerinin nasıl olması gerektiğine dair öğütler, notlar, mektup örnekleri vb. bulunmaktadır. Hat, nesihdir. Varakların satır sayıları muhtelifdir.⁴⁰ 150a/140a'da üçü açık kırmızı, biri yeşil dört çizgili yarım daire şeklinde çok basit bir serlevhası vardır. Serlevha ile cetvel arası, yine açık kırmızı ve yeşil mürekkepli "م" harfleri ile süslenmiştir. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin üzerine çizilen çizgiler, vakfeler, ekseriyetle açık kırmızı mürekkepli ve nadiren yeşil mürekkeplidir.⁴¹ Değişik renklerde ve ölçülerde cetveli⁴² olan varakların bazıları derkenarlıdır.⁴³

Ahvâl-i Malta (vr. 128a/109a): Macaristan'ın bağımsızlığı için Avusturya ile mücadele eden ve Tekirdağ'da ikâmet etmekte olan eski Erdel Prensi I. Ferenc Rakoczi'nin (Rakoçi) oğlu Josef Rakoczi'ye (Rakopsaoğlu) gönderilen bir mektup suretidir. *Ahvâl-i Malta* başlığı altında yazılan mektupta; 1726-1727 senesinde bir gün Malta'da başlayan kasırga sırasında, binden fazla yıldırım düşmesi sonucunda binlerce insanın ve hayvanın hayatını kaybetmesi ve gemilerin batmasına dair olaylar anlatılmaktadır. Hat, tek sütuna yazılmış nesihdir. Başlık, dikkat çekilmek istenen kelime, Arabî varak numarası ve vakfeler, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁴⁴

Arazi Kanunları, Timar Sistemi, Vakfiyet, Kale Gedikleri:⁴⁵ Çeşitli tarihlerde timar sistemi ile çeşitli raiyyet ve arazi vergilerine dair çıkarılan kanun suretleri, arazi hukuku, vakfiyet, kale gedikleri, alım-satım vb. konularla ilgili hükümler yer almaktadır:

14b-52b: Kanuna göre çeşitli raiyyet ve arazi vergileriyle ilgili şikâyetlere yazılan hüküm örneklerinin bulunduğu bölümdür. Hat, divanîdir. Başlık, ara başlıklar ve dikkat çekilmek istenen kelimeler, kahverengimsi kırmızı mürekkeplidir. 21-23 satırlı (29a, 30a, 38a hariç) olan varaklar, ayaklı ve cetvelsizdir.

53a: 1609 yılında Ayn Ali Efendi'nin hazırladığı “yeni kanun”dan⁴⁶ (Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân) naklen, timar/zeâmet topraklarının tasarrufu hakkında Trabzon beylerbeyine ve eyalette bulunan kadılara hitaben yazılmış bir hüküm sureti vardır. Cetvelsiz olan varaklar, nesih hatlı ve 34 satırlıdır. Başlık, tarihler, dikkat çekilmek için bazı kelimeler altına çekilen kısa çizgiler, kahverengimsi kırmızı mürekkeplidir.

53b-54a: 1375 yılında I. Murad'ın, Niş şehrini fethettikten sonra Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın tavsiyesi ile Niş topraklarında timar sisteminin kurulması ve timar topraklarının hak sahiplerine dağıtılmasına dair çıkardığı kanun metninin sureti

⁴⁰ Varaklar 34-36, 38-39 ve 44 satırlıdır.

⁴¹ vr. 151a/189a, 152a/185a/155b, 153a/186b, 154a/182b ve 155a/181a (Arabî sıra numaraları karışmış) matlaplıdır.

⁴² 150a-b/140a-b varağı, 270-274 x 145-147 mm ebadında açık kırmızı renkli çift çizgi cetveli (150a/140a üç çizgi cetveli) ve ortası yeşil çift sütunludur. 151a/189a-155b/181b varakları ise 270-274 x 145-153 mm ebadında sağ-sol yeşil renkli, üst-alt açık kırmızı renkli çift çizgi cetvelidir.

⁴³ vr. 152a-b/185a-b, 153b/186b.

⁴⁴ Varaklar, 275 x 153 mm ebadında koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvelidir.

⁴⁵ vr. 14b-54a/14-54, 83b/73b-87b/77b, 129a/110a-131b/112b, 127a-b/113a-b (Muhtemelen restorasyon sırasında yeri karışarak risalenin başlangıç varağından daha önceki varaklar arasına giren bu varak, yukarıda olması gereken sıraya alınmıştır), 132a/114a-136b/118b.

⁴⁶ Ayn Ali Efendi'nin hazırladığı kanunnameler için bkz. İpşirli, 1991, s. 259.

bulunmaktadır. Başlık, dikkat çekilmek istenen kelimeler ve rakamlar, açık kırmızı mürekkeplidir. Hat, nesihdir.⁴⁷

76a/66a-79a-b/69a-b: Timar sistemi ve reâyâ vergileri, arazi hukuku, kale gedikleri, ulufenin kesilmesi, vakfetme, şahsî alım-satım vs. ilgili temessük suretleri vardır. Hat, divanîdir (nesihle yazılmış vakıfla ilgili bir temessük sureti hariç). Konu başlıkları, dikkat çekilmek istenen kelimeler, vakfeler ve varak numaraları, açık kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir. İlk varak olan 76a/66a'da, yarım daire şeklinde üç açık kırmızı renkli yarım daire çizgili çok basit bir serlevha yer alır. Varaklar, değişik ölçü ve renklerde cetvellidir.⁴⁸

83b/73b-87b/77b: Müezzinzâde Ali (Ayn Ali) Efendi'nin 1607 yılında Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'ya sunduğu *Kavânîn-i Âl-i Osmân der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân* adlı meşhur kanunnamesinin timar, zeamet sistemi ve uygulamalarına ait bölümleri yazılıdır. Ahmed Efendi, bölümün başlığında kanunnameyi bizzat kendisinin kopya ettiğini belirtir. Hat, ekseriyetle divanî ve yer yer siyaket; 83b/73b'nin tümü ile 87a/77a'nın kısa bir bölümü ise nesihdir.⁴⁹ Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler/cümleler, eyalet/sancak isimleri üzerindeki kısa çizgiler, rakamlar, Arabî varak numaraları ve vakfeler, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁵⁰ Varaklar, değişik ebatlarda ve renklerde cetvellidir.⁵¹

129a/110a-131b/112b, 127a-b/113a-b, 132a/114a-136b/118b: XVII. yüzyıl devlet adamlarından Aziz Efendi'nin, devletin idarî-askerî sistemindeki bozukluklar ile bunlara ait çözümleri kaleme aldığı ve 1632 yılında tamamladığı *Kânûnnâme-i Sultânî li-Azîz Efendi* adlı risalesinin istinsah edilmiş bir kopyası vardır.⁵² Hat nesih ve her varakta 29 satırlıdır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, tenvinler, vakfeler ve Arabî varak numaraları pembeye dönük kırmızıdır.⁵³

Harçlar ve Avâid:⁵⁴ Tersâne-i âmire'de görev yapanların maaşları, harçları, tayinleri gibi konular ile zaîm, gedikli çavuşlar, müteferrikalar, kâtipler, şâkirdler ve maliye kalemlerinin şef, amir gibi idarecilerinin yaptıkları resmî hizmetlerden elde ettikleri çeşitli gelirlerin (avâid) dökümüne ait açıklamalar bulunmaktadır. Hat, divanîdir. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler ve vakfeler, lal mürekkeplidir.⁵⁵

Hilye-i Şerif, El-Mevâhibü'l Ledüniyye ve İncil'de Hz. Muhammed'in Özellikleri:⁵⁶

89a/79a: Bir hilye-i şerîf ile Ahmed Efendi'nin bu hilye-i şerîfi görüp kaydedenlerden kendi ruhu için Fatiha isteğine dair duası bulunmaktadır. Hat, ekseriyeti harekeli nesihdir. Başlık, Hz. Muhammed'in fiziksel özelliklerinin yazıldığı

⁴⁷ Varaklar, 268, 278 x 148, 150 mm ebadında çift siyah çizgi cetvellidir.

⁴⁸ 76a-b/66a-b, 78a/68a-79a/69a varakları, 277-282 x 147-153 mm ebadında çift siyah çizgi cetvelli; 77a-b/67a-b, 80a-b/70a-b varakları ise 282, 284 x 149, 152 mm ebadında, açık kırmızı çift çizgi cetvelli ve ortası yeşil çift sütunludur.

⁴⁹ 83b/73b-85b/75b varakları, yaklaşık 40 derecelik bir eğimle yazılmıştır.

⁵⁰ vr. 85b/75b'deki iki satırın tamamı ile iki satırın bazı kelimelerinde, sarımtırak açık yeşil renkli mürekkep kullanılmıştır.

⁵¹ 83b/73b varağı, 270 x 155 mm ebadında açık kırmızı renkli, ortası yeşil çift çizgi cetvelli ve çift sütunlu; 84a/74a-85b/75b varakları, 278, 280 x 148, 150 mm ebadında siyah çift çizgi cetvelli ve çift sütunlu; 86a/76a-87b/77b varakları, 278-282 x 153 mm ebadında koyu pembeye dönük kırmızı çift çizgi cetvelli ve çift sütunludur.

⁵² Aziz Efendi'nin kanunnamesi için bkz. Flemming, 1968, s. 186-187; Murphey, 1985; Çolak, 1985, s. 101-112.

⁵³ Varaklar, 280-285 x 149-155 mm ebadında lal rengi çift çizgi cetvelli ve çift sütunludur.

⁵⁴ vr. 10b-11a.

⁵⁵ vr. 10b, 287 x 156 mm ebadında iki açık kırmızı çizgi cetvellidir. 11a ise cetvelsizdir.

⁵⁶ vr. 89a/79a, 103a/114a.

kelimeler, bazı kelimelerin altına konulan kısa çizgiler, vakfeler, Arabî varak numarası ve içine hilyenin yazıldığı 162 mm çapındaki dört çizgili daire, kırmızı mürekkeplidir.⁵⁷

103a/114a: Varağın sağ tarafında, dış çapı 98 mm olan iç içe üç daire içinde Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin⁵⁸ Hz. Muhammed'in hayatı ve şahsiyetine dair siyer kitabı *El-Mevâhibü'l Ledüniyye* adlı eserinden⁵⁹ alınmış kısmen Türkçe, kısmen Arapça bazı cümleler yazılıdır.⁶⁰ Varağın alt kısmında, İncil'de Hz. Muhammed'in özelliklerine dair kelimelerin bulunduğu on üç küçük daire⁶¹ vardır. Hat, ekseriyeti harekeli nesihdir. Sayılar ve vakfeler açık kırmızı renklidir. Dairelerin çizgileri ile içlerindeki yazılar ise açık kırmızı ve griye dönük yeşil mürekkeplidir.⁶²

Hz. Muhammed'in Hadisleri ve Hadis Meâlleri (vr. 164b/210b, 171b/208b, 187b/211b-190a/214a): Hz. Muhammed'in çeşitli konularla ilgili Arapça hadisleri ve bazı hadislerin şiir formlu, kafiyeli dörtlükler hâlinde Türkçe meâlleri vardır. 164b/210b'de hat, harekeli bazı kelimeler hariç harekesiz nesihdir. Dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çekilen çizgiler ve vakfeler, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁶³ 171b/208b'da hat, nesihdir. Her iki sütunun başında da ikisi açık kırmızı, biri yeşil üç çizgili iki yarım daire şeklinde çok basit serlevhalar vardır. Ayrıca varağın sağ tarafında, bir matlap ve derkenar bulunmaktadır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, fasıllar ve vakfeler, açık kırmızı mürekkeplidir.⁶⁴ 187b/211b-190a/214a'da Arapça hadisler harekeli nesih, meâlleri ise harekesiz nesih hatla yaklaşık 45 derece eğik yazılmıştır. 188a/212a, 189a/213a, 190a/214a varakları matlaplıdır. Başlıklar, hadisler, bazı kelimelerin üzerine çekilen çizgiler, virgüller, vakfeler ve Arabî varak numaraları, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁶⁵

Bin Soru (vr. 56a-63b): "Bin Soru" adlı Farsça bir eserden tercüme edilen ve Abdullah b. Selâm⁶⁶ tarafından Hz. Muhammed'e sorulan yaklaşık iki yüz soru ve cevap bulunmaktadır. 63b'nin sonunda, Göynüklü Ahmed Efendi'nin Fatıha talep eden duası vardır. Hat, ekseriyeti harekeli nesihdir. Başlık, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı hareketler, vakfeler ve sondaki "temmet" yazısı lal mürekkeplidir.⁶⁷

Hz. Ali'nin Sözleri (vr. 107b/257b, 118b/205b-120a/207a): Hz. Ali'nin hikmetli sözleri yazılıdır. Hat, her bir varakta 29 satır bulunan ekseriyeti harekeli nesihdir (107b/257b hariç). Başlık, dikkat çekilmek istenen ve altına çizgi çekilen kelimeler ile vakfeler, pembe ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁶⁸

⁵⁷ Varaklar, 282 x 155 mm ebadında, lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur.

⁵⁸ XV-XVI. yüzyıllarda yaşamış Mısırlı bir hadis hafızı, kelâm ve kıraat âlimi (Bkz. Şenel, 2001, s. 583-584).

⁵⁹ Söz konusu cümlelerin yazıldığı en içteki dairenin son iki kelimesi olan "min-Mevâhib" ile *El-Mevâhibü'l Ledüniyye* eseri kastediliyor olmalıdır.

⁶⁰ *El-Mevâhibü'l Ledüniyye* için bkz. Algül, 2004, s. 421.

⁶¹ On üç dairenin yanında, ne amaçla çizildiği belli olmayan açık kırmızı renkli ve içi yazısız bir daire daha vardır.

⁶² Varaklar, 255 x 153 mm ebadında, açık kırmızı renkli çift çizgi cetvellidir.

⁶³ Varaklar, 282 x 155 mm ebadında çift siyah çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

⁶⁴ Varaklar, 282 x 155 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil renkli çift sütunludur.

⁶⁵ Varaklar, 274-281 x 153-157 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunludur.

⁶⁶ Hz. Muhammed ile tanışıp müslüman olan bir Yahudidir. Asıl adı Husayn iken, müslüman olduktan sonra Peygamber tarafından "Abdullah" ismi (Ebû Yûsuf Abdullah b. Selâm b. e'l-Hâris) verilen ve cennetle müjdelenen bir sahabîdir. 663-664 yılında Medine'de vefat etmiştir (Fayda, 1988, s. 134).

⁶⁷ Varaklar, 274-278 x 146-152 mm ebadında, lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

⁶⁸ Varaklar, 268-275 x 142-150 mm ebadında açık kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

*Önemli Peygamberler, Dört Halife, Sahabeler, Salihler, Ashâb-ı Kehf, Bazı Din Büyükleri, Dünyaca Ünlü Âlimler ve Havâss İçin Dualar:*⁶⁹

91a/81a-97b/87b: Önemli peygamberler, dört halife, Ashâb-ı Kehf, ve bazı din büyükleri ile âlimlerin kısa hayat hikâyeleri, İslâm coğrafyasında en eski tarihlerden beri hüküm süren hükümdarlar, milletler, hanedanlar ve aşiretlerin ortaya çıktıkları, hüküm sürdükleri yerler ve yıllar anlatılmıştır. Bazı isimler, yerler ve yıllar, basit çizelgelerde gösterilmiştir. Hat, kısmen eğik yazılmış nesihtir. Derkenarlar, nesih ve siyakattır. Başlıklar, yuvarlak daireler içine yazılan Ashâb-ı Kehf, peygamber isimleri, dikkat çekilmesi istenen kelimeler ve tarihler, dört halifenin başlık satırları, satır aralarına konulan konu çizgileri, bazı derkenarlar, 92/82b'deki basit üç çizgili serlevha, çizelgeler, vakfeler, Arabî varak numaraları ve cetveller, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁷⁰

104a-108b/248a-254b: Din büyükleri, sahabeler ve sâlihlerin hayatlarından önemli olaylar yazılıdır. Hat, ekseriyeti yaklaşık 45 derece eğik yazılmış nesihtir (104a/248a ve 105a/249a varaklarındaki matlaplar ile birlikte). Sadece son varaktaki sağ sütun, divanîdir. 105a/249a varağında derkenar vardır. Başlıklar, "fasıl"lar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çizilen çizgiler, ara çizgileri ve vakfeler, açık kırmızı, koyu pembeye dönük kırmızı ve lal mürekkeplidir. 104a/248a'da, açık kırmızı, koyu pembeye dönük kırmızı ve yeşil renkli beş çizgili yarım daire şeklinde çok basit bir serlevhası vardır. Bu varak, üç açık kırmızı ve bir yeşil renkli dört çizgi cetvelli ve sütunsuzdur.⁷¹

143a/255a-145b/258b: Göynüklü Ahmed Efendi'nin çeşitli kaynaklardan derlediği geçmiş zamanlarda yaşamış büyük bilgiler, din ulularının hikmetli sözleri ve hayat hikâyelerindeki önemli olaylar ile riyazette olan havâss için İhlâs-ı Şerif zikri ve benzeri dualar yazılıdır. Ayrıca 143a/255a'da, Nahîfî Efendi'nin⁷² iki beyiti⁷³ ile 145b/258b'de kime ait olduğu belli olmayan iki beyit ve Tâcü'l-Ârifîn Seyyid Ebu'l-Vefâ'ya⁷⁴ yazılmış beyitler vardır. Hat, ekseriyeti harekeli nesihtir.⁷⁵ Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çizilen çizgiler, bir derkenar, virgüller ve vakfeler, pembe ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁷⁶

192b/252b-196b/211b: Sahabeler ve salihlerin hayatına dair önemli olaylar ve hikâyeler, Hz. Ali, din büyükleri, Eflatun, Aristo, Pisagor ve diğer eski filozofların

⁶⁹ vr. 91a/81a-97b/87b, 104a-108b/248a-254b, 143a/255a-145b/258b, 192b/252b-196b/211b.

⁷⁰ Varaklar, 278-283, 285 x 147-152 mm ebadında lal renkli çift çizgi cetvellidir. 91a/81a-93a/83a varakları, iki ve üç sütunludur. 93b/83b-97b/87b varaklarında ise çizelgeler vardır.

⁷¹ Diğer varaklar 254-273 x 142-150 mm ebadında açık kırmızı renkli çift çizgili cetvelli ve çift sütunludur. 106b/250b varak cetvelinin sol tarafı tek çizgilidir.

⁷² XVII. Yüzyılın ikinci yarısında doğmuş ve 1738'de İstanbul'da vefat etmiş olan Nahîfî Efendi'nin asıl adı, Mehmed Süleyman'dır. Manzum mesnevî tercümesiye tanınan bu divan şairi, genellikle mevlevîlikle ilgili pek çok manzum ve mensur eser vermiştir. Gazel ve şiirlerinden bazıları ilahi ve şarkı formunda bestelenmiştir (Uzun, 2006, s. 297-299).

⁷³ İlgili satırların başındaki "Güfte-i Nahîfî Efendi" ifadesinden, beyitlerin ilahi ya da şarkı formunda bestelenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁴ X. yüzyılda yaşamış ve asıl adı Seyyid Muhammed b. Muhammed Arîz el-Bağdâdî olan Vefâiyye tarikatının kurucusudur. Daha çok heteredoks bir yapısı olan Vefâiyye tarikatı, halifeler aracılığıyla Irak, Suriye, özellikle de Anadolu'daki konar-göçer Türkmenler arasında çok yayılmış ve Anadolu'daki sosyal-dinî hareketlerde büyük rol oynamıştır (Ocak, 1994, s. 347-348).

⁷⁵ Nahîfî Efendi'nin beyitleri ile 145b/258b'de kime ait olduğu belli olmayan iki beyit, talikle yazılmıştır. 144b/257b ve 145a-b/258a-b'de derkenarlar eklenmiştir.

⁷⁶ Varaklar, 278-283 x 152-153 mm ebadında lal renkli çift çizgi cetvelli ve çift sütunlu cetvellidir.

hikmetli sözleri, gelmiş geçmiş bütün peygamberlerden bilinenlerin isimleri ve sayıları vardır. Hat, yaklaşık 45 derece eğimli nesihdir. 192b/252b varağında derkenar vardır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çizilen çizgiler, bazı isimler, virgüller, vakfeler ve ١١١ varak numarası, açık kırmızı, pembeye dönük kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁷⁷

Bâbu Mataru'n-Nîsân (vr. 187a/211a): Varağın sağ sütununda "Bâbu Mataru'n-Nîsân" başlıklı bu bölümde, nisan yağmurunun önemi ve şifası hakkında Hz. Muhammed ve dört halifeden rivayet edilen sözler ve okunacak dualar yazılıdır. Hat, nesihdir. "Bâb" kelimesi ile nokta şeklinde vakfeler, açık kırmızı mürekkeplidir.⁷⁸

*Namazın Farzları, Ayetler, Dualar, Virdler, Oruç Fidyesi, Kurban Vekâleti:*⁷⁹

64a-66b: Abdest duaları, namazın farzları, virdlerle ilgili dualar ve bazı meselelerin çözümü için dualar yazılıdır. Hat, harekeli nesihdir. Başlık, dikkat çekilmek istenen kelimeler ve vakfeler, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir. 64a'da, üç çizgili yarım daire şeklinde çok basit bir serlevhası vardır. 65a'da ise talik yazı ile namazın farzlarını açıklayan ve muhtemelen başka biri tarafından eklenmiş bir derkenar bulunur.⁸⁰

67a-69b: Hz. Muhammed'in bir virdi, Âyete'l-Kürsî okumanın faziletleri, çeşitli hastalıklardan, borçtan kurtulmak, kazâyâ kalan namazlar vb. için okunacak dua ve âyetler ile "Yedi Âyet"⁸¹ ve oruç fidyesiyle ilgili bilgiler yazılıdır. Hattın büyük kısmı, özellikle âyetler harekeli nesihdir. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, vakfeler ve bazı derkenarlar, pembeye ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁸²

9b-10a: Bir istihâre duası ile kurban vekâleti ve kesim sırasında okunacak duâlar vardır. Hat, 9b'de talik; 10a'da harekeli nesihdir. Başlıkların çoğu açık kırmızı, bazıları lal mürekkeplidir.⁸³

Kahire-Kâbe Hac Güzergâhı ve Menziller (vr. 98b/88b): Başlığında, Kahire'den Kâbe'ye (Mekke) hacca gidecek hacıların yol üzerinde uğrayacakları menzillerin isimleri, bazı açıklamalar ve menziller arası mesafelerin saat olarak süreleri yazılıdır. Ancak bu varak, 22. menzil olan Nayt⁸⁴ ile sona ermektedir. Sonraki varak ise boşdur.⁸⁵ Hat, ekseriyeti harekeli nesihdir. Başlık, menzil numaraları, dikkat çekilmek istenen

⁷⁷ Varaklar, 272-274 x 148-150 mm ebadında açık kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

⁷⁸ Varaklar, 282 x 148 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

⁷⁹ vr. 64a-69b, 9b-10a.

⁸⁰ Varaklar, 265-280 x 155-160 mm ebadında, pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

⁸¹ Muaz b. Cebel'den rivayet olunan, tehlike, korku vb. durumlara karşı okuyanı koruyan Kur'an-ı Kerim'deki bu yedi âyet şunlardır: Tevbe 9: 51; Yunus 10: 107; Hûd 11: 6, 56; Ankebûd 29: 60; Fâtır 35: 2; Zümer 39: 38 (Hatipoğlu, 2016).

⁸² Varaklar, 272-285 x 155-160 mm ebadında, koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur. 67b'nin üst cetvel çizgileri, restorasyon sırasında kaplanan kâğıtla kapanmıştır.

⁸³ Varaklar, 274, 275 x 145, 150 mm ebadında, üç açık kırmızı arasına bir yeşil çizgi cetveli ve açık kırmızı renkli çift çizgi cetvellidir.

⁸⁴ 'تَيْط'. Bu menzil, XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat etmiş Nâbi ve Nâtık adlı şairlerin katıldıkları hac yolculuklarını kaleme aldıkları *Tuhfetü'l-Harameyn* isimli seyahatnamede zikredilmez (Aksoyak, 2002, s. 13). Nâbi, Kahire'den Mekke'ye kadar sadece önemli gördüğü menzillerin ismini verirken; daha fazla menzile yer veren Nâtık, Havra menziline sonra gelen BN'ndaki Nayt menziline "Nâr Vâdîsi" olarak kaydetmiştir. Nâtık'a göre BN'nda olmayan Nayt/Nâr Vâdîsi'nden Kabe'ye kadarki menziller ise Hudeyre, Yenbûa, Bedr-i Huneyn, Sebî-i Mahsen, Râbia Eşmesi, Kadîde ve Asfân ve Mekke'dir (Nâbi'nin eserinde: *Mısır Akabesi, Bedr-i Huneyn, Râbiğ, Mekke*) (Aksoyak, *Aynı yer*).

⁸⁵ Bu boş varak, sıraya aykırı bir şekilde Arabî rakamla ١٩٢ olarak numaralandırılmışken, baştaki ١ silinerek ٩٢ yazılmıştır. Hemen altında günümüz rakamları ile kurşun kalemle sonradan yapılan numaralandırmada ise sıraya uygun olarak 99 yazılmıştır.

kelimeler, vakfeler ve varak numarası ile sondaki ayak, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁸⁶

Arap Atasözleri ve İlahi Aşkın Beş Mertebesi (vr. 192a/252a): Türkçeye çevrilmiş bazı Arap atasözleri ile ilahî aşkın beş aşamasına dair bilgiler bulunmaktadır. Hat, harekeli birkaç kelime dışında harekesiz nesihdir. Sağ sütun düz, sol sütun yaklaşık 45 derece eğik yazılmıştır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, çizgiler ve vakfeler, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁸⁷

Şeyhülislâm Ebussuud Efendi İle Bolevî Mustafa Efendi'nin Fetvaları:⁸⁸ XVI. yüzyılın meşhur şeyhülislâmı Ebussuud Efendi ile XVII. yüzyılda yaşamış Bolevî Mustafa Efendi'nin⁸⁹ çeşitli hususlarda yazdığı arz, mektup, vakfiye, fetvalar ve söz konusu hususlarla ilgili meselelere dair sorular ve cevaplardan örnekler vardır:

156a/183a-164a/210a, 171a/208a: Ebussuud Efendi'nin çeşitli konulara dair arz, mektup, vakfiye ve fetva suretleri yer almaktadır. Hat, nesihdir. İlk varak olan 150a/140a'da; üç açık kırmızı, bir yeşil renkli dört çizgili bir yarım daire ve yarım daire ile cetvel arasındaki köşebentlerin içinin açık kırmızı ve yeşil mürekkeple yazılmış "م" harfleriyle⁹⁰ doldurulduğu basit bir serlevhası vardır. Varaklar ekseriyetle derkenarlıdır. Bazı varaklardaki satırlar, eğimli çizgilerle bölünmüş kısımlara eğik şekilde yazılmıştır. Serlevha hariç varak numaralarının çevresine, açık kırmızı renkli çift çizgili matlaplar konulmuştur. Başlıklarda, dikkat çekilmek istenen kelimelerde, bazı kelimelerin altına çizilen çizgilerde, bazı varaklarda konuları ayırmak için çizilen çizgilerde, fasıllarda ve vakfelerde; açık kırmızı, koyu pembeye dönük kırmızı, bayrak kırmızı ve yeşil mürekkep kullanılmıştır.⁹¹

109a/192a-115b/202b: Bolevî Mustafa Efendi'nin çeşitli hususlara ait sorulara verdiği cevaplar ve fetvaları yazılıdır. İlk varak olan 109a'da, çift sütun üzerinde iki yarım daire şeklinde açık kırmızı ve yeşil renk çizgili çok basit serlevhalar vardır.⁹² Hat, iki harekeli satır haricinde harekesiz nesihdir. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen

⁸⁶ Varak, 282 x 151 mm ebadında, lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur.

⁸⁷ Varak, 272 x 150 mm ebadında açık kırmızı renkli çift çizgi cetvellidir.

⁸⁸ vr. 156a/183a-164a/210a, 171a/208a (Muhtemelen orijinal şirazenin dağılması sonucunda karışmış ve yine muhtemelen restorasyon sırasında ait olduğu konuya bakılmayarak 170b/138b varagının arkasına konulmuş, dolayısıyla da sonradan yapılan numaralandırmada 171 rakamını almıştır), 109a/192a-115b/202b.

⁸⁹ Padişah IV. Mehmed'in saltanatında görev yapmış 39. Osmanlı şeyhülislâmıdır. Müderrislik, İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinden sonra 1657-1659 yıllarında şeyhülislâmlık yapmış, 1675'de Kahire'de vefat etmiştir. Takvâ sahibi, adil, birçok ilimle birlikte özellikle fıkıh ilminde ihtisas sahibidir. (*Sicill-i Osmânî*, C. IV, 1996, s. 1151; İpşirli, 2006, s. 295-296).

⁹⁰ Cemalnûr Sargut'a göre İslâm tasavvufunda "mim" harfinin çeşitli anlamları vardır. Mim, işitme fiilinin ortaya çıktığı, sıfat bulduğu yer; varlıkların sözünü işitme mahallidir. Söz ile başlanır ve yine söze dönülür. Mim, şahadet mülk ve kahur âleminde. Benzerlerinden farklı ve üstün konumda olmayı işaret eder. Allah'ın irade ve emrinin kul tarafından işitilip uygulanması demektir (Sargut, 2009, s. 14-15).

⁹¹ 273, 275, 277, 280 x 147-148, 150-153, 155-157 mm ebadında olan varaklardan; 156a/183a-157b/184b, 161a/188a-162b/190b varakları, yeşil (dikey) ve açık kırmızı (yatay) mürekkepli çift çizgi cetveli ve sütunsuz; 158a-b/187a-b varakları, ortası açık kırmızı çift sütunludur. 159a/197a-160a/194a, 171a/208a varakları ise siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunludur. Ayrıca bazı cetvellerin türleri ile renklerdeki farklılığa ve Arabî varak numaralarının ardışık olmayışına bakılırsa, varak sıraları ve numaralarının restorasyon sırasında karıştığı anlaşılmaktadır.

⁹² 109a/192a-112a/199a varakları, açık kırmızı mürekkepli çift çizgi matlaplıdır. 110a/193a, 111b/197b ve 114a/201a varakları derkenarlıdır.

kelimeler, bazı kelimelerin altına çizilen kısa ve uzun çizgiler ve vakfelerin ekseriyeti açık kırmızı, kısmen de koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁹³

*Şam, Mısır ile Doğunun ve Yedi İklim'in Önemli Şehirleri, Güneş Sistemindeki Gezegenlerin Hareketleri.*⁹⁴

89b/79b-90b/80b: Çeşitli hadis râvilerinin rivayetleriyle Şam'ın (Dımaşk) diğer şehirlerden üstün özelliklerinin anlatıldığı tipik bir *şehir faziletname*⁹⁵ vardır. Bu faziletname, Göynüklü Ahmed Efendi tarafından büyük bir ihtimalle "Fazîletü's-Şâmü's-Şerîfe" adlı bir eserden kopya edilmiş ya da derlenmiştir. Hat, harekesiz bazı kelimeler hariç 29 satırlı harekeli nesihdir. Peygamber ve râvi isimleri ile dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çekilen kısa çizgiler ve vakfeler, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁹⁶

139a/121a: Mısır ve Doğu ülkelerinin diğer memleketlerden üstünlükleri, "ekâlîm-i seb'a" denen yedi kıta/yedi iklimdeki şehirler ve dünya üzerindeki kara parçalarının oluşma evreleri hakkında bilgiler vardır. Hat, nesihdir. Başlık, dikkat çekilmek istenen kelimeler ile bazı kelimelerin altına çizilen çizgiler, virgüller, vakfeler ve Arabî varak numarası, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁹⁷

140b/122b-142b/124b: Güneş sistemindeki gezegenlerin ve dünyanın doğudan batıya üç büyük yörünge hareketi, Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm dünyasının en önemli şehirleri, İtalyan şehirleri olan Roma, Venedik ve Cenova'nın İstanbul'a uzaklıkları ve "mil" mesafesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan uzunluk ölçüleriyle uzundan kısaya karşılıklarına dair açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca 140b/122b-141a/123a varaklarında, pembeye dönük kırmızı mürekkeple çizilmiş yaklaşık 30 mm çapında üç çizgili dairenin içinde "Kostantiniyye İstanbul Halîc" yazılıdır. Hat, 30-41 satırlı nesihdir. 140b/122b'de bir derkenar vardır. Başlık, dikkat çekilmek istenen kelimeler, virgüller, vakfeler ve Arabî varak numaraları, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.⁹⁸

*Osmanlı-Avusturya Sınırı Civarındaki Önemli Kaleler ve Yollar.*⁹⁹

74a/64a: Varak ortasında bir daire şeklinde gösterilen Vidin kalesinin konumu ve fizikî özellikleri hakkında bilgi verilir.

74b/64b: İki Edirne-Niğbolu, biri de Şipka-Niğbolu olmak üzere üç yol güzergâhı vardır. Bu güzergâhlar üzerindeki menziller, Niğbolu daire içinde ortada olmak üzere "Y" harfi şeklinde üç kol hâlinde yazılmıştır.

99b-100a/93b-94a: Daire çizimlerinin içinde, Belgrad kalesinden itibaren Bosna'ya kadar Tuna ve Sava nehir yolu üzerindeki önemli menziller, kaleler ile Bosna

⁹³ 270, 275, 280 x 150, 155 mm ebadındaki varaklardan 109a/192a-112b/199b varakları, gri renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu, 113a/200a-115b/202b varakları ise koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur (vr. 115b/202b sütunsuzdur).

⁹⁴ vr. 89b/79b-90b/80b, 139a/121a, 140b/122b-142b/124b.

⁹⁵ Şehir faziletname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, 1995, s. 531; Yılmaz, 2017, s. 370-379; Ateş, 1978, s. 56-90.

⁹⁶ Varaklar, 278-283 x 152 mm ebadında, lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur.

⁹⁷ Varaklar, 277 x 153 mm ebadında lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur.

⁹⁸ Varaklar, 275, 280 x 150-153 mm ebadında, lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

⁹⁹ vr. 74a-b/64a-b, 99b-100a/93b-94a, 166b/216b.

Eyaleti'ndeki önemli kalelerin yazılı olduğu bir güzergâh vardır. Ayrıca bazı menzil ve kalelere dair uzun derkenarlar ve açıklamalar vardır.¹⁰⁰ Hat, nesihdir. Dikkat çekilmek istenen ve altına kısa çizgi çekilen kelimeler, güzergâhı göstermek için çizilen daire ve çizgiler, vakfeler ve Arabî varak numarası, lal mürekkeplidir.¹⁰¹

166b/216b: Bosna Eyaleti dahilinde ve Saraybosna civarındaki önemli kaleler, Belgrad kalesi ve Avusturya ile Venedik'in elindeki bazı kalelerin saat olarak Bosna'ya uzaklıklarını ve kalelerle ilgili açıklamaları kabaca gösteren bir kroki bulunmaktadır. Hat, nesihdir. Başlıklar, saatler ve krokinin çizgileri, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁰²

*Sene-i Kebîse ve Vakfe Vakitlerini Hesaplama Formülleri, Aşura Duaları:*¹⁰³

102a/113a-103a/114a: Varağın üst kısmında, dört yılda bir şubat ayının 29 gün (bir gün fazla) olması nedeniyle ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin idari işlerde ay yılını (hicrî yıl), mali işlerde ise güneş-ay yılının bir kombinasyonu olan malî yılı kullanmasından kaynaklanan "sene-i kebise/artık yıl/sıvış yılı" (Sahillioğlu, 1967, s. 75-88) denilen yıl farkının ve gelir-giderlerin tahsil ve ödemelerde yarattığı karışıklığa çözüm olması için geliştirilen bir formülün genel açıklaması vardır. Ayrıca formülün her birinde iç içe daireler bulunan iki büyük daire (dâire-i kebîse) içinde uyarlaması da bulunmaktadır. Ancak kırmızı mürekkeple çizilen bu dairelerin içinde yazılı olanlar, nem ya da başka bir sebeple neredeyse tamamen silinmiştir. Varağın alt kısmında ise "âşûrâ günü"¹⁰⁴ ve sonraki iki gün okunacak dualar yazılıdır. Bir dua da derkenar olarak kaydedilmiştir. Hat, ekseriyeti harekeli nesihdir. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı hareketler ve vakfeler, açık kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir. İki satır ve tarih ise griye dönük yeşil renklidir.¹⁰⁵

103b/114b: Mecmua'nın sonraki sahiplerinden biri tarafından vakfe vakitlerinin doğru tespit edilmesine dair 1793-1794 tarihinde Kudüs'te yazılmış bir formül vardır. Hat, nesihdir.¹⁰⁶

121a/103a-126a/108a: Kolay kesirli sayı hesaplamaları ve çok rakamlı sayıların çarpma ve bölme işlemleri, ağırlık, hacim vb. hesaplama formülleri ve açıklamalar bulunmaktadır. Hat, nesihdir. 121a/103a'da, açık kırmızı üç çizgili yarım daire şeklinde çok basit bir serlevhası vardır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen bazı kelime ve rakamlar ve Arabî varak numaraları, açık kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁰⁷

*Tarih: Rus (Moskov), Mora, Avusturya (Nemçe), İran seferleri, Patrona Halil İsyanı, Tayinler ve Aziller, Önemli Olaylar:*¹⁰⁸ Göynüklü Ahmed Efendi'nin gözlemlerine ve

¹⁰⁰ Müellifin yazı ve üslubunun dışında daha kalın ve daha geç dönemlerde kullanılan rık'a hatlı bazı açıklamalar, sonraki yıllarda eklenmiş olmalıdır.

¹⁰¹ Varaklar, 277, 280 x 151, 153 mm ebadında, lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

¹⁰² 278 x 147 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

¹⁰³ vr. 102a/113a-103b/114b, 121a/103a-126a/108a.

¹⁰⁴ Hz. Nuh'tan itibaren bütün Samî dinlerde, hatta Cahiliye devri Arapları arasında da mevcut olan ve oruç tutulan hicrî Muharrem ayının onuncu günü (Yavuz, 1991, s. 24).

¹⁰⁵ Varaklar, 258, 247 x 149, 148 mm ebadında, açık kırmızı renkli çift çizgi cetvellidir.

¹⁰⁶ Varak, 256 x 147 mm ebadında, açık kırmızı mürekkepli çift çizgi cetvellidir.

¹⁰⁷ 270-275, 280 x 150-155 mm ebadındaki cetvellerin bir kısmı siyah çift çizgi cetveli ve çift sütunlu; diğer kısmı ise koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur.

¹⁰⁸ vr. 72a-73b/62a-63b, 75a/65a, 178a-179a/217a-218a, 182a-b/230a-b, 176a-b/231a-b, 215b/300b-371b/474b.

duyumlarına göre kaleme aldığı Prut Seferi, İsveç Kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarlı) ülkesine dönüşü, Mora, Nemçe, Rus, İran seferleri, Patrona Halil İsyanı, Padişah III. Ahmed'in tahttan inmesi ve I. Mahmud'un saltanatının başlaması, devlet kadrolarındaki tayinler ve aziller, sûr-i hümayûnlar ve masrafları, sikke tashihi, kapıkullarına verilen ulufeler ve bahşişler, bazı ferman ve mektup suretleri, elçi kabulleri, şehzade doğumları, yangınlar, ziyafetler vs. ait kayıtlar vardır:

215b/300b-242a/333a: Ahmed Efendi'nin bizzat katıldığı 1711 Osmanlı-Rus Savaşı (Moskov Seferi) ile 19 Şubat 1711-27 Haziran 1713 dönemine ait olaylar yazılıdır.¹⁰⁹ Bölüm, 215b/300b'nin sağ sütununun ilk üç satırında olan "Bin Yüz Yigirmi Üç Senesinin Mâh-i Muharremü'l-Harâm'ın Gurrelerinde Vâkî' Olan Sefer-i Hümayûn-ı Sa'âdet-Makrûnu Beyân Eder" başlığı ile başlar ve 248a/333a varağının ortasında, İsveç kralının ülkesine gitmek üzere hareket ettiği ile ilgili haberin ve mektubun Sadrazam Damat Ali Paşa'ya ulaştığına dair 18. satırla sona erer. *BN*'nda bu bölümün dört varağı (sekiz sayfa) eksik, bir varağı ise boştur.¹¹⁰ Ayrıca Osmanlı ordusunun Prut nehri kenarında Rus ordusunu kuşatmasına dair müellif ya da bir başkası tarafından çizilmiş basit, renkli bir harita vardır.¹¹¹ Hat, ekseriyetle nesihdir. Menziller, saatler ve bazı harfler, muhtemelen maliye kâtipliğinden gelme bir alışkanlıkla siyakatla yazılmıştır. Bazı varaklar harekeli ve derkenarlıdır.¹¹² Konu başlıkları, dikkat çekilmek istenen kelimeler, altı çizilen bazı kelimeler, tarihler, menziller ve menzil saatleri, bazı hareketler, virgüller ve vakfeler, açık kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹¹³ Bazı varaklar cetvellidir.¹¹⁴

243b/334b: Boş varağın alt kısmına, Mora Seferi hazırlıkları çerçevesinde Osmanlı ordusunun geçeceği Yenişehir-Körfös güzergâhı üzerindeki menziller ile yolun fizikî şartları ve temizlenmesine dair bilgiler vardır.¹¹⁵ Hat, nesihdir. Menziller ve saat, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.

244a/335a-269a/359a: 8-18 Aralık 1714-26 Kasım 1715 tarihleri arasında; Mora Seferi için kapıkulu ocakları ile Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli kazalarındaki askeri kuvvetlere yazılan sefere çağrı hüküm suretleri, Karadağ İsyanının bastırılması ve mevâcib

¹⁰⁹ Ahmed Efendi'nin bu bölümünde tuttuğu kayıtlar, *RN*'nin tamamı (1b-138a) ile *BN*'nin 215b(300b) ile 242a/248a(333a) arasındaki 34 varaklık kısmını ihtiva etmektedir. Ancak *BN*'nin söz konusu bölümünde, 220a/305a(315a)'dan itibaren sonradan eklenmiş olan rakamların; 221a/306a'dan itibaren de 227a/312a, 229a/314a, 232a/317a, 234a/319a ve 235a/320a numaralı varakların rakam sırası karışmıştır. Bazı varakların ise yeri değişmiştir. Söz konusu varaklardan 304b'den sonra 305a olması gerekirken 307a vardır. 305a, daha ilerideki sayfaların arasına karışmıştır. Yine sırası karışmış olan 305b, ileride 365a/317a varağının sol tarafına girmiştir. 306a, 307a olarak numaralandırılmış, 310b ise 320a'nın sağ sayfasına girmiştir. 311a-b ise yerinde yoktur. 312b, 314b'nin yerindedir. 313a-b boştur. 315b, 317b'nin yerindedir. 316a-b, boştur. 317b, 321a'nın sağ sayfasına girmiştir. 318a-b, boştur. Buna rağmen yazmanın tümü ayrıntılı olarak incelenerek ve *RN* ile karşılaştırılarak yerleri değişen varaklar olması gereken yerlerine alınmış, Arabî ve sonradan eklenen varak numaraları da üzeri çizilip doğrusu yazılmak suretiyle düzeltilmiştir.

¹¹⁰ vr. 227a-b/312a-b, 229a-b/314a-b, 232a-b/317a-b ve 234a-b/319a-b eksiktir. 241b/326b, boştur.

¹¹¹ Yeri karışarak 305a/365a varağının arka yüzüne girmiş olan bu kuşatma haritası, *RN*'daki yeri ve olayların sırası esas alınarak 219b/304b-220a/305a varağından sonraki 220b/305b-221a/306a varağına alınmıştır.

¹¹² vr. 230a/315a-231b/316b, 233a-b/318-b, 235a/320a-248a/333a varakları harekeli. 215b/300b-220a/305a, 221b/306b varakları ise harekesizdir. 219b/304b, 221b/306b, 224b/309b-226b/311b, 230b/315b, 235b/320b-240b/325b, 242b/327b-248a/333a varakları ayaklıdır. 221b/306b ve 242b/327b'de derkenar vardır.

¹¹³ vr. 244a/329a'daki 30. satırın tamamı ile 247a/332a'nın 22. satırının yarısı ise griye dönük yeşil mürekkeple yazılmıştır.

¹¹⁴ vr. 215b/300b-220a/305a ve 221b/306b-225b/310b varakları, 262-280 x 145-153 mm ebadında açık kırmızı ve pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetvellidir. 215b/300b, ayrıca ortası yeşil çift sütunludur.

¹¹⁵ Mora Seferi menzilleri ve menzillerin fizikî özellikleri için bkz. Ertaş, 2007, s. 31-38.

ödemeleri hakkında bilgiler ile Ahmed Efendi'nin ordu-yı hümâyûnun Mora sefer güzergâhı üzerinde uğradığı menziller ve çeşitli kazalar hakkındaki gözlemlerine, kale kuşatmalarına ve Venedik kuvvetleriyle çarpışmalara, fetihlere, azil/tayinlere¹¹⁶ ve ordunun dönüşüne dair tuttuğu kayıtlar bulunmaktadır. Hat, nesih olmakla birlikte menzil kelimeleri siyakatla yazılmıştır. Varaklar, 28-32 satırlı ve ayaklıdır. Yazılışı aynı anlamı farklı olan kelimeler, dikkat çekilmek istenen kelimeler ve yabancı dile ait yer isimleri, harekeli yazılmıştır. Bazı varaklar derkenarlıdır.¹¹⁷ Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çekilen çizgiler, menziller, saat olarak menziller arasındaki mesafeler, tarihler, rakamlar ve vakfeler, ekseriyetle açık kırmızı, pembeye dönük kırmızı, lal mürekkepli ve kısmen griye dönük yeşil mürekkeplidir.

72a/62a: 1723-1746 Osmanlı-İran savaşlarında,¹¹⁸ İsfahan üzerine yürüyecek Osmanlı kuvvetlerinin Üsküdar'dan Kirmanşah'a kadar sefer güzergâhındaki 87 menzilin isimleri ve menziller arasındaki yürüyüş süreleri yazılıdır. Ayrıca sefer yürüyüşü sırasında askerlerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için hazırlanan mevkufat defteri doğrultusunda miktar ve sayıları belirlenen hububat ve canlı hayvanların, güzergâh civarındaki halkın vergilerine karşılık olarak söz konusu menzillerde hazır bulundurulmasına dair 17 Şubat 1727 tarihli bir ferman sureti bulunmaktadır. Başlık ve saatler, siyakat; menzil isimleri, derkenar ve ferman sureti, divanî hatla yazılmıştır. Saatler, menzil açıklamaları, "yekûn" satırı, tarihler ve vakfeler, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹¹⁹

72b/62b-73a/63a: 12 Nisan 1727 tarihinde Üsküdar'dan Tebriz ve Hemedan'a sefere çıkan bir başka Osmanlı kuvvetinin yürüyüş güzergâhı üzerindeki menziller ile Bağdad Valisi Ahmed Paşa'nın ordusuyla Hüveyze'ye gidişine kadar olan menziller ve mesafe süreleri yazılıdır. Başlıklar divanî, menziller ile saatler harekeli divanî hatla yazılmıştır. Saatler, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı tarihler, menziller ve menziller altına çizilen kısa çizgiler, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹²⁰

295b/385b-330/418b: Tayinler, aziller, elçi kabulleri, elçi uğurlamaları, ziyafetler, sûr-i hümâyûn,¹²¹ Cebecibaşının sûr-i hümâyûn için hazırlattığı çeşitli fişeklere ait masraf defterinin sureti, müşavereler, İran ile 1724-1726 yıllarındaki savaşlarda fethedilen ve kaybedilen kaleler, İran'a yapılan seferlerde ordunun geçeceği menzillerde belli miktarlarda erzak hazırlanması, İran'da yönetime hakim olan kişilerle siyasi ilişkiler, İsfahan'a hükmeden Eşref Han'ın elçisine verilen mektup sureti, ilginç olaylar, ulufe ödemeleri, devlet hazinesinde yapılan usulsüzlükler, sikke tashihi, Zeynep Sultan ve Ayşe Sultan'ın nikâhlanmaları, İran'da Şah Tahmasb'a karşı alınan yenilgiler üzerine 27 Temmuz 1730'da İran'a tekrar sefer kararı alınması, Patrona Halil

¹¹⁶ Meselâ, o sıralarda rakibi Köse İbrahim Ağa'nın aleyteki faaliyetleri sonucunda 26 Safer 1127/3 Mart 1715 tarihinde tenzil-i rütbe ile silahdar kâtipliğine tayin edilmiş olan ilk resmî vak'anüvis Naimâ Efendi, Mora Seferi'nde himayesinde olduğu Sadrazam Damat Ali Paşa tarafından Palatmana menzilinde eski görevi olan Anadolu muhasebeciliğine getirilmişti: "*Silahdâr kâtibi olan Na'imâ Efendi, Anadolu muhâsebeciliği ihsân buyurulup*": BN, yz. 1209, vr. 251b/342b. Keza bkz. İpşirli, 2006, s. 316-318.

¹¹⁷ vr. 249a/340a, 252b/343b, 256a/347a, 257a/348a.

¹¹⁸ Bu savaşlar için bkz. Uzunçarşılı, 1982, s. 175-203, 218-234, 299-309.

¹¹⁹ Varak, 278 x 152 mm ebadında, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkepli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

¹²⁰ Varaklar, 280 x 150-155 mm ebadında, koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir.

¹²¹ Padişah III. Ahmed'in dört şehzadesi ve 3902 çocuğunun sünneti ile eski padişah II. Mustafa'nın iki kızının düğün törenleri şerefine 18 Eylül 1720 tarihinde başlayan ve 23 gün süren muhteşem şenlikler (Bkz. Atıl, 1999).

İsyanı, I. Mahmud'un tahta geçmesi, hazineden kapıkulu ocaklarına dağıtılan bahşiş ve ulufe rakamları, İran'a tekrar sefer açılması, 1731 yılında yapılan savaşlarda Şah Tahmasb'in kuvvetlerinin mağlup edilerek bazı yerlerin geri alınması, İran'la antlaşma imzalanması, Nadir Şah'ın antlaşmaya karşı çıkmasıyla İran savaşının yeniden başlaması, İstanbul'da çıkan yangınlar vs. dair kayıtlar vardır. Hat, nesihdir. Eşref Han'ın elçisine verilen Arapça mektup ve bazı kelimeler harekelidir. Ekseriyetle 28-31 satır olan varakların sonları ayaklıdır. Bazı varaklar derkenarlıdır.¹²² Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin üzerine çizilen çizgiler, tarihler, bazı rakamlar ve vakfeler, pembeye ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.

270a/360a-295a/385a: 28 Şubat 1716 tarihinden, 20 Ekim 1718 tarihine kadar Osmanlı ordularının Avusturya üzerine çıktığı seferler¹²³, gün gün hatta saat saat sefer güzergâhı üzerinde geçilen menziller, menzillerin coğrafi özellikleri, elçi kabulleri, yaşanan olaylar, düşmanla çarpışmalar, çeşitli kadrolara tayinler ve aziller, verilen hediyeler vb. konular, seferlere katılan Göynüklü Ahmed Efendi tarafından kaydedilmiştir. Hat, harekeli yazılan bazı satırlar, kelimeler ve yer isimleri dışında harekesiz nesihdir. Menziller ve "meks"ler, siyakatla yazılmıştır. Varaklar, genellikle 28-36 satırlı ve ayaklıdır. Bazı varaklar derkenarlıdır.¹²⁴ Başlıklar, menziller, menziller arası mesafe süreleri, bazı meksler, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çekilen çizgiler, tarihler, bazı notlar, bazı rakamlar ve vakfeler, ekseriyetle pembeye dönük kırmızı mürekkepli ve nadiren griye dönük yeşil mürekkeplidir.

73b/63b: Sağ sütunda; Serdâriekrem İvaz Mehmed Paşa ve emrindeki Osmanlı ordusunun Avusturya seferine çıkması (1737), seferde Anadolu muhasebecisi olarak Vidin'de bulunan Göynüklü Ahmed Efendi'nin erzak sıkıntısının giderilmesi için Tuna kıyılarından zahire toplaması ve bunların gemilerle Adakale'ye ve ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmesine dair olaylar anlatılmaktadır.

73b/63b sol sütun ve 75a/65a: Ahmed Efendi'nin, bizzat sadrazamdan öğrendiği şekilde kaydettiği Osmanlı-Avusturya barış görüşmelerine dair gelişmeler yazılıdır.¹²⁵

178a-179a/217a-218a: Osmanlı-Avusturya savaşlarında, Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1737 yılının yaz ve sonbahar aylarında kadın ve çocukların da katıldığı Usturumca kalesi savunmasındaki büyük başarısı ve ardından emrindeki Bosna kuvvetleriyle Avusturya ordularını bozguna uğratarak Bosna'yı işgalden kurtarmasına dair olaylar¹²⁶ anlatılır. Hat, siyakatla yazılan menziller dışında nesihdir.¹²⁷ Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelime/cümleler, tarihler, vakfeler, bazı varak numaraları, bazı çizgiler ve Vidin kalesi ile Niğbolu'ya ait daire çizgileri ve menziller, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹²⁸

¹²² vr. 316a/404a, 318a/406a, 320b/408b, 321a-b/409a-b, 322b/410b, 323a/411a, 324a/412a, 325a/413a.

¹²³ Bu seferler için bkz. Uzunçarşılı, 1982, s. 109-142.

¹²⁴ vr. 277a/367a ve 293a/383a.

¹²⁵ Bu konunun sayfaları restorasyon sırasında karışmıştır. 73b/63b'nin sol sütununda başlayan bölüm, sayfa sonundaki ayağa göre bir sayfa atlayarak 75a/65a'da sona ermektedir. Dolayısıyla 75a/65a'nın varak numarası 74a/64a olmalıdır.

¹²⁶ Hekimoğlu Ali Paşa'nın Avusturyalılarla mücadelesi için bkz. Uzunçarşılı, 1982, s. 274-277.

¹²⁷ vr. 178b/217b-179a/218a, 30-31 satırlıdır. 176a/231a, 178a/217a ve 179a/218a varakları ise matlaplıdır.

¹²⁸ Varaklar, 272, 275 x 147-150, 155 mm ebadında, koyu pembeye dönük kırmızı renkli çift çizgi cetveli, çift sütunlu ve siyah renkli ortası yeşil çift sütunlu çift çizgi cetvellidir.

182a-b/230a-b: 11 Mayıs 1732'den, 10 Ağustos 1746 tarihine kadar sadaret makamına tayin edilen kişiler ve sadrazamlık sürelerine dair bilgi verilmiştir. Ayrıca 182a/230a'nın sağ sütununun en altında, Bâb-ı Seraskerî'ye¹²⁹ ulemadan iki naibin atandığına dair 26 Ocak 1837 tarihli sonradan eklenmiş rık'a hatlı bir kayıt vardır.

176a-b/231a-b: 24 Ağustos 1747 tarihinden itibaren vezirlerin azil ve tayinleri ile ilgili açıklamalar vardır. Konu ile ilgili son kayıt, Trabzon Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığa tayini dolayısıyla 27 Mart 1755'de Üsküdar'a gelişine aittir. Hat, nesihdir. 182a/230a varağı matlaplıdır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelime/cümleler, tarihler, vakfeler, bazı varak numaraları ve bazı çizgiler, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹³⁰

331a/419a-353a/452a, 358b/460b-371b/474b: Ordu-yı hümayûn ve donanmanın 1736 yılında Rus (Moskov) seferine hareketi, karada ve denizde savaşlar, elçi kabulleri, elçi tayinleri, devlet kadrolarında tayinler ve aziller, meşveretler, müşavereler, kıtlık ve yenilgi söylentileri, barışı bozarak Osmanlı topraklarına saldıran Avusturya ile savaşın başlaması, dış siyasetle ilgili meseleler, gıda fiyatları, yeni yapılan kalyonun donanmaya teslimi, İstanbul'da asayiş bozan olaylar, ulufe ödemeleri, ziyafetler, 1740 yılının Aralık ayında İstanbul'da ağaçlar çiçek açmışken kar yağması, Ruslarla barış görüşmeleri ve antlaşma maddeleri, devlet erkânının çocuklarının sünneti, sürre¹³¹ eşyalarının taşınması, III. Ahmed'in kızı Esmâ Sultan'ın evlenmesi şerefine düzenlenen sûr-i hümayûn,¹³² İran Şahı Nadir Şah'ın yenilgi haberinin yarattığı sevinç, güneş ve ay tutulmaları, 1749 yılı mart ayında yağın yoğun kar ve şiddetli fırtına yüzünden İstanbul'a gıda sevkiyatının aksamaması ve yakacak sıkıntısı çekilmesi, ay tutulması, 1750, 1751, 1754, 1755, 1756 ve 1758 yıllarında İstanbul'da çıkan büyük yangınlar, sadrazam ve sultan validelerinin hacca gitmesi, 31 Temmuz 1752 tarihinde İstanbul'da meydana gelen deprem, Ayşe Sultan'ın vefatı, mevlid-i şerif, Padişah I. Mahmud'un vefatı ve III. Osman'ın tahta çıkması, donanmanın denize açılma ve geçit törenleri vs. anlatılır. Hat, ekseriyetle nesih (nadiren harekeli), kısmen divanî, bazı malî kelimeler ise siyakattir. Genellikle 27-31, 34-35 satırlı varakların sonları ayaklıdır. Bazı varaklar derkenarlıdır.¹³³ Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çekilen çizgiler, bazı kelimelerin harekeleri, bazı tarihler, bazı rakamlar, derkenarların büyük kısmı, notlar ve vakfeler, pembeye dönük ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.

*Tılsımlar:*¹³⁴

82a/72a: Varağın üst yarısına çizilmiş basit bir at resmi ve resmin çevresinde, atı ve sahibini tehlikelerden koruyacağına dair yazılar ve tılsımlar vardır. Hat, nesihdir.¹³⁵

¹²⁹ II. Mahmud döneminden II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı kara kuvvetlerinin en büyük komutanının resmî makamı (Özcan, 1991, s. 364).

¹³⁰ Varak 269, 270 x 149, 150 mm ebadında siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

¹³¹ Osmanlı padişahlarının, ileri gelenlere dağıtılmak üzere, Mekke ve Medine'ye gönderdikleri para ve armağanlara verilen ad.

¹³² Düğün.

¹³³ vr. 331b/419b, 332a/320a

¹³⁴ vr. 82a/72a, 102b/113b-103a/114a.

¹³⁵ Varak, 277 x 148 mm ebadında, çift siyah çizgi cetvellidir.

102b/113b: Varağın üst kısmına; biri 131 mm, diğeri 90 mm çapında iç içe iki daire ve 19 mm çapında bir yarım dairenin içine, Kur'ân-ı Kerîm'deki toplam sure, ayet, kelime sayıları ile iman, tevhit, namaz, oruç, hac, zekat, sadaka, gaza, kardeş, yetim, haramiler, suçlular ve zina hakkındaki ayetlerin sayıları yazılmıştır. Varağın alt yarısında ise bir sene boyunca kılınan farz, sünnet, vitir ve cuma namazlarının rekât sayıları, dileklerin gerçekleşmesi için Hz. Muhammed'in çeşitli isimlerinin belli sayılarda yazılmasıyla hazırlanan bir tılsım ve Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'i andığı 55 isim bulunmaktadır. Hat, büyük kısmı harekeli olan nesihdir. Bir başlık, daireler ve yarım dairenin üç çizgisinden ikisi (biri griye dönük yeşil renkli), dikkat çekilmek istenen bazı satır, kelime, harekeler ve vakfeler, açık kırmızı ve koyu pembeye dönük kırmızıdır. Bazı satırlar, dikkat çekilmek istenen kelimeler ve bazı harekeler ise griye dönük yeşil mürekkeplidir.¹³⁶

103a/114a: Varağın en altında, dış taraftaki 66 mm çapında büyük daire ve içindeki daha küçük çaplı iki dairede Arapça ve Türkçe yazılmış kelimeler ve sayıların olduğu bir tılsım bulunmaktadır. Hat, ekseriyeti harekeli nesihdir. Sayılar ve vakfeler, açık kırmızı renklidir. Dairelerin çizgileri ile içlerindeki yazılar, açık kırmızı ve griye dönük yeşil mürekkeplidir.¹³⁷

*Cifr/Cefr*¹³⁸ *İlmi ile Yazılmış Kasideler, Beyitler ve Sırlı Ayetler*:¹³⁹ Allah'ın Hz. Musa'ya indirdiği levhaların içinde bulunan ve nebilere, velilere, vâsilere mahsus "ilklerin ilmi"ni, Hz. Muhammed'in emriyle Hz. Ali'nin ezberlemesi ve bir hayvan derisine yazmasıyla ortaya çıktığı iddia edilen *Cefr-i Câmi'* (*Cefr*)¹⁴⁰ adlı gizli bilgileri inceleyen Muhyiddîn-i Arabî'nin, gelecekte neler olacağına dair çıkardığı bilgileri yazdığı "kaside"nin istinsah edilmiş bir kopyası¹⁴¹ vardır. Hat, bir varak dışında¹⁴² 28-29 satırlı harekesiz nesihdir (harekeli Arapça satırlar hariç). Başlıklar, ara başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altındaki çizgiler, virgüller ve vakfeler, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁴³

147b/263b: Hz. Ali'nin kendi eliyle yazdığı iddia edilen ve gelecekte haber verdiğine inanılan *Câmi'ü'l-Esrâr ve Ma'ânî* adlı kitaptaki¹⁴⁴ beyitlerinden seçilen "beş beyit" (ebyât-ı hamse) bulunmaktadır.

148a/264a: İmam Gazzâlî'nin büyük sırlarla dolu olduğunu söylediği Kur'ân-ı Kerîm'deki dört surenin dört ayeti ile ilgili Arapça açıklamalar ve harekeli olarak yazılmış Bakara suresinin 246. ayeti yer alır.¹⁴⁵

¹³⁶ Varak, 258 x 149 mm ebadında, açık kırmızı renkli çift çizgi cetvelli.

¹³⁷ Varak, 247 x 148 mm ebadında, açık kırmızı renkli çift çizgi cetvelli.

¹³⁸ Arap alfabesinin günümüzdeki 28 harf sırasının denilen ve her birinin rakamsal değeri olan farklı bir sıraya göre dizilişi olan "ebced"i esas alarak, harf/rakamların çeşitli metotlarla kombinasyonu ve değerlendirilmesi yoluyla gelecekte vuku bulacak olaylar hakkında bilgi edinme. (Uzun, 1994, s. 68-70).

¹³⁹ vr. 146a/261a-148a/263b, 165b/215b.

¹⁴⁰ Cifr-i Câmi hakkında bkz. Kaplan, 2010, s. 85-86; Uluğ, 2017, s. 163-164.

¹⁴¹ vr. 146a/261a-147b/263b.

¹⁴² vr. 148a/264a.

¹⁴³ Varaklar, 262, 270-278 x 147-153 mm ebadında koyu pembeye dönük çift çizgi cetveli, çift sütunlu ve siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunludur.

¹⁴⁴ Şiîlerin, Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye yazıldığına ve Ehl-i Beyt'in gizli ilmi olduğuna inandıkları, içinde haram, helal vd. konularda insanların her türlü ihtiyacını karşılayacak gizli bilgilerin olduğu rivayet edilen bu kitap, *Kitâb-ı Ali, Câmiâ, Sahîfe, Cefr, Mushaf-ı Fâtîma* gibi isimlerle de anılır. (Kaplan, 2010, s. 75-89).

165b/215b: Muhyiddin-i Arabî'ye atfen yazılmış, her iki sütunda iki satır olmak üzere şifreli dört mısra vardır. Kısmen nesih, çokça rık'a hat özelliği taşıyan bu mısralar, aslen boş olan varğa muhtemelen müelliften sonraki yıllarda başka biri tarafından eklenmiş olmalıdır.

*Kâimî'nin Manzumesi ve Bosna Müftüsü'nün Cifrlı Risalesi:*¹⁴⁶

197a/280a-214a/299a: "Kâimî" mahlasını kullanan sufi şair Şeyh Hasan Bosnevî'nin,¹⁴⁷ Osmanlı ordularının XVII. yüzyılın ikinci yarısında Venedik ve Avusturya ile yaptığı savaşlara dair zaferler, yenilgiler, barışın bozulması, hudut boylarındaki insanların üzüntü ve sevinçleri, fethedilen ve düşen kaleler, fethedilmesi işaret edilen yerler, Osmanlı ordularının başındaki komutanlar, çarpışmaların ayrıntılı tasviri vb. konularda, karışık bir vezinle ve dervişâne bir tarzla yazdığı destansı uzun manzumeler ve bazı mısralarda muhtemelen cifr ilmi ile geleceğe dair ebced formüllü tarihler vardır. Hat, yaklaşık 45 derece eğik yazılmış nesihdir. 198a/282a ve 212a/297a, derkenarlıdır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, mısralar, tarihler, virgüller, vakfeler ve bazı Arabî varak numaraları, koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁴⁸

137a-b/119a-b: XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmayı¹⁴⁹ bozarak saldırı hazırlıklarına başlaması üzerine, Sofya müftüsünün çok yakında başlayacak savaşın gelişmelerine ve genel olarak Avusturya'nın mağlup olacağına dair 29 Haziran 1737 tarihinde cifr ilmi ile bulduğu ve kaydettiği bilgiler yazılıdır. Göynüklü Ahmed Efendi de düştüğü notta, istinsah ettiği bu bilgilerin hepsinin gerçekleştiğini belirtmiştir. Hat, 29-30 satırlı nesihdir. Başlık, dikkat çekilmek istenen ve altına çizgi çekilen kelimeler, tarih, Arabî varak numarası ve vakfeler, koyu pembeye dönük kırmızı renklidir.¹⁵⁰

*Fuzulî'nin Gazeli, Tasavvufî Şiirler, Ebcedli Tarihler:*¹⁵¹

103a/114a: Varağın sol tarafında, Fuzulî'nin bir gazeli vardır.

183b/105b(145b): Dünya hayatının gelip geçici bir hayal, ahiret hayatının ise gerçek olmasından dolayı gaflete düşmemeye dikkat edilmesine dair birkaç Farsça beyit ve beyitlerin Türkçe açıklamaları bulunmaktadır. Aslen boş varakların talik ve ileriki yıllarda ortaya çıkan rık'a hatla yazıldığına bakılırsa, Ahmed Efendi'den sonraki yıllarda mecmua sahipleri ya da başka biri tarafından kaydedilmiş olmalıdır.¹⁵²

185a-b/226a-b: Tasavvufî şiirler ve ebced hesabı ile düşürülen tarihler vardır. Hat, 103a/114a'da talik, diğer varaklarda nesihdir. Sonradan eklenmiş olan 185a/226a'daki

¹⁴⁵ Önceki varaklardaki gibi başlığın kırmızı mürekkeple yazılmayı, vakfelerin olmayışı ve yazıların daha ileriki yıllarda ortaya çıkan rık'a geçişin izlerinin görüldüğü bir nesih hatla kaleme alınmasına bakılırsa bu satırlar, müellif tarafından boş bırakılmış sayfaya sonraki bir dönemde başkası tarafından yazılmış olmalıdır.

¹⁴⁶ vr. 197a/280a-214a/299a, 137a-b/119a-b.

¹⁴⁷ XVII. yüzyılda yaşamış, Kâdirî, Halvetî şeyhliği yapmış, cifr ilmindeki maharetiyle meşhur, keramet sahibi bir zat olan Bosnalı mutasavvif şair (Erdoğan, 2004, s. 257-269).

¹⁴⁸ 261-277, 280 x 144-158 mm cetvel ebadındaki varaklardan 197a/280a-205b/290b varakları, açık kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu; 206a/291a-214a/299a varakları ise açık kırmızı renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunludur.

¹⁴⁹ 21 Temmuz 1718 tarihli Osmanlı-Avusturya barış antlaşması (Pasarofça) (Uzunçarşılı, 1982, s. 144).

¹⁵⁰ Varak, 275 x 150 mm ebadında, lal mürekkepli çift çizgi cetveli ve çift sütunludur.

¹⁵¹ vr. 103a/114a, 183b/105b (145b), 185a-b/226a-b, 186b/220b.

¹⁵² Varak, 275 x 150 mm ebadında, siyah mürekkepli çift çizgi cetvellidir.

derkenar ve 185b/226b'deki beyit ise rık'a ile yazılmıştır. 185a/226a, matlaplıdır. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, virgüller, vakfeler ve Arabî varak numarası, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁵³

186b/220b: Muhtemelen mecmuanın sonraki sahipleri ya da başka biri tarafından kısmen cetvel dışına da yazılmış şiirler ve beyitler vardır. Hat, talikdir.¹⁵⁴

Bilmeceler (vr. 191a-191b [sol sütun]/225a-b): Çeşitli bilmeceler ve cevapları, ebedle düşürülen tarihler, tek satırlı muammâlar¹⁵⁵ ve cevabî açıklamaları ile donanma kalyonları için yazılmış bir kaside vardır. Hat, nesihdir. 191a/225a, matlaplı ve derkenarlıdır. Başlıklar, bilmece cevapları, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına konulan çizgiler ve Arabî varak numarası, pembeye ve koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁵⁶

Güzel Kadının Özellikleri (vr. 191b [sağ sütun]/225b): Güzel kadınlarda olması gereken fizikî özellikler ve müelliften sonraki yıllarda başka birinin bu özelliklere düştüğü eleştiri notu yazılıdır. Hat, nesihdir. Başkası tarafından eklenen not, rık'a ile yazılmıştır. Başlıklar, bilmece cevapları, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına konulan çizgiler ve Arabî varak numarası, pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir.¹⁵⁷

Hastalıklar İçin Şifalı Bitkiler, İlaç Terkipleri ve Macunlar (vr. 70a/65a,¹⁵⁸ 353b/452b-358b/460b): Çeşitli hastalıkların tedavisi için şifalı bitkiler, dikkatli kullanılması gereken bitkilerin isimleri, hastalıkların tedavisi için tavsiye edilen bitkisel ilaç terkipleri, macunlar ve hazırlanma usulleri vs. yazılmıştır. Hat, çoğunlukla nesih (nadiren harekeli), kısmen divanîdir. Başlıklar, dikkat çekilmek istenen kelimeler, bazı kelimelerin altına çekilen çizgiler, bazı tarihler, bazı rakamlar, derkenarların büyük kısmı, notlar ve vakfeler, pembeye dönük/koyu pembeye dönük kırmızı mürekkeplidir. Varakların bazıları cetveli, bazıları ise derkenarlıdır.¹⁵⁹

2.2. Rado Nüshası (RN)

Bu nüsha, *BN*'nin sadece 34 varaklık kısmını ihtiva eden geç tarihli bir nüshadır. Şevket Rado'nun, *BN*'nin eksik sayfalarının şahsî kütüphanesindeki bir el yazmasında bulunduğunu bildirdiği ve söz konusu eksik sayfaları çeviri yazı ile yayımladığı makalesi (Rado, 1987, s. 807-824) ile haberdar olduğumuz bu nüsha, daha sonra Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. Sermet Çifter Kütüphanesi'ne alınmıştır. Şu anda ise İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (İAE) Yazma Eserler Kütüphanesi, Şevket Rado Yazmaları, nr. ŞR000614'de bulunmaktadır (İAE *Yazma Eserler Kataloğu*, 2014, s. 982-983).

¹⁵³ Varak, 272, 275 x 152 mm ebadında, siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

¹⁵⁴ Varak, 264 x 145 mm ebadında, siyah renkli çift çizgi cetveli, ortası açık kırmızı çift sütunlu ve açık kırmızı çift çizgi cetvellidir.

¹⁵⁵ Manası gizli, güç anlaşılabilir söz, bilmece (Pala, 2014, s. 326).

¹⁵⁶ Varak, 277 x 150 mm ebadında, siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası açık kırmızı çift sütunlu cetvellidir.

¹⁵⁷ Varak, 275 x 148 mm ebadında, siyah renkli çift çizgi cetveli ve ortası yeşil çift sütunlu cetvellidir.

¹⁵⁸ Eski Arabî varak numarası bu sayfadan itibaren karışmaya başlamış ve V·(70) olması gereken rakam, ٧٠ (65) olarak kaydedilmiştir. Sonradan kurşun kalemle yapılan numaralandırma ise 70 olarak doğru yazılmıştır.

¹⁵⁹ vr. 70a/65a, 275-280 x 152-170 mm ebadında lal renkli çift çizgi cetveli ve çift sütunlu cetvellidir. 353b/452b-358b/460b varakları cetvelsizdir. Bu varaklardan 354b/455b, 355b/457b, 358b/460b dışındakiler derkenarlıdır.

2.2.1. Nüshanın Fizikî Özellikleri

Yazma, 222 mm x 165 mm ebadındadır. Ciltlenmemiş olmakla birlikte, üzeri yeşil bez ile kaplanmış iki mukavva kapak arasında muhafaza edilmektedir.¹⁶⁰ Şirâzesi dağılmıştır. Vr. 1b ile 138a arasındaki 138 varaktan meydana gelmektedir.

Nüshanın kâğıdı krem renkli, orta kalın, aharlı, su yollu ve filigranlıdır. Cetvel ölçüleri, 170 x 103 mm'dir. Boş olan 1a varağında "İAE" kaşesi vardır. Yazıların başladığı 1b ve 2a varağındaki iki cetvel, siyah mürekkeple dışı kalın, içi ince çizgilidir ve çizgilerin arası bakır yaldızlıdır. Ayrıca 1b'nin başındaki yaklaşık 1/3'lük kısmın cetvel altındaki başlık kısmında, üzeri benekli kırmızı bordür ve bordürün içinde bir mihrabiye/serlevha vardır. Mihrabiye, bakır yaldız zemin üzerine beyaz, pembe mine çiçekli ve lacivert tığlıdır. 1b-2a'dan sonraki bütün varaklar (2b-138a), lal mürekkepli ve tek çizgi cetvellidir.¹⁶¹

Yazmanın hattı, harekeli iri nesittir. Şema içeren farklı düzenlenmiş birkaç varak¹⁶² hariç tüm varaklar 13 satırlıdır. Bu satırlar, lal mürekkeple tahrir edilen başlıklar, tarihler, bazı menziller, yer isimleri, kişi isimleri ve diğer bazı kelimeler dışında siyah mürekkeple yazılmıştır. Vr. 26b'nin üçüncü satırından itibaren tüm varaklar harekelenmiştir. 3b, 4b, 5b dışındaki varaklar, olması gerektiği gibi varağın "b" yüzünün son satırının solunda ve cetvel dışında ayaklıdır. Bazı varaklarda derkenar vardır.¹⁶³

Varak başlarına müstensih tarafından numara yazılmamıştır. Ancak sonradan, - muhtemelen Rado tarafından- kurşun/sabit kalemle günümüz rakamları ile numaralandırma yapılmıştır. Ayrıca Rado aynı kalemle ilgili satırlarının hizasına BN'nin varak numaralarını eklemiş, önemli gördüğü ve BN'ye göre eksik olduğunu düşündüğü yerleri de satırların boş yerine ve sayfaların kenarına Latin harfleriyle ya da rıka el yazısıyla not düşmüştür.¹⁶⁴ 22b-23a ile 24b-25a varaklarında ise Osmanlı ordusu, Kırım Tatarları ve İsveç kuvvetlerinin Prut nehri kenarındaki bataklık civarında Rus ordusunu kuşatmasına dair çizeri belli olmayan basit, renkli bir harita vardır.

Müstensihi belli olmayan RN'nin istinsahı, 138a'nın son satırında lal mürekkeple yazılan "*Kad vak 'a'l-ferâğ min tahrîri hâzâ'l-kitâb bi-'avni'l-lâhi'l-Meliki'l-Vehhâb, fi 12 RA sene 1205*" kaydıyla 19 Kasım 1790 tarihinde tamamlanmıştır. Bununla birlikte bu son satır, tarih hariç bizzat müellife ait olması gereken bir "te'lîfden ferâğ kaydı"dır. Sadece müellif tarafından yazılması gereken ferâğ kaydının (Abdulkadiroğlu, 1997, s. 545) geleneksel teamüle aykırı olarak istinsah edilmiş bir nüshaya istinsah tarihiyle yazılması, müstensihin bu konudaki bilgisizliğine ya da umursamazlığına

¹⁶⁰ Ön kapak ile yazmanın ilk sayfası arasında, merhum Rado'nun nüsha ile ilgili kendi el yazısıyla yazdığı dört sayfa not ile Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Hasan Eren'e daktiloyla yazdığı iki sayfa mektup bulunmaktadır. Arka kapak ile yazmanın son sayfası arasında ise yine Rado'nun BN ve RN hakkında kısa bilgi verdiği biri el yazısı, diğeri daktilo ile yazdığı iki sayfa not ile H. Eren'den gelen cevabî resmî yazı konulmuştur.

¹⁶¹ Arap harfli yazma eserlerde şekli özellikler, kullanılan malzeme vb. terimler ve genel bilgi için bkz. Bilgin, 2013, s. 369-373; U. Derman, 1987, s. 15-32; Sinan, 1987, s. 33-48; F. Ç. Derman, 1987, s. 63-68; Cumbur, 1987, s. 83-90; Binark, 1987, s. 91-108.

¹⁶² İlk sayfa olan 1b, 10 satırlı, 2a ise 13 satırlıdır. Menzillerin yazılı olduğu ve farklı düzenlendiği vr. 2b-6a ve 110b-111a'da ise sayılabilecek satır yoktur.

¹⁶³ vr. 63a ve 70a.

¹⁶⁴ Rado'nun not düşüğü varaklar: 1b, 26a, 40a, 41b, 48a-b, 53b, 58a, 61a, 62b, 72a-b, 76b, 81b, 86a'dır.

hamledilmelidir. Müstensihin, kopya ettiği nüshada müellif ferâğ kaydı varsa onu aynen istinsah ettiği nüshaya yazması, altına da adının yer aldığı kendi istinsah kaydını koyması gerekirdi.

2.2.2. Nüshanın Muhtevası

Göynüklü Ahmed Efendi'nin eserinin dünyada bilinen iki nüshasından biri olan *RN*, *BN*'nda müellifin bizzat katıldığı 1711 Osmanlı-Rus Savaşı (Prut Seferi) ve İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın ülkesine dönmesi ile ilgili olayların yer aldığı vr. 215b/300b ile vr. 248a/332a arasındaki 34 varaklık küçük bir bölümü ihtiva etmektedir.

RN'ndaki vekâyi, 1b'nin başlığındaki Prut Seferi'nin başlangıç tarihi olarak kaydedilen 19 Şubat 1711 ile Veziriazam ve Serdarıekrem Baltacı Mehmed Paşa'nın tuğlarının Davutpaşa sahrasına dikildiği 9 Mart 1711 tarihiyle başlamakta ve 3 yıl 11 ay 6 gün sonra vr. 138a'da İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Lehistan sınırından geçerek ülkesine doğru hareket ettiği 3 Aralık 1714 tarihiyle sona ermektedir.

BN'ye göre daha geç tarihli bir nüsha olan *RN*'nin imlâ ve fonetik özellikleri, Klâsik Osmanlı Türkçesi'nin Son Dönemi'den Yeni Osmanlı Türkçesi Dönemi'ne geçişin izlerini taşımaktadır. Ayrıca *BN* ile karşılaştırıldığında, bazı kelimelerde ve cümlelerde eksiklikler ya da fazlalıklar olduğu görülmektedir.

Ancak iki nüsha arasındaki en önemli fark; Osmanlı ordusunun Prut nehri kıyısında Rus ordusunu kuşattığı sıralarda Osmanlı ordugâhına gönderilen Rus elçilerle yapılan görüşmelere ve bu görüşmelerde bazı Osmanlı ricâlinin ordunun üstün durumuna rağmen aşırı hoşgörülü ve alelacele barış yapmaya hevesli tutumlarının anlatıldığı varakların, *BN*'nda eksik olmasına rağmen *RN*'nda mevcut olmasıdır.¹⁶⁵ *BN*'ndaki bu eksik varaklar, restorasyon sırasında kaybolmuş ya da bir araştırmacı tarafından bilinçli bir şekilde yazmadan koparılmış olmalıdır. *RN*'ni görmeyen Kurat, söz konusu sayfaların bizzat Ahmed Efendi tarafından sonradan çıkarılmış olabileceğini belirtmiştir (1966, s. 263). Rado'ya göre ise bu eksik varaklar, büyük ihtimalle Rusların Osmanlı kuşatması sırasında düştüğü âciz ve trajik durumlardan etkilenen bir Rus tarafından bilinçli olarak yazmadan koparılmıştır (1987, s. 809). İlgili varaklarda Rus ordusunun perişan durumuna ve Osmanlı ordugâhına gelen Rus elçilerinin yalvararak barış istemelerine dair kayıtların bulunduğu bakılırsa, Rado'nun iddiası gerçeğe en yakın ihtimal olarak kabul edilebilir.

3. Sonuç

Göynüklü Ahmed Efendi'nin eseri, yazma kütüphanelerinde sıklıkla tesadüf edilen edebî ve dinî mecmualardan farklı olarak yönetim, hukuk, maliye, din, edebiyat, astronomi, coğrafya, tarih, alternatif tıp (fitoterapi), büyü-tılsım, bilmece (muamma) ve fizyonomi gibi 12 ana konu altındaki 25 alt konuya ait yazıların derlendiği zengin konulu bir XVIII. yüzyıl mecmuası olarak dikkati çekmektedir.

Mecmuanın en ayırt edici özelliği ve önemi, Göynüklü Ahmed Efendi'nin bir Osmanlı maliye bürokratu olarak bizzat katıldığı Rus, Avusturya, Venedik ve İran

¹⁶⁵ *BN*'nda söz konusu bölüme ait eksik olan 312a-b/227a-b, 314a-b/229a-b, 317a-b/232a-b, 318a-b/233a-b, 319a-b/234a-b varakları, *RN*'nda eksiksiz ve tam olarak 49a-53b varaklarındadır.

seferlerine ait gördüklerini ve duyduklarını kaleme aldığı "Tarih"tir (Göynüklü Ahmed Efendi Tarihi). Şahsî gözlem ve duyumlara dayandığı için o dönemin resmî tarih kaynaklarında olmayan bir çok ayrıntı ve bilginin yer aldığı bu bölüm, XVIII. yüzyıl Osmanlı, Avusturya, Venedik, Rusya ve İran tarih araştırmaları için birincil kaynak durumundadır. Müellifin özellikle 1711 Osmanlı-Rus savaşının en kritik anlarındaki gelişmelere dair kayıtları, başka hiçbir kaynakta bulunmayan bilgileri ihtiva etmesi nedeniyle gerek XVIII. yüzyıl Osmanlı Rus ilişkilerinin gerekse Prut Seferi'nin karanlıkta kalmış olaylarını anlayabilmek için paha biçilemez değerdedir.

Bunun yanında Mecmua'da yer verilen konular incelendiğinde, müellifin şahsî beğenisi, zevki, eğilimleri, ilgi alanları, entelektüel düzeyi hakkında bir fikir edinmek de mümkün olabilmektedir. Söz konusu bilgiler çerçevesinde Ahmed Efendi'nin; sağlığına dikkat eden, işinde çalışkan ve sabırlı, inançlı ve ibadetlerine özen gösteren, tasavvufa âşina, ebced vefk, cifr, tılsım gibi dinin metafizik boyutuna meraklı, astronomi ve astrolojiyi önemseyen, az çok karşı cinsi tanumanın gerekliliğine inanan ve tabii katıldığı savaflara ait tanıklıklarını tarihe mal etmek isteyen bir devlet adamı olduğu söylenebilir. Onun mecmuasını vücuda getirme yolundaki azim ve çabası ise birikim ve tanıklıklarına ait kayıtları sonraki kuşaklara aktarma hususunda sorumluluk hissettiğini göstermektedir.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde nüshaları, fizikî özellikleri ve muhtevası ile tanıtmaya çalıştığımız Göynüklü Ahmed Efendi'nin Mecmuası, XVII-XVIII. yüzyıl Osmanlı idarî, iktisadi, hukukî ve siyasî tarihi üzerine araştırma yapanlar için olduğu kadar ilahiyat, edebiyat, coğrafya, astronomi, alternatif tıp, büyü-tılsım, fizyonomi gibi farklı disiplinlerde çalışanların da istifade edebileceği bir kaynak eser mahiyetindedir.

Summary

Some Ottoman Scientists and Statesmen had been penned some texts which were named "Mecmua" on different topics as combining religious and non-religious writings. Concordantly, the Mecmua which was covering some notes and writings in religious and non-religious works, Göynüklü Ahmed Efendi, who was a Ottoman finance bureaucrat, is examined in this study.

It has been known that there are two versions of Mecmua. One of them, *Berlin version (BN)*, is in the Berlin State Library (Staatsbibliothek zu Berlin) in Germany as the other one, *Rado version (RN)*, is in the Ottoman Studies and Şevket Rado Manuscripts Library in İstanbul. In the study, firstly *BN* and *RN* are introduced, afterwards the physical characteristics of the manuscripts are handled. The pages of the manuscript are reorganized, because the related things or events in the manuscript, which were penned by the author, lost its sequence due to the course of time. Each is depicted by its detailed physical aspects and content. The more comprehensive one is *BN*, with 372 pages. Having only 34 pages, *RN*, which was copied later, involves a small part of *BN*. *RN* covers some events related with the 1711 Russo-Ottoman War (Pruth Campaign), which the author appeared in person, and the return to his country of Charles XII, King of Sweden. In the years following the author's death, on the *BN*, some notes have been deducted and some amendments were made by the owner of the manuscript while for nothing had been done except the notes which were deducted by

Şevket Rado who was the last owner of the copy.

Unlike the *literary and religious-themed* Mecmuas, which are common in the manuscript libraries, in the *BN*, there are 25 subheadings under 12 main topics, such as literature, theology, management, law, finance, astronomy, geography, history, alternative medicine, magic-amulet, riddles and physiognomy which are determined by the author according to his personal characteristics such as appreciation, delight, trend, interests and intellectual level. After these issues are examined, it can be concluded that Ahmed Efendi was a statesman who was caring his health, assiduous and patience in the business, familiar with Sufism, curious to the astronomy, astrology and the metaphysical aspect of the religion such as *abjad*, *vefk*, *cifr* and talisman while who was believing in the necessity to understand the opposite sex more or less as well. His dedicated efforts to bring into being the Mecmua is a hint to indicate his responsibility for handing down his records related with his testimonies and knowledge to the next generations.

In the Mecmua, some *vefks* and talismans, location of the cities, routes and finical formulas are depicted by the simple drawings or nested circles. Besides, both copies cover a map which gives the details of the siege of the Russian army by the Ottomans on the banks of the Pruth River.

Records about the Pruth, Mora, Habsburg and Iran campaigns which were taken by himself, author Ahmed Efendi in the Mecmua, differentiates it and gives prominence among its counterparts. *RN* is unique and substantial, because its eight pages cover the Ahmed Efendi's own observations about the mistakes which were done by the Ottomans during truce negotiations for the 1711 Russo-Ottoman War and the distraught manner of the Russians as *BN* missing these pages.

In the context of all mentioned above, the Mecmua of Ahmed Efendi can be considered as a primary source for the ones who are conducting the academic studies on finance, law and diplomatic history of Ottomans in the 17th and 18th centuries as well as on the different disciplines such as theology, literature, geography, astronomy, alternative medicine, magic-amulet and physiognomy.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, A. (1997). Edebiyatta metodoloji açısından elyazmaları ve nâdir eserler üzerine notlar I. *Kültürümüzden Esintiler*. 527-556.
- Ahmed Vâsîf Efendi (1219). *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiyu'l-ahbâr*. (C. 1). İstanbul.
- Aksoyak, İ. H. (2002). Nâbî'nin tuhfetü'l-harameyn'inin Edirneli Nâtk'ın tuhfetü'l-harameyn'ine etkisi: hikâyeler, gelenekler, inanışlar. *Millî Folklor*. 24(95). 9-22.
- Algül, H. (2004). El-mevâhibü'l-ledünniyye". *İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 421). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ateş, İ. (1978). Şam Ümeyye camii ve vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, 12, 27-90.
- Atıl, E. (1999). *Levni ve surname-bir Osmanlı şenliğinin öyküsü*. İstanbul: Koçbank.
- Aydemir, Y. (2007). Metin neşrinde mecmuaların rolü ve karşılaşılan problemler. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2(3). 122-137.
- Babinger, F. (2000). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*, (C. Üçok, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bilgin, O. (2013). Yazma. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 369-373). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bınark, İ. (1987). Türk kitapçılık târihinde cilt sanatı. T. Gülensoy (Ed.), *Fırat Üniversitesi Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 91-108). Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Cumbur, M. (1987). Yazma eserlerde kullanılan kâğıt ve özellikleri. T. Gülensoy (Ed.), *Fırat Üniversitesi Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 83-90). Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Çetin, A. (1992). Bir bâbiâlî kâtibinin not defterinden I. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dünyası Tarih Dergisi*. 72. 41-47.
- Çetin, A. (1993). Bir bâbiâlî kâtibinin not defterinden II. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dünyası Tarih Dergisi*. 73. 33-39.
- Çolak, S. (1985). Aziz efendi'nin risalesine göre, 17. yüzyılda Osmanlı merkez ordusunun durumu. *History Studies-International Journal of History*. 2(2). 101-112.
- Çolak, S. (1999). *Die bedeutung des geschichtsschreibers Ahmed b. Mahmud und seines werkes târih-i Göynüklü als quelle für die geschichte des Osmanischen reiches im 18. Jahrhundert*. Berlin: Mensch&Busch.
- Çolak, S. (2003). XVIII. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılarından hazine-i birün kâtibi Ahmed bin Mahmud'un hayatı. *Belleken*. 68(250). 853-865.
- Derman, Ç. F. (1987). Yazma eserlerde tezhib sanatı. T. Gülensoy (Ed.), *Fırat Üniversitesi Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 63-68). Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Derman, U. M. (1987). Yazma eserlerde kullanılan alet ve malzemeye dair. *Fırat Üniversitesi Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 15-32). Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Erdoğan, K. (2004). Bosnalı Hasan Kâimî ve divanı'nun Manisa nüshası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 31. 257-269.
- Ertaş, Y. M. (2007). *Sultanın ordusu*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Fayda, M. (1988). Abdullah b. Selâm. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 1: 134-135). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Flemming, B. (1968). *Verzeichnis der orientalischen handschriften in Deutschland-Türkische handschriften* (Band XIII 1). Weisbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Gıyınas, K. A. (2011). Şiir mecmuaları hakkında yapılan çalışmalar bibliyografyası. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 245-260.
- Hazîne-i Bîrûn Kâtibi Ahmed bin Mahmûd Efendi. *Mecmû'a*. Staatsbibliothek zu Berlin. Preußischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. quart. 1209, 1a-371b.
- Hazîne-İ Bîrûn Kâtibi Ahmed Bin Mahmûd Efendi. *Mecmû'a*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, Şevket Rado Yazmaları, ŞR000614, 1b-138a.
- İpşirli, M. (1991). Ayn Ali Efendi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 4, s. 258-259). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İpşirli, M. (2006). Bolevî Mustafa Efendi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 31, s. 295-296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İpşirli, M. (2006). Naîmâ. *İslâm ansiklopedisi* (C. 32, s. 316-318). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (2014). *İstanbul araştırmaları enstitüsü yazma eserler kataloğu*, 2. G. Kut, Z. Toska, F. Büyükkaracı Yılmaz, T. Gençtürk Demircioğlu & A. Atik (Haz.), İstanbul.

- Kandemir, Y. M. (1995). Fezâil. *İslâm ansiklopedisi* (C. 12, s. 529-531) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kut, G. (1986). Mecmualar. *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi* (C. 6, s. 170-173). İstanbul: Dergâh Yay.
- Kut, G. (1988). Yazmalar arasında II. İ. Erünsal, C. Ferrard & C. Woodhead (Ed.), *Osmanlı araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)* içinde (C. VII-VIII, s. 181-198). İstanbul: İSAM Yay.
- Kaplan, D. (2010 Güz). Ehl-i beyt'in gizli ilmi: Hz. Ali'ye nispet edilen kitâb-ı Ali (sahîfe-câmia) cefr ve mushaf-ı Fâtıma hakkında bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 75-92.
- Kurat, A. N. (1943). *İsveç kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait metinler ve vesikalar-ekler 1*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Kurat, A. N. (1951, 1953). *Prut seferi ve barışı, 1-2*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Kurat, A. N. (1966). Hazine-i birun kâtibi Ahmed bin Mahmud'un (1123-1711-Prut) seferine ait defteri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4(6-7), 357-426.
- Levent, A. S. (1984). *Türk edebiyatı tarihi-giriş I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Mehmed Süreyyâ (1301). *Sicill-i Osmânî*. N. Akbayar (Ed.), (C. 4). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Mehmed Süreyyâ (1308). *Sicill-i Osmânî yâhûd tezkire-i meşâhir-i Osmâniyye*, (C. I). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Murphey, R. (1985). *Kanûn-nâme-i sultânî li Azîz efendi*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yay.
- OCAK, A. Y. (1994). Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî, *İslâm ansiklopedisi* (C. 10, s. 347-348) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öz, T. (1942 Ağustos). Yerköy mükâlemelerinde murahaslar için gönderilen büyüler. *Tarih Vesikaları*, II(8), 101-103.
- Özcan, A. (1991). Bâb-ı seraskerî. *İslâm ansiklopedisi* (C. 4, s. 364-365) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özen E. M. (1985). *Yazma kitap sanatları sözlüğü*. İstanbul Üniversitesi Yay.
- Pala, İ. (2014 Eylül). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.
- Rado, Ş. (1987). Hazine-i birun kâtibi Ahmed bin Mahmud efendinin tuttuğu Prut seferine ait defterden koparılan sahifelerde neler vardı?, *Bellekten*, 50(198), 804-827.
- Sahillioğlu, H. (1967). Sivış yılı buhranları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(1-2), 75-111.
- Sargut, C. (2009). *İman ve küfür-Bakara 1*. İstanbul: Nefes Yay.
- Şemseddîn Sâmî, (1318). *Kâmûs-ı Türkî*. (C 1-2). Dersa'âdet: Ahmed Cevdet (Yay.)
- Şenel, A. (2001). Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İslâm ansiklopedisi* (C. 24, s. 583-584). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tezcan, H. (2011 Ocak). *Topkapı sarayı müzesi koleksiyonundan tılsımlı gömlekler*. İstanbul: Timaş Yay.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. E. 3809/2-655/19.
- Uzun, M. İ. (1994). Ebced. *İslâm ansiklopedisi* (C. 10, s. 68-70). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uzun, M. İ. (2003). Mecmua. *İslâm ansiklopedisi*, (C. 28, s. 265-268). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uzun, M. İ. (2006). Nahîfî. *İslâm ansiklopedisi* (C. 32, s. 297-299). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı tarihi*. (C. IV/1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Âşûrâ. *İslâm ansiklopedisi* (C. 4, s. 24-26). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yıldız, H. (2019). Göynüklü bir tarih yazarı: şikk-ı sani defterdarı ve hazine-i birun kâtibi Ahmed bin Mahmud efendi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 843-863.
- Yılmaz, K. (2017). Türk İslam edebiyatında faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam üzerine yazılmış manzum bir faziletname. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 366-381.

İnternet:

Ahmed b. Mahmud. (t.y.). Mecmua. <http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de> (http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/servlets/solr/select?q=%2Bcategory.top%3A%22IslamHS_class_00000009%3ALANG0003%22+%2BobjectType%3Aislamhs&fl=id%2CreturnId&sort=mymss_ihsinvent+asc&XSL.Style=browse&origrows=50&version=4.5&mask=islamhs_class_00000009.xml%3FXSL.lastPage.SESSION%3D%2Fislamhs_class_00000009.xml%23open%5B%5D&start=3036&rows=1).
Erişim tarihi: 14.12.2019.

Hatipoğlu, N. (2016, 24 Mart). Yedi Ayetler ve Hikmetleri. <https://www.youtube.com/watch?v=N5drmmPFvmw>.

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ KONYA MİLLETVEKİLLERİ VE
TBMM'DE KONYA İLE İLGİLİ FAALİYETLERİ***
**KONYA DEPUTIES DURING THE PERIOD OF DEMOCRATIC
PARTY AND THEIR ACTIVITIES RELATED TO KONYA IN GNAT**

Özgür BAĞCI**

Öz

Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 genel seçimi ile Cumhuriyet Halk Partisi iktidara son vermiş ve 27 Mayıs 1960 darbesine kadar iktidarda kalmıştır. Cumhuriyet tarihi dikkate alındığında 10 yıl gibi uzun bir süreyi içine alan bu dönemde yapılan tüm seçimleri DP kazanmıştır. DP'nin güçlü olduğu kentlerin başında gelen Konya, DP iktidarında İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra en fazla milletvekili çıkararak ildir. Bu nedenle Konya başta DP ve CHP olmak üzere siyasi partilerin önem verdiği illerden biridir. Bu çalışmada 9, 10 ve 11. dönemlerde seçilen Konya milletvekilleri ile bu milletvekillerinin Meclis'te temsil ettikleri şehirle ilgili faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Demokrat Parti, Konya, Milletvekili, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)

Abstract

Democratic Party put an end to the power of the Republican People's Party with the general election of 14 May 1950 and remained in power until the coup of 27 May 1960. DP won all the elections held during this period, which lasted 10 years, a long time considering the history of the Republic. Konya, which was one of the most important cities where DP was strong, was the city having the highest number of deputies in DP power period, except for Istanbul, Ankara and Izmir. Therefore, Konya was one of the cities where political parties, especially DP and RPP attached importance. In this study, Konya deputies elected in the 9th, 10th and 11th periods and their activities related to the city they represent in the Parliament are discussed.

Keywords

Democratic Party, Konya, Deputy, GNAT (Grand National Assembly of Turkey)

* Bu çalışma "Demokrat Parti Dönemi'nde Konya (1950-1960)" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

** Dr., SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozgurbgc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0086-707X>

GİRİŞ

Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili siyasi hayata dönüş sürecinde önce Milli Kalkınma Partisi ardından Demokrat Parti, muhalif partiler olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi içinden doğan DP, seçimlere hazır hâle gelebilmek için hızla teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. 1946-1957 yılları arasında yapılan seçimlerde, tek dereceli liste usulü çoğunluk seçim sistemi uygulanmış ve kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan parti, o seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini kazanmıştır.

DP’yi iktidara taşıyan 14 Mayıs 1950 genel seçimi 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu gereği tek dereceli, eşit, genel, gizli oy ve açık tasnif usulüne göre adli denetim altında yapılan ilk demokratik seçimdir (Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012, s. XII). Bu seçimle 27 yıllık CHP iktidarına son veren DP, 1954 ve 1957 genel seçimlerini de kazanarak 27 Mayıs 1960 darbesine kadar iktidarda kalmıştır. DP’nin önem verdiği illerden biri olan Konya 1950-1960 yılları arasında; 9. Dönem’de 17, 10. Dönem’de 19 ve 11. Dönem’de 21 milletvekili ile TBMM’de temsil edilmiştir. Bu süreçte Konya’dan 37 farklı isim milletvekilliği yapmıştır.

A. 9. Dönem Konya Milletvekilleri

Teşkilatlanma faaliyetleri doğrultusunda Konya ili genelinde çalışmalara hız veren DP, 1950 milletvekili seçimine hazır hâle gelmiştir. 14 Mayıs 1950 genel seçimi öncesinde yapılan yoklama sonucunda DP milletvekili adayları olarak: Abdi Çilingir, Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Ali Rıza Ercan, Hidayet Aydın, Himmet Ölçmen, Kemal Ataman, Muammer Obuz, Remzi Birand, Ömer Rıza Doğrul, Rıfat Alabay, Saffet Gürol, Sıtkı Salim Burçak, Tarık Kozbek ve Ziya Barlas belirlenmiştir. Geriye kalan 3 ismi oluşturan Murat Ali Ülgen, Umran Nazif Yiğiter ve Ziyad Ebüzziya ise DP Genel Merkezi tarafından saptanmıştır¹ (Babalık, 13 Nisan 1950, s. 2; Selçuk, 14 Nisan 1950, s. 1).

14 Mayıs 1950 genel seçiminde oyların %55,22’sini alan DP, 416 milletvekiline sahip olmuş ve geçerli olan çoğunluk sistemi sayesinde Meclis’teki sandalye sayısının %85,4’ünü elde etmiştir (BCA: f.030.01., y.51.309.7; Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012: s. 1, 5, 25). DP, %58,9 oy aldığı Konya’dan ise 17 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Böylece 22 Mayıs 1950’de açılan 9. Dönem TBMM’de Konya, Tablo 1’de görüldüğü gibi sadece DP milletvekilleri tarafından temsil edilmiştir (BCA, f.030.10., y.77.511.8).

Tablo 1: 9. Dönem Konya Milletvekilleri

Milletvekili ²	Doğum Yeri-Yılı	Mesleği	Aldığı Oy	Görevli Olduğu Komisyonlar ³
Abdi Çilingir	Ermenek-1318	Tüccar	162.100	Tarım
Abdurrahman Fahri Ağaoğlu	Şarkikaraağaç-1323	Avukat	165.326	Gümrük ve Tekel, Dilekçe, Adalet
Ali Rıza Ercan	Konya-1325	Çiftçi	163.225	Tarım
Hidayet	Taşkent -1900	Avukat	164.709	İçişleri, Bayındırlık, Adalet

¹ Murat Ali Ülgen bağımsız aday iken sonradan DP listesine müstakil olarak girmiştir (BCA, f.030.10., y.77.511.8).

² TBMM Tercüme-i Hâl Varakası, Devre: IX, Sicil No: 1778, 1771, 1781, 1774, 1785, 1773, 1784, 1786, 1779, 1776, 1772, 1782, 1777, 1783, 1787, 1775, 1780.

³ TBMMZC, 9. Dönem, 29 Mayıs 1950, C. 1, s. 35-39; TBMMZC, 9. Dönem, 6 Kasım 1950, C. 2, s. 24-30; TBMMZC, 9. Dönem, 9 Kasım 1951, C. 10, s. 29-30, 32; TBMMZC, 9. Dönem, 1 Kasım 1952, C. 17, s. 35, 37, 40; TBMMZC, 9. Dönem, 9 Kasım 1953, C. 25, s. 33, 37, 39.

Aydiner				
Himmet Ölçmen	Konya-1327	Mühendis	165.762	Tarım, Bayındırlık
Kemal Ataman	Beyşehir-1325	Tüccar	164.030	Dışişleri, Ekonomi, Tarım
Muammer Obuz	Konya-1330	Avukat	163.276	Adalet
Murat Ali Ülgen	Konya-1314	Memur	157.311	Bütçe
Ömer Rıza Doğrul	Kahire-1893	Gazeteci	166.739	Dışişleri, Millî Eğitim
Remzi Birand	Karaman-1324	Mühendis	166.252	Bayındırlık, Bütçe
Rifat Alabay	Ereğli-1320	Hâkim	164.037	Anayasa
Saffet Gürol	Konya-1319	Gazeteci	163.448	Meclis Hesaplarını İnceleme, Ekonomi
Sıtkı Salim Burçak	Erzurum-1327	Doktor	163.069	Sağlık-Sosyal Yardım, Millî Savunma
Tarık Kozbek	Edirne-1325	Avukat	163.344	Anayasa, Adalet
Umran Nazif Yiğiter	İstanbul-1330	Avukat	163.297	Maliye, Kitaplık
Ziya Barlas	İstanbul-1325	Doktor	163.182	Millî Savunma
Ziyad Ebüzziya	İstanbul-1327	Gazeteci	164.660	Kitaplık, Dışişleri

9. Dönem Konya milletvekillerinden 10'u il sınırları içinde doğarken 7'si il sınırları dışında dünyaya gelmiştir. Seçimde en fazla oyu Mehmet Akif Ersoy'un damadı olan Ömer Rıza Doğrul almıştır. Yaş ortalaması 43,4 olan milletvekillerinin çoğunluğu hukukçu olup 14'ü üniversite, 3'ü ise ortaokul mezunudur. Ayrıca seçimden önce 12 milletvekili serbest çalışırken 5'i devlet memurluğu görevinde bulunmuştur. Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Hidayet Aydın ve Himmet Ölçmen bu dönemde TBMM'deki çalışmalarıyla öne çıkan isimlerdir. Ağaoğlu 8 kanun teklifi ile 27 önerge; Aydın 5 kanun teklifi ile 3 önerge; Ölçmen ise 3 kanun teklifi vermiştir. Bunun yanında Meclis'te Ağaoğlu 55 kez, Aydın 51 kez, Ölçmen ise 40 kez söz almıştır.

Bu dönemde Konya milletvekilleri TBMM'de temsil ettikleri şehirleriyle ilgili faaliyetlerde de bulunmuştur. Kamuoyunda CHP İl İdare Kurulu üyesi, Konya Halkevi Başkanı ve Öğüt gazetesi yazı işleri müdürü unvanlarına sahip olması nedeniyle Avukat Suad Abanazır'ın Devlet Demir Yolları Hukuk Müşavirliğindeki görevine son verildiği iddia edilmiştir. A. Fahri Ağaoğlu'nun bu konuyla ilgili sorusuna Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek tarafından verilen cevapta Abanazır'ın sözleşmesinin feshinde herhangi bir usulsüzlük olmadığı belirtilmiştir (TBMMZC, 9. Dönem, 31 Ocak 195, C. 4, s. 488-489).

"Resmî Daire ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devredemeyeceklerine ve Bu Daire ve Müesseselerle Münfesi Derneklere Ait Olup Siyasi Partilere Terkedilmiş Olan Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler İçin Yaptırılmış Olan Binaların Sahiplerine ve Hazineye İadesine" dair kanun teklifi görüşmelerinde söz alan Ağaoğlu, Konya'daki belediye sinemasının fesih tehdidi ile 500 TL karşılığında CHP tarafından satın alındığını belirterek CHP'nin buradan 10 yılda 70.000 ile 80.000 TL arasında kazanç sağladığını ve bu haksızlığın giderilerek sinemanın yeniden belediyeye iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (TBMMZC, 9. Dönem, 7 Ağustos 1951, C. 9, s. 665, 672).

Çiftçi topraklandırma çalışmaları kapsamında görevli komisyonların faaliyetleri Meclis'te görüşülürken Devlet Bakanı Muammer Alakant, Konya milletvekillerinin toprak tevzi

çalışmalarında köylülerle kurdukları samimiyeti örnek göstererek başka illerde ıstırap hâline dönen toprak tevzi komisyonlarının Konya için bir dert olmadığını vurgulamıştır (TBMMZC, 9. Dönem, 24 Mart 1952, C. 14, s. 21; TBMMZC, 20 Şubat 1953, C. 20, s. 597). Bunun yanında Himmet Ölçmen Konya'da yağ ve motor fabrikası gibi yeni sanayi tesisleri için yabancı sermayeye teklif götürdüklerini belirtmiştir (TBMMZC, 9. Dönem, 11 Ocak 1954, C. 27, s. 116).

Ziya Barlas ve Ö. Rıza Doğrul bu dönem içinde vefat etmiştir (BCA, f.030.10., y.77.514.21.4; BCA, f.030.10., y.77.514.22.4). DP iktidarında yapılacak ilk genel seçimin tarihi 2 Mayıs 1954 olarak belirlenmiş ve 14 Mayıs 1954'te 10. Dönem TBMM açılmıştır (T.C. Resmî Gazete, 20 Mart 1954, s. 8748-8749; TBMMZC, 10. Dönem, 14 Mayıs 1954, C. 1, s. 5-9).

B. 10. Dönem Konya Milletvekilleri

2 Mayıs 1954 genel seçiminde nüfus artışına bağlı olarak milletvekili sayısı da artmış ve Konya'nın milletvekili sayısı 19'a yükselmiştir (T.C. Resmî Gazete, 20 Mart 1954, s. 8748-8749). Dolayısıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra en fazla milletvekili çıkaracak il olan Konya'da aday bolluğu yaşanmıştır (Yeni Konya, 9 Mart 1954, s. 1). Adayların tespit edilmesinde il dışından da talepler olmuştur. İstanbul'da bulunan esnaf, tüccar ve yüksek okul öğrencileri Rüştü Özal ile Mekki Keskin'i Konya milletvekili olarak görmek istediklerini belirtmiştir. İzmir'de yaşayan Konyalılar ise İzmir belediye üyesi olan Ali Rıza Akıncı'nın Konya DP milletvekili olmasını istemişlerdir (Yeni Konya, 21 Mart 1954, s.1; Yeni Konya, 27 Mart 1954, s. 1).

DP de milletvekili adayı olarak gösterilen isimlerden Himmet Ölçmen 1.179, Remzi Birand 1.089, Rüştü Özal 1.072, Ziyad Ebüzziya 941, Sıtkı S. Burçak 899, Mustafa Bağrıaçık 818, Mustafa Runyun 766, Mekki Keskin 747, Reyhan Gökmenoğlu 739, Muhittin Güzelkılınç 607, A. Fahri Ağaoğlu 605, Hidayet Aydınır 600, Muammer Obuz 581, Tefik Baran 566, Ahmet Koyuncu 561, Hamdi Ragıp Atademir 540 oy alarak ilk 16'ya girmiştir. Geriye kalan 3 isim ise DP genel merkezi tarafından belirlenmiştir (Yeni Konya, 28 Mart 1954, s. 1; Yeni Meram, 28 Mart 1954, s. 1; Yeni Meram, 29 Mart 1954, s. 1; Yeni Konya, 31 Mart 1954, s. 1).

Milletvekili adaylarının kesinleşmesi sürecinde DP genel merkezi tarafından Konya listesinde bazı değişiklikler yapılacağı iddia edilmiştir. Buna göre H. Ragıp Atademir, Mekki Keskin, Mustafa Bağrıaçık, Mustafa Runyun ve Reyhan Gökmenoğlu milletvekili listesinden çıkarılmıştır. Bu durum kamuoyunda tepkiyle karşılanmış ve DP il teşkilatı tarafından bir heyet Ankara'ya gönderilmiştir. Neticede Mustafa Runyun listeden çıkarılırken Halil Özyörük, Sabahattin Sönmez, Tarık Kozbek ve Abdi Çilingir listeye eklenmiştir. Böylece Konya DP milletvekili adayları kesinlik kazanmıştır (Bizim Mengene, 2 Nisan 1954, s. 1; Yeni Konya, 2 Nisan 1954, s. 1; Yeni Konya, 3 Nisan 1954, s. 1; Yeni Meram, 7 Nisan 1954, s. 1; Yeni Konya 9 Nisan 1954, s. 1; Yeni Konya, 13 Nisan 1954, s. 1).

2 Mayıs 1954 genel seçiminde oyların %58,42'sini alan DP, 503 milletvekili ile Meclis'teki sandalye sayısının %93'ünü elde etmiştir (BCA, f.030.01., y.51.309.7; 2012: 1, 4). Konya'da oyların %53,8'ini alan DP, bu şehirden TBMM'ye 19 milletvekili göndermeyi başarmıştır (Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012, s. 67). Böylece 10. Dönem TBMM'de Konya, Tablo 2 ve 3'te görüldüğü gibi DP milletvekilleri tarafından temsil edilmiştir. 9 milletvekili bir önceki dönemden devam ederken 10 isim Meclis'e yeni girmiştir (BCA, f.030.10., y.78.516.18).

Tablo 2: 10. Dönem Milletvekilleri (Bir Önceki Dönemde Milletvekili Olanlar)

Milletvekili	Aldığı Oy	Görevli Olduğu Komisyonlar ⁴
Abdi Çilingir	159.992	Ticaret
Abdurrahman Fahri Ağaoğlu	162.359	Dilekçe
Hidayet Aydın	164.785	Adalet
Himmet Ölçmen	162.556	Bayındırlık
Muammer Obuz	163.985	Adalet, Dışişleri
Remzi Birand	164.524	Bütçe
S. Salim Burçak	163.857	Sağlık-Sosyal Yardım
Z. Ebüzziya	164.600	Dışişleri, Kitaplık

Tablo 3: 10. Dönemde Seçilen Yeni Milletvekilleri

Milletvekili ⁵	Doğum Yeri-Yılı	Mesleği	Aldığı Oy	Görevli Olduğu Komisyonlar ⁶
Ahmet Koyuncu	Bozkır-1338	Doktor	163.610	Sağlık ve Sosyal Yardım
Halil Özyörük	Konak-1884	Hâkim	161.834	Adalet, Anayasa
Hamdi Ragıp Atademir	Konya-1324	Akademisyen	166.144	Millî Eğitim, Dışişleri
Muhittin Güzelkılınç	Konya-1334	Tüccar	158.261	Ticaret
Mekki Keskin	Beyşehir-1327	Kaymakam	166.657	İçişleri, Meclis Hesap İnceleme
Mustafa Bağrıaçık	Çumra-1327	Vali	167.533	Bütçe
Reyhan Gökmenoğlu	Beyşehir-1326	Başmüfettiş	166.812	Adalet, Meclis Hesap İnceleme
Mehmet Rüştü Özal	Konya-1915	Mühendis	166.648	İçişleri
Sabahattin Sönmez	Kastamonu-1907	Gazeteci	160.207	Ulaştırma, Millî Eğitim
Tevfik Fikret Baran	Seydişehir-1912	Savcı	164.741	Adalet

10. Dönem Konya milletvekillerinin 13'ü il sınırları içinde doğarken 6'sı il sınırları dışında dünyaya gelmiştir. 45,5 yaş ortalamasına sahip olan Konya milletvekillerinden 17'si üniversite, diğerleri ise ilk ve ortaokul mezunudur. Seçimden önce devlet memurluğu yapan 10 milletvekiline karşın 9'u serbest çalışmaktadır. Rüştü Özal, milletvekili seçilmeden önce Konya Belediye Başkanı, Ahmet Koyuncu ise Bozkır Belediye Başkanı olarak görev yapmıştır.

Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Hidayet Aydın ve Himmet Ölçmen bu dönemde TBMM'deki çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Ağaoğlu 12 kanun teklifi ile 3 önerge, Aydın 2

⁴ TBMMZC, 10. Dönem, 24 Mayıs 1954, C. 1, s. 38-41, 44-46; TBMMZC, 10. Dönem, 19 Kasım 1954, C. 2, s. 3; TBMMZC, 10. Dönem, 16 Kasım 1955, C. 8, s. 39, 41.

⁵ TBMM Tercüme-i Hâl, Devre: X, Sicil No: 1778, 1729, 2095, 2099, 2100, 2096, 2098, 2102, 2103, 2097.

⁶ TBMMZC, 10. Dönem, 24 Mayıs 1954, C. 1, s. 38, 40-45; TBMMZC, 10. Dönem, 10 Kasım 1954, C. 2, s. 32-35; TBMMZC, 10. Dönem, 12 Kasım 1956, C. 14, s. 33, 36; TBMMZC, 10. Dönem, 16 Kasım 1955, C. 8, s. 41.

kanun teklifi ile 3 önerge, Ölçmen ise 2 kanun teklifi ile 1 önerge vermiştir. Bunun yanında Meclis'te Ağaoğlu 30 defa, Aydıner 17 defa, Ölçmen ise 14 defa söz almıştır. Ayrıca Hamdi Ragıp Atademir Parlamentolar Birliği temsilciliğinde, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu İkinci Başkanlığında ve Avrupa Konseyi Delegasyon Başkanlığında bulunmuştur (Öztürk, 1995, s. 586-588).

Bu dönemde sadece Rüştü Özal, TBMM'de Konya ile ilgili faaliyette bulunmuştur. İlk olarak hayvancılıkla ilgili önerge veren Özal'a, Tarım Bakanı Esat Budakoğlu Konya ve ilçelerinde görülen çiçek hastalığına karşı aşılana hayvan sayısı ile aşı nedeniyle meydana gelen ölümler hakkında açıklama yapmıştır. Özal'a göre aşı sebebiyle telef olan hayvanlar için tazminatların zamanında ödenmemesi köylülerin hayvancılığı bırakmasına neden olmuştur (TBMMZC, 10. Dönem, 25 Nisan 1956, C. 11, s. 170-171). Ardından bambul zararlısının il genelinde neden olduğu tahribatın büyüklüğünden söz eden Özal, TMO'nun satın aldığı bambul zararına maruz hububat miktarının Tarım Bakanlığı tarafından soruşturulmasını istemiştir (TBMMZC, 10. Dönem, 23 Kasım 1956, C. 14, s. 127-128).

Dönem içinde Ziyad Ebüzziya, Muammer Obuz ve Rüştü Özal DP'den ayrılarak muhalefet saflarına katılmıştır. Meclis 11 Eylül 1957'de seçimleri yenileme kararı almış ve 1 Kasım 1957'de 11. Dönem TBMM açılmıştır (T.C. Resmî Gazete, 24 Eylül 1957, s. 17897; TBMMZC, 11. Dönem, 1 Kasım 1957, C. 1, s. 6-9; TBMMZC, 11. Dönem, 15 Kasım 1957, C. 1, s. 15).

C. 11. Dönem Konya Milletvekilleri

27 Ekim 1957 genel seçiminde nüfus artışı nedeniyle milletvekili sayısı da artmış ve Konya'nın milletvekili sayısı 21'e yükselmiştir (BCA, f.030.01., y.52.312.1). DP'den milletvekili aday olmak isteyen 100'e yakın isim il teşkilatına başvuru yapmıştır (Yeni Konya, 21 Eylül 1957: 1). Aday yoklaması 2 Ekim 1957'de yapılmış ve yoklamada Muhittin Güzelkılınç 1.317, H. Ragıp Atademir 1.305, Reyhan Gökmenoğlu 1.298, S. Salim Burçak 1.294, Remzi Birand 1.292, A. Fahri Ağaoğlu 1.246, Ahmet Koyuncu 1.219, Himmet Ölçmen 1.214, Mustafa Bağrıaçık 1.204, Nafiz Tahralı 1.187, Mustafa Runyun 1.122, Ömer Şeker 976, Osman Bibioğlu 957, Ali Saim Kaymak 899, Sabahattin Sayın 876, Sami Soylu 829 ve H. Amil Keymen 756 oyla listeye girebilmiştir (Yeni Meram, 2 Ekim 1957, s. 1; Yeni Konya, 2 Ekim 1957, s. 1; Yeni Meram, 4 Ekim 1957, s. 2).

Aday listesinde, önceden istifa eden milletvekilleri de dikkate alındığında, 8 yeni isim yer almıştır. Adaylıklarını koyan milletvekillerinden Mekki Keskin, Hidayet Aydıner ve Tefik Baran ise yoklamayı kaybetmiştir (Yeni Konya, 3 Ekim 1957, s. 1). Milletvekili aday listeleri 7 Ekim 1957'de kesinleşmiş ve DP genel merkezi tarafından Tarık Kozbek, Halil Özyörük, Sıtkı Koraltan ve İshak Avni Akdağ mevcut listeye eklenmiştir (Yeni Konya, 8 Ekim 1957, s. 1; Yeni Meram, 8 Ekim 1957, s. 1).

Nihayet 27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimde DP oyların %48,6'sını alarak 424 milletvekili ile Meclis'teki sandalye sayısının %69,5'ini elde etmiştir (BCA, f.030.01., y.52.312.4). Bunun yanında DP %44,3 oy aldığı Konya'dan 21 milletvekili çıkarmayı başarmıştır (Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012, s. 67). Böylece 1 Kasım 1957'de açılan 11. Dönem TBMM'de Konya, Tablo 4 ve 5'te görüldüğü üzere 9 ve 10. dönemlerde de olduğu gibi DP milletvekilleri tarafından temsil edilmiştir. 11 milletvekili önceki dönemlerden devam ederken 10 isim Meclis'e yeni girmiştir (BCA, f.030.10., y.78.516.18).

Tablo 4: 11. Dönem Milletvekilleri (Önceki Dönemlerde Milletvekili Olanlar)

Milletvekili	Aldığı Oy	Görevli Olduğu Komisyonlar ⁷
Ahmet Koyuncu	137.823	Sağlık ve Sosyal Yardım
A. Fahri Ağaoğlu	137.905	Dilekçe, Anayasa
Halil Özyörük	137.816	Anayasa
H. Ragıp Atademir	137.918	Dışişleri
Himmet Ölçmen	137.850	İmar-İskân, Bütçe
M. Güzelkılınç	137.858	Ticaret
Mustafa Bağrıaçık	137.852	Bütçe
Remzi Birand	137.897	Meclis Hesaplarını İnceleme, Bayındırlık
S. Salim Burçak	137.858	Sağlık ve Sosyal Yardım
Tarık Kozbek	137.812	Anayasa
Reyhan Gökmenoğlu	137.844	TBMM Başkanlık Divanı İdare Amiri

Tablo 5: 11. Dönemde Seçilen Yeni Milletvekilleri

Milletvekili ⁸	Doğum Yeri-Yılı	Mesleği	Aldığı Oy	Görevli Olduğu Komisyonlar ⁹
Ali Saim Kaymak	Konya-1329	Mühendis	137.875	Çalışma, Sanayi
Hulki Amil Keymen	Konya-1899	Doktor	137.839	Millî Eğitim, Maliye
İshak Avni Akdağ	Harput-1888	Orgeneral	137.803	Millî Savunma
Mustafa Runyun	Konya-1333	DİB Üye	137.998	Millî Eğitim
Nafiz Tahralı	Konya-1324	Tüccar	137.679	Bütçe, Ticaret
Osman Bibioğlu	Artvin-1328	Mühendis	137.832	Bayındırlık, İmar ve İskân
Ömer Şeker	Akşehir-1923	Tüccar	137.883	Ticaret, İçişleri
Sabahattin Sayın	Ereğli-1339	Avukat	137.852	Dilekçe, İçişleri
Sami Soylu	Ermenek-1334	Hukuk Müşaviri	137.886	Sağlık ve Sosyal Yardım
Sıtkı Koraltan	Divriği-1909	Hâkim	137.815	Adalet

11. Dönem Konya milletvekillerinden 14'ü il sınırları içinde doğmuş 7'si il sınırları dışında dünyaya gelmiştir. 47 yaş ortalamasına sahip olan Konya milletvekillerinin çoğunluğu önceki dönemlerde olduğu gibi hukuk eğitimi görmüştür. Milletvekillerinden 19'u üniversite mezunu olup diğerleri ilkököl ve lise mezunudur. Seçimden önce devlet memurluğu yapan 19

⁷ TBMMZC, 11. Dönem, 1 Kasım 1957, C. 1, s. 9; TBMMZC, 11. Dönem, 22 Kasım 1957, C. 1, s. 30-38; TBMMZC, 11. Dönem, 14 Kasım 1958, C. 5, s. 44.

⁸ Tercüme-i Hâl, Devre: XI, Sicil No: 2389, 2390, 2013, 2391, 2395, 2388, 2394, 2392, 2393, 1941.

⁹ TBMMZC, 11. Dönem, 22 Kasım 1957, C. 1, s. 29-31, 34-37; TBMMZC, 11. Dönem, 14 Kasım 1958, C. 5, s. 36, 41, 45; TBMMZC, 11. Dönem, 16 Kasım 1959, C. 10, s. 32, 34, 37.

milletvekiline karşın 2'si serbest çalışmaktadır. Milletvekili seçilmeden önce Nafiz Tahralı, Konya; Sabahattin Sayın, Ereğli ve Ömer Şeker de Akşehir belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Bu dönemde A. Fahri Ağaoğlu, Reyhan Gökmenoğlu, Sıtkı Salim Burçak TBMM'deki çalışmalarıyla ön plana çıkan isimlerdendir. Bu dönemde Ağaoğlu 4 kanun teklifi ile 2 önerge, Burçak 4 kanun teklifi ile 1 önerge, Gökmenoğlu ise 9 kanun teklifi vermiştir. Bunun yanında Ağaoğlu 5 kez, Burçak ise 1 kez Meclis'te söz almıştır.

11. Dönemde TBMM'de Konya'nın sorunları ile ilgili olarak Himmet Ölçmen DP iktidarında inşa edilen barajların muhalefet tarafından eleştirildiğine dikkat çekmiş ve bu barajlar sayesinde Konya Ovası'nda 1.000.000 dekar arazinin sulanacağını ifade etmiştir (TBMMZC, 11. Dönem, 20 Şubat 1958, C. 2, s. 238). DP ile CHP arasındaki görüş farklılığını belirtmek isteyen Birand, Karaman'da kurulmakta olan mensucat fabrikasında şerefle görev alacağını söyleyerek diğer Konya milletvekilleri Mustafa Bağrıaçık ve Reyhan Gökmenoğlu ile bu fabrikada çalıştıkları süre zarfında da hiçbir surette ücret almayacaklarını ifade etmiştir. Yine Birand CHP iktidarında Konya'da pancar ekimi için köylüler arasında yaşanan kavgalara vurgu yaparak şeker fabrikası ile DP iktidarında bu sorunun çözüldüğünü ve Konya Ovası'nda pancar ekildiğini ifade etmiştir (TBMMZC, 11. Dönem, 27 Şubat 1960, C. 12, s. 913 ve 920). Belediye Kanunu görüşmelerinde söz alan Mustafa Bağrıaçık ise şeker fabrikasının karşısındaki yolun Hocacihan köyüne ait olduğunu ve bu kısmın gecekondularla dolu olduğunu ifade etmiştir. Bu alanın belediye sınırları içine alınamadığından imar edilemediğini vurgulayan Bağrıaçık, mevcut kanunun değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur (TBMMZC, 11. Dönem, 4 Mayıs 1960, C.13, s. 375).

11. Dönem'de Sıtkı Koraltan ve Halil Özyörük vefat etmiştir (TBMMZC, 11. Dönem, 26 Temmuz 1958, C. 4, s. 817; TBMMZC, 11. Dönem, 8 Nisan 1960, C. 13, s. 71). Bu dönem 27 Mayıs 1960 darbesiyle sona ermiştir.

Sonuç

14 Mayıs 1950 genel seçimi ile 27 Mayıs 1960 darbesi arasında toplamda 57 isim ve 37 farklı kişiden oluşan Konya milletvekillerinin tamamı DP'den seçilmiştir. Bu dönemde 7 milletvekili ilk ve orta öğretim mezunu olup üniversite mezunlarının çoğu hukuk eğitimi almıştır. Milletvekillerin büyük bir kısmı kamuoyunun takdir ettiği isimlerden oluşmuştur. 9, 10 ve 11. dönemler dikkate alındığında 45,3 yaş ortalaması ile Konya milletvekillerinin genç ve dinamik olduğu görülmektedir. Çoğunluğu Konya il sınırları içinde dünyaya gelse de 9. Dönem milletvekillerinden 7 isim, 10. Dönem milletvekillerinden 5 isim ve 11. Dönem milletvekillerinden 7 isim il sınırları dışında doğmuştur. Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Himmet Ölçmen, Remzi Birand ve Sıtkı Salim Burçak 3 dönemde de seçilme başarısı göstermiştir.

Milletvekillerinden özellikle A. Fahri Ağaoğlu, Hidayet Aydın, Himmet Ölçmen ve S. Salim Burçak Melis'teki çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Ancak Meclis'teki konuşmalar dikkate alındığında genel olarak Konya milletvekillerinin seçildikleri şehirle ilgili sorunlara yeterince eğilmediği anlaşılmaktadır. Zira milletvekilleri tarafından 9. Dönem'de 3 defa, 10. Dönem'de 2 defa ve 11. Dönem'de ise 3 defa Konya'nın sorunları dile getirilmiştir. DP Dönemi'nde milletvekili sayısı olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra gelen Konya'nın Meclis'te oldukça güçlü bir konumda olmasına rağmen hiç bakan çıkarmaması düşündürücüdür.

Summary

Turkey returned to multiparty political system after the World War II. In this process, firstly MKP and then DP emerged as opposition parties. DP, which broke out of RPP, started to organize quickly to get ready for the elections. In the elections held between 1946 and 1957, a single-order list majority voting system was applied and the party, which received the absolute majority of the votes used, won all the deputies in that constituency.

Finally, the DP, which ended the 27-year RPP power with 14 May 1950 general election, won 1954 and 1957 general elections and remained in power until the 27 May 1960 coup. Konya, as the fourth largest city in terms of population, was one of the cities that political parties gave importance in DP era. In this period, DP was the most powerful political party in Konya, and it was represented by 17 deputies in the 9th Term, 19 deputies in the 10th Term and 21 deputies in the 11th Term of Grand National Assembly of Turkey.

During the DP period, a total of 57 names and 37 different persons from Konya served as deputies. A large part of the deputies were publicly appreciated. Although the majority was born within the provincial borders of Konya, 7 names from 9th term deputies, 5 names from 10th term deputies and 7 names from 11th term deputies were born outside the provincial borders. Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Hidayet Aydıner, Himmet Ölçmen and Sıtkı Salim Burçak came to the fore with their works in the Parliament. When the speeches in the Turkish Grand National Assembly are taken into consideration, it is understood that Konya deputies did not address the problems related to the city sufficiently. In this process, deputies have raised the problems of Konya 8 times.

KAYNAKÇA**I- ARŞİV BELGELERİ**

BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı). Başbakanlık Fonu
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

II- SÜRELİ YAYINLAR

A- Resmî Yayınlar

T.C. Resmî Gazete 1954, 1957

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları (Zabıt Ceridesi) 9, 10 ve 11. Dönem®*

B- Gazeteler

Babalık 1950

Bizim Mengene 1954

Selçuk 1950

Yeni Konya 1954, 1957

Yeni Meram 1954, 1957

III- İSTATİSTİKLER

Milletvekili genel seçimleri 1923-2011 (2012). Ankara: TÜİK.

IV- KİTAPLAR

Öztürk, K. (1995). *Türk parlamento tarihi, TBMM-10. dönem 1954-1957 (C. II)*. Ankara: TBMM Vakfı Yay.

V- TEZLER

Bağcı, Ö. (2019). *Demokrat parti döneminde Konya (1950-1960) (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Selçuk Üniversitesi, Konya.

* 9, 10 ve 11. Dönem Zabıt Ceridelerinden yararlanılmış olup oturum tarihi, cilt ve sayfa numarası metin içerisinde gösterilmiştir.

EKLER

T.C.
KONYA
İl Seçim Kurulu Başkanlığı
SAYI: _____

742

Başbakanlık Yüksek Katına
Ankara

20/5/1950
SEÇİM

Millet Vekilleri Seçimi Kanunu Gereğince Konya İli Millet vekil
liklerine seçilmiş olanlara ait olup aşağıda adları yazılı 17 zatin ikişer
nusna tutanaklarının ilişik olarak sunulmakla alındığının bildirilmesine
saade buyrulması arz olunur.

Konya
İl Seçim Kurulu
Başkanı
M. Midhat Şaninçil

M. Midhat Şaninçil

- 1 - Abdurrahman Fanri ağaoglu
- 2 - Rifat Alabay
- 3 - Kemâl Ataman
- 4 - Hidayet aydiner
- 5 - Ziya Barlas
- 6 - Hemzi Birant
- 7 - Sitki burçak
- 8 - Abdi Çilingir
- 9 - Omer hıza Doğrul
- 10 - Ziyet Ebuzziya
- 11 - Ali hıza Erçan
- 12 - Saffet Gürol
- 13 - Tarık Aozbek
- 14 - Muammer Ubuz
- 15 - Himmət Olçmen
- 16 - Umrān Nazif Yigiter
- 17 - Murat ali Ülgen (müstakil aday iken bilahere demokrat parti listesine
müstakil olarak girmiştir.)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ	Y. İ. İMZA	T.C.
TARİH	SAYI	BAŞBAKANLIK
23.5.1950	187/34	CUMHURİYET ARŞİVİ

23-5-1950 3621/35 J

Ek 1: 14 Mayıs 1950 genel seçiminde Konya'dan milletvekili olarak seçilen isimler (BCA, f.030.10., y.77.511.8)

T.C. KONYA
II. Seçim Kurulu Başkanlığı
SAYI 148

SEÇİM
Konya, 6/5/1954

YÜKSE BAŞVER-ALETE

2 Mayıs 1954 tarihinde Pazar günü Mebus seçilenlere aid Tutanaklardan ikişer adet, Millet Vekilleri Seçimi Kanununun 117 cü Maddesinin Son fıkrası hükmüne tevfikan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine verilmek üzere leffen sunulur;

T.C. KONYA
II. Seçim Kurulu Başkanı
V. B. İ. Ö. N.

10.5.953 1298 38

8-5-955 2793 38

030	10			78	516	18
-----	----	--	--	----	-----	----

-21-

Konya

Fahri Ağaoglu
Hamdi Ragıp Atademir
Remzi Birand
Mustafa Bağrıaçık
Hidayet Aydınar
Abdi Çilingir
Sabahattin Sönmaz
Rüştü Özal
Himmet Ölçmen
Sıtkı Durçak
Halil Özyürük
Muammer Obuz
Mekki Keekin
Ahmet Kuyumcu
Tarık Kozbek
Mahittin Güzollıcalıncı
Reyhan Gökmenoğlu
Zeynep Ebüzziye
Tevfik Fikret Baran

T.C.
DAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

2

Ek 2: 2 Mayıs 1954 genel seçiminde Konya'dan milletvekili olarak seçilen isimler (BCA, f.030.10., y.78.516.18)

SİNOP'TA SELÇUKLU MİRASI* SELJUKS HERITAGE IN SİNOP

Zekiye TUNÇ*
Arzu ÖZBEK**

Öz

Selçuklular, Çağrı Bey ile başlayan Anadolu'ya akınlarını Sultan Tuğrul, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde sürdürerek burada kalıcı fetihler yapmışlardır. Anadolu'da özellikle Malazgirt Savaşı sonrasında hızlanan Selçuklu akınları Sinop'un alınmasına vesile olmuş ve ilk olarak burayı Selçuklu komutanlarından Karatekin fethetmiştir (1084/1085). Karatekin'in Sinop'ta hâkimiyeti uzun sürmemiş ve tahminen 1086 yılında Bizans burayı geri almıştır. Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus 1214 yılında Sinop'u fethetmiş ve böylece şehir yeniden Türklerin eline geçmiştir. I. İzzeddîn Keykâvus, Sinop'ta Türk-İslam kültürünü tesis eden ilk Türkiye Selçuklu sultanıdır. Sinop İçkale Kitabeleri bu dönemde yazılmıştır.

Sinop'un ticari konumu, gerek şehri fetheden Sultan I. İzzeddîn Keykâvus ve gerekse diğer Türkiye Selçuklu sultanları tarafından son derece önemsenmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykûbâd idareci olduğu dönemde Sinop Limanı'nın güvenliğini sağladığı gibi bölgedeki imar faaliyetlerini de devam ettirmiştir. Anadolu'da Moğol istilasının başlaması Türkiye Selçukluları için son derece olumsuz sonuçlar doğurmuş ve Sinop'a Trabzon İmparatorluğu hâkim olmuştur (1254/1259). Sinop'a Trabzon İmparatorluğu hâkim olsa da Türkiye Selçukluları şehirden vazgeçmeyip beyleri Muînüddin Süleyman Pervâne vasıtasıyla yeniden burayı geri almışlardır.

Sonuç olarak, IV. Haçlı Seferi'nin ardından İznik İmparatorluğu kurulunca Türkiye Selçuklu Devleti'nin Adalar Denizi ile bağlantısı kesilmiştir. Türkiye Selçukluları Karadeniz ve Akdeniz'e çıkışları da olmadığından bir kara devleti haline gelmiştir. Dolayısıyla Anadolu'da sıkışıp kalan devletin bir şekilde denizlerle temas kurması gerekmekte idi. Nitekim 1207 ile 1216 yıllarında Antalya ve 1214 yılında ise Sinop'un alınmaları bu açıdan devlet için zaruri idi. Türkiye Selçukluları Sinop'u fethettikten hemen sonra burada Türk-İslam kültürünü yaymışlardır. Çalışmamızda Sinop'u bir Selçuklu şehrine dönüştürmek isteyen sultanların uyguladıkları politikalar ile yaptıkları mimari eserler hakkında bilgi verilmiştir. Sinop'taki İçkale, Alâeddîn Camii, Pervâne Medresesi ve Durağan Kervansarayı gibi Türkiye Selçuklu dönemi eserleri günümüzde varlıklarını korumaktadırlar. Ayrıca çalışmamızda bu dönemde Sinop'u askeri, dini ve ilmi yönden etkileyen Emir Tayboğa, Çeçe Sultan, Sarı Saltuk gibi şahsiyetlerin hayatları da anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sinop, Türkiye Selçukluları, İçkale, Alâeddîn Camii, Pervâne Medresesi

* Bu çalışma Sinop Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenen FEF-1901-17-06 no'lu projeden oluşturulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ztunc@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4308-0704

** Öğretmen, Özel Öncü Çağdaş Özel Öğretim Kurumu, arzukaraahmetoglu@hotmail.com, ORCID: 000-0003-0348-9908

Gönderim Tarihi: 13.09.2019
Kabul Tarihi: 05.03.2020

Abstract

Seljuks continued their raids in Anatolia, which started with Chaghri Beg, during the reigns of Tughril Beg, Alp Arslan and Malik-Shah and made permanent conquests. The Seljuk raids, which especially accelerated after the Battle of Manzikert in Anatolia, were instrumental in the capture of Sinop, which was first conquered by Karatekin, one of the Seljuk commanders (1084/1085). Karatekin's rule in Sinop did not last long and the Byzantines took it back presumably in 1086. Turkey Seljuk Sultan Kaykaus I conquered Sinop in 1214, thus the city passed to the Turks again. Kaykaus I is the first Seljuk Sultan of Turkey who implemented the Turkish-Islamic culture in Sinop. The citadel inscriptions were written in this period.

Both Kaykaus I, who conquered the city, and other Seljuk Sultans of Turkey attached great importance to the commercial position of Sinop. During his reign, Kayqubad I ensured the security of Sinop Port and also continued the development activities in the region. The start of Mongolian invasion of Anatolia led to extremely negative consequences for the Seljuks in Turkey, and the Empire of Trebizond dominated Sinop (1254/1259). However, the Seljuks did not give up the city and took it back again through Mu'in al-Din Sulaiman Parwana.

Upon the foundation of the Empire of Nicaea following the Fourth Crusade, the Seljuk Empire of Turkey lost its connection with the Sea of Islands. As it did not have a connection to the Black Sea or to the Mediterranean either, it became a landlocked empire. Thus, they needed to reach seas. As a matter of fact, the takeover of Antalya in 1207 and 1216, and the takeover of Sinop in 1214 were critical accomplishments for them. After the reconquest of Sinop, the Seljuks of Turkey immediately spread the Turkish-Islamic culture there. The present study provides information on the policies implemented and the architectural works built by Seljuk sultans who wanted to convert Sinop into a Seljuk city. Works dating from the Turkey Seljuk era such as the Citadel, the Alaeddin Mosque, Pervane Medrese and Durakhan Caravanserai in Sinop are extant. The study also addresses the lives of certain individuals like Emir Tayboğa, Çeçe Sultan and Sarı Saltuk, who made military, religious and scientific influences on Sinop.

•

Keywords

Sinop, Turkey Seljuks, Citadel, Alaeddin Mosque, Pervane Medrese

GİRİŞ

Selçukluların Çağrı Bey'in idaresinde Anadolu'ya yaptıkları keşif seferi bölgenin sonraki yıllarda fethinde önemli bir girişim olmuş ve Doğu Anadolu'dan başlayan akınlar zamanla Karadeniz Bölgesi'nde de görülmeye başlamıştır. Özellikle Malazgirt Savaşı sonrasında Selçukluların Bizans karşısında Anadolu'da üstünlük kazanması ile buradaki Selçuklu akınları artmıştır. Sinop'un fethi de bu akınları takip eden yıllarda Karatekin tarafından 1084¹ yılında gerçekleştirilmiştir (Koca, 2012, s. 89; Yücel, 1991, s. 33; Sevim, 2000, s. 101; Yinanç, 1934, s. 69). Anna Komnena'da, Karatekin'in Sinop'taki devlet hazinesini ele geçirmek için burayı fethettiği yazılmaktadır (1996, s. 195). Yine Anna Komnena'da verilen bilgilerden Karatekin'in Sinop'taki hâkimiyetinin uzun sürmediğini görmekteyiz. Süleyman Şah Antakya'yı fethettiğinde Karatekin'de Sinop'u almıştır. Süleyman Şah'ın Antakya'ya seferi onu Tutuş'la karşı karşıya getirmiştir. Bu durum Süleyman Şah'ın ölümü (1086) ve Halep-Antakya taraflarında Tutuş'un başarıları ile sonuçlanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, Tutuş'un başarıları karşısında endişelendiğinden Bizans ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Sultan Melikşah, Bizans ile evlilik yoluyla hısım olmak için Siyâvuş adlı birini elçi olarak göndermiştir. Sultan, Bizans İmparatoru'na iletmesi için Siyâvuş'a mektup vermiş ve burada Bizans ile ittifak kurulursa Türkleri kıyılardan boşaltacağı yazılıdır. Bizans İmparatoru ise annesi İberia'lı olan Siyâvuş'u kendi tarafına çekmiştir. Böylece Siyâvuş, Sultan Melikşah'ın verdiği mektubu Karatekin'e göstererek onun Sinop'tan hiç hazine almadan ayrılmasına sebep olmuştur. Bu olaylara göre Karatekin'in Sinop'tan ayrılması 1086 yılı olarak tahmin edilebilir. Karatekin'in ayrılması ile Bizans İmparatoru tarafından Sinop yönetimine Konstantinos Dalassenos getirilmiştir (Anna Komnena, 1996, s. 195-196).

Danişmend Gazi Destanı'nda Türk-Rum mücadelelerinin geçtiği yerler arasında Sinop'ta vardır. Destanda Sinop beyi Mihriyanos'un katılımıyla Karadeniz Bölgesi'nden toplanan yüz bin kişilik ordu Melik Dânişmend ile savaşmıştır. Bu çıkan çarpışmalarda Melik Dânişmend, Sinop beyi Mihriyanos'u öldürdüğü gibi bölgede çokça ganimet elde etmiştir. Melik Dânişmend'in kilise ve kale fetihleri Hristiyanlar arasında üzüntü yarattığından Karadeniz, Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgelerinden Müslümanlarla savaşacak güçlü bir ordu için çağrıda bulunmuşlardır (Demir, 2005, s. 116-117). Görüldüğü gibi Türklerin Karadeniz Bölgesi'nde Hristiyanlarla olan mücadeleleri ve Danişmendlilerin Sinop ile temasları destanlara konu olmuştur.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus güneyde Akdeniz, kuzeyde ise Karadeniz ticaret yollarında hâkim olmak istiyordu. Özellikle Karadeniz ticaret yolunu güven altına almak için Samsun ve Sinop Limanlarının hâkimiyetini sağlamak isteyen sultan, o günkü siyasi arenada tehdit olarak gördüğü Trabzon İmparatorluğu'nun etkisini kırmanın gerekliliğini fark etmiştir (Turan, 1971, s. 302-303). Çünkü IV. Haçlı Seferi sonucunda İstanbul'un Latinler tarafından işgali ile Trabzon İmparatoru olan Alexios Komnenos ve kardeşi David Samsun, Sinop, Amasra, Ereğli şehirlerinde hâkimiyet kurmuşlardı. İznik hâkimi Theodoros 1214 yılında Ereğli ve Amasra'yı ele geçirdiği için Türkiye Selçuklularının Karadeniz Bölgesi'nde güçlenmelerini tehdit eden bir sebep daha ortaya çıkmıştır. Akdeniz'den başlayan ticaret

¹ Karatekin'in Sinop'u fethi tarihi bazı kaynaklarda 1085 yılı olarak da geçmektedir (Ünal, 2014, s. 13; Turan, 1971, s. 70). Anna Komnena'da Süleyman Şah'ın Antakya'yı aldığı sırada Karatekin'in Sinop'u fethettiği yazılıdır (Anna Komnena, 1996, s. 194-195). Antakya'nın Süleyman Şah tarafından fethi 1084 yılında olup buradaki kalenin teslimi ise 1085 yılında gerçekleşmiştir (Turan, 1971, s. 72). Bilgilerden Sinop'un Karatekin tarafından fethinin 1084/1085 yıllarında olduğu anlaşılmaktadır.

yollarının Kırım ile bağlantısında Karadeniz önemli bir stratejiye sahip (Yakupoglu, 2009, s. 27) olduğundan bölgedeki bu güçlerin etkisini kırmak için Türkiye Selçuklularının Sinop'u fetihleri kaçınılmaz olmuştur. Sinop'un fethine sebep olan en önemli olay ise I. İzzeddîn Keykâvus ile I. Alâeddîn Keykûbâd arasındaki taht kavgasını fırsat bilen Alexios Komnenos'un Selçuklulara verdiği vergiyi kesme hadisesidir. Bununla birlikte Rumlar, Türk köylerine baskı yaparak halkın canına ve malına saldırarak bölgede huzursuzluklar çıkarmışlardır (İbn Bibi, 1996, s. 169; Müneccimbaşı, 2017, s. 49; Ülkütaşır, 1949, s. 112-113). I. İzzeddîn Keykâvus, Alexios Komnenos'un bu faaliyetlerini Sivas'ta bulunduğu sırada Sinop tarafındaki sınır muhafızlarının habercileri tarafından getirilen mektuptan öğrenmiştir. Alexios'un Selçuklu uçlarına saldırıları haberi, I. İzzeddîn Keykâvus ve Selçuklu devlet adamlarınca hoş görülmediğinden Sinop'un fethi için harekete geçilmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 169; Koca, 2006, s. 93-95).

Selçuklu ordusu, Rum Kralı Aleksios'u şehir dışında ava çıkmış ve eğlenceye dalmış halde bulunca durumdan faydalanarak onu esir almışlardır (İbn Bibi, 1996, s. 169-170; Yazıncızâde Ali, 2017, s. 221-222; Müneccimbaşı, 2017, s. 49). Selçuklu Sultanı bu ilk başarı sonrasında Sinop'a hareket etmiş ve şehrin teslimi için yanındakilerle mücadeleye devam etmiştir. Sinop'taki Rum ileri gelenleri şehrin teslim edilmemesi yönünde kararlılık gösterdiklerinden Selçuklular, Aleksios'a işkencelerle halk üzerinde hâkim olmaya çalışmışlar ve böylece imparatorun ölmesinden endişe eden halk geri adım atmıştır. Rumlar şehri hem imparatorlarını kurtarmak hem de kendi canlarına dokunulmaması karşılığında (İbn Bibi, 1996, s. 171-173; Yazıncızâde Ali, 2017, s. 223-225; Müneccimbaşı, 2017, s. 50) Selçuklulara 28 Ekim 1214² tarihinde teslim etmişlerdir (İbn Bibi, 1996, s. 173; Yazıncızâde Ali, 2017, s. 225). Sinop İçkale Kitabelerinden olan Arapça-Yunanca iki dilli kitabenin Yunanca³ metninde Sinop'un fetih tarihi 1 Kasım olarak verilmiştir. Kitabeler 1215 tarihinde yazılmaya başlandığından ve aynı kitabede içkale inşasına Nisan'da başlanılıp, 1215 yılı Eylül ayında bitirildiği tespit edildiğine göre fetih 1 Kasım 1214 tarihinde gerçekleşmiştir, sonucuna ulaşılmaktadır (Redford, 2014, s. 235-236; Demir, 2018, s. 198).

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Sinop'ta saltanat sancağını burca diktikten sonra fetih kutlaması yapmıştır. Kutlamada Aleksios'a da yer verilmiştir. Sinop'un fethi için yapılan eğlence müzikli ve yemekli bir ortamda gerçekleşmiştir. Sabaha kadar süren eğlence sonrasında sultanın isteği ile geçit töreni düzenlenmiştir. Törene Selçuklu devlet erkânı ve Aleksios da katılmıştır. Törende alınan bir kararla Selçuklu sultanının uğurlu bir günde şehre girip tahta oturtulması kararlaştırılmıştır. Sultan kararlaştırılan günde şehre girip tahta oturmuş ve halk sultanın üzerine para saçmıştır. Sinop'un fethi kutlamalarla devam ederken, aynı zamanda Rumlarla bir antlaşma metni imzalanmıştır. Metinde yer alan maddeler şöyledir:

- 1- İmparator serbest bırakılacak,
- 2- Sinop ve çevresi dışında bütün Canik ülkesi Kıy Aleksios ve çocuklarına tevcih olunacak,
- 3- İmparator her yıl Sultanın hazinesine:
 - a) 1000 dinar (altın),
 - b) 5000 baş at,
 - c) 2000 baş sığır,

² İbn Bibî'nin eserinde 26 Cemaziyelâhır 611 olarak belirtilen Sinop'un fetih tarihi 28 Ekim 1214 olarak çevrilmiştir. Ancak 26 Cemaziyelâhır 611 tarihi takvim çevirme kılavuzunda 2 Kasım 1214 tarihine karşılık gelmektedir (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu>). Sinop'un fethi Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın eserinde 16 Cumadelülâ 611 (23 Eylül 1214) olarak geçmektedir (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 49).

³ Yazıtın çevirisi: "Cumartesi Kasım ayının 1'inde, Sinope kenti Büyük Azatene Kaikaousi (I. İzzeddîn Keykâvûs) tarafından ele geçirilmiştir ve ben, Büyük Sultanın kölesi Patratenes Opou Pakis (Bedreddîn Ebû Bekir), bir burç ve beden inşa ettim. Ve [iş] Nisanın? gününde başlamış ve 1 Eylül, 6724 (=1215) yılında, dördüncü döngüde tamamlanmıştır" (Redford, 2014, s. 236). 1215 yılı hilkat takvimine göre 6724 yılına karşılık gelmektedir (Demir, 2018, s. 198).

d) 10000 baş koyun,

e) 50 yük çeşitli hediye vergi olarak gönderecek,

4- *Sultan istediği zaman, İmparator tabi hükümdar olarak imkânı nispetinde Selçuklu ordusuna asker verecektir*" (Koca, 1997, s. 33-34; İbn Bibi, 1996, s. 173-174).

Sinop'un fethedilmesi ile işler bitmemiştir. Asıl amaç bölgeyi Türk-İslam şehrine dönüştürmektir. Bu amaçla Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus İslamiyet'i temsilen Sinop'a kadı, kâtip, müezzîn, muarriif atamış ve burada bulunan kiliseyi⁴ de camiye dönüştürmüştür. Sinop'a topraklarının farklı yerlerinden yetenekli, güçlü ve itibarlı bir zengin gelmesini talep eden sultan, aynı zamanda bölgenin korunması için bir subaşı tayin edip, seçkin askerlerden oluşan bir orduyu da burada bırakmıştır (İbn Bibi, 1996, s. 174-175; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 226; Müneccimbaşı, 2017, s. 50).

Sinop'un fethedilmesini tamamlayan sultan önce Sivas'a, (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 227) sonrasında Konya'ya gitmiştir. Fethin gerçekleşmesinde yarar sağlayan devlet erkânı ödüllendirilmiş ve fetih komşu ülkelerin hükümdarlarına duyurulmuştur (Koca, 1997, s. 35). Sinop'un fethedilmesi I. İzzeddîn Keykâvus'un görevlendirdiği Meceddîn-i İshak tarafından Abbâsî Hâlîfesi Nâsır-Lidînillâh'a bildirilmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 176; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 227; Müneccimbaşı, 2017, s. 51; Turan, 1971, s. 298). Hâlîfe kazanılan bu zafer için Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'a "sultanü'l-gâlib" unvanını vermiştir (Müneccimbaşı, 2017, s. 51). Hâlîfe fetih dolayısıyla sultanı metheden bir mektup yazmış ve ona fütüvvet elbisesi layık görülmüştür (İbn Bibi, 1996, s. 176-178).

Sinop şehrinin Selçuklular tarafından önemsenmesinin en önemli sebebi kuzey-güney ticaret yolu güzergâhında bulunmasıdır. Türkiye Selçukluları Alanya, Antalya ve Sinop gibi liman şehirlerini alarak iç kısımlardan denize açılmışlar ve ticaret ağları genişlemiştir (Turan-Kırpık, 2007, s. 41). Kısaca Sinop'un fethedilmesi ile Karadeniz'de Türkiye Selçuklularının işlek bir limanı olmuştur (Cahen, 2014, s. 73).

Sultan I. Alâeddîn Keykûbâd döneminde Sinop'un sunduğu ticari avantajlar önemini korumaktadır ve şehir adeta Kırım'dan gelecek tehlikelerde bir üst vazifesinde idi. Bu dönem Moğolların Suğdak'ı yağmalaması ve Trabzon Rum Devleti'nin de bölgede hâkim olma girişimi vardır (Turan, 1971, s. 358). Moğol istilasından zarar gören bölgedeki tüccarlar durumu Selçuklu sultanına bildirmiş ve yardım istemişlerdir (Koca, 2012, s. 92). Sultan, Karadeniz'deki bu iki gücü bastırmak için Hüsâmeddin Çoban'ı, Sinop'tan Suğdak üzerine sefere göndermiştir (Turan, 1971, s. 358; Koca, 2012, s. 92; Uyumaz, 2003, s. 34; Peacock, 2010, p. 105). Suğdak seferi dönüşünde Hüsâmeddin Çoban Kıpçak köleleri, Macar atları, Rus ketenleri, altın ve benzeri pek çok ganimetle Sinop ve Kastamonu şehirlerine gelerek buraları zenginleştirmiştir (Turan, 1971, s. 358-359). Suğdak, Orta Çağ seyyahları tarafından Karadeniz ticaretinde önem arz eden bir şehir olarak tanıtılmış ve Anadolu'dan gelen tüccarların geçtiği güzergâhta yer aldığı belirtilmiştir (Willem, 2010, s. 78).

Trabzon İmparatorları, 1214 yılında Sinop'u Selçuklulara kaptırdıktan sonra şehri yeniden ele geçirme isteklerinden asla vazgeçmemişlerdir. İstanbul'a uzanan deniz yolu üzerinde önemli bir liman kenti olması ve Karadeniz'in kârlı ticaretini kontrol altında tutması açısından burası son derece önemliydi. Bu amaçla Selçukluların karışık oldukları zamanı değerlendiren Trabzon İmparatoru Manuel, 24 Haziran 1254⁵ tarihinde Sinop'u ele geçirdi (Keçiş, 2009, s. 71-72). Özellikle Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti sayesinde Trabzon İmparatorluğu Sinop Limanı'nın kontrolünü ellerinde tutmayı başarmıştır (Keçiş, 2009, s. 156-157).

⁴ Müneccimbaşı'nın eserinde "Şehirdeki kiliseler yıkıldı, yerlerine mescidler ve camiler yapıldı" denildiğine göre Sinop'ta bu dönem birden fazla caminin yapıldığı düşünülebilir (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2016, s. 50).

⁵ Osman Turan'a göre 1259'da Trabzon İmparatorluğu Sinop'u işgal etmiştir (Turan, 1971, s. 527).

Sinop, Rumların eline geçse de Selçuklular şehrin fethi için bu seferde IV. Kılıçarslan döneminde harekete geçmişlerdir. Dönemin önemli devlet adamlarından olan Muînüddin Süleyman Pervâne, 4000 kişilik askeri ile hem karadan hem denizden yaptığı taarruzlarla şehri fethetmiştir. Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan şehri Pervâne'ye mülk olarak vermiştir. Pervâne, Rumların Sinop'tan sildiği Türk-İslam kültürünü şehirde yeniden canlandırmıştır (Aksarayî, 2000, s. 62-63).

Selçuklular üzerinde Moğol baskısının çekilmez hal aldığı 1277 yıllarında Pervâne, Memlük Sultanı Baybars'tan yardım istemiştir. Baybars, Anadolu'ya gelip Elbistan'da Moğolları mağlup etmiş ve Kayseri'ye geçmiştir. Baybars, Kayseri'de iken Pervâne Tokat'a yerleşmiş ve Baybars yalnız bırakılınca Anadolu'dan ayrılıp ülkesine dönmüştür. Moğollar ise Pervâne'nin Baybars ile ittifakından dolayı onu öldürmüşlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu sıkıntılı dönemini fırsat bilen Trabzon Rum İmparatoru Giorgi Sinop üzerine sefere çıkmıştır. Rum seferi karşısında Çepniler (Türkân-ı Çepni) gemiler hazırlayarak onları denizde karşılamışlardır. Türkler ile Rumlar arasında çıkan deniz savaşında Giorgi ve askerleri yenilgi alarak geri dönmek zorunda kalmışlardır (Sümer, 1992, s. 12-13). Sinop'u Rumlardan koruyan "tutgavul"u (muhafız kuvvetleri komutanı) Emir Tayboğa'nın çabalarıyla bir kez daha şehir Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Pervâne'nin ölmesi Sinop'taki siyasi gücünü de kırmıştır. Sinop'ta 1280 ve devamında bir süre Çobanoğlu hükümdarı Yavlak Arslan hâkim olmuştur. 1289 yılı sonrasında ise II. İzzeddîn-i Keykâvûs'un oğlu Rükneddin Geyümers'in de bir ara Sinop valiliği yaptığı bilinmektedir. Ancak sonraki yıllarda Muînüddin Süleyman Pervâne oğlu Muîneddin Mehmed Bey, Sinop'ta hâkimiyet sağlamıştır (Yakupoglu, 2009, s. 45).

1. SİNOP'TA TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MİRASI

Türkiye Selçuklu Devleti 1214 yılında Sinop'u fethettikten hemen sonra maddi ve manevi yönden burayı bir Selçuklu şehrine dönüştürmüştür. Bir ara Trabzon İmparatorluğu'nun hâkimiyet kurduğu Sinop'u Selçuklu beylerinden Muînüddin Süleyman Pervâne yeniden alarak burada Türk-İslam kültürünü tekrardan canlandırmıştır. 1262 yılında Türkiye Selçuklu Devleti yönetiminde söz sahibi olan Pervâne, II. İzzeddîn Keykâvûs'u tahtan uzaklaştırıp, IV. Kılıçarslan'ı devletin başına geçirmiş ve böylece kendisinin yönetimine uygun bir ortam yaratmıştır (Turan, 1971, s. 513; Kaymaz, 1970, s. 111). Türkiye Selçuklu Devleti 1262-1277 tarihleri arasında Muînüddin Süleyman Pervâne'nin idaresinde olduğundan bu döneme "Pervâne devri" de denilmektedir (Turan, 1971, s. 522). Çalışmamıza bu sebeple Pervâne dönemi de dâhil edilmiş ve 1214'ten 1277 yılına kadar geçen sürede hem mimari hem fikri yönden şehirdeki gelişmeler değerlendirilmiştir.

1.1. Sinop'ta Selçuklu mimari eserleri

1.1.1. İçkale: Sinop Kalesi'nin ilk inşasının ne zaman başladığı hakkında kesin bilgi yoktur. Sinop şehrinin Miletler tarafından kurulması ile bu kalenin yapıldığı fikri ileri sürülmüştür (Ülkütaşır, 1949, s. 116-117). MÖ III. yüzyıl başlarında Pont Kralı Büyük Mihrdates Sinop'ta mabet, tiyatro, darphane, saray vs. yaptırtarak buraya şehir havası katmış ve çevresine de kale yaptırmıştır (Ülkütaşır, 1949, s. 116; Gökoğlu, 1952, s. 151; Ünal, 2014, s. 298). Sinop'ta art arda hüküm süren siyasi güçler yani Romalılar, Bizanslılar ve Türkler döneminde de kalede imar yapılmıştır (Ülkütaşır, 1949, s. 151).

Selçuklular, Sinop'u fethettikten sonra kalenin batı tarafında içkale inşa etmişlerdir. Kalenin surlarının yapımında eski dönem eserlerinden kalan sütunlar kullanılmıştır. Sinop'un fethi 1214 yılında olmasına rağmen şehrin alınmasında etkili olan komutanlar kalenin imarını bir yıl sonra bitirdiklerinde kendilerinin yaptırdıkları sahalara isimlerini, şehirlerini ve Sultan I. İzzeddîn Keykâvûs'un ismini yazmışlardır (Ülkütaşır, 1949, s. 119). İçkalenin tanımı ve şehirdeki konumu ile ilgili Ali Boran'ın eserinde şöyle bahsedilmektedir: "*Surlarla çevrili bir kentin en*

yüksek yerinde hükümdarın, beyin ya da komutanın oturmasına ayrılmış, en son savunma yeri olan kale bölümü; bâlâ hisar ve erek de denir. Surlarla muhat bir şehir veya kasabaların içinde hâkim bir noktaya ayrıca yapılan ve hükümdar veya kumandanın oturmasına ve düşmanın surları halinde veya şehirde bir isyan zuhurunda çekilip müdafaa etmeye mahsus olarak yapılan ikinci kale. Buna öz Türkçede erk denir. Genellikle iç kaleler; şehrin en iç kesiminde ve en yüksek yerinde yer almaktadır. Surlarla çevrili iç kalede, yönetici sarayı, beylerin konutları, darphane, tutukevi ve ibadethane (cami-kilise) gibi yapılar yer almaktadır” (Boran, 2001, s. 8).

Fotoğraf 1. İçkalede kullanılan devşirme sütun gövdeleri ve diğer devşirme malzemeler. (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi; Redford, 2014, s. 48)

Sinop'taki içkale iki bölümden oluşmaktadır. Güney kısmında tersane, kuzeyinde ise askeri depo ve sultan tarafından yaptırıldığı düşünülen Kale Camii vardır (Kuru, 2001, s. 164; Esemeli, 1990, s. 50). İçkalede I. Alâeddîn Keykûbâd'ın emri ile bugünkü cezaevinin olduğu yerde tersanenin yapıldığı ileri sürülmektedir. Kırım'ı ele geçirmek için gemilere olan ihtiyaçtan dolayı gemilerin yapımı ve onarımının sağlandığı Sinop Tersanesi'nin (Redford, 2014, s. 91) 1220-1224 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir (Kuru, 2001, s. 165). İçkalede güneyinde bulunan tersane alanında 1885 yılında Sinop Mutasarrıfı Vasil/Veyssel Paşa'nın yaptırdığı cezaevi vardır (Esemeli, 1990, s. 50-51; Kuru, 2001, s. 164). Yine bir görüşe göre I. Alâeddîn Keykûbâd, Kale Camisi'nin olduğu alana bir silah deposu yaptırmıştır (Kuru, 2001, s. 166).

Fotoğraf 2. İçkalede güneydoğudan hava fotoğrafı. Fotoğraf Türk Hava Kurumu tarafından çekilmiştir. (Sinop Arkeoloji Müzesi; Redford, 2014, s. 22)

Sinop İçkale Kitabeleri üzerine araştırma yapan S. Redford, 1215 yılında beş aylık bir

sürede bitirilen 16⁶ kitabenin (2014, s. 17) çoğunun asıl yerinde olmadığını tespit etmiştir. Sinop'un fethini takip eden 1215 yılının bahar ve yaz aylarında içkaleenin onarımının yapılması sonrasında kitabeler yerleştirilmiştir. Sinop İçkale inşasını yapanlar Türkiye Selçuklularına bağlı emir ve ileri gelen kimselerdir (Redford, 2014, s. 68-70). Sinop İçkale Kitabelerinde hiyerarşik bir düzenin olduğu gözlemlenmektedir. İçkaleenin en itibarlı yeri olan kente bakan ve doğu kısmında sultan ile iki askeri valinin kitabeleri sergilenmektedir. Hiyerarşi, sultan üstte, sonrasında askeri vali, emirler ve küçük kentlerin askeri olmayan valilerine ait olan kitabeler şeklindedir. Bu emirler aynı zamanda kale burç ve duvarlarını onardıklarından varlık sahibi kimseler oldukları da gözden kaçmamaktadır (Redford, 2014, s. 73-75). Sinop'un fethi anısına yapılan içkale kitabeleri, aynı zamanda Türklerin cihat anlayışını anımsatan eserlerdir (Rogers, 1976, p. 83).

Sinop İçkale Kitabelerinde Selçukluların dünya görüşü hakkında bilgiler edinmemiz mümkündür. Selçuklular Türk cihan hâkimiyeti düşüncesini kitabelere naksetmekle birlikte, kara ve denizlerde hâkimiyet kuran Orta Çağ'ın güçlü bir devleti olduklarını da belirtmişlerdir. Selçuklu sultanının İslamiyet'e olan bağlılığı da kitabelerde açıkça ifade edilmektedir (Redford, 2014, s. 149 vd.).

1.1.2. Alâeddin Camii: Alâeddin Camii için Ulu Camii, Cami-i Kebir gibi isimler de kullanılmaktadır (Esemenli, 1995, s. 93). Alâeddin Camisi'nin son derece güzel bir yapı olduğunu İbn Battûta ve Evliya Çelebi seyahatnamelerinde belirtmişlerdir. İbn Battûta camiyi şöyle anlatmaktadır: *"Sinop'un büyük câmii, gördüğümüz mabetlerin en güzelleri arasındadır. Tam ortasında bir su havuzu var. Bu havuzun üzerine, dört ayağa istinat eden bir kubbe oturtulmuş. Her ayak, iki mermer sütunla beraberdir. Üst tarafta ise ahşap merdivenle çıkılan bir mahfil bulunuyor. Bu mabedi, Sultan Alâeddîn-i Rûmî'nin oğlu Pervâne yaptırmıştır. O, Cuma namazını bahsettiğimiz mahfilde kılarmış"* (İbn Battûta, 2018, s. 307). Osmanlı döneminde Sinop'a giden Evliya Çelebi ise caminin avlusu için *"güzel bir avlusu vardır ki benzeri bir diyarda yoktur"* ifadesini kullanmıştır (Derviş Mehmet Zillî, 2011, s. 90).

Fotoğraf 3. Alâeddin Camisi'nin üstten görüntüsü. (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Alâeddin Camisi'nin yapılış tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Caminin yapılış tarihi hakkındaki tarihlendirmelerde kesinliğin olmamasında Osmanlı dönemi öncesindeki belgelerin yetersizliğinin etkisi vardır (Aydın, 2017, s. 471). Alâeddin Camisi'nin yapılış tarihi ile ilgili net

⁶ Sinop İçkale Kitabelerini S. Redford ayrıntılı bir şekilde ele almış ve kitabında 18 Sinop İçkale Kitabesi'ni tercümeleriyle vermiştir (bkz. Redford 2014, s. 149-vd.).

bilgilere ulaşılamaması veya karmaşıklığın olmasında başka sebepler de vardır. Bu sebeplerden biri camideki en eski tarihli kitabede caminin yapılışının 1267 yılı olarak gösterilmesi ve Muînüddin Süleyman Pervâne isminin burada geçmiş olmasıdır. Böylece Pervâne'nin camiye yaptırdığı fikri ortaya çıkmaktadır. İkinci sebep ise Sinop'un Selçuklu ve Rumlar arasında el değiştirmesi hadisesidir. Bu değişim sırasında Trabzon İmparatorluğu şehri ele geçirdiğinde kendi dinine göre yapılandırmıştır. Pervâne'nin şehri Trabzon İmparatorluğu'ndan geri alması ile Selçuklu eserleri yeniden yapılmıştır. Bu durumda ise Pervâne acaba Alâeddin Camisi'ni yaptırttı mı ya da onarttı mı belirsizliği ortaya çıkmaktadır (Esemenli, 1995, s. 93-96). Sinop'un 1214 yılında fethi ve buranın tekrardan Trabzon İmparatorluğu'nun eline geçmesine kadar olan süreyi hesaplarsak yaklaşık olarak Selçuklular yarım asır bu şehirde hüküm sürmüşlerdir. Bu sürede Türkiye Selçuklularının Sinop'ta büyük bir ulu cami yaptırdıkları fikri makul görüldüğünden Alâeddin Camii, Pervâne döneminden önce yapılmış olabilir, diyebiliriz.

Pervâneoğulları, Candaroğulları ve Osmanlılar döneminde Alâeddin Camisi'nin geçirdiği onarım ve değişimleri camideki kitabelerden öğrenmekteyiz. Camide tespit edilen ilk kitabenin (Esemenli, 1995, s. 93-95) tercümesi şöyledir: *"Yalavacımıza ve kendisine rahmet olan Allahun senâları olası kulun Süleyman nebinin "Ey Tanrım, bana ve babamla anama ihsan buyurduğun nimete şükredeyim ve hoşlanacağın iyi işi yapayım diye ilham eyle ve beni rahmetinle salâh ehli kullarının arasına koy dedi" (âyet) yolundaki du'a dizisine katılarak sana du'a ediyorum. Çünkü sen onun du'asını icabet ettin ve ricasına fazlında gerçekleştirdin. Yarabbi temiz adla (Müslümanlıkla) birleştirdiğin gibi gönüllerin husulunda ümmetçe aramızı açma. Çünkü rahmetin her istekten daha büyüktür. Rağbeti gerçek olan İslâm dininde âkıbetini Tanrı iyi edesi zayıf kulun Mehmet oğlu Ali'nin oğlu Süleyman (Pervâne) sana yönelmiştir. Emeli rahmetindedir. Sana olan niyetini ve emelini arılaştır. Bu bina 666 (1267) yılının aylarında yapıldı"* (Ülkütaşır, 1976, s. 119).

Alâeddin Camisi'nin Candaroğulları dönemine ait tamir kitabesinin yapılış tarihi ile ilgili 1383 (Ülkütaşır, 1976, s. 119), 1385 ve 1386-1387 şeklinde tarihlendirmeler söz konusudur. Ahmet Gedik, kitabenin tarihini 778/1376-1377 olarak tespit etmiş ve 787/1385 yılından önce yapıldığını belirtmiştir (Gedik, 2007, s. 217). Camiyi tamir ettiren Celâleddin Bayezid'in tamir kitabesinin tercümesi şöyledir: *"Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, hiç şüphesiz işiten Sen'sin, bilen Sen'sin. Allâhım, bu mübârek mescidin tamirine (beni) muvaffak kıldığın için sana hamdederim. Ben Sen'in, Âdil Bey'in oğlu Celâleddin Bâyezid diye çağırılan/bilinen kulunum. Allâhım, onun soyunu hayır eyle. 778/1376-77 senesinde (tamir edildi)"* (Gedik, 2007, s. 215). Celâleddin Bayezid döneminde Alâeddin Camisi'nin içerisindeki Candaroğulları Türbesi'nin yaptırıldığı (Esemenli, 1989, s. 328; Ülkütaşır, 1934, s. 6) ve Candaroğulları Türbesi'nde Celâleddin Kötürüm Bayezit, İsfendiyar ve İbrahim Beylerin türbesi ile bu hanedana mensup toplam on bir kişinin sandukası bulunmaktadır (Ülkütaşır, 1934, s. 6-7). Alâeddin Camisi'nin iç kapısının iç tarafı üstünde bulunan kitabeden Candaroğulları zamanında camide yapılan başka bir onarım hakkında şunlar yazılıdır: *"Bayezid'in oğlu Sultan İsfendiyar, 833 (1429) yılında, bu mescid ile mihrap ve minberini i'mar ettirdi"* (Ülkütaşır, 1976, s. 119-120).

Fotoğraf 4. Alâeddin Camisi'ndeki Candaroğulları Türbesi'nin iç görüntüsü.
Alâeddin Camisi'nin avlusuna kuzey, doğu ve batısında bulunan kapılardan girilmektedir (Aydın, 2017, s. 472-473).

Fotoğraf 5. Batı cephe avlu kapısı

Fotoğraf 6. Kuzey cephe avlu kapısı

Alâeddin Camisi'nin bugün avlu batı kapısının üzerinde yer alan tuğra ve onarım kitabesi İstanbul'da hazırlatılıp gönderilmiştir. Tuğranın üzeri kazınmış ve okunamaz durumdadır (Aydın, 2017, s. 488).

Fotoğraf 7. Tuğra ve onarım kitabesi

Mermer üzerine talik hatla yedi satır halinde yazılan kitabe metninin tercümesi:

*“Padişahlar padişahu Abdülmecid Han, Allah'ın yardımıyla camiye tamamlattı
(O) Dünyada öyle büyük bir nurdur ki, âlemi parlak yıldızlar gibi aydınlatır
Dinin mihrabının imamı o hakana, Müslümanların dua etmesi namaz gibi farz oldu
Selçuklu sultanı Alâeddin'in Camisi yapıldı, bu hayırla Alâeddin'in ruhu Adn cennetiyle
süslenir
Eski sultan camilerini şenlendirdikçe, dünyanın ışığı ve süsü heybetinden yeniden bereket
bulsun
Kul Ziver ezan sesinin bitişini duyunca, iki mısrada bir güzel tarih yazdı
Sinop'ta Sultan Alâeddin Camisi yapıldı, ne güzel, bu memleketi âlemin sultanı yeniden
şenlendirdi
1851-1852”* (Aydın, 2017, s. 488).

Osmanlılar döneminde Sinop'a seyahat eden Evliya Çelebi, caminin minberindeki sanatı övgü ile anlatmaktadır (Derviş Mehmet Zilli, 2011, s. 90). Rusların Sinop baskını sırasında top atışları sebebiyle minberin parçalandığı ve kalan süslü parçalarının Topkapı Saray Müzesi, Çinili Köşk'e götürüldüğü bilinmektedir (Aydın, 2017, s. 473). Mihrabın Sinop baskını sırasında zarar gördüğü belirtilmişse de, keşif defterinde bundan 3 yıl önce tahrip olduğu ve muhtemelen kubbenin çökmesiyle parçalandığı tahmin edilmektedir (Aydın, 2017, s. 487). Mihrabın batısındaki mevcut ahşap minber ise Sultan Abdülmecid döneminde yapılan onarım sırasında ilave edilmiştir (Aydın, 2017, s. 473). Mihrap onarıldığında bir kitabe de ilave edilmiş ve burada “La İlahe İllallah, Muhammedün Resulullah”, üst kısmında “Maşallah”, köşelerinde “Ebubekir, Ömer, Osman, Ali”, yanlarında “Hasan, Hüseyin” altında ise “sene 1267” yazılıdır. Bu kitabeden mihrap üzerindeki onarımın 1850-1851 yıllarında yapıldığını öğrenmekteyiz. Minber giriş açıklığının üçgen alınlığı içerisinde Arapça olarak “Mahşerde halkın şefaâtçisi minberin sahibi Muhammed'dir” ibaresi yazılıdır (Aydın, 2017, s. 486-487).

Fotoğraf 8. Ahşap mihrap

Alâeddin Camii günümüze gelene kadar çok fazla tamir edildiğinden yapının ilk halinden farklılaştığı düşünülmektedir (Esemenli, 1995, s. 328). Osmanlı dönemi belgelerinde caminin 1709, 1725, 1848, 1850, 1851, 1854, 1861 ve 1896 yıllarında onarılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Aydın, 2017, s. 472).

Alâeddin Camisi'nin orijinal yapısında değişimlerin olması sebebi ile minaresinin vaziyeti de tartışmalıdır. Evliya Çelebi, Alâeddin Camisi'ni kurşun kubbeli ve bir minareli olarak tanıtmıştır (Derviş Mehmet Zillî, 2011, s. 89). Deniz Esemenli caminin orijinal minarelerinin yıkılış tarihinin bilinmediğini ve kuzey avlu ortasındaki minarenin de sonradan eklendiğini söylemiştir (1989, s. 328). S. Redford ise Alâeddin Cami'sinin Pervâne döneminde iki minareli yapıldığını ve bu görüşünü ise Selçuklu mimarisinde çift minare modeli tarzının kullanılmasına dayandırmaktadır. Selçuklu eserlerinden Sivas Gök Medrese'de kullanılan çift minare tarzını örnek gösteren S. Redford, Alâeddin Camisi'nin de bu mimari modelden etkilendiğini belirtir (Redford, 28 Ocak 2018). Burada S. Redford'un örneklendirmesi medrese yapısı üzerindedir. Alâeddin Camisi'nin Evliya Çelebi tasvirlerinde tek minareli olarak anlatılması sebebiyle iki minareli olduğuna dair kesin bilgi veremeyiz.

1.1.3. Pervâne Medresesi: Türkiye Selçuklularının 1214 yılında Sinop'u aldıktan hemen sonra bölgede cami ve medrese inşa ettiklerinden dolayı Pervâne Medresesi'nin yapılışının I. İzzeddin Keykâvus döneminde gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Turan, 1971, s. 306). Ancak genel yargı Pervâne Medresesi'nin Sinop'un Selçuklular tarafından yeniden alınması sonrasında Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından inşa edildiği yönündedir. Medreseye Ulu Cami Medresesi ve Alaiye Medresesi gibi isimler de verilmiştir (Ülkütaşır, 1949, s. 141; Kuran, 1969, s. 86-87).

Pervâne Medresesi'nin giriş kapısı üzerindeki kitabeden kim tarafından ve kaç tarihinde yapıldığı tespit edilmektedir. Metinde Sinop'un gayrimüslimlerden alındığı da ayrıca belirtilmiştir. Kitabenin tercümesi şöyledir:

"1. Allah'ın yardımı ve başarılar sağlanmasıyla

2. Sinop şehri fethedildiği zaman

3. Kafirlerin elinden

4. Allah nazarında fakir bir kul olan

5. İnanışları kuvvetli, alimler babası, kendisiyle övünülecek kul

6. Mehmet oğlu Ali'nin oğlu Süleyman (gayretiyle) -Allah onların sonunu iyi kılsın- yapılması emredildi

7. Bu mübarek medresenin, ve tamamlanması 661/(1262-1263)⁷ senesinin aylarında başarıldı” (Aydın, 2006, s. 261).

Fotoğraf 9. Pervâne Medresesi giriş kapısı ve giriş kapısı üzerindeki kitabe.
(Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Pervâne Medresesi'nin içerisinde Gazi Çelebi Türbesi de bulunmaktadır. Gazi Çelebi'ye ait bu türbede olan mezarlardan birinin kızına ait olduğu ileri sürülmüştür. Gazi Çelebi'nin mezar taşı Selçuklu tarzında yapılan uzun bir sanduka şeklinde olup bunun baş ve ayak taşlarında Gazi Çelebi ve babasının adları yazılıdır. Ayrıca Gazi Çelebi'nin ölüm tarihi de yazılıdır (Ülkütaşır, 1949, s. 148). Türbedeki mezar taşları üzerindeki kitabelerin tercümesi:

Mezar taşının güney yüzü üzerindeki kitabenin tercümesi:

“Bu Mesut Çelebinin oğlu Gazi Çelebi'nin kabridir; Allah onların toprağını temiz kılsın”.

Mezar taşının kuzey yüzündeki kitabenin tercümesi:

“ 722/(1322-1323) senesi tarihinde” (Aydın, 2006, s. 262).

Fotoğraf 10. Gazi Çelebi Türbesi. Baştaki kız, arkadaki Gazi Çelebi makamı.

⁷ Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Sinop'u Trabzon İmparatorluğu'ndan 1266 yılında aldığını kaynaklar bildirmektedir (Turan, 1971, s. 528-529). Kitabeye göre ise Pervâne'nin Sinop'u aldıktan sonra 661 yılında medreseyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Burada verilen 661 yılı tarih çevirme kılavuzunda 1262/1263 yılına karşılık gelmektedir (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu>).

Pervâne Medresesi'nin ana eyvanının 1307 yılında kapatıldığı üzerinde yer alan kitabeden anlaşılmıştır. Dikdörtgen kesme bir taşın içerisinde yer alan kitabenin üstünde diğer bir çerçevenin içinde ise tuğra ve ay-yıldız motifleri yapılmıştır (Aydın, 2006, s. 262).

Fotoğraf 11. Pervane Medresesi'nin ana eyvanı üzerine yapılan kitabe.

Kitabenin Türkçe tercümesi şöyledir:

"Tanrı yardımcısıdır.

1. Yardımseverlerin lütfu ile işe başlanıp
 2. Dört tekbir ile tarihini yazdım Faik
 3. Bir vatan sevgisi ile kolaylaştırdı
 4. Pek güzel oldu bu medresenin onarımı
- 1307" (Aydın, 2006, s. 262)

Pervâne Medresesi, "iki eyvanlı, 10 derslikli, 7 odalı, müstemilatlı, orta kısmında üstü açık avlu, avlu ortasında şadırvanı bulunan bir yapıdır" (Kemaloğlu, 2015, s. 100). Pervâne Medresesi günümüze gelene kadar çok tamir geçirse de 1889, 1924 ve 1925 yıllarında yapılan tamirler tespit edilmiştir (Aydın, 2006, s. 266).

Fotoğraf 12. Pervâne Medresesi'nin avlusu ve şadırvanı. (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Sinop'ta en önemli medresenin Pervâne Medresesi olduğu bilinmektedir. Pervâne Medresesi dışında medrese yapılıp yapılmadığı ise net değildir. Sinop'un ilk fethedildiği zamanlara ait bulunan iki kırık kitabe parçasının bir medreseye ait olduğu fikrini M. Şakir

Ülkütaşır ileri sürmüştür (1976, s. 121). Metin Sözen ise Sinop'ta farklı dönemlerde altı medrese yapıldığını, ancak günümüze Pervâne Medresesi'nin kaldığını söylemektedir (1970, s. 126).

1.1.4. Selçuklu dönemi diğer mimari eserler: Kale Camii (İbrahim Bey Camii), Seyyid Bilal Türbesi, Yukarı Hamam, Durağan Kervansarayı gibi yapılarında, Selçuklular dönemi mimari eserlerinden olduğu bilinmektedir.

Kale Camisi'nde Türkiye Selçukluları, Candaroğuları ve Osmanlılar dönemine ait kitabeler tespit edilmiştir. Halk arasında Kale Camii⁸ olarak bilinmesine rağmen İbrahim Bey Camii şeklinde de isimlendirilmiştir. Sinop'un I. İzzeddin Keykâvus tarafından alınması sırasında içkale yapılırken bu caminin de inşa edildiği tahmin edilmektedir (Ülkütaşır, 1934, s. 19-20; Esemeli, 1990, s. 170-171; Crane, 1993, p. 8). Kale Camisi'nin üzerindeki kitabede "*Ebu'l-feth Keykâvus bin Keyhüsrev*" döneminde "*İsmail bin Yûsuf*" isimli biri tarafından yapıldığı yazılmaktadır (Ünal, 2014, s. 302). Kale Camii, zaman içerisinde harap olduğundan 1341 yılında Candaroğlu İbrahim Bey ve Osmanlı döneminde ise 1519 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından onarımdan geçirildiği bilinmektedir (Ülkütaşır, 1934, s. 20; Ulus, 2014, s. 32; Kuru, 2001, s. 164). Candaroğulları dönemindeki kitabede "*Gıyâsü'd-dünya ve'd-dîn İbrahim b. Süleyman*" ifadesi ile İbrahim Bey'in ölüm yılı olan 1341 yazılmaktadır (Ünal, 2014, s. 309). Caminin batı tarafında 1519 yılına ait kitabenin kaleye ait bir kitabe olduğu ve sonradan camiye taşındığı bilinmektedir (Ünal, 2014, s. 302). Kale Camii 1920 yılında harap halde iken, sonradan içkaleden geçirilen yoldan dolayı tamamen yıkılmıştır (Ünal, 2014, s. 309).

Seyyid Bilal Türbesi'nin yapılış tarihi ile ilgili bilgilere bakıldığında Seyyid Bilal'in tarihi bir şahsiyet olarak ortaya çıktığı dönemlere kadar götürülmektedir. Genelde evliya sınıfından olarak tanınan Seyit Bilal hakkında bilinen rivayet şöyledir: Emeviler döneminde İstanbul'un fethi için Horasan'dan topladığı gönüllü askerlerle yola çıkarak Karadeniz üzerinden İstanbul'u kuşatmaya hareket ettiği sırada denizde çıkan fırtınadan dolayı Sinop Limanı'na sığınıp buradaki tekfurdan yardım istemiştir. İlk aşamada tekfur Seyyid Bilal ve yanındakilere yardım etmişken, sonrasında gece baskın düzenleyerek rivayete göre Seyyid Bilal'i başı gövdesinden ayrılacak şekilde şehit etmiştir. Ancak Seyyid Bilal'in bu aşamada başını koltuğunun altına koyup tekfurla savaşması üzerine meydana gelen bu olağanüstü durum gözden kaçmamıştır. Tekfur, din adamlarını çağırarak olay ile ilgili görüş almış ve sonuçta Seyyid Bilal'in Allah'ın sevdiği bir kul olduğu düşüncesine karar verilerek mezarının üzerinin çatıyla kapatılması kararlaştırılmıştır. Tekfur ise Seyyid Bilal'in eşiğine gömülerek gelen ziyaretçilerin mezarını çiğnemesi sonucu affedileceği düşüncesi ile aynı yerde mezarı yapılmıştır (Esemeli, 1990, s. 113-114). Böylece Seyyid Bilal makamının ilk kez İstanbul kuşatmasına giderken Sinop'ta şehit edilmesi ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Selçuklular Sinop'u fethettikten sonra Seyyid Bilal Türbesi'ni kendi mimarilerine göre yeniden imar etmişlerdir. Türbenin kapısının yönünün değiştirilerek bugünkü mimarisindeki konuma getirildiği bilinmektedir. Seyyid Bilal'in konakladığı yere ise bugün Alâeddin Camii inşa edilmiş ve kardeşi Seyyid Ali Ekber ise caminin yanındaki Yeşil Türbe'de gömülüdür (Esemeli, 1990, s. 114). Seyyid Bilal Türbesi, Sinop'un doğusunda Cezayirli Ali Paşa Camisi içindedir (Gökoğlu, 1952, s. 302).

⁸ H. Crane'nin kayıtlarında ismi Kale Mescit'i şeklinde zikredilir ve yapılış tarihi (612/1215) olarak belirtilmiştir (1993, p. 8).

Fotoğraf 13. Seyyid Bilal Türbesi'nin içerisinin görüntüsü. Büyük sanduka Seyyid Bilal'e aittir. (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Seyyid Bilal Türbesi ile ilgili bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. İsminden dolayı Bilal-i Habeşî'ye veya Buhara'dan gelen Kutb-ül Arifin Seyyid İbrahim Bilal'e ait olduğu ileri sürülen türbenin bu şahıslarla ilgisi tespit edilememiştir (Ünal, 2014, s. 324; Esemeli, 1990, s. 112). Türbe içinde sağdaki büyük ve ahşap sanduka Seyyid Bilal'e ait iken; solda ise ikisi kitabesiz olup toplam üç mezar vardır. Emir Tayboğa'ya ait olduğu düşünülen mezarın üzerinde şunlar yazılıdır: *"Ey Tanrım, bu türbenin sahibi Yaş Bey diye anılan Hoca Ebubekir oğlu Oğul Bey oğlu İlbasmış'ın oğlu Emir Tayboğa'yı mağfiretine mazhar et. Rahmetli Tayboğa'nın oğlu Emir Beygelmiş 697/1297 yılı recep ayı tarihinde bu makamın imarını emretti."* (Esemeli, 1990, s. 112). Mezardaki kitabeden Emir Tayboğa'nın oğlu Beygelmiş tarafından makamının yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Gökoğlu, 1952, s. 303; Crane, 1993, p. 33-34). Mezardaki yazılar Selçuklu neshi karakterindedir. Burada mezarları olan kişilerinde Emir Tayboğa'nın akrabaları oldukları düşünülmektedir (Esemeli, 1990, s. 113). Seyyid Bilal Türbesi'nin bahçesinde Osmanlı döneminin önemli kişileri gömülüdür (Esemeli, 1990, s. 115).

Fotoğraf 14. Seyyid Bilal Türbesi içerisindeki mezarlar.

Fotoğraf 15. Emir Tayboğa'ya ait mezarın üzerindeki kitabe.

Fotoğraf 16. Seyyid Bilal Türbesi bahçesinde Osmanlı dönemine tarihlenen mezar örnekleri.

Ahmet Gökoğlu, Sinop Alâeddin Camisi'nin hemen yanında Muînüddin Süleyman Pervâne'nin 1268 yılında Yukarı Hamam'ı yaptırdığını söylenmiştir (1952, s. 378). Deniz Esemeli ise Yukarı Hamam'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1215 yılına tarihlendirmesinden dolayı Sinop'un fethinden hemen sonra yapıldığını belirtmektedir (1990, s. 134). Bu eser Alâeddin Hamamı olarak da bilinmektedir. Bugünkü konumuna bakarsak cami, medrese ve hamam üçlemesi ile bir külliye görüntüsü vermektedir. Bu görüntüsü ile Kayseri Hunat Hatun Külliyesi'ne benzetilmiştir (Esemeli, 1990, s. 134-135).

Fotoğraf 17. Yukarı Hamam. (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Durağan Kervansarayı'nın kitabesinden anlaşıldığına göre bu yapı Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin döneminde vezir Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından 1266 yılında inşa edilmiştir (Esemenli, 1990, s. 238). Eser etrafında yok olan cami ve medresesi ile külliye şeklini anımsatmaktadır. Kervansarayın kendisine beş kilometre uzaklığında olan hamamı da yok olmuştur (Esemenli, 1990, s. 239).

Fotoğraf 18. Durağan Kervansarayı. (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi)

1.2. Sinop'ta Türkiye Selçuklu Devleti döneminde yaşayan ünlü şahsiyetler

1.2.1. Emir Tayboğa: Emir Tayboğa, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Sinop'u ele geçirmeye çalıştığı dönemde bölgede muhafız kuvvetleri komutanı (1270'lerde) olarak bilinen zattır (Yakupoğlu, 2009, s. 106-107). Emir Tayboğa'nın ata ve akrabalarının Yeşbek (Yaşbek), Beklemiş, İl-basmış, Bay-gelmış gibi isimler kullanması dolayısıyla Kıpçak veya Uygur kökenli olabileceği ileri sürülmüştür. Yine Kıpçakların Memlükler ile yaşamaları ve burada Tayboğa isminin çokça kullanılmasından dolayı Emir Tayboğa'nın soyu bu Türk kavmine dayandırılmıştır. Selçuklular tarafından Emir Tayboğa'ya Sinop'un mülk olarak verilmesi sonrasında buraya yerleştiği (Yakupoğlu, 2009, s. 106-107) ve onun Sinop ile çevresindeki Oğuz Türk boyu olan Çepnilerin beyi olduğu bilinmektedir (Ülkütaşır, 1949, s. 144; Gökoğlu, 1952, s. 303). Emir Tayboğa'nın Sinop'un Gerze ilçesinde Çeçe Sultan Köyü'nde gömülü olan Mehmet Caca (Çeçe Sultan) Bey ile kardeş olması da onun Türk bir aileden geldiğini göstermektedir

(Ülkütaşır, 1949, s. 143).

Emir Tayboğa'nın mezarı bugün Sinop merkezdeki Seyyid Bilal Türbesi içerisinde. Evkaf kayıtlarında türbenin ismi Bilal Habeşi olarak yazılmıştır. Ancak Bilal Habeşi'nin Şam'da ölmüş olması ve Sinop'a geldiğine dair kayıt olmaması dolayısıyla isimlendirmede hata oluşmuştur. Emir Tayboğa'nın mezarının üzerindeki kitabeden bu mezarın ona ait olduğu tespit edilmektedir (Ülkütaşır, 1949, s. 144). Ülkütaşır'a göre Emir Tayboğa, Seyyid Bilal Türbesi'ni ve Cezayirli Ali Paşa Camisi'ni yapmıştır (Ülkütaşır, 1949, s. 144).

1.2.2. Çeçe Sultan: Gerze Yenikent'teki (Gürcüvet) Çeçe Sultan Türbesi'nin kitabesi, Çeçe Sultan hakkında bilgi verir, ancak bu yazılar zamanla okunamaz hale gelmiştir. Çeçe Sultan Türbesi'nin sahibi Çepni Türkleri beyi olan Tayboğa'nın kardeşi Mehmet Çeçe Bey'dir. Asıl ismi Seyyid Muhammed olan Çeçe Sultan Horasan'da yaşamıştır. Babasının ismi Seyyid Abdullah olup 12 imamın yedincisi Musa El-Kazım'ın ve aynı zamanda Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in yedinci göbekten torunudur. Sinop merkezdeki Yeşil Türbe'de 1920'li yıllarda bulunan tasdiksiz şecereye göre; Çeçe Sultan, Sinop merkez Ada Mahallesi'nde metfun bulunan Seyyid İbrahim Bilal Hazretlerinin yeğenidir. Alâeddin Cami'nin doğusunda ve Sakarya Caddesi üzerinde yer alan Yeşil Türbe'de yattığı kabul edilen Seyyid Yeşil Mustafa Baba'nın Çeçe Sultan'ın torunu olduğu da söylenmektedir (Çek, 2017, s. 106). "Sözlü kaynakların aktardığı şecereye göre Yeşil Mustafa Baba'nın silsilesi şöyledir: Hz. İmam Ali'nin oğlu Hz. Seyit İmam Hüseyin oğlu Hz. Seyit İmam Zeynel Abidin oğlu Hz. Musa Kazım oğlu Hz. Seyit Abdullah el Ekber oğlu Hz. Seyit Muhammed el meşhur Çeçe Sultan oğlu Hz. Seyit Musa oğlu Hz. Seyit İsa kızı Hz. Seyide Fatma kızı Hz. Seyide Halime oğlu Hz. Şeyh Seyit Mustafa Göllü oğlu Hz. Şeyh Seyit Recep oğlu Hz. Şeyh Seyit Mustafa (r.a)" (Çek, 2017, s. 106).

Fotoğraf 19. Çeçe Sultan Türbesi Kitabesi. (Sinop Arkeoloji Müzesi)

Çeçe Sultan ile ilgili rivayetlerde onun Horasan'dan gelen alperenlerden olduğu, Malazgirt Savaşı'nda bulunduğu, daha sonra Sinop'a bugünkü Çeçe Sultan Köyü'ne yerleştiği, burada Müslümanlığı ve Türklüğü yayan bir savaşçı olduğu dile getirilmektedir (Çek, 2017, s. 107). Çeçe Sultan'ın geçmişte zaviye/vakıf olarak adlandırılan türbesi günümüzde yaz aylarında en çok ziyaret edilen makamlardandır. Türbede ailesine ve sancaktarına ait mezarlar ile birlikte bölgede pek çok ziyaret yerinde rastlandığı gibi, siyah bir dilek taşı da bulunmaktadır (Çek, 2017, s. 109). Türbede Çeçe Sultan'a ait bir sancak hâlâ saklanmaktadır. Bu civarda Çeçe Sultan'ın adamlarından Şeyh Hüseyin'in de mezarı bulunmaktadır (Yakupoğlu, 2009, s. 292).

Fotoğraf 20. Çeçe Sultan Türbesi. (Arkeoloji Müzesi Arşivi)

1.2.3. Sarı Saltuk: Sarı Saltuk'un Sinop yakınlarında Haynup Kalesi çevresinde doğduğu, (Demir & Erdem, 2007, s. 24; Yakupoğlu, 2014, s. 203; Demir, 2013, s. 35) Seyyid Battal Gazi'nin soyundan geldiği ve kırk yaşına ulaştığında evliya makamına erişip Allah dostlarından olduğu bilinmektedir (Demir & Erdem, 2007, s. 21). Rivayete göre Seyyid Battal Gazi rüyasında Peygamberi görmüştür. Peygamber rüyada Seyyid Battal Gazi'ye Sarı Saltuk isminde birisinin neslinden gelerek Anadolu'da İslamiyet'i yayacağını ve kâfirleri Müslüman edeceğini söylemiştir (Demir & Erdem, 2007, s. 21; Demir & Erdem, 2007, s. 39).

Sarı Saltuk'un isimlendirmelerinde çeşitlilik söz konusudur. Sarı Saltuk'un asıl isminin Şerif Hızır/Hızır olduğu belirtilir (Demir & Erdem, 2007, s. 37; Demir & Erdem, 2007, s. 21). Saltuk-nâme'de Şerif, Aliyon isimli birini Müslüman ederek ona İlyas-ı Rumî ismini verdiği; Aliyon da Şerif'e Farsça güçlü, kutlu anlamına gelen Saltık ismini vermiştir (Demir & Erdem, 2007, s. 34-35; Ebü'l-Hayr-ı Rumî, 1988, s. 18-19; Demir & Erdem 2007, s. 49; Yakupoğlu, 2014, s. 203-204). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ise sarışın olduğu için Ahmet Yesevi tarafından Sarı Saltuk isminin ona verildiği belirtilmiş ve aynı eserde künyesi Saltık Bay olarak söylenmiştir. Asıl ismi ise Muhammed Buharî olarak geçmektedir (Derviş Mehmet Zillî, 2010, s. 404). Sarı Saltuk'un babasının ismi Seyyid Hassan b. Seyyid Hüseyin b. Muhammed b. Ali olduğu için hem seyyid hem de şerif soyundan geldiği düşünülmüştür (Ocak, 2011, s. 35).

Sarı Saltuk'un ataları Sinop'ta tanınmış kişilerdir. Dedesi Seyyid Hüseyin hatip olup, babası Seyyid Hasan ise hitabet sahibi bir zattır. Sarı Saltuk'un babası Seyyid Hasan Kastamonu'da yaşayarak o zaman bölgede gaza yapmıştır. Sarı Saltuk üç yaşında iken babası Amasya emiri tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Demir & Erdem, 2007, s. 24; Yakupoğlu, 2014, s. 203). Annesi Rebi ölünce yalnız kalan Sarı Saltuk'a Seravil isminde biri lalalık yapmış ve Abdülaziz isimli biri de ilim öğretmiştir (Demir & Erdem, 2007, s. 24-25; Demir & Erdem, 2007, s. 40; Ebü'l-Hayr-ı Rumî, 1988, s. 3). Cevdet Yakupoğlu'na göre Sarı Saltuk'un Seravil'in gözetiminde olduğu dönem II. Rükneddin Süleymanşah ile I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in sultan oldukları zamanlara tesadüf etmektedir (Yakupoğlu, 2014, s. 203).

Sarı Saltuk, hayatının belli bir zamanını Sinop'ta geçirmiş ve buradan gaza faaliyetleri yapmıştır. Sarı Saltuk, ilk olarak babasının intikamını almak için Amasya Bey'i Tiryanos'u öldürmüştür. Bunun üzerine Tiryanos'un oğlu otuz bin kişilik ordu toplayarak Sarı Saltuk'u yakalamak için Sinop'a sefer düzenlemiş ancak başarılı olamamıştır (Ebü'l-Hayr-ı Rumî, 1988, s. 5-13; Demir & Erdem, 2007, s. 44-45; Yakupoğlu, 2014, s. 203-204). Sarı Saltuk'un Sinop

üzerinden Kırım taraflarına gittiği ve Kırım'dan da Sinop'a geçtiği bilinmektedir. Yine Sarı Saltuk, Sinop üzerinden Dobruca'ya Çepniler ile beraber göçmüştür (Ocak, 2011, s. 66). Büyük ihtimalle Moğollarla mücadele eden II. İzzeddin Keykavus'a sempati duyan Sarı Saltuk Balıkesir yöresindeki on iki bin kişilik aşiretiyle sultanın isteği üzerine Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in tahsis ettiği Dobruca'ya yerleşmiştir. Sarı Saltuk daha sonra aşiretini alarak Berke Han'ın kendilerine tahsis ettiği Deşt-i Kıpçak'a göçmüştür. II. İzzeddin Keykavus'un Deşt-i Kıpçak'ta olduğu sıralarda buraya göçen Sarı Saltuk onun ölümüyle aşiretini alarak Dobruca'ya dönmüştür (Ocak, 2011, s. 67-68). Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Sarı Saltuk'un göç sırasında rehber olması onun aynı zamanda aşiretin reisi olduğu kanaatini doğurmuştur. Bu durumda Sarı Saltuk hem boy beyi hem de şeyh olarak karşımıza çıkmaktadır (Ocak, 2011, s. 67).

Günümüzde çok yönlü olarak araştırılan Sarı Saltuk, Türkistan'daki Ahmet Yesevi geleneğini Anadolu ve Balkanlara taşıyan önemli derviş olarak bilinmektedir. Sarı Saltuk sadece Anadolu'ya mal olmayarak İran, Hindistan, Kafkasya, Türkistan, Çin, Kırım, Endülüs, Güneydoğu Avrupa gibi birçok coğrafyada iz bırakan önemli bir şahsiyettir (Aytaş, 2015, s. 88; Canım, 2014, s. 286; Güzel, 2014, s. 25; Uçkun, 2014, s. 131-133; Aytaş 2013, s. 45; Yüce, 2014, s. 142). Sarı Saltuk genelde alperen olarak tanındığı için (Ocak, 2011, s. 41) yaşadığı dönemde bu durumdan dolayı popüler olmuştur. Kaynaklarda, Sarı Saltuk sahip olduğu manevi güç sayesinde kâfirlerle savaşmış ve mücahit kimselere yardım eden bir kişi olarak tanımlanmıştır (Ocak, 2011, s. 40-41). İbn Battûta, Balkanlardaki halkın Sarı Saltuk'u eren bildiğini söyler. Fakat halkın anlattıklarını dini kurullarla bağdaştırmayan İbn Battûta, Sarı Saltuk'un yaptıklarını şeriata uygun görmemektedir (2018, s. 331). Evliya Çelebi'ye göre Sarı Saltuk keşif ve keramet sahibi yüce bir zattır. Sultan Beyazıd, Sarı Saltuk'un Babadağ'ndaki kabri üzerine türbe, cami, medrese, han ve hamam yaptırmıştır (Derviş Mehmet Zillî, 2010, s. 405). Velâyetnâme'deki rivayetlerde ise Hünkar Hâcı Bektâş-ı Velî'nin Sarı Saltuk'a himmet ve nazar ederek ona eren vasfını kazandırdığı tespit edilmektedir. Hünkar Hâcı Bektâş-ı Velî'nin, koyun güderken karşılattığı Sarı Saltuk'a "yürü, seni Anadolu'ya saldık" demesiyle o Sinop üzerinden Karadeniz kıyısına ulaşmış ve sonra Gürcistan'a doğru gitmiştir (Hâcı Bektâş-ı Veli, 2007, s. 350-353). Velâyetnâme'de Sarı Saltuk'un İslam'a hizmetleri, kerametleri ve Hünkar Hâcı Bektâş-ı Velî'nin himmetine eriştiği anlatılmıştır (Hâcı Bektâş-ı Veli, 2007, s. 354 vd.).

Evensel kimliği ile de dikkat çeken Sarı Saltuk, hem İslam hem de Hıristiyan dünyasında hürmet edilen nadir şahsiyetlerdendir. Hristiyanlar arasında Sarı Saltuk, Aya Nikola isimli bir aziz olarak kabul görmüştür. Alevi-Bektaşî geleneğinde de "Sarı Saltuk Kültü" oluşmuştur. Bu tür kültlerin ve farklı inançlarda Sarı Saltuk imajının varlığı onun öldükten sonra birçok ziyaretgâhının olmasına sebep olmuştur (Temizyürek, 2014, s. 135). Sarı Saltuk bütün dilleri bildiği gibi dini konulara da vakıf âlim bir zattır. Hem Kur'an-ı Kerim'i hem de İncil'i ezbere bildiği ileri sürülmektedir (Aytaş, 2013, s. 44; Akalın, 1998, s. 25). Saltukname'de bu durum şöyle anlatılmıştır: "Şerif dört kitabı okumuş, on iki türlü dil bilirdi. İlmi ehlinden öğrenmişti" (Demir & Erdem, 2007, s. 26). Sarı Saltuk Müslümanlar için bir gazi derviş iken; Hristiyanlar ise yardım amaçlı kendisine başvurulmuş bir aziz olarak görürler (Özkan, 2014, s. 245).

Sarı Saltuk'un ölümü ve sonrasındaki gelişmeler günümüze kadar isminin gelmesinde etkilidir. Sarı Saltuk'un kâfirlerle yaptığı mücadelede yaralandığını gören Müslümanlar, onu evine götürseler de öleceğini anladığından onlara vasiyette bulunmuştur (Ocak, 2011, s. 54). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre Sarı Saltuk vasiyetinde yedi kralın tabut hazırlamasını istemiştir. Moskof, Leh, Çeh, İsveç, Edirne, Boğdan, Dobruca Kralları tabutu alıp ülkelerine götürmüşlerdir (Derviş Mehmet Zillî, 2011, s. 742-744; Derviş Mehmet Zillî, 2010, s. 404). Sarı Saltuk yedi bey tarafından istenmiş iken mezar sayısının bu sayıyı aştığı bilinmektedir:

“Arnavutlukta, Kroya (Akçahisar) ile Ohri Gölü kenarındaki Sveti Naum manastırında; Yugoslavya’da Kosova ile Arnavut hududu arasındaki Altıneli (Hās) bölgesinde ve Bosna’da Mostar civarında (Hersek sancağı) Blagay köyünde; Yunanistan’da Korfu adasında; Romanya’da Babadağı şehrinde (Moldavya, Boğdan’da); Dobruca’da, Kaliakra’da; Türkiye’de Edirne civarındaki Babaeski’de, Anadolu’da Bor şehrinde. Fakat en mühim türbesi Babadağındadır” (Okiç, 1952, s. 52-53). Sarı Saltuk’un birden fazla yerde gömülmesindeki amaçlar arasında ziyaretine gelen insanların İslamiyet’e bağlılığını sürdürme ve ilgi uyandırma olabileceği düşünülebilir (Okiç, 1952, s. 53).

Sarı Saltuk ile ilgili rivayetlerde menkıbevi şahsiyetini gösteren özelliklerden biri onun tahta kılıç kullanarak gaza yaptığına dairdir. Sarı Saltuk olağan üstü vasıflarının “çok uzaklarda olsa bile, aleyhine söylenenleri işitebilmekte, oturduğu yerde bir kılıç darbesiyle düşmanı öldürebilmekte, bir diyardan bir diyara bir anda gidebilmekte, ancak düşmanları ona hiçbir şekilde tesir edememektedir. Ok atarlar batmaz, kılıç vurular kesmez, sihir yaparlar tesir etmez, suya atarlar boğulmaz, ateşe atarlar yanmaz. Bütün cinler ve melekler Sarı Saltuk’ın yardımcısıdır. Hatta cinlerden birisiyle ahiret kardeşi bile olmuştur. Düşmanları ise kâfirler, zalimler, cadılar, devler, ejderhalar ve kötü cinlerdir” (Tuğrul, 2014, s. 122-123) şeklinde anlatılması ile o, destansı bir karakter olmuştur. Akalın’a göre Sarı Saltuk hakkındaki menkıbeler ile diğer gazi ve velilerin menkıbelerinin karışmış olması dolayısıyla onun hayatı hakkındaki gerçeklerin tespitinin zorluğu ortaya çıkmıştır (1998, s. 9).

Sonuç olarak, Saltuk-nâme’de olayların geçtiği mekânlar arasında Sinop önemli bir yerdir. Saltuk Gazi’nin başından geçen olaylar Sinop’ta başlar ve o, buradan hareketle etraftaki yerlere cenk ve gazalar yapmıştır. Sinop’ta başlayan faaliyetleri Afrika, Asya ve Avrupa’ya kadar yayılan Sarı Saltuk, insanlığı doğru yola sevk etmek için mücadele vermiştir (Demir & Erdem, 2007, s. 29-30). Sinop’ta Sarı Saltuk’un makamının olup olmadığı hakkında iki farklı görüş söz konusudur. Birinci görüşe göre Sinop’un Durağan ilçesinin Yağbasan Köyü’nde ve Yeni Cuma’da Sarı Saltuk makamı bulunmaktadır (Aslyüce, 2017, s. 339). İkinci görüş ise Sinop’tan başlayarak evrenselleşen Sarı Saltuk’un türbesinin veya makamının Sinop’ta tespit edilmediği yönündedir (Yüce, 2014, s. 142).

1.2.4. Sa’deddin Mes’ud: Selçuklu döneminde yaşamış âlim, şair ve tabiptir (Turan, 1988, s. 156; Hasan b. Abdülmü’min el-Hôyî, 2018, s. 20). Hakkındaki bilgileri mektuplarından tespit edebiliyoruz. Sa’deddin Mes’ud’un özel mektuplarının olduğu kitabında, dostlarıyla mektuplaştığı görülmektedir. Kitabındaki mektuplar Selçuklu devlet yönetimine dair bilgiler içermekle birlikte, dönemin sosyo-kültürel ve edebi hayatını da yansıtır (Turan, 1988, s. 156).

Sa’deddin Mes’ud’un Sinop ile ilgili yazıları (Peacock, 2010, p. 115) Selçuklular zamanında şehrin durumu hakkında bilgi verdiği için önemlidir. Eski Çağ yazarlarından Strabon’un doğa ve insanlar bakımından güzel olarak tasvir ettiği Sinop (Strabon, 2009, s. 23) için Sa’deddin Mes’ud’ da benzer ifadeler kullanmıştır ve şehir ile ilgili yazdığı metinler şöyledir: “Latif, neşeli ve güzel bir yer olan Sinop beldesi hakkında ne denilebilir! İki deniz arasında bulunan bu şehrin toprağı amber ve havası misktir. Bağ bağ üzerine, dal dal üstüne, sofa sofa üzerinde, köşk köşk üstündedir. İnsanları zarif, tabiatları hoştur. Gönül bağlarlar ve âşina yüzlüdürler. Zemini cennet gibidir, orada âhû gözlü inciler vardır. Çocukları nar tanesine benzer; öpmek ve sarılmak için çok parlak, dudakları şeker ve yanakları naziktir. Pervin yıldızı onların incilerinden çok sönük bir hale gelir. Orada bulunan kızlar bedr-i tam gibidir ve her ne arzun var ise hâsil olur. Her biri Tatar âhusûna benzer; zülüfleri misk gibi kokar; dudakları kırmızı gül çiçeğidir. Memeleri fildişi hokkasına benzer. Bunlar Rus, Alan, Rum; Kıpçak, Karluk (Halluh) ve Keşmir dilberleri olup hepsi kendi güzelliğinde sultandır ve her birine can müştaktır. Boy ve bosları nârvan ağacı gibi olup gül yanaklı ve gümüş tenlidirler; endâmları mevzun, yüzleri güzel, bakışlarından da ne kadar lütufkârdırlar. Onlardan bir tane ele geçirirsen o anda bahtiyar olursun. Hoş şehirler vardır, ama Allah’ım böyle bir şehir nerede bulunur!” (Turan, 1988, s. 159-160).

Sa’deddin Mes’ud’ Sinop için yine şöyle demektedir: “Burası şehir değil, meğer cennet imiş;

toprağı amber, suyu baldır. Sağa sola koşan çocukları meleklerle eş, âhû gözlüdür. Bunlar Rum, Kıpçak veya Uygur güzeli midir? Meğer burası Çin yolu üzerinde bir put-hâne imiş. Leylâ olur, mecnun gibi söyler: O hoş Husrev, o güzel Şîrîn budur!. Bu şehirde ne din kalır, ne dünya; dünya yoksa dinin yeri nedir?" (Turan, 1988, s. 160-161).

Sa'deddin Mes'ud'un şiirlerinde kozmopolotik bir şehir olarak gördüğümüz Sinop'ta yaşayan milletler şunlardır: "Rus, Alan, Rum, Kıpçak, Karluk (Halluğ) ve Keşmir" (Peacock, 2010, p. 115; Turan, 1988, s. 159-160). Orta Çağ kaynaklarında "Âşıklar Adası" manasına gelen Cezîret ül-uşşak lakabının Sinop için kullanılması Sa'deddin Mes'ud'un şiirlerindeki temaya uygun görülmektedir (Turan, 1988, s. 161).

1.2.5. Müeyyidüddîn el-Cendî: Ebû Abdillâh Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Sa'îd el-Cendî Kazakistan'daki Cend şehrinde dünyaya gelmiştir (Uludağ, 1993, s. 361; Kunt, 2013, s. 190). Hayatı hakkındaki bilgiler kısıtlı olmakla birlikte eserlerinden tasavvuf yaşantısı tespit edilmiştir (Uludağ, 1993, s. 361). Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh* kitabında anlattığına göre ilk hocası olan babası onun tasavvuf eğitimi almasını istememiştir. Babasının bu isteğini reddeden Cendî sahip olduğu malları ona bağışlayarak Hacca gitmek için memleketinden ayrılmıştır (Kunt, 2013, s. 190).

Cendî, Allah yolunda kendini yetiştirmek için uğraş verir ve bu amaçla Sadreddin Konevi'nin müritlerinden olup ona hizmet eder. Tasavvuf eğitimini Sadreddin Konevi'nin gözetiminde tamamlamıştır (Uludağ, 1993, s. 361).

Cendî, Anadolu'daki yaşantısını uzun süre şeyhine hizmetle geçirmekle birlikte Sadreddin Konevi'nin vefatı (1274) sonrası Konya'daki Konevî Hânkâh'ndan ayrılarak Tokat ve Sinop çevresindeki Pervâneoğulları topraklarında yaşamıştır. Konya'yı terk etmesinde o zaman ki Moğol baskısının etkisi vardır. Moğolların İç Anadolu'da baskın olduğu bir dönemde Sinop'un daha güvenli bir şehir olması, ilim adamlarının buraya göçünde etkilidir. Sinop'a gelen Cendî uzun süre buranın da güvenli olmayacağını düşünerek Bağdat'a geçmiş ve burada Konevîlik tarikatını öğretmeye çalışmıştır. Cendî, Bağdat'ta mehdi iddiasıyla ortaya çıkan birinin kendisine bunu zorla onaylatma sorunu ile karşılaşmıştır. Bu da o dönem Bağdat'ında Cendî'nin nüfuzlu biri olduğunu ve bu sebeple mehdiliğini ona onaylatmaya çalıştığını gösteren bir olaydır (Kunt, 2013, s. 192).

Belli bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra Sinop'a gitmiştir (Uludağ 1993: 361). Onun, Sinop'ta bir süre kaldıktan sonra ayrılıp Fahrüddîni Irâkî ve Saîdüddîn-i Fergânî ile birlikte deniz yoluyla Şam'a gittiği yönünde fikirler vardır (Kunt, 2013, s. 193). Cendî'nin ölüm yılı 1291, (Ceran, 1995, s. 104) 1292, 1296 ve 1301 gibi farklı zamanlara tarihlendirilmektedir (Uludağ 1993: 361).

Cendî'nin kaleme aldığı eserler şunlardır: "Şerhu Fusûsi'l-Hikem, Şerhu Mevâki'i'n-nücûm, Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh, Şerh-i Kasîde-i Lâmiyyei, Risâle fi't-Tasavvuf, Nüktetü'l-Aşk, Ed-Dürerü'l-Gâliyât fî Şerhi'l-hurûfi'l-âliyât, Dîvân, Muhtasar fî Lüzûmi't-tecrîdi'l-küllî Zâhîren ve Bâtînen an Mâsive'llâh, Âsâr-ı Ehadî ve Esrâr-ı Ahmedî (veya) Ulûm-i Ehadî ve Meârif-i Ahmedî" (Kunt, 2013, s. 194-199).

Sinop'ta yaşadığı sürede Cendî'nin ilmi faaliyetlerini sürdürdüğü burada yazdığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh (Kunt, 2013, s. 193; Güneş, 2014, s. 137-138), Ulûm-i Ehadî ve Maârif-i Ahmedî ile Âsâr-ı Ehadî ve Esrâr-ı Ahmedî (veya) Ulûm-i Ehadî ve Meârif-i Ahmedî (Güneş, 2014, s. 139) eserlerini Sinop'ta yazmıştır. Cendî Sinop'ta yaşadığı sıralarda bir Türk Hanım sultanın ricası üzerine tasavvuf eseri olan Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh'u yazmıştır (Kunt, 2013, s. 193; Güneş, 2014, s. 137-138). Ulûm-i Ehadî ve Maârif-i Ahmedî ile Âsâr-ı Ehadî ve Esrâr-ı Ahmedî (veya) Ulûm-i Ehadî ve Meârif-i Ahmedî

isimli eserlerini Pervâne Muînüddîn Muhammed'e sunmuştur (Güneş, 2014, s. 139).

Cendî'nin ilmi görüşleri uzun yüzyıllar sürmüştür. Cendî'nin talebeleri vasıtasıyla görüşleri Selçuklu dönemiyle kalmamış Osmanlı dönemine de tesir etmiştir. Cendî'nin öğrencisi Abdürrezzâk-ı Kâşânî (ö. 736/1335), Kâşânî'nin öğrencisi de Dâvud-i Kayserî (ö.750/1350) ile bu ilmi faaliyetler devam etmiştir. Ekberiyye tarikatının öncülerinden olan Dâvud-i Kayserî, Kutbüddîn-i İznikî (ö. 821/1418), Yâr Ali Şîrâzî (ö. 814/1411) Cendî'nin fikirlerinden etkilenmişlerdir (Kunt, 2013, s. 193).

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti Karadeniz Bölgesi'ndeki ticari faaliyetleri yönetmek ve buradaki Trabzon Rum İmparatorluğu'nun etkisini kırmak için Sinop'u fethetmiştir. Orta Çağ'ın önemli bir liman kenti olan Sinop'u alan I. İzzeddin Keykâvus kısa sürede burayı Türk-İslam şehri haline getirmiştir. I. İzzeddin Keykavus Sinop'ta içkale kitabelerini inşa ettirerek buradaki hâkimiyetini kale burçlarına yazdırmıştır. I. İzzeddin Keykavus sadece Türklerin değil diğer başka halkların efendisi, kara ve denizlerin hâkimi ve İslamiyet'in koruyucusu olarak kitabelerde tasvir edilmiştir.

Türkiye Selçukluları Sinop'ta hâkimiyetlerini tesis etmek için içkalenin dışında başka mimari eserlerde yapmışlardır. Sinop'u tam bir Türk-İslam şehri görüntüsüne kavuşturmak için kiliseler camiye çevrilmiştir. Alâeddin Camii, Pervâne Medresesi gibi Anadolu'nun başka şehirlerine benzer yapılar Sinop'ta da inşa edilmiştir. Yani Sinop bir liman şehri olsa da burada sadece ticaretle uğraşılmamıştır. Sinop'un tam bir Selçuklu şehri olması için Müslüman Türk nüfus buraya yerleştirilmiş, mimari eserler yapılmış ve Anadolu'daki diğer Türkiye Selçuklu şehirlerinden buraya nüfuzlu kişiler davet edilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti zamanında Sinop'ta Sarı Saltuk, Müeyyidüddîn el-Cendî, Sa'deddin Mes'ud, Emir Tayboğa ve Çeçe Sultan gibi ünlü kişilerde yaşamıştır. Horasan erenlerinden olan Sarı Saltuk ve Çeçe Sultan Sinop'ta Türk-İslam kültürünün yerleşmesinde rol oynamışlardır. Oğuzların Çepni boyu mensuplarından olan Emir Tayboğa Sinop'u Rumlardan koruyan bir komutandır. Buradan anladığımız kadarıyla Çepniler Sinop'ta yerleşen Oğuz boylarından biridir.

Moğol istilasının Anadolu'da siyasi istikrarsızlık doğurmasının bir sonucu da evliya ve âlimler huzurlu yaşayacakları mekânlara göç etmişlerdir. Sinop o dönem İç Anadolu'ya göre daha huzurlu olduğu için Konevi tarikatının temsilcisi olan Müeyyidüddîn el-Cendî'de buraya yerleşmiştir. Belli bir süre Sinop'ta yaşayan Cendî ilim faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Cendî'nin Sinop'a geliş tarihi Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ölümünden önce olabileceğinden çalışmamızda ele alınmıştır. Bu durumda Sinop'ta Konevi tarikatının nüfuz bulduğunu söylememiz mümkündür. Aslında I. İzzeddin Keykâvus Sinop'u dini yönden geliştirmeye çalıştığı için mutlaka burada o dönem yerleşen tarikat şeyhleri vardır, diye düşünüyoruz.

Sonuç olarak, Türkiye Selçuklu Devleti Sinop'a Türk-İslam kültürünü yayarak buraya Selçuklu şehri statüsü vermiştir. Türkiye Selçukluları Sinop'u alarak burayı ebedi Türk toprağı yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Selçuklulardan Sinop şehri günümüze miras kalmıştır diyebiliriz.

SUMMARY

Sinop was captured by the Seljuk commander Karatekin from the Byzantine Empire (1084-1085) but since Karatekin withdrew from this land presumably in 1086, the essential Seljuk domination in the city took place in 1214 during the reign of Turkey Seljuk Sultan Kaykaus I, who sent an army to conquer the city because of its commercial position and also as a response to Alexios Komnenos, the Ruler of the Empire of Trebizond, who dominated Sinop and was harming the lives and properties of the Turks in the region. Immediately after the conquest, the Sultan spread the Turkish-Islamic culture in Sinop, appointing a kadi, a scribe, a muezzin and a describer. For this purpose, he also converted the church in Sinop into a mosque. The Citadel Inscriptions built in this period are important as they indicate that the Turkey Seljuk Empire was a strong one in the Middle Ages.

Even though the Seljuks of Turkey conquered Sinop, Trebizond emperors wanted to recapture the city on every occasion. As the security of Sinop and the Black Sea Region was imperilled as a result of the activities of Mongolians and the Trebizond Empire during the reign of Kayqubad I, the Sultan organized the Suğdak Campaign under the command of Hüsameddin Çoban as a precaution. Although the Trebizond Empire was not successful in this period, it recaptured Sinop on an occasion when the Seljuk Empire of Turkey was weak (1254/1259). The Turkey Seljuks, who controlled Sinop for nearly a half-century between the years of 1214 and 1254/1259, transformed it into a Turkish-Islamic city, and they also built Sinop Shipyard during the rule of Kayqubad I in order to secure the region (1220-1224).

The Seljuks of Turkey took Sinop back from the Trebizond Empire with an army under the command of Mu'in al-Din Sulaiman Parwana, who made Sinop a Seljuk city again, and Pervane Medrese has reached the present as one of the important works of that era. It is stated in one of the inscriptions in the Alaeddin Mosque that the mosque was built in 1267 during the lifetime of Mu'in al-Din Sulaiman Parwana. Despite this information, some assert that the Alaeddin Mosque was built before Parwana's time.

The Seljuks of Turkey became the representatives of a heritage that is still extant in Sinop. They made themselves remembered by building such works like the Citadel, the Alaeddin Mosque, Pervane Medrese, the Citadel Mosque, Sayyid Bilal's Tomb, Upper Public Bath and Durakhan Caravanserai in Sinop.

It is not only the architectural works of the Turkey Seljuks that was inherited in Sinop. Sarı Saltuk is a spiritual fighter who lived in many territories like Asia, Anatolia, Balkans and Crimea. As a person known around the world and respected as a value of the Turkish world, the fact that he lived in Sinop during the reign of the Turkey Seljuks suggests that the intellectual life in the city was above average in that time period. Besides, the fact that Mueyyed al-Jandi from the Qunawi school lived and produced works in Sinop even if for a short period also indicates that this place was highly developed in terms of not only commerce but also of some scientific aspects. Çeçe Sultan, who has a tomb in Gerze, Sinop, is of Chepni Turks and his brother Emir Tayboğa was one of the spiritual fighters that fought for Turkishness. Emir Tayboğa is recognized for his successful defence of Sinop against Anatolian Greeks. His tomb is located in the Sayyid Bilal's Tomb Complex in central Sinop.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (1998). Sarı Saltuk'un türbe ve makamları üzerine. *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri* içinde (s. 9-29). Ankara: Evrak Yay.
- Anna Komnena, (1996). *Aleksiad* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aslyüce, E. (2017). *Avrupa'ya İslam'ı yayan Sarı Saltuk et-Türkî*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık.
- Aydın, F. (2006). Sinop Alâiye (Süleyman Pervane) Medresesi. *Vakıflar Dergisi*, 10, 251-295.
- Aydın, R. (2017). Sinop Alâeddin Camisi'ndeki Osmanlı izleri. S. M. Topçu & R. Aydın (Ed.), *Sanat Tarihi Yazıları Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı* içinde (s. 469-519). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Aytaş, G. (2013). Anadolu'dan Balkanlara Sarı Saltuk'un izleri ve etkileri. G. Aytaş (Ed.), *1. Uluslararası Sarı Saltuk Buluşması* içinde (s. 39-46). İstanbul: UKİD Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği.
- Aytaş, G. (2015). Sarı Saltuk'un kimlik oluşturmadaki rolü. R. Canım & L. Doğan (Haz.), *2. Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 87-94). İstanbul: Trakya Üniversitesi Yay.
- Boran, A. (2001). *Anadolu'daki iç kale cami ve mescitleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cahen, C. (2014). *Osmanlılardan önce Anadolu* (E. Üyepazarcı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Canım, R. (2014). Seyahatnamelere göre Balkanlarda Sarı Saltuk makamları. A. Günşen, R. Canım, B. Akay & F. Rodoplu (Yay. Haz.), *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 285-291). Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- Ceran, A. Ş. (1995). *Büyük İslam Âlimi ve Mutasavvıfı Şeyh Sadrüddîn Muhammed el-Konevî*. Konya: Damla Ofset.
- Crane, H. (1993). Notes on Saldjûq architectural patronage in thirteenth century Anatolia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 36(1), 1-57. doi: 10.2307/3632470.
- Çek, S. (2017). Sinop ili çevresinden üç menkıbevi kahraman ve etraflarında oluşan anlatı geleneği. *Aorasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(12), 103-114. Erişim adresi: <http://www.avrasyad.com/DergiTamDetay.aspx?ID=439&Detay=Ozet>.
- Demir, M. (2018). I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u fethi ve fethin Selçuklu kitabelerine yansması. C. Aydın, E. Dindi & D. Fırıncı (Ed.), *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu I Bildirileri* içinde (s. 193-208). Sinop Üniversitesi Yay.
- Demir, N. & Erdem, M. D. (2007). *Saltuk Gazi Destanı* (C. I-II-III). Ankara: Destan Yay.
- Demir, N. & Erdem, M. D. (2007). *Saltuk-nâme* (1-2-3). Ankara: Destan Yay.
- Demir, N. (2005). *Danışmend Gazi Destanı*. Tokat: Niksar Belediyesi Yay.
- Demir, N. (2013). Saltuk Gazi ile ilgili en önemli kaynak Saltuk-nâme. G. Aytaş (Ed.), *1. Uluslararası Sarı Saltuk Buluşması* içinde (s. 19-38). İstanbul: UKİD Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği.
- Derviş Mehmet Zillî, (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne* (C. III) (S. A. Kahraman & Y. Dağlı, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Derviş Mehmet Zillî, (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (M. Çevik, Haz.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Derviş Mehmet Zillî, (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (C. I) (Y. Dağlı & S. A. Kahraman, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2018). *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ebü'l-Hayr-I Rumî, (1988). *Saltuk-nâme* (C. I) (Ş. H. Akalın, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Esemenli, D. (1989). Alâeddin Camii ve Medresesi. *İslam ansiklopedisi* (C. II s. 328-329), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Esemenli, D. (1990). *Sinop ili Türk dönemi mimarisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Esemenli, D. (1995). Sinop Alâeddin Camii ne zaman yapıldı. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri 2* içinde (s. 93-99). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Gedik, A. (2007). Candaroğlu Celâleddin Bayezid dönemine ait iki kitâbeye ilişkin tashihi gereken bazı hususlar. *İstem*, 5(9), 209-218. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26536/279360>.

- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.
- Güneş, N. (2014). *Türkiye Selçukluları'nda mutasavvıflar (1075-1308)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Güzel, A. (2014). Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi ve Sarı Saltuk. A. Günşen, R. Canım, B. Akyay & Fatma Rodoplu (Yay. Haz.), *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.19-26). Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- Hâcî Bektâş-ı Veli, (2007). *Velâyetnâme* (H. Duran, Haz.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hasan B. Abdülmü'min El-Hôyi, (2018). *Selçuklu inşâ sanatı* (C. Yakupoğlu & N. Musalı, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbn Bibî El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, (1996). *El-Evamirü'l Ala'iyye fi'l Umuri'l- Ala'iyye (Selçuknâme)* (I) (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Keçiş, M. (2009). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Kemaloğlu, M. (2015). XI- XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde eğitim-öğretim (medreseler). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 89-106. Erişim adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/muhammed_kemaloglu_selcuklu_devleti_egitim_ogretim_medreseler.pdf.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koca, S. (2006). Sultan I. İzzeddin Keykâvus. A. Y. Ocak (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Sosyal ve Siyasal Hayat) I* içinde (s. 91-105). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Koca, S. (2012). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kunt, İ. (2013). Sadruddîn-i Konevî'nin üç halfesi: Fahrüddîn-i Irâkî, Mueyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî. *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 181-205. Erişim adresi: http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/nisan2013/M09_10.pdf.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu medreseleri* (I). Ankara: ODTÜ Yay.
- Kuru, A. Ç. (2001). Ortaçağda Sinop şehri ve tersanesi. S. Alpaslan (Haz.), *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 161-179). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Müneccimbaşı Ahmet B. Lütfullah, (2017). *Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikleri* (A. Öngül, Haz.). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki destanî öncüsü* (XIII. Yüzyıl). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Okiç, T. (1952). Sarı Saltuk'a ait bir fetva. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 48-58.
- Özkan, N. (2014). Sarı Saltuk ve Gagavuzlar. A. Günşen, R. Canım, B. Akyay & F. Rodoplu (Yay. Haz.), *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 239-256). Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- Peacock, A. C. S. (2010). Sinop: a frontier city in Seljuq and Mongol Anatolia. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16(1), 103-124. doi: https://doi.org/10.1163/9789004223882_008.
- Redford, S. (2014). *İktidar imgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 tarihli Selçuklu Yazıtları* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.
- Redford, S. (2018, 28 Ocak). Alâeddin Camisinin kayıp minaresi. *Vitrin Haber*. Erişim adresi: <https://www.vitrinhaber.com/ozel-haber/alaaddin-camisinin-kayip-minaresi-h23189.html>.
- Rogers, J. M. (1976). Waqf and Patronage in Seljuk Anatolia: the epigraphic evidence. *Anatolian Studies*, 26, 69-103. doi: 10.2307/3642717
- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu medreseleri Selçuklu ve Beylikler devri* (C.I). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yay.
- Strabon, (2009). *Geographika: XII-XIII-XIV* (A. Peyman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Sümer, F. (1992). *Çepniler Anadolu'daki Türk yerleşmesinde önemli rol oynayan bir Oğuz boyu*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.

- Temizyürek, F. (2014). Anadolu'dan Balkanlara Sarı Saltuk'un izleri. A. Günşen, R. Canım, B. Akyay & Fatma Rodoplu (Yay. Haz.), *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 131-138). Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- Tuğrul, T. (2014). Sarı Saltuk'un tarihi ve menkıbevi hayatı. E. Okumuş (Ed.), *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Bildirileri 2* içinde (s. 117-129). Eskişehir: Türk Dünyası Kültürü Başkenti Ajansı Yay.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye (1071-1318)*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar metin, tercüme ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Turan, R. & Kırpık, G. (2007). Selçuklu dönemi Türklerde sosyal ve ekonomik hayat. H. Acun (Haz.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (s. 19-47). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Uçkun, R. (2014). Saltuknâme'de Sarı Saltuk Gazi'ye atfedilen kerametler. E. Okumuş (Ed.), *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Bildirileri* içinde (s. 131-144). Eskişehir: Türk Dünyası Kültürü Başkenti Ajansı Yay.
- Uludağ, S. (1993). Cendî. *İslam ansiklopedisi* (C. VII, s. 361-362). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ulus, İ. (2014). Açıklamalı Sinop kitâbeleri. İstanbul: Sinop Belediyesi Kültür Yay.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad devri Türkiye Selçuklu Devleti siyasi tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1949). Sinop'ta Selçukîler zamanına ait tarihi eserler. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, V, 112-151.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1934). *Sinop'ta Candar Oğulları zamanına ait tarihi eserler*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1976). *Sinop'ta Selçuklular zamanına ait iki tarihi eser*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ünal, M. A. (2014). *Osmanlı devrinde Sinop*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Willem, R. (2010). *Mengü Han'ın sarayına yolculuk 1253-1255* (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yakupoglu, C. (2009). *Kuzeybatı Anadolu'nun sosyo-ekonomik tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu (XIII-XV. yüzyıllar)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yakupoglu, C. (2014). Kastamonu adının ortaya çıkışını anlatan en eski kaynak: Saltuknâme. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, V(16), 200-220. Erişim adresi: <http://www.ijoess.com/DergiTamDetay.aspx?ID=202&Detay=Ozet>.
- Yazıcızâde Ali, (2017). *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (A. Bakır, Haz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1934). *Türkiye Tarihi: Selçuklu devri Anadolu'nun fethi*. İstanbul: Akşam Matbaası.
- Yüce, K. (2014). Sarı Saltuk inancının yayılma sahaları. A. Günşen, R. Canım, B. Akyay & F. Rodoplu (Yay. Haz.), *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 139-146). Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- Yücel, Y. (1991). *Anadolu Beylikleri hakkında araştırmalar* (I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET ANLAYIŞLARI PERCEPTIONS OF CULTURE AND CIVILIZATION IN TURKISH SOCIOLOGY

Gürcan Şeket AVCIOĞLU*

Öz

Bu çalışmanın konusu Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarının ele alınış biçimidir. Bu çalışmada amacımız, Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarının tekliğine ya da ayrılığına dair ileri sürülen düşünceleri analiz etmektir. Amaç sadece Türk sosyolojisinin çeşitli dönemlerinde kültür ve medeniyet kavram çiftinin nasıl değerlendirildiğini ele almaktır. Dolayısıyla çalışma şu iki soru üzerine şekillenmiştir: 1. Türk sosyologları kültür ve medeniyet kavramlarına nasıl açıklık getirmişlerdir? 2. Bu kavramları ayırmak ya da birleştirmek nasıl bir fayda sağlamıştır? Türk düşünürleri ve sosyologları yaygın olan kültür ve medeniyet tanımlarını kullanmışlar, genel olarak kültür tartışmalarındaki kültürün maddi unsurları ve manevi unsurları ayırımını kabul etmişler ve maddi olanı medeniyete, manevi olanı kültüre bağlamışlardır. Bu anlayış pratikte fayda sağlamıştır. Bu ayrımı kullanarak medeniyeti millileştirmeyi, medeniyet unsurlarını kendi kültürümüzle uyumlu hale getirmeyi ve asimilasyona uğramadan uluslararasılaşmayı amaçlamışlardır. Kültür ve medeniyeti ayırmama düşüncesi de milli kültür problemine bir çözüm aramaktan kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk Sosyolojisi, Kültür, Medeniyet.

Abstract

The topic of this study concerns the ways concepts of culture and civilization are handled in Turkish Sociology. Our purpose in this study is to analyze the opinions in Turkish Sociology that argue that the concepts of culture and civilization refer to a single unit or different ones. The purpose is only to address how the conceptual pair of culture and civilization is assessed in traditional and contemporary Turkish sociology. In this respect, the study has been focused on the following two questions, 1. How have Turkish sociologists explained the concepts of culture and civilization? 2. What kind of benefits has uniting or separating these concepts yielded? Turkish thinkers and sociologists have adopted the general definitions of culture and civilization in the relevant literature; in general, they have acknowledged a distinction between material and spiritual cultures within the debates concerning culture and civilization and they have attributed the material one to civilization and the spiritual one to culture. This perception has yielded practical benefits. In this way, they have intended to nationalize civilization, render it congruous with our own culture and internationalize it without undergoing assimilation. The idea of not separating culture and civilization has arisen from efforts to find a solution to the question of national culture.

Keywords

Turkish Sociology, Culture, Civilization.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, gsavcioglu@selcuk.edu.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2065-5808>

Gönderim Tarihi: 04.09.2019
Kabul Tarihi: 23.01.2020

GİRİŞ

Kültür çok sık kullanılan bir kavram olmakla birlikte anlamı belirginleşmemiş bir kavramdır. Kültürün tanımı, içeriği, özellikleri, somut veya soyut göstergeleri konusunda yoğun tartışmalar vardır. Mesela kültür tek midir? Kültür nasıl ortaya çıkar? Kültür nasıl değişir veya değişir mi? Kültür maddi midir, manevi midir? Kültüre etnosantrik mi yoksa göreceli mi bakmak gerekir? Yüksek kültür ve aşağı kültür var mıdır? Varsa yüksek kültür ulaşılması gereken bir hedef midir? Kültür aynı zamanda medeniyet midir? Böyle sorular toplum ve kültür bilimlerini hep bir tartışma içinde tutmuştur. Bu çalışmada amacımız bu tür sorulara cevap bulmak değil, bazı Türk sosyologlarının kültür ve medeniyet kavramlarını nasıl ele aldığını analiz etmektir. Çalışmanın sınırlandırılması gerekli olduğundan Türk sosyologlarının tamamının bu konudaki tezlerini tartışmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle kültür ve medeniyet ayrımına işlevsellik kazandıran ve birinci nesil Türk sosyoloğu diyebileceğimiz Ziya Gökalp alınmıştır. Ayrıca ikinci ve üçüncü nesil Türk sosyoloğu sayılabilecek olan ve kültür-medeniyet ayrımını eleştiren Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gibi isimler seçilmiştir.

Kültür, kelime kökü olarak toprağı ekip biçme anlamında Latince “colore” kelimesinden gelmektedir (Eriksen, 2012, s. 18). Kelime uzun bir süre hayvanları ve bitkileri yetiştirme anlamında kullanılmıştır. Kültür kelimesi 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bireysel insan aklı ve öğrenme yoluyla kişisel davranışların geliştirilmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, aynı zamanda toplumlara bağlı olarak medeniyetle eş anlamlı şekilde kullanılmıştır (Smith, 2001, p. 1). Kültür aslında insanların yaptıkları işleri ifade etmek için üretilmiş bir kavramdır. İnsanların yaptıkları işlerin ne olduğu ve bu işleri nasıl yaptıkları çok eski dönemlerden beri incelemeye tabi tutulmuştur. Örneğin, ilk çağ filozoflarından, tarihçi Herodot’a, İslâm filozofu İbn-i Haldun’dan 18. yüzyıl filozoflarına kadar pek çok düşünür kültürün sistematik ve karşılaştırmalı analizini yapmışlardır. Bununla birlikte kültürel incelemeyi temel alan ve Antropologların ‘ilkel toplumlar’ diye tarif ettikleri toplumları inceleme konusu yapan Antropoloji bilimi kültür incelemelerinde gelişme sağlamıştır (Eriksen, 2012, s. 28-29). Sadece Antropoloji değil, sonraları ortaya çıkmış olan Sosyoloji ve Etnoloji gibi bilim alanlarında da çeşitli açılardan kültür çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar kültüre bakışı, kültürle ilgili tanımları ve kuramları geliştirmiştir.

Birbirinden farklı ama ortak alanı kültür olan bilimlerin katkılarına rağmen hala birçok konu belirsizliğini korumaktadır. Bunlardan birisi kültür ve medeniyetin ne olduğudur. “19. yy. sonu ve 20. yy.’ın ilk çeyreğinde kültür ve medeniyet kavramlarının klasik okumasında bu iki kavram birlikte ele alınır” (Rundell & Mennell, 1998, p. 1). Fakat bazı yaklaşımlarda kültürü ve medeniyeti ayırma çabası görülmektedir. Medeniyet ya da uygarlık, daha çok şehirleşme ile eş tutularak insani ve toplumsal gelişmenin en üst aşaması olarak tanımlanır, “Uygar kelimesi Latince civitas ve civis kelimelerinden gelir. Anlamı kent ve kentte oturan demektir ve yerleşik, okur-yazar, davranışları karmaşık olan kişiler için kullanılır” (Fichter, 2015, s. 155). Kültürden daha uzun bir geçmişi olan medeniyet kavramı, Latince kökenlidir ve civilis, civis, civitas, civilitas kelimelerine karşılık gelir (Rundell & Mennell, 1998, p. 6). Medeniyet kavramı yukarıdaki gibi kullanılırsa açık bir kavram izlenimi verir, ama bunda da birçok belirsizlik vardır. Örneğin bugünden bakarsak en gelişmiş kentleri, okur-yazar ve davranışları karmaşık olan insanı çağımızda buluruz. Medeniyeti ve kültürü aynı anlamda alırsak geçmiş toplumlar tamamen medeniyet dışı ve kültürsüz olarak düşünülür. Öyle ki kültüre etnik merkezci (etnosentrik)

yaklaşmak sadece geçmiş toplumları değil, aynı çağda yaşayan toplumları bile medeni ve medeni olmayan toplumlar şeklinde ayırmaya neden olmaktadır. Bu durumda kültür ve medeniyet kavramlarını aynı anlamda kullanmanın sakıncası ortaya çıkar. Çünkü bazı kültürler kendilerini diğerlerine göre daha gelişmiş sayar, öyleyse medeniyeti de onlar temsil eder. Kültürle medeniyeti ayırdığımızda ise kültürün bir parçası olan şehirleşmeyi, okuma-yazma ile davranışların karmaşıklaşmasını kültürden ayırmış oluruz. Bu durumda bazı kültürler medeniyete ulaşamaz, yani şehirleşmeye paralel olarak en üst gelişme aşamasına gelemmez. Hâlbuki tarih boyunca pek çok kültür kentler kurmuş ve kent yaşantısı sürdürmüştür. Bu durumda, ortadaki karmaşayı çözmeye çalışmak yerine, kültürü ve medeniyeti anlama gerekçesiyle yapılan tariflere bakmak gerekir. Bu çalışmanın amacı kültür ve medeniyet kavramlarının tarihi gelişimini ortaya koyup kavramlar üzerine tartışma yürütmek değildir. Aynı zamanda Türk sosyoloji tarihini de tartışmak değildir. Amaç sadece geleneksel ve çağdaş Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavram çiftinin nasıl değerlendirildiğini ele almaktır. Bu açıdan çalışma şu iki soru üzerine şekillenmiştir; 1. Türk sosyologları kültür ve medeniyet kavramlarına nasıl açıklık getirmişlerdir? 2. Bu kavramları ayırmak ya da birleştirmek nasıl bir fayda sağlamıştır? Çalışma kültür ve medeniyet ayrımı konusuyla sınırlanmıştır. Türk sosyologlarının seçimi de bu ayrımı belirgin bir şekilde yapan ve böyle bir ayrım yapılmasını belirgin şekilde eleştiren sosyologlar arasından yapılmıştır. Kültür ve medeniyet ayrımı tartışması belirli bir dönemle sınırlı entelektüel bir tartışma değildir. İletişim teknolojilerinin yoğun şekilde ve küresel ölçekte kullanıldığı, bu teknolojilerden her türlü kültürün aktarıldığı günümüzde, milli kültürlerin veya yerel kültürlerin bu aktarımdan nasıl etkilendiği güncel tartışma konuları arasındadır. Bu nedenle Türk sosyologları için de kültür ve medeniyet ilişkisi ve kültürel süreçler konusu, kültürel değişmeyi analiz etme bakımında güncelliğini korumaktadır.

Kültür Tanımı Üzerine

Kültürü daha geniş açıdan değerlendirmek ve iyi anlamak için Sosyologların ve Antropologların geliştirdiği bazı kültür tanımları üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu başlık altında kültür tanımları, kültürel süreçler ve kültürün farklı boyutları işlenmiştir. Bu kültür tanımlarının ve kültürel süreçlerin günümüzde küresel kültür, yerel kültür etkileşimi ile ortaya çıkan problemlerin tartışılması ve analizi konusunda ön bilgi olabileceği düşünülmektedir.

Kültür, farklı insan topluluklarının doğayla ve birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılaştıkları durumlara farklı cevaplar vermeleri ve farklı davranışlar sergilemeleri neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kültürel davranışlar bölgesellik arz eder ve insani yapı ile ilişkilidir (Benedict, 2003, s. 62). İnsanların karşılaştıkları durumlara karşı farklı tepkiler geliştirmesi yani kültürün farklılaşması onu yerelleştirir. Farklılık ve yerelliğe rağmen kültürler arasında ortak ya da genel özellikler de tespit edilebilir. Bu da kültürün uluslararası olabildiğini gösterir.

Kültürün bazı ortak özelliklerinden hareketle tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan birisi Taylor'a aittir. Taylor kültürü, bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlâk, gelenek, adalet ve toplumun bir üyesi olarak kişinin yaşayarak kazandığı huylar ve kabiliyetler bütünü olarak tanımlar (Haviland, 2002, s. 64). Kültüre ait genel özellikleri içermeye çalışan bu tanımın dışında, kültürün işlevselliğini öne çıkaran yaklaşımlar söz konusudur. Malinowski'ye göre kültür; kullanım ve tüketim maddelerinden, çeşitli halk gruplarının yapısal hak ve görevlerinden, insan düşünce ve becerilerinden, inanç ve alışkanlıklarından oluşan tümel bir bütündür. İster basit, ister gelişmiş bir kültürle uğraşalım her zaman, büyük, kısmen maddi, kısmen insanlardan oluşan, kısmen de manevi bir aygıtla karşılaşıyoruz, bu aygıt insanın karşı karşıya

kaldığı özel ve somut problemlerle başa çıkmasını sağlar (Malinowski, 1992, s. 66). Malinowski'nin bu tanımında kültürün, insanın temel güdü ve ihtiyaçlarının yine insanlar tarafından oluşturulan işlevsel "yapay dünya" ile karşılanan bir bütün olduğu düşüncesi vardır.

Genel anlamda kültüre birçok özgün faktörün etkisiyle ortaya çıkmış insan davranış ve tutumları olarak bakılmaktadır. Bu davranış ve tutumların neticesi olarak genelde iki tür kültürel içerikten söz edilir. Bunlar maddi ve manevi kültürdür. Kültür çalışmalarında bu iki kültür alanı kültürel değişimin konusunu oluşturmaktadır. Maddi veya somut kültür unsurları her hangi bir kültürden kaynaklanmış veya bir başka kültürden alınmış işlevsel araç ve gereçlerdir. Manevi kültür unsurları ise daha çok toplumun inanç, değer, tutum ve sembollerini içerir. Bu çerçevede toplumsal değişme söz konusu olduğunda maddi kültür unsurunun başka bir kültüre daha çabuk aktarılabildiği düşünülmektedir. Çünkü maddi kültür unsurları daha çok gündelik yaşam pratiklerine hitap etmektedir. Manevi kültür unsurlarının bir başka kültür tarafından benimsenmesi ise daha zordur, çünkü her hangi bir manevi kültür unsuru o kültürün sosyal sistemi içinde anlam kazanmış, o kültürel bütünün zihinsel ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Kültürün analizi için ortaya atılmış bu fikirler farklı kültürlerle karşılaşma sorunu içinde uzun zamandan beri tartışılmaktadır. Çünkü kültürlerin karşılaşmaları her zaman farklı şekillerde tepkilere ve farklı düzeylerde çatışmalara neden olmuştur. Buradan hareketle hem kültürün kendi içinde hem de farklı kültürlerle temaslar sonucunda ortaya çıkan değişimlere dayanarak çeşitli kültür tanımları yapılmış ve kültürel süreçler belirlenmiştir.

Kültürel çeşitlilik: Sosyal bilimlerde farklı kültür anlayışlarından şu sonuç çıkarılabilir: Kültür, her toplumun kendisini diğerlerinden farklılaştıran düşünce ve eylem modellerinin ve kendi özgül anlam ve çerçevesi içinde yaratıp kullandığı araç ve gereçlerin soyut bir bütünüdür. Başka bir anlatımla kültür, bir yandan bireylerin toplumsal yollarla edindikleri ve ilettikleri bir değer, yargı, inanç, simge ve davranış ölçütleri düzeninden diğer yandan da böylece ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünlerinden oluşur (Tolan, 1996, s. 227). Yani kültür bir toplumdan diğerine büyük çeşitlenmeler gösterir. Bir zaman diliminden diğerine ve daha az derecede de içsel olarak bir kurumdan diğerine kültürel çeşitlilik görülür. (Fichter, 2015, s. 162). Dolayısıyla kültür, toplumlar arasında çeşitlendiği gibi toplumun kendi içinde de çeşitlenir.

Kültür değişmesi: Kültür değişmesi Turhan'ın Malinowski'den aktardığına göre; bir cemiyetin mevcut düzenini yani içtimai, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe dönüştüren bir süreçtir. Bu dönüşüm, toplumun siyasi yapısını, idari kurumlarını, bilgi sistemini vs. içine alır (Turhan, 1997, s. 49).

Kültürün iki temel fonksiyonu vardır; birincisi koruyuculuk, diğeri gelişme ve yenilemedir. Gelişme ve yenileme değişmeyi ifade eder. Kültürde değişme bir kültürün iç dinamiklerinin sonucu olduğu kadar dış dinamiklerin de sonucudur (Erkal, 1999, s. 136). Kültürdeki değişme çevre krizleri, yabancı istilası, göçler, kültürün kendi içindeki davranış ve değerlerin farklılaşmasıyla meydana gelebilir (Haviland, 2002, s. 84). Kültürün en hızlı değişme ve gelişme gösterdiği yörelerin insanların birbiriyle karşılaşma ihtimallerinin en yüksek olduğu yöreler olduğu söylenebilir (Fichter, 2015, s. 163). Kültürler arası temasın en yoğun olduğu bölgelerde, daha soyutlanmış yerlere göre kültürel değişme daha fazladır. Kültürel değişimin her ne kadar birebir kültürel temaslarla gerçekleştirilebileceği düşünülmüşse de kültürdeki değişmelerin araçlar sayesinde gerçekleşebileceğini bugünkü iletişim araçları göstermektedir. Bu durumda kültürel temasın tanımı da değişmiştir denilebilir veya "doğrudan doğruya ve

devamlı bir temasın zaruri olmadığı" (Turhan, 1997, s. 52) söylenebilir. Kültürler arasında doğrudan teması sağlayan savaşlar, göçler, ticaret gibi faktörler olmadan gerçekleşen kültürel değişme çağımızın gerçeğidir.

Kültürel yayılma (difüzyon): Kültürel yayılma, kendi içinde farklılık oluşturan bir kültürel bütünlüğün ya da bu bütünlüğün belirli parçalarının başka kültürlerce de benimsenmesi, kullanılması anlamını taşımaktadır. Kültürel yayılma genellikle kültürlerin etkileşim yoluyla gelişmesi ile ilişkilendirilir. Aslında kültürel difüzyonun gelişme ile açıklanması yayılan kültürün üstünlüğü ile yani yüksek kültür olmasıyla açıklanmasındandır (Erkal, 1999, s. 139). Bu durumda bir kültür çağdaşlarına göre daha fazla gelişmiş yüksek bir kültür oluşturmuş ve bulunduğu bölgeden yayılmıştır. Fakat arkeolojik araştırmalar bir merkezden yayılma dışında bir kaç merkezden yayılma olabileceğini de göstermiştir. Buna göre kültür, değişik kültürel alanlardan çevreye yayılmaktadır. Sonuç olarak gelişmiş bir kültürden değil birden fazla gelişmiş kültürden söz edilebilir.

Kültürel uyarılma: Kültürel temaslar sonucunda bazı kültür unsurları kültürden kültüre geçebilmektedir. Yeni bir kültürel unsurun alınmasında ya da bir cemiyet içinde yayılmasında etkili olan en önemli faktörler; fayda temini, itibar kazanma, yenilik arzusu veya teamülü (eğilimi) ve yeni unsurun mevcut kültür şekillerine, sistemine uymasındadır (Turhan, 1997, s. 60). Başka bir deyişle kültürel temaslarda bazı kültür örüntüleri kabul edilir, bazıları da reddedilir (Fichter, 1996, s. 139). Ruth Benedict bunu 'ayıklama' kavramı ile açıklar. Her kültür bir başkasının görüşüne göre temel olanı göz ardı eder, kendi kültürüyle tutarsız olan unsurları işine geldiği gibi kullanır (Benedict, 2003, s. 43). Böylece kültür özgünlüğünü korumanın yanında değişme sürecine girer.

Kültürel gecikme: Kültürel gecikme genellikle maddi kültürdeki değişimin manevi kültürde de görülmemesinin sonucu olarak ifade edilir (Erkal, 1999, s. 143). Maddi kültür hızla değişmesine rağmen manevi kültür aynı hızla değişmez. "*Bu durumda maddi kültürü şekillendiren manevi tayin ediciler maddi kültür seviyesinin gerisinde kalmış olur*" (Erkal, 1999, s. 284). Bir kültür kendi içinde içsel uyarlamalar taşır. Bu uyarılma parçaların eşleşmesi sayesinde toplumsal düzenin ahengini sağlar. Fakat her toplumda bazı parçalar diğerlerine göre daha hızlı değişir. Bu durumda uyarılamada bir farklılık, 'kültür gecikmesi' söz konusu olur (Fichter, 2015, s. 163). Teknoloji, aletler veya eşyalar insanların ihtiyaçlarına göre sürekli yenilenir. Ancak bunların kullanılması ile ilgili kurallar veya ahlâki kalıpların belirlenmesi gecikebilir. Bu durum kültürel gecikme olarak tanımlanır.

Kültürlenme: Bir kuşaktan diğerine kültürün aktarılması sürecine kültürlenme denir (Haviland, 2002, s. 71). Yani bir toplumun kültürel varlığının öğrenme yoluyla sonraki kuşaklara aktarılması kültürlenme olarak tanımlanır. Kültürlenme kültürün devamlılığını sağlar. Sosyalizasyon süreci bireyin toplumun kültürünü özümsemesini sağlar. Kültürel miras yoluyla birey içinde bulunduğu kültürü özümser (Fichter, 1996, s. 134). Başkalarıyla olan ilişkileri aracılığıyla bireye, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi toplumun yargı ölçütlerinin diğer tüm değer, kural ve normların, toplumca kabul edilebilir tutum ve alışkanlıkların, becerilerin iletilmesi olan sosyalizasyon birey ve toplumu arasındaki kültürel aktarmayı yerine getirmektedir (Tolan, 1996, s. 229). Kültür, biyolojik veya irki olarak doğuştan getirilmez. Bir insan topluluğu içinde dünyaya gelen birey neyi nasıl yapacağını davranış ve duygu boyutuyla diğer insanlardan öğrenir. Bu öğrenme süreci kültürlenme olarak tanımlanır.

Alt kültür (ikincil kültür): Alt kültür, bir toplum içinde az ya da çok farklılaşmış, bu toplumun kültürel yapısına tam uyum sağlamamış, ancak yine de onun temel bir üyesi olan

belirli bir sosyo-ekonomik veya etnik grubun ayırt edici toplumsal kuralları ve yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır (Tolan, 1996, s. 228). Karmaşık bir iş bölümünün olduğu toplumlarda mesleki gruplar, tabakalı bir toplumda toplumsal sınıflar ya da başka bir toplumda etnik gruplar yani her bir alt grup kendi ayırt edici davranış standartlarıyla fonksiyonel bir mekanizma oluşturuyorsa bu durumda alt-kültürel farklılaşmadan söz edilebilir ve bu alt kültürler işlevsel olarak hoş görülebilmektedir (Haviland, 2002, s. 67). Alt kültür yörelere göre ana kültür kalıbından temel özellikler itibarıyla fazla farklılık göstermeyen derece farklarını, çeşitliliklerini kapsayan bir yaşama tarzıdır (Erkal, 1999, s. 147). Toplumlar tanımlanabilen en belirgin alt kültürler cinsiyet alt kültürleridir. Kadın ve erkek cinsi toplumun genel birçok özelliğini kabul ederek yaşamasına rağmen birçok kültürel kalıp bakımından da ayrılır.

Karşı kültür: Bazı durumlarda bazı belli gruplar sadece farklı bir yaşam tarzına sahip olmakla kalmazlar. Toplumun geri kalan kısmına da karşı olabilirler. Bu karşı oluş tamamen zıt değer hükümleri ve inançlardan davranış şekillerinden kaynaklanır (Erkal, 1999, s. 147). Karşı kültür genellikle marjinalleşme eğilimindedir. Karşı kültür, toplumda yerleşik olan toplumsal kurumlar ve örgütleri ve bunlar yoluyla aktarılan kültürel içerikleri reddederek, sanat, spor, eğlence gibi sosyal alanlarda meydana getirilmeye çalışılan farklılıkları içerir (Dönmezer, 1982, s. 167). Karşı kültür üyeleri hızla şehirleşen nüfus içinde tepkiciliği öne çıkararak, bu tepkilerini giyim, kuşam ve belirgin davranış biçimlerinde sembolleştirirler (Erkal, 1999, s. 149); böylece toplumun kültürüne karşı olan tutumlarını somutlaştırırlar.

Etnosantrizm: Kişinin kendi kültürünün her açıdan diğer bütün kültürlerden daha üstün olduğuna inanmasıdır. Zaman zaman bir kültürün veya medeniyetin mensupları bu inancı taşıyabilirler. Örneğin, Batı medeniyeti kendi kültürünü insanî gelişimin zirvesi olarak düşünmekteydi. Bu anlayış toplumları nitelendirmede kullanılan bir terim haline dönüşmüş, hatta diğer kültürleri araştırma görevini üstlenen bilim adamlarını da yönlendirmiştir. Antropologlar etnisite merkezliğine tepki olarak her kültürü kendi terminolojisinde inceleme yolunu izlerler (Haviland, 2002, s. 87-88). Bu anlayış sosyologlar içinde de benimsenmiş, başka kültürleri kendi kültürüyle kıyaslayarak değerlendirme biçimindeki etnik merkezcilikten mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışmışlardır (Giddens, 2000, s. 24). Çünkü herhangi bir bilimsel inceleme öncelikle, incelemek için seçtiği takımdaki biçimlerin birini ötekenden üstün tutup ona ağırlık vermemeyi gerektirir (Benedict, 2003, s. 26). Bilimsel tutum bunu gerektirse de, bir kültür içinde kimlik ve kişilik kazanmış herhangi bir bilim adamının kendi kültürünün ona aktardığı anlama, algılama, duyma ve düşünme biçimini yok sayması üstesinden gelmesi gereken zor bir iştir.

Kültürle ilgili bu tanımlar ve süreçler kültür ve medeniyet kavramlarının tartışılması ve analizi için kullanılmaktadır. Kültürü anlamaya yarayan bütün bu kavramlar kültürün toplumla bağı, yaşam biçimleri, düşünce, duygu, inanış, davranış ve araçlarla geliştirilen pratikleri, maddi ve manevi öğeleri içermektedir. Bu kavramlar aynı zamanda kültürün çerçevesinin belirlenmesinin zorluğuna işaret etmekte ve kültürle ilgilenen bilimlerin ne kadar kaygan bir zeminde hareket ettiklerini göstermektedir. Kültürle ilgili bu kavramlar sadece onun karmaşıklığını göstermez. Düşünce hayatında kültürü bir değişken olarak ele alan düşünürler, onun bu özelliklerini yani maddi ve manevi boyutlarını, çeşitliliğini, değişme özelliğini, yayılmasını, kendi içinde alt kültürler oluşturabileceğini hesaba katmak zorundadırlar.

Türk Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Anlayışının Kökleri

Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarının ele alınması toplumsal hareketlerin fazla yaşandığı, milli kültürün dışında başka kültürlerle temasın fazla olduğu, kültürel yayılmanın, kültürel gecikmenin yoğun yaşandığı bir dönemde olmuştur. İmparatorluktan

Cumhuriyet yönetimine geçiş sürecinde yani siyasi ve sosyal yapıda değişimlerin yoğun şekilde yaşandığı dönemde kültür temelli tartışmalar ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde önemli siyasi düşünce hareketleri olan Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi düşünce akımları siyasi sahada sınırlı kalmamış, kültür alanına da bağlanmıştır. Bu düşünce hareketlerinin her biri Osmanlı devleti ve toplumunun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirme veya düzeltme eğilimi ile ortaya çıkmıştır. Toplumu değiştirme ve düzeltme çabalarının konusu da kültür ve medeniyet olmuştur.

Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülüğü tahlil eden Yusuf Akçura, bunların ortaya çıkışını geniş çaplı bir toplumsal değişme ihtiyacına bağlar. *“Osmanlı ülkelerinde Batıdan feyz alarak güçlenme ve gelişme eğilimleri belli başlı üç siyasi yol takip edilerek sağlandı. Bunlardan ilki Osmanlı hükümetine bağlı çeşitli milletleri temsil eden ve birleştiren bir Osmanlı milleti meydana getirmek, ikincisi hilafet hakkının Osmanlı hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün Müslümanları bu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek ve üçüncüsü irka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmektir”* (Akçura, 1976, s. 19). Akçura bu fikirlerin tarihini de belirtir. Osmanlı milleti yaratma siyaseti ciddi olarak II. Mahmut zamanında doğmuştur, bu fikir en ziyade Ali ve Fuat Paşalar zamanında geçerlidir. Sonra Osmanlı milleti siyasetinin başarısızlığı üzerine İslâmcılık politikası gündeme gelir. Abdülaziz'in son devirlerinde ve Sultan II. Abdülhamid döneminde bu siyaset uygulanır. Etnisiteye dayalı bir Türk toplumu oluşturma fikri ise çok yenidir (1976, s. 20-23). Osmanlı devletini kurtarmak ve geliştirmek için ortaya çıkan bu fikirlerin hem siyasi hem de kültürel açıdan uygulanabilirliği büyük bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü her bir durumda bu genel siyasetleri uygulamak kültüre dayanmalıdır. Osmanlı devletinin içinde ise çok farklı kültürler ve medeniyet unsurları hem birbirinden bağımsız hem de ilişki içinde yaşamaktadır, öyleyse Osmanlı Devletini kurtarma ve geliştirme siyaseti hangi kültüre veya medeniyete dayanmalıdır?

Peyami Safa 'Türk İnkılabına Bakışlar' adlı eserinde İnkılabtan önceki akımları tahlil edenken, Ziya Gökalp'ten şunu aktarır: *“Memleketimizde üç fikir akımı vardır. Muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek ve bu fikir akımlarını teşkilatlandıran Batıcılar, İslamcılar ve Türkçüler vardır”* (Safa, 1981, s. 21). Türkçülerin siyasi programlarında, Büyük Türk birliğinin sağlanması, Türk tarihi ve harsının analizi, Türk dilinin yabancı kelimelerden arındırılarak geliştirilmesi, diğer İslam devletleriyle irtibatın sürmesi, Avrupalılara benzemeden onların ilim ve teknolojisini almak, milli iktisat ve milli edebiyatı kurmak ve geliştirmek vardır. Batıcıların programında, Osmanlı sarayında şehzadelerin eğitimi, padişahın tek evliliği, fesin kaldırılıp başka bir başlık kullanılması, fabrikalaşma ile yerli malların üretiminin çoğaltılması, kadınların diledikleri tarzda giyinebilmeleri, eş seçimini yapabilmeleri, eğitilmeleri, tekkelerin ve medreselerin kaldırılması, yolların, köprülerin, limanların, kanalların vapurların ve fabrikaların Batıdan medet ummadan kendi teşebbüsümüzle yapılması, bütün kanunların ıslah edilmesi vardır. İslamcılarının programında ise, büyük İslam birliği, *“İslam gelişmeye mani değildir”* düşüncesi ve *“Avrupa'nın yalnız ulûm ve sanayiini kabule mecburuz”* düşüncesiyle İslâmî gelişme ile bağlantılandırma, kadın haklarını batıya değil yeniden İslam şeriatına uydurma, şer-i kanunları hâkim kılma gibi düşünceler vardır (Safa, 1981, s. 45-60).

Fikir akımlarının programlarından anlaşılabilceği gibi, Osmanlı devletinin ve toplumunun kurtuluşu gelişmiş Batı toplumlarıyla kıyaslanarak onların bazı özelliklerinin alınıp bazılarının görmezden gelinmesine bağlanır. Devletin ve toplumun yeniden yapılandırılması süreci daha sonraları Batılılaşma ve modernleşme olarak kavramlaştırılır. Hilmi Ziya Ülken'e göre, kapitülasyonlar gibi ekonomik tavizler ve Düyun-u Umumiye gibi kurumların kurulması ayrıca askeri ve siyasi yenilgiler Batılılaşma ve modernleşmenin yeniden değerlendirilmesine

neden oldu. Artık ordunun ıslahı ve teknik tedbirlerin alınması yeterli görülmez olur. Bu anlayış Osmanlı devletinin değişiminin birinci safhasını oluşturuyordu. Bu safhada, doğu skolastik düşüncesinden hiçbir şey değiştirmeksizin yalnızca Batı tekniğinin alınması ile problemin çözüleceği sanılıyordu. Ruhta tamamen şarklı kalmak, garbın sadece tekniğinden faydalanmak işi halledecekti (Ülken, 1966, s. 28). Yine Ülken'e göre bu ikili yapı Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar devlet teşkilatında, hukukta, eğitimde, sanat ve edebiyatta sürmüştür. Örneğin tanzimat döneminin bariz karakteri düşüncede ve hayatta ikiliktir (1966, s. 46).

Devletin ve toplumun yenileşme hareketlerinde Batıdan bir takım özelliklerin olduğu gibi alınmasına, dönemin İslamcı düşünürlerinden Said Halim Paşa gibi ciddi şekilde karşı çıkanlar vardır. Said Halim Paşa'ya göre "bütün felaketleri doğuran Batı medeniyetini anlamadan taklit edişimizdir" (Said Halim, 1998, s. 18). Çünkü, Garb'ın düşünce tarzı ve ruh halleriyle Şark'ın düşünce ve ruhu arasındaki ortak noktalar, genel düşüncenin aksine, pek azdır. Bu yüzden böyle bir istifadeye kalkışmak çok tehlikelidir (Said Halim, 1998, s. 39). Said Halim Paşanın Batılılaşmaya bu kadar kesin bir şekilde karşı çıkmasının sebebi millet ve medeniyeti bir tutmasındandır. Ona göre, "Batılılaşmak zaruretine olan inancımızın bu kadar kötü neticeler vermesi, milliyetimize aykırı bulunmasındandır. Çünkü milliyet ile medeniyet aynı şey demektir ve Batılılaşmak, kendi medeniyetini terk veya inkâr etmek manasını taşır" (1998, s. 75). Said Halim Paşa bu endişelerine rağmen şu kanaatini kesinleştirir: "Takip etmemiz gereken yol, Avrupa medeniyetini millileştirmek, yani mümkün merteye muhitimize ısındırmak olacaktır" (1998, s. 76).

Bütün bu çabanın altında Cemil Meriç'in (1979, s. 96) ifade ettiği gibi, "Medeniyeti millileştirmek isteyen bir anlayış vardır. Gelişme, mukaddeslerimizden vazgeçerek olmaz. Batının saçmalıklarını değil, insanlığın keşiflerini alacağız. Geçmişini ayıklayarak muhafaza edeceğiz. Yeniyi seçerek kabul edeceğiz" düşüncesi vardır.

Batı kültüründen veya medeniyetinden nelerin ayıklanıp, nelerin alınıp nelerin alınmayacağına bir ölçüsü olmalıydı bu ölçü maddi olana ve manevi olana bağlandı. Buna göre maddi varlıklar işlevsel yararlılıkları bakımından alınmalı, manevi varlıklar bir topluma has kabul edilip temkinli yaklaşılmalıydı.

Niyazi Berkes 'Türkiye'de Çağdaşlaşma' eserinde Türk düşünce hayatındaki Doğu-Batı medeniyetleri arasında yapılan ikili ayrımı çeşitli alanlardan verdiği örneklerle tartışır. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Mahmut Esat gibi yazar ve düşünürlerin Batı medeniyetinin etkisi konusundaki düşüncelerini aktarır. Mesela Mahmut Esat'tan şunu aktarır: "Her uygarlığın bir manevi bir de maddi yanı vardır. Manevi yanı ahlakiyattır, maddi yanı ise sanayi buluşlarının eserlerini kapsar. Uygarlığın almak istediğimiz yanı hangisidir. Ahlakiyat ise buna ihtiyacımız yoktur çünkü biz uygarlık yoksunu değiliz" (Berkes, 2002, s. 374). Niyazi Berkes, Ahmet Mithat'ın Namık Kemal'den esinlenerek Avrupa uygarlığının kötü yanlarını değil, fen ve endüstri gibi yararlı yanlarını almak gerektiğine dair tartışma yürüttüklerini aktarır. Ardından bugün dahi bitmeyen tartışmaları körükleyen şu soruları sorar; Batı uygarlığının manevi ve maddi yanı arasında yapılan bu ayırım ile maddi yanının alınmasına dair olumlu bir tutum başlamış olur. Ancak manevi olan maddi olan nedir? İkisi hangi ölçülere göre birbirinden ayrılır? Değişmelerde biri, ardından ötekenden olan şeyleri beraberinde sürüklemeyebilir mi? (Berkes, 2002, s. 375). Ziya Gökalp'in önderliğinde Türk düşüncesi ve sosyolojinin kurumsallaşmasıyla Türk sosyolojisi bu sorularla yüz yüze gelir. Kültür ve medeniyet kavramlarını ve tanımlarını bilen Cumhuriyet dönemi Türk sosyologları bu kavramlar üzerinden Türk toplumunun yeniden şekillenmesi sürecince tartışmalara dâhil olurlar. Çünkü yeni Türk devletinde milli kültürün sosyolojik açıdan analizinin yapılması gerekmektedir.

Türk Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Anlayışları: Maddi ve Manevi Kültür Ayrımı

Medeniyet kentle, okur-yazarlıkla ve bunlarla ilişkili olarak insanların karmaşık davranışlar geliştirmesiyle açıklanmıştır. Medeniyeti kente, kentte oturan, okuma yazması olan ve davranışları karmaşıklaşmış olan insana bağlarsak “bundan ilk bahseden isimlerden birisi İbn-i Haldun’dur. İbn-i Haldun’un bedevi ve haderi toplumlar şeklinde sınıflandırdığı toplumlar göçebe ve şehirli toplumlardır” (Eröz, 2014, s. 125). İbn-i Haldun bedevi - haderi toplum tiplerini maddi ve manevi kültür unsurlarının farklılaşmasına dayandırmaz; ancak kültürle ilgili bilimlerde kültür ve medeniyet kavramları birbirinden ayrı tutulmak istendiğinde bu ayrımın temeli maddi kültür ve manevi kültür unsurları üzerinde atılır. Mesela Ziya Gökalp ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi öncü Türk sosyologları da genellikle kültür ve medeniyeti bu ayırma şeklinden etkilenmiştir.

Mehmet Eröz’e göre sosyolojide maddi kültürle maddi olmayan kültür birbirinden ayırılır. Maddi olana medeniyet maddi olmayana kültür denir. Eröz bu ayrım konusunda şu örneği aktarır: “Yazı makinesi bir medeniyet unsuru iken, onunla yazılan roman kültüre girer” (Eröz, 2014, s. 123). Toplumları maddi kültürün gelişmesine göre tasnif etme anlayışı da buradan kaynaklanmaktadır. Örneğin Antropolog Levis H. Morgan, toplumları kullandıkları eşyalara göre vahşi, barbar ve medeni diye ayırır (1994, s. 66-77). Eskiden toplumlarda barbarlık, göçebelik, uygarlık özellikleri aranır. Bugün barbarlık sözcüğü bilim dünyasından uzaklaştı. Çünkü eskiden vahşi denilen ilkel toplulukların da kendilerine özgü birer uygarlıkları olduğu, uygarlığın bütün insan toplumlarında var olduğu anlaşıldı (Gökalp, 2011a, s. 57).

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’na göre “kültür kelimesi medeniyet, teknik, eğitim gibi çeşitli anlamlarda gelişigüzel kullanılır. Kültür, din, ahlâk, sanat gibi değer yargısıdır” (Baltacıoğlu, 1967, s. 9). Baltacıoğlu, Ziya Gökalp’ten etkilenerek medeniyeti kültürden ayırır. Her ulusun kendine özgü bir dini, dili, töresi, sanatı, ölüm, dirim anlayışı vardır, bu kültürdür. Her ulusun bir de kendine özgü olmayan ve başka uluslarla ortak olduğu bilgisi, bilimi, fenni, zenaati vardır. Duygulardan değil de akıldan kaynaklanan bu teknikler medeniyettir (Baltacıoğlu, 1945, s. 13).

Gökalp’e göre kültürle medeniyet arasında hem ortak hem de farklı yanlar vardır. Ortak yanı her ikisinde de, dini, ahlâkı, hukuku, sanatı, düşünceyi, ekonomiyi, dili, bilimi içeren yaşam alanlarını içine almasıdır. Kültürle medeniyetin ayrıldığı noktalar ise en başta kültürün ulusal, medeniyetin uluslararası olmasıdır. Kültürü çeşitli yaşam alanlarında toplum kendisi üretir. Medeniyet ise birçok ulusun toplumsal yaşamının ortak toplamıdır. Kültürle medeniyet birbirinden ayıran en önemli fark ise medeniyetin belirli bir yöntem ve bireysel iradeyle meydana getirilmesidir. Dolayısıyla medeniyet bireysel çabanın sonucu olarak yapay bir şekilde ortaya çıkar. Kültürde ise bir yöntem yoktur, kendiliğinden ve doğal olarak ortaya çıkar, yapay değildir (Gökalp, 2011a, s. 37-38). Bu ayrım Gökalp’i ulusallık, uluslararasılık ve çağdaşlık tartışmalarına yöneltir. Ona göre, ulusallık gazeteden, uluslararasılık kitaptan doğduğu gibi çağdaşlık da ‘alet’ ten doğar. Bir zamanların çağdaşları, o zamanın fen konusunda en gelişmiş uluslarının yaptıklarını kullanabilenlerdir. Bugün bizim için çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi zirhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir. Çağdaşlaşmak, biçim ve geçim bakımından Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman bilgi ve sanayi ürünlerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara ihtiyaç duymadığımızı görürsek o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız (Gökalp, 2011b, s. 17). Bir süreden beri çağdaş aletlerle fennin gelişmesinden doğan çağdaş uygarlık, deneysel bilimlere dayanan yeni bir uluslararasılık ortaya çıkarmaktadır. Gittikçe dine dayanan bir uluslararasılık

yerine bilime dayanan gerçek bir uluslararasılık geçmektedir. Türk ulusu da Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine, Avrupa uluslararası birliğine bağlı bir toplumdur (Gökalp, 2011b, s. 17-18). Bu cümleden hareketle şunu söyleyebiliriz: Gökalp için toplumu açıklamanın tek unsuru kullanılan aletler ya da eşyalar değildir. Teknik, çağdaşlığın bir göstergesi olabilir; ancak dil, din ve töre gibi unsurlar olmadan toplum da olmaz.

Türk düşüncesinde kültür ve medeniyet ayrımını en net şekilde belirlemeye ve kavramları ayrı ayrı tanımlamaya çalışan Ziya Gökalp'tir. Gökalp Emile Durkheim'den etkilenir. Ancak "Durkheim teorisinde kültür-medeniyet ayrımı yoktur. Bu ayrımın nedeni bu kavramlara atfedilen değer yargılarının farklılığındandır. Bir de klasik Batı sosyologlarının toplumsal evrimi dikotomiyle açıklama yaklaşımı olabilir" (Türkdoğan, 1978, s. 20-24). Bu bakımdan Gökalp'in sosyolojisinde, Durkheim'in toplumu dikotomiyle açıklama yönteminden etkilenerek, kültür ve medeniyet kavramları arasında ayrım yapma ve Cemil Meriç'in tespit ettiği gibi medeniyeti millileştirme yaklaşımı etkili olmuş olabilir.

Gökalp'in kültür ve medeniyeti ayırarak kesin bir şekilde tanımlaması bu kavramların Türk sosyolojisinde bu şekilde yaygın olarak kullanılmasında etkili olmuştur. Gökalp'in kavramlaştırmasını benimseyenlerden birisi de Mümtaz Turhan'dır. Turhan'a göre (1997, s. 40) kültür ve medeniyet arasında ayrım olmadığını savunanların düşünceleri, Batı medeniyetini sanki tek bir millet tarafından temsil ediliyor gibi görmelerindedir. Fakat Batı medeniyetini teşkil eden milletleri ayıt eden kültürleri ve kültür farkları olduğu ilmi açıdan tespit edilmektedir.

Erol Güngör'e (1999a, s. 10-11) göre, Gökalp'in kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmasının pratik bir sebebi vardır. Gökalp'in yaşadığı dönem Türk devlet, siyaset ve toplum hayatında önemli değişimlerin olduğu, çok derin sosyal değişimlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Türklerin daha fazla geriye düşmemeleri için ilmin, teknolojinin ve idari organizasyonların Batı medeniyetinden alınması gerekir. Ama teknolojiyle birlikte teknolojiyi geliştiren medeni milletlerin sosyal ve kültürel özelliklerinin Türk kültürüne geçmesi endişesi vardır. Bu nedenle Gökalp, Türk milli kültürünü koruma ve geliştirme ile Batı medeniyetinden yararlanma arasında bir uzlaşmazlık olmadığını göstermeye çalışır.

Gökalp'in medeniyet tarifi daha çok Antropologların maddi kültür diye ayırdıkları kültür unsurlarını kapsar. Yani bunlar insanların ihtiyaçlarını karşılayan somut kültür unsurlarıdır. Bu unsurlar inançlar, hisler, düşünceler gibi soyut, manevi unsurlar değildir. Bu ayrımın somut şekli şudur: Matbaa makinası kitap basmak için, yağlı boyalar resim yapmak için, tiyatro sahnesi piyes sahnelemek için yapılır. Bu araçlarla elde edilen edebi eser, resim, tiyatro temsili insanların ihtiyaçlarını karşılar ve hepsi de kültüre aittir. Yani araçlar medeniyeti, amaçlar kültürü temsil eder (Güngör, 2002, s. 103).

Erol Güngör'e göre, bir takım teknolojik değişimler manevi kültürde de değişimlere yol açacak uygun zemin yaratır (1999, s. 17). Her şeyden önce teknolojik değişim kendi başına bir tavır ve davranış değişimi demektir. Güngör, teknolojinin kendi başına bir değer sistemi olmadığını, ancak modern teknolojinin, manevi hayatta bir takım değişimleri gerekli hale getirebileceğini söyler (1999, s. 20-22). Sosyal bilimlerde kültür denince, bir topluluğun hayatını sürdürmekle ilgili problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hale getirdiği usuller ve vasıtalar anlaşılır. Öyleyse bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsediği hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte onun kültürünü teşkil etmektedir (Güngör, 2002, s. 68). Bu yaklaşımla milli kültür problemlerine de bir çözüm sağlanabilir. Kültürü ve medeniyeti ayırmadığımızda bu ikisi hakkında daha objektif bir tanım yapma şansına sahip olabiliriz. Milli kültürü "herhangi bir anda toplumun bir kesitini aldığımızda

büyük çoğunluğun benimsemiş olduğu kültür unsurları ve komplekslerinin bütünü" (Güngör, 1999b, s. 144) şeklinde tanımlayabiliriz. Yani milli kültür, kaynağı ne olursa olsun bir toplumda insanların paylaşmayı sürdürdükleri her şey olarak kabul edilebilir; bu bir toplumun bir arada yaşamasını sağlayan sistemin adıdır.

Yılmaz Özakpınar (1997, s. 43-45) maddi ve manevi kültür ayrımının gereksiz olduğunu savunur. Kültür unsurları aslında cisimlerin kendileri değildir. Somut olarak algılanan cisimleri algılanabilir cisimler haline getiren, o cisimlere işlev yükleyen aslında insan zihnidir. Bu yüzden maddi ve manevi kültür ayrımı yapmak yersizdir; çünkü kültürün özü bütünüyle manevidir, zihnidir. Medeniyet de insanların zihninde belirlediği bilinçli bir ruhi istikamete göre fiil üretmesidir. Medeniyet rasyonel bir ruhi yükselişin bilincidir. Özakpınar, kültür ve medeniyeti ve bunların içinde yer alan maddi manevi bütün unsurları, sırf insanların hayatta kalma çabası olarak değil, kendi zihni gerçekliğinin bilincine vararak yerine getirdiği bir çaba olarak görür. İnsanlar yaptıklarını bir inanca dayandırır; bu inanç zihinde bilinç seviyesinde gerçekleşir. Yani kültür ve medeniyet tesadüfi veya içgüdüsel değil, rasyoneldir.

Kültür unsurlarını tek tek incelediğimizde maddi kültürle manevi kültürün iç içe olduğunu, görmek mümkün olur. Mehmet Eröz'ün ifadeleriyle, bir yemeni, bir yazma, bir para kesesi, bir halı, bir kilim sadece bir eşya değildir. Onların üzerindeki işlemler, nakışlar, süsler, birer göz nuru, emek mahsulüdür, ustanın zevkini, kabiliyetini, maharetini gösterdiği gibi o cemiyetin kültürünün de aynasıdır. Örneğin Türklerde başlık giymek sırf bir ihtiyaçtan kaynaklanmaz. Börk giymek manevi bir işaret, aynı zamanda sosyal farklılığı gösteren bir manevi kültür ürünüdür (Eröz, 1977a, s. 152-157). Yine eski Türklerde kamın (şaman) giydiği hırka sadece bir eşya değildir. Hırka Bektaşiliğin hırkası gibi 'Yol' un ana unsurlarından birisidir. Kam'ın elbisesi hem dini hem kozmografik özellik taşır. Hırka diğer kutlu eşyada olduğu gibi ruhların barınağıdır ve bu yüzden onlara korku, kuşku ve hürmetle bakılır (Eröz, 1977b, s. 267). Giyinme dışında barınma için kullanılan maddi kültür unsurları manevi kültürden ayrılmaz. Örneğin çadır Yörüklerin barındığı bir alan olmanın dışında, "*çok kutludur, saygılıdır, dualıdır. Çadır için ataların duası vardır*" (Eröz, 1991, s. 111). Birçok maddi kültür unsuruna baktığımızda bunların pratik amaçlarla ya da fiziksel ihtiyaçların karşılanması maksadıyla üretildiğini görürüz. Bunun yanında maddi kültür unsurlarının insan topluluklarının düşünce, duygu ve anlam dünyasını yansıttığını, maddi olanla manevi olanın iç içe bulunduğunu da tespit edebiliriz.

Sonuç

Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere kültür insan ürünü davranış, anlayış ve algılayış usulleri olduğundan bunların çeşitliliği kültürün tanımlanmasını zorlaştırır. Bu zorluk kültürel süreçleri betimleme çabasıyla aşılmaya çalışılır. Kültürü maddi ve manevi olarak sınıflandırmak bu çabanın bir sonucudur. Maddi ve manevi kültür şeklinde yapılan sınıflandırma hem kültür bilimlerinde hem de Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmaya da yarar. Fakat bu da sorunlar içeren bir ayrımdır. Görüldüğü gibi maddi kültür tek başına, kendiliğinden veya tesadüfen ortaya çıkmaz. Arkasında bir toplumun maddi ihtiyaçları kadar duyuş, düşünüş, inanç ve ahlâk anlayışı vardır. Bu özelliklerinden dolayı kültür, kültür bilimcilerinin ürettikleri kültürel çeşitlilik, değişme, yayılma, gecikme, uyarılma gibi kavramlar çerçevesinde anlaşılmalı çalışılmaktadır. Sonuç olarak, kültürü bir tanım çerçevesinde anlaşılabilir bir nesne olarak görmek yerine yaşanan haliyle bir bütün halinde görmeye çalışmak bir yöntem olarak kabul edilebilir.

Sosyal bilimler kültürle ilgili açıklamalarında kültürü bir araştırma konusu olarak analiz

edebilmek amacıyla maddi ve manevi kültür şeklinde ayırmışlardır. Bu ayırım metodolojik açıdan faydalı da olmuştur. Türk düşünürleri ve sosyologları literatürdeki yaygın kültür ve medeniyet tanımlarını kabul etmişler, kültür ve medeniyet tartışmasında genel olarak kültürün maddi ve manevi kültür ayırımını kullanmışlar ve maddi olanı medeniyet, manevi olanı kültür olarak ifade etmişlerdir. Bu anlayış pratikte fayda sağlamıştır. Böylece medeniyeti milli kültürümüzde bağdaştırmayı, kendi kültürümüzle uyumlu hale getirmeyi ve asimilasyona uğramadan uluslararasılaşmayı amaçlamışlardır. Kültür ve medeniyeti ayırmama düşüncesi de milli kültür problemine bir çözüm aramaktan kaynaklanmıştır. Kültürü ve medeniyeti ayırmadığımızda milli kültür hakkında daha objektif bir açıklama yapma şansına sahip olabiliriz. Buna göre, Erol Güngör'ün ifadesiyle, milli kültür herhangi bir anda toplumun bir kesitini aldığımızda büyük çoğunluğun benimsemiş olduğu kültür unsurlarının bütünü olarak kabul edilebilir. Yani milli kültür, kaynağı ne olursa olsun insanların paylaşmayı sürdürdükleri her şey olarak kabul edilebilir. Bu da bir toplumun bir arada yaşamasını sağlayan sistemin adıdır. Bu sisteme dışarıdan medeniyet unsurlarının girmesi sistemi bozmaz. Çünkü yeni giren medeniyet unsurları sisteme uyarlanabilir. Sonuç olarak, bu çalışma ile ortaya konulan tartışmalar ekseninde, günümüzde aşırı teknoloji kullanımı ile toplumsal sistemimize giren kültür unsurlarının milli kültürümüze etkileri konusunda daha fazla sosyolojik çalışma yapılması gerektiğini söylemek mümkündür.

Summary

The purpose of this study is to investigate how the conceptual pair of culture and civilization is evaluated in traditional and contemporary Turkish sociology. In this respect, the study is based on two questions; 1. How have Turkish sociologists clarified the concepts of culture and civilization? 2. What is the benefit of separating or combining these concepts? The study is limited to the topic of distinction between culture and civilization. Likewise, the Turkish sociologists were also selected from among those who made this distinction explicitly and those who explicitly criticized the making of such a distinction. The debate concerning the distinction between culture and civilization is not an intellectual discussion restricted to a specific period only. In today's world where communication technologies are used intensively and globally and all kinds of cultures are transferred with these technologies, how national or local cultures are affected by this transfer is among the current debates. Therefore, for Turkish sociologists, the relationship between culture and civilization and cultural processes remain current in terms of analyzing cultural change.

In Turkish sociology, this conceptual pair was discussed in a period when social movements were being experienced more frequently, contact with other cultures outside the national culture was high, and cultural diffusion and cultural delay were experienced intensively. In the process of change, in which political turmoil was intense, culture-based discussions gained weight in the intellectual domain. Within the framework of these discussions, the liberation of the Ottoman state and society was linked, through a comparison with developed Western societies, to taking some of their characteristics and ignoring others. The process of restructuring the state and society was later conceptualized as Westernization and modernization. There should have been a measure of what was to be extracted from Western culture or civilization, and what was not to be taken, and this measure was associated with the material and spiritual aspects of culture. The material and concrete aspect of culture was defined as civilization, while its abstract, mental and moral side was deemed as culture. Thus, it was thought that Turkish society could make progress without being assimilated.

In their explanations about culture, social sciences have separated culture into material and

spiritual culture in order to analyze it as a research topic. This distinction has, indeed, been methodologically useful. Turkish thinkers and sociologists have accepted the common definitions of culture and civilization in the literature, and in general, they have used the distinction of material and spiritual culture in the discussion of culture and civilization and designated the material one as civilization and the spiritual one as culture. This understanding has had practical benefits. Thus, they aimed to integrate civilization into our national culture, to harmonize it with our own culture and to go international without being assimilated. The idea of not separating culture and civilization also arises from the search for a solution to the problem of national culture. If we do not separate culture and civilization, we may have a chance to make a more objective explanation about national culture. According to this, in Erol Güngör's terms, when we take a section of society at any time, national culture can be regarded as the whole of the cultural elements that the majority have adopted. In other words, national culture can be accepted as everything that people continue to share regardless of their source. This is the name of the system that enables a society to live together. The entry of elements of an external civilization into this system does not upset the system, because the new elements of civilization can be adapted to the system. In conclusion, within the framework of the debates presented in this study, it is possible to say that more sociological studies need to be conducted on the effects of the cultural elements entering our social system with the use of excessive technology on our national culture.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1945). *Batiya doğru*. İstanbul: Sebat Basımevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1967). *Kültürce kalkınmanın sosyal şartları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Benedict, R. (2003). *Kültür kalıpları*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. A. Kuyuş (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dönmezer, S. (1982). *Genel sosyoloji*. İstanbul: Divan yayınları.
- Eriksen, T. H. (2012). *Küçük yerler, büyük meseleler sosyal ve kültürel antropoloji*. (A. E. Koca, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Erkal, M. (1999). *Sosyoloji*. İstanbul: Der Yayınları.
- Eröz, M. (1977a). *Türk kültürü araştırmaları*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Eröz, M. (1977b). *Türkiye'de alevilik bektâşilik*. İstanbul: Otağ Matbaacılık.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Eröz, M. (2014). *İktisat sosyolojisine başlangıç*. İstanbul: Ötüken.
- Fichter, J. (1996). *Sosyoloji*. Ankara: Attila Kitabevi,
- Fichter, J. H. (2015). *Sosyoloji nedir?* Ankara: Anı Yayıncılık.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gökalp, Z. (2011a). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Gökalp, Z. (2011b). *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak*. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Güngör, E. (1999a). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1999b). *Dünden bugünden tarih-kültür ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (2002). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Haviland, W. A. (2002). *Kültürel antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Meriç, C. (1979). *Umrandan uygarlığa*. İstanbul: Ötüken.
- Morgan, L. H. (1994). *Eski toplum I*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Özakpınar, Y. (1997). *Kültür ve medeniyet anlayışları ve bir medeniyet teorisi*. İstanbul: Ötüken.
- Rundell, J. & Mennell, S. (1998). Introduction: Civilization, culture and the human self-image. J. Rundell & S. Mennell (Ed.), *Classical Readings In Culture And Civilization* içinde (s.1-38). London: Routledge.
- Tolan, B. (1996). *Toplum bilimlerine giriş*. Ankara: Murat ve Adım.
- Turhan, M. (1997). *Kültür değişimleri*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1978). *Ziya Gökalp sosyolojisinde bazı kavramların değerlendirilmesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayınevi.
- Safa, P. (1981). *Türk inkılabına bakışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Said Halim Paşa (1998). *Buhranlarımız ve son eserleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Smith, P. (2001). *Cultural theory: An introduction*. Malden MA: Blackwell Publishing.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Selçuk Yayınları.

**QASIM TINISTANOV, ƏHMƏD CAVAD VƏ MİKAYİL MÜŞFİQ
LİRİKASININ ORTAQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
THE SIMILAR FEATURES OF KASYM TYNYSTANOV'S, AHMAD
CAVAD'S AND MİKAYİL MUSHFİG'S POETRY**

Ali İhsan ÇEVİK*

Öz

XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan dahi Azərbaycan şəxsiyyətlərindən şair Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq ilə qırğız ədəbiyyatının böyük şair-yazarı, bədii nəsrin və müasir qırğız dilinin banisi Qasım Tinistanovun həyat və yaradıcılıqları bir-birinə bənzəməkdədir. Eyni dövrdə yazıb-yaradan şairlərin yaradıcılığında azadlıq, istiqlal, milliyyətçilik ideyalarının tərənnumü ilə yanaşı, vətən, torpaq, onun ecazkar təbiəti də ustalıqla təsvir edilmişdir. Bu xarakterik xüsusiyyətlərinə görə Qasım Tinistanov poeziyasının gözəl nümunələrindən biri olan “Ысык-Көл” (Isık gölə) şeiri ilə Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiqin eyniadlı “Göy göl” şeirləri uyğunluq təşkil edir. Dağların ətəyində, meşələrin əhatəsində yerləşən, Tanrıdan aldığı gözəlliyi ilə sanki təbiətin özünə belə naz edən “Göy göl” və “Ысык-Көл” (Isık gölə) misralarında şairlərin yanğısı, doğma diyara, ana təbiətə böyük sevgisi, vətənpərvərlik duyğusu hiss olunmaqdadır. Azərbaycan təbiətinin bənzərsiz abidəsi Göy göl və qırğız elinin gözəllik abidəsi Isık göl ömür boyu azadlıq, istiqlal düşüncələri ilə yanıb-tutuşan şairlərin xəyallarını bəzəmiş və acı sonluğun gələcəyini bilərək sətiraltı mənalarla duyğularını dilə gətirməkdən çəkinməmişlər. Hər üç şeir milliyyətçilik, azadlıq və qəhrəmanlıq motifləri daşdığından dolayı Sovet rejimi tərəfindən sərt bir şəkildə tənqid olunmuş, beləliklə Qasım Tinistanov, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi böyük şəxsiyyətlər 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalaraq güllələnmişlər.

Anahtar Kelimələr

Isık Göl, Göy Göl, milliyyətçilik, azadlıq, vətən sevgisi

Abstract

Lived and created in the early 20th century the great Azerbaijani poets Ahmad Javad, Mikayil Mushfig and the great poet-writer of the Kyrgyz literature, the founder of the literary art and the modern Kyrgyz language Kasym Tynystanov's life and creativity are looked like one. In the poets' creativity, which wrote at the same time, along with the slogans of freedom, independence, nationalism, also mastered the homeland, the land, and its marvelous nature. According to these characteristic features, “Issyk-Kul” (Issyk lake), which is one of the Kasym Tynystanov's fine poetry examples is similar with Ahmad Javad's and Mikayil Mushfig's poems “Goy gol” (Blue lake). In the Goy gol's and Issyk-Kul's lines, which are located at the foot of the mountains, surrounded by the forests, surrendered to the nature itself with beauty taken from God are felt the thirst of the poets, the great love to the native land, native nature and the feeling of patriotism. The unique monument of

* Doktora Ögrencisi, Okutman, Yunus Emre Enstitüsü, ihsan.cevik@yee.org.tr, ahsancevik@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-2769-7915

Gönderim Tarihi: 01.01.2020
Kabul Tarihi: 31.03.2020

Azerbaijani nature Goy gol (Blue lake) and the beauty of the Kyrgyz people Issyk lake exaggerated the poets' dreams in the lifetime which burnt with freedom, independence thoughts and they knew about the future of the bitter life end but did not afraid to express their feelings in linear terms. All three poems were harshly criticized by the Soviet regime because of nationalism, liberty and heroic motives, so great personalities such as Kasym Tynystanov, Ahmad Javad and Mikayil Mushfig were subjected to repression in 1937.

•

Keywords

Issyk lake, Blue lake, patriotism, freedom, the love of land

Giriş

XX əsrin başlanğıcında yaşayıb-yaradan şair və yazıçılar sosializmə keçid dövründə çağdaş qırğız ədəbiyyatının əsasını qoymuş və nəzm, nəsr, dramaturgiya sahələrində yeniliklərə imza ataraq ədəbi-mədəni proseslərin inkişafını sürətləndirmişlər. 1920-ci illər çağdaş qırğız ədəbiyyatının ilk dövrü hesab olunmuş, ədəbiyyat Oktyabr inqilabından sonra “ictimai həqiqət” anlayışının təsiri altında böyüyərək məzmun və forma baxımından dəyişikliklərə yol açmışdır. Daşkənd və Alma-Ata kimi böyük şəhərlərdə təhsil alan gənc qırğız ziyalılar müxtəlif jurnallarda qazax və tatar dillərində məqalələr dərc etdikdən sonra öz ölkələrində nəşr olunan qəzet, jurnallarda da yazmağa başlamışdılar. 1924-cü ildən etibarən artan bu mətbu orqanlar ədəbiyyatın canlanıb inkişafında müstəsna rol oynamış, “Erkin Too” adlı məşhur qırğız qəzeti həmin illərdə nəşr olunmuşdur (Canıbekov, 2006, s. 290). Şeirdə sərbəst vəzinə də bu illərdə keçilmiş; keçmiş və yeni tərzdə yazılan şeirlər lirik, epik, dedaktiv, pastoral formada özünü biruzə vermişdir.

Çağdaş qırğız ədəbiyyatının inkişaf tarixi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir (Ekici, 2014, s. 421):

1. XX əsrin əvvəllərində qırğız ədəbiyyatı (1900-1917)
2. Sosializmə keçid dövründə qırğız ədəbiyyatı (1917-1940)
3. II dünya müharibəsi və sonrasında qırğız ədəbiyyatı (1941-1960)
4. 1960-1980-ci illəri əhatə edən qırğız ədəbiyyatı (1961-1984)
5. Yenidən quruculuq və kapitalizmə keçid dövründəki qırğız ədəbiyyatı (1985-2000)

Müasir qırğız ədəbiyyatının əsas qurucularından biri və ədəbi dilin banisi Qasım Tınıstanov 1924-cü ildə Cas Kayrat jurnalında dərc etdiyi “Məryam menen Köl Boyunda” (Məryam ilə göl kənarında) hekayəsi (Maksutova, 2012, s. 17) ilə çağdaş qırğız nəsrinin əsasını qoymuş, 1925-ci ildə qazax türkcəsiylə yazdığı on iki, qırğız türkcəsiylə yazdığı on səkkiz şeirini və “Canlı Mırza” adlı poemasını bir araya gətirərək “Qasım İrlərinin Cıynağı” (Qasımın şeirlər toplusu) adıyla Moskvada çap etdirmişdir (Buran, 2007, s. 317). Qırğız dilində yazdığı ilk şeiri “Ala – Too” (Ala Dağ)dur (Dcanıbekov, 2003, s. 253). 1933-cü ildə yazdığı “Академиялык кечелер” (Akademik gecələr) adlı pyesi Opera balet teatrında tamaşaya qoyulduqdan qısa müddət sonra milliyyətçi məzmun daşdığından dolayı repertuardan çıxarılmış (Abdikerimova, 2012, s. 22) və Komunist Partiyası tərəfindən yazıçıya “əksinqilabçı” damğası vurularaq 1938-ci il 5 noyabr tarixində güllələnmişdir (Aşnin, Nasilov & Alpatov, 2016, s. 267).

Eyni acı taley, sərt Stalin rejimi, repressiya Azərbaycanın Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi ziyalılarının, şairlərinin də həyat və yaradıcılığında görülməkdədir. 1920-ci il 28 aprel tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dağılması, müstəqilliyin itirilməsi və Sovet hakimiyyətinin qurulması sadəcə ölkənin ictimai-siyasi həyatına deyil, eyni zamanda ədəbiyyatına, incəsənətinə də təsirini göstərməyə başlamışdır. Hakimiyyətin sərt üzü, ağır cəzalar, ziyalılardan kütləvi şəkildə güllələnməsi, öldürülməsi, repressiyaya məruz qalması Azərbaycanın vətənpərvər, istiqlal ruhu ilə yaşayan şairlərindən də yan keçməmişdir. Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi milliyyətçi şairlər əsərlərində tez-tez vətən, millət, azadlıq, müstəqillik, müstəmləkə zülmünə qarşı xalqın birləşməsi kimi motivlərə yer verdiklərindən dolayı hakimiyyət tərəfindən daim təqib edilmişlər. Çox keçmədən “əksinqilabçı”, “milliyyətçi” damğasıyla 1937-1938-ci illərdə Qasım Tınıstanov kimi Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq də həbs edilmiş və ağır işgəncələrə məruz qalaraq güllələnmişlər.

1. “Ысык-Көлгө” (Isık Gölə) və “Göy Göl” Şeirlərinin Məzmun Bənzərliyi

Qasım Tınıstanovun repressiyaya məruz qalmasına səbəb olan amillərdən biri olaraq da yaddaşlarda qalan “Ысык-Көлгө” (Isık gölə) şeiri eyni dövrdə yaşadığı böyük Azərbaycan şairləri Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiqin “Göy göl” şeirləri ilə mövzu və məzmun baxımından səsleşməkdədir. Əhməd Cavad 1925-ci ildə yazdığı Göy göl şeirində müxtəlif bədii ifadə vasitələrindən istifadə edərək bu təbiət gözəlliyini dolğun olaraq oxuculara çatdırmağa çalışmış və azadlıq ideyalarını üstüörtülü formada ifadə etmişdir. Repressiya şəraitində baş verən hadisələrdən, ictimai-siyasi reallıqdan uzaqlaşaraq Göy gölə, Isık gölə mehman olmaq, ona könül vermək istəyən şairlər, çətin də olsa, mənəvi cəhətdən onları narahat edən xalqın gələcəyi, istiqlal, müstəqillik kimi dərin düşüncələrini qorxmadan cəsarətli bir şəkildə dilə gətirmişlər.

“Göy göl” şeirində “Qızıl əsgər sipərindən çıxaraq” dağlara çəkilən Müşfiq, əslində, yeni siyasi quruluş, Sovet rejimi ilə bağlı tərəddüdünü dolayı yol ilə dilə gətirmişdir. Bir baxıma sonsuz və əbədi varlığın təcəlləsi kimi təsvir olunan Göy göl şairə siyasi rejim ilə bağlı ruhunda yaşadığı şübhələrinə aydınlıq gətirməsinə səbəb olmuşdur. Durgun görünən Göy göl onu əhatə edən əzəmətli dağları, qayaları, sularına baş vuran şam budaqları ilə fəryad edərək mövcud halından sanki şikayətlənməkdədir:

*Mən bu gün Göy gölü durğun gördüm,
Göy gölün şəklinə vurğun gördüm.
Çırpıman bir quşu, quş çağlardı,
Yeri çiskin dolu dik dağlardı.
Qızıl əsgər sipərindən çıxaraq,
Diri könlümdə qanadlandı maraq.
Buraxıb torpağa torpaqlıları,
Dırmanıb dağlara, çıxdım yuxarı.
İstədim bir yeni dünya bulayım,
Azacıq Göy gölə mehman olayım. (Müşfiq, 2004, s. 58)*

Eyni zamanda dağların kölgələnən qoynunda naz ilə uyuyan, dörd bir tərəfdən yaşıl şam ağacları ilə əhatələnən Göy göl füsunkar gözəlliyi ilə görənləri heyran etməkdədir.

Bu ecazkar təbiət mənzərəsi qırğız şairi Qasım Tınıstanovun 1920-ci ildə yazdığı “Ысык-Көлгө” (Isık gölə) (Stanaliev, 2001, s. 7) şeirində də bütün incəlikləri ilə əks olunmuşdur. Tınıstanov vətəninin dilbər guşəsindən bəhs edərəkən Isık gölün gözəlliyini, ətrafının sıx meşələrlə, nəğmə oxuyan quşlarla, göldə üzən ördəklərlə əhatələnməsinə vurğulamış, Tüp, Cırqalan adlı böyük çayların üzərində naz ilə üzən qazları, ətrafda oynayan qoyun-quzuları təsvir edərək dünyada tayı-bənzəri olmayan Isık gölün əsrarəngiz mənzərəsini rəssam gözüylə ifadə etmişdir:

*Бармысын, Түп, Жырғалаң эки өзөн-суу?
(Varsanmı ki, Tüp, Cırqalanq iki axar su?)
Үстүңө каздар тусун салган кыйкуу.
(Üsdünə qazlar oturaraq edir uğultu.)
Жайылган саудагердин койларындай,
(Yayılmada olan tacirin qoyunları kimi,)
Көл бетин бермеучи эдин гүрекенен, куу!
(Göl üzünü tək qoymazdı ördək ilə qu!) (Tınıstanov, 2004, s. 31)*

Hər üç şeirdə Göy göl və Isık göl böyük məhəbbətlə vəsf edilmiş, ana təbiətin yaratdığı

füsunkar gözəllik bədii detallarla əks olunmuşdur. Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq Azərbaycana, Qasım Tınıstanov isə Qırğızıstana olan sevgisini, təbiətinə vurğunluğunu, vətənlərini azad, müstəqil görmək istəklərini Göy göl və Isık gölün möhtəşəmliyi timsalında ifadə etməyə çalışmışlar.

Əhməd Cavad bir-biriylə boy yarışına girən Göy göl ətrafındakı şam ağaclarını təsvir edərkən onların bu füsunkar təbiət gözəlliyi qarşısında necə aciz olduğunu məharətlə dilə gətirmişdir:

*Zümrüd gözlərini görsünlər deyə,
Şamlar boy atmışdır. uzanmış göyə.
Keçmişdir onlara qəzəbin niyə.
Düşmüşlərdir səndən aralı, Göy göl! (Cavad, 2005, s. 229)*

Qasım Tınıstanov isə Isık gölə müraciət edərək dağdan axan suların, bulaq başına toplanan incəbel dilbərlərin, dərələrdə axşamadək onları gözləyən qırğız igidlərini soraqlayıb şöhrəti bütün dünyaya yayılan təbiət möcüzəsi ilə sanki vidalaşmaqdadır:

*Айланаң ачык эмес, калың тогай,
(Ətrafın açıq deyildir, bürünmüş sıx meşə ilə,
Учады тогайыңнан сайрап торгай.
(Civildəyərk sərcə uçar sənin meşələrindən.)
Турады көз алдымда бул күнгүдөй,
(Sanlanır gözümtün önündə bu günkü kimi,)
Кетпейсин көкиректен мыне сол жай!
(Bax, o yau cıxmaz heç ürəyimdən.)*

*Жалтырап таудан аккан сууң кандай?
(Dağdan axan tərətəmis suyun necədi?)
Балапан конуп, учкан нууң кандай?
(Qonan bala quşlar, uçar qu necədi?)
Сай-сайдан кечке турум анчыркаган,
(Dərədə axşama qədər mahni bəstələyən,)
Бұраң бел арууларың сениң кандай?!
(İncəbelli dilbərlərin necədi?) (Tınıstanov, 2004, s. 31)*

Əslində hər üç şeir başdan-sona nikbin notlar üzərində qələmə alınmamışdır. Şeirlərdə bir-birindən gözəl təbiət mənzərələri ilə yanaşı, mətnaltı mənalara da geniş yer verilmişdir. Məsələn, "Göy göl" şeirində aşağıdakı misralarla Əhməd Cavadın dərin nisgili hiss olunmaqdadır:

*Kəsin eyşi-nüşi, gələnlər susun,
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun.
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Göy göl! (Cavad, 2005, s. 229)*

Şairin kədərlənməsi, qəmli hisslər keçirməsi təsadüfi deyildir. Əhməd Cavad bu şeiri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan, bolşevik - daşnak rejiminin bərqərar olmasından sonrakı dövrdə (Nəbiyev, 2004, s. 64) Sovet hakimiyyəti illərində qələmə almışdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin əlindən alınmasını qəbul etməyən azadlıq aşiqi Əhməd Cavad Göy gölün pis halını, əvvəlki əmin-amanlığın pozulduğunu təsvir etməklə, sanki ana təbiətin də məmləkətin acı taleyinə yas saxladığını nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

Göy göl Əhməd Cavad üçün sadəcə bir məkan, yaxud bir qədər də geniş mənada coğrafi obyekt demək deyildi. Eyni zamanda bu nadir təbiət hadisəsini şair doğma Gəncənin, bütün Azərbaycanın - Vətənin rəmzi kimi tərənnüm etmiş və bu rəmz, bu vətən obrazı onun şair təxəyyülündə əbədilik qazanmışdır (Nəbiyev, 2012, s. 67).

Eynilə Mikayıl Müşfiqdə də insanlardan gizlənen, məsumluğunun sirrini heç kimə verməyən, dumanlara bürünmüş Göy göl çıxış yolu axtararaq hürr olmaq, əbədi azadlığına qovuşmaq istəməkdədir.

Bu azadlıq motivləri, keçmiş günlərə duyulan həsrət Qasım Tınıstanovun "Isık gölə" şeirində də yer almaqdadır. Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq ilə eyni dövrdə yaşayan Qasım Tınıstanov canından çox sevdiyi vətəni Qırğızıstanın müstəqilliyini itirməsi, Sovet rejimi altında xalqın əzilməsi reallığı ilə barışmaq istəmir və Isık gölə xitabən:

*Ах, жерим! Жаңылдырдың мену эсимнен,
(Ah, məmləkətim! Aparдың fikrimi uzaqlara,
Таянын түскөңүндө күн бесиннен.
(Çatdığı vaxt günəş günortadan sonraya)
Кең далаң көрүнүүчү эди бейуске оксап,
(Geniş düzənliklərin cənnət kimi gəlirdi,
Макбал жел коңургакбен самал эскен!..*

(Məxmər yellə sərin-sərin küləkdir əsən.) (Tınıstanov, 2004, s. 31) kimi ürək dağlayan sözləri ilə cənnəti xatırladan geniş düzənlikləri, sərin əsən küləyi düşünüb hal-hazırda Qırğızıstanın dövlət müstəqilliyini itirməsi səbəbindən keçirdiyi narahatlığı dilə gətirmişdir.

Eynilə Əhməd Cavadın "Göy göl" şeirində də şair Göy gölə xitabən:

*Bir sözün varmıdır əsən yellərə,
Sifariş etməyə uzaq ellərə?..
Yayılmış şöhrətin bütün dillərə,*

Olursa qoy olsun haralı, Göy göl! (Cavad, 2005, s. 230) deyərək Azərbaycanın müstəqilliyini itirməsinin qəlbində dərin yaralar açdığını qeyd etmişdir.

Mikayıl Müşfiq isə Göy gölün sakit, tərəfsiz duruşunu üsulca tənqid edərək öz nümunəsində Göy gölü "köhnə zəncirlərdən" qurtulmağa, yeni Sovet reallığını qəbul etməyə çağırmışdır. Şair Göy gölə baxışları ilə dəyər verərək, onu "Cocuq ruhlu şən Göy göl" adlandırmış, gözəlliyinə haqq qazandırmışdır. Lakin sosial, siyasi proseslərdən yan qaça bilməyən bir zamanə gənci olan Mikayıl Müşfiqin yenilik istəyi, ölkəsini müstəqil, azad görmək arzusu 1937-ci il iyun ayının 4-də evində həbs edilərək əksinqilabçı milli təşkilatın üzvü olmaqda ittiham olunmasına, 1938-ci il yanvar ayının 5-də SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə güllələnməsinə səbəb olmuşdur. Hökm 1939-cu il yanvar ayının 6-da Nargin adasında yerinə yetirilmişdir (Əhmədova, 2018, s. 8).

Əhməd Cavaddan sonra Mikayıl Müşfiq zamanının sərt rejimindən qorxmadan və sonda Əhməd Cavadın aqibətinin onu da gözləyəcəyini bilərək "Göy göl" şeirini yazmışdır. Şeirin sonunu bilərəkdən belə bitirir: "Göy gölün qoynunda düşünür qızıl əsgər". Şair hər şeyi bilirdi, onu nə gözlədiyindən xəbəri vardı (Yelkənim açılır, qara yel əsmə). Ona görə də qızıl əsgəri "Göy göl"ün sahilində düşüncələrə daldırmışdır.

Qasım Tınıstanov da öz növbəsində keçmiş zamanlardakı köçəri həyata, azad günlərə duyduğu həsrətini, Isık gölün gözəl, xoşbəxt nəğmə dolu illərini yad edərək xatirələrini aşağıdakı misralarda dilə gətirmişdir:

*Айланаң ачык эмес, калың тогай,
 (Ətrafin açıq deyildir, bürünmüş sıx meşə ilə,
 Учады тогайыңнан сайрап торгай.
 (Civildəyərək sərçə uçar sənin meşələrindən.)
 Турады көз алдымда бу күнгидеи,
 (Sanlanır gözümtün önündə bu günkü kimi,)
 Кетпейсин көкиректен мыне сол жаи!
 (Bax, o uay çıxmaz heç ürəyimdən.)* (Tınıstanov, 2004, s. 31)

1920-ci illərdə yazılan “Göy göl” və “Isık göl” şeirlərindəki sətirlərdəki mənalara görə Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və Qasım Tınıstanova əksinqilabçı şair, şeirlərinə isə əksinqilabi şeir damğası vurulmuş və eyni aqibəti yaşayan hər üç ziyalı 1937-38-ci illərdə repressiyaya uğrayaraq güllələnmişdir.

2. Qasım Tınıstanov, Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq Poeziyasında Sosialist Şeirlər

Qasım Tınıstanov, Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq əksinqilabçı damğadan qurtulmaq, yeni dövrün diqtəsinə uymaq məqsədilə Sovet hakimiyyətini, xüsusilə də sosializmi təqdir edən bir neçə şeir yazmalarına baxmayaraq repressiyadan yaxa qurtara bilməmişlər. Əhməd Cavadın “İşçi”, “Bir may bayramı”, “Pambıq dastanı”, “Moskva”, “Oktyabr”, “Qızıl əsgər nəğməsi” (Nəbiyev, 2004, s. 72), Qasım Tınıstanovun “Bu günkü günəş”, “Dan yeri”, “Bülbül”, “Səhər günəşində”, “Sosialist tarlada”, “And içərik təkrar”, “Traktor”, “Şəfəq işığında” şeirləri hakimiyyətin qəzəbindən xilas olmaq məqsədilə yazılmış Sovet rejimini mədh edən şeirlər silsiləsindəndir. Mikayıl Müşfiqin “Pambıq şaxları” (Müşfiq, 2004, s. 94), “Pədxənikum” (Müşfiq, 2004, s. 38), “Torpaq və traktor” (Müşfiq, 2004, s. 28), “Rekonstruksiya” (Müşfiq, 2004, s. 66) kimi 40-dan çox şeirində də traktor, kombayn kimi sosialist mövzular işlənmişdir. Şairin 1927-ci ildən etibarən “Maarif və mədəniyyət”, “Komsomol” jurnallarında, “Gənc işçi” qəzetində şeirləri nəşr olunmuşdur (Əhmədova, 2018, s. 7). Qasım Tınıstanovun “Бүгүңги күн” (Bugünkü günəş) şeirində Sovet rejimin gətirdiyi yeni qanunlarla çarəsizliyin, ümitsizliyin bitməsi, əməksevər xalqın xoş, firavan həyatı, sosializmin faydaları əks olunmuşdur:

*Савлеси жаркыраган күнниң бүгүн,
 (Günəşin şöləsi işildadi bu gün.)
 Үмүти чорт кесилген түнниң бүгүн.
 (Gecənin ümidi kəsildi bu gün.)
 Кан толган дыбыс чыкпай, ава кирмей,
 (Qan dolmuş, səs çıxmamış, hava girməmişdi)
 Кез осы айгайлайтын үнниң бүгүн.
 (Nəzə çəkəcək səsin zamanıdır bu gün.)* (Guldeste, 2001, s. 14)

Əhməd Cavad da öz növbəsində Sovet hakimiyyətinin diqqətini öz üzərindən uzaqlaşdırmaq məqsədilə 1927-ci ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının oktyabr-noyabr nüsxəsində sosializmi mədh edən “İşçi” adlı şeirini dərc etdirmişdir. Qasım Tınıstanovun “Бүгүңги күн” (Bu günkü günəş) şeirində olduğu kimi inqilabın zəhmətkeş xalqa birlik, bərabərlik gətirdiyini, eyni hüquqa sahib insanlarda varlı-kasib məfhumunun yox olduğunu, yeni dünyanın müsbət cəhətlərini vurğulamışdır:

*Он беş il oldu, гөрәңләр билір,
 Көһнә дүняа бир гүн яланлар қусду.
 Милыонларца халқын сусду vicданı,
 Әуриләр һауқырды, доғрулар сусду!* (Cavad, 2005, s. 232)

Qeyd edilməsi vacib olan xüsuslardan biri də Qasım Tınistanov keçmiş müstəqil həyatı mədh edən milliyyətçi şeirlər yazsa da, sosialist zamanı bütün dövrlərdən üstün tutmuşdur. Şair 1920-ci ildə qazax dilində yazdığı “Жақсарға” (Gənclərə) adlı şeirində gəncləri sosializmin şərtlərindən yararlanmağa və təhsil almağa səsləmişdir:

Ойла жасдар, ойна жасдар!
(Düşün gənclər, oyna gənclər!)
Атқан таң мен чыкды күн.
(Çıxdı günəş ağaran dan yeri ilə.)
Жүрекдеги дертти жоғалт,
(Ürəkdəki dərdi bitir,)
Қара булут, кетдүтүн!
(Qara bulud, getdi gecə!) (Tınistanov, 2004, s. 25)

Şair səhər ilə yeni doğmuş günəşi sosialist dövr, qara buludla gecəni isə keçmiş zaman olaraq dəyərləndirmişdir. 1927-ci il 3 mart tarixində çap etdirdiyi “Эркин Тоо” (Azad dağ) kitabında yer alan “Ант Беребиз Дагы Да” (And içərik təkrar) adlı şeirində isə Qasım Tınistanov yeni zamanın, yəni sosialist dövrün müsbət tərəflərini daha aydın bir şəkildə dilə gətirmişdir:

Негиз салдык келечек,
(Baza yaratdıq gələcəyin)
Социалдык чарбага.
(Sosial rifahına.)
Дыйкан менен жумушчу
(Cütçü ilə işçi)
Уюмдашкан өз ара.
(Təşkilatlandıılar birlikdə.)
Үзүлгүс чың байланыш
(Qormayan sağlam bir bağ var)
Талаа менен калаада.
(Kənd ilə şəhər arasında.)
Шанке көрсө, жалтанган,
(Pарақ göyüncə çəkinən,)
Жапайы кийик атанган,
(Özünə vəhşi deyilən)
Кыргыз эли кечээки
(Dünənkі Qırğız millətini)
Сансыз калган катардан.
(Düşünməmişdilər dərin.)
Эл катары, эл болду
(Millətlər kimi millət oldu)
Кызыл канга маталган.
(Qızılı qanlı bağlanmış.) (Tınistanov, 2004, s. 119)

Əhməd Cavadın eyni mövzuda yazdığı “Pambıq dastanı” şeirində də sosializmin gətirdiyi yeniliklər, xalqın bərabərliyi, kolxoz həyatı, əməkçilərin tarlalarda pambıq toplaması, artıq keçmiş dövrdəki kimi bəy-ağa anlayışlarının olmaması, qadın-kişi hər kəsin eyni hüquqa malik olması təsvir edilmişdir:

*Oxuyurdu tarlada
Kolxozun gözəl qızı:
"Var olsun insanlığın
Beşgüşəli yıldızı.*

*Yaşasın Şuraların
Şərəfli istiqlalı!
Yaşasın ölkəmizin
Bu pambıq istiqlalı.*

*Ölkəmiz cənnət oldu,
Pambığa bax, pambığa!
Bu tarlalar bizimdir,
Nə bəy vardır, nə ağa. (Cavad, 2005, s. 241)*

Qasım Tınstanov 1928-ci ildə "Yeni mədəniyyət yolunda" jurnalının 5-ci nömrəsində dərc olunan "Таң Нурунда" (Şəfəq işığında) adlı şeirində sosialist xalqın əməyindən, zəhmətkeşliyindən bəhs edərək şeirini nikbin sonluqla bitirmişdir:

*Жол кеңири – эркинче жорт желаргы!
(Yol genişdir, istədiyini kimi əs külək!)
Чөп кеңири – кер колтукту, Таабалды!
(Ot çoxdur, qoltuğunu gər Taabaldi!)
Эмгек эркин, кесип эркин, жер эркин-
(Əmək azad, peşə azad, torpaq azad,)
Ышкыр, таңшы, кайра тилди, көк шалкы!
(Fit çal, oxu, oxu tavı quş!) (Tınstanov, 2004, s. 120)*

Şair "Социалисттик Талаада (колхозчунун ыры)" (Sosialist tarlada kolxozçunun şeiri) adlı şeirində isə sosialist zamandan, yaşıl təbiətdən ilham alan cütçünün durmadan çalışması labüdlüyünü dilə gətirərək kapitalist sistemi tənqid etmişdir:

*Үстү –үстүңө курал күчүн үрөгөн
(Üstünə silah gücü ilə gəldilər,)
Кычыр, кычыр тишин-тишке бүлөгөн.
(Qıçır-qıçır dişlərini qıcadılar.)
Кара жандын, куу карынын камы үчүн
(Aciz sanın, əzablı qətin dərdi üçün)
Жүрөгүңө бүт жамандык ширеген.
(Ürəyində bütün pisləkləri yığdılar.)
Социалдык ата конуш мекенге
(Sosialist ata yurdu torpaqlarına)
Капитал бар ачарчылык тилеген.
(Aclıq arzulanayan Kapitalizm var.) (Bektenov & Erkebaev, 1991, s. 54)*

Sonuç

XX əsrin ilk yarısında Azərbaycan və Qırğızıstan Respublikalarının müstəmləkə həyatı, Sovet rejimi altında əzilməsi xalqın Qasım Tınstanov, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi öndə gələn ziyalıları ciddi narahat etmişdir. Vətənlərinin azadlığı, müstəqilliyi, istiqlalı uğrunda çəkilən hər cəfa mübahdır deyə düşünən şairlər rejimin sərt mövqeyindən

qorxmayaraq milliyyətçi düşüncələrini cəsarətli bir şəkildə dilə gətirmişlər. Bu yolda sürgünü, ölümü belə gözə alan Tınıstanov “Ысык-Көлө” (Isık gölə) şeirində, Cavad və Müşfiq isə “Göy göl” şeirində sətiraltı mənalarla xalqı azadlıq uğrunda mübarizəyə, ayağa qalxmağa səsləmişdir.

Məqalədə gəldiyimiz nəticəyə əsasən Mikayıl Müşfiqin Əhməd Cavaddan təsirləndiyi bilinməkdədir. Ancaq bu çalışmada eyni dövrün qırğız şairlərindən olan Qasım Tınıstanovun adı çəkilən Azərbaycan şairləri ilə yaxın əlaqəsi təsbit edilməmişdir. Buna baxmayaraq 1920-ci ildə yazılan “Isık gölə” və 1925 ilə 1928-ci illərdə Ə. Cavad, M. Müşfiq tərəfindən yazılan “Göy göl” şeirləri mövzu və məzmun baxımından oxşarlıq təşkil edir. Bunun ən əsas səbəbi isə Sovet rejiminin bütün Türk dünyasında tətbiq etdiyi sərt siyasət və ideologiyadır. Müstəmləkə zülmü, təzyiqli altında yaşayan şairlər eyni duyğu və düşüncələrlə oxşar motivdə şeirlər qələmə almışlar. Təbiət motivli bu şeirlərlə əslində keçmişə, müstəqilliyə duyulan həsrəti dilə gətirib rejimi mətnaltı mənalarla tənqid etmişlər.

Fikrimizcə, bu üç şairin yaradıcılığında oxşarlıq sadəcə yuxarıda sadaladığımız xüsuslardan ibarət deyildir. Eyni zamanda sürgündən qurtulmaq məqsədilə yeni hökuməti təqlid edən, sosializmi mədh edən şeirlər də yazmaq məcburiyyətində qalmışlar. Lakin sosialist ruhlu şeirlər də onları repressiyadan qurtara bilməmişdir. Vətənpərvərlik, milliyyətçilik, azadlıq, müstəqillik, keçmiş xoşbəxt, azad günlərə duyulan həsrət mövzularına toxunmaları şairlərin faciəvi sonunu gətirərək güllələnmələrinə səbəb olmuşdur.

Repressiyanın geniş yayıldığı 1930-cu illərdə Sovet rejiminin qoyduğu qaydalara əməl etməyən, mövcud vəziyyətə etiraz edən Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və Qasım Tınıstanov kimi bir çox ziyalı sürgünə göndərilərək öldürülmüş və əsərlərinin oxunması uzun müddət qadağan edilmişdir. Hətta nəinki əsərləri, adlarının çəkilməsi belə qadağan olunmuşdur. Beləliklə xalqın qəflət yuxusundan oyanmasını istəməyən rejim milliyyətçi, vətənpərvər ruhlu, azadlıq ideyaları ilə alovlanan şairləri unudurmağa çalışmış olsa da xalq bu ziyalıları hər zaman qəlbində yaşatmış və heç bir zaman unutmamışdır.

Summary

Members of the 15 union republics of the USSR, Azerbaijan and Kyrgyzstan were crushed under the colonial regime in the early twentieth century. Heavy situation of their countries seriously worried a lot of intellectuals, poets, writers, scientists, literary critics, educators and academics of this period. Social and political life of both countries affected to the literature. This effect especially presented itself in the genre of poetry. So writing in the same period one of the prominent representatives of Kyrgyz literature Kasym Tynystanov and the great poets of Azerbaijan literature Ahmad Javad's, Mikayil Mushfig's creative noticed freedom, independence ideas. There were many common features in all three poets' poetry. Firstly ignorance the Soviet regime, longing for past days, independence, patriotism, thoughts of freedom, awaken people from the sleep, natural beauty of land, the admiration of scenery were combines the feature of Kasym Tynystanov's, Ahmad Javad's and Mikayil Mushfig's lyrics. The founder of Kyrgyz modern prose and literary language Kasym Tynystanov in the poem titled “Issyk-Kul” (Issyk lake), Ahmad Javad and Mikayil Mushfig in the poems named “Goy gol” (Blue lake) tried to portray the beauty of the land, flowing rivers, springs, green mountains surrounded by the dense forests, lakes as painter. “Issyk-Kul” (Issyk lake) and Ahmad Javad's “Goy gol” (Blue lake) poems were written in 1925, Mikayil Mushfig's “Goy gol” (Blue lake) poem was written in 1929 and they were similar to each other in terms of content-form. All three poems were not optimistic from one end of the content, on the contrary the implication meanings were rich. So that charming beauties of Azerbaijan and Kyrgyzstan were praised in addition to the basis of “Goy gol” (Blue lake) and “Issyk-Kul” (Issyk lake), in the nucleus of lyrical

poems about nature remained the history and fate of the people. In these poems a description of the nature went to the second plan and gave its place to the socio-political events which exhausted in Azerbaijan and Kyrgyzstan. Blue and Issyk lakes which covered with the smoky head, dark clouds as if complained about the hard situation, longing for the past release days. In every line of the poems was felt the poets' burns, love of the soil, patriotism, spirit of nationalism. In different lines of the poems "Goy gol" (Blue lake) and "Issyk-Kul" (Issyk lake) were seen deep languor, pain and sadness of authors. Their suffering was not in vain. The fate of the oppressed people, suffering under the colonial oppression of the Soviet regime's strict rules shook deeply intellectuals such as Kasym Tynystanov, Ahmad Javad and Mikayil Mushfig. Losing the state independence of Azerbaijan and Kyrgyzstan, living colonial life under Stalin's regime caused the way not remain poets' silent, but to protest even though it was overtuned. Linear meanings in the poems of "Issyk-Kul" (Issyk lake) and "Goy gol" (Blue lake) were led to the persecution of Kyrgyz poet Kasym Tynystanov, Azerbaijan poets Ahmad Javad and Mikayil Mushfig by the Soviet government. In order to get rid of the harassment and threats all three poets forced to write the poems about praising socialism, the government. Ahmad Javad's "Cotton Tale", "Moscow", "October", Mikayil Mushfig's "Cotton", "Land and tractors", "Pedtexnikum", "Reconstruction", "Cotton shrubs", "Labor" Kasym Tynystanov's "Today's sun", "Nightingale", "In the morning sun", "Socialist field", "In the dawn light", "To the youngs" poems were part of a series written for exemption from harsh political regime and exile. In these poems were shown the positive features such as innovation which brought socialism, the technological tools, unity, solidarity, gender equality, equal rights of every person, the division of rich and poor elimination. In the socialist content of Kasym Tynystanov's poem "To the young people" was referred to the importance of education and he called for all the young people to study at a higher level. At the same time, people's work in equal cotton fields, and the use of new technological tools were among the selected topics of socialist poetry.

Kasym Tynystanov's, Ahmad Javad's and Mikayil Mushfig's socialist style poems which wrote to get rid of prison, unfortunately could not escape them from the harsh stance of the regime. In the poems which showed love of the homeland, the land, gave wide range of issues such as the spirit of nationalism, freedom, to awake the people from the sleep of negligence, longing for the former happy, independent days, that's why they were stamped as the counter-revolutionary poets, and arrested in 1937, then subjected to repression. For a long time Kasym Tynystanov, Ahmad Javad, Mikayil Mushfig's names and reading their books have been banned by the Soviet government. The main purpose of this step was to paint the eyes of the people, to prevent the awake and to start the fight for independence, freedom, to stand up with armed. After the death of Azerbaijani poets which were victims of Stalin repression, Ahmad Javad was acquitted in 1955, Mikayil Mushfig on May 23 in 1956, Kyrgyz poet Kasym Tynystanov on October 1 in 1957 according to the decision of the Supreme Court of the Soviet Union's Military Collegium. However, despite the vindication of Kasym Tynystanov, all of his works, studies, books tried to hide until 1988 and for the first time his books were began to publish in 1991 by the newspaper of "Literature".

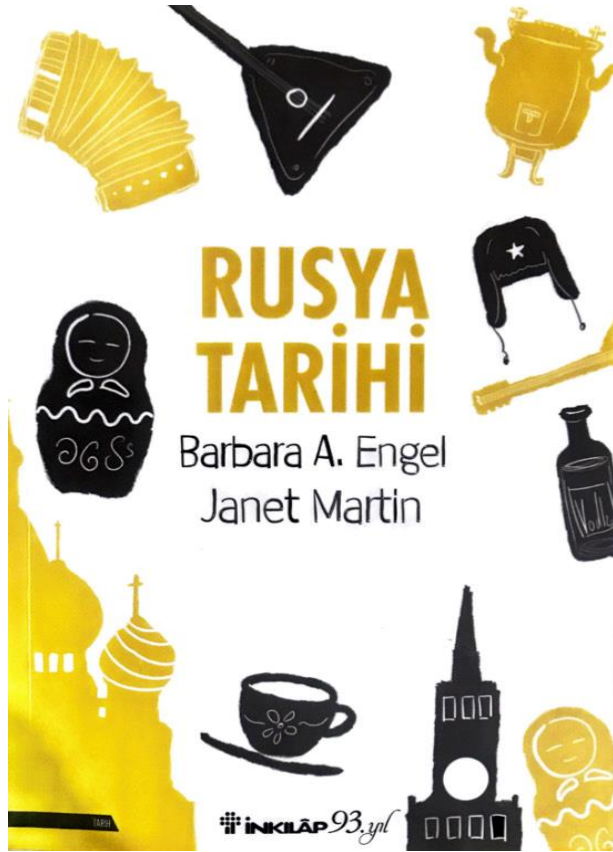
From exile not just the fortunes of poets, but also all members of family got their share. Ahmad Javad's wife Shukriyye was exiled to Kazakhstan as stamp "family member of homeland traitor" for a period of eight years, Mikayil Mushfig's sister Balacahanum to Arkhangelsk, his friend Salman Ahmadli was exiled to Turkmenistan the city of Krasnovodsk. As bitter fate of Azerbaijani poets Kasym Tynystanov's family members were followed for a long time as "traitors" and subjected to various penalties. Thus the Soviet regime punished severely not only intellectuals, but also all their family members and friends.

KAYNAKÇA

- Abdikirimova, A. (2012). Kasım Tinistanov'un Dramaturgiyadaki Tecrübesi (çev: Ömer Küçükmehtemoğlu). *Bizim Külliye*, 53, 20-22. Erişim adresi: <https://drive.google.com/file/d/0Bx3WKN52DfTeb3JtV09DZW9XYjA/view>.
- Aşnin, F.D., Nasilov, D. M. & Alpatov, V. M. (2016). *Mahvedilmiş Türkoloji*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2007). *Kurşunlanan Türkoloji*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Cavad, Ə. (2005). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Əhmədova, L. (2018). *Azərbaycan Poeziyasının Mikayıl Müşfiq Zirvəsi*. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası.
- Ekici, F. (2014). Kaçkınbay Artıkbayev – XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi (çev. Mayramgül Dıykanbayeva). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 416-422. doi: 10.7884/teke.283.
- Maksutova, S. (2012). Kasım Tinistanov (çev: Güldana Murzakulova). *Bizim Külliye*, 53, 16-19. Erişim adresi: <https://drive.google.com/file/d/0Bx3WKN52DfTeb3JtV09DZW9XYjA/view>.
- Müşfiq, M. (2004). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Nəbiyev, B. (2004). *Əhməd Cavad*. Bakı: Ozan.
- Nəbiyev, B. (2012). *Əhməd Cavad*. Bakı: Proqres.
- Бектенов, З. & Эркебаев, А. (1991). *Тыныстан улуу Касым: Адабий чыгармалар (литературные произведения)*. Бишкек: Адабият. (Bektenov, Z. & Erkebaev, A. (1991). *Tinistan uluu Kasım: Adabiy çıǵarmalar (literaturne proizvedeniya)*. Bişkek: Adabiyat.)
- Гулдесте, К. (2001). *Касым Ырларынын Жыйнагы* (Сборник стихов Касыма). Бишкек: Кыргыз Улуттук Мамлекеттик Университети. (Guldeste, K. (2001). *Kasım Irlarının Cıynaǵı (Sbornik stixov Kasıma)*. Bişkek: Kırgız Uluttuk Mamlekettik Universiteti.)
- Джаныбеков, Ч. (2003). *Касым Тыныстанов: жизнь и творчество*. Бишкек: Бийиктик. (Dsanıbekov, Ç. (2003). *Kasım Tinistanov: jizn i tvorçestvo*. Bişkek: Biyiktik.)
- Жаныбеков, Ч. (2006). *Касым Тыныстан Уулу - маданий курулуш жолбашчысы*. Бишкек: Бийиктик. (Janıbekov, Ç. (2006). *Kasım Tinistan Uulu - madaniy kuruluş colbaşçısı*. Bişkek: Biyiktik.)
- Станалиев, С. (2001). *Касым Тыныстанов Чагылгандын Көз Жашы Роман*. Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. (Stanaliev, S. (2001). *Kasım Tinistanov Çaǵılǵandın Kóz Caşı Roman*. Bişkek: Mamlekettik til cana eñciklopediya borboru.)
- Тыныстанов, К. (2004). *Капастан Чыккан Ырлар*. Бишкек: Учкун. (Tinistanov, K. (2004). *Kapastan Çıkkın Irlar*. Bişkek: Uçkun.)

**Engel, B. A., Martin, J. (2020). *Rusya Tarihi* (F. Şahin, Çev.) İstanbul:
İnkılâp Kitabevi. 176 s., ISBN: 978-975-10-3549-3**

Çağatay BENHÜR*

Barbara Alpern Engel ve Janet Martin'in Oxford University Press tarafından 2015 yılında yayınlanmış olan *Russia in World History* başlıklı eseri, Feyyaz Şahin tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Her iki yazarın da Rusya tarihi üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Türkler ve Doğu Slavları sınır haline geldikleri andan itibaren 20. yüzyıla kadar birçok kez savaşmışlardır. Şüphesiz ki her iki millet de başka hiçbir komşusuyla bu kadar karşı karşıya gelmemiştir. Türkiye'de yapılan Rusya tarihi çalışmaları, hem her iki milletin karşılıklı ilişkileri hem de Rusların tarih sahnesinde oynadıkları rol dolayısıyla oldukça önemlidir.

Engel ve Martin'in yayınlamış oldukları eser; Editörün Önsözü, Önsöz, Tarih ve İsimler Üzerine Bir Not ve Rusların tarih sahnesine çıkmasından günümüz Rusya'sına kadar bir süreci

kapsayan 8 bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda ise Kronoloji, Notlar, İleri Okumalar, Web Siteleri, Teşekkür ve Dizin bölümleri bulunmaktadır.

Editör kaleme almış olduğu *Editörün Önsözü* bölümünde; *Yeni Oxford Dünya Tarihi* dizisinin Batı Avrupa ve Birleşik Devletler orijinli tarih anlayışını değiştirdiğine, bu dizi ile birlikte

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. cbenhur@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0962-9038>.

dünya tarihinin, diğer ülkeler ve kültürleri dikkate alarak benzerlikler ve etkileşimler bağlamında ele alınmaya başlandığına vurgu yapmıştır. Önsöz bölümünde ise yazarlar yazmış oldukları eser ile; *bir dizi Rus devletinde yaşamış olan halkların sert çevresel koşullarda zorluklara göğüs gererek hayatta kalma çabaları, toplumsal ve politik örgütlenme süreçleri, topraklarını genişletip savunma girişimleri, işgal ve siyasi çöküş dönemlerinden sonra güçlerini geri kazanıp yeniden yapılanma çabalarını* (s.11) aktardıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca jeopolitik ve etnik kökenler bağlamında Rusya tarihinin önemine değinmişlerdir. Eserin başlangıç bölümünde yer alan *Tarihler ve İsimler Üzerine Bir Not* başlıklı bölümde ise Rusya'nın kullanmış olduğu takvim hakkında bilgi aktarırken, isimler konusunda da okuyucuya tanıdık gelen formatın kullanıldığını diğer bazı isimlerin ise Kiril alfabesinin Latin alfabesine dönüştürülmesi şeklinde verildiğini belirtmişlerdir.

Eserin *Rusya'nın Oluşumu Slavlar, Vikingler ve Bizans* başlıklı birinci bölümünde, Kiev Knezliği hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre modern Rusya'nın ilk nüvesini oluşturan Kiev Knezliği hakkında yazarlar; nüfusu Slav, Fin ve Baltık kabilelerinin oluşturduğunu, yönetici kadronun Viking soyundan geldiğini ve halkın inancının ise Bizans'tan alındığını aktarmışlardır. Bölüm içerisinde Kiev Knezliği'nin oluşum sürecinde steplerde Türk kavimleriyle olan mücadelelerinden bahsedilmiştir. Bu dönemde idari teşekkülünü oluşturan Kiev Knezliği'nin Hristiyanlığı resmi din olarak benimsemesindeki süreç de bölüm içerisinde okuyucuya aktarılmıştır. Bölümün ilerleyen sayfalarında ise Knezliğin zayıflaması ve yıkılma süreci de anlatılmıştır.

Kronolojik bir şekilde ilerleyen eserin *Moskova'nın Oluşumu ve Gelişimi (1240-1462)* başlığı altındaki ikinci bölümüne; Rusların yaşadığı coğrafyadaki yeni düşmanları olan Moğollar ve bölgedeki hâkimiyetleri hakkında bilgi verilerek başlanmıştır. Daha sonra ise Kuzey Rus bölgesinde ileri bir karakol konumunda olan Moskova'nın imarı ile siyasi ve sosyal yaşamdaki gelişmeler hakkında bilgiler okuyucu ile paylaşılmıştır.

Kitabın *Moskova Geç Rurikler ve Erken Romanovlar (1452-1689)* başlıklı üçüncü bölümüne, özellikle 15. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bazı gelişmeler neticesinde siyasi gücünü artıran Moskova'da gerçekleşen batı etkili imar faaliyetleri hakkında bilgi verilerek başlanmış, akabinde ise dönem içerisinde yaşanan askeri ve siyasi gelişmelerden bahsedilmiştir. Yazarlar, kilise ile prensler ve sonrasında çarların ilişkisine değinirken, halk tarafından hükümdarın ülkeyi yönetme yetkisini doğrudan tanrıdan aldığına dair inanışın yaygın olduğuna vurgu yapmışlardır. Daha sonra ise ülke yönetiminin Ruriklerden Romanovlara geçişi ve bununla birlikte yaşanan gelişmeler anlatılmıştır.

Rusya'yı köklü değişimlerin beklediği 18. Yüzyılda Romanov hanedanını belki de tüm Rusya tarihinin en sembolik ismi konumunda bulunan I. Petro temsil etmiştir. Yazarlar bu yüzyılda yaşanan köklü değişiklikleri, I. Petro'nun ve babası Çar Aleksis Mihayloviç'in portreleri üzerinden bir karşılaştırma yaparak kitabın *Petro Devrimi (1689-1725)* başlıklı dördüncü bölümüne başlamışlardır. Bu dönemde, Avrupa'daki gelişmeler ışığında I. Petro'nun öncelikle askeri alanda olmak üzere diğer tüm sahalarda yapmış olduğu yenilikler bölüm içerisinde ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Kitabın, *İmparatorluğun Zaferi (1725-1855)* başlıklı beşinci bölümüne; Rusya'nın 18. Yüzyılın sonunda, Karadeniz'in kuzeyinde kalan toprakların fethi için Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlar hakkında bilgi verilerek başlanmıştır. Bölümün ilerleyen sayfalarında Petro sonrası dönemde yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeler ile sosyal yaşamdaki değişimler hakkında bilgiler okuyucuya aktarılırken, yaşanan gelişmeler ve değişimler hakkında edebi eserlerden de örnekler verilerek dönem konjonktürünün daha da iyi anlaşılması sağlanmıştır.

Kırım Savaşı'nı 1856 yılında kaybetmesinin ardından Rusya'da her alanda reformlar

yapılmaya başlanmıştır. Çar II. Aleksandr'ın 1856 yılında toprak serflerinin kaldırılması hususunda yapmış olduğu ancak, 1861 yılında hayata geçecek tarihi açıklama ile reformların fitili ateşlenmiş oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısı, Rusya'da yaşamın her alanında reformların uygulandığı bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Yapılan reformların yanı sıra toplumdaki devrimci hareketleri de sayfalarına taşıyan yazarlar yine daha önceki bölümde olduğu gibi edebi eserlere atıfta bulunmuşlardır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında dünyada yaşanan gelişmelerin Rusya'yı nasıl etkilediği, yaşanan iç gelişmeler ve *Kanlı Pazar* olarak adlandırılan 1905 devrimi hakkındaki bilgiler de kitabın *Reform ve Devrim (1855-1905)* başlıklı altıncı bölümünde aktarılmıştır.

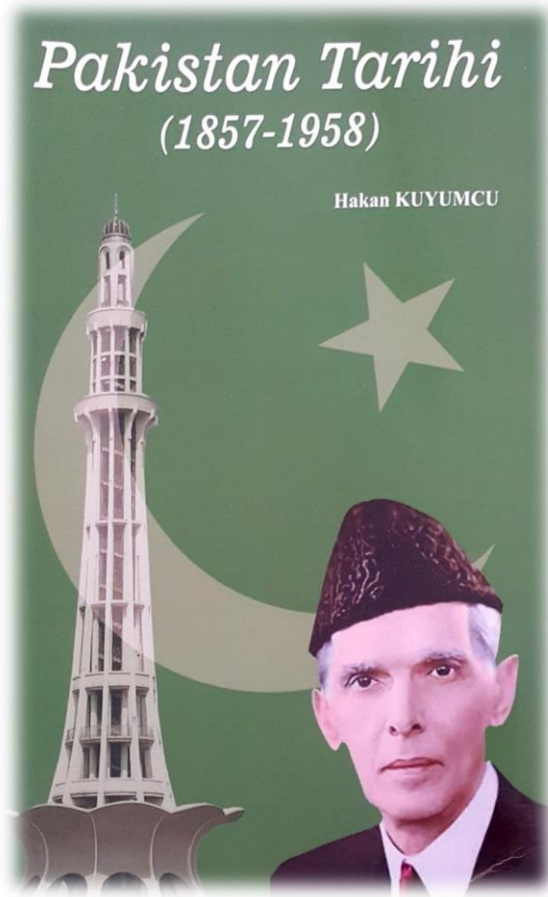
Tüm dünyada olduğu gibi 20. yüzyıl Rusya için de büyük umutlarla başlamıştı. Reformlar ve ayaklanmalarla geçen yarım yüzyılın ardından eski gücüne tekrar ulaşmak gibi büyük bir beklenti ile Rusya, Birinci Dünya Savaşı'na girmişti. Ancak bu savaş Rusya için beklenildiği gibi gitmedi. Savaşın getirdiği yüksek maliyetler sonucunda ülkede ekonomik sıkıntılar ve kıtlık görülmeye başladı. Tüm bu gelişmeler neticesinde 1917 yılında Rusya'da iktidar el değiştirmiş, önce geçici hükümet kurulmuş sonrasında ise ünlü Ekim Devrimi ile birlikte yönetim Bolşeviklerin eline geçmiştir. Sovyet Rusya olarak anılmaya başlanan ülkedeki gelişmeler, Stalin'in iktidara gelmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nda yaşananlar *Savaşlar ve Devrimler (1905-1945)* başlıklı yedinci bölümde ele alınmıştır.

Kitabın *Soğuk Savaş ve Komünizmin Çöküşü (1945'ten Günümüze)* başlıklı sekizinci ve son bölümünde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Savaşın Sovyetler Birliği açısından yıkıcı etkisinden bahsederek bölüme başlayan yazarlar, iki kutuplu dünya düzeni çerçevesinde Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ndeki siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler hakkında da bilgi vermişlerdir. Stalin sonrası dönemi de aynı şekilde ele alan yazarlar, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri ve değişimleri aktarmışlardır. Gorbaçov döneminde gerçekleştirilen perestroyka ve glasnost gibi iki önemli politikadan ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına giden süreç ve Vladimir Putin'in Rusya Federasyonu Başkanlığı'na seçilmesi gibi bilgiler de bölüm içerisinde okuyucuya aktarılmıştır.

Kitabın sonunda yer alan Kronoloji bölümünde Doğu Slavlarının bölgeye ilk göçlerinden başlanarak Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Putin'in Rusya Federasyonu'nun başına geçmesine kadar olan süreç bir bütün halinde kısa açıklamalarıyla verilmiştir. Eser Rusya tarihini sadece siyasi gelişmeler bağlamında ele almamış aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerden de geniş bir şekilde bahsetmiştir. Engel ve Martin'in yazmış oldukları eser, Ortaçağ'dan günümüze kadar geniş bir dönemi kapsayan Rusya tarihi çalışmalarını içerisinde kısa bir özet niteliğinde olması ve olayları sadece siyasi açıdan değil birçok perspektiften ele almaları açısından alana önemli bir katkı sağlamaktadır.

**Kuyumcu, H. (2018). *Pakistan Tarihi (1857-1958)*. Konya: Sage
Yayıncılık. 217 s., ISBN: 978-605-184-138-0**

Murat ARDIÇ*

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Hakan Kuyumcu'nun *Pakistan Tarihi (1857-1958)* adlı eseri, temeli Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar giden ve çok sağlam ikili ilişkilere dayanan Türk-Pakistan dostluğuna önemli bir katkı olarak dikkat çekmektedir. Ülkemizde Pakistan halkına duyulan sempatiye rağmen Pakistan tarihine dair hazırlanmış çalışmaların kısıtlı olduğu da dikkate alındığında Hakan Kuyumcu'nun eseri bir derece daha önemli hâle gelmektedir.

Eser; Ön söz ve Giriş kısımlarından sonra 1857 *Özgürlük Mücadelesi, Hindistan'da Siyasî Hareketlerin Doğuşu, İngiliz İdaresi Altında Siyasî Gelişmeler, Pakistan İdeolojisi: İki Ulus Kavramı ve Pakistan'ın Siyasî Devlet Yapılanması* başlıkları altında beş bölümden oluşmuştur. Kaynakça ve dizinden sonra *Pakistan'ın Siyasî Liderlerinin Kronoloji ile Pakistan'ın Önde Gelen Siyaset Adamları* başlıklı iki ek verilmiştir.

Türkiye ve Afganistan arasındaki dostluğu vurgulayarak başlayan *Ön Söz*

kısımının devamında Pakistan'ın ikiye ayrılma sürecinde Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki ayrışmayı hızlandıran gelişmelere ve ülkeye müdahil olan Birleşik Krallık'a değinilmiştir. Devamında Pakistan'ın unutulmaz lideri Muhammed Ali Cinnah ve önemli şair-

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: m-ardic@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-7511-8861>

Gönderim Tarihi: 27.02.2020
Kabul Tarihi: 31.03.2020

filozofu Muhammed İkbâl'den kısaca bahsedilmiştir. Ön sözde ayrıca Pakistan Tarihi'nin 1958'deki ilk sıkıyönetim ilanına kadar geçen sürecinin ele alındığı, sosyal ve ekonomik gelişmelerden ziyade siyasî olaylara detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Bugünkü Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'ın bulunduğu coğrafyada otorite boşluğunun yaşandığı döneme senkronize olarak Arap Yarımadası'nda İslamiyet'in büyük bir güç olarak ortaya çıktığından bahsedilerek başlatılan *Giriş* kısmında Müslüman gemilerine saldıran bölge korsanlarından, Raca Dahir'in mağlup edilmesine kadar detaylı bilgiler ile Müslümanların bölgede hâkimiyet kurma süreci anlatılmıştır. Daha sonra *Kölemen*, *Hilci*, *Tuğluk*, *Seyyid* ve *Lodhi* hanedanlıklarından bahsedilmiştir. Müslümanların Bengal'de hâkimiyet kurması sonrası kültürel alanda meydana gelen gelişmelere değinilmiş; *Sindh* ve *Multan*'ın fetihlerinden sonra bölgede Müslüman bir devletin kuruluş süreci anlatılmıştır. Devamında Babür Devleti'nin kuruluşundan İslam'ın etkisiyle Hinduizm'de yaşanan reform hareketlerine; Müslümanların özgürlük mücadelesinden İngiltere'nin bölgede kurduğu nüfuza kadar genel bir kompozisyona yer verilmiştir.

1857 *Özgürlük Mücadelesi* başlıklı ilk bölümde İngilizlerin bölgede emperyal amaçlarla giriştiği misyonerlik faaliyetleri ve *Doğu Hindistan Ticaret Şirketi* anlatılarak giriş yapılmış, Hindistanlıların bölgedeki İngiliz faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başlamasına ve *Bağımsızlık Savaşı*'na değinilmiştir. Birinci bölümün sonunda ise *Aligarh Hareketi* ile *Dârû'l Ulûm*, *Encümân-ı Himâyet-i İslâm* ve *Nedvetü'l Ulemâ* gibi Aligarh Hareket'e karşıt olan dernekler anlatılmıştır.

İkinci bölümde *Hindistan Ulusal Kongresi* ve sonrası Hint milliyetçiliğinin yükselişi ile Hindistan'daki siyasi hareketlerin doğuşu ve Bengal'in bölünüşü konuları detaylı şekilde ele alınmış ve konular yer yer küçük haritalarla da desteklenmiştir. Bölümün sonunda *Şimla Heyeti*'nden ve Müslümanların siyasetteki etkinliklerinin artışına ve *Tüm Hindistan Müslüman Birliği*'ne değinilmiştir.

Üçüncü bölüm, İngiliz idaresi altında yaşanan siyasi gelişmelere ayrılmıştır. 1909 *Hindistan Hükûmet Yasası*, *Laknov Paktı* ve 1919 *Hindistan Hükûmet Yasası*'nın maddelerine yer verilen bölümde *Hilâfet* ve *Hicret* hareketleriyle beş maddeli Delhi Müslüman önerileri işlenmiştir. Devamında *Simon Heyeti* ile *Nehru Raporu* detaylı şekilde açıklanmış ve *Bütün Müslüman Partiler Konferansı*'na, katılımcıların değerlendirmelerine ve tespitlerine yer verilmiştir. Muhammed Ali Cinnah'ın Nehru Raporu'na cevap niteliğindeki *14 Madde*'si de bu bölümde anlatılmış, Muhammed İkbâl'in 30 Aralık 1930'da Bütün Hindistan Müslüman Kongresi vesilesiyle Allahabad'daki söylevine de değinilmiştir. Bölüm sonunda *Yuvarlak Masa Toplantıları* ve 1935 *Hindistan Hükûmet Kanunu* anlatıldıktan sonra eyalet seçimleri ile eyalet hükûmetlerinin oluşturulmasına yer verilmiştir.

Pakistan İdeolojisi: İki Ulus Kavramı başlıklı dördüncü bölüm, 1937'de eyalet hükûmetlerinin oluşumu sonrası ortaya çıkan durumun *Pakistan İdeolojisi*'ni yani bir devlet olma hareketini zorunlu kıldığı gerçeğini ortaya koyarak başlamıştır. 1940'a gelindiğinde ise *Haksar Trajedisi*, *Tüm Hint Müslümanları Birliği Toplantısı*'nı zora sokmuşsa da Mart 1940'ta yaklaşık yüz bin kişi önünde Cinnah; Hindular ile Müslümanların iki farklı din felsefesine, sosyal geleneklere, edebiyata ve farklı hayat görüşlerine sahip olduklarını ifade etmiş ve ayrılma arzusunu vurgulamıştır. Bölümde Müslümanların, İngilizlerin önerdiği federal devlet yapısından vazgeçtiği ve artık Cinnah'ın önerdiği *Bağımsız Pakistan* arzusu için bu konuşma sonrası harekete geçtikleri anlatılmıştır. *Lahor Önergisi* veya *Pakistan Kararı* olarak teklif edilen ve bölünmeyi esas alarak bağımsız Pakistan'ı kurmayı hedefleyen önerinin, Müslümanların önde gelen liderleri tarafından da desteklendiğine yer verilmiştir. 1941 ve 1942'de bu defa Birleşik Krallık, bölgede nüfuzunu tesis etme adına her iki grubu da memnun etmek için girişimlere

başlamış ve Mart 1942'de Sir Richard Stafford Cripps, bölgeye gönderilmiştir. 8 Ağustos 1942'de başlatılan "Hindistan'ı Terket Hareketi" sonrası Müslümanlar ile Hindular arasındaki sorunları durdurma amaçlı *Gandhi-Cinnah Görüşmesi*'nin gerçekleştiği ve Cripps'in önerisinin küçümsendiği eklenmiştir. Toplanan *Şimla Konferansı*'nın başarısız olduğunun vurgulandığı bölümün sonunda Cinnah'ın Müslümanların seçim manifestosunu yayınladığına, 1945-46 Genel Seçimleri sonrası oluşan kabine dağılımına ve *Üç Haziran Planı*'na yer verilmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise *Pakistan'ın İlk Siyasî Devlet Yapılanması* başlığıyla kabine çalışmalarına, *I. Kurucu Meclis'e, İlk Geçici Anayasa'ya, Hedef Tezkeresi'ne*, temel ilkeler komitesi ara ve ana raporları ile *Ravalpindi Planı'na, II. Kurucu Meclis'e* ayrılmıştır. Bölüm sonunda ise temeli 1935 Anayasası'na dayanan 1956 Anayasası'na yer verilmiş ve ilgili anayasanın ana özellikleri maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Eserin gerek ön gerekse arka kapağında oldukça önemli detaylar göze çarpmaktadır. Pakistan Bayrağı'nın arka planda kullanıldığı ön kapakta hayatını, 1920'den sonra Birleşik Krallık ve Kongre Partisi'ne karşı mücadele ederek geçiren ve 1948'de hayalini kurduğu bağımsız Pakistan'da hayata gözlerini yuman Büyük Lider Muhammed Ali Cinnah ile *Minare Pakistan* olarak bilinen Pakistan millî anıtının fotoğraflarına yer verilmiştir. Arka kapakta ise yine Pakistan Bayrağı üzerinde Pakistan Millî Marşı bulunmaktadır.

Pilten, Ş. (2013). *Türk Dilinde İzdırap Söz Bilgisi: Bir Eş Anlamlılık İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 372 s., ISBN:978-975-16-2580-9

Hanife YAMAN*

Eş anlamlılık, pek çok açıdan tartışılan bir kavramdır. Araştırmacılar, eş anlamlılığın tanımı ile dilde var olup olmadığı gibi pek çok konu üzerine çalışmalar yapmış ve görüş beyan etmişlerdir. Eş anlamlılık, bütün dillerde olduğu gibi Türk dilinde de tartışmaya açık ve muğlaklık içeren bir kavram olmuştur. Türk dilinde eş anlamlılık konusunda, makaleler, tezler, sözlükler yazılmış ve bildiriler sunulmuştur ancak eş anlamlılık konusunun bir bütün hâlinde ele alındığı çalışmalar sınırlı olmuştur. Konuyu bir bütün olarak ele almaya çalışan bu çalışma, Şahru Pilten tarafından 2008 yılında Prof. Dr. F. Sema Barutçu Özönder danışmanlığında hazırlanan *Türkçede Eş Anlamlılık* adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir.

Türk Dilinde İzdırap Söz Bilgisi (Bir Eş Anlamlılık İncelemesi) adını taşıyan eser, tablolar ve işaretlerle başlayıp önsöz, giriş ve kısaltmalardan sonra iki bölüm, sonuç,

kavramlar sözlüğü ve kaynakların verilmesiyle sona ermektedir.

Giriş bölümü “Konu”, “Konu Külliyatı” ve “Yol” başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerde araştırmanın amacı, kapsamı, teorik temeli ile araştırmada incelenen eserler ve kullanılan yöntem ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

* Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanı, Tokat/Türkiye, hanife.cicekli@gop.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0003-3082-9912>

Gönderim Tarihi: 31.12.2019
Kabul Tarihi: 31.03.2020

“Konu” başlığı “ızdırıp” kavramı temel alınarak tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri (Türkmen ve Türkiye Türkçesi) dönemine ait seçilen eserlerin taranarak saptanması, bu verilerin teorik bilgilere göre tasnif edilip incelenmesi üzerinedir.

“Konu Külliyatı” başlığı altında eş anlamlılığın tespiti için Türk runik harfli metinler, Maniheist ve Budist Türk çevresi, İslami Türk çevresi, Batı Türk yazı dili, Doğu Türk yazı dili, modern Türk dilinde Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesine ait seçilmiş eserler taranarak ızdırıp söz bilgisi ortaya konulmuştur. Tezin kuramsal çerçevesini oluşturmak için de yerli ve yabancı araştırmacıların eş anlamlılıkla ilgili çalışmalarına başvurmuştur. Özellikle John Lyons, D. Alan Cruse, A. Partington, Melek Erdem gibi araştırmacıların eserlerini bu bölüm içinde zikretmiştir.

“Yol” başlığında, iki sözcük arasında eş anlamlılık ilişkisinin olduğunu öne sürebilmek için yer değiştirebilirlik ilkesi olması gerektiği düşüncesinden hareketle tarihsel ve modern Türk dilinde sözcüklerin eş anlamlılık ilişkilerinin tespiti için Partington’un uygunluk analizi yöntemi esas alınmıştır. Yöntemin uygulanabilmesi içinde öncelikle “emgek” sözcüğü temelinde yazılı metinlerde kullanılan ızdırıp sözcükleri belirlenmiş ve her biri için ayrı bütünceler oluşturulmuş, Partington’un yöntemi uygulanmış ve sözcüklerin eş dizimsellik alışkanlıkları, gelişim ve değişimleri gözlemlenmiştir. Metin merkezli bu çalışmada eş dizimlilik kavramının eş anlamlılığın belirlenmesinde önemli bir ölçüt olduğuna değinilmiş ve eş dizimlilik kavramı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Eş anlamlılık konusunu belirli bir yöntem dâhilinde detaylı bir şekilde ortaya koyması çalışmanın önemini arttırmaktadır. Pilten, eş anlamlılık konusunu “emgek” (ızdırıp) söz bilgisi üzerinden analiz ederken çalışmayı iki ana bölüm altında inceler.

Birinci bölüm, *Eş Anlamlılık Kavramı, Bakış ve Yaklaşımlar adını taşıyıp “Anlam, Eş Anlamlılık Kavramı (mutlak eş anlamlılık, bilişsel eş anlamlılık, yakın eş anlamlılık), Eş Anlamlılık ve Eş Dizimlilik (Eş Dizimlilik, Eş Anlamlılık ve Eş Dizimlilik)”* şeklinde üç alt başlık altında eş anlamlılık konusu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Yazar, anlam kavramının tanımını ve türleri ile ilgili konuları John Lyons, D. Alan Cruse, H.G Alexander gibi araştırmacıların görüşlerine yer vererek açıklık getirmeye çalışmıştır. Eş anlamlılık kavramının tanımıyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacıların görüşlerine yer vermiş ve bu görüşlerden yola çıkarak eş anlamlılık kavramının tanımlanmasında çeşitli farklılıklar olsa da eş anlamlılığın anlamca benzerlik içerdiği konusunda araştırmacıların uzlaştıklarını belirtmiştir. Dilde eş anlamlılığın varlığı ve yokluğu ile ilgili çok farklı görüşlerin bulunduğu üzerinde duran Pilten, dilde eş anlamlı olan bu göstergelerin ölçümü, sınıflandırması gibi konuları yerli ve yabancı dilbilimcilerin görüşleri doğrultusunda oluşturmuştur. Bu bölümde değinilen diğer bir konu da son yıllarda oldukça popüler bir konu olan eş dizimlilik kavramı ile eş anlamlılığın nasıl bir birliktelik oluşturduğu üzerinedir. Eş dizimlilik, söz dizimiyle ilgili bir konu gibi düşünülse de eş dizimlilik, kavram alanı ve bağlam gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisinde. Bu çalışma, metin merkezli bir çalışma olduğu için eş dizimlilik konusu daha da önem kazanmaktadır.

İkinci Bölüm “*Türk Dilinde Eş anlamlılık*” adını taşıyıp kendi içerisinde beş ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. “**Anlamsal ve Eş Dizimsel Özellikleri Bakımından “emgek”** (emgek bütüncesi, emgek’in anlamları alt başlıkları altında), **emgek’in eş dizimsel davranışları** (emgek’in sebep bildiren sözcüklerle eş dizimlenmesi), **emgek’in ton arttırıcıları ve azaltıcıları, emgek’in varlık/varlık biçimi/dünya ve ona ilişkin kavramlarla eş dizimlenme özellikleri, emgek’in olumsuz ruhsal veya fiziksel durum bildiren isimlerle eş dizimlenme özellikleri** (FİZİKSEL ACI sözcükleri ile eş

dizimlenme özellikleri, ACI sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, HASTALIK isimleri ile eş dizimlenme özellikleri, AĞRI sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, SIKINTI sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, KORKU sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, KAYGI, DERİN DÜŞÜNCE sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, FELAKET, AFET, TEHLİKE sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, AÇLIK ve SUSUZLUK sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, ÇALIŞMA ve İŞ-GÜÇ sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, GÖNÜL, YÜREK sözcükleri ile eş dizimlenme özellikleri, **emgek'in fiillerle eş dizimlenme özellikleri** (İzdırap Fiilleri, Algi Fiilleri, Bilinç Fiilleri, Bitişik Konum Fiilleri, Yeme Fiilleri, Baskı Fiilleri, Hareket Fiilleri, Uzamsal Durum Fiilleri, Zuhur etme, Olma, Yok olma/Ortadan Kaybolma Fiilleri, Öldürme Fiilleri, Değişme Fiilleri, Vücutla İlgili Fiiller, Başarma Fiilleri, Sona Eriş Fiilleri, Tedavi Fiilleri, Sabretmek Fiilleri, Yeterlik Fiilleri, Güç Sarf Etme Fiilleri, Başlama Fiilleri, Temizleme Fiilleri, İletişim Fiilleri, Dönüştürme Fiilleri, Çalışma, Gayret Fiilleri, Kesme Fiilleri, Tutma ve Saklama Fiilleri), **Mutlak Eş Anlamlılık** (Türk runik harfli metinlerde yer alan ızdırap kavramlarının mutlak eş anlamlılık açısından değerlendirilmesi, Buddhist Türk çevresi metinlerde yer alan ızdırap kavramlarının mutlak eş anlamlılık açısından değerlendirilmesi, Erken dönem İslâmî Türk çevresi metinlerinde yer alan ızdırap kavramlarının mutlak eş anlamlılık açısından incelenmesi, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi) **Bilişsel Eş Anlamlılık** (Çağrışımsal Anlam, Kullanır Farklılıklarından Kaynaklanan Çağrışımsal Anlamlar (Bölge, Sosyal Tabaka, Cinsiyet, Yaş), Kullanım Farklılıklarından Kaynaklanan Çağrışımsal Anlamlar (Alan, Tarz, Üslup), Varsayılan Anlam(Seçmesel Sınırlamalar, Eş Dizimsel Sınırlamalar), **Yakın Eş Anlamlılık**” alt başlıkları altında elde edilen veriler incelenmiştir.

Yazar, bu bölümde *emgek (ızdırap)* kavramı temelinde Türk dilinin söz varlığında yer alan eş anlamlı sözcüklerin tespit edilmesi, sözcüklerin kurduğu eş dizimlenme özellikleri, eş anlamlılık sınıflandırmaları açısından sözcüklerin değerlendirilmesi gibi konulara yer vermiştir. Çalışmanın anahtar sözcüğü olarak emgek sözcüğünün seçilmesi Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçelerinde takip edilebilirliği olan bir sözcük olmasındandır. Tarihî Türk lehçeleri ve çağdaş Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi) ait eserlerin taranmasıyla ortaya çıkartılan konu külliyatının oldukça kapsamlı olduğu söylenebilir. Öncelikle emgek sözcüğünün metinlerdeki kullanımları Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemleri altında verilmiştir. “Emgek” sözcüğünün metinlerde kurduğu eş dizimsel davranışlar isimler ve fiiller üzerinden incelenmiş, metinlerden hareketle tespit edilen eş anlamlı sözcükler mutlak eş anlamlılık, bilişsel eş anlamlılık ve yakın eş anlamlılık başlıkları altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

“Sonuç” başlığında ise yazar ulaştığı sonuçları değerlendirmiştir. Yazar, metinlerin eş dizimlenme özellikleri üzerine yaptığı inceleme sonucunda sözcüklerin kendisiyle ve birlikte kullanıldığı ifadelerle iki terimli oluşturma alışkanlığına sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu bölümde yazar, mutlak eş anlamlılığın bir dilde olabilmesi için bütün bağlamlarda aynı anlamı vermesi gerektiğini dile getirmiş ve Türk dilinde ızdırap kavram alanı içerisinde mutlak eş anlamlılık özelliği taşıyan sözcüklerin olmadığını ortaya koymuştur. Türk dilinde dil kullanımının toplumdaki statüsü, yaşı, cinsiyeti, düşünce yapısı ve sözcüklerin kullanıldıkları alan, tarz, üslup gibi özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan anlam farklılıklarını değerlendirmiş ve bilişsel eş anlamlılığın fazlalığına dikkat çekmiştir. Yakın eş anlamlılığın ise Türk dilinde en yaygın eş anlamlılık türü olduğunu belirtmiş ancak çok geniş bir ölçüde sahip olmasından dolayı eş anlamsızlığa kadar gittiğini vurgulamıştır.

“Kavramlar Sözlüğü” başlığında eş anlamlılık, eş dizimlilik ve anlam kavramları ile ilgili terimlere yer verilmiştir. Bu terimlerin İngilizce karşılıkları parantez içerisinde belirtilmiş ve

açıklamaları yapılmıştır.

Kitabın son ana başlığını "*Kaynakça*" kısmı oluşturmaktadır. Yazarın, konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacılara ait çok geniş bir literatür taraması yaptığı, sunmuş olduğu kaynakçadan anlaşılmaktadır.

Çalışmada farklı sayfa aralıkları içerisinde şekiller ve tablolar eklenmiştir. "*gönül- yürek*" sözcüklerinin deyimlerdeki kullanımı, "*dart- ve çek-*" fiillerinin, "*bun ve açığ*" sözcüklerinin kullanım alanları açısından karşılaştırılmasının verildiği üç tablo bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde ızdırıp ve acı sözcüklerinin yakın eş anlamlılık dizileri ve Türk dilinin tarihî dönem metinlerinde tespit edilen yakın eş anlamlı sözcükler şekillerle sunulmuştur.

Eş anlamlılıkla ilgili çok değerli araştırmacılarımızın çeşitli çalışmalar ortaya koyduğu muhakkaktır. Ancak yapılmış olan çalışmalarda eş anlamlılık konusunun detaylı bir şekilde incelenmediği görülmüştür. Oysa eş anlamlılık konusu bir dilin işlenmişliğini, eskiliğini ortaya koyması, toplumların kavramları nasıl oluşturduklarını, algıladıklarını ortaya çıkartması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın, konuyla ilgili kapsamlı literatür taraması, çeviri kaynakların alana katkısı, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine ait metinlere ait verilerin eş anlamlılık açısından analizi ve tasniflenmesi gibi hususlar göz önüne alındığında, eş anlamlılık ve Türk dili alanında çalışacak araştırmacılar için önemli bir kaynak olduğu ve başka çalışmalara katkı sağlayacağı kuvvetle muhtemeldir.